FONOLOGIE VAN DE VLAAMSE GEBARENTAAL

Distinctiviteit & Iconiciteit

Eline Demey

GRAFISCH ONTWERP
PJOTR.be

FONOLOGIE VAN DE VLAAMSE GEBARENTAAL

Distinctiviteit & Iconiciteit

Proefschrift voorgelegd tot het behalen van de graad van Doctor in de Taal- & Letterkunde: Germaanse talen aan de Universiteit Gent door Eline Demey

Promotor: Prof. Dr. Klaas Willems
Co-Promotor: Prof. Dr. Mieke Van Herreweghe

UNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT LETTEREN & WIJSBEGEERTE

Dankgebaar

Een project van een dergelijke omvang als een doctoraat komt – gelukkig – niet helemaal door de inzet van één enkele persoon tot stand. Eerst en vooral zijn er de leden van mijn doctoraatsbegeleidingscommissie die ook buiten het kader van de officiële dbc-bijeenkomsten steeds voor me klaar stonden: Prof. Dr. Klaas Willems, Prof. Dr. Mieke Van Herreweghe, Dr. Myriam Vermeerbergen en Dr. Els Van der Kooij. Een bijzonder dankjewel aan mijn promotor, Klaas Willems, die – ondanks de relatieve onbekendheid met het thema van dit proefschrift – steeds een grote interesse aan de dag legde voor de gebarentaalkunde en voor mijn onderzoek. Mieke Van Herreweghe, mijn co-promotor, wil ik bedanken omdat zij van bij het begin een groot vertrouwen in mij heeft getoond en omdat ze mijn teksten altijd nauwgezet en kritisch heeft nagelezen en van nuttige commentaar heeft voorzien. Met Myriam Vermeerbergen heb ik vele uitwaaierende en diep gravende discussies over gebarentalen – en meer – gevoerd die ons wel eens beduusd achterlieten, maar waaruit toch altijd mooie ideeën zijn voortgekomen. Els Van der Kooij is er telkens weer in geslaagd om fundamentele vragen te stellen die mij soms lichtelijk uit het lood sloegen, maar die me er altijd toe brachten om de zaak vanuit een ander perspectief te bekijken, waarvoor dank!

Vele andere personen hebben tot het welslagen van dit project bijgedragen. Onno Crasborn en Els Van der Kooij wil ik bedanken omdat ik in het prille begin van mijn onderzoek hun literatuurkast mocht plunderen. Onno is ook op technisch vlak belangrijk geweest. Dankzij hem heb ik met een vereenvoudigde versie van SignPhon kunnen werken én hij heeft mijn afgewerkte corpus weer aan de praat gekregen, toen mijn computer op een slechte dag kuren kreeg. De mensen van het woordenboekproject ben ik dankbaar voor de toegang tot hun corpus. Vooral bedankt aan Kristof De Weerdt die me geholpen heeft bij het in handen krijgen en opnemen van verschillende video's. Ook Johan Baerts heeft hiervoor tijd vrijgemaakt. Van de tolkenschool van Sint-Amandsberg, Graduaat Tolk voor Doven, heb ik de toestemming gekregen om videomateriaal te gebruiken om zo mijn corpus te vervolledigen. Diane Boonen wil ik hartelijk bedanken, omdat zij haar kennis als moedertaalgebaarder met mij heeft gedeeld. Bruno Roels heeft me geholpen met het digitaliseren van enkele videobeelden die als illustratie in dit boek zijn opgenomen. De andere illustraties heb ik van de website van het VGT-woordenboek gehaald – met hulp van Nicolas. Pieter Willems bedank ik van harte voor de vormgeving van mijn doctoraat en voor de vele uren zetwerk die het zo mooi hebben gemaakt.

Een dankjewel wil ik ook reserveren voor mijn collega's, omdat het zulke fijne mensen zijn: dank je aan Jubi's Ann, Jeroen, Jürgen, Ludovic en Truus, en ook aan de collega's van de Blandijn, in het bijzonder aan Lut en Martine. Fieke krijgt een speciale vermelding, omdat ze doctoreren tot een minder eenzame bezigheid heeft gemaakt. Lief en leed, ups en downs hebben we gedeeld – tot in de afzondering tussen kloostermuren toe.

Verder zijn er nog zoveel mensen die me moreel gesteund hebben. Merci aan Bruno, Caroline, Hannelore, Ingeborg, Leen, Liselotte, de zusters van Stabroek, pater Bert van Tongerlo, en aan vele anderen. Mama en papa, bedankt om me te leren dat ik me moet "wèren" en om mijn tekst zo nauwgezet na te lezen. Meetje Rita, ge zijt de beste! En Kobe, het was fijn samenwonen.

De laatste persoon in een dankwoord is meestal de allerbelangrijkste en daarop is dit dankwoord geen uitzondering. Merci, Nicolas, om telkens opnieuw te bewijzen dat er belangrijker zaken zijn in het leven dan doctoreren. Jij bijvoorbeeld!

INLEIDING

1 | Doelstellingen van het onderzoek—17
2 | Vlaamse Gebarentaal (VGT)—18
2.1. Vlaamse Gebarentaal als onderzoeksobject
2.2. Onderzoek naar Vlaamse Gebarentaal
3 | Methode van de fonetische transcriptie—22
3.1. Corpus
3.2. SignPhon
4 | Methode van de fonologische analyse en inleiding op het dependentiemodel van Van der Kooij (2002)—25
4.1. Distinctiviteit en fonetische implementatie
4.2. De representatie van gebaren in het dependentiemodel
4.3. De representatie van beweging in het dependentiemodel
4.4. Dependentiestructuren
4.5. Relatieve gemarkeerdheid
5 | Iconiciteit in Vlaamse Gebarentaal—33
6 | Opbouw van het proefschrift—34

DEEL I | **FONOLOGISCHE ANALYSE VAN DE VLAAMSE GEBARENTAAL**—37

De Actieve Articulator: Articulator en Oriëntatie

HOOFDSTUK 1 | **HANDVORM: fonetische beschrijving en fonologische representatie**—39

HOOFDSTUK 2 | **VINGERSELECTIE**—48

HOOFDSTUK 3 | **VINGERCONFIGURATIE**—53
3.1 | **Vingerconfiguratie: distinctieve kenmerken en hun fonetische implementatie**—53
3.1.1. Fonetische implementatie van de spreidingskenmerken
3.1.2. Fonetische implementatie van de rondingskenmerken
3.1.3. Fonetische implementatie van de openingskenmerken
3.1.4. Buiging aan de basisgewrichten: fonologische specificatie of fonetische implementatie?
3.2 | **Vingerconfiguratie: frequentie en gemarkeerdheid van de kenmerken**—72

HOOFDSTUK 4 | **DE DUIM**—75
4.1 | **De fonologische specificatie van de positie van de duim**—76
4.1.1. De duim is de enige gestrekte vinger
4.1.2. De duim kent een specifieke configuratie of is betrokken in een handinterne beweging
4.1.3. De duim is georiënteerd naar de locatie van het gebaar (i.e. de zwakke hand of het lichaam) of maakt contact met de locatie van het gebaar
4.2 | **De verschillende fonetische posities van de duim en hun voorspelbaarheid**—80
4.2.1. Gekruiste positie
4.2.2. Gestrekte positie
4.2.3. Geopponeerde positie
4.2.4. Aangesloten positie
4.3 | **Conclusie**—93

HOOFDSTUK 5 | **HANDINTERNE BEWEGINGEN**—95
5.1 | **Handinterne bewegingen in de VGT**—95
5.1.1. Handinterne bewegingen in de VGT: types
5.1.2. Openende en sluitende handinterne bewegingen
5.1.3. Rondende en ontrondende handinterne bewegingen
5.1.4. Spreidende en ontspreidende handinterne bewegingen
5.1.5. Openende en sluitende scharnierbewegingen
5.1.6. Wiebelende handinterne bewegingen

5.1.7. Waaierende handinterne bewegingen
5.1.8. Wrijvende handinterne bewegingen
5.1.9. De distributie van vingerselecties over de verschillende handinterne bewegingen
5.2 | De representatie van handinterne bewegingen in het dependentiemodel—107
5.3 | Beperkingen op handinterne bewegingen in de VGT—112
5.3.1. De vingerselectiebeperking in de VGT
5.3.1.1. Gebaren met schijnbare vingerselectieverandering
5.3.1.2. Leenhandvorm uit het handalfabet
5.3.1.3. Composita
5.3.2. Configuratiebeperkingen in de VGT
5.3.2.1. De handshape sequence constraint (Brentari 1990, Sandler 1996, Corina 1990)
5.3.2.2. Opeenvolging van twee gesloten handvormen (Sandler 1989)
5.3.2.3. De gewrichtsbeperking (Van der Hulst 1995, Van der Kooij 2002)
5.3.2.4. Integratie van de verschillende visies: het dissimilatie-effect (Van der Hulst 1995)

HOOFDSTUK 6 | **DE NIET-GESELECTEERDE VINGERS (NGV)**—128
6.1 | Redundantieregels m.b.t. niet-geselecteerde vingers—128
6.2 | De positie van de niet-geselecteerde vingers in de VGT—129
6.3 | Een groep uitzonderingen op de NGV-regel: Van der Kooij 1998—131
6.4 | Andere factoren die het strekken van de NGV bewerkstelligen—138
6.4.1. De locatie van het gebaar
6.4.2. Het belang van de finale positie in een handinterne beweging
6.4.3. Handinterne bewegingen van 1- naar 5-handvorm
6.4.4. Invloed van handalfabet
6.4.5. Omtrek
6.4.6. Stilistische variatie
6.4.7. Andere
6.4.8. Conclusie
6.5 | C7 en C10: handle-handvormen—141

HOOFDSTUK 7 | **DE ZWAKKE HAND**—144
7.1 | Eenhandige en tweehandige gebaren: de verschillende types van Battison (1978)—144
7.2 | Theoretische visies op de zwakke hand—148
7.3 | De representatie van de zwakke hand in het dependentiemodel (Van der Kooij 2002)—149
7.4 | Eenhandige en tweehandige gebaren in de VGT: frequentie en representatie—151
7.5 | Conclusie—155

HOOFDSTUK 8 | **INVLOED VAN HANDALFABET EN CIJFERS**—157
8.1 | Handalfabet en vingerspelling in VGT—157
8.2 | Cijfers in VGT—159
8.3 | De plaats van leenhandvormen in het lexicon—160
8.4 | Leenhandvormen in de VGT—165
8.4.1. Invloed van cijfers
8.4.2. Invloed van het handalfabet
8.4.2.1. Initialisering
8.4.2.2. Initiële modificatie
8.4.2.3. Lexicalisering van gevingerspelde woorden
8.4.2.4. Composita
8.4.2.5. Letterwoorden
8.4.2.6. Overzicht van de door het handalfabet beïnvloede handvormen

HOOFDSTUK 9 | **ORIËNTATIE**—176
9.1 | De parameter oriëntatie: absoluut versus relatief—176
9.2 | Oriëntatie in het dependentiemodel (2002)—179
9.2.1. Statische relatieve oriëntatie
9.2.2. Dynamische oriëntatie: oriëntatieveranderingen
9.3 | Relatieve oriëntatie in de VGT—184
9.3.1. De representatie van relatieve oriëntatie in verschillende types VGT-gebaren
9.3.2. De frequentie van relatieve oriëntatie in de VGT
9.3.3. Absolute oriëntatie
9.3.3.1. Gebaren zonder padbeweging
9.3.3.2. Tweehandige gebaren
9.3.3.2.1. Gebalanceerde gebaren
9.3.3.2.2. Ongebalanceerde gebaren
9.3.3.3. Gebaren met een semantisch gemotiveerde oriëntatie
9.4 | Dynamische oriëntatie in de VGT—193
9.4.1. Knikkende oriëntatieveranderingen
9.4.2. Pivoterende oriëntatieveranderingen
9.4.3. Roterende oriëntatieveranderingen

De Passieve Articulator: Locatie en Padbewegingen

HOOFDSTUK 10 | **LOCATIE**—199
10.1 | Locatiekenmerken in het dependentiemodel—200
10.2 | Fonetische locaties in de VGT en hun frequentie—203
10.2.1. Frequentie van de fonetische locaties: overzicht
10.2.2. Frequentie van locaties in de neutrale ruimte
10.2.3. Frequentie van locaties op het hoofd
10.2.4. Frequentie van locaties op het lichaam
10.2.5. Frequentie van locaties op de zwakke hand
10.2.6. Frequentie van locaties op de arm
10.3 | Gemarkeerdheid van de distinctieve locaties—212

10.4 | De fonetische implementatie van de locatiekenmerken—214
10.4.1. Fonetische locaties in de neutrale ruimte
10.4.2. Fonetische implementatie van de locaties op het hoofd
10.4.3. Fonetische implementatie van de locaties op het lichaam
10.4.4. Fonetische implementatie van de locaties op de zwakke hand
10.4.5. Fonetische implementatie van de locaties op de arm
10.5 | De semantische implementatie van de locatiekenmerken—231
10.5.1. Semantische motivatie van locaties op het hoofd
10.5.2. Semantische motivatie van locaties op het lichaam
10.5.3. Semantische motivatie van locaties op de zwakke hand
10.5.4. Semantische motivatie van locaties op de arm
10.5.5. Semantische motivatie van locaties in de neutrale ruimte

HOOFDSTUK 11 | **PADBEWEGINGEN**—242
11.1 | Settingkenmerken in het dependentiemodel—242
11.2 | Frequentie van de rechte padbewegingen in de VGT—244
11.3 | De representatie en de implementatie van de rechte padbewegingen—245
11.4 | Andere kenmerken van beweging—246
11.5 | Contact—249

HOOFDSTUK 12 | **CONCLUSIE**—261
12.1 | Vergelijking van Vlaamse en Nederlandse Gebarentaal—261
12.2 | Fonologische vormelementen en fonetische implementatieregels—262
12.3 | Verder onderzoek naar de fonologie van de Vlaamse Gebarentaal—264
12.4 | Integratie van de vorige hoofdstukken: voorbeelden van fonologische representaties—264
12.4.1. Fonologische representatie van ZIEKENHUIS
12.4.2. Fonologische representatie van FAMILIE
12.4.3. Fonologische representatie van WERKEN

DEEL II | **DE RELATIE TUSSEN FONOLOGIE EN SEMANTIEK: GEMOTIVEERDE VORMELEMENTEN IN DE VLAAMSE GEBARENTAAL**—269

HOOFDSTUK 1 | **PROBLEEMSTELLING**—271
1.1 | Inleiding—271
1.2 | "Dubbele articulatie" bij Martinet—276
1.2.1. Martinet: dubbele articulatie als definiërend kenmerk van taal
1.2.2. De economie van de dubbele articulatie in het taalsysteem
1.2.3. De fonetische substantie: het vocale karakter van taal
1.2.4. Dubbele articulatie in gebarentalen?
1.3 | Focus en opbouw van deel II—282

HOOFDSTUK 2 | **ICONICITEIT IN GEBARENTALEN: VAN NUANCERING TOT MINIMALISERING**—284
2.1 | Een "sign language differential view" versus een "spoken language compatibility view"—284
2.2 | Universaliteit en onderlinge verstaanbaarheid van gebarentalen—287
2.2.1. Iconiciteit en transparantie
2.2.2. Argument tegen het belang van iconiciteit?
2.2.3. Onderlinge verstaanbaarheid van gebarentalen
2.3 | Iconiciteit en conventie—292
2.4 | Fonologische beperkingen—294
2.5 | Iconiciteit in morfologische processen—295
2.6 | Iconiciteit in perceptie en productie van gebaren—296
2.7 | Oorsprong van iconische gebaren: volksetymologieën—297
2.8 | Evolutie naar grotere arbitrariteit—298
2.9 | Iconiciteit in gebarentaalverwerving—303
2.10 | Conclusie—304

HOOFDSTUK 3 | **VROEGE BENADERINGEN VAN ICONICITEIT IN GEBARENTALEN**—306
3.1 | Friedman (1977a): vroege analyses van iconiciteit in ASL—306
3.1.1. Friedman (1977c): fonologie en iconiciteit
3.1.2. Mandel (1977): "iconic devices" in ASL
3.1.3. DeMatteo (1977): aanzet tot een model van iconiciteit in ASL
3.2 | Het lexicale model van Boyes Braem (1981): visuele metaforen—310
3.3 | Brennan (1990): metaforen in productieve morfologie—313
3.4 | Classifierconstructies en iconiciteit—316
3.5 | Gesture en iconiciteit—323
3.5.1. Gesture in gesproken talen: een afbakening
3.5.2. Gesture in gebarentalen

HOOFDSTUK 4 | **ICONICITEITSMODELLEN VOOR GEBARENTALEN: TAUB EN VAN DER KOOIJ**—329

4.1 | Taub (2001a): analoogvorming in iconiciteit en metaforen—329

4.1.1. Iconiciteit: een mapping tussen twee concepten

4.1.2. Het Analogue-Building-model zelf

4.1.3. Metaforen in het AB-model: een dubbele mapping

4.1.4. Iconische relaties tussen taalvormen en beeldschema's in gesproken talen

4.1.5. Iconische relaties tussen taalvormen en beeldschema's in gebarentalen

4.1.5.1. Referent-voor-referent: (aanwezige) referenten staan voor zichzelf

4.1.5.2. Vorm-voor-vorm

4.1.5.3. Pad-voor-pad

4.1.5.4. Lichaam-voor-lichaam

4.1.5.5. Pad-voor-vorm

4.1.5.6. Ruimte-voor-ruimte

4.1.5.7. Grootte-voor-grootte

4.1.5.8. Getal-voor-getal

4.1.5.9. Tijd-voor-tijd

4.1.5.10. Gebaren-voor-gebaren

4.1.6. Beeldselectie: de relatie tussen concept en beeld

4.1.7. Conclusie en evaluatie van model

4.2 | Van der Kooij (2002): iconiciteit als "semantisch gemotiveerde fonetische variatie"—346

4.2.1. Semantische implementatie en fonetische prespecificatie in het dependentiemodel

4.2.2. Het lexicale model van Van der Kooij (2002)

4.2.3. Evaluatie van het model van Van der Kooij

4.2.3.1. Motivatie als fonetische realisatie van een fonologisch kenmerk

4.2.3.2. Van concept tot linguïstische vorm: Taub (2001a) versus Van der Kooij (2002)

4.2.3.3. Soorten motivatie: beelden versus diagrammen (Haiman 1985)

4.2.3.4. Soorten motivatie: iconische, metaforische en niet-iconische motivatie

4.2.3.5. Soorten motivatie: semantische implementatie en fonetische prespecificatie

4.2.3.6. Betekenis in het model

4.2.3.7. Conclusie

HOOFDSTUK 5 | **EMPIRISCHE ANALYSES EN SOORTEN ICONICITEIT: HET LEXICALE MODEL VAN VAN DER KOOIJ (2002)**—369

5.1 | Inleiding—369

5.2 | Iconische motivatie: zoogdieren—370

5.2.1. Analyse van PANDA

5.2.2. Analyse van AAP

5.2.3. Analyse van KANGOEROE

5.2.4. Analyse van PAARD

5.2.5. Zoogdieren: besluit

5.3 | Metaforische motivatie: mentale processen en emotionele toestanden—382

5.3.1. Analyse van DENKEN

5.3.2. Analyse van KENNEN

5.3.3. Analyse van LEREN

5.3.4. Analyse van ONTHOUDEN

5.3.5. Mentale processen: besluit

5.3.6. Analyse van BANG

5.3.7. Analyse van BLIJ

5.3.8. Analyse van VERDRIET(IG)

5.3.9. Analyse van VERLIEFD

5.3.10. Emotionele toestanden: besluit

5.4 | Niet-iconische motivatie—401

5.4.1. De handpalm in tracer-handvormen

5.4.2. Cirkelbewegingen

5.4.3. Invloed van het handalfabet

5.5 | Analyse van neologismen in de Vlaamse Gebarentaal—411

5.5.1. Analyse van AARDKORST

5.5.2. Analyse van MEANDER

5.5.3. Neologismen in VGT: conclusie

5.6 | De verhouding tussen gemotiveerde en arbitraire vormelementen binnen één gebaar—417

5.6.1. Globaal gemotiveerde gebaren

5.6.2. Deels gemotiveerde gebaren

5.6.3. Arbitraire gebaren

5.7 | Analyse van verschillende soorten motivatie in VGT: besluit—421

HOOFDSTUK 6 | **ICONICITEIT IN TWEE SIGN LANGUAGE DIFFERENTIAL VIEWS: CUXAC EN COGILL-KOEZ**—424

6.1 | Cuxac (1996, 2000, 2004): iconiciteit als structurerend principe—447

6.1.1. De "bifurcation des visées" en de "structures de grande iconicité" in gebarentalen

6.1.1.1. Iconiciteit en arbitrariteit

6.1.1.2. Eerste type transfers: Transfers van grootte en/of van vorm

6.1.1.3. Tweede type transfers: Situationele transfers
6.1.1.4. Derde type transfers: Personele transfers
6.1.1.5. De bouwstenen van transfers: een inventaris van morfemen
6.1.1.6. Specifiek versus algemeen: de notie "classifier" volgens Cuxac
6.1.2. Een fonologie van de gebaren in het standaardlexicon?
6.1.3. Dubbele articulatie: Cuxacs theorie in relatie tot ander gebarentaalonderzoek
6.1.3.1. Argumenten van Cuxac pro dubbele articulatie
6.1.3.2. Argumenten van Cuxac contra dubbele articulatie
6.1.3.3. Evaluatie van de argumenten pro en contra dubbele articulatie
6.1.3.4. Geen dubbele articulatie in gebarentalen: gebarentalen als minder gemarkeerde linguïstische systemen (Cuxac 2003b)
6.1.4. Conclusie
6.2 | Cogill-Koez (2000a, 2000b): schematische visuele representatie—447
6.2.1. Twee modi in gebarentalen: bewijsvoering
6.2.2. Visuele representatie
6.2.3. CPs als schematische visuele representatie: argumenten
6.2.3.1. Een fonologie van CPs?
6.2.3.2. Psycholinguïstische aspecten van CPs: perceptie
6.2.3.3. Psycholinguïstische aspecten van CPs: verwerving
6.2.3.4. Psycholinguïstische aspecten van CPs: lateralisatiepatronen bij afatici
6.2.4. Twee modi in gebarentalen: besluit
6.2.5. Templated visual representation: een model voor CPs
6.2.5.1. Templates in verschillende parameters van CPs
6.2.5.2. Elastische templates
6.2.5.3. Wanneer is een vorm een template?
6.2.6. Vergelijking van gesproken en gebarentalen
6.2.6.1. Visuele representatie in gesproken talen
6.2.6.2. Gestures versus CPs: overeenkomsten en verschillen
6.2.6.3. Bevroren lexicon versus CPs: "bevriezen" en "smelten"
6.2.6.4. Is Templated Visual Representation talig?
6.3 | Vergelijking van de modellen van Cuxac en Cogill-Koez—468

HOOFDSTUK 7 | **TAAL TUSSEN TEKEN EN BEELD: DUBBELE ARTICULATIE EN DE TAALTHEORIE VAN HUMBOLDT**—471
7.1 | Vorm en betekenis—472
7.2 | Subjectiviteit en onbepaaldheid—475
7.3 | Arbitrariteit versus iconiciteit—477
7.3.1. Nabootsing van objecten door klanken
7.3.2. Het afbeeldende van klanken
7.3.3. Articulatie als afbeelding van reflectie
7.3.4. Een vierde vorm van iconiciteit: het afbeeldende van de grammatica
7.3.5. Taal als afbeelding: besluit
7.4 | Besluit: vergelijking van Humboldt met andere semiotische theorieën—481

HOOFDSTUK 8 | **CONCLUSIE**—483
8.1 | Iconiciteit als superstructuur—484
8.2 | Fonemen versus morfemen—488

SAMENVATTING EN BESLUIT—493
1 | Samenvatting van de resultaten van deel I—493
2 | Samenvatting van de resultaten van deel II—499
2 | Besluit en suggesties voor verder onderzoek—505

BIBLIOGRAFIE—511

BIJLAGEN—539

Inleiding

1 Doelstellingen van het onderzoek

De doelstelling van deel I van dit proefschrift is een eerste uitgebreide beschrijving te geven van de fonologische vormelementen en structuren in de VGT. De focus ligt op het manuele gedeelte van gebaren, d.w.z. de vier parameters handvorm, oriëntatie van de hand, articulatieplaats en beweging van het gebaar. Aangezien er over de fonologie van VGT nog weinig geweten is, ga ik voor elk van die parameters uitgebreid in op de in VGT – en in mijn corpus, cf. infra – geattesteerde vormen en hun fonologische representatie. De basis voor de fonologische beschrijving is een gedetailleerde fonetische transcriptie van een 2400-tal geïsoleerde VGT-gebaren (gebaren in citeervorm), getranscribeerd met een vereenvoudigde versie van SignPhon (Crasborn et al. 1997). De fonologische analyse van die gebaren gebeurt aan de hand van een model dat ontwikkeld is voor de Nederlandse Gebarentaal (NGT), met name het dependentiemodel van Van der Kooij (2002). De distinctieve kenmerken en de implementatieregels die zij heeft bepaald voor de NGT, zal ik met de gegevens in de VGT-databank confronteren. Op die wijze is er ook een contrastieve dimensie aan deze studie. Het wordt immers mogelijk om na te gaan of er belangrijke fonologische verschillen zijn tussen VGT en NGT en of het dependentiemodel ook geldig is voor een andere gebarentaal dan degene waarvoor het ontworpen is.

Het tweede deel van het proefschrift bouwt verder op deel I. Van der Kooij (2002) erkent de motivatie van sublexicale vormelementen door semantische implementatieregels in het leven te roepen. Die regels zorgen voor de verbinding van fonologische kenmerken met een gemotiveerde fonetische oppervlaktevorm. Zelf weidt Van der Kooij echter niet uit over de rol van motivatie en iconiciteit en over de theoretische implicaties van het erkennen van iconiciteit in gebarentalen. De doelstelling in deel II is dan ook na te gaan wat de plaats van iconiciteit binnen (of buiten?) een fonologisch model kan zijn. Brengt de grote iconiciteit in gebarentalen een fonologische analyse in gevaar en moeten de principes van de arbitrariteit van het taalteken en de dubbele articulatie van talen herzien worden? Of is iconiciteit niet meer dan een rest van een gebaarvormingsproces dat gebaseerd is op motivatie – een historische rest die synchroon geen waarde meer heeft?

In het tweede deel van dit proefschrift sluit ik me aan bij het pleidooi van Haiman (1985: 261) om “gefascineerd te zijn door het evidente”. Iedereen die met gebarentalen in contact komt, merkt relatief snel de motivatie van vele lexicale elementen en grammaticale structuren op. Toch – en ook dat leert een gebarentaalleerder snel – begrijpt een leek hoegenaamd niets van een gesprek in gebarentaal. De motivatie van gebarentalen houdt dus niet in dat zij transparant zijn en zonder voorkennis correct begrepen kunnen worden. Dat feit en de hierboven aangehaalde problemen die iconiciteit met zich meebrengt voor klassieke taalkundige theorieën hebben ervoor gezorgd dat de zo alomtegenwoordige iconische motivatie van gebarentalen in de literatuur relatief weinig aandacht

heeft gekregen. Daar lijkt de laatste jaren stilaan verandering in te komen (Cuxac 1996, 2000, 2004, Wilcox 2000, Cogill-Koez 2000a, b, Taub 2001a, Van der Kooij 2002, Wilcox 2002b). Met de theoretische uiteenzetting in het tweede deel van mijn proefschrift hoop ik tot die evolutie bij te dragen.

2 Vlaamse Gebarentaal (VGT)

2.1. Vlaamse Gebarentaal als onderzoeksobject

De in Vlaanderen gebruikte gebarentaal heeft al verschillende benamingen gekend. Filip Loncke schrijft in de jaren tachtig nog over de "Belgische Gebarentaal" (BeGT of in het Engels BeSL). Zijn eigen onderzoeksmateriaal beperkte zich weliswaar tot gebaren uit de Vlaamse regio's, maar hij werkte samen met Sophie Quertinmont die Waalse gebaren onderzocht (cf. infra). In de jaren negentig gebruiken taalkundigen de benaming "Vlaams-Belgische Gebarentaal" (VBGT), o.a. Van Herreweghe (1995), Vermeerbergen (1997b), voornamelijk omdat er redenen zijn om aan te nemen dat er grote overeenkomsten zijn tussen de Waalse en de Vlaamse gebarentaalvarianten.

> Vooral omdat er enerzijds redenen bestaan om te veronderstellen dat er maar weinig verschillen zijn tussen de 'Waalse' en de 'Vlaamse' gebarentaalvarianten, maar omdat er omwille van te beperkt taalkundig onderzoek anderzijds ook geen linguïstische bewijzen waren voor het bestaan van één taal, gebruikten taalkundigen de benaming 'Vlaams-Belgische Gebarentaal'.
> (De Weerdt et al. 2003: 16-17)

Vanaf ongeveer 1997 begint ook de Dovengemeenschap zich te bezinnen over de naam van de eigen gebarentaal (De Weerdt et al. 2003). Aanvankelijk wordt beslist om ook de naam Vlaams-Belgische Gebarentaal te gebruiken (november 1997), maar in oktober 2000, tijdens de Algemene Vergadering van Fevlado (Federatie van Vlaamse DovenOrganisaties), beslissen de aanwezige Vlaamse doven om hun taal "Vlaamse" Gebarentaal te noemen. Aan de onderzoekers wordt gevraagd die keuze te respecteren en dus wordt nu consequent de naam "Vlaamse Gebarentaal" gebruikt.

De bedoeling van mijn onderzoek is de fonologische elementen en structuren van het standaardlexicon van de Vlaamse Gebarentaal te beschrijven, i.e. van de gebarentaal die gebruikt wordt in het Nederlandstalige gebied van België – Vlaanderen. Het onderzoeksobject in deze studie is een corpus van gebaren in hun citeervorm uit alle "dialecten" van de Vlaamse Gebarentaal. VGT vertoont immers verschillende regionale varianten. Doordat de meeste dove kinderen pas op school met gebarentaal in contact kwamen (en komen), had (en heeft) elke school in zekere mate een eigen gebarentaal-variant (De Weerdt et al. 2003: 19). Deze regionale varianten worden dan ook meestal genoemd naar de stad of regio waar de scholen gelegen zijn, bv. de Brugse of West-Vlaamse variant, de

Gentse of Oost-Vlaamse variant. Men onderscheidt vijf varianten die telkens in één van de vijf Vlaamse provincies gesitueerd worden: West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Limburg en Vlaams-Brabant.

De Weerdt et al. wijzen op volgende gronden voor het aannemen van het bestaan van één Vlaamse Gebarentaal.

> Ondanks de bestaande verschillen voor wat betreft de 'gebarenschat' of het lexicon zijn (gebaren)taalkundigen en gebarentaalgebruikers van mening dat alle Vlaamse gebaarders één en dezelfde taal gebruiken en dat het dus gerechtvaardigd is om te spreken van één Vlaamse Gebarentaal. Deze mening is gebaseerd op het gegeven (wetenschappelijk onderbouwd) dat alle zogenaamde 'varianten' een gelijkaardige grammaticale structuur vertonen en dus enkel een gedeelte van de 'gebarenschat' verschilt, en op het vermoeden dat het gedeelte gebaren dat verschilt relatief klein is. Doven uit verschillende regio's lijken immers vrijwel probleemloos met elkaar te kunnen communiceren. (De Weerdt et al. 2003: 19)

Grammaticaal zijn er dus – vooralsnog – weinig verschillen tussen de vijf regionale varianten waargenomen (Vermeerbergen 1996, Van Herreweghe & Vermeerbergen, te verschijnen). Bovendien blijkt uit lexicografisch onderzoek dat de varianten zelfs op lexicaal vlak behoorlijk grote overeenkomsten vertonen. Zo hebben De Weerdt et al. bij het inventariseren van de VGT-basisgebarenschat vastgesteld dat de vijf regio's voor 72,3% van de opgevraagde begrippen identieke, gelijke of verwante gebaren vertonen (2003: 59). Antwerpen blijkt de centrale regio te zijn, aangezien de Antwerpse regionale variant de meeste overeenkomsten vertoont met de andere varianten, onmiddellijk gevolgd door de Oost-Vlaamse en de Vlaams-Brabantse varianten. Limburg neemt de meest perifere positie in: alle regio's hebben minder gebaren gemeen met de regio Limburg dan met de andere (De Weerdt et al. 2003: 71).

Niet alleen zijn er op grammaticaal en lexicaal vlak grote overeenkomsten tussen de vijf regionale varianten, maar er blijkt bovendien ook een spontaan standaardiseringsproces aan de gang te zijn dat ervoor zorgt dat de regionale varianten in elkaar overvloeien. Die natuurlijke standaardisering verklaren De Weerdt et al. op basis van volgende factoren: "door het steeds toenemende contact tussen doven uit de verschillende regio's dankzij een steeds groter wordende mobiliteit, door interregionale huwelijken, enz." (2003: 71) De auteurs achten het waarschijnlijk dat deze evolutie in de toekomst tot een "standaard-gebarentaal" zal leiden.

Met betrekking tot mogelijke fonologische verschillen tussen de vijf regionale varianten dient het volgende te worden aangestipt. Bij de vergelijking van de gebaren van de verschillende regio's gebruikten De Weerdt & Vanhecke enkele fonologische criteria om te kunnen bepalen of de gebaren in twee regio's al dan niet "gelijk" waren. Zij maakten een onderscheid tussen identieke, gelijkaardige, verwante en verschillende gebaren op basis van de overeenkomsten en verschillen in de parameters van de gebaren (De Weerdt et al. 2003: 42-44).

- Twee gebaren zijn *identiek* wanneer er volstrekt geen verschil wordt waargenomen bij de parameters, bv. het gebaar JANUARI in Vlaams-Brabant en Oost-Vlaanderen, of wanneer het vormelijke verschil als allofonisch kan beschouwd worden, bv. in het gebaar BLAUW dat in West-Vlaanderen zowel met een sluitende als een scharnierende handinterne beweging kan worden uitgevoerd.
- Twee gebaren zijn *gelijkaardig* wanneer er één miniem verschil in een parameter voorkomt, zoals twee gebaren met dezelfde articulatieplaats, beweging en oriëntatie, maar een klein verschil in handvorm, bv. het gebaar DAKGOOT dat in West-Vlaanderen met een bC-hand en in Oost-Vlaanderen met een volle C-hand wordt uitgevoerd.
- Twee gebaren zijn *verwant* wanneer verschillen voorkomen in één of twee parameters, zoals gebaren met dezelfde articulatieplaats, beweging en oriëntatie, maar met volledig verschillende handvormen, bv. twee Antwerpse gebaren voor "seizoen" waarvan het ene met twee S-handen en het andere met twee F-handen wordt gevormd.
- Twee gebaren zijn *verschillend* wanneer meer dan twee parameters verschillen, bv. het Antwerpse en het Limburgse gebaar voor "tuin".

De Weerdt et al. geven geen verdere toelichtingen bij de fonologische analyse die ze hebben toegepast. In het bijzonder het onderscheid tussen allofonische variatie, gelijkaardige en verwante gebaren is belangwekkend. Om dat onderscheid te kunnen bepalen zijn de onderzoekers voornamelijk voortgegaan op de intuïties van moedertaalgebaarders.

Hoewel de overeenkomsten tussen de regionale varianten dus groter zijn dan de verschillen en er daarenboven de laatste jaren een "spontane standaardisering" merkbaar is, ben ik me ervan bewust dat dé Vlaamse Gebarentaal een constructie is. Zoals bij linguïstisch onderzoek naar gesproken talen (hét Nederlands, hét Duits, enz.) is dit echter een methodologisch verantwoorde constructie. Dat neemt niet weg dat er in toekomstig onderzoek ook aandacht moet gaan naar mogelijke regionaal bepaalde fonologische variatie én naar de relatie tussen Vlaamse en Waalse gebarentaalvarianten (cf. infra).

2.2. Onderzoek naar Vlaamse Gebarentaal

Het enige fonologische onderzoek – als dusdanig – naar de Vlaamse Gebarentaal gebeurde in de jaren tachtig door Filip Loncke. In zijn werk heeft hij het nog over de Belgische Gebarentaal. In het proefschrift dat hij in 1990 aan de Vrije Universiteit Brussel verdedigde, met als titel "Modaliteitsinvloed op taalstructuur en taalverwerving in gebarencommunicatie", wijdt Loncke een heel hoofdstuk aan de fonologie van gebarentalen. Het hoofdstuk biedt een literatuuroverzicht van de gebarentaalfonologie die op dat moment voor andere gebarentalen (voornamelijk ASL) was ontwikkeld. Verder bundelt het de belangrijkste inzichten omtrent de fonologische structuur van de BeGT die Loncke in de loop der jaren al in enkele artikels had beschreven (bv. Loncke 1983, 1985). Zijn

eigen, empirisch onderzoek bestaat in het testen van hypothesen, *constraints* en kwantitatieve gegevens uit de literatuur op een corpus van BeGT-gebaren. Dit corpus is beperkt (300 gebaren) en het is niet altijd duidelijk of alle gebaren in het corpus uit de gebaren*taal* afkomstig zijn – en niet uit het gebaren*systeem* Nederlands met Gebaren (cf. voorbeeld op p. 33 uit NmG om de fonemische status van twee handvormen aan te tonen). Loncke (1990: 30) besluit dat er voor de BeGT "een zeer grote vergelijkbaarheid [bestaat] met de fonologische dynamieken die voor ASL beschreven waren", o.a. wat betreft het functioneren van één- en tweehandige gebaren (symmetrie- en dominantiecondities) of de frequentie van bepaalde handconfiguraties.

Het onderzoek van Loncke is erg versnipperd en het is te beperkt en op een te klein corpus gebaseerd om echt betrouwbare uitspraken te kunnen doen over fonologische structuren van de BeGT. Toch is het opmerkelijk dat de gebaren in zijn corpus grotendeels conform de voor ASL geformuleerde beperkingen gevormd worden. Het is zeker interessant om de hypothese dat VGT en ASL of andere gebarentalen (zoals NGT) dezelfde fonologische structuren hebben, aan een uitgebreider corpus te toetsen.

Naast onderzoek naar de fonologische structuur van BeGT focuste Loncke op de (gebaren)communicatie bij dove kinderen en jongeren (o.a. in zijn proefschrift uit 1990). Hij ging na hoe het taalaanbod binnen de dovenpedagogiek het best kon worden georganiseerd en hij vergeleek het gebarentaalgebruik van dove kinderen van dove ouders met het gebarentaalgebruik van dove kinderen van horende ouders. Voor dat laatste onderzoek werkte hij samen met Sophie Quertinmont van het IRSA (een Franstalig doveninstituut te Ukkel) die het gebarentaalgebruik van Waalse dove kinderen onderzocht (De Weerdt et al. 2003, Boonen et al. 2004). Behalve het onderzoek van Filip Loncke waren er in de tweede helft van de jaren tachtig ook nog enkele andere, eerder kleinschalige onderzoeken naar gebarentaal.

In de jaren negentig verandert er veel met betrekking tot de situatie van VGT. Binnen de Vlaamse Dovengemeenschap is er een mentaliteitswijziging merkbaar, waarbij een steeds grotere rol wordt toegekend aan VGT (De Weerdt et al. 2003, Boonen et al. 2004). Daarnaast is er ook meer linguïstische aandacht voor VGT. In 1996 verdedigt Myriam Vermeerbergen aan de Vrije Universiteit Brussel een doctoraat over grammaticale aspecten van VGT, toen nog Vlaams-Belgische Gebarentaal genoemd. In datzelfde jaar verdedigt Mieke Van Herreweghe (Universiteit Gent) een proefschrift over de Nederlandse syntactische competentie van dove jongeren. Door dat doctoraatsonderzoek raakte zij ook geïnteresseerd in de grammatica van VGT. Zowel Myriam Vermeerbergen als Mieke Van Herreweghe zijn nu nog steeds actief in het onderzoek naar VGT. Verder is er eind jaren negentig ook begonnen met lexicografisch onderzoek naar VGT. In het kader van het PBO-project 'De Dovengemeenschap in Vlaanderen: doorlichting, sensibilisering en standaardisering van de Vlaamse Gebarentaal' hebben Eline Vanhecke en Kristof De Weerdt van 1999 tot 2001 gewerkt aan een onderzoek naar het lexicon van de VGT. Dat onderzoek heeft ondertussen ook al een vervolg gekend en het heeft geresulteerd in een vertalend woordenboek VGT-Nederlands,

Nederlands-VGT dat online te raadplegen is, zie <http://gebaren.ugent.be>. Op dit moment zijn vijf gebarentaalonderzoekers actief in Vlaanderen. In 1997 wordt – mede op vraag van Fevlado – het Vlaams GebarentaalCentrum opgericht dat hoofdzakelijk vertegenwoordigers van de Dovengemeenschap en gebarentaalkundigen verenigt en dat zich onder meer tot doel stelt het wetenschappelijk onderzoek naar VGT te bevorderen.

In Wallonië is het onderzoek naar de plaatselijke gebarentaal (= *Langue des Signes Belge Francophone* of LSBF) zo mogelijk nog schaarser dan in Vlaanderen. Er is bovendien weinig uitwisseling tussen Vlaamse en Waalse onderzoekers – overigens net zoals tussen de Vlaamse en de Waalse Dovengemeenschap. Op 22 oktober 2003 heeft het parlement van de Franstalige gemeenschap een decreet over de erkenning van de LSBF goedgekeurd. Wat die erkenning precies inhoudt, is voorlopig nog onduidelijk. Er is wel een commissie samengesteld van vertegenwoordigers van de Waalse Dovengemeenschap, de dovenscholen, specialisten in LSBF, leerkrachten LSBF en tolken LSBF. Die commissie heeft als opdracht om adviezen te geven en voorstellen in te dienen over elk probleem dat betrekking heeft op de LSBF. Ook in Vlaanderen wordt al jaren geijverd voor erkenning van VGT. De laatste tijd is die strijd in een stroomversnelling gekomen door de acties van het DoofActieFront, waaronder een petitie die heeft geleid tot een hoorzitting over de erkenning van VGT in het Vlaamse Parlement op 21 april 2005.

3 Methode van de fonetische transcriptie

Het eerste deel van dit proefschrift bestaat uit een fonologische analyse van een corpus van VGT-gebaren. Over het corpus en de fonetische transcriptie geef ik in de twee volgende paragrafen meer uitleg. Op het corpus heb ik een fonologische analyse toegepast, op basis van het dependentiemodel van Van der Kooij (2002). In § 4 ga ik op die fonologische analyse en op de eigenschappen van het dependentiemodel in.

3.1. Corpus

Voor deze studie naar de fonologische structuur van VGT heb ik een corpus van 2424 gebaren getranscribeerd. De meeste van die gebaren behoren tot een bestaand corpus dat werd samengesteld in het kader van lexicografisch onderzoek aan de Universiteit Gent naar de basiswoordenschat van de VGT (De Weerdt et al. 2003). De gebaren uit dat corpus zijn sinds 2004 ook online te raadplegen, cf. <http://gebaren.ugent.be>. Voor de methode die gebruikt werd bij het verzamelen en noteren van deze gebaren verwijs ik naar De Weerdt et al. (2003, 2004).

De Weerdt et al. hebben de te verzamelen gebarenschat thematisch ingedeeld in vijf delen (2003: 28).

- Deel 1: kleuren, dagen, maanden, seizoenen, tijd en vraaggebaren
- Deel 2: familie en vrienden, lichaam, gezondheid en hygiëne, kledij
- Deel 3: woningen en gebouwen, inboedel, schoonmaakmateriaal, keukenbenodigdheden, feesten, voeding
- Deel 4: beroepen, op het werk, sport, vakantie en vrije tijd, school
- Deel 5: de wereld, landen en steden, dieren, bloemen en planten, verkeer

Voor dit onderzoek heb ik (een deel van) de gebaren van deel 1 tot en met deel 4 gebruikt, i.e. 1737 gebaren uit de vijf Vlaamse regionale varianten. De overige 687 gebaren in mijn corpus komen uit video's voor de lessen Gebarentaalverwerving van het eerste en het tweede jaar Graduaat Tolk voor Doven in Sint-Amandsberg. Het betreft (delen van) het lexicon van de volgende lessen:

- Eerste jaar: Kennismaking – Ontmoeting – Activiteiten – Het weer – Tijd – Tekst: "Het dode konijn" – Dierentuin en boerderij – Uitstappen en voertuigen – Reizen
- Tweede jaar: Vakantie – Het menselijk lichaam – Architectuur – Persoonlijke artikelen – Sprookjes

Alle gebaren voor die lessen worden door dezelfde gebaarder uitgevoerd. Het gaat om een gebaarder uit West-Vlaanderen en de geselecteerde gebaren komen dus hoofdzakelijk uit de West-Vlaamse variant. Gezien de reeds vermelde hoge mate van overeenkomst tussen de verschillende varianten zal een deel van deze gebaren ook in andere regio's gebruikt worden. Helaas bevatten de video's van de tolkenschool daarover geen informatie.

In het kader van het hierboven vermelde lexicografische onderzoek is wel geïnventariseerd welke gebaren in welke regio voorkomen en wat de interregionale overlapping is, maar op het moment dat ik de video's getranscribeerd heb, was die informatie nog niet volledig beschikbaar. Ook voor de 1737 gebaren uit het lexicografische onderzoek beschik ik dus niet over precieze gegevens met betrekking tot regionale variatie. Wel kan ik als indicatie naar de cijfers verwijzen die De Weerdt et al. (2003: 46 e.v.) geven voor de vier eerste delen van het woordenboekproject. In tabel (1) wordt voor de 1231 in deel 1 tot 4 opgevraagde concepten weergegeven hoeveel gebaren regiospecifiek zijn en hoeveel gebaren in heel Vlaanderen gebruikt worden en dus in alle regio's identiek zijn.

Regio	Aantal gebaren
Vlaanderen	475
Antwerpen	1232
Vlaams-Brabant	1106
West-Vlaanderen	1164
Oost-Vlaanderen	1237
Limburg	1160
	1231 concepten

(1) Regiospecifieke en regio-overschrijdende gebaren

Uit de tabel blijkt dat voor 475 van de 1231 opgevraagde concepten in alle regio's één gemeenschappelijk gebaar voorkomt. Dat houdt in dat er voor de overige 756 concepten in minstens één van de regio's een gebaar voorkomt dat verschilt van de gebaren in de andere regio's. Ook voor die 756 concepten zijn De Weerdt et al. nagegaan hoeveel verschil er tussen de regio's bestaat. Zij komen tot de bevinding dat gemiddeld 43% van de gevonden gebaren voor die concepten identiek of gelijkaardig zijn. Twaalf procent zijn verwante gebaren en 55% zijn verschillend. Dat betekent dat we van de getallen voor elke regio in tabel (1) telkens zo'n 45% kunnen aftrekken, wat zou resulteren in de volgende aantallen regiospecifieke gebaren: A: 554, VB: 498, WV: 524, OV: 557, L: 522. Die cijfers benaderen natuurlijk enkel de reële aantallen, want in de praktijk zijn de overeenkomsten met andere regio's niet voor elke regio exact even groot.

Voor mijn transcriptie heb ik niet elk gebaar van de delen 1 tot 4 gebruikt. Op de video's die ik ter beschikking had, waren immers niet alle gebaren opgenomen en er stonden bovendien ook nog fouten of onduidelijke gebaren op. Toch zijn de cijfers in De Weerdt et al. (2003) een indicatie voor de verhoudingen in het deel van mijn corpus dat op hun gebarenverzameling teruggaat. Het overgrote deel van de gebaren – De Weerdt et al. hebben het over 72,3% – wordt in verschillende of zelfs alle regio's gebruikt. De afwijkende, i.e. de verschillende gebaren, zijn ongeveer gelijk verdeeld over de vijf regio's.

Gezien de interregionale én intraregionale lexicale variatie in VGT is het goed mogelijk dat de gebaren die ik in dit proefschrift ter illustratie van bepaalde inzichten aanhaal, niet dezelfde gebaren zijn die de lezer (en VGT-gebruiker) ook kent. In sommige gevallen neem ik een afbeelding op om te verduidelijken over welk gebaar het gaat. In andere gevallen verwijs ik naar het VGT-woordenboek (<http://gebaren.ugent.be>), hoewel veel gebaren van de "tolkvideo's" daar niet opgenomen zijn.

3.2. SignPhon

Voor de transcriptie van de gebaren gebruikte ik een aangepaste en vereenvoudigde versie van in Leiden ontwikkelde software, SignPhon2 (Crasborn et al. 1997). De SignPhon-software is een hulpmiddel voor onderzoek naar de fonetische en fonologische structuur van gebarentalen. SignPhon is specifiek ontwikkeld voor het opslaan van informatie over de structuur van geïsoleerde gebaren. Door gedetailleerde informatie over een relatief grote groep gebaren te verzamelen wordt het o.a. mogelijk om een inventaris van fonetische eigenschappen op te stellen, om te beslissen welke eigenschappen distinctief zijn en om uitspraken te doen over de combinaties van deze eigenschappen.

De versie van SignPhon die ik gebruikt heb, bevat velden met:

- **informatie over de gebaarder en over de bron**

gloss-Nl	signer
gloss-Eng	dialect
location tape	

- **semantische en morfologische informatie over het gebaar**

word type	motivatedness
semantic field	morphology

- **fonetische informatie**

number of hands	plane
relation static	location symmetry
relation dynamic	movement direction
alternating	path shape
handshape strong	movement manner
handshape weak	mono-bi-directionality
handshape change	path on path
relative orientation	repetition
orientation change	contact moment
location type	contact place
location	non-manuals

Voor elk veld is een reeks codes ontwikkeld die een gedetailleerde beschrijving van de verschillende componenten van elk gebaar mogelijk maken.

Bij de transcriptie van de gebaren ligt de focus op het manuele deel van gebaren. Over het non-manuele deel van VGT-gebaren is weinig geweten. Schermer et al. (1991) maken voor NGT een onderscheid tussen mimiek, houding van het lichaam of het hoofd, de orale component en de gesproken component. Een orale component is een mondbeweging die bij een gebaar hoort en die niet afgeleid is van gesproken taal. De term "gesproken component" verwijst naar het vormen van een (deel van een) woord – evenwel meestal zonder klank – in combinatie met een manueel gebaar. De gebaren in mijn VGT-corpus vertonen bijna zonder uitzondering een gesproken component. Er is discussie over de plaats van die componenten in een gebarentaal, cf. de discussie over de status van de gesproken componenten in *Deutsche Gebärdensprache* (Ebbinghaus 1998a, b en Glück & Pfau 1998). Vele onderzoekers zijn van mening dat non-manuele componenten, zoals bv. mimiek en blikrichting, belangrijker zijn op grammaticaal niveau dan op lexicaal niveau. Over de rol van non-manuele componenten op grammaticaal vlak is al een en ander verschenen, cf. Baker & Padden (1978), Lawson (1985), Vogt-Svendsen (1985), Vermeerbergen (1997b, 1998). In dit proefschrift concentreer ik me enkel op het manuele gedeelte van het VGT-lexicon.

4 Methode van de fonologische analyse en inleiding op het dependentiemodel van Van der Kooij (2002)

Voor de fonologische analyse van de gebaren in het VGT-corpus baseer ik me op de inzichten van Van der Kooij (2002). Zij heeft een fonologisch model ontwikkeld voor Nederlandse Gebarentaal. In het eerste deel van dit proefschrift ga ik na of de distinctieve kenmerken en de hiërarchische relaties in het dependentiemodel en de fonetische implementatieregels die zij voor NGT heeft bepaald, ook voor

VGT geldig zijn. In onderstaande paragrafen schets ik de methode van Van der Kooij en de theoretische achtergronden van haar dependentiemodel.

4.1. Distinctiviteit en fonetische implementatie

Het bepalen van de distinctiviteit van kenmerken gebeurt op basis van lexicaal contrast (oppositie, contrastieve distributie). Vormelementen die gebaren in minimale paren van elkaar onderscheiden, krijgen een fonologische specificatie. Van der Kooij beschouwt lexicaal contrast in minimale paren als "positief" bewijsmateriaal voor de fonologische status van een vormelement (2002: 22). Daarnaast gebruikt zij de voorspelbaarheid van vormelementen omwille van combinatorische variatie als negatief bewijs. Als er een allofonische relatie tussen twee vormelementen bestaat, d.w.z. dat de keuze voor één van beide vormelementen enkel door de aanwezigheid van een ander vormelement bepaald wordt (= complementaire distributie van deze vormelementen), wordt geopteerd voor één onderliggend, fonologisch kenmerk.

Wat het vinden van minimale paren betreft, wijzen Crasborn (2001: 333) en Van der Kooij (2002: 24, 312) erop dat SignPhon niet het meest geschikte instrument is om dergelijke paren te ontdekken. Er is immers geen zoekfunctie die toelaat om paren te zoeken die slechts in één veld van elkaar verschillen. De SignPhon-databank is wel geschikt om de distributie van vormelementen in het lexicon op te zoeken en om distributionele variatie bloot te leggen. Bijgevolg zal ook ik voornamelijk, en zeker wanneer specifieke minimale paren ontbreken, de methode van de complementaire distributie toepassen bij het testen van de kenmerken in het dependentiemodel op het VGT-corpus.

Het dependentiemodel van Van der Kooij en haar methode om tot de distinctieve kenmerken voor NGT-gebaren te komen, kenmerken zich door een streng fonologische tot zelfs reductionistische benadering waarbij alle redundante informatie uit de fonologische representatie geweerd wordt. Zelf wijst Van der Kooij (2002: 19) erop dat in veel andere fonologische modellen de aanpak minder strikt fonologisch lijkt (cf. ook Crasborn, Van der Hulst & Van der Kooij 2000: 1). In dergelijke modellen leidt de focus op de fonetische diversiteit van gebaren tot uitgebreidere sets van kenmerken. Mandel onderscheidt twee tegengestelde tendensen in de beschrijving van gebarentalen:

> Comparison of these analyses reveals two opposing tendencies which could be labeled (among many possibilities) "emicist and eticist", "reductionist and objectivist", "gestalt and detail", or "significance and specificity". I prefer the last pair as most descriptive and least emotionally loaded. Each analyst has faced, at least implicitly, the question of whether to describe handshapes in some phonetic detail or to attempt to capture only those differences that are evidently significant in ASL. (Mandel 1981: 76)

Wanneer men voor een aanpak van "significance" kiest, zoals Van der Kooij, dan volstaat het natuurlijk niet om in een beperkte set van distinctieve kenmerken

te voorzien. Zo weert Van der Kooij weliswaar alle fonetische variatie en alle voorspelbare informatie uit de fonologische representatie, maar tegelijk biedt ze tegelijk ook een hele reeks van regels aan die instaan voor de concrete realisatie van de fonologische kenmerken. Dergelijke fonetische implementatieregels specificeren hoe een onderliggend fonologisch kenmerk in een bepaalde context fonetisch gerealiseerd wordt.

Van der Kooij sluit niet enkel fonetisch redundante informatie uit uit de fonologische representatie, maar ook redundantie die gebaseerd is op semantische motivatie. Daarvoor formuleert zij semantische implementatieregels die bepalen dat een fonologisch kenmerk in combinatie met een bepaalde betekenis op een specifieke manier gerealiseerd wordt. Ook dat mechanisme zorgt ervoor dat de inventaris van fonologische kenmerken beperkt kan blijven.

De focus op distinctiviteit en de aandacht voor semantische motivatie van vormelementen van gebaren zijn de twee belangrijkste redenen waarom ik het dependentiemodel van Van der Kooij verkies boven andere modellen binnen de gebarentaalfonologie. In deel I van dit proefschrift ga ik na of de inventaris van distinctieve kenmerken en de hiërarchische relaties in het model ook voor VGT kunnen gelden en of daarnaast ook de fonetische implementatieregels voor beide gebarentalen dezelfde zijn. Waar dat nodig is, ontwikkel ik eigen implementatieregels. In deel II focus ik op semantische implementatie en meer bepaald op de theoretische achtergronden en implicaties van de motivatie van vormelementen.

4.2. De representatie van gebaren in het dependentiemodel

Uit de structuur van het dependentiemodel, zoals weergegeven in figuur (2), blijken twee belangrijke kenmerken van het model van Van der Kooij en van bepaalde andere gebarentaalmodellen (Sandler 1989, 1996b, Wilbur 1993, Van der Hulst 1993, Brentari 1998 etc.). Ten eerste spelen de parameters die Stokoe in 1960 onderscheidde, nog steeds een belangrijke rol in de representatie van gebaren. Zo herkennen we in het model in figuur (2) de parameters handvorm, oriëntatie en locatie als belangrijke knopen. Een belangrijk verschil met Stokoe's model ligt in het feit dat deze categorieën – net zoals fonemen in gesproken taalmodellen – in distinctieve kenmerken worden opgesplitst. Vooral bij de categorie handvorm is dit duidelijk: terwijl Stokoe sprak over fonemen en allofonen voor de parameter *designator*, zijn in meer recente modellen niet langer de handvormen, maar wel de kenmerken waaruit handvormen zijn opgebouwd de kleinste elementen van de representatie. Ten tweede bestaat de representatie niet meer uit een ongeordende bundel van fonologische elementen, zoals in vroege modellen het geval was (Stokoe 1960, Liddell 1984), maar wel uit een hiërarchisch opgebouwde boomstructuur. Uit de fonologische representatie van een gebaar blijken dus niet enkel de kenmerken waaruit dat gebaar is opgebouwd, maar ook de hiërarchische relaties tussen die kenmerken en tussen de parameters. Zo weerspiegelt de representatie ook allerlei fonotactische beperkingen die men voor gebarentalen heeft vastgesteld (zoals de *Selected Fingers Constraint*, zie § 5.3.2).

(2) Het dependentiemodel (Van der Kooij 2002)

In de loop van de volgende hoofdstukken zal de structuur van het dependentiemodel voor elk van de afzonderlijke onderdelen uitvoerig toegelicht worden. In deze inleiding beperk ik mij daarom enkel tot het kaderen van het model binnen het grotere geheel van de gebarentaalfonologie. Ik focus daarbij op de volgende aspecten: de fonologische representatie van beweging en de relatie tussen simultaneïteit en sequentialiteit (§ 4.3); dependentiestructuren (§ 4.4); en relatieve gemarkeerdheid (§ 4.5).

4.3. De representatie van beweging in het dependentiemodel

In de gebarentaalfonologie zijn er verschillende opvattingen over de fonologische status van beweging. Het is duidelijk dat beweging een belangrijk onderdeel is van gebaren, maar dat houdt niet noodzakelijk in dat beweging ook een fonologische basiscategorie is in de fonologische representatie van die gebaren. Bij Stokoe (1960) was beweging of *signation* één van de drie basisparameters van een gebaar. Later werd de bewegingscomponent van gebaren een meer prominente functie toebedeeld, met name in verschillende modellen die gebaren analyseren als een opeenvolging van statische en dynamische segmenten (cf. *holds* en *movements* bij Liddell & Johnson 1989, *locations* en *movements* bij Sandler 1989, *positions* en *movements* bij Perlmutter 1992). De dynamische segmenten zijn

dan vergelijkbaar met vocalen in gesproken talen en de statische segmenten met consonanten. In tegenstelling tot de sterk simultane organisatie van de parameters in het model van Stokoe wordt in die modellen dan ook veeleer de sequentiële (segment)structuur van een gebaar beklemtoond.

Andere auteurs, zoals Van der Hulst (1993), Uyechi (1996) en ook Van der Kooij (2002) hangen een "*No Movement*"-visie aan en zij representeren beweging niet als dusdanig, i.e. met bewegingskenmerken of -segmenten, maar wel als een transitie tussen twee statische elementen. Zo wordt een padbeweging gerepresenteerd als een overgang tussen twee locaties, een handinterne beweging als een overgang tussen twee handvormen en een oriëntatieverandering als een overgang tussen twee oriëntaties. In dergelijke modellen blijft de sequentiële structuur van bewegingen wel bewaard, zonder dat er daarom verschillende statische en dynamische segmenten worden onderscheiden. Van der Kooij wijst erop dat de nood aan het onderscheid tussen begin- en eindfase van een gebaar niet hoeft te resulteren in een representatie op basis van een segmentstructuur.

> De analogie met gesproken talen wordt gelegd in de constatering dat consonanten (statisch) alleen geïdentificeerd kunnen worden in de context van een vocaal (dynamisch). Tegen deze analogie valt in te brengen dat het verschil met gebaren is dat een beweging ('vocalisch') in gebaren überhaupt niet gerealiseerd kan worden zonder een handvorm, oriëntatie en plaats ('consonantisch'). Deze verplichte aanwezigheid van de zgn. statische aspecten van gebaren gedurende het hele gebaar moet dus niet verward worden met het feit dat er in de representatie van een gebaar verwezen moet kunnen worden naar een begin en een eindpunt in de tijd. (Van der Kooij 1994: 29)

Van der Kooij (1994, 1996, 2002) formuleert een beperking die bepaalt dat elk gebaar – op oppervlakteniveau – een beweging vertoont. Die *Sign Minimality Constraint* luidt als volgt: "A sign's content has to be associated to at least two positions on the skeleton." (2002: 241) Het gegeven dat elk gebaar aan de oppervlakte beweging vertoont, wordt dus geformaliseerd door twee X-posities in een skeletstructuur die met de fonologische kenmerken van een gebaar geassocieerd worden. Die skeletposities mogen niet verward worden met statische en dynamische segmenten, maar zijn veeleer een abstracte weergave van twee tijdseenheden die het begin en het einde van een gebaar en van een beweging voorstellen. De associatie van de kenmerken en de X-*slots* gebeurt in de meeste gebaren niet in de onderliggende fonologische structuur, maar bij de realisatie van de fonologische kenmerken: "No underlying linearization on the skeleton is needed. Values of the branching end node take on default orders (...)." (Van der Kooij 2002: 256)

In de representatie van een gebaar volgens het dependentiemodel, cf. figuur (2), nemen de drie traditionele (manuele) parameters een centrale plaats in: handvorm, oriëntatie en locatie. Beweging krijgt geen afzonderlijke knoop in de representatie. De verschillende bewegingen die gemaakt worden bij het vormen van een gebaar, m.n. padbewegingen, handinterne bewegingen en oriëntatiever-

anderingen, worden gerepresenteerd in de drie veranderlijke knopen “setting”, “vingerconfiguratie” en “dynamische oriëntatie”. De distinctieve kenmerken verbonden aan deze dynamische en dependente knopen vertonen in het geval van een beweging een vertakkende structuur. Deze structuur wordt gelieerd aan de skeletposities ([X X]) en beantwoordt aan een sequentiële realisatie (opeenvolgend in de tijd). De representaties in figuren (3) en (4) – hier reeds met associatie tussen kenmerken en X-*slots* – van een statische en een dynamische 5-hand maakt het verschil tussen statische en dynamische elementen en hun representatie duidelijk. In onderstaande boomstructuren zijn geen volledige gebaren gerepresenteerd, maar enkel handvormen (of “articulatoren”), om zo het onderscheid tussen statische en dynamische vormelementen te kunnen verduidelijken.

(3) De representatie van de 5-hand

(4) De representatie van een handinterne beweging: van een B-hand naar een O^-hand

In de voorbeelden is er eerst een representatie van een statische 5-hand te zien. De knopen eindigen in één enkel distinctief kenmerk en er zijn geen vertakkende structuren. Alle kenmerken worden verbonden met beide posities in de skeletstructuur, m.a.w. met twee tijdseenheden. Er is dus geen verandering in de loop van de productie van het gebaar en geen beweging. De verschillende kenmerken worden simultaan gerealiseerd. In de tweede boomstructuur wordt een handinterne beweging gerepresenteerd waarbij de hand van een open positie naar een gesloten positie verandert. De vertakkende structuur in de configuratieknoop wordt verbonden met twee skeletposities en dit resulteert in een transitionele beweging van de open handvorm naar de gesloten handvorm. Het vingerselectiekenmerk associeert met beide skeletposities en blijft dus constant.

4.4. Dependentiestructuren

Het onderscheid tussen sequentiële en simultane elementen wordt in de representatie voorgesteld door vertakkende vs. niet-vertakkende structuren en door associatie met posities in de skeletstructuur. De realisatie van vertakkende structuren is nog iets complexer dan hierboven voorgesteld en dat heeft alles te maken met de dependentierelaties die tussen de diverse elementen in de representatie bestaan.

Het fonologische model van Van der Kooij steunt op de principes van de dependentiefonologie (cf. Anderson & Ewen 1987, Ewen 1995, Dresher & Van der Hulst 1994, 1998). Dit is af te leiden uit twee theoretische kenmerken van de structuur van het model: (i) Van der Kooij beschouwt de compositionele structuren van fonologische representaties als binaire structuren, en (ii) die binaire structuren in het model bestaan steeds uit een "hoofd" en een "dependent element". Vormelijk wordt het onderscheid tussen beide duidelijk gemaakt door de rechte vertakkingen (voor hoofden) en de schuine vertakkingen (voor dependenten) in de boomstructuur. Tussen het hoofd en de dependent bestaat een asymmetrische relatie. Een belangrijke eigenschap van hoofden is dat zij onveranderlijk zijn.

> The idea that heads are invariant and contain stable information is reflected by the interpretation of branching structure. In head position, complex structures are interpreted in a simultaneous manner, resulting in merging of features. Complex structures in dependent position are interpreted in a linear manner. (Van der Kooij 2002: 40)

De vertakkende structuur in de afhankelijke configuratieknoop in figuur (4) wordt geïnterpreteerd als een lineaire opeenvolging van twee handconfiguraties. Ook in hoofden kunnen complexe, vertakkende structuren voorkomen, maar daar worden die structuren anders geïnterpreteerd. In figuur (5) komt er een vertakkende structuur voor in de vingerselectieknoop. In tegenstelling tot de binaire structuur in figuur (4) worden de twee kenmerken niet met de eerste resp. de tweede skeletpositie verbonden, maar wel met beide posities. Sandler

(1996: 123) heeft het over *branching structures* (zoals in de configuratieknoop) versus *componential structures* (zoals in de vingerselectieknoop).

(5) De representatie van de V-hand

De vertakking in de vingerselectieknoop in figuur (5) wordt dus niet lineair gerealiseerd, maar wel als een versmelting van de twee kenmerken: afhankelijk van de dominantie van het ene of het andere kenmerk worden [één] en [alle] samen gerealiseerd als een handvorm met twee of met drie geselecteerde vingers. Dat betekent dat de twee fonologische vingerselectiekenmerken vier verschillende vingerselecties kunnen representeren:

[één]	één vinger is geselecteerd
[alle]	alle vingers zijn geselecteerd
[één=>alle]	twee vingers zijn geselecteerd ([één] domineert [alle])
[alle=> één]	drie vingers zijn geselecteerd ([alle] domineert [één])

De onveranderlijkheid van het hoofd Vingerselectie is ook een formele weerspiegeling van een fonotactische beperking: de *Selected Fingers Constraint*. Deze beperking houdt in dat bij handinterne bewegingen enkel de configuratie van de vingers verandert en niet de geselecteerde vingers (zie verder in § I.5.3.2). Doordat in het dependentiemodel Vingerselectie de hoofdknoop is en Vingerconfiguratie de afhankelijke knoop, is de vingerselectiebeperking in de formele structuur weerspiegeld: Vingerselectie is het hoofd en draagt dus onveranderlijke en constante informatie, terwijl Vingerconfiguratie veranderlijke elementen bevat (openheid, ronding en spreiding).

4.5. Relatieve gemarkeerdheid

De primaire doelstelling van een fonologisch model zoals het dependentiemodel is om de fonologische structuur van een taal op een zo eenvoudig mogelijke wijze en met zo weinig mogelijk kenmerken en relaties te representeren (omwille van de eenvoud en economie van het model). Een belangrijke factor in dat verband is relatieve gemarkeerdheid. Een vereiste voor fonologische representaties is dat hun complexiteit evenredig is met de gemarkeerdheid van de vormelementen waarvoor ze staan: "A final requirement needs to be made with respect to structural representations, viz. that relatively marked form elements are represented with relatively complex structures and, vice versa, i.e., that relatively unmarked form elements have simple representations." (Van der Kooij 2002: 45)

Van der Kooij formuleert enkele criteria om de gemarkeerdheid van een vormelement te kunnen bepalen – en ze steunt daarbij op Battistella (1990). Het belangrijkste criterium in de analyse van Van der Kooij en in mijn analyse van VGT-gebaren is dat van de frequentie. Frequente vormelementen en structuren zijn relatief minder gemarkeerd dan infrequente vormen. Op basis van de frequentie van vormelementen in haar SignPhon-corpus voor NGT stelt Van der Kooij hypotheses op over de relatieve gemarkeerdheid van vormelementen. Die hypotheses dienen in ander onderzoek getest te worden, zoals zij ook zelf aangeeft: "Markedness criteria do not necessarily converge, i.e., lead to the same set of relatively unmarked elements or structures. The results on relative markedness of elements in this thesis are thus mere hypotheses, awaiting the results of acquisition studies, crosslinguistic studies, etc." (2002: 46)

Naast frequentie van vormen zijn er nog andere kenmerken die de gemarkeerdheid van een vormelement bepalen. Zo hebben relatief gemarkeerde elementen een beperkte distributie en zij zullen eerder voorkomen in combinatie met ongemarkeerde vormelementen dan met andere gemarkeerde elementen. Verder vertonen gemarkeerde elementen minder subtypes dan relatief ongemarkeerde elementen. Een voorbeeld van een relatief ongemarkeerd vormelement – in NGT én in VGT – is de vingerselectie [één] die standaard gerealiseerd wordt als de selectie van de index. Dit zeer frequente vormelement kent een eenvoudige representatie met slechts één fonologisch kenmerk. Daartegenover staat dat de selectie van de index, de middenvinger en de ringvinger niet alleen weinig frequent is, maar ook een complexe representatie door twee kenmerken kent: [alle=>één]. Het betreft hier een sterk gemarkeerd vormelement dat bovendien geen subtypes vertoont: de drie geselecteerde vingers zijn altijd gestrekt. Dat in tegenstelling tot de [één]-selectie die in verschillende configuraties voorkomt, zoals gerond, open en gesloten.

5 | Iconiciteit in Vlaamse Gebarentaal

In de algemene taalwetenschap wordt de arbitrariteit van het taalteken traditioneel als een definiërend kenmerk van natuurlijke talen beschouwd. Die arbitrariteit houdt in dat er een willekeurige relatie bestaat tussen vorm en

betekenis van een morfeem en dat er m.a.w. geen motivatie is voor de specifieke vorm van dat morfeem. Het bestaan van bv. onomatopeeën en klanksymboliek wordt wel erkend, maar dergelijke fenomenen worden vaak afgedaan als veeleer uitzonderlijke en perifere taalelementen die de fundamentele arbitrariteit en de dubbele articulatie van taaltekens niet aan het wankelen kunnen brengen. Hieraan dient te worden toegevoegd dat de belangstelling voor iconiciteit in de laatste twee decennia in de linguïstiek van gesproken talen sterk is toegenomen (o.m. in aansluiting op het werk van Haiman) en de visie op arbitrariteit in het specifiek op iconiciteit gerichte onderzoek verschilt daardoor van de zonet geschetste traditionele visie.

In gebarentalen kan men in elk geval niet om de vaststelling heen dat vele structuren wel een gemotiveerde relatie vertonen met hetgeen waarvoor zij staan. Dat geldt voor vele lexicale gebaren, maar ook voor bepaalde morfo-syntactische constructies, zoals classifierconstructies, sommige vormen van werkwoordelijke congruentie, rolneming etc. Dat de vormonderdelen in dergelijke constructies in vele gevallen iconisch gemotiveerd lijken te zijn, is een gegeven dat klassieke linguïstische analyses van die constructies moeilijk maakt. In voorliggend onderzoek ga ik specifiek in op de beeldiconiciteit in lexicale gebaren. De iconische motivatie van lexicale gebaren roept vragen op met betrekking tot de waarde van een fonologische analyse van gebarentalen. Iconiciteit van gebaren is immers niet enkel op het niveau van het gebaar als geheel te situeren, maar het zijn integendeel net de sublexicale vormelementen van die gebaren die met een betekenis geassocieerd zijn (cf. Van der Kooij 2002).

In deel II van dit proefschrift ga ik na wat de status van die (iconisch) gemotiveerde sublexicale vormelementen is in VGT – en bij uitbreiding in andere gebarentalen – en of zij werkelijk een probleem zijn voor de fonologische analyse van VGT in deel I. In eerste instantie zoek ik een antwoord op die vragen door mij in de bestaande literatuur te verdiepen. Aangezien de iconiciteit van gebarentalen zoals gezegd verder reikt dan het lexicon, beperk ik me in dat literatuuroverzicht niet tot de gebarentaalfonologie, maar ga ik ook in op morfologische analyses van gebarentalen, op onderzoek naar classifierconstructies en op de vraag naar het verband tussen *gesture* en gebarentalen. In tweede instantie maak ik dan vervolgens een empirische analyse van gemotiveerde VGT-gebaren die de verschillende vormen en soorten van motivatie in gebarentalen illustreren.

6 Opbouw van het proefschrift

DEEL I van het proefschrift bevat de fonologische analyse van VGT. Het grootste gedeelte van het eerste deel is gewijd aan de fonologische analyse van de Actieve Articulator. Van de twaalf hoofdstukken behandelen negen hoofdstukken de handvormen (of "articulatoren") en de oriëntatie van de hand in VGT-gebaren. **Hoofdstuk 1** is een toelichting bij de fonetische transcriptie van handvormen en bij het onderscheid tussen fonetische beschrijving en fonologische analyse. In **hoofdstukken 2 en 3** bespreek ik de twee centrale elementen in de fonologische

representatie van de articulator: vingerselectie en vingerconfiguratie. De duim neemt een aparte positie in en wordt niet bij de andere potentieel geselecteerde vingers gerekend. Daarom bespreek ik de selectie en configuratie van de duim apart in **hoofdstuk 4**. **Hoofdstuk 5** gaat dieper in op het dynamische aspect van de articulator, met name handinterne bewegingen. Die bewegingen komen steeds voor op de geselecteerde vingers. Niet in elke handvorm zijn echter alle vingers geselecteerd. **Hoofdstuk 6** behandelt de redundante positie van de niet-geselecteerde vingers. In tegenstelling tot gesproken talen beschikken gebarentalen over twee identieke, potentieel actieve articulatoren: de twee handen. Niet elk gebaar maakt gebruik van de twee handen en niet in elk gebaar waarin de twee handen gebruikt worden, zijn beide handen ook actief. **Hoofdstuk 7** gaat na wat de rol van de "zwakke hand" is. **Hoofdstuk 8** is gewijd aan de invloed van handalfabet en cijfers op de articulator van VGT-gebaren. Als laatste hoofdstuk in het gedeelte over de Actieve Articulator is er **hoofdstuk 9** over relatieve oriëntatie en dynamische oriëntatie van de articulator. **Hoofdstukken 10 en 11** verschaffen uitleg bij die aspecten van een gebaar die in het dependentiemodel tot de Passieve Articulator gerekend worden. Dat zijn locaties en hun dynamische aspect, de padbewegingen. In de loop van hoofdstuk 1 tot en met 11 geef ik de fonologische representatie van de deelaspecten van een gebaar ook af en toe onder de vorm van een boomstructuur weer. In **hoofdstuk 12** presenteer ik ter afronding van deel I voor een drietal gebaren de volledige representatie in een boomstructuur. Datzelfde hoofdstuk bevat ook een bondige tussentijdse conclusie bij deel I waarin ik voornamelijk inga op de grote gelijkenissen tussen VGT en NGT.

Aangezien de vraagstelling omtrent de relatie tussen fonologie en iconiciteit in **DEEL II** in eerste instantie theoretisch van aard is (cf. de probleemstelling in **hoofdstuk 1** van dat tweede deel), probeer ik de vraag te beantwoorden door verschillende benaderingen van iconiciteit binnen de gebarentaallinguïstiek te onderzoeken. Daarbij ga ik in **hoofdstuk 2** eerst en vooral na welke argumenten onderzoekers tegen het "belang van iconiciteit" geformuleerd hebben. Omdat die tegenargumenten wel kunnen dienen als nuancering van de discussie over iconiciteit, maar geen fundamenteel antwoord geven op de vraag naar de synchrone functie van iconische motivatie, ga ik in **hoofdstuk 3** ook te rade bij theorieën die iconiciteit wel als een belangrijke factor erkennen. Enkele vroege benaderingen van iconiciteit geven de discussie van eind jaren zeventig, begin jaren tachtig weer. De literatuur die aan bod komt, is ruimer dan enkel fonologisch onderzoek naar gebarentalen en omvat ook analyses van classifierconstructies in gebarentalen en van de relatie tussen *gesture* en gebarentalen.

De eerste drie hoofdstukken dienen als omkadering voor de erg ruime discussie omtrent iconiciteit. In de daaropvolgende hoofdstukken confronteer ik enkele meer uitgewerkte "iconiciteitsmodellen". **Hoofdstuk 4** is gewijd aan de modellen van Taub en Van der Kooij. Taub (2001a) biedt met haar analoogvormingsmodel een theoretisch kader voor iconiciteit en metaforen in gebarentalen, maar ze gaat niet in op de theoretische implicaties van die iconische structuren. Van der

Kooij (2002) verplaatst de iconisch gemotiveerde vormen naar het fonetische niveau en ontwerpt een regelsysteem dat het fonologische met het fonetische niveau verbindt. Haar model wordt in **hoofdstuk 5** uitvoerig empirisch getest op een aantal gebaren uit het VGT-corpus. Naast de modellen van Taub en Van der Kooij behandel ik in **hoofdstuk 6** ook twee andere, radicalere gebarentaaltheorieën die iconiciteit aangrijpen om een fundamenteel verschil tussen gesproken en gebarentalen aan te duiden, met name de theorieën van Cuxac (1996, 2000, 2004) en Cogill-Koez (2000a, b).

Om de verschillende inzichten van de behandelde theorieën te kunnen samenbrengen tot een eigen visie op iconiciteit als een superstructuur maak ik in **hoofdstuk 7** een uitstap naar het onderzoek van gesproken talen. Het betreft tevens een uitstap in de tijd: uit de semiotische theorie van Humboldt omtrent de kenmerken van tekens, taaltekens en beelden puur ik enkele ideeën die tot de conclusie in **hoofdstuk 8** leiden.

Het proefschrift wordt afgesloten met een eindconclusie waarin ik de resultaten van het empirische eerste deel en van het theoretische tweede deel samenvat en waarin ik beide delen met elkaar verbind.

DEEL I
FONOLOGISCHE ANALYSE VAN DE VLAAMSE GEBARENTAAL

HOOFDSTUK 1
Fonetische beschrijving en fonologische representatie van de handvormen

1

1.1 Transcriptie

Voor het coderen van de articulator van de gebaren in de databank heb ik in hoofdzaak gebruik gemaakt van de *Table of Handshapes* uit de inleidende gids over het HamNoSys-schrift (Prillwitz et al. 1989). Die tabel bestaat uit 143 tekeningen van handvormen die telkens overeenkomen met een bepaald symbool in de HamNoSys-notatie. Bij het ontwikkelen van een databank voor NGT hebben Nederlandse onderzoekers (cf. Crasborn et al. 1998, Van der Kooij 2002) nog eens 15 handvormen toegevoegd (zie foto's). Hoewel de lijst dus reeds zeer uitvoerig was, heb ik ze nog aangevuld met zes "ontbrekende" handvormen, m.n. voor configuraties die in het VGT-corpus voorkomen, maar die niet met één van de handvormen in de tabel overeenstemmen. Dat betekent dat ik de articulator van elk gebaar met een reeks van 164 tekeningen of foto's vergeleken heb tot ik de meest gelijkende afbeelding vond. Elke tekening of foto heeft een eigen code en de code die bij de overeenkomstige foto hoorde, werd in de databank ingevoerd.

Van de 164 configuraties die de tekeningen uitbeelden, werden er 118 in het corpus teruggevonden. In bijlage 1 zijn alle afbeeldingen opgenomen. De grijsgetinte codes staan voor configuraties die niet werden teruggevonden.

1.2 Fonetische beschrijving van de handvormen

Bij de transcriptie werd de handvorm voorgesteld door één code en bijgevolg werd elke handvorm als een ondeelbaar geheel beschouwd. Voor het maken van een fonologische analyse is het echter nodig om de handvormen op te delen in hun specifieke eigenschappen of kenmerken, zodat men een groepering van verschillende handvormen kan maken en zodat men kan bepalen welke kenmerken van fonologisch belang zijn en welke niet. Voor andere gebarentalen hebben reeds verschillende auteurs gezocht naar de kenmerken die nodig zijn om de fonologische, en dus betekenisonderscheidende, onderdelen van handvormen te vatten (voor ASL: o.a. Lane et al. 1976, Klima & Bellugi 1979, Corina & Sagey 1989, Sandler 1989, 1996, Brentari 1998; voor NGT: o.a. Van der Hulst 1995b, Van der Kooij 2002).

In eerste instantie zal ik een eerder gedetailleerde beschrijving geven van elke handvorm die in het corpus voorkomt, waarbij nog niet de vraag wordt gesteld naar de fonologische waarde van elk van de beschreven onderdelen. In tweede instantie zal ik het aantal kenmerken per handvorm reduceren tot enkel die kenmerken die een betekenisonderscheidende functie hebben. Daarbij zal ik

steunen op de noties (i) lexicaal contrast en vooral (ii) complementaire distributie, d.i. de voorspelbaarheid van de aanwezigheid van een vormelement op basis van een ander vormelement.

Bij de beschrijving baseer ik me op onderscheidingen die ook al in de literatuur werden gemaakt, waarvan als eerste fundamentele gegeven het onderscheid tussen vingerselectie en vingerconfiguratie geldt. Dit onderscheid is geïntroduceerd door Mandel (1981). Hij stelde vast dat er in de handconfiguratie van een gebaar slechts twee groepen vingers zijn: de geselecteerde vingers (of vingers "op de voorgrond") en de niet-geselecteerde vingers (of vingers "op de achtergrond"). Het belang van de geselecteerde vingers blijkt daaruit dat ze (i) contact kunnen maken (met het lichaam of met de passieve hand), dat ze (ii) kunnen bewegen en dat ze (iii) kunnen wijzen (Van der Kooij 2002: 58). Per handvorm zal ik nagaan hoeveel en welke vingers "op de voorgrond" treden. Volgende combinaties van vingers zijn mogelijk:

- selectie van alle vier de vingers
- selectie van drie vingers
- selectie van twee vingers
- selectie van één vinger
- selectie van geen enkele vinger

De vingers "op de achtergrond" spelen geen betekenisonderscheidende rol. Over de positie van die ongeselecteerde vingers zal ik het in hoofdstuk 6 hebben. Aangezien de duim een aparte plaats inneemt (in de handconfiguratie, maar ook in de fonologische analyse, zie verder), wordt deze vinger niet samen met de andere behandeld. Een aparte bespreking van de duim volgt in hoofdstuk 4.

De vingers in selectie vertonen verschillende houdingen of configuraties. Volgende aspecten komen in de gedetailleerde beschrijving aan bod:

- de relatie tussen de geselecteerde vingers en de duim
  Hieronder vallen de eigenschappen "gesloten", "open" en "vuist".
- de stand van de vingergewrichten
  Volgende houdingen worden onderscheiden: "gestrekt", "gebogen", "gerond" en "geklauwd".
- de spreiding van de vingers
  Als er meerdere geselecteerde vingers zijn, kunnen zij "gespreid", "ongespreid" of "gekruist" zijn.

Wat de relatie tussen de vingers in selectie en de duim betreft, kunnen we drie onderscheidingen maken. "Gesloten" handvormen zijn handvormen waarbij de duim contact maakt met de geselecteerde vingers, meestal aan de toppen. In "open" handvormen is er geen contact tussen vingers en duim. "Vuisthandvormen" vormen een specifieke categorie van gesloten handvormen waarbij de vingers allemaal in de palm gevouwen zijn en de duim de andere vingers omsluit.

(1.1) Voorbeelden van een gesloten, een open en een vuisthandvorm

(1.1.1) gesloten (1.1.2) open (1.1.3) vuist

De vingergewrichten bestaan uit twee groepen. De interfalangeale gewrichten zijn de gewrichten tussen de vingerkootjes, terwijl de metacarpofalangeale gewrichten de middenhandsbeentjes en de eerste vingerkootjes verbinden. Uyechi (1996: 33-35) noemt de metacarpofalangeale gewrichten de *base joints* of de basisgewrichten en de interfalangeale de *non-base joints* of de niet-basisgewrichten. Afhankelijk van de stand van de basis- en niet-basisgewrichten, zijn de vingers "gestrekt", "gebogen", "gerond" of "geklauwd". "Gestrekte" handvormen kennen geen buiging van basis- of niet-basisgewrichten. Zijn enkel de basisgewrichten gebogen, dan hebben we te maken met een gebogen handvorm. Als enkel de niet-basisgewrichten buigen, noemen we de handvorm geklauwd. Bij buiging van zowel de basis- als de niet-basisgewrichten is de handvorm gerond. In (1.2) worden voorbeelden van de verschillende configuraties van de basis- en niet-basisgewrichten – afgekort als BG en NBG – gegeven.

(1.2) Voorbeelden van een gestrekte, een gebogen, een geklauwde en een geronde handvorm (-BG=ongebogen basisgewrichten, +NBG=gebogen niet-basisgewrichten)

(1.2.1) gestrekt = -BG, -NBG (1.2.2) gebogen = +BG, -NBG (1.2.3) geklauwd = -BG, +NBG (1.2.4) gerond = +BG, +NBG

Vingers zijn "gespreid", wanneer ze in abductie zijn. "Ongespreide" vingers zijn in adductie. Voor de anatomische en fysiologische basis van spreiding verwijs ik naar Ann (1992: 150-151).

(1.3) Voorbeelden van een gespreide en een ongespreide handvorm

(1.3.1) gespreid (1.3.2) ongespreid

In bijlage 2 zijn alle in het corpus voorkomende handvormen opgenomen. Bij elke handvorm wordt aangegeven hoeveel en welke vingers geselecteerd zijn en wat de (fonetische) configuratie van deze vingers is. Voorlopig is de duim buiten beschouwing gelaten.

1.3 Naar een fonologische beschrijving van de handvormen: reductie van het aantal handvormen

De inventaris van handvormen in bijlage 2 is erg uitgebreid en geeft een te versnipperd beeld van de handvormen in het VGT-corpus. De kenmerken die gebruikt werden om de handvormen te beschrijven, zijn dan ook fonetisch van aard en niet fonologisch. Ze laten een veel te gedetailleerde onderscheiding tussen verschillende (fonetische) vormelementen toe. In vele vroege fonologische analyses van gebarentalen werden uitvoerige reeksen handvormen of kenmerken opgenomen die het mogelijk maakten om alle waargenomen handvormen en alle uiterlijke verschillen te beschrijven (cf. Stokoe 1960, Lane et al. 1976, Klima & Bellugi 1979, Liddell & Johnson 1989). De vraag naar de fonologische relevantie van die vormverschillen werd vaak onvoldoende of niet expliciet gesteld (Van der Kooij 2002: 18-19).

Om te komen tot een fonologische analyse van de VGT heb ik de uitgebreide inventaris in bijlage 2 gereduceerd tot een beperkte lijst van 31 handvormen. Daartoe werden sommige sterk gelijkende handvormen samengevoegd in één abstractere categorie. Dit gebeurde op grond van de bevindingen in fonologische analyses van andere gebarentalen waaruit blijkt dat de verschillen tussen deze handvormen niet betekenisonderscheidend zijn. Het gaat hierbij om vier elementen: de positie van de duim, de graad van opening, de graad van ronding/klauwen en de buiging van de basisgewrichten. De status van deze elementen in de VGT komt uitgebreid aan bod in de volgende hoofdstukken.

1. *de positie van de duim*
   In vele fonologische analyses van andere gebarentalen (cf. Mandel 1981, Sandler 1989, Uyechi 1996, Brentari 1998) wordt de positie van de duim als een voorspelbaar element beschouwd. Ook in het model van Van der Kooij is dat het geval: de duim behoort niet tot de potentiële geselecteerde vingers, behalve in een aantal handvormen. In hoofdstuk 4 wordt de positie van de duim in VGT besproken. Bij het reduceren van de uitgebreide lijst van handvormen worden dus o.a. volgende handvormen onder de B-hand samengenomen:

   B:

2. *de graad van opening*
   Voorlopig wordt aangenomen dat de graad van opening van de vingers in een handvorm geen betekenisonderscheidende functie heeft (zie § 3.1.3). Dat betekent dat o.a. volgende handvormen gegroepeerd worden:

   OB:

C:

3. *de graad van ronding/klauwen*
   Ook de graad van ronding of klauwen wordt als fonologisch irrelevant beschouwd. Verschillende auteurs wijzen erop dat het onderscheid tussen geronde en geklauwde vormen geen betekenisverschil veroorzaakt (Sandler 1989: 62, voor ASL) of tonen aan dat het voorkomen van geronde en geklauwde handvormen distributioneel bepaald is (Van der Kooij 2002: 127, voor NGT). Volgende handvormen komen in complementaire distributie voor en worden bijgevolg onder dezelfde noemer behandeld:

5”:

4. *de buiging van de basisgewrichten*
   In tegenstelling tot andere auteurs beschouwen Crasborn & Van der Kooij (2003) de verschillende posities van de basisgewrichten van de vingers als fonetische variatie en niet als fonologisch gespecificeerd. Zo zijn volgens hun bevindingen in NGT de handvormen B5, C6 en F4 varianten van de handvormen B2, C3 en F2 (zie onder). Ze wijzen erop dat dat ook voor andere gebarentalen lijkt te gelden, zoals *Deutsche Gebärdensprache* (DGS), *Thai Sign Language* (Thai SL) en *New Zealand Sign Language* (NZSL). In § 3.1.4 zal ik de voorspelbaarheid van de buiging van de basisgewrichten in VGT onderzoeken. Volgende paren van handvormen zijn telkens onder één noemer opgenomen.

B: B5 B2

1: C6 C3

5: F4 F2

In onderstaande tabel is de gereduceerde inventaris van de handvormen in het corpus opgenomen. Elke handvorm in de lijst staat voor een geheel van andere handvormen die in de laatste kolom met hun SignPhon-codes opgesomd worden. Elke “handvormklasse” heeft een nieuwe naam gekregen (cf. de letters en cijfers in kolom 1). Die letters zijn de traditionele benamingen voor de handvormen zoals ze in de literatuur gebruikt worden en het zijn veelal letters waarvoor de

overeenkomstige handvormen uit het handalfabet staan. De afbeelding die in de bijlage (bijlage 3) bij elke handvormklasse gegeven wordt, is slechts een mogelijke fonetische realisatie van de fonologische kenmerken. Meestal gaat het om de meest frequente realisatie. In de vierde en de vijfde kolom van de tabel worden de handvormen beschreven in kenmerken. In dit geval gaat het om de distinctieve kenmerken die Van der Kooij in haar *Active Articulator*-model voor NGT onderscheidde. In de volgende hoofdstukken licht ik die kenmerken toe en ga ik na of haar analyse ook voor de VGT geldig is. In de tabel wordt ook steeds vermeld hoeveel keer een bepaalde handvorm(klasse) in het corpus voorkomt (in absolute cijfers en in procenten).

De tabel is als volgt te lezen. In de handvorm B zijn alle vingers geselecteerd en ze zijn open, gestrekt en ongespreid. De handvormen die in de SignPhon-transcripties de code B1, B2, B3, B4, B5, B6, M1 of M2 kregen, vallen onder deze B-handvorm. 500 (of 16,2%) van de 3088 handvormen in het corpus zijn B-handvormen. Enkele "duimhandvormen", i.e. handvormen waarin de gestrekte duim een fonologische specificatie krijgt, zijn aan het einde van de lijst opgenomen. In hoofdstuk 4 ga ik na onder welke voorwaarden die fonologische specificatie nodig is.

Hv	A	P	Vingerselectie	Vingerconfiguratie	Fonetische hv
B	500	16,2	[alle]		B1, B2, B3, B4, B5, B6, M1, M2
1	328	10,6	[één]		C1', C2, C3, C5, C6, C23
S	312	10,1		[gesloten]	A1, A2, A3, A13, A14, A16
5	306	9,9	[alle]	[gespreid]	F1, F2, F3, F4, F5, F6, M5, G2
V	211	6,8	[één=›alle]	[gespreid]	E2, E3, E6, E17, H14, M3
1"	157	5,1	[één]	[gerond]	C8, C9, C11, C12, C13, C14
H	137	4,4	[één=›alle]		D2, D3, D4, D5, D6, D17
5"	120	3,9	[alle]	[gerond – gespreid]	F7, F8, F9, F12, F15, G11
T	118	3,8	[één]	[gesloten]	K4, K5, K6
Y	114	3,7	[één] – [u]		C17, C18, C19'
bO	109	3,5	[één]	[gesloten – gerond]	C7, C10, G1, G7, G10, G17
O^	98	3,2	[alle]	[gesloten]	I4, I5
C	79	2,6	[alle]	[open – gerond]	J1, J2, J3
O	76	2,5	[alle]	[gesloten – gerond]	I1, I7, I10

B”	61	2	[alle]	[gerond]	B7, B8, B9, B10, B12, B13, B14, B16, I3
8	52	1,7	[één] – [r=›u]		F17
bO+	50	1,6	[één]	[gesloten – gerond]	K1, K7
Q	43	1,4	[één]	[open]	H4, H5, H6, G5
OB	42	1,4	[alle]	[open]	J4, J5, J6
V”	39	1,3	[één=›alle]	[gerond – gespreid]	E9, E7, E12
bC	35	1,1	[één]	[open – gerond]	H1, H2, H3
T+	28	0,9	[één]	[gesloten]	G4
2bO	22	0,7	[één=›alle]	[gesloten – gerond]	G13, G15
Q+	15	0,5	[één]	[open]	L3, L4, L5
H”	11	0,4	[één=›alle]	[gerond]	D7, H13
C8	9	0,3	[één] – [r=›u]	[gesloten]	K14, K15
bC+	5	0,2	[één]	[open – gerond]	L1, L2, L6
2bO^	4	0,1	[één=›alle]	[gesloten]	G14
A”	3	0,1	[duim:uit]	[gerond]	A17
M	3	0,1	[alle=›één]		B15
3	1	‹ 0,1	[alle=›één]	[gespreid]	K18
A	(93)		[duim:uit]		A2
L	(43)		[één] – [duim: uit]		C2
Y	(67)		[één] – [u] – [duim:uit]		C18
W	(65)		[één=›alle] – [duim:uit]		E2
	3088				

(1.4) Handvormklassen: frequentie en distinctieve kenmerken, zie bijlage 3 (mét afbeeldingen) (Hv = handvorm, A = aantal, P = procent)

De reductie van de vele in het corpus geattesteerde handvormen tot een lijst van 31 vormen en de keuze voor de specifieke distinctieve kenmerken voor vingerselectie en vingerconfiguratie vereisen uitleg en motivering. Eerst zal ik

het Actieve Articulator-model van Van der Kooij van naderbij bekijken. Daarna volgt een bespreking van de vingerselectie- en de configuratiekenmerken die zij in dat model voorstelt.

1.4 Het Actieve Articulator-model van Van der Kooij (2002)

Hoewel de handvormcomponent in de SignPhon-databank beschreven wordt met behulp van foneemgebaseerde codes – één code staat voor één handvorm – , beschouwt Van der Kooij (2002: 108) handvormen niet als fonemen. Handvormen en hun benamingen worden enkel als fonetische eenheden gebruikt. Zoals o.a. Brentari (1998) en Crasborn (2001) kiest Van der Kooij ervoor om op fonologisch niveau van een "articulator" te spreken, en niet van een "dez" (Stokoe 1960), "handvorm" (*handshape*, cf. Mandel 1981) of "handconfiguratie" (*hand configuration*, cf. Friedman 1976, Sandler 1989), omdat de articulatie meestal niet op de volledige hand slaat, maar op een deel ervan (met name de geselecteerde vingers). De articulator kan ook groter zijn dan de hand en omvat dan de hele onderarm, zoals bv. in de VGT-gebaren boom, VLAG, ZEILEN, REUS en SPIJBELEN. Ik neem de term "articulator" over, maar zal ook nog vaak "handvorm" gebruiken voor het fonetische geheel van de hand.

Figuur (1.5) toont een deel van het dependentiemodel van Van der Kooij (2002). Zij noemt de boomstructuur in (1.5) het Actieve Articulator-model (of het AA-model). Zoals blijkt uit de figuur, representeert men in hedendaagse fonologische gebarentaalmodellen zoals het dependentiemodel, de kenmerken in een geordende structuur waaruit ook een hiërarchische rangorde van de kenmerken spreekt. Die hiërarchie weerspiegelt fonotactische beperkingen op de gebaren, zoals bv. de vingerselectiebeperking (zie ook § 5.3.1).

(1.5) Het Actieve Articulator-model

Eén van de fundamenten van het model is het onderscheid tussen de geselecteerde vingers, nodig om het gebaar te vormen, en de configuratie van die vingers (cf. Mandel 1981, zie boven). Vingerselectie is "hoofd" van de representatie van de articulator en Vingerconfiguratie is ondergeschikt aan dit hoofd. Er zijn verschillende configuratiekenmerken voor de geselecteerde vingers die onder deze dependente tak gegroepeerd worden (voor meer informatie over de achtergrond van dit model verwijs ik naar de inleiding).

2 HOOFDSTUK 2
Vingerselectie

In onderstaande tabel worden de in het VGT-corpus geattesteerde vingercombinaties aangegeven en vergeleken met andere gebarentalen (cf. Van der Kooij 2002: 69).

INDEX	MIDDENV.	RINGV.	PINK	IN VGT	IN NGT	ANDERE GT
+	+	+	+	Ja	Ja	Ja
–	–	–	–	Ja	Ja	Ja
+	–	–	–	Ja	Ja	Ja
–	+	–	–	Ja	Ja	Ja
–	–	+	–	**Nee**	Ja	Ja
–	–	–	+	Ja	Ja	Ja
+	+	–	–	Ja	Ja	Ja
+	–	+	–	Nee	Nee	Nee
+	–	–	+	**Nee**	Ja	Ja
–	+	+	–	Nee	Nee	Nee
–	+	–	+	Nee	Nee	Nee
–	–	+	+	Nee	Nee	Ja
+	+	+	–	Ja	Ja	Ja
+	+	–	+	Nee	Nee	Nee
+	–	+	+	Nee	Nee	Nee
–	+	+	+	Nee	Nee	Ja

(2.1) Combinaties van geselecteerde vingers in VGT, in NGT en in andere gebarentalen

Van de 16 mogelijke combinaties van vingers zijn er in het VGT-corpus slechts zeven geattesteerd:

- alle vingers: index-middenvinger-ringvinger-pink
- geen vingers: /
- één vinger: index
  middenvinger
  pink
- twee vingers: index-middenvinger
- drie vingers: index-middenvinger-ringvinger

Opvallend is dat alle combinaties bestaan uit vingers die aan elkaar grenzen. Er komen geen combinaties van vingers voor waarbij niet-aanpalende vingers tegelijk geselecteerd zijn. In NGT zijn er naast de zeven mogelijke combinaties

in VGT nog twee extra combinaties. In één van die combinaties zijn twee niet aangrenzende vingers geselecteerd: index-pink. Deze vingerselectie is echter heel uitzonderlijk. Van der Kooij rapporteert één gebaar in haar NGT-corpus met deze combinatie, m.n. DUIVEL (2002: 69). In het VGT-woordenboek, cf. <http://gebaren.ugent.be>, is er één gebaar opgenomen met de vingerselectie index-pink, met name het Vlaams-Brabantse gebaar VENSTER. Ook één van de VGT-gebaren voor WINDOWS wordt op die manier gemaakt. Het nieuwe gebaar voor "Windows" (cf. hiatenproject computergebaren, <http://gebaren.ugent.be>) verwijst naar de wapperende vlag van het logo van het besturingssysteem en wordt met een andere handvorm gevormd. In andere gebarentalen blijkt de handvorm wel vaker voor te komen, cf. de ASL-gebaren KID, CIGARETTE, ALCOHOL en SNOBBISH.

(2.2) VENSTER en van het nieuwe gebaar voor "Windows"

De andere vingerselectie die wel in NGT, maar niet in VGT geattesteerd is, is de selectie van enkel de ringvinger. Ook in het gebarenwoordenboek is geen enkel gebaar opgenomen dat een geselecteerde ringvinger vertoont. In VGT kunnen enkel de index, de middenvinger en de pink als enige vinger geselecteerd zijn.

In andere gebarentalen hebben onderzoekers nog twee andere combinaties waargenomen, die in VGT noch NGT gevonden zijn. De combinatie van ringvinger en pink is geattesteerd in Finse Gebarentaal en in de gebarentaal die gebruikt wordt op Rennell Island (Van der Kooij 2002: 69) en de combinatie van middenvinger, ringvinger en pink komt voor in Chinese Gebarentaal (ibidem, cf. ook Klima & Bellugi 1979: 156).

(2.3) De vingerselectieknoop

In het AA-model zorgen slechts zes kenmerken ervoor dat alle mogelijke vingerselecties in de fonologische structuur gerepresenteerd worden. Binnen de vingerselectievertakkingen bepalen vingerselectiekenmerken het aantal en de keuze van de vingers nodig voor de vorming van een gebaar. Het selectiekenmerk [alle] staat voor de selectie van alle vingers en [één] staat voor de selectie van één vinger. De combinatie van de twee kenmerken [één] en [alle] kan voor twee of drie vingers staan, afhankelijk van welk van beide kenmerken dominant is. Als het eerste kenmerk het tweede domineert, i.e. [één=>alle], zijn er twee geselecteerde vingers. De combinatie waarbij [alle] het kenmerk [één] domineert, i.e. [alle=>één], staat voor drie vingers. De meest frequente vingerselectie en dus de minst gemarkeerde is de selectie van alle vingers.

De knoop *zijde* bepaalt de precieze selectie van één of twee vingers: [radiaal] verwijst naar de duimkant van de hand en [ulnair] naar de pinkkant. Zo maken de kenmerken [één] en [radiaal] bijvoorbeeld dat de wijsvinger geselecteerd is, [één] en [ulnair] selecteren de pink. De selectie van de middenvinger wordt gerepresenteerd door een combinatie van de twee kenmerken waarbij het kenmerk [radiaal] het kenmerk [ulnair] domineert ([radiaal=>ulnair]). De radiale vingerselecties zijn de meest voorkomende en de minst gemarkeerde, vandaar dat [radiaal] het *default* kenmerk van zijde is. Dat gegeven vindt zijn oorsprong in de anatomie en de fysiologie van de hand: de index is – op de duim na – de meest beweeglijke vinger van de hand. Voor uitgebreide toelichting van de gewrichten en de spieren in de hand verwijs ik naar Ann (1996).

Meestal behoort de duim niet tot de geselecteerde vingers en is zijn positie voorspelbaar, in sommige handvormen is de duim echter wel geselecteerd (bv. A, L, W) en dan bijgevolg ook gespecificeerd in de boomstructuur (met het kenmerk [uit]). De hiërarchische relatie tussen de duimknoop en de zijdeknoop – de zijdeknoop is de eerste afhankelijke van vingerselectie en de duimknoop is de tweede afhankelijke – vindt haar oorsprong in het feit dat zijde meteen betrekking heeft op de vingers in selectie, terwijl de duimknoop een vinger regeert die een aparte positie inneemt.

Vingerselectie	Aantal	%	Verschillende configuraties
[alle][1]	1595	51,7	B, 5, B”, S, 5”, O, O^
[één]	1063	34,5	1, Q, Q+, bO+, 1”, T, T+, bC, bC+, bO, Y, 8, C8
[één=>alle]	423	13,7	V, H”, 2bO, V”, H, 2bO^
[alle=>één]	4	0,1	3, M
	Totaal: 3085		

(2.4) Frequentie van de vingerselecties

Uit tabel (2.4) blijkt dat in iets meer dan de helft van de gebaren in het corpus alle vingers geselecteerd zijn. Meer dan een derde van de gebaren kent één

[1] De vuisthandvorm S is hier opgenomen onder het kenmerk [alle].

geselecteerde vinger. Ruim een tiende van de gebaren beschikt over twee vingers in selectie en slechts een heel kleine minderheid van vier gebaren (< 1%) heeft drie geselecteerde vingers. De relatieve frequentie van een vormelement is omgekeerd evenredig met zijn gemarkeerdheid: hoe frequenter een vormelement is, hoe minder gemarkeerd. Aangezien één van de criteria van een goed fonologisch model is dat het relatief gemarkeerde elementen met relatief complexe structuren representeert (en vice versa), kunnen we stellen dat de bevindingen in tabel (2.4) met deze voorwaarde in overeenstemming zijn. De complexe structuren waarbij meer dan één kenmerk nodig is voor de representatie van de articulator, staan voor minder frequente en dus relatief gemarkeerde vingerselecties.

Zijde	Aantal	%	Handvormen
[radiaal]	1315	88,3	1, Q, Q+, bO, bO+, 1”, bC, bC+, T, T+, V, V”, H, H”, 2bO, 2bO^, 3, M
[één]	888	59,6	1, Q, Q+, bO, bO+, 1”, bC, bC+, T, T+
[één=›alle]	423	28,4	V, V”, H, H”, 2bO, 2bO^
[alle=›één]	4	0,3	3, M
[ulnair]	114	7,7	Y
[één]	114	7,7	Y
[radiaal=>ulnair]	61	4,1	8, C8
[één]	61	4,1	8, C8
	Tot: 1490		

(2.5) Frequentie van de zijde-kenmerken

In tabel (2.5) wordt de frequentie van de zijde-kenmerken [radiaal] en [ulnair] becijferd. Deze kenmerken bepalen de keuze van de vingers in selectie. Daarbij gaat het natuurlijk enkel om handvormen met één, twee of drie geselecteerde vingers. [Alle]-handvormen kennen geen specificering van zijde.

Bijna negen op tien handvormen dragen het kenmerk [radiaal], vandaar dat dit kenmerk het standaardkenmerk van zijde is. Een kleine acht procent van de handvormen zijn handvormen met een ulnaire zijde en vier procent bestaat uit handvormen met een combinatie van [radiaal] en [ulnair]. Opvallend is dat onder de laatste kenmerken, [ulnair] en [radiaal=>ulnair], enkel handvormen met één geselecteerde vinger voorkomen. Daartegenover zijn alle vingerselecties (op [alle] na) vertegenwoordigd onder het kenmerk [radiaal]: het merendeel beslaat [één]-vingerselecties (59,6%), maar ook tweevingerselecties en drievingerselecties dragen [radiaal]. Deze cijfers komen opnieuw overeen met de correlatie tussen relatieve gemarkeerdheid en complexiteit van de representatie. Gemarkeerde vingerselecties, zoals [één=>alle] en [alle=>één], worden enkel met ongemarkeerde kenmerken gecombineerd, m.n. [radiaal], terwijl de ongemarkeerde vingerselectie [één] alle mogelijke zijdekenmerken draagt: [radiaal], [ulnair] en [radiaal=>ulnair].

Van der Kooij vermeldt dat in de gebarentaalfonologie beweerd wordt dat er geen onderscheid bestaat tussen de middenvinger en de ringvinger (2002: 74, Sandler 1996, Uyechi 1996). Zij voegt eraan toe dat er wel een bepaalde voorkeur voor de keuze van één van beide middenvingers kan bestaan. Zo gebruikt de Groninger variant van NGT de ringvinger vaker dan de westelijke varianten. In het VGT-corpus is er geen enkele handvorm met enkel een geselecteerde ringvinger geattesteerd. Daaruit kunnen we concluderen dat de [één] + [ulnair=>radiaal]- selectie in VGT niet voorkomt of dat er een heel sterke preferentie voor de selectie van de middenvinger bestaat.

De vaststelling die Van der Kooij doet over de variatie in vingerselectie in de dynamische versie van de 8-handvorm (2002: 74-75) komt overeen met enkele onsystematische observaties van VGT. De openende 8-hand (middenvinger) varieert met de openende 1-hand (index), bijvoorbeeld in het gebaar NIETS.

(2.6) De openende 8-hand (2.6.1) versus de openende 1-hand (2.6.2)

(2.6.1) (2.6.2)

Deze variatie betekent in de representatie een reductie van de complexiteit van de specificatie voor zijde: van [één][r=>u] naar [één].

HOOFDSTUK 3

Vingerconfiguratie

3

3.1 Vingerconfiguratie: distinctieve kenmerken en hun fonetische implementatie

(3.1) De vingerconfiguratieknoop

De afhankelijke vingerconfiguratieknoop specificeert de configuratie of de specifieke houding van de vingers in selectie, cf. ook het boomdiagram in (1.5). De knoop is onderverdeeld in drie deelknopen in hiërarchische orde: opening als hoofdconfiguratie, ronding en spreiding. Die drie deelknopen beschrijven drie aspecten van vingerpositie: de relatie tussen de vingers en de duim (opening), de buiging van de vingergewrichten (ronding) en het spreiden van de vingers (spreiding). Onder elk van deze knopen zorgen twee kenmerken voor de representatie van de configuratie van de geselecteerde vingers.

(3.2) De kenmerken van opening, ronding en spreiding

Opening

[open] de geselecteerde vingers zijn in oppositie met de duim, maar raken de duim niet aan

[gesloten] de geselecteerde vingers maken contact met de duim

Ronding

[ongerond] de geselecteerde vingers zijn gestrekt

[gerond] de geselecteerde vingers zijn gebogen aan de niet-basis-gewrichten

Spreiding

[ongespreid] de vingers zijn in adductie
[gespreid] de vingers zijn in abductie

Ongemarkeerde handvormen hebben open (in de fonetische zin, i.e. zonder contact met of oppositie ten opzichte van de duim), ongespreide en ongeronde vingers. Onder de openingsknoop is geen enkel kenmerk het standaardkenmerk. Een lege openingsknoop impliceert dat de vingers in selectie (fonetisch) open zijn en dus geen contact maken met de duim noch in oppositie met de duim staan. Onder ronding en spreiding zijn de kenmerken [ongerond] en [ongespreid] de *default* kenmerken. Dat betekent dat wanneer een van beide knopen ondergespecificeerd is, de standaardinterpretatie ongeronde of ongespreide vingers geldt.

Handinterne bewegingen worden gerepresenteerd als vertakkende structuren binnen één van de knopen onder vingerconfiguratie. De belangrijkste reden voor de hiërarchie binnen de vingerconfiguratieknoop is de asymmetrische distributie van de verschillende handinterne bewegingen in het lexicon (Van der Kooij 2002: 76). Veranderingen in de openingsknoop (van [open] naar [gesloten] en vice versa) blijken in NGT veruit de meest voorkomende handinterne bewegingen te zijn. Van de twee andere configuraties is ronding de tweede meest frequente veranderende configuratie. Spreiding of ontspreiding van de geselecteerde vingers is zeldzaam en meestal semantisch gemotiveerd. Een bespreking van de handinterne bewegingen in VGT volgt in hoofdstuk 5.

De fonologische specificatie van de articulator van een gebaar wordt bepaald door distinctieve kenmerken van vingerselectie en vingerconfiguratie. Van der Kooij wijst er echter op dat die fonologische specificatie niet gerealiseerd of gearticuleerd kan worden zonder implementatieregels. Dergelijke implementatieregels verbinden de fonologische representatie met de fonetische realisatie en ze kunnen van fonetische of semantische aard zijn. Hieronder komen voor elk van de configuratiekenmerken enkele implementatieregels aan bod.

3.1.1. Fonetische implementatie van de spreidingskenmerken

Voorbeelden van twee minimale paren van gebaren die enkel op basis van spreiding onderscheiden worden, zijn VANDAAG (B) en GEWICHT (5) en HEER (H) en BURGEMEESTER (V).

(3.3) Minimaal paar: GEWICHT en VANDAAG

Ongespreide handvormen zijn frequenter dan gespreide handvormen. Daarom beschouwt Van der Kooij – in tegenstelling tot bv. Sandler (1996: 147) – ongespreide vingers als *default case*. Over de fysiologische gemarkeerdheid van spreiding van de vingers schrijft Van der Kooij: "When fingers are extended, the natural state of the fingers appears to be not completely adducted, nor completely abducted, but rather in an intermediate position" (2002: 83). Dat betekent dat onderliggend ongespreide handvormen vaak met een lichte spreiding van de vingers gerealiseerd worden, omwille van articulatorisch gemak. Voor statische en dynamische handen zijn de tendensen in de NGT met elkaar in tegenspraak. Ook voor de VGT is dat het geval. In statische handen zijn de vingers meestal ongespreid, terwijl ze in dynamische handen vaak gespreid zijn. In § 5.1.2 zal blijken dat de finale handvormen van openende [alle]-handvormen altijd gespreid zijn, op enkele zeldzame uitzonderingen na. Ook voor [één=>alle]-handvormen blijkt dat bij een openende beweging de index en de middenvinger altijd spreiden behalve in de gebaren INTERNATIONAAL en ON(WEREN). In het laatste gebaar staat de openende hand O ▶ H voor de gevingerspelde variant van het Nederlandse prefix "on-", cf. ook in andere gebaren, zoals ON(VRIENDELIJK). De adductie van de vingers is dus te verklaren door de motivatie van het gebaar.

Naast gespreide en ongespreide vingers zijn er ook nog gekruiste vingers. Kruising van vingers komt enkel voor bij de vingerselectie [één=>alle] en is altijd (semantisch) gemotiveerd.

(3.4) De R-hand (SignPhon-code: D17)

In de 16 gebaren met gekruiste index en middenvinger in mijn corpus is de D17-hand telkens een leenhandvorm uit het handalfabet. Dertien gebaren kennen een Nederlandse vertaling die met de letter R begint, bv. ROOD, ROZE, ROUWKLEDIJ, RADIJS, RAUW, RIJP etc. Twee andere gebaren verwijzen naar de kleuren bruin/lichtbruin (BRUIN en BEIGE) en verwijzen met hun handvorm naar de tweede letter van het Nederlandse equivalent van het gebaar, misschien omwille van de opvallende articulatie van de klank R of om het onderscheid met het gebaar BLAUW te maken dat met de B-hand gevormd wordt. Het gebaar BRUIN verwijst uitsluitend naar de R, terwijl het gebaar BEIGE uit twee delen bestaat: eerst wordt een B-hand gecombineerd met een voorwaartse beweging en vervolgens wordt er een R-hand gevormd. Een laatste gebaar met de R-hand is WINDERIGHEID. Hier gaat het niet om een verwijzing naar de beginletter van het Nederlandse equivalent voor het gebaar, maar misschien om een verwijzing naar de geluiden die met winderigheid gepaard gaan. Wegens de motivatie van de R-handvorm is er in het dependentiemodel in tegenstelling tot in andere modellen (bv. het *Prosodic Model* van Brentari 1998) geen fonologisch kenmerk [gekruist] voorzien. De handvorm met gekruiste index en middenvinger wordt als een gemotiveerde realisatie van het kenmerk [ongespreid] beschouwd.

3.1.2. Fonetische implementatie van de rondingskenmerken

Een minimaal paar van gebaren die enkel op basis van het kenmerk [ronding] van elkaar te onderscheiden zijn, zijn de gebaren LICHAAM (5-handen) en LONGEN (5”-handen).

(3.5) Minimaal paar: LICHAAM en LONGEN

Op fonetisch niveau bestaat er in de realisatie van het kenmerk [gerond] een onderscheid tussen klauwhandvormen en geronde handvormen. Klauwen zijn handvormen waarin enkel de niet-basisgewrichten gebogen zijn, cf. de handvorm in (3.6.1). Ze zijn “characterized by extension of the base joints and a relatively stronger bending of the non-base joints than the curved or round shapes” (Van der Kooij 2002: 127). In geronde handvormen zijn naast de niet-basisgewrichten ook de basisgewrichten licht gebogen, cf. de handvorm in (3.6.2).

(3.6) Voorbeelden van een klauwhandvorm met buiging van de niet-basisgewrichten (3.6.1) en een geronde handvorm met buiging van zowel basis- als niet-basisgewrichten (3.6.2).

(3.6.1) (3.6.2)

Van der Kooij maakt op fonologisch niveau noch in statische noch in dynamische gebaren onderscheid tussen geronde en geklauwde handvormen (cf. ook Sandler 1989: 62). Beide fonetische realisaties worden gerepresenteerd met het kenmerk [gerond]. Van der Kooij (2002: 127-130) is van oordeel dat het voorkomen van geklauwde handvormen gedeeltelijk voorspelbaar is. Zij formuleert fonetische implementatieregels die de contexten bepalen waarin het onderliggende, fonologische kenmerk [gerond] als een *claw* gerealiseerd wordt. Zo stelt ze dat de graad van ronding bij statische geronde vingers beperkt is, m.a.w. statische handvormen zijn vaker gerond dan geklauwd. Dynamische handvormen met een rondende beweging zullen daarentegen meer geklauwde handvormen vertonen. Zeker bij herhaalde verandering in ronding komt de configuratie van de vingers overeen met een klauw. Bovendien zou er een verband bestaan tussen spreiding en graad van ronding/kromming. Vingers die zowel gerond als gespreid zijn worden als geklauwde vingers gerealiseerd in één van de volgende contexten:

(i) oriëntatie van de rug van de hand of de pols naar de locatie;
(ii) het kenmerk [gespannen] (of *tense*);
(iii) contact van de vingertoppen met de locatie (lichaam of hand) van het gebaar.

Op basis van al die bevindingen formuleert Van der Kooij (2002: 130) de volgende fonetische implementatieregels:

- Ronding = [gerond] & niet-vertakkend → /gerond/
- Ronding = vertakkend → /geklauwd/
- Ronding = vertakkend, Wijze = [herhaald] → /geklauwd/
- Ronding = [gerond], Spreiding = [gespreid], Relatieve Oriëntatie = [pols], [rug] of [toppen] → /geklauwd/
- Ronding = [gerond], Spreiding = [gespreid], Wijze = [gespannen] → /geklauwd/

(3.7) Implementatieregels voor rondingskenmerken (Van der Kooij 2002)

Uit de analyse van de VGT-data blijkt dat niet alle gebaren binnen de regels passen die Van der Kooij voor de NGT opstelt. Ik heb alle gebaren met vingerselectiekenmerk [alle] en met configuratiekenmerk [gerond] verzameld – het betreft dus de handvormen met de codes B7, B8, B9, B10, B12, B13, B14, B16, F7, F8, F9, F12, F15, F20 en G11. In de volgende tabel worden de cijfers voor gespreide/ongespreide en geronde/geklauwde handvormen gegeven.

Spreiding	Realisatie van [gerond]	Aantal	Totaal aantal
ONGESPREID	/gerond/	43	57
	/geklauwd/	14	
GESPREID	/gerond/	86	120
	/geklauwd/	34	

(3.8) Combinatie van spreidingskenmerken met /gerond/ en /gespreid/ in [alle]-handvormen.

De cijfers geven aan dat het kenmerk [gerond] fonetisch dubbel zo vaak als /gerond/ wordt gerealiseerd dan als /geklauwd/. Zowel bij gespreide als bij ongespreide handvormen zijn de geronde handvormen in de meerderheid. Een bespreking van enkele voorbeelden zal verduidelijken in hoeverre de VGT-gebaren aan de voor NGT geformuleerde implementatieregels voldoen.

Bij nader onderzoek van de geklauwde vormen is het volgende vast te stellen. De gespreide klauwen zijn nagenoeg allemaal te verklaren op grond van bovenstaande implementatieregels. De meerderheid van de gebaren, 26 van de 34, kent contact tussen de vingertoppen en de locatie van het gebaar (bv. DARMEN, ZUURSTOF, BONT, ECZEEM, RIBBEN etc.). Daarnaast zijn er twee gebaren die het kenmerk [gespannen] dragen: WARM en HEET. Verder zijn er

drie gebaren waarin het klauwen van de vingers kan samenhangen met een herhaalde handinterne, klauwende beweging: FEBRUARI, SPIER en WOL1.

(3.9) Geklauwde handvormen in RIBBEN, ECZEEM en WOL

Er zijn echter ook drie gebaren met gespreide klauwhandvormen die buiten de regels lijken te vallen: WOL2, LEEUW en TENTOONSTELLEN. Het gebaar WOL2 wordt met een geklauwde handvorm gemaakt, maar voldoet niet aan één van de voornoemde criteria. Ik vermoed dat het klauwen van de vingers hier varieert, gezien er verschillende varianten van het gebaar bestaan. Er is een gebaar WOL met geronde en gespreide vingers, een gebaar met een klauwende beweging, cf. (3.9), en tenslotte ook een gebaar met enkel een geklauwde hand. Het gebaar TENTOONSTELLEN vertoont in elkaar geschoven geklauwde vingers (de wijsvinger van de ene hand bevindt zich tussen wijs- en middenvinger van de andere hand, de middenvinger tussen midden- en ringvinger enz.). Het komt overeen met een gebaar voor "museum" en een gebaar voor "machine". Mijn hypothese voor het klauwen van de vingers in dergelijke gebaren is dat bij het ineenhaken van geronde vingers klauwen optreedt. Zo kunnen we het gebaar TENTOONSTELLEN vergelijken met gebaren als BIDDEN, IJZER, COMPATIBEL en STATION, waar de vingers – weliswaar op een andere manier – ook in elkaar haken én ook geklauwd zijn.

(3.10) In elkaar gehaakte, geklauwde vingers: IJZER

Voor het gebaar LEEUW heb ik geen pasklare verklaring, maar ik vermoed dat spanning in de pols het klauwen van de vingers zou kunnen bewerkstelligen. Het gebaar wordt immers gevormd met een constant contact tussen de gestrekte duim en de wang van de gebaarder in combinatie met een oriëntatieverandering. Op de rol van de pols bij het klauwen van de geselecteerde vingers kom ik meteen terug.

Bij de ongespreide handvormen zijn er tegen de verwachtingen in ook een 14-tal geklauwde gebaren: OPPOMPEN, PASPOORT, DECEMBER, VEEL, BADMUTS, BROEK, GILET, (WINTER)JAS, EEUW1, EEUW2, EUROPA, MOUNTAINBIKE, TAMPON en SPROOKJE. Enkele daarvan zijn met dezelfde regels als de gespreide klauwen te verklaren, maar in andere gebaren is het klauwen tot andere oorzaken terug te brengen. Er is één gebaar waarbij de pols naar een denkbeeldig horizontaal vlak gericht (OPPOMPEN) en er zijn twee gebaren waarbij de vingertoppen contact maken met de locatie (PASPOORT en DECEMBER). In dat laatste gebaar haken de vingers in elkaar en de beide handen bewegen als een eenheid. Verder is er één gebaar waarbij de handvorm deel is van een herhaalde sluitende handinterne beweging: de sluitende handinterne beweging B12-A3 wordt enkele keren herhaald in VEEL. In het gebaar MOUNTAINBIKE is dezelfde beweging terug te vinden, maar niet herhaald. Het klauwen van de vingers is hier te herleiden tot iconische motivatie. De twee handen die sluiten van B12 naar A3 en van het midden naar ipsilaterale zijde bewegen, omschrijven de smalle buisvorm van het stuur van een mountainbike. Een hand met geronde vingers zou een te grote buis voorstellen.

Bij de gebaren BADMUTS, BROEK, GILET en WINTERJAS rijst de vraag of die klauwhandvormen niet eerder verwant zijn met de S-handvorm dan met B". In alle vier de gebaren verwijst de handvorm naar het vasthouden van een kledingstuk (*handle*, zie o.a. § 4.2.1). De handvorm in het gebaar TAMPON is een fonetische variant van de A-hand met geselecteerde duim, waarbij de duim de tampon voorstelt. Bij EEUW1, EEUW2 en EUROPA vloeit de keuze voor een geklauwde, ongespreide [alle]-handvorm voort uit invloed van het handalfabet. Alledrie worden ze immers met de E-handvorm gemaakt.

(3.11) E (code B12):

Bovendien worden de handvormen in de drie gebaren gecombineerd met een typische beweging voor initiële modificatie: een ipsilaterale padbeweging (EEUW1) en een cirkelbeweging (EEUW2, EUROPA). Initiële modificatie is een procédé van gebaarvorming waarbij een handvorm voor de eerste letter van een Nederlands woord gecombineerd wordt met een beweging uit een beperkte groep van mogelijkheden. Voor een uitvoeriger toelichting van dat procédé verwijs ik naar hoofdstuk 8.

Voor de klauwhandvorm in het gebaar SPROOKJE is er geen directe verklaring. Het gebaar vertoont een statische handvorm, een cirkelvormige beweging en er

is geen contact tussen articulator en locatie (voor de mond). Alleen valt wel op dat de gebaarder haar elleboog behoorlijk hoog houdt bij de productie van het gebaar. Ik vermoed dat de spanning die op die wijze in de arm en de pols van de gebaarder ontstaat het klauwen van de vingers beïnvloedt. In een variant van SPROOKJE zijn de vingers nog meer gebogen en ze benaderen er de S-hand.

De grootste groep gebaren in tabel (3.8) zijn echter gespreide en geronde handvormen. Die groep bevat een heel deel gebaren met een statische handvorm en zonder contact tussen vingertoppen en locatie (40 van de 84 gebaren, bv. POMPELMOES, TELEVISIE, DRAAK). Dergelijke gebaren voldoen aan de voorspellingen van Van der Kooij. Daarnaast zijn er echter ook heel wat voorbeelden van gebaren met een ronde handvorm die contact tussen de vingertoppen en de locatie vertonen (29 van de 84 gebaren, bv. CLOWN, PANDA, PICTOGRAM). Daarom vermoed ik dat er naast de implementatieregels van Van der Kooij nog andere factoren zijn die een invloed uitoefenen op een al dan niet geklauwde realisatie van geronde vingers. Ten eerste is er invloed van iconische motivatie. Vormovereenkomsten tussen referent en handvorm kunnen ervoor zorgen dat een handvorm in weerwil van de fonetische regels in (3.7) toch als gerond of toch als geklauwd gerealiseerd worden. Ik gaf reeds het voorbeeld van MOUNTAINBIKE. Bij de geronde handvormen wil ik wijzen op gebaren als TOMAAT, CLOWN, MANDARINE, PERZIK, etc. In al die gebaren is er contact tussen de vingertoppen van de sterke hand en de locatie van het gebaar (een lichaamsdeel of de andere hand). In de meeste gevallen zorgt dat contact wel voor een iets rechtere positie van de meest proximale vingerkootjes, maar het klauwen van alle vingerkootjes wordt tegengehouden door de motivatie van de geronde vingers die in elk van die gebaren een bolle vorm moeten weergeven.

(3.12) Geronde vingers in TOMAAT

Ten tweede – en dat zou wel eens een heel belangrijke factor kunnen zijn – wil ik nog iets dieper ingaan op het kenmerk [gespannen] dat voor Van der Kooij ook leidt tot geklauwde handvormen. Er zijn gebaren die dat kenmerk in hun fonologische representatie vertonen, zoals HEET en WINTER, waar de intensiteit van de betekenis overeenkomt met een intensiteit van de vorm. Ik wil er echter op wijzen dat spanning van de articulator of spanning van de met de articulator verbonden gewrichten en spieren ook kan leiden tot klauwhanden. Ik heb reeds gewezen op de uitzonderingen LEEUW en SPROOKJE. In het eerstgenoemde gebaar zorgen het strekken en het immobiel houden van de duim voor een klauw-

effect; in het tweede gebaar bewerkstelligt de hoogte van de elleboog een meer gespannen hand. Dergelijke fonetische klauwhanden kunnen dus voortkomen uit de coarticulatie met andere vormelementen van gebaren (zoals de positie van de duim), maar evengoed kunnen zij te maken hebben met extralinguïstische factoren (zoals een bepaalde positie van het lichaam van de gebaarder, waardoor de arm hoger opgericht dient te worden, of spanning door emotie). Meer onderzoek van verschillende varianten van één gebaar en van verschillende contexten van één gebaar kan uitwijzen wat het belang van deze factor is. Een correlatie die ik in mijn data gevonden heb en die het belang van spanning voor klauwen onderschrijft, is het exclusief samengaan van geronde en wiebelende handinterne bewegingen. Naast de vele gestrekte wiebelende handvormen kunnen enkel geronde en dus geen geklauwde handvormen wiebelen vertonen, bv. in ALFABET, PIJNSTILLER en BITTER. Om met de vingers te kunnen wiebelen is immers vereist dat de hand ontspannen is.

Uit de voorgaande discussie blijkt dat de fonetische implementatieregels van Van der Kooij (2002) samen met enkele andere factoren (zoals invloed van het handalfabet en iconiciteit) een goede aanzet vormen om de realisatie van [gerond] als /geklauwd/ in VGT te kunnen verklaren. Onderzoek van fonetische varianten van gebaren kan uitwijzen welke andere factoren een rol spelen.

3.1.3. Fonetische implementatie van de openingskenmerken

Hoewel de variatie in openheid van de vingers aanzienlijk is, is er in de fonologische representatie van de articulator een binaire oppositie tussen [gesloten] en [open]. Het kenmerk [gesloten] impliceert contact tussen duim en geselecteerde vingers; het kenmerk [open] impliceert dat de duim geopponeerd is ten opzichte van de geselecteerde vingers, maar dat duim en vingers elkaar niet aanraken. In tegenstelling tot de gesloten positie[2] is een open positie niet absoluut en er is veel variatie in de fonetische realisatie van het kenmerk [open]. De graduele verschillen in openheid van de vingers worden in de SignPhon-databank met drie (tot vier) verschillende codes vastgelegd, cf. de onderstaande voorbeelden voor de vingerselectie [alle] en [open] (en /ongerond/):

(3.13) Verschillende graden van openheid in SignPhon, bv. [alle, open]

(3.13.1) J4: (3.13.2) J5: (3.13.3) J6:

Van der Kooij poneert enkele fonetische implementatieregels die bepalen hoe het onderliggende kenmerk [open] fonetisch gerealiseerd wordt:

---

[2] Bij de gesloten handvormen is er variatie tussen vuisthandvormen en andere gesloten handvormen. Op de representatie van statische vuisthandvormen ga ik in in hoofdstuk 4; op dynamische vuisthandvormen ga ik in in § 5.1.2.

- Opening = [open] & niet-vertakkend → /beperkte opening/
- Opening = [open] & vertakkend → /grotere opening/
- Opening = [open] & vertakkend
  Wijze = [herhaald] → /beperkte opening/

(3.14) Implementatieregels voor rondingskenmerken (Van der Kooij 2002: 133-134)

Vooral het onderscheid tussen statische en dynamische handvormen blijkt doorslaggevend te zijn voor de graad van openheid van de vingers. Van der Kooij (2002: 133) relateert dit aan het concept *"enhancement"* ('versterking') (cf. Trask 1996: 131, Stevens & Keyser 1989: 81-82) en noemt het een vorm van sequentieel *enhancement* die leidt tot een groter sequentieel contrast. Men spreekt van *enhancement* wanneer bepaalde articulatorische elementen de perceptuele verschillen tussen vormelementen verhogen. In geval van statische handvormen is de graad van openheid eerder beperkt, terwijl bij dynamische handvormen de open handvorm extra open zal zijn om op die wijze een groter contrast met de gesloten handvorm te verkrijgen. Bij herhaalde handinterne bewegingen is de graad van openheid minder groot en benadert die de openheid van statische handvormen.

Onderstaande tabel geeft de aantallen in het corpus aan van de handvormen met een verschillende graad van opening en met alle vingers of één vinger in selectie.

Handvorm	Totaal	Statisch	Dynamisch	Dynamisch (eenmalig)	Dynamisch (herhaald)
J6	6	2	4	3	1
J4	8	3	5	2	3
J5	25	4	21	11	10
H6	8	7	1	1	–
H4	8	2	6	3	3
H5	5	1	4	2	2
G5	19	1	18	15	3

J3	7	6	1	–	1
J1	47	45	2	2	–
J2	20	18	2	–	2
H3	8	5	3	2	1
H1	8	8	0	–	–
H2	19	18	1	–	1

(3.15) De graad van opening in handvormen met kenmerken [alle] of [één], [gerond] of [ongerond]

Ik zal de cijfers in tabel (3.15) in twee groepen bespreken: de ongeronde handvormen J6, J4, J5 en H6, H4, H5, G5 versus de geronde handvormen J3, J1, J2 en H3, H1, H2.

Ongeronde handvormen met verschillende graad van opening

Zowel uit de cijfers voor de handvormen met alle vingers in selectie als die met één vinger in selectie blijkt heel duidelijk dat de graad van opening van de vingers evenredig is met het al dan niet dynamische karakter van de handvorm. Het aantal dynamische J5- en G5-handvormen is beduidend groter dan bij de handvormen met een geringere graad van opening. Wanneer we naast die cijfers ook de herhaling van de beweging in beschouwing nemen, dan stellen we vast dat die correlatie bij de J-handvormen minder sterk is. Zowel bij de licht geopende als bij de sterk geopende handvormen zijn er herhaalde en niet-herhaalde handinterne bewegingen. Op basis van dat gegeven zou ik willen stellen dat de tweede implementatieregel in (3.14) primeert boven de derde implementatieregel en dat dus zelfs bij herhaalde interne bewegingen de graad van opening in de open handvorm eerder groot dan klein is.

(3.16)
Dynamische en maximaal geopende handvormen: SANDWICH

Bij de handvormen met één geselecteerde vinger is de situatie complexer dan bij handvormen met meerdere geselecteerde vingers. Bij de wijdopen handvorm met één geselecteerde vinger, G5, is er wel een overgrote meerderheid van de bewegingen niet-herhaald. Dat opvallende getal is mede te verklaren door het feit dat bij handvormen met één geselecteerde vinger de notie *enhancement* niet enkel op syntagmatisch vlak een rol speelt, maar ook op paradigmatisch (cotemporeel) vlak. In de VGT bestaan niet enkel de handvormen H1, H2, H3, H4, H5 en H6 met open wijsvinger en gevouwen niet-geselecteerde vingers. Daarnaast bestaan er ook handvormen met open wijsvinger en met gestrekte niet-geselecteerde vingers, cf. de handvormen in (3.17).

(3.17) Handvormen met één geselecteerde vinger en met gevouwen niet-geselecteerde vingers (NGV) of gestrekte niet-geselecteerde vingers (NGV)[3]

Hierboven werd reeds aangehaald dat wijdopen vingers in dynamische articulatoren een syntagmatische of sequentiële versterking van het contrast tussen de open en gesloten handvorm bewerkstelligen. Bij de handvormen in tabel (3.17) zorgt het onderscheid tussen gestrekte en gevouwen niet-geselecteerde vingers voor een paradigmatische of simultane versterking. Dat kan verklaren waarom in tabel (3.15) meer handvormen wijdopen geselecteerde vingers en gevouwen niet-geselecteerde vingers vertonen, zowel bij de niet-geronde (19 keer G5) als bij de geronde (19 keer H2) handvormen. Bij handvormen met licht geopende geselecteerde vingers en gevouwen niet-geselecteerde vingers is het onderscheid tussen de geselecteerde en de niet-geselecteerde vingers misschien te klein en is er met andere woorden dus een te gering cotemporeel perceptueel contrast.

(3.18)
Dynamische en wijdopen handvormen met één geselecteerde vinger: HEMD

[3] De fonetische handvormen L1, L2 en L6 zijn niet geattesteerd in NGT, cf. het overzicht van de geattesteerde handvormen in Van der Kooij (2002: 154-158).

Omgekeerd zijn in het corpus de handvormen die lichtjes geopende geselecteerde vingers en gestrekte niet-geselecteerde vingers vertonen (L5 en L6), talrijker dan de handvormen met wijd geopende geselecteerde vingers en gestrekte niet-geselecteerde vingers. Een grotere opening van de geselecteerde vinger zou het contrast tussen de vinger in selectie en de niet-geselecteerde vingers bijna neutraliseren. Dat is ook de reden waarom er niet – zoals de handvorm G5 bij de handvormen met gevouwen niet-geselecteerde vingers – een handvorm bestaat met een maximaal geopende index en gestrekte niet-geselecteerde vingers (cf. de lege plaats in tabel 3.17). Over de positie van de niet-geselecteerde vingers en hun relatie tot de geselecteerde vingers handelt hoofdstuk 6.

Het is interessant ook even stil te staan bij de statische handvormen in tabel (3.15). De wijdopen J5-handvorm komt slechts in vier gebaren met statische handvorm voor. In één daarvan, SCHOEN, is de graad van opening iconisch gemotiveerd. Bij de geronde handvormen zien we dat de meest open handvorm (J2) ook gebruikt wordt om de vorm van schoenen en laarzen aan te geven. De andere drie statische J5-handvormen, in de gebaren SLAPEN, UNIFORM en AARDRIJKSKUNDE, zijn vermoedelijk varianten van de B-hand. De minder open J6- en J4-handvormen worden statisch gebruikt om de hals aan te duiden (cf. in KEELPIJN, HALS, STIKKEN), net zoals de licht geopende en geronde J3-handvorm (BRONCHITIS, KIKKER). Wat de open handvormen met één geselecteerde vinger betreft, zien we dat de statische handvormen vaak iconisch gemotiveerd zijn en de grootte van een referent aangeven. Zo vertonen fijne of kleine objecten H6 (cf. RUM, EILEIDER, GARNAAL) en iets grotere objecten H5 (SLIPJE, TICKET). De wijdopen handvorm G5 komt slechts in één statische articulator voor, met name in het gebaar PIZZA. De twee handen geven allebei samen de vorm van een pizza aan.

(3.19) Licht en wijd geopende handvormen in SLIPJE en PIZZA

Geronde handvormen met verschillende graad van opening

Wanneer we in tabel (3.15) de cijfers voor de geronde handvormen bekijken, stellen we vast dat geronde handvormen opvallend veel minder frequent voorkomen in openende of sluitende handinterne bewegingen. Vooral de statische geronde handvormen zijn dus het bekijken waard. Bij de handvormen met

alle vingers geselecteerd – J3, J1 en J2 – zijn er bijna dubbel zoveel gebaren met een gemiddelde openingsgraad (J1) als andere gebaren. Dat geeft aan dat de gebaarders de gemiddelde opening van de vingers als standaard geronde handvorm beschouwen. Zo wordt de J1-handvorm gebruikt om ronde of cilindervormige referenten voor te stellen (bv. GLAS, BEEN, PISA, KERNCENTRALE, MAÏS) en om de C uit het handalfabet weer te geven (bv. CENTIMETER, COMA, COLA, CIJFER, WC). Gebaren met een iets grotere openingsgraad verwijzen naar "bredere" referenten: bv. LAARS, ZONNEBANK, SCANNER, STADION, HELM.

(3.20) Normaal en wijd geopende handvormen in GLAS en LAARS

Voor de handvormen met één geselecteerde vinger gelden min of meer dezelfde vaststellingen. Statische H3-handvormen verwijzen vaak naar fijne objecten, zoals bv. WERVELKOLOM, KRUISBAND, PARKIET (snavel), SCHIL. H1-handvormen worden gebruikt voor iets bredere referenten (bv. CHOCOLADE, LAT, SPECULAAS) en om te verwijzen naar de letter G (bv. GRIJS, GRAM). De H2-handvormen, i.e. met de grootste opening, zijn ook vaak iconisch gemotiveerd, zoals bv. in ANANAS, GEBIT, BRIL, CASSETTE en KROON. In overeenstemming met de nood aan simultane *enhancement* bij de gestrekte één-handvormen is ook hier het aantal gebaren met een wijdopen handvorm groter dan het aantal met een licht of gemiddeld open handvorm.

(3.21) Licht en wijd geopende handvormen in WERVELKOLOM en ANANAS

Samenvattend zou ik willen stellen dat de fonetische implementatieregels die Van der Kooij voor de graad van openheid van de geselecteerde vingers heeft geformuleerd, ook voor de VGT van toepassing blijken te zijn. Uit de VGT-data blijkt bovendien dat de implementatieregel die bepaalt dat dynamische handvormen een grotere opening zullen vertonen, sterker is dan de implementatieregel die zegt dat bij herhaalde handinterne bewegingen de graad van opening kleiner is. Bij de handvormen met één geselecteerde vinger heb ik aangetoond dat de factor *enhancement* niet enkel sequentieel van invloed is in de opeenvolging

van open en gesloten handvormen, maar ook simultaan – in de relatie tussen geselecteerde en niet-geselecteerde vingers. Dat komt naar voren uit de grote aantallen gebaren met wijdopen handvormen in die groep. Ik heb ook gewezen op de invloed van iconische motivatie op de graad van opening. Hierin is wel in grote mate een verband te trekken tussen de graad van opening en de grootte of breedte van een referent. Toch is voorzichtigheid geboden, aangezien de iconische invulling van de graad van opening niet altijd even belangrijk zal zijn of ook naargelang de context kan verschillen. Zo kan een gebaarder het gebaar BRIL neutraal gebruiken en dan zal de handvorm vermoedelijk variëren tussen H1 en H2. Wanneer de gebaarder echter wil beklemtonen dat de bril van een persoon erg groot of erg klein is, zal de graad van opening verschillen.

3.1.4. Buiging aan de basisgewrichten: fonologische specificatie of fonetische implementatie?

In het dependentiemodel is de positie van de basisgewrichten geen deel van de fonologische representatie. Enkel de meest distale gewrichten, de twee niet-basisgewrichten tussen de vingerkootjes, worden fonologisch gespecificeerd. Op fonologisch niveau bestaat er met andere woorden geen onderscheid tussen de fonetische handvormen B2 en B5:

(3.22) Gestrekte en gebogen positie van de base joints of de basisgewrichten:

(3.22.1) B2

(3.22.2) B5

Crasborn & Van der Kooij (2003) stellen vast dat er in de NGT geen minimale paren bestaan van gebaren die enkel verschillen in de configuratie van de *base joint*. Bovendien is er een aanzienlijke variatie in buiging van de basisgewrichten in de verschillende realisaties van een gebaar, door één gebaarder én door verschillende gebaarders. Zij argumenteren dat andere elementen in een gebaar de oorzaak zijn van de configuratie van de basisgewrichten. Die elementen zijn (i) de configuratiekenmerken van opening, (ii) de locatie en relatieve oriëntatie van een gebaar en (iii) semantische motivatie van de articulator. Ik zal die elementen hieronder bespreken en toepassen op VGT-voorbeelden met gebogen basisgewrichten.

Handvormen met een specificatie in de openingsknoop houden gebogen basisgewrichten in. Opening bepaalt de relatie tussen de duim en de geselecteerde vingers:

(3.23) Open en gesloten [één]-handvormen:

(3.23.1) [één] - [open]

(3.23.2) [één] - [gesloten]

Het openen en sluiten van de vingers in selectie vereist bijna altijd dat de basisgewrichten buigen. Gezien die redundante beweging af te leiden is uit de kenmerken [open] en [gesloten], is een fonologische specificatie van de beweging van de basisgewrichten bij openende of sluitende handinterne bewegingen overbodig. In § 3.1.3 over de implementatie van de openingskenmerken ben ik reeds ingegaan op de voorspelbaarheid van de graad van opening, m.a.w. de graad van buiging van de basisgewrichten. Een ander element dat buiging van de basisgewrichten met zich meebrengt, is de buiging van de andere vingergewrichten in geronde handvormen. Terwijl in geklauwde handvormen enkel de niet-basisgewrichten zich buigen, zijn in geronde handvormen ook de basisgewrichten licht gebogen. Voor voorbeelden en voor de implementatie van het kenmerk [gerond] als een geronde of een geklauwde handvorm, zie § 3.1.2.

Vele gebaren vertonen echter een handvorm met gebogen basisgewrichten zonder dat de geselecteerde vingers in oppositie met de duim zijn, cf. de handvorm B5 in (3.22.2). In de meeste gevallen is de buiging van het basisgewricht een gevolg van de specifieke oriëntatie van de articulator ten opzichte van de locatie van het gebaar. Crasborn & Van der Kooij (1997) beschouwen oriëntatie niet – zoals vele andere auteurs – als de oriëntatie van de hand in de ruimte, maar wel als de relatie van een zijde van de hand met de plaats van articulatie of met de eindpositie in een padbeweging (cf. ook Crasborn & Van der Kooij 2003, Van der Kooij 2002). Tegelijkertijd wijzen zij erop dat in de gebarentaalfonologie nog teveel de hand als articulator wordt gezien, terwijl in de meeste gebaren de vingers de belangrijkste agenten zijn in de articulatie. Uitgaand van die premissen beschrijven zij de relatie tussen de basisgewrichten en de locatie van een gebaar als volgt:

> (...) in all cases where it (base joint flexion, ED) occurs (...), what is kept constant is the relative orientation of the fingers with respect to the location. The rest of the hand, or more precisely the part of the articulator proximal to the base joints (the flat part of the hand, the forearm, the upper arm), does not form a part of the phonologically relevant articulator, but rather is a part of the arm that helps implementing the location and relative orientation of the articulator (the fingers). (Crasborn & Van der Kooij 2003: 273)

De basisgewrichten zijn vergelijkbaar met het polsgewricht. Buiging van het polsgewricht wordt niet als een fonologisch element beschouwd, maar komt voor bij de realisering van een gebaar om de articulatie van de beweging te vergemakkelijken. Ik zal enkele voorbeelden geven om de discussie te verduidelijken. Het gebaar KAFT is een gebaar met twee symmetrisch bewegende handen dat wordt gemaakt met twee B-handen en met een rechte padbeweging in de ruimte voor het lichaam. De handen bewegen van een centrale positie in het midden voor de borst tegelijk naar boven en naar de ipsilaterale kant, met de radiale kant van de handen voorop. De fonologische representatie van het gebaar bestaat uit de volgende kenmerken:

(3.24)
KAFT
Articulator: [alle]
Locatie: neutrale ruimte – [laag-contra] naar [hoog/ipsi]
Oriëntatie: [radiaal]

We stellen vast dat gedurende het hele gebaar de polsgewrichten gebogen zijn. Die configuratie van de polsgewrichten wordt niet fonologisch gespecificeerd, aangezien de buiging gewoon volgt uit de locatie en beweging van de handen. Het is onmogelijk om het gebaar op een dergelijk kleine afstand van het lichaam uit te voeren met gestrekte polsen. Het gebaar KAFT en talloze andere gebaren tonen aan dat de polsen – net zoals de ellebogen en schoudergewrichten – meewerken om een gebaar optimaal te realiseren. Op exact dezelfde wijze kan ook de buiging van de basisgewrichten bijdragen tot de realisatie van een gebaar met een minimale articulatorische inspanning. Zo is het gebaar MENS een tweehandig gebaar dat wordt gemaakt met twee gebogen B-handvorm en met een rechte padbeweging naar onderen, van bovenaan de romp naar onderaan de romp. Gedurende het hele gebaar zijn de vingertoppen gericht naar en zelfs in contact met de romp van de gebaarder. De fonologische representatie van het gebaar bestaat uit de volgende kenmerken:

(3.25)
MENS
Articulator: [alle]
Locatie: [romp] – [hoog] naar [laag]
Oriëntatie: [toppen]

In de onderliggende representatie van MENS is er geen configuratie van de vingers gespecificeerd. Dat betekent dat de vingers open, gestrekt en ongespreid zijn. Over de positie van de basisgewrichten is geen informatie voorzien in de representatie. Wel weten we dat de vingertoppen naar het lichaam toe gericht zijn. Als de gebaarder MENS zou willen uitvoeren met ongebogen basisgewrichten, dan zou dat vereisen dat hij of zij de elleboog hoger opricht en naar voren brengt en het polsgewricht buigt. Die uitvoering van het gebaar is niet onmogelijk, zoals bij KAFT, maar verlangt een veel grotere inspanning van de arm en het polsgewricht. Crasborn & Van der Kooij schrijven dan ook: "Our main hypothesis is that flexion occurs as a result of the desire to minimize articulatory effort, by distalizing the articulation. (...) In many cases, flexion at the base joint seems an efficient way of minimizing wrist flexion, and in some cases also shoulder and elbow movement, while still realizing the target output form for relative orientation and location" (2003: 276). Door *distalization* van de articulatie, d.i.

het verplaatsen van de beweging van een proximaal naar een distaal gewricht, wordt de biomechanische last van een beweging verkleind. Zo kan een beweging "gedistaliseerd" worden te beginnen van het schoudergewricht tot aan de basisgewrichten. De basisgewrichten zijn de meest distale gewrichten waarvan de buiging geen distinctieve waarde heeft.

Behalve oriëntatie van de articulator naar een plaats op het lichaam kan ook de afstand ten opzichte van het lichaam een rol spelen in de buiging van de basisgewrichten, bv. een hoge locatie of een beweging naar voren. Het gebaar PLAFOND is een eenhandig gebaar dat wordt gemaakt met een aan de basisgewrichten gebogen B-handvorm (B4) en met een rechte padbeweging op hoofdhoogte van dichtbij het lichaam naar voren, met de ulnaire kant van de hand voorop. De fonologische representatie van het gebaar bestaat uit de volgende kenmerken:

(3.26)
plafond
Articulator: [alle]
Locatie: neutrale ruimte – [dichtbij] naar ver]
Oriëntatie: [ulnair]

PLAFOND beschrijft dus als het ware een rechte strook op een plafond met de dorsale kant van de vingers. Wegens de relatieve hoogte van het vlak is het makkelijker om de voorwaartse beweging uit te voeren met gebogen basisgewrichten. Als we het gebaar PLAFOND confronteren met TAPIJT, wordt de invloed van de hoogte van de locatie en de beweging op de buiging van de gewrichten nogmaals onderstreept. Het gebaar TAPIJT wordt als volgt gerepresenteerd:

(3.27)
tapijt
Articulator:
[alle] – [symmetrisch]
Locatie: vlak op borsthoogte – [contra-ipsi]
Oriëntatie: [palm]

Het tweehandige gebaar TAPIJT wordt uitgevoerd op borsthoogte met twee vlakke B-handen, m.a.w. handvormen met gestrekte basisgewrichten. Het is onnodig om de basisgewrichten of de pols te buigen, aangezien de relatief lage *plane* van het gebaar toelaat dat de laterale beweging met licht opgeheven ellebogen gerealiseerd wordt.

Naar analogie van MENS en PLAFOND zijn er nog talloze andere gebaren waarvan de handvorm gebogen basisgewrichten vertoont die tot een coarticulatorische oorzaak terug te brengen zijn. Dat geldt voor articulatoren met alle vingers in selectie (handvormen B4, B5, B6, F4, F6), maar ook voor articulatoren met één of twee geselecteerde vingers (één: C5, C6, twee: D4, D5, D6, E6). Voorbeelden van dergelijke gebaren zijn: (alle) LUI, STAPELBED, HOESTEN, BEU, VERDIEPING, LIFT, OPSLAG, KAAK, VOELEN, MAAG, VRIJEN, DEPRESSIEF, BESCHERMEN, LEKKER, STUDEREN, (één) VANDAAG, SNOR, NAVEL, GEZICHT, KETTING, ADER, IK, ZUID, NADEREN, (twee) VERPLEEGSTER, HOOFD, LEEG, BATTERIJ, BESTAAN, KERS.

Verder is er nog een groep gebaren die in de loop van hun articulatie beweging van de basisgewrichten vertonen, i.e. een openende of sluitende scharnierbeweging. De oorzaak hiervoor ligt opnieuw in de relatieve oriëntatie van de vingers ten opzichte van de locatie. Als de hand zich ver van het lichaam beweegt, kunnen de gewrichten zich buigen. Omgekeerd kan ook een locatie dichtbij het lichaam een buiging van de basisgewrichten veroorzaken. Een voorbeeld hiervan is het gebaar OVERLEDEN: de hand beweegt van een contralaterale locatie naast de nek naar een ipsilaterale positie. Op de beginlocatie zijn de basisgewrichten gestrekt en in de loop van de ipsilaterale beweging buigen zowel de basisgewrichten als de pols. Andere vergelijkbare voorbeelden zijn MAAND, KOOI, LICHAAM, VERMOEIDHEID, GEEN, JUWEEL, BESMETTELIJK en RAKET. Naast die voorbeelden zijn er nog enkele gebaren waarvan de scharnierbeweging niet terug te brengen is tot de verandering in locatie van het gebaar. Die gebaren zullen in het hoofdstuk over handinterne bewegingen besproken worden (cf. § 5.2).

Tenslotte is er nog een kleine groep gebaren waarvan de gebogen handvorm niet te verklaren is op basis van openings- en rondingskenmerken of op basis van coarticulatorische factoren zoals relatieve oriëntatie en locatie van het gebaar. Net zoals in de NGT blijken de gebogen basisgewrichten in die gebaren het resultaat van semantische motivatie. De gebogen B-hand wordt immers gebruikt "to outline or depict the shape or surface of some referent object" (Van der Kooij 2002: 124, cf. ook Crasborn & Van der Kooij 2003). Voorbeelden van VGT-gebaren waarin de gebogen hand dient om een ronde of hoekige vorm te beschrijven, zijn KAAL, AFGROND, HEUVEL, DUIF, AAIEN, BRUG, GEL, DOLFIJN en ZIEKENHUIS. Een andere vorm van semantische motivatie in de gebaren uit het VGT-corpus is de invloed van de handvormen uit het handalfabet. De buiging van de basisgewrichten is in de volgende gebaren te herleiden tot invloed uit het handalfabet: (M) MENOPAUZE, MAAND, CENTIMETER en (N) JUNI (J^N), ZOON (Z^N), NOVEMBER, NEEN en NOORD.

Samenvattend kan ik besluiten dat net zoals in de NGT het fonologische model voor VGT geen kenmerk voor de positie van de basisgewrichten behoeft, aangezien alle gebaren met gebogen basisgewrichten te verklaren zijn op grond van andere factoren (co-articulatorische elementen en semantische motivatie, occasioneel invloed van het handalfabet). Aangezien de basisgewrichten de meest distale gewrichten zijn die fonologisch niet distinctief zijn, spelen zij een belangrijke rol in het proces van *distalization*, waarbij articulatie en bewe-

gingen naar meer distale gewrichten verplaatst worden omwille van het grotere articulatorische gemak.

3.2 Vingerconfiguratie: frequentie en gemarkeerdheid van de kenmerken

Onderstaande tabellen (3.28), (3.29) en (3.30) geven de frequentie van de verschillende configuraties van de handvormen in het VGT-corpus weer.

Spreiding	Aantal	%	Handvormen
[ongespreid]	1345	66,5	B, B”, S, O, O^, H, H”, 2bO, 2bO^, M
[gespreid]	677	33,5	5, 5”, V, V”, 3
	Totaal 2022		

(3.28) Frequentie van spreiding

Aangezien [één]-handvormen adductie noch abductie kunnen kennen, zijn in tabel (3.28) enkel handvormen opgenomen met meer dan één geselecteerde vinger. Op basis van de cijfers in de tabel kunnen we stellen dat de ongemarkeerde positie van de vingers ongespreid is: twee derde van de gebaren met meer dan één geselecteerde vinger heeft ongespreide vingers, tegenover één derde met gespreide vingers. Van der Kooij (2002: 83) komt tot dezelfde conclusie voor NGT, maar wijst erop dat vanuit fysiologisch standpunt eerder een lichte spreiding van de vingers de ongemarkeerde positie is (zie boven). Omdat frequentie de belangrijkste factor is bij het bepalen van de relatieve gemarkeerdheid van kenmerken, wordt [ongespreid] toch als het ongemarkeerde configuratiekenmerk beschouwd.

Een deel van de ongespreide handvormen wordt uitgemaakt door gesloten handvormen, die altijd ongespreid zijn. Voor een discussie van adductie en abductie van de vingers in dynamische articulatoren verwijs ik naar § 5.1.2.

Ronding	Aantal	%	Handvormen
[gestrekt]	2003	64,9	B, 5, O^, 1, Q, Q+, T, T+, Y, 8, C8, V, H, 3, M, 2bO^
[gerond]	1082	35,1	B”, S, 5”, O, bO+, C8”, 1” bC, bC+, H”, 2bO, V”, bO
	Totaal 3085		

(3.29) Frequentie van ronding

Uit tabel (3.29) blijkt dat gestrekte handvormen bijna dubbel zo vaak voorkomen in het VGT-corpus als geronde handvormen. Het verschil in frequentie is de reden waarom de gestrekte positie van de vingers de ongemarkeerde positie is.

Opening	Aantal	Procent	Handvormen
fonetisch open	2040	66,1	B, 5, B”, 5”, 1, 1”, Y, 8, V, H”, H, V”, 3, M
[open]	219	7,1	OB, C, Q, bC, Q+, bC+
[gesloten]	826	26,8	S, O, O^, bO+, C8, T, T+, bO, 2bO, 2bO^
	Totaal 3085		

(3.30) Frequentie van opening

In tabel (3.30) wordt een drieledig onderscheid gemaakt tussen het fonetische open en de twee fonologische kenmerken [open] en [gesloten]. “Fonetisch open” verwijst naar de positie van de geselecteerde vingers waarbij er geen contact met duim is noch oppositie van de vingers ten opzichte van de duim. Het kenmerk [open] verwijst naar de oppositie van de vingers ten opzichte van de duim en het kenmerk [gesloten] naar contact tussen de vingers in selectie en de duim. De tabel toont aan dat open handvormen bijna drie keer zo vaak voorkomen als gesloten handvormen. Van die open handvormen is er echter slechts een klein gedeelte dat een fonologische specificatie [open] krijgt (7,1%). Dat is de reden waarom geen van beide fonologische kenmerken, i.e. noch [open] noch [gesloten], de standaardinterpretatie van een lege openingsknoop kan zijn. Een lege openingsknoop heeft daarentegen een open handvorm zonder oppositie van de duim als fonetische realisatie, bv. louter de specificatie [alle] is gelijk aan een B-hand.

Vingerselectie	**Vingerconfiguraties**
[alle] = 51,7%	
[één] = 34,5%	
[één=›alle] = 13,7%	
[alle=›één] = 0,1%	

(3.31) De verschillende configuraties per vingerselectie.

Tabel (3.31) toont per vingerselectie alle voorkomende configuraties. Eén van de kenmerken van relatief ongemarkeerde structuren is dat zij meer subtypes kunnen vertonen dan relatief gemarkeerde structuren. De verschillende dependente vingerconfiguraties kunnen als subtypes van de vingerselecties beschouwd worden. Een relatief ongemarkeerde vingerselectie, zoals [alle], zal over meer verschillende configuraties beschikken dan een relatief gemarkeerde selectie, zoals [alle=>één]. In termen van distributie en lexicale frequentie kunnen de vier vingerselecties als volgt van relatief ongemarkeerd naar relatief gemarkeerd gerangschikt worden: [alle] < [één] < [één=>alle] < [alle=>één]. Uit de tabel blijkt dat – zoals voorspeld – de minst gemarkeerde vingerselectie [alle] de meeste configuraties kan vertonen: open, open-gespreid, gesloten, gesloten-gerond, vuisthandvorm, gerond, gerond-gespreid, terwijl de meest gemarkeerde vingerselectie [alle=>één] de minste configuratiemogelijkheden heeft: de vingers zijn altijd open en gestrekt en kunnen gespreid of ongespreid zijn. De vingerselecties die op de tweede en derde plaats op de gemarkeerdheidsschaal komen, concurreren met elkaar wat hun mogelijke configuraties betreft. De [één]-configuratie aan radiale zijde kan open, open-gerond, gesloten en gesloten-gerond zijn. Spreiding van de ene geselecteerde vinger is natuurlijk onmogelijk. Die mogelijkheid kent de [één=>alle]-configuratie wel: open, open-gespreid, open-gerond, open-gespreid-gerond, gesloten, gesloten-gerond. De [één]-configuratie kent wel nog iets meer variatie door verschillende configuraties van de duim (oppositie) en van de niet-geselecteerde vingers. Bovendien zijn er nog andere [één]-selecties door de combinatie met het zijdekenmerk [ulnair] (één mogelijke configuratie) of [radiaal=>ulnair] (drie mogelijke configuraties). De [één]-selectie wordt dus niet alleen omwille van zijn frequentie maar ook omwille van het grotere aantal subtypes als minder gemarkeerd dan de [één=>alle]-selectie beschouwd.

HOOFDSTUK 4
De duim

4

Uit de afbeeldingen van de handvormen in bijlage 2 blijkt dat de duim een veelheid aan verschillende posities en configuraties kan aannemen. In sommige handvormen verdwijnt de duim samen met de niet-geselecteerde vingers op de achtergrond (bv. E3), terwijl hij in andere handvormen dan weer op de voorgrond treedt en tot de geselecteerde vingers lijkt te behoren. Soms is de configuratie van de duim dan in overeenstemming met die van de geselecteerde vingers (bv. F2), maar vaak is dat ook niet het geval (bv. C13 of D5).

(4.1) Verschillende posities van de duim

Ook uit de literatuur blijkt dat in het gedrag van de duim niet makkelijk systematiek te vinden is. Dat hangt waarschijnlijk voor een groot deel samen met de fysiologische eigenschappen van de duim. De duim is veel beweeglijker dan de andere vingers en kan dus ook veel makkelijker een afzonderlijke positie en configuratie aannemen (Ann 1996: 28). Verschillende onderzoekers hebben wel bepaalde regelmatigheden vastgesteld (Mandel 1981, Sandler 1989, Brentari 1998, Eccarius 2001, Van der Kooij 2002), o.a. in de variatie tussen de verschillende vuisthandvormen A, AS en S (zie verder).

In de meeste modellen neemt de duim een aparte of meer afhankelijke positie in (Mandel 1981, Sandler 1989, 1996, Uyechi 1996, Brentari 1998). Ook in het AA-model is de duim geen deel van de vingers in selectie. Wel is er een knoop voor de positie van de duim voorzien: de van de Geselecteerde Vingers afhankelijke Duim-knoop. Het standaardkenmerk onder deze knoop is /in/, dat fonetisch op verschillende manieren kan worden gerealiseerd (zie onder). Het kenmerk [uit] onder de duim-knoop wordt gerealiseerd als een uitgestrekte duim. De specificering van dit kenmerk is volgens Van der Kooij (2002: 114) nodig in de volgende gevallen: a) de duim is de enige gestrekte vinger; b) de duim kent een specifieke configuratie of is betrokken in een handinterne beweging; en c) de duim is georiënteerd naar de locatie van het gebaar (i.e. de zwakke hand of het lichaam) of maakt contact met die locatie. Hieronder zal ik de drie gevallen bespreken en ik zal telkens nagaan in hoeverre het noodzakelijk is om de positie van de duim fonologisch te specificeren met het kenmerk [uit]. Daarna zal ik de vier mogelijke fonetische posities van de duim en hun voorspelbaarheid toelichten. Bij de bespreking van die fonetische posities ga ik uitvoerig in op de vuisthandvormen.

4.1 De fonologische specificatie van de positie van de duim

4.1.1. De duim is de enige gestrekte vinger

In het corpus vertonen 95 gebaren een vuisthandvorm met een gestrekte duim. Deze handvorm wordt ook "A-hand" genoemd naar de A uit het Vlaamse standaardhandalfabet en uit andere handalfabetten (zoals bv. het Nederlandse, cf. Janssen 1986). Na reductie van de lijst van 95 gebaren met gebaren die dubbel voorkomen (bv. doordat ze deel uitmaken van een samenstelling), houden we nog 84 gebaren met de A2-handvorm over. Die handvorm kent de volgende fonologische specificatie: behalve de duim die het kenmerk [uit] krijgt, is er geen enkele andere vinger geselecteerd.

(4.2) Fonologische specificatie van de A-hand (code A2)

Niet alle gebaren die in het corpus met de code A2 getranscribeerd zijn, vertonen per definitie een fonologische specificatie van de duim. Zo zijn er enkele gebaren die een handinterne beweging vertonen met als finale handvorm de A2-hand, maar waarbij de duim niet in de beweging betrokken is: KINESIST (B2-A2), ROZE (C2-A2), BOTER (D2-A2) en IJSJE (B2-A2). Voor de gestrekte duim in KINESIST zal ik hieronder (in § 4.2.2) een verklaring geven. Wat de andere drie gebaren betreft, zijn de handvormen met gestrekte duim niet meer dan varianten van handvormen met een aangesloten of zelfs een gekruiste duim.

(4.3) IJSJE

In de volgende paragraaf komen enkele andere dynamische handvormen met gestrekte duim aan bod waarin de duim wel geselecteerd is. Voor de statische A-handen is het in elk geval voor de hand liggend dat de duim als [uit] gespecificeerd is. Toch is er ook daar variatie mogelijk met bepaalde vuisthandvormen. Op die variatie ga ik in in § 4.2.1.

4.1.2. De duim kent een specifieke configuratie of is betrokken in een handinterne beweging

Bij openende of sluitende handinterne bewegingen is de betrokkenheid van de duim vanzelfsprekend, aangezien de vingers in een gesloten handvorm steeds contact maken met de duim. In de meeste gevallen betekent dit dat de duim in de fonetische realisatie van een openende of sluitende beweging in oppositie voorkomt. In dergelijke handinterne bewegingen is de positie van de duim dus voorspelbaar. Bij veranderingen in de stand van de gewrichten (ronding, klauwen, buiging) is de configuratie van de duim niet voorspelbaar.

In enkele gebaren met enkel een geselecteerde duim zien we dat die duim zelf betrokken is in een handinterne beweging. De klauwconfiguratie van de geselecteerde duim komt in het VGT-corpus enkel voor in dynamische context en dit slechts in twee verschillende gebaren: VALS en CHRONOMETER. Op de website van het gebarenwoordenboek zijn nog twee andere gebaren met die handinterne beweging opgenomen: LIEGEN en STYLO. Ook het West-Vlaamse gebaar voor het getal 60 vertoont de opeenvolging van een A2- en een A17-hand.

VALS A2 ▶ A17
(4.4) Opeenvolging van handvormen in VALS

Een ander gebaar waarin de duim in een handinterne beweging voorkomt, is CHAMPAGNE. Hier stellen we een opeenvolging van de handvormen A16 en A2 vast. Dit betekent dat de duim van onder de niet-geselecteerde vingers naar een gestrekte positie overgaat. De duim is in dat gebaar met het kenmerk [uit] gespecificeerd én met de configuratiekenmerken [gesloten ▶ open].

CHAMPAGNE A16 ▶ A2:
(4.5) Opeenvolging van handvormen in CHAMPAGNE

De handinterne beweging in CHAMPAGNE is natuurlijk iconisch gemotiveerd en staat voor het ontkurken van de fles, maar er zijn in het corpus nog enkele andere gebaren met een vergelijkbare openende handinterne beweging: PLOTS, BIJNA, BONEN, RIJST, ERWTEN. De vijf gebaren bestaan telkens uit een opeenvolging van de handvorm C7 of C10 en A2. Elke openende handinterne beweging met C7 of C10 als beginhandvorm resulteert in een handvorm met een gestrekte duim.

ERWTEN C7 ▶ A2:
(4.6) Opeenvolging van handvormen in ERWTEN

In andere handvormen met gestrekte duim (zoals B2, B5, C2, C5, C13, D2, D4, E2, F2, F4) is de duim in het ene gebaar wel en in het andere gebaar niet in handinterne bewegingen betrokken, cf. de volgende voorbeelden:

(4.7) Het gedrag van de duim in handinterne bewegingen

De duim is veel beweeglijker dan de andere vingers en kan dus ook veel makkelijker een afzonderlijke positie en configuratie aannemen. De variabele positie van de duim is bovendien in de meeste gevallen niet betekenisonderscheidend. Bij nadere inspectie van alle gebaren met handinterne beweging én een gestrekte duim in de begin- of eindhandvorm in het corpus blijkt echter toch een zekere systematiek. Op basis van die voorbeelden kunnen volgende generalisaties geformuleerd worden:

(4.8) Generalisaties omtrent het gedrag van de duim in handinterne bewegingen

(4.8.1) Bij buiging van de basisgewrichten van de geselecteerde vingers (cf. de voorbeelden GEEN, MOE en DROOM) blijft de duim in gestrekte positie.

(4.8.2) Bij buiging van de niet-basisgewrichten (cf. het voorbeeld LIP) blijft de duim in gestrekte positie, tenzij de vingers in selectie gespreid zijn. In dat geval buigt het niet-basisgewricht van de duim samen met de niet-basisgewrichten van de andere vingers (cf. voorbeelden STATION en WARM).

In het corpus is er geen enkel gebaar dat niet aan de beweringen in (4.8.1) en (4.8.2) voldoet. Ten eerste vertonen alle gebaren met buiging van de basisgewrichten een gestrekte duim, zowel de gebaren met ongespreide als die met gespreide vingers. In enkele gebaren is dat mede te verklaren door het constante contact tussen de duim en de locatie van het gebaar (cf. MEISJE: contact duim met wang, SHOW: contact duim met zwakke hand, KLEUTER: contact duim met kin). Voor de andere gebaren is er niet meteen een verklaring te vinden, tenzij de

hypothese dat alle bewegingen van de basisgewrichten combinatorisch bepaald en dus sowieso niet-distinctief zijn. Ten tweede is vast te stellen dat de positie van de duim in alle gebaren met buiging van de niet-basisgewrichten telkens afhangt van de spreiding van de geselecteerde vingers: bij ongespreide vingers blijft de positie van de duim ongewijzigd gestrekt, bij gespreide vingers beweegt de duim mee. Op basis van niet-systematische observaties vermoed ik echter dat niet alle gebaren in de VGT steeds strikt conform deze generalisaties gevormd worden. Het feit dat de positie van de duim zelden distinctief is, bevordert natuurlijk in hoge mate de variatie.

4.1.3. De duim is georiënteerd naar de locatie van het gebaar (i.e. de zwakke hand of het lichaam) of maakt contact met de locatie van het gebaar

Stokoe beschreef gebaren in 1960 met drie parameters: *Designator* (*Dez*) of articulator, *Tabulator* (*Tab*) of locatie en *Signator* (*Sig*) of beweging. Oriëntatie was geen parameter in zijn beschrijving. Voor de weinige gebaren waarin de oriëntatie van de handpalm van belang was, gebruikte hij diakritische tekens. Later introduceerde Battison (1978) oriëntatie als een volwaardige, vierde parameter en sindsdien beschouwen gebarentaalkundigen het manuele gedeelte van gebaren als opgebouwd uit vier parameters. In de meeste modellen wordt oriëntatie ingevuld als de absolute oriëntatie van de hand in de ruimte, m.a.w. de richting waarin de verschillende zijdes van de hand wijzen (Crasborn 2001: 99). Een andere visie op oriëntatie verwijst naar de houding van de articulator ten opzichte van de locatie van het gebaar. Hieronder vallen in de literatuur verschillende termen, zoals *focus*, *facing* en *point of contact* (cf. Friedman 1976, Mandel 1981, Liddell & Johnson 1986, Sandler 1989). In hun model subsumeren Crasborn & Van der Kooij (1997) al die concepten onder de categorie "relatieve oriëntatie". Voor een uitvoerige bespreking van relatieve oriëntatie in het dependentiemodel en in de VGT verwijs ik naar hoofdstuk 9.
Hier zijn de relatieve oriëntatie van de articulator naar en eventueel contact van de articulator met de locatie van een gebaar van belang voor de positie van de duim. Contact met het lichaam of met de zwakke hand wordt niet als een distinctief element beschouwd, maar geldt wel als de ultieme realisatie van een oriëntatie ten opzichte van de locatie die aangeraakt wordt. Wanneer enkel en alleen de duim en geen ander deel van de hand naar de locatie van een gebaar georiënteerd is of die locatie aanraakt, is het aangewezen dat de duim gestrekt is. Bij de gebaren met een A-handvorm zijn er heel wat gebaren waarin de gestrekte duim een plaats op het lichaam of op de zwakke hand aanraakt. Van de 84 gebaren met A2 zijn er 45 gebaren waarbij (de top van) de duim naar de locatie gericht is. Hieronder zijn er 34 gebaren waarbij de duim het lichaam of de zwakke hand ook effectief aanraakt, bv. MAART, VADER, PLEISTER, ZOMER, TOP, KOSTUUM etc. Naast de A-handvorm zijn er nog veel andere handvormen met een gestrekte duim die contact maakt met de locatie van het gebaar, zoals JANUARI (handvorm: C18), SINUSITIS (C18), SLACHTOFFER (C18), MEISJE (handinterne beweging: C2 ▶ C5), VERTELLEN (M5), RIJK (F2).

(4.9) Gebaren waarin de duim contact maakt met de locatie: POSTZEGEL en JANUARI

Wat de representatie van de duim in de voornoemde gebaren betreft, stel ik de fonologische specificatie [uit] voor. In combinatie met de relatieve oriëntatie [toppen] betekent dat dat de top van de duim naar de locatie van het gebaar gericht is. Voor gebaren met handvormen waarin naast de duim ook andere vingers geselecteerd zijn, houdt dat in dat er nog een bijkomende fonetische implementatieregel is die zegt dat bij specificatie van [duim:uit] en [oriëntatie: toppen] het oriëntatiekenmerk steeds op de duim betrekking heeft – en niet op de andere vingers in selectie.

4.2 De verschillende fonetische posities van de duim en hun voorspelbaarheid

Tot nu toe heb ik uitsluitend die handvormen besproken waarin enkel de duim gestrekt is om zo te kunnen nagaan in welke gevallen het fonologische kenmerk [uit] onderliggend gespecificeerd dient te worden. Hieronder worden de andere mogelijke posities van de duim en hun voorspelbaarheid besproken. Van der Kooij (2002: 75) onderscheidt voor de duim vier fonetische posities: *crossed* ('gekruist'), *adducted* of *joined* ('aangesloten'), *opposed* ('geopponeerd') en *extended* ('gestrekt'). Die vierdeling is natuurlijk reeds een vereenvoudiging van de fonetische realiteit, waarin we vele gradaties van die posities aantreffen (cf. bijvoorbeeld de vele onderscheidingen die Eccarius 2001 aanbrengt). Niettemin volstaan de vier categorieën om er alle voorkomende duimconfiguraties in onder te brengen. Onderstaande afbeeldingen van handvormen illustreren de vier voornoemde posities. Aangezien het hier om "fonetische" handvormen gaat, komen de gebruikte codes overeen met de codes in bijlage 2.

a) gekruist A3: D3: B3:

b) gestrekt B2: E2:

c) geopponeerd G5: J1: K4:

d) aangesloten A1: B1:

(4.10) De fonetische posities van de duim

4.2.1. Gekruiste positie

In gekruiste positie buigen basis- en niet-basisgewrichten van de duim, zodat de duim zich voor de handpalm bevindt. In sommige handvormen betekent dat dat de duim andere gevouwen vingers aanraakt en omsluit, cf. de handvormen A3 en D3. Bij beide handvormen houdt de duim de niet-geselecteerde vingers tegen. In B3 zijn alle vingers geselecteerd en neemt de duim een plaats aan dicht tegen de handpalm. Sommige gebaren vertonen een handvorm met gekruiste duim die onder de geselecteerde vingers verdwijnt, met name A13, A14 en A16.

A13: A14: A16:

(4.11) Handvormen waarin de duim onder de geselecteerde vingers verdwijnt

De handvormen A13, A14 en A16 zijn eerder zeldzaam en komen bovendien bijna uitsluitend voor als finale handvorm in handvorminterne bewegingen, cf. onderstaande tabel.

A13	ROOD (C3 ▶ A13)	
	NEUKEN (A13)	
A14	VERKOUDHEID (E3 ▶ A14)	
	WENEN (E3 ▶ A14)	
A16	MAMA (B3 ▶ A16)	
	BLAUW (B9 ▶ A16)	
	CHAMPAGNE (A16®A2)	

(4.12) Gebaren met handvorm A13, A14 of A16

Doordat in de beginhandvorm van de handinterne bewegingen in ROOD, VERKOUDHEID, WENEN, MAMA en BLAUW de duim reeds gekruist is, buigen de sluitende of rondende geselecteerde vingers zich over de duim. De duim behoort dan ook niet tot de geselecteerde vingers. In het gebaar CHAMPAGNE gebeurt het omgekeerde: de duim bevrijdt zich van onder de niet-geselecteerde vingers en strekt zich uit (cf. de kurk van een champagnefles die geopend wordt). De duim is er de enige geselecteerde vinger. Het gebaar NEUKEN is het enige gebaar met een statische handvorm met "verborgen" duim (A13). Het gebaar komt overeen met een specifieke *gesture* met dezelfde betekenis die ook door horenden gebruikt wordt.

In het corpus komen enkele handvormen voor die enkel in de positie van de duim verschillen, cf. A1, A2 en A3; B1, B2 en B3. In bepaalde gevallen is de variatie tussen A1, A2 en A3 enerzijds en B1, B2 en B3 anderzijds niet distinctief. Die niet-distinctieve variatie wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door de oriëntatie van de articulator ten opzichte van de locatie van een gebaar. Naargelang de zijde van de hand die in de richting van de locatie wijst, verandert, zal ook de positie van de duim zich wijzigen. Hieronder zal ik me toespitsen op de variatie tussen A1, A2 en A3.

(4.13) Verschillende posities van de duim in vuisthanden

In de literatuur krijgen de drie handvormen soms ook andere namen, die naar de handvormen uit (verschillende) handalfabetten verwijzen. A2 wordt ook wel de "A-hand" genoemd naar de A in bepaalde Europese handalfabetten. In bepaalde lokale gebruiken van vingerspelling in Vlaanderen kan A2 ook voor de letter S staan, bv. in West-Vlaanderen. Naar A1 wordt ook verwezen met de "AS-hand". Deze handvorm is gelijk aan de A in het Amerikaanse handalfabet en in bepaalde lokale gebruiken van het Vlaamse handalfabet, bv. in West-Vlaanderen. A3 of de "S-hand" komt overeen met de S in het Amerikaanse en het Vlaamse standaardhandalfabet.

Statische vuisthandvormen kennen in hun fonologische representatie enkel de specificatie [gesloten] onder de openingsknoop[4]. De handvormen A1 en A3 zijn allebei handvormen waarin geen enkele vinger geselecteerd is. Alle vingers zijn gevouwen in de palm van de hand. Het enige element waarin ze van elkaar verschillen, is de positie van de duim. In A1 is de duim aangesloten bij de andere vingers en in A3 is de duim over de niet-geselecteerde vingers gekruist. De A2-handvorm is reeds aan bod gekomen in § 4.1.1-4.1.3. Op fonetisch vlak vertoont de A2-handvorm ook enkel verschil in de duimpositie ten opzichte van

[4] Dat geldt enkel in geval van statische vuisthandvormen. Bij vuisthandvormen die in een handinterne beweging betrokken zijn, kunnen verschillende sets van vingers geselecteerd zijn, cf. 5.3.1.1.

de handvormen A1 en A3, maar dat fonetische onderscheid hangt samen met een specificatie van de duim op fonologisch vlak. In onderstaande paragrafen zal ik nagaan of het verschil tussen de aangesloten duim in A1 en de gestrekte duim in A2 steeds een fonologisch verschil is en en of de A1- en A2-handvormen niet ook soms varianten van elkaar zijn. In de onderstaande kaders worden alle factoren die de keuze tussen de handvormen S (A3), AS (A1) en A (A2) bepalen, besproken en met enkele voorbeelden verduidelijkt. Ik bespreek de S-handvorm eerst, cf. (4.14), aangezien we die fonetische handvorm alleen al op basis van frequentie als de standaardvuist kunnen beschouwen (S: 151 > A: 95 > AS: 54). Vervolgens bespreek ik in tabel (4.15) AS als fonetische variant van S (cf. ook reeds bij Stokoe 1960: 44). In de laatste tabel neem ik de gegevens voor de A-hand op ter vergelijking.

Oriëntatie – contact	radiale zijde van de hand	GEHANDICAPT, VERSLAAFD, BREUK, RIJST, ZOLDER, OEFENEN ETC.
Invloed van het handalfabet	de letter S (of de letter A)	S: ZATERDAG, SEPTEMBER, SEIZOEN, STAMBOOM etc. A: APRIL
Andere vormen van motivatie	a) vasthouden of vastnemen b) gestures c) vuist staat voor bol- of blokvormig element d) omtrek van een referent	a) APOTHEEK, DEODORANT, BOEKENTAS, SKIËN, REDDER, HALEN, STELEN, WINNEN b) VITAMINEN, VERSTOPPERTJE c) JAAR, GEWRICHT, BEVESTIGEN etc. d) MOUNTAINBIKE, GEIT, OLIFANT, WALRUS etc.

(4.14) Factoren die de realisatie van de vuist als S (A3) bewerkstelligen

Oriëntatie – contact	a) palm (i.c. gaat het om de rug van de middenste vingerkootjes van de index, middenvinger, ringvinger en pink) = de duim gaat uit de weg b) top van duim	a) BAD, WASSEN, OUD, VERDRIET, DUREN, BANG, STRAF etc. b) METER, PUIST, LIFT
Invloed van het handalfabet	de letter A (of de letter S)	A: AIDS, ALLERGIE1, ALFABET S: ZUS
Andere vormen van motivatie	a) het semantische kenmerk "handle" b) het omschrijven van de omtrek van een referent	a) STRIJKEN, JAS, TANDEN-POETSEN, MUTS, KAST, POT b) FLES

(4.15) Factoren die de realisatie van de vuist als AS (A1) bewerkstelligen

Oriëntatie – contact	a) top van duim b) palm = de duim gaat uit de weg	A) MAART, EEUW, OUDERS, MEISJE, PLEISTER, ZOMER etc. B) SHOCK, PLOTS, APPEL, JAGER, SOLDAAT
Invloed van het handalfabet	de letter A	A: APRIL, ALLERGIE2, ANTIBIOTICA etc.
Andere vormen van motivatie	a) het omschrijven van de omtrek van een referent b) de gestrekte duim staat voor één element c) gesture: 'goed'	A) FIGUUR, MAAN, T-SHIRT B) WEDUWE, GESCHEIDEN, ALLEEN, TOP, WEDSTRIJD C) TOF, GOED

(4.16) Factoren die de realisatie van de vuist als A (A2) bewerkstelligen

We zien dat er grosso modo twee soorten factoren bestaan die de specifieke realisatie van de onderliggende vuisthandvorm (= geen geselecteerde vingers) bepalen. Dat zijn enerzijds combinatorische elementen zoals de verschillende mogelijke oriëntaties van de articulator (top van de duim, palm, radiale zijde) en anderzijds diverse vormen van motivatie (invloed van handvormen uit het handalfabet of eerder iconische overeenkomsten tussen gebaar en referent). Ik zal beide factoren hieronder toelichten met betrekking tot de drie handvormen.

Ten eerste bepalen de verschillende oriëntaties van de hand ten opzichte van de locatie van een gebaar – niet zelden met contact – de keuze tussen S en AS. De ene handvorm geniet de voorkeur ten opzichte van de andere in zoverre dat de positie van de duim de realisatie van de juiste contactplaats vergemakkelijkt of tenminste niet hindert (Friedman 1976, Wilbur 1978, Mandel 1981, Sandler 1989, Van der Kooij 2002). Contact met de radiale zijde van de hand sluit zowel een aangesloten als een uitgestrekte duim uit, terwijl contact met de palmzijde van de vuist (i.e. met de dorsale zijde van de middenste vingerkootjes) de gekruiste positie van de duim bemoeilijkt. Bij ulnaire oriëntatie van de hand geldt de standaardrealisatie van de vuist als S. Enkele afbeeldingen van voorbeelden uit de tabellen kunnen dat verduidelijken.

(4.17) Verschillende posities van de duim door de oriëntatie van de articulator: OEFENEN (S), WASSEN (AS) EN STEMPEL (S)

De tabellen hierboven geven aan dat het articulatorische gemak bij de uitvoering van de specifieke oriëntatie van een gebaar effectief de positie van de duim beïnvloedt, ook in de VGT. Uit tabel (4.15) blijkt dat de AS-handvorm ook nog in een andere oriëntatie voorkomt, met name in gebaren waar de top van de duim naar de locatie gericht is.

(4.18) Oriëntatie van de duim naar een locatie: LIFT (AS) en OUDERS (A)

Wanneer we de tabellen (4.15) en (4.16) met elkaar vergelijken, zien we dat de oriëntatie van de duimtop naar de locatie en de oriëntatie van de handpalm naar de locatie zowel bij AS als A optreden. Er is wel een opvallend kwantitatief verschil tussen beide handvormen. In geval van palmoriëntatie komt de handvorm AS het meest voor; in geval van oriëntatie van de top van de duim komt A het meest voor. De voorbeelden van A+palmoriëntatie en van AS+toporiëntatie in de tabellen zijn de enige voorbeelden in het corpus. Mijn voorstel is om de enkele gevallen waarin de A-hand gebruikt wordt bij palmoriëntatie als fonetische varianten te zien van de AS-hand (en dus van S), terwijl in de paar gebaren met AS en oriëntatie van de duim naar de locatie die AS-hand een allofoon is van de A-hand, mét geselecteerde duim.

De vaststellingen die ik hier gedaan heb voor de correlatie tussen oriëntatie van de articulator en de positie van de duim gelden overigens ook voor de B-handvormen: terwijl bij gebaren met de B3-handvorm (gekruiste duim) de relatieve oriëntatie overwegend radiaal is, is bij gebaren met de B2-handvorm (gestrekte duim) de palm van de hand de vaakst voorkomende oriëntatie.

De tweede factor die een rol speelt bij de realisatie van de vuisthandvormen, zijn verschillende vormen van motivatie. De relatie tussen semantische en fonologische elementen zal uitvoerig behandeld worden in deel II van het proefschrift, maar voor de eenheid van de discussie zal ik hier al kort de invloed van motivatie op de keuze van een bepaalde vuisthandvorm bespreken. Bij elk van de drie handvormen is in bepaalde gebaren invloed van het handalfabet te vermoeden. Dat betekent dat voor de vorming van bepaalde gebaren een handvorm gekozen wordt die overeenkomt met een handvorm uit het alfabet en die verwijst naar de beginletter van het Nederlandse equivalent voor het gebaar. Dergelijke gebaren worden ook “geïnitialiseerde” gebaren of “initieel gemodificeerde” gebaren genoemd (Woll 1990: 758). Vooraleer ik de voorbeelden in de tabellen hierboven toelicht, wil ik nog twee zaken opmerken. Ten eerste is de invloed van vingerspelling en van het handalfabet niet gemakkelijk te bewijzen en in vele gevallen is er weinig anders om zich op te baseren dan vermoedens. Gebaren met een veronderstelde invloed uit het handalfabet delen echter wel vaak enkele kenmerken (zie daarvoor hoofdstuk 8 over leenhandvormen uit het handalfabet), waardoor die gebaren gemakkelijk te herkennen zijn in het lexicon. Ten tweede is er in de Vlaamse Gebarentaal niet enkel invloed van de Nederlandse gesproken taal, maar ook van het Frans. Dat is te verklaren

door de belangrijke rol van het Frans in het onderwijs in Vlaanderen tot in de twintigste eeuw.

Boven werden de relaties tussen A1, A2 en A3 en bepaalde handvormen uit het handalfabet reeds aangehaald. Uit de voorbeelden in de tabellen is af te leiden dat A1 en A3 allebei naar de letters A en S verwijzen in geïnitialiseerde gebaren, hoewel zij in het standaardalfabet elk voor slechts één handvorm staan (A1 voor A en A3 voor S). In beide gevallen is er één enkel gebaar in het corpus met een afwijkende handvorm: het gebaar ZUS (A1) en het gebaar APRIL (A3). Twee opmerkingen kunnen die afwijkende handvormen verklaren. Ten eerste komt het gebaar ZUS ook met de handvorm A3 voor in de VGT. Ik neem aan dat de verschillende vuisthandvormen in variatie kunnen voorkomen wegens het hoofdzakelijk niet-distinctieve karakter van de duimpositie. Ten tweede is de handvorm A3 in APRIL de beginhandvorm van een handinterne openende beweging A3-C2. Die beweging is een overgang van de beginletter (A) naar de eindletter (L) van het Nederlandse equivalent voor het gebaar. Normaal gezien zou men een overgang van A2 (of eventueel A1) naar L verwachten. De evolutie van de oorspronkelijke gestrekte (of aangesloten) duim naar een gekruiste duim heeft vermoedelijk te maken met het feit dat de opeenvolging van A3 en L "natuurlijker" of meer conform de regels is dan de opeenvolging van A2 en L (zie hoofdstuk 5 over handinterne bewegingen).

Een vergelijking van de gebaren met handvorm S, AS of A geeft te kennen dat nog andere vormen van motivatie de keuze voor één van de drie handvormen beïnvloeden. Bij de S-handvorm onderscheid ik naast het handalfabet vier verschillende vormen van motivatie. Ten eerste kenmerken vele S-vuisten zich door de volgende eigenschap: de handvorm van het gebaar verwijst naar de manier waarop een object in de werkelijkheid wordt gehanteerd. Voorbeelden daarvan zijn de gebaren APOTHEEK, waarin de S-handvorm verwijst naar het vasthouden van de vijzel die in een apotheek gebruikt wordt, en SKIËN, waarin de handen tonen hoe men skistokken hanteert. De S-handvorm kan ook als finale handvorm in een handinterne beweging gebruikt worden om iets "vast te nemen", zoals in REDDER, HALEN, STELEN, WINNEN. Ten tweede vinden we in bepaalde gebaren *gesture*-elementen terug. In het gebaar VERSTOPPERTJE plooit de arm voor het gezicht, zoals kinderen doen wanneer ze beginnen af te tellen bij het verstoppertje spelen. De ongewone vorm van het gebaar (het bedekken van het gezicht) wijst erop dat het beïnvloed is door de handeling in de werkelijkheid. In VITAMINEN is de *gesture* voor 'sterk' te herkennen, m.n. het plooien van de arm om de biceps op te spannen. In beide gebaren is de articulator niet beperkt tot de vingers of de hand, maar beslaat de articulator integendeel de hele arm. Ten derde kan de S-handvorm ook voor de vorm van een bepaalde referent staan, meer specifiek een bol- of blokvormige referent, zoals bv. een hoofd (BEVESTIGEN), het uiteinde van een bot (GEWRICHT) of een planeet (JAAR).

(4.19) Voorbeeld van een gebaar met de S-handvorm: SKIËN

Tenslotte wordt de S-handvorm ook gebruikt om de omtrek van een referent aan te geven, maar dan niet door de contouren van die referent te beschrijven, zoals we zullen zien bij AS en A, maar doordat de hand zelf de grenzen van de referent aangeeft. Door de combinatie van een gesloten vuist (en in de meeste gevallen eigenlijk een sluitende vuist) en een padbeweging wordt de vorm van een smal buisvormig voorwerp weergegeven.

Bijvoorbeeld:

- het gebaar MOUNTAINBIKE: twee handen bewegen in een rechte padbeweging van het midden van de neutrale ruimte naar de ipsilaterale zijde en daarbij sluiten ze zich van de handvorm B12 naar de handvorm A3. Zo geven de handen de vorm en de omvang van het stuur van een mountainbike aan.

- het gebaar OLIFANT: één hand beweegt in een breed kronkelende padbeweging van bij de neus schuin naar onderen en sluit daarbij van de handvorm I7 naar de handvorm A3. Zo geeft de hand de vorm van de slurf van de olifant aan.

Net zoals de S-handvorm verwijst de AS-handvorm ook vaak naar het vasthouden van een object, bv. in het gebaar JAS waarin de handen tonen hoe een jas rond de schouders wordt gelegd. Wanneer beide *handle*-handvormen met elkaar vergeleken worden, is er weinig verschil op te merken. Het enige aspect waarin ze van elkaar zouden kunnen verschillen, is dat de S-handvorm de referent steviger lijkt vast te houden dan de AS-handvorm of dat de objecten die met een AS-handvorm gehanteerd worden kleiner en fijner zijn. Vergelijk daartoe de gebaren APOTHEEK en SKIËN met de gebaren MUTS en TANDEN-POETSEN, beide met de AS-handvorm gevormd. Dat onderscheid geldt echter zeker niet voor alle gebaren met het kenmerk *handle*, cf. het gebaar JAS kan zowel met AS als met S gevormd worden. Eén gebaar met de AS-hand vertoont een andere vorm-bete-

kenisassociatie, m.n. het gebruik van de duim om de vorm van de referent van een gebaar weer te geven (FLES). Dat gebruik is frequenter bij de gebaren met de A-handvorm: de uitgestrekte duim maakt het makkelijker om de beschreven vorm waar te nemen (cf. FIGUUR, MAAN, T-SHIRT).

(4.20) Voorbeeld van een gebaar met de AS-handvorm: MUTS

Bij A zijn er nog twee andere vormen van motivatie van belang. Ten eerste zijn er gebaren waarin de uitgestrekte duim voor één element lijkt te staan, een persoon of een voorwerp, bv. in het gebaar ALLEEN of in het gebaar SPORT. In dat laatste gebaar bewegen twee A-handen alternerend naar voren. Dit geeft aan dat er a.h.w. een wedstrijd aan de gang is tussen twee eenheden (bv. twee personen). Ten tweede is er een invloed te merken van "gebaren" die ook buiten de (Vlaamse) Gebarentaal gangbaar zijn, m.a.w. van cultureel bepaalde *gestures*, zoals in de gebaren TOF en GOED. Ook onder horenden geeft een omhooggestoken duim aan dat iets goed is (cf. ook de metafoor GOOD IS UP, § II.4.2.3.4).

(4.21) Voorbeeld van een gebaar met de A-handvorm: ALLEEN

Uit de voorgaande discussie over de positie van de duim in de verschillende vuisthandvormen is gebleken dat zowel combinatorische variatie als semantische motivatie een invloed hebben op de specifieke realisatie van de duimpositie. Een uitvoeriger discussie over de rol van semantische motivatie in de fonologie van de VGT zal aan bod komen in deel II van het proefschrift.

4.2.2. Gestrekte positie

Over de gestrekte positie van de duim is in de vorige paragrafen reeds heel wat gezegd. Een gestrekte duim is de fonetische interpretatie van het kenmerk [uit], maar naast dat kenmerk kunnen ook fonetische en semantische implementatie-regels het strekken van de duim bewerkstelligen. In dergelijke gevallen is er geen onderliggende fonologische specificatie [uit] nodig, maar wordt het strekken

van de duim gerealiseerd bij de fonetische implementatie van de onderliggende structuur van het gebaar. Hierboven kwamen reeds de onderliggende S-handvormen aan bod waarin de duim door contact van de palm van de articulator met de locatie van het gebaar gestrekt wordt. In de meeste gevallen leidt dat tot een AS-handvorm, maar in zes gebaren in het corpus wordt een A-hand gerealiseerd: SHOCK, WEDSTRIJD, SOLDAAT, APPEL, JAGER, PLOTS. Dat heeft ertoe geleid de A-hand als potentiële variant van de AS-hand te beschouwen. Van der Kooij vermeldt nog dat een laterale beweging van gestrekte B-handen een uitgestrekte duim tot gevolg heeft – in tegenstelling tot de verwachte aangesloten duim: "An extended or abducted position of the thumb is usually taken when the hand makes a lateral movement, that is, if the ulnar (or sometimes radial) side of the hand points in the direction of the movement" (2002: 113). In mijn corpus is er inderdaad ook een voorkeur waar te nemen voor de B2-hand bij laterale bewegingen, maar ook B1-handen, met aangesloten duim, komen voor. Zelfs wanneer de duim betrokken is in een openende beweging van de vingers – en men dus een duim in oppositie zou verwachten – neemt hij een gestrekte configuratie aan, wanneer er ook een laterale padbeweging bij komt kijken, cf. de gebaren SJAAL en GIFTIG.

Ook semantische implementatieregels staan in voor de associatie tussen een onderliggende vuist (S) en een fonetische A-handvorm. Deze associatie gebeurt op basis van een semantisch kenmerk in het lexicon, zoals invloed van handvormen uit het handalfabet of iconische overeenkomsten tussen gebaar en referent. Vijf gebaren met de A-handvorm zijn beïnvloed door het handalfabet: APRIL, ALLERGIE2, ALLERGIE3, AVOND, ANTIBIOTICA, cf. tabel (4.16). Bij andere gebaren heeft de strekking van de duim te maken met een semantisch kenmerk, bv. ALLEEN, WEDSTRIJD, TOP etc. Voor een nader onderzoek van semantische implementatie verwijs ik naar het stuk over vuisthandvormen en naar deel II van het proefschrift.

4.2.3. Geopponeerde positie

De duim staat in oppositie ten opzichte van de geselecteerde vingers, wanneer een gebaar een kenmerk in de knoop [opening] draagt, d.w.z. de kenmerken [open] of [gesloten] of een opeenvolging van beide kenmerken. Afhankelijk van de ronding van de geselecteerde vinger(s) zal de duim ook licht gerond (bv. I1 of H3) of gestrekt (bv. G4 of J4) zijn.

(4.22) Voorbeelden van geronde en ongeronde gesloten en open handvormen

De voorbeelden hieronder geven te kennen dat de duim in oppositie verschillende fonetische realisaties kent bij handvormen met vingerselectiekenmerken [één], [één=>alle] of [alle], en met het configuratiekenmerk [gesloten]:

(4.23) Verschillende fonetische realisaties van [gesloten]

Van der Kooij (2002: 112) schrijft hierover voor de NGT: "There is no contrast between closed handshapes with the thumb touching the opposed selected fingers and closed handshapes with the thumb restraining the selected fingers. The latter is attested in initial position in opening handshapes. The former is attested as a static handshape, as a final position in a closing handshape and in signs that involve a repeated aperture change." Onderstaande tabel geeft de cijfers uit het VGT-corpus weer om een vergelijking van beide gebarentalen mogelijk te maken.

top duim op top vinger(s)

Handvorm	Aantal	Statisch	Dynamisch: openend	Dynamisch: sluitend
K1	44	39	3	2
I1	20	13	6	1
G1	5	1	–	4
G13	2	–	–	2
Totaal	71	53	9	9

top duim op eerste kootje vinger(s)

Handvorm	Aantal	Statisch	Dynamisch: openend	Dynamisch: sluitend
K7	6	4	2	–
I7	41	4	38	–
I10	14	2	12	–
G7	6	–	6	–
G10	4	–	4	–
G15	20	–	19	1
Totaal	92	10	81	1

(4.24) Gesloten handvormen met verschillende fonetische duimposities: aantallen statische en dynamische handvormen

De handvormen in het eerste deel van de tabel, K1, I1, G1 en G13 zijn allemaal handvormen waarbij de top van de duim de top van de geselecteerde vingers aanraakt. In de handvormen K7, G7, G10, I7, I10 en G15 raakt de duim telkens de dorsale zijde van het uiterste vingerkootje van de geselecteerde vingers aan. Opvallend verschil tussen beide delen is dat de eerste handvormen voornamelijk voorkomen in statische handvormen (53 op 71 handvormen of 75 %) en dat de tweede soort handvormen vooral in dynamische handvormen opduikt (81 van de 92 handvormen of 88 %). Dat komt overeen met de vaststellingen van Van der Kooij voor NGT. Hieronder ga ik in op de afzonderlijke handvormen en op de eventuele uitzonderingen.

K1, I1, G1 en G13 komen in de NGT voor in statische context, als finale positie in sluitende handvormen en in herhaalde veranderingen in opening van de geselecteerde vingers. Het merendeel van de 44 VGT-gebaren met K1 kent inderdaad een statische handvorm (39 gebaren). Twee van de sluitende handinterne bewegingen hebben K1 als eindhandvorm (OORBEL en HAARUITVAL), maar K1 komt ook voor als beginhandvorm in niet-herhaalde openende handinterne bewegingen (in de gebaren MENEER, GEZOND en ONWEREN). Bij die drie uitzonderingen wil ik wel aanhalen dat niet duidelijk is of de gebaren in plaats van een geronde beginhandvorm geen ongeronde handvorm (T) zouden kunnen vertonen. Van het gebaar WEER bestaat immers een variant met een statische T-hand. Daarnaast is er bij twee van de drie gebaren, met name GEZOND en MENEER, contact met de beginlocatie. Dat contact zou er wel eens kunnen voor zorgen dat de geselecteerde wijsvinger niet verdwijnt achter de duimtop, maar de duim aan de top aanraakt, zodat contact tussen wijsvinger en locatie mogelijk blijft.

Twee derde van de I1-handvormen is statisch. In één dynamische handvorm is I1 de finale handvorm (SCHEERMES); in zes andere dynamische handvormen is I1 de beginhandvorm. Die zes gebaren zijn dus uitzonderingen op de door Van der Kooij vastgestelde regel. Ook bij die uitzonderingen wil ik enkele kanttekeningen plaatsen. In TOGA is de openende en vervolgens sluitende handinterne beweging gemotiveerd: ze geeft de vorm van het witte befje aan dat advocaten dragen. Bovendien is er ook hier (constant) contact met de romp. Ook in ABCES raken de vingertoppen het lichaam aan. In de vier andere uitzonderingen (VERGETEN, PRACHTIG, BLOEM, DIK) werd de beginhandvorm als I1 getranscribeerd, maar de beginlocatie van elk van de vier gebaren laat niet toe te zien of het om I1 of I7 gaat. Navraag bij dove personen leert dat I7 de geprefereerde handvorm is.

G1 komt bijna uitsluitend in dynamische vorm voor (vier van de vijf gebaren). Enkel het gebaar SCHRIJVEN wordt gevormd met een statische G1-handvorm. In de dynamische handvormen is G1 steeds de finale handvorm (vier gebaren). G13 komt uitsluitend in dynamische handvormen voor en daarbij twee keer als finale handvorm (SPUIT en HOE).

De handvormen K7, I7, I10, G7, G10, G15 komen in de NGT enkel als beginhandvormen in openende handinterne bewegingen voor. Op enkele uitzonderingen na klopt dit ook voor de VGT. Alle dynamische gebaren met de handvormen

K7, I7, I10, G7 en G10 voldoen aan deze bewering. Van de 13 gebaren met de handvorm G15 is er slechts één waarvan de handinterne beweging eindigt met G15 (HORMONEN: E2-G15). Het gebaar HORMONEN verwijst naar het inspuiten van hormonen en komt sterk overeen met het gebaar SPUIT. Dat gebaar wordt gevormd met de handinterne beweging E2-G13, m.a.w. een beweging conform de voorspelling van Van der Kooij.

(4.25) Opeenvolgende handvormen in spuit en hormonen

Mijn hypothese is dat de handinterne beweging in het gebaar HORMONEN een tussenstadium is tussen de oorspronkelijke handinterne beweging (E2-G13) en een handinterne beweging van de W-hand (E2) naar de vuist (S).

Een tiental gebaren met een handvorm uit de tweede groep vertonen echter geen dynamische, maar een statische handvorm. Dat geldt voor vier gebaren met K7 (KNOOP, EICEL, GRADEN en MACARONI), vier gebaren met I7 (DOEL, EENHOORN, BANAAN en KLEINKIND) en twee gebaren met I10 (VIKING en GEVANGENIS). In elk van deze gebaren worden de geronde en gesloten vingers gebruikt om de ronde vorm van de referent van het gebaar te beschrijven. Soms gaat dat samen met een padbeweging (voor lange, smalle, buisvormige objecten, zoals in MACARONI, EENHOORN en BANAAN), soms is er geen padbeweging (voor ronde, platte objecten, zoals in KNOOP, EICEL en DOEL). Bij de statische gebaren met handvorm K1 komen ook enkele voorbeelden voor waarin de handvorm verwijst naar de vorm van de referent (KOOI, CELLEN, EILAND, CONFETTI, SCHAKEN). In beide groepen gebaren is de keuze van de handvorm gemotiveerd door de vorm van de referent. De keuze voor de ene of de andere fonetische positie van de duim hangt samen met de grootte van die referent (macaronislierten zijn dun, vandaar de keuze voor de iets minder grote ronde vorm van de handvorm K7 in plaats van K1).

(4.26) Voorbeelden van gemotiveerde handvormen in BANAAN en KNOOP

De gebaren WORST (I1) en BANAAN (I7) vormen een minimaal paar. Ze verschillen enkel in de positie van de duim ten opzichte van de geselecteerde vingers. Toch is dat ene minimale paar een onvoldoende basis voor een fonologische specificatie van het onderscheid in duimpositie. Ten eerste is het verschil in handvorm in eerste instantie gemotiveerd door de vorm van de referent en dat

is een reden om het onderscheid buiten de fonologie te houden. Ten tweede vermoed ik individuele variatie onder verschillende gebaarders. Sommigen zullen zowel het gebaar WORST als het gebaar BANAAN met de handvorm I1 (of met I7) uitvoeren. We kunnen het onderscheid tussen I1 en I7/I10 eerder opvangen met een semantische implementatieregel, die zegt dat de kenmerken [alle], [gesloten] en [gerond] in de aanwezigheid van het semantische kenmerk [fijn, klein] gerealiseerd worden met de duim op de dorsale zijde van het uiterste kootje van de geselecteerde vingers.

Uit de bespreking van de diverse VGT-handvormen met een verschillende fonetische realisatie van het kenmerk [gesloten] is naar voren gekomen dat de combinatorische variatie die Van der Kooij (2002) voor de NGT heeft vastgesteld, ook in de VGT geldt. Er zijn enkele uitzonderingen in het VGT-corpus, maar de meeste daarvan zijn te verklaren. Bij de dynamische, openende uitzonderingen zou het fonetische contact tussen de geselecteerde vingers en de locatie van het gebaar er wel eens kunnen voor zorgen dat vingers en duim elkaar wel aan de toppen aanraken. Bij de statische uitzonderingen zijn vooral factoren van motivatie van belang gebleken.

4.2.4. Aangesloten positie

De aangesloten positie van de duim komt voor bij de combinatie van (i) selectie van alle vingers en (ii) het *default* kenmerk /ongespreid/. Van der Kooij (2002: 113) haalt aan dat "the SignPhon data and a specific search for minimal pairs with the consultants indicate that the position of the thumb is not distinctive when all fingers are selected". Uit de voorgaande discussie is reeds gebleken dat de variatie tussen de verschillende B-handvormen deels combinatorisch bepaald is en van de relatieve oriëntatie afhangt.

Bij de vuishandvormen wordt de duim als aangesloten gerealiseerd bij palmoriëntatie van de hand ten opzichte van de locatie.

4.3 Conclusie

De fonetische positie en configuratie van de duim is zeer variabel. In het dependentiemodel wordt de duim niet als één van de geselecteerde vingers beschouwd, maar er is wel een aparte knoop voorzien voor de fonologische specificatie van de duim. Bij onderspecificatie van die knoop is het standaardkenmerk /in/. De fonetische realisatie van de duim is dan voorspelbaar op basis van combinatorische factoren, zoals kenmerken van opening en spreiding of de oriëntatie van de articulator, of op basis van factoren van motivatie, zoals invloed van het handalfabet of iconische motivatie. Uit de bespreking van de drie vuisthandvormen is naar voren gekomen dat een veelheid van factoren de positie van de duim beïnvloedt.

De fonetische realisatie van het fonologische kenmerk [uit] is een gestrekte duim. De specificatie van dat kenmerk is nodig in gebaren waarin de duim de enige geselecteerde vinger is en georiënteerd is naar de locatie van het gebaar of betrokken is in een handinterne beweging.

HOOFDSTUK 5
Handinterne bewegingen

5

Er zijn verschillende types van bewegingen in (monomorfemische) gebaren. Beweging kan resulteren uit het bewegen van de hand van één plaats naar een andere plaats. Deze vorm van bewegen wordt *path movement* (of 'padbeweging') genoemd en het is de beweging die Stokoe en andere gebarentaalfonologen aanzien als één van de drie belangrijke parameters in de fonologische structuur van een gebaar (Liddell 1984, Sandler 1989, Perlmutter 1992). Naast padbewegingen kunnen gebaren ook lokale bewegingen vertonen, meer bepaald een opeenvolging van verschillende oriëntaties (= oriëntatieverandering) of van verschillende handvormen (= handinterne beweging). De verschillende types van bewegingen kunnen zowel afzonderlijk als samen voorkomen (Brentari 1998: 131, Van der Kooij 2002: 237).

Dit hoofdstuk behandelt de handinterne bewegingen in de VGT. In het eerste deel zal ik nagaan of de VGT net zoals andere gebarentalen verschillende types handinterne bewegingen kent (voor NGT: Van der Kooij 2002; voor ASL: o.a. Sandler 1989, Uyechi 1996, Brentari 1998). Gebaren met een handinterne beweging beginnen met één handvorm en eindigen met een andere – op oppervlakteniveau tenminste. Het is belangrijk een onderscheid te maken tussen een descriptieve benadering van handinterne bewegingen als een opeenvolging van twee fonetische handvormen enerzijds en hun formele beschrijving of fonologische representatie anderzijds. Ik zal beginnen met een overzicht van de verschillende fonetische handvormveranderingen die in het corpus geattesteerd zijn. Vervolgens zal ik tonen hoe Van der Kooij (2002) handinterne bewegingen representeert. In haar model analyseert zij handinterne bewegingen niet als een opeenvolging van twee handvormen, maar als een sequentie van twee kenmerken.

In het tweede deel zal ik onderzoeken of alle potentiële opeenvolgingen van twee handvormen of twee kenmerken daadwerkelijk in de VGT voorkomen. Verschillende onderzoekers hebben beperkingen op de opeenvolging van handvormen geconstateerd en beschreven (Sandler 1989, Van der Hulst 1996, Brentari 1998, Van der Kooij 2002). Die beperkingen zal ik op hun geldigheid voor de VGT testen op basis van de gegevens in het corpus.

5.1 Handinterne bewegingen in de VGT

5.1.1. Handinterne bewegingen in de VGT: types

In de SignPhon-databank worden met behulp van codes elf verschillende types van handinterne bewegingen onderscheiden. De codes zijn ontwikkeld op basis van de onderscheidingen in de literatuur. In tabel (5.1) worden de definities

van de verschillende bewegingen gegeven (Crasborn et al. 1998: 55). Ik heb de oorspronkelijke Engelse termen uit de SignPhon-databank naar het Nederlands vertaald. De Engelse termen zijn tussen haakjes aangegeven. De originele definities uit de SignPhon-handleiding zijn enigszins aangepast. Onder "openende" en "sluitende" bewegingen werden oorspronkelijk ook die bewegingen opgenomen waarbij de hand van een open positie (duim in oppositie met de vinger) naar een nog opener positie verandert (en vice versa). Aangezien nagenoeg geen dergelijke gebaren geattesteerd zijn en de gevonden voorbeelden bovendien allemaal vanuit combinatorische factoren te verklaren zijn, heb ik dat deel van de definitie weggelaten.Verder heb ik de beweging "ontronden" aan de lijst toegevoegd. Die term staat voor de omgekeerde beweging van "ronding": de vingers veranderen van een geronde positie naar een minder geronde of naar een gestrekte positie.

openen (opening)
= de hand verandert van een gesloten naar een open positie, d.w.z. van een vuisthand of een positie waarin de geselecteerde vingers de duim aanraken naar een positie waarin de vingers de duim niet aanraken

sluiten (closing)
= de hand verandert van een open naar een gesloten positie

ronden (clawing)
= de vingers buigen aan de niet-basisgewrichten

ontronden
= de vingers strekken aan de niet-basisgewrichten

scharniersluiten (hinging-closing)
= de vingers buigen aan de basisgewrichten

scharnieropenen (hinging-opening)
= de vingers strekken aan de basisgewrichten

spreiden (spreading)
= de vingers veranderen van een ongespreide naar een gespreide positie

ontspreiden (unspreading)
= de vingers veranderen van een gespreide naar een ongespreide positie

wiebelen (wiggling)
= de vingers buigen en strekken zich alternerend en herhaald aan de basisgewrichten

waaieren (waving)
= de vingers buigen of strekken zich één na één

wrijven (rubbing)
= de duim wrijft over één of meerdere vingertoppen

(5.1) Definities van handvormveranderingen

Van alle gebaren in het corpus (2702) worden er 412 met een handinterne beweging gevormd. In tabel (5.2) wordt de distributie van de elf verschillende handinterne bewegingen in het corpus bekeken. Bij elke beweging wordt het

aantal gevonden gebaren en hun relatieve aandeel binnen het totaal van alle handinterne bewegingen aangegeven. In de twee laatste kolommen is telkens een voorbeeld van een gebaar met die specifieke beweging opgenomen samen met de begin- en eindhandvorm van dat gebaar.

Handinterne beweging	Aantal	Procent	VGT voorbeeld	Opeenvolgende handvormen
Openen	105	24,6	SNOR	
Sluiten	146	34,3	DOCHTER	
Ronden	49	11,5	WAAROM	
Ontronden	5	1,2	JULI	
Spreiden	3	0,7	ZWETEN	
Ontspreiden	10	2,3	KREEFT	
Scharnier–o	16	3,8	HUIS	
Scharnier–s	37	8,7	MEISJE	
Wiebelen	34	8	PIJN	
Waaieren	–	–	–	–
Wrijven	20	4,7	SMAAK	
	Totaal: 424			

(5.2) Handinterne bewegingen in het VGT-corpus: aantallen en voorbeelden

Het totale aantal gebaren met een handinterne beweging (412) is iets kleiner dan het totale aantal handinterne bewegingen (424), doordat er enkele gebaren zijn met twee verschillende bewegingen. Ten eerste zijn er zes gebaren waarin de hand simultaan twee verschillende handinterne bewegingen uitvoert: BAARMOEDER, DROOM, BLOED, SNURKEN, MIER en DIARREE.

(5.3) Voorbeeld van een gebaar met twee simultane handinterne bewegingen: DROOM

Een wiebelende beweging begeleidt de (sluitende) scharnierbeweging van de vingers.

Ten tweede vertonen de zes gebaren STRIKJE, TOGA, JUFFROUW, JULI, DIPLOMA, ENKELE en ALFABET een opeenvolging van twee handinterne bewegingen, zoals bv. een openende en sluitende 1-hand in STRIKJE. In het corpus zijn er nog veel andere gebaren waarin een handinterne beweging opgevolgd wordt door de tegengestelde beweging (bv. na openen opnieuw sluiten), maar in die gevallen gaat het slechts om een noodzakelijke overgangsbeweging om de eerste handinterne beweging te kunnen herhalen (zoals bv. in AIRCONDITIONING). In tegenstelling tot die gebaren met een herhaalde handinterne beweging is er bij de zes bovengenoemde gebaren geen herhaalde handinterne beweging. Een ander verschil bestaat erin dat de tweede handinterne beweging bij de gebaren STRIKJE, TOGA, ENKELE en DIPLOMA met een andere padbeweging gecombineerd wordt dan de eerste handinterne beweging. Bij gebaren met een herhaalde handinterne beweging is dat onmogelijk. De omgekeerde overgangsbeweging maakt altijd dezelfde padbeweging terug naar het beginpunt van het gebaar en de herhaalde handinterne beweging wordt altijd met dezelfde padbeweging gecombineerd.

(5.4) Voorbeeld van een gebaar met twee opeenvolgende handinterne bewegingen: STRIKJE

Een openende beweging wordt gevolgd door een sluitende beweging.
De openende beweging wordt gecombineerd met een contralaterale padbeweging, terwijl de sluitende beweging op het eindpunt van die padbeweging ter plaatse wordt uitgevoerd.

Hieronder volgt een uitvoerige bespreking van alle handinterne bewegingen. Bewegingen die elkaars tegengestelde zijn, zoals “openen” versus “sluiten”, “ronden” versus “ontronden”, “scharnier-openen” versus “scharnier-sluiten” en “spreiden” versus “ontspreiden”, worden samengenomen.

5.1.2. Openende en sluitende handinterne bewegingen

Veranderingen in de openheid van de geselecteerde vingers zijn veruit de meest voorkomende handinterne bewegingen in het corpus. Samen maken openende en sluitende handinterne bewegingen meer dan de helft van alle handinterne bewegingen uit (59% of 251 gebaren). Daarbij dient opgemerkt dat de sluitende bewegingen (34,3% of 146 gebaren) nog vaker voorkomen dan de openende be-

wegingen (24,6% of 105 gebaren). Van der Kooij (2002: 79) stelt een vergelijkbare asymmetrische verhouding in de NGT vast, maar de cijfers zijn in de NGT wel nog uitgesprokener dan in de VGT. Sluitende bewegingen komen er dubbel zo vaak voor als openende bewegingen. Het kwantitatieve verschil tussen openen en sluiten is in de VGT minder groot.

Van der Kooij oppert twee verklaringen voor de asymmetrie in de frequentie van openende en sluitende handinterne bewegingen. Ten eerste wijst ze op het perceptuele belang van de finale positie in dynamische gebaren, die belangrijker lijkt te zijn dan de initiële positie. Aangezien gesloten handvormen absoluut zijn – ze kunnen niet meer of minder gesloten zijn – en niet gradueel zoals open handvormen, zijn ze veel meer geschikt om in finale positie te verschijnen. Hiermee verbonden is het dissimilatie-effect (op fonetisch vlak) of "the pressure to enhance the difference between the beginning and ending handshape" (Van der Hulst 1995: 12). Dat fonetische effect verwijst naar de tendens om opeenvolgende vormelementen (bv. handvormen) zoveel mogelijk van elkaar te doen verschillen in openheid. Vandaar ook dat er in het corpus nagenoeg geen gebaren geattesteerd zijn waarbij de hand van een open positie (duim in oppositie met de vinger) naar een nog opener positie verandert (en vice versa: van een open naar een minder open positie), cf. de volgende voorbeelden:

(5.5) Voorbeelden van graduele openende of sluitende handinterne bewegingen

(5.5.1) Van open naar meer open

(5.5.2) Van open naar minder open

In het VGT-corpus komen geen gebaren voor die een handvormverandering bevatten van open naar meer open en slechts vier gebaren die een opeenvolging van open naar minder open vertonen: POLSSLAG (J5-I5), ARMBAND (F2-L1), HUID (C8-C10) en OORBEL (L2-K1).

(5.6) Vastnemen van huid in HUID en OORBEL

Telkens is de opeenvolging van een open en een minder open handvorm te verklaren op grond van combinatorische factoren. In de vier gebaren bestaat de handvormverandering in het vastnemen van een deel van het lichaam (bij POLSSLAG en ARMBAND de pols, bij HUID de wang en bij OORBEL de oorlel). De vingers in selectie zijn dus telkens niet helemaal gesloten, aangezien ze de duim niet aanraken, maar in elk van de gebaren wordt de halve sluitende beweging veroorzaakt door een lichaamsdeel dat het contact tussen duim en vingers belemmert. Daarom beschouw ik de handinterne beweging in de vier gebaren als sluitend, van een open naar een gesloten handvorm.

Ten tweede biedt Van der Kooij ook een functionele verklaring voor de hogere frequentie van sluitende handinterne bewegingen. Alledaagse handelingen worden vaak met een sluitende beweging uitgevoerd: grijpen, vastnemen, oprapen, halen, vasthouden etc. Openende handen lijken zich tot slechts enkele handelingen te beperken, zoals gooien en loslaten. Vijftien van de 146 gebaren met een sluitende handinterne beweging refereren naar de handeling van iets vastnemen in het dagelijkse leven: KALENDER, HUID, NEUSDRUPPELS, WASHANDJE, NAGELKNIPPER, STELEN, HAARUITVAL, ROOF(DIER), SPINNEN, HALEN, VERDIENEN, NIETJESMACHINE, PERFORATOR, REDDER en WINNEN. In negen van de 105 gebaren met openende handinterne beweging herkennen we de letterlijke handelingen van loslaten of gooien: PIL, WASMAND, SJAAL, PIJNSTILLER, INLADEN, CONFETTI, VUILBAK, BRIEVENBUS en CADEAU. Enkele andere gebaren geven mogelijk blijk van een metaforisch loslaten, zoals SPROOKJE (een verhaal "loslaten") en VERGETEN (een gedachte "loslaten"). Een klein kwantitafief onderscheid is dus merkbaar in de referenties naar alledaagse handelingen waarbij de hand zich sluit of opent, maar alles bij elkaar genomen gaat het om een relatief klein aantal gebaren.

Bij het bekijken van de gebaren met openende en sluitende bewegingen rijst de vraag in hoeverre de alternantie tussen vuisthandvormen en andere gesloten handvormen voorspelbaar en beregeld is. Zowel in openende handen (initiële handvorm) als in sluitende handen (finale handvorm) met alle vingers geselecteerd alterneren vuisthandvormen (bv. S) met andere gesloten handvormen waarin alle vingers geselecteerd en gerond (bv. O) of gestrekt (bv. O^) zijn.

(5.7) Vuisthandvormen (bv. S) alterneren met andere gesloten handvormen (bv. O en O^) in openende en sluitende handinterne bewegingen.

(5.7.1) S: (5.7.2) O: (5.7.3) O^:

Onderstaande tabel geeft de distributie van vuisthandvormen en andere gesloten handvormen in openende en sluitende bewegingen in het corpus weer.

Openende handinterne bewegingen		Sluitende handinterne bewegingen	
GESLOTEN ▶ OPEN	**VUIST ▶ OPEN**	**OPEN ▶ GESLOTEN**	**OPEN ▶ VUIST**
I1-F2, I1-F8, I1-G2, I1-M5, I1-J2, I7-F2, I7-F1, I7-F8, I7-G2, I7-J6, I1-F2, I10-F8, I10-M5	A3-M5 A1-F7	J2-I1, J3-I1, F8-I4, M5-I4, J5-I4, B2-I4 J4-I5, J5-I5, J6-I5, B2-I5, F2-I5, M5-I5	B8-A1, B12-A1, F2-A1, B2-A2, B16-A2, B12-A3, F2-A3, F8-A3, F20-A3, G2-A3, M5-A3, B3-A16, B9-A16
Totaal: 49	**Totaal: 3**	**Totaal: 43**	**Totaal: 37**

(5.8) Openende en sluitende handinterne bewegingen: alternantie vuisthandvormen en gesloten handvormen.

Uit tabel (5.8) komen een aantal opvallende vaststellingen naar voren. Wat de openende handvormen betreft, springt in het oog dat slechts een klein aantal gebaren (3) met een vuisthandvorm begint en dat het overgrote deel van de gebaren (49) met een andere gesloten handvorm begint. De drie gebaren die met een vuisthandvorm beginnen, zijn BOEKET (A3-M5), BALLON (A3-M5) en ALFABET (A1-F7). In het laatste gebaar is de vuisthandvorm terug te brengen tot invloed van het handalfabet: de A1-handvorm verwijst naar de A-hand uit het alfabet. In de twee andere gebaren wordt telkens de vorm omschreven van een kegelvormig object. Ik vermoed dat de vuisthandvormen hier variëren met de gesloten, geronde handvormen uit de eerste kolom van tabel 3 (I1, I7 en I10). Tegenover de drie gebaren met een initiële vuisthandvorm staan 49 gebaren die met een andere gesloten handvorm beginnen. Het gaat daarbij telkens om geronde handvormen met een licht variërende positie van de duim. In I1 raakt de duim de toppen van de andere vingers aan; in I7 en I10 is de duim in meer of mindere mate over de dorsale kant van het distale vingerkootje gevouwen. Over de initiële handvormen van openende bewegingen kan geconcludeerd worden dat zij steeds gerond zijn en dat vuisthandvormen slechts zelden voorkomen. Over de finale handvormen in openende bewegingen kan beweerd worden dat zij zowel gestrekt als gerond kunnen zijn, en zij zijn – op twee voorbeelden na – ook steeds gespreid. Ann biedt hiervoor een fysiologische verklaring:

> The physiological explanation for the tendency for fingers to spread when extending has two parts. The first concerns the location of the collateral ligaments which connect each of the fingers to the hand. These ligaments are situated in such a way as to allow abduction (spreading) of the fingers only when there is extension (straightening) at the metacarpophalangeal (MP) joint (knuckle). (...) Second, the line of pull of the muscles known as the extensor digitorum communis (EDC) causes the fingers to abduct when they are open.
> (Ann 1992: 149-150)

Ann heeft het echter wel over een "tendens" met oorsprong in de fysiologie. Dat betekent dat adductie van de vingers in een openende beweging niet onmogelijk is, maar fysiologisch wel een grotere inspanning vraagt. Opdat de vingers bij een openende beweging ongespreid zouden blijven, "the adductor muscles must be activated" (Ann 1992: 155). In het VGT-corpus zijn er slechts twee gebaren met alle vingers geselecteerd die bij opening ongespreid blijven: één gebaar met een geronde eindhandvorm (TOGA: I1-J2) en één gebaar met een gestrekte eindhandvorm (PIJNSTILLER: I7-J6). In beide gebaren zijn de handvormen iconisch gemotiveerd. In TOGA omschrijft de openende en vervolgens weer sluitende hand (J2-I1-J2) de vorm van het befje van een advocaat. In PIJNSTILLER geeft de openende hand (I7-J6) weer hoe een pijnstiller in een glas (de zwakke C-hand) gegooid wordt. De licht geopende en ongespreide J6-handvorm is georiënteerd naar de omtrek van de C-hand, wat het niet spreiden van de vingers kan verklaren (cf. ook de bespreking van de gewrichtsbeperking in § 5.3.2.3).

Het beeld van de sluitende bewegingen is veel minder duidelijk. Het aantal sluitende handen dat eindigt met een vuisthandvorm (37) is ongeveer even groot als het aantal dat eindigt met een andere gesloten handvorm (43). Opvallend is wel dat in de laatste groep gebaren de configuratie van de begin- en eindhandvormen met elkaar overeenstemmen. In die groep zijn er 38 gebaren die eindigen met een gesloten en gestrekte handvorm en bij al die gebaren zijn de vingers in de initiële handvorm ook gestrekt. Vier gebaren vertonen een geronde begin- en eindhandvorm. Bij de groep met een finale vuisthandvorm komen zowel gespreide als ongespreide en zowel geronde als ongeronde beginhandvormen voor.

Samenvattend kunnen op grond van de cijfers in tabel (5.8) enkele voorspellingen geformuleerd worden. Bij openende handvormen is het heel waarschijnlijk dat de beginhandvorm geen vuisthandvorm zal zijn. Bij sluitende handvormen is de kans groot dat de eindhandvorm een gestrekte gesloten vorm is, als de vingers van de beginhandvorm gestrekt zijn.

5.1.3. Rondende en ontrondende handinterne bewegingen

Gebaren met een rondende of ontrondende beweging maken bijna dertien procent van de handinterne bewegingen uit. Op fonetisch niveau bestaat er een onderscheid tussen *claw* en *curved* handvormen. Klauwen zijn handvormen waarin enkel de niet-basisgewrichten gebogen zijn, cf. de tweede handvorm in (5.9.1). Ze zijn "characterized by extension of the base joints and a relatively stronger bending of the non-base joints than the curved or round shapes" (Van der Kooij 2002: 127). In *curved* of geronde handvormen zijn naast de niet-basisgewrichten ook de basisgewrichten gebogen, cf. de tweede handvorm in (5.9.2). Alle handinterne bewegingen waarbij de vingers buigen naar een *claw* of naar een *curved* handvorm vallen onder de noemer van de rondende bewegingen. Handvormveranderingen waarbij enkel de basisgewrichten bewegen, zijn scharnierbewegingen en worden onder § 5.1.5 besproken.

(5.9) Voorbeelden van rondende handinterne bewegingen met een buiging van de niet-basisgewrichten (5.9.1) en met een buiging van zowel basis- als niet-basisgewrichten (5.9.2).

(5.9.1) (5.9.2)

Op fonologisch niveau wordt er noch in statische noch in dynamische gebaren onderscheid gemaakt tussen ronde handvormen en klauwhandvormen. Handinterne bewegingen van ongerond naar gerond of van ongerond naar geklauwd worden als rondende bewegingen beschouwd. Van der Kooij (2002: 127-130) is van oordeel dat het voorkomen van geklauwde handvormen voorspelbaar is. Zij formuleert fonetische implementatieregels die de contexten bepalen waarin het onderliggende, fonologische kenmerk [gerond] als een *claw* gerealiseerd wordt. Dynamische handvormen met een rondende beweging vertonen volgens Van der Kooij geklauwde handvormen. Ook bij herhaalde verandering in ronding komt de configuratie van de vingers overeen met een klauw. Voor de realisatie van dynamische geronde handvormen verwijs ik naar § 3.1.2 over geronde en geklauwde vingerconfiguratie. Uit de discussie in die paragraaf is gebleken dat de fonetische implementatieregels van Van der Kooij (2002) samen met enkele andere factoren (zoals invloed van het handalfabet en iconiciteit) een goede aanzet vormen om de realisatie van [gerond] als /geklauwd/ in VGT te kunnen verklaren.

5.1.4. Spreidende en ontspreidende handinterne bewegingen

Er zijn weinig gebaren met een vertakkende structuur in de Spreiding-knoop. In tien gebaren veranderen de vingers van een wijde naar een aangesloten positie en in slechts drie gebaren spreiden de vingers zich in de loop van het gebaar open. Ik zou willen stellen dat dynamische gebaren met een spreidende of ontspreidende beweging – op enkele gebaren na – niet distinctief zijn ten opzichte van gebaren met een statische gespreide handvorm. Ten eerste vertonen twee gebaren vertonen een ontspreidende beweging omwille van een coarticulatorisch effect: in BLAAS en BAARMOEDER omschrijven de beide handen elk een halve cirkel zodat ze samen de omtrekken van een bolvormig object aangeven. Op het einde komen de handen samen en maken ze contact aan de ulnaire kant. Onder invloed van dat contact verdwijnt de spreiding van de vingers en komen de vingers allemaal samen. Ten tweede bestaat er van enkele andere gebaren een variant zonder (ont)spreidende beweging (MOEDER, FILE, RAPPORT, BLAAS en HOE).

Ten derde ben ik van oordeel dat in nagenoeg alle gebaren met een dynamische spreiding de spreiding van de vingers gerelateerd is aan een semantische component. De vormcomponent (ont)spreiden kan met verschillende betekeniscomponenten verbonden worden. In de gebaren MANEN, FILE, ZWETEN en DIARREE speelt een betekenis die ik zou benoemen als “veel afzonderlijke eenheden” (cf.

"several long thin things", Brennan 1990: 27), terwijl de betekeniscomponent "een wijd omhulsel" aanwezig is in de gebaren BLAAS, BAARMOEDER en RAPPORT. Aangezien beide betekeniscomponenten geen dynamische spreiding van de vingers vereisen, maar veeleer gewoon het kenmerk [gespreid] in de representatie, zou ik ervoor pleiten om de vertakking van de Spreiding-knoop ook in alle voornoemde gebaren als niet-distinctief te beschouwen. Een derde betekeniscomponent die te herkennen is in de gebaren KNIPPEN, KREEFT, SCHAAR en STERILISATIE, is "knippen". Het samengaan van het betekeniskenmerk "knippen" en de knippende handinterne beweging [gespreid ▶ ongespreid] komt enkel voor bij handvormen met twee geselecteerde vingers, [één=>alle]. Een semantische implementatieregel zorgt voor de dynamische realisatie van de vingerconfiguratie.

(5.10) Ontspreidende beweging in KNIPPEN

Spreiding van de vingers is een kenmerk dat in gesloten handvormen steeds geneutraliseerd wordt, cf. Ann (1992: 149-152) voor een fysiologische verklaring hiervoor. Naast de hierboven genoemde gebaren zijn er dus nog een aantal gebaren waarbij de vingers zich als gevolg van een openende beweging spreiden, of omgekeerd zich als gevolg van een sluitende beweging ontspreiden. Ondanks het feit dat handvormen met gespreide vingers over het gehele lexicon genomen veel minder frequent zijn dan handvormen met ongespreide vingers, is het aantal gespreide finale handvormen in openende handinterne bewegingen veel groter dan het aantal ongespreide handvormen. Van de 67 gebaren met een openende handinterne beweging – enkel gebaren met twee of meer geselecteerde vingers komen in aanmerking – zijn er 63 die eindigen in een gespreide handvorm en slechts vier die eindigen in een ongespreide handvorm: TOGA, PIJNSTILLER (cf. § 5.1.2), INTERNATIONAAL (G15-D3) en ON(WEER) (G15-D3) (cf. § 3.1.3). Het spreiden van de vingers bij opende handinterne bewegingen hangt samen met (i) het articulatorische gemak van de combinatie van openen en spreiden tegenover de grotere inspanning van openen en ongespreid houden van de vingers (cf. Ann 1992); en eventueel ook met (ii) het dissimilatie-effect waardoor begin- en eindhandvorm van een handinterne beweging zo ver mogelijk uiteen komen te liggen (Van der Hulst 1995).

5.1.5. Openende en sluitende scharnierbewegingen

Scharnierbewegingen houden in dat de vingers buigen aan de basisgewrichten, zoals in de opeenvolging van de handvormen in (5.11).

(5.11) Gebaren met openende en sluitende scharnierbewegingen.

(5.11.1) (5.11.2)

(5.11.3) ZWAAN: sluitende scharnierbeweging

Samen komen de bewegingen 53 keer voor. Dit komt overeen met een ruime 12% van alle handinterne bewegingen in het corpus. De sluitende scharnierbewegingen zijn meer dan dubbel zo frequent als de openende scharnierbewegingen. Voor een bespreking van hun fonologische status verwijs ik naar § 5.2.

5.1.6. Wiebelende handinterne bewegingen

Bij *wiggling* of wiebelende handinterne bewegingen buigen de vingers in selectie alternerend en herhaald aan de basisgewrichten. Voorwaarden voor wiebelende bewegingen zijn dat er meerdere vingers geselecteerd zijn en ook dat de geselecteerde vingers gespreid zijn. In geval van ongespreide vingers wordt de wiebelende beweging erg bemoeilijkt. In het corpus komen 34 gebaren met wiebelende vingers voor (of 8%). Wiebelen wordt af en toe gecombineerd met andere handinterne bewegingen, zoals in DROOM, BLOED, MIER en SNURKEN. In die gebaren verschillen begin- en eindhandvorm van elkaar. Bij DROOM en BLOED blijven de vingers in de finale handvorm gebogen aan de basisgewrichten. Bij MIER ontronden de vingers in de loop van de wiebelende beweging, terwijl de wiebelende beweging aan de basisgewrichten in SNURKEN met een klauwende beweging gepaard gaat. Opvallend is dat in alle gebaren met een wiebelende beweging alle vingers geselecteerd zijn – de overgrote meerderheid van de wiebelende handvormen is de typische 5-hand (F2, zie 5.12.2) – op één gebaar na. Het gebaar SNURKEN wordt met een V”-hand gevormd en kent een overgang van E9 naar E12, zoals de prentjes in (5.12.1) tonen. De twee vingers staan hier vermoedelijk voor de twee neusgaten van een persoon die snurkt. Voorbeelden van gebaren met een wiebelende 5-hand zijn ENKELE, TENEN, ZENUWEN, KLEUR, VINGERS, HERFST, PIJN, etc. In een aantal gebaren met wiebelende handinterne beweging is een betekeniscomponent “veel” te herkennen, bv. HERFST (vallen van bladeren), TENEN, VINGERS en ENKELE. In andere gebaren staat de wiebelende beweging voor een herhaalde beweging in de werkelijkheid, bv. VINGERSPELLEN, KASSIER, VLINDER en MIER.

(5.12) Gebaren met wiebelende handinterne beweging.

(5.12.1) SNURKEN (E9 ▶ E12)

(5.12.2) PIJN (F2):

(5.12.3) HERFST en VINGERSPELLING: wiebelende vingers

5.1.7. Waaierende handinterne bewegingen

In het corpus zijn geen gebaren geattesteerd met een waaierende handinterne beweging.

5.1.8. Wrijvende handinterne bewegingen

Wrijvende bewegingen kenmerken zich door het wrijvende contact dat de duim maakt met de toppen van de vingers in selectie. Opdat een wrijvende beweging zou kunnen plaatsvinden, is een gesloten positie van de vingers vereist. In het corpus komen 20 gebaren met een wrijvende handinterne beweging voor, goed voor een kleine vijf procent van alle handinterne bewegingen samen.

(5.13) Wrijvende beweging in STRAND en KATOEN

Opvallend is dat veel van de gebaren met een wrijvende beweging rond één betekenis gegroepeerd zijn. De gebaren VOELEN, KATOEN (x2), SUIKER(ZIEKTE), TEPELS, FLUWEEL, ZIJDE, SCHERP, KRUIMELS, SPINNEN, STRAND (x2), GLAS, VILT en eventueel zelfs de gebaren SMAAK en KOUS verwijzen allemaal naar het zintuig “voelen”.

5.1.9. De distributie van vingerselecties over de verschillende handinterne bewegingen

Net zoals in het vorige hoofdstuk is nagegaan wat de verdeling van de vingerconfiguratiekenmerken over de verschillende vingerselecties is, toont onderstaande tabel hoe de bovengenoemde handinterne bewegingen en de vingerselecties zich tot elkaar verhouden.

Handinterne beweging	Selectie [alle]	Selectie [één]	Selectie [één=>alle]	Selectie [alle=>één]	Totaal[5]
Openen	52	33	18	0	103
Sluiten	80	53	11	0	144
Ronden - ontronden	15	27	9	0	51
Spreiden - ontspreiden	8	/	5	0	13
Scharnier-o en -s	29	11	11	0	51
Wiebelen	33	/	1	0	34
Wrijven	9	10	1	0	20

(5.14) De distributie van de vingerselecties over de handinterne bewegingen in het corpus.

Opvallend is eerst en vooral dat de vingerselectie [alle=>één] geen handinterne bewegingen toelaat. Dat gegeven stemt overeen met de bevindingen van Van der Kooij en met het principe van gemarkeerdheid. Dat principe bepaalt dat relatief ongemarkeerde structuren meer subtypes kennen dan relatief gemarkeerde structuren. De volgens frequentiemaatstaven meest gemarkeerde vingerselectie [alle=>één] kent geen enkel voorbeeld van een gebaar met een vertakkende configuratieknoop. De minst gemarkeerde selectie [alle] levert bij de meeste handinterne bewegingen het hoogste aantal voorbeelden op. Voor de meeste handinterne bewegingen volgen hierop de vingerselecties [één] en [één=>alle]. Spreiden, wiebelen en waaieren vormen hierop uitzonderingen, aangezien zij meer dan één geselecteerde vinger vereisen om gerealiseerd te kunnen worden. Bij de wrijvende bewegingen valt op dat de [één]-selectie net iets hoger scoort dan [alle].

5.2 Representatie van handinterne bewegingen in het dependentiemodel

De handinterne bewegingen openen-sluiten, ronden-ontronden en spreiden-ontspreiden kennen een vergelijkbare fonologische representatie. Ze worden alle gerepresenteerd door een vertakkende structuur in één van de drie vingerconfiguratieknopen: opening, ronding of spreiding. Zoals reeds in de inleiding op het proefschrift is aangegeven, wordt een vertakkende structuur in dependente

[5] De totalen in deze tabel verschillen licht van de cijfers in tabel (5.2), aangezien bepaalde uitzonderingen op de vingerselectiebeperking en configuratieveranderingen van de duim niet zijn meegeteld.

knopen sequentieel gerealiseerd. Daartegenover staat dat een combinatie van verschillende kenmerken in een hoofdknoop niet sequentieel, maar simultaan als een versmelting van die kenmerken omgezet wordt. Een opeenvolging van de kenmerken [open] en [gesloten] betekent dat de vingers in selectie van een open naar een gesloten configuratie overgaan en resulteert dus in een sluitende handinterne beweging. Onderstaande boomstructuren zijn voorbeelden van de representaties van gebaren met een openende (SNOR), rondende (WAAROM) en ontspreidende (KREEFT) beweging.

(5.15) Representatie van openende handinterne beweging: SNOR

(5.16) Representatie van rondende handinterne beweging: WAAROM

(5.17) Representatie van ontspreidende handinterne beweging: KREEFT

De andere handinterne bewegingen worden op een geheel andere wijze en niet binnen de handvormknoop gerepresenteerd. Van der Kooij (2002: 82) stelt voor om wiebelende handinterne bewegingen te analyseren als de standaardinterpretatie van twee kenmerken van wijze: [herhaald] en [alternerend]. Wrijvende bewegingen beschouwt zij niet als handinterne bewegingen[6], maar als handvormveranderingen op oppervlakteniveau die variëren met gebaren met een gesloten handvorm en onderarmrotatie (= oriëntatieverandering). Noch het corpus noch onsystematische observaties van gebaarders leveren echter bewijsmateriaal voor die visie. Ik ken geen enkel gebaar met een wrijvende handinterne beweging dat in variatie voorkomt met een gebaar zonder wrijvende beweging en met oriëntatiebeweging. Bovendien vertonen de meeste gebaren met een wrijvende beweging een betekenisverwantschap. Daarom zou ik voorstellen om voor de gebaren met wrijvende handinterne beweging een semantische implementatieregel te formuleren: handvormen met gesloten of sluitende geselecteerde vingers worden in combinatie met het betekeniskenmerk [voelen] gerealiseerd met een wrijvende beweging.

De scharnierbewegingen nemen een aparte positie in. Van der Kooij (2002: 82) beschouwt dynamische buiging van de basisgewrichten net als hun statische tegenhangers als niet-distinctief. In het hoofdstuk over vingerconfiguratie is reeds aangetoond dat ook in de VGT gebogen basisgewrichten niet distinctief zijn, maar wel een coarticulatorisch effect zijn van de padbeweging van de hand of van de oriëntatie van de hand naar een specifieke locatie. Hetzelfde geldt voor vele veranderingen in de positie van de basisgewrichten: in enkele gebaren verandert hun positie tijdens de uitvoering enkel en alleen omwille van andere

[6] Die analyse van wrijvende bewegingen heb ik vernomen in persoonlijke communicatie met Els Van der Kooij (maart 2003).

elementen in de fonologische structuur. Crasborn & Van der Kooij (2003: 276) argumenteren dat buiging van de basisgewrichten (in statische én dynamische handvormen) optreedt om de articulatorische inspanning bij het vormen van een gebaar te verminderen. Buiging van de basisgewrichten is op die manier een efficiënt middel om buiging van de polsgewrichten of zelfs van de ellebogen en de schouders te verkleinen: de buiging wordt van proximale gewrichten naar distale gewrichten verlegd (= "distaliseren"). Twee voorbeelden ter verduidelijking:

(5.18) Voorbeelden van gebaren met combinatorisch bepaalde scharnierbeweging: KOOI en VERMOEIDHEID:

(5.18.1) KOOI (M1-B4)

De handen maken een padbeweging die de vorm van een kooi omschrijft. In de loop van de beweging van de handen buigen de basisgewrichten. Dat verhoogt het articulatorische gemak.

(5.18.2) VERMOEIDHEID (B5-B2)

De handen maken een beweging van bij de borst naar onder voor het middel. De vingertoppen zijn naar beide settings gekeerd. Om de oriëntatie van de vingertoppen naar het bovenlichaam mogelijk te maken is het noodzakelijk dat niet enkel de pols buigt, maar ook de basisgewrichten. Vervolgens bewegen de handen naar onderen. Om de vingertoppen naar onderen te kunnen richten, draait de pols rond de radiaal-ulnaire as (= overstrekken) en ook de basisgewrichten strekken zich.

Bij een tiental gebaren met openende of sluitende scharnierbeweging is er echter niet meteen een duidelijk aanwijsbare coarticulatorische grond voor de scharnierbeweging van de basisgewrichten. Bij enkele gebaren is de buiging van de basisgewrichten iconisch bepaald, met name bij ZWAAN, MOL en HUIS. Bij ZWAAN en MOL verwijst de beweging van de basisgewrichten en van de polsen naar de bewegingen die de twee dieren met hun poten maken. Bij HUIS omschrijven de handen de vorm van het dak en de muren van een huis. Van HUIS bestaat een variant met statische basisgewrichten en met enkel een polsbeweging. De kleine herhaalde scharnierbewegingen in LASAGNE zijn waarschijnlijk ook iconisch gebaseerd op de dunne pastaplakjes die elkaar bedekken, cf. een ander

gebaar voor "lasagne" waarbij de actieve hand over de rug van de passieve hand wrijft. Daarnaast zijn er nog enkele gebaren die vermoedelijk refereren aan het hanteren van een penseel: KLEUR, SCHILDERIJ en ONTWERPER. De buiging van de basisgewrichten is hier telkens een secundaire beweging naast een primaire padbeweging. Van het gebaar SCHILDERIJ bestaat er ook een variant met enkel een buiging aan de pols. Daarom stel ik voor om ook de scharnierbewegingen in KLEUR, SCHILDERIJ en ONTWERPER als een vorm van distalisering en dus als gereduceerde padbewegingen te beschouwen. Tenslotte zijn er nog de gebaren MEISJE, SHOW en KLEUTER. In die gebaren is er een constant contact tussen de top van de duim en het lichaam (de wang, de palm van de passieve hand resp. de kin), terwijl de geselecteerde vingers herhaaldelijk aan de basisgewrichten buigen. Hier zou ik in navolging van Van der Kooij (2002: 114) willen voorstellen om die scharnierbeweging als een gereduceerde sluitende handinterne beweging te analyseren. De oorspronkelijke handinterne sluitende beweging wordt gehinderd door het contact tussen de duim en de locatie van het gebaar en wordt daarom omgezet in een scharnierbeweging. De gebaren MEISJE, KLEUTER en SHOW kennen dus zowel een specificatie van de duim aan de hand van het kenmerk [uit] als een specificatie van één of meerdere geselecteerde vingers. Voor het gebaar MEISJE bevat de fonologische representatie dan de volgende kenmerken.

MEISJE	**Fonologische kenmerken**
locatie – setting	[hoofd: hoog=>midden]
vingerselectie	[één] - [duim: uit]
vingerconfiguratie	[open] ▶ [gesloten]
oriëntatie	[toppen]
wijze	[herhaald]
prosodische eenheid	[X X]

(5.19) Afbeelding en representatie van MEISJE

De locatie van het gebaar is [hoofd: hoog=>midden] en die locatie wordt standaard gerealiseerd als de ipsilaterale wang. Door de fonologische specificatie van de duim als [uit] is de duim gestrekt. In combinatie met het oriëntatiekenmerk [toppen] betekent dat dat de top van de duim naar de locatie gericht is. Dat houdt tegelijk ook in dat de duim niet deelneemt aan de gespecificeerde sluitende beweging van de geselecteerde wijsvinger. Het kenmerk [herhaald] bepaalt dat de handinterne beweging verschillende keren gerealiseerd wordt.

5.3 Beperkingen op handinterne bewegingen in de VGT

In de voorgaande paragrafen heb ik de verschillende types van handinterne bewegingen in de VGT en hun representatie in het dependentiemodel besproken. Niet zomaar alle denkbare opeenvolgingen van handvormen en handvormkenmerken komen echter ook in de realiteit voor. Verschillende onderzoekers hebben beperkingen op de opeenvolgingen van handvormen in monomorfemische gebaren geformuleerd. Zij kwamen tot de bevinding dat er in gebaren met een handinterne beweging een duidelijke relatie bestaat tussen de initiële en de finale handvorm: de geselecteerde vingers blijven steeds constant en enkel hun configuratie verandert. Sandler (1989: 72) formuleert de *Handshape Sequence Constraint*, waarvan het eerste deel als volgt luidt: "In monomorphemic signs with handshape internal movement, (i) the initial and final shapes are specified for the same selected fingers (...)". Van der Kooij (2002: 62) noemt deze beperking de *Selected Fingers Constraint* (hier vertaald als: vingerselectiebeperking[7]). De vingerselectiebeperking gaat in zekere zin reeds terug op de idee van Stokoe (1965) dat de begin- en eindhandvorm in gebaren met handvormverandering tot één en dezelfde onderliggende klasse van handvormen behoren.

Zowel Sandler (1989, 1996b) als Van der Kooij (2002) voegen elk nog een extra beperking op de opeenvolging van verschillende configuraties toe. Het tweede deel van de *Handshape Sequence Constraint* van Sandler luidt dat in gebaren met een handinterne beweging één van beide handvormen open (in de betekenis van gestrekt) of gesloten moet zijn (cf. ook Brentari 1990 en Corina 1990b). Die beperking zal ik voor de VGT onderzoeken. Van der Kooij formuleert de volgende beperking over de selectie en dus de configuratie van gewrichten: "There is one joint selection per mono-morphemic sign" (2002: 64). Deze beperking slaat op het feit dat bij gebaren met een "aperture change" geronde handvormen niet met *flat* handvormen alterneren. Met andere woorden: het gewricht dat betrokken is bij een handvormverandering blijft constant.

In de volgende paragrafen worden deze drie beperkingen (de vingerselectiebeperking, de configuratiebeperking en de gewrichtsbeperking) besproken en getest aan de hand van voorbeelden uit de VGT.

5.3.1. De vingerselectiebeperking in de VGT

In het AA-model van Van der Kooij (2002) wordt de vingerselectiebeperking weerspiegeld, doordat vingerselectie hoofd van de representatie (van de articulator) is en hoofden constante informatie bevatten. De VGT-gebaren in tabel (5.20) voldoen stuk voor stuk aan de vingerselectiebeperking.

---

[7] Voor de discussie over de constraints op handinterne bewegingen zijn enkel die handvormveranderingen relevant die in de configuratieknoop gerepresenteerd worden: openen/sluiten, spreiden/ontspreiden, ronden/ontronden.

Handinterne beweging	VGT voorbeeld	Opeenvolgende handvormen
Openen	SNOR	
Sluiten	DOCHTER	
Ronden	WAAROM	
Ontronden	JULI	
Spreiden	ZWETEN	
Ontspreiden	KREEFT	

(5.20) VGT-gebaren die aan de vingerselectiebeperking voldoen

De 13 gebaren met spreidende of ontspreidende beweging in het corpus zijn allemaal in overeenstemming met de vingerselectiebeperking. Van alle gebaren in het corpus met een verandering in opening of ronding (305 gebaren) is er echter een substantieel deel dat niet aan de beperking lijkt te voldoen. In totaal gaat het om 76 gebaren, waarvan het merendeel een openende of sluitende beweging (68) vertoont en een klein deel een rondende of ontrondende beweging (8). De grootste groep binnen die uitzonderingen op de vingerselectiebeperking blijken bij nader onderzoek geen uitzonderingen te zijn (§ 5.3.1.1); enkele andere gebaren overtreden de vingerselectiebeperking daadwerkelijk, maar dat is dan telkens te verklaren op grond van invloed van het handalfabet (§ 5.3.1.2) of de oorsprong van het gebaar als compositum (§ 5.3.1.3).

5.3.1.1. Gebaren met schijnbare vingerselectieverandering

Van de uitzonderingen op de vingerselectiebeperking bestaat de grootste groep uit gebaren die beginnen of eindigen met een **vuisthandvorm** (**S**) of met een **5-handvorm**, met andere woorden een handvorm waarin geen of alle vingers geselecteerd zijn. In het corpus zijn er (i) 46 gebaren met sluitende handinterne beweging en een vuist als eindhandvorm (bv. SAMEN en VERKOUDHEID) en (ii) vijf gebaren met openende handvormverandering met een vuist als beginhandvorm (bv. JEANS). Het probleem dat zich hier stelt, is de opeenvolging van een handvorm zonder geselecteerde vingers (vuist) en een handvorm waarbij alle vingers, twee vingers of één vinger geselecteerd zijn. Daarnaast zijn er ook enkele gebaren in het corpus waarbij één geselecteerde vinger met [alle] (5-hand) alterneert: (i) negen gebaren met een 5-handvorm als beginhandvorm (bv. APRIL) en (ii) 12 gebaren met een 5-handvorm als eindhandvorm (bv. LENTE).

(5.21) Voorbeelden van gebaren met een initiële of finale vuisthandvorm

(5.21.1) SAMEN:

(5.21.2) VERKOUDHEID:

(5.21.3) JEANS:

(5.22) Voorbeelden van gebaren met een initiële of finale 5-handvorm

(5.22.1) APRIL:

(5.22.2) LENTE:

Sandler formuleert als antwoord op dergelijke zogezegde tegenvoorbeelden de "*open 8-closed 8 view*" (Sandler 1989: 58), die zegt dat de vingers die worden gebruikt om de ene handvorm te vormen ook geselecteerd zijn in de vuisthand (cf. voorbeelden 5.21.1-3) of de 5-hand (5.22.1-2).

(5.23) "Closed 8" en "open 8"[8]

(5.23.1) Closed 8:

(5.23.2) Open 8[9]:

Voor Sandler horen de twee oppervlaktehandvormen bij deze handinterne bewegingen gewoon tot dezelfde, onderliggende klasse (cf. *open 8* en *closed 8*). Dat betekent bijvoorbeeld dat in de vuist in SAMEN (5.21.1) alle vingers geselecteerd zijn, terwijl in de vuist in VERKOUDHEID (5.21.2) enkel de wijs- en middenvinger geselecteerd zijn en in JEANS (5.21.3) slechts één vinger. In de handinterne bewegingen met een alternantie tussen 5-handen en handen met andere vingerselecties, zoals in de gebaren LENTE en APRIL, beschikken de

[8] In ASL wordt het cijfer "8" gevormd met de handvorm in (5.23.1); vandaar de benaming "open 8-closed 8 view".
[9] De afbeelding van de open 8 is niet helemaal zoals Sandler (1989: 59) het bedoelde. In handvormen die sluiten van open 8 naar closed 8 zijn de middenvinger en de duim volgens haar initieel al minder gestrekt.

5-handen niet over vier geselecteerde vingers, [alle], maar de ene geselecteerde vinger verdwijnt telkens tussen de gestrekte niet-geselecteerde vingers. In de gebaren uit de voorbeelden is er dus slechts een schijnbare verandering in vingerselectie: bij de uitvoering van de handinterne beweging neutraliseren de niet-geselecteerde vingers de positie van de geselecteerde vingers. Van der Kooij (2002: 63) wijst erop dat er soms fonetisch bewijs is voor die visie, cf. ook het VGT-gebaar VERKOUDHEID waarin de geselecteerde vingers index en middenvinger zich over de duim buigen en waarin de vuist dus niet volledig overeenkomt met de typische A3-vuisthandvorm.

5.3.1.2. Leenhandvormen uit het handalfabet

Naast de grote groep gebaren met schijnbare vingerselectieverandering zijn er nog enkele gebaren in het corpus die niet aan de vingerselectiebeperking beantwoorden. Zo zijn er twee gebaren die een beginhandvorm (W) hebben met gestrekte duim en twee geselecteerde vingers ([één=>alle], telkens wijs- en middenvinger) en de K-handvorm als eindhandvorm: PAPA en OVERGROOTVADER. In beide gevallen gaat het eigenlijk om hetzelfde gebaar voor "vader", dat in OVERGROOTVADER het laatste deel van een samenstelling is.

(5.24) PAPA:

De K-handvorm[10], de tweede handvorm in (5.24), is een handvorm die uit drie groepen vingers is opgebouwd. In het model van Van der Kooij wordt echter in navolging van Mandel (1981) een onderscheid gemaakt tussen slechts twee groepen van vingers: de geselecteerde en de niet-geselecteerde vingers.

> In any HC the fingers can be exhaustively divided into no more than two groups. One group, the selected fingers, can be in any of the positions mentioned [...], but they must all be in the same position. The unselected fingers (or other fingers) may only be all extended or all closed. (Mandel 1981: 82)

De K-handvorm lijkt die indeling tegen te spreken. Deze handvorm bestaat uit 1) een gestrekte wijsvinger, 2) een gebogen middenvinger die contact maakt met de top van de duim en 3) een in de palm gevouwen ringvinger en pink. Terwijl bij de beginhandvorm van het gebaar PAPA de wijs- en middenvinger allebei gestrekt zijn en de niet-geselecteerde vingers in de palm gevouwen, be-

[10] De naam voor deze handvorm had evengoed P kunnen zijn: beide handvormen zijn identiek in het handalfabet. Het enige element waarin K en P in het handalfabet van elkaar verschillen, is de buiging van de pols, waardoor de absolute oriëntatie van de hand anders is, cf. bijlage 4.

staan de geselecteerde vingers in de eindhandvorm dus uit twee verschillende configuraties. De middenvinger is gesloten (contact met duim), de wijsvinger is open. Deze handvorm is dus in meerdere opzichten problematisch voor het model. Er treedt een verandering in vingerselectie op, m.a.w. de vingerselectiebeperking wordt in deze gebaren overtreden. Daarnaast zondigt de eindhandvorm (K) tegen de *constraint* van Mandel (1981), die zegt dat de geselecteerde vingers dezelfde configuratie kennen (cf. ook Sandler 1996: 123). Bovendien is het onmogelijk om deze handvorm te representeren in het model van Van der Kooij, aangezien ook zij van een gelijke configuratie van de geselecteerde vingers uitgaat.

Eccarius stelt op basis van een contrastief onderzoek naar handvormen in verschillende gebarentalen voor om de categorie vingerselectie te laten vertakken in primaire en secundaire geselecteerde vingers (Eccarius 2002: 54), zodat ook handvormen die uit drie groepen vingers bestaan, gerepresenteerd kunnen worden. Om te bepalen welke vingers tot de primaire en welke tot de secundaire geselecteerde vingers behoren, zouden gegevens over o.a. handvormverandering uitsluitsel kunnen geven, zo schrijft zij. Als deze aanpassing toegepast wordt op de handvormverandering in het gebaar PAPA (zie 5.24) met eindhandvorm K, dan kan men stellen dat de gevouwen ringvinger en pink de niet-geselecteerde vingers zijn, de gestrekte wijsvinger een secundaire geselecteerde vinger en de middenvinger en duim de primaire geselecteerde vingers, aangezien deze laatste bewegen bij het vormen van het gebaar[11]. De uitbreiding van het model laat dus inderdaad toe handvormen met drie groepen vingers te representeren.

Die verandering in de representatie van handvormen is een heel ingrijpende aanpassing die misschien helemaal niet nodig is. Eccarius is echter niet de eerste die het onderscheid tussen geselecteerde en niet-geselecteerde vingers in vraag stelt. Onder andere Mandel (1981) zelf ziet in dat de K- en de bD-handvormen in ASL een speciale behandeling vragen. Hij voorziet echter geen fonologische specificatie van de aparte positie van de index in die handvormen, maar formuleert de fonetische implementatieregel van *thumb clearing* (1981: 105): "When the thumb has to cross a closed other finger to reach an opposed selected finger, the finger(s) so crossed may become extended. They remain unselected and cannot be in focus." De oplossing van Mandel lijkt te wijzen op een splitsing binnen de niet-geselecteerde vingers: de ringvinger en de pink zijn gevouwen niet-geselecteerde vingers en de index is een gestrekte niet-geselecteerde vinger. Het betreft hier echter een voorspelbaar en dus fonetisch onderscheid dat niet in de fonologische representatie gespecificeerd dient te worden.

Van der Kooij biedt nog een andere oplossing voor de K-handvorm. In haar betoog houdt Eccarius (2002) geen rekening met het feit dat de K-handvorm in verschillende gebarentalen (ASL, NGT, VGT) een leenhandvorm is uit het handalfabet en dus een andere plaats in het lexicon verdient dan oorspronke-

[11] Voor een uitgebreide uitleg over deze aanpassing aan het *Prosodic Model* (Brentari 1998) verwijs ik naar Eccarius (2002).

lijke handvormen. Van de 38 gebaren met K-handvormen in het VGT-corpus zijn er 31 gebaren die met de handvorm naar de K of de P uit het handalfabet verwijzen. Van nog eens vijf gebaren vermoed ik dat ze naar de V-handvorm uit het alfabet verwijzen (zie verder in hoofdstuk 8 over leenhandvormen uit het handalfabet). Ook in het gebaar met handinterne beweging is er onmiskenbaar invloed van het handalfabet: de letter P van het Nederlandse equivalent voor PAPA. Van der Kooij (2002: 148) beschouwt dergelijke leenhandvormen als "semantisch" gemotiveerde allofonen van bestaande handvormen. Met behulp van semantische implementatieregels wordt de correcte fonetische handvorm gerealiseerd. Door de aanwezigheid van het "semantische" kenmerk [letter P] in de lexicale representatie van het gebaar PAPA wordt de finale handvorm van het gebaar (met het kenmerk [één=>alle] en [gesloten]) gerealiseerd als de P (of K)-handvorm uit het handalfabet. De K-handvorm beschouwt Van der Kooij als een allofoon van V. In de dynamische handvorm van PAPA alterneert de K met 2bO^: er bestaat een variant van het gebaar PAPA met een handvormverandering van H naar 2bO^. In dat gebaar is de semantische motivatie van de handvorm dus verloren gegaan.

Uit het voorgaande kunnen we concluderen dat zowel het model van Mandel (1981) en het model van Van der Kooij (2002) een uitbreiding van de geselecteerde vingers met een extra knoop onnodig maken. Mandel beschouwt de gestrekte wijsvinger in de K-handvorm als een fonetisch effect, met name *thumb clearing*. Bij Van der Kooij zorgen semantische implementatieregels ervoor dat de aparte positie in het lexicon van de leenhandvormen uit het handalfabet transparant blijft. Het is natuurlijk goed mogelijk dat er bij de representatie van andere gebarentalen wel nood is aan een opsplitsing van de geselecteerde vingers – voor de VGT (en de NGT) zijn er echter voorlopig geen aanwijzingen dat een uitbreiding van het AA-model noodzakelijk is.

5.3.1.3. Composita

Tenslotte zijn er nog enkele gebaren met handinterne beweging in het corpus die niet in de vorige twee groepen thuishoren:

(5.25) Overige uitzonderingen:

(5.25.1) WONEN (B2-C18)

(5.25.2) DWERG (C18-B2)

(5.25.3) ZWEER (C23-E2)

In de beide eerste gebaren, WONEN en DWERG, is er een opeenvolging van een handvorm met één geselecteerde vinger (de pink) en gestrekte duim en een

handvorm met alle vingers geselecteerd. In het derde gebaar, ZWEER, is er een opeenvolging van een handvorm met één geselecteerde vinger (de wijsvinger) en een handvorm met twee geselecteerde vingers (wijs- en middenvinger) en een gestrekte duim. Deze gebaren zijn in oorsprong echter geen enkelvoudige gebaren. Het zijn stuk voor stuk sterk gereduceerde en geassimileerde composita, waarbij de handvorm van het eerste samenstellende deel in die van het tweede samenstellende deel overvloeit, zodat het lijkt alsof we met een normale handinterne beweging binnen een monomorfemisch gebaar te maken hebben. Oorspronkelijk was DWERG een samenstelling van het gebaar KLEIN (I/Y-hand) en een gebaar dat de gestalte van een persoon aanduidt (B-hand). WONEN is een samentrekking van de gebaren HUIS (B-hand) en ZITTEN/BLIJVEN/WONEN (Y-hand). Sandler (1996b) benoemt het proces waarbij één vormelement in een ander overvloeit *coalescence* (of partiële assimilatie). Het onderscheid tussen coalescentie en assimilatie verwoordt zij als volgt (1996b: 151): "In assimilation, one element typically replaces another, either by changing a feature value in favor of the triggering element (e.g., voicing assimilation) or by spreading an element of a type that exists in the trigger but not in the target (e.g., spread of [labial] or [nasal]). The sign language rules described here are both instances of coalescence, in which components at one or both levels of structure combine."

Ook het derde gebaar kan men verklaren op basis van samensmelting tussen twee gebaren, waarbij dan bovendien nog rekening gehouden moet worden met de invloed van vingerspelling. Het gebaar begint op de kin: dit is een aanduiding van de plaats van de zweer[12]. Voor dit wijzende gebaar wordt een 1-hand gebruikt, maar de daarop volgende handvorm wordt al "voorbereid" door de bijkomende selectie van duim en middenvinger (bD-handvorm). Vervolgens opent de middenvinger zich en een W-hand maakt een zigzaggende beweging naar beneden te vertrekken van bij de kin. In dit deel van het gebaar zitten zowel de W-handvorm uit het handalfabet als de beweging die bij de Z uit het handalfabet hoort, geïncorporeerd. Net als hierboven zou ik de handvorm (bD, cf. 5.25.3) in het eerste deel van dit gebaar niet willen representeren aan de hand van drie vingergroepen (cf. Eccarius 2002). De selectie van de middenvinger die contact maakt met de duim, is louter een gevolg van regressieve (partiële) assimilatie. Een variant van dit gebaar bestaat uit de opeenvolging van de handvormen 2bO (op de kin) en W. Vermoedelijk is dat een recentere variant van het gebaar waar het leenfoneem (bD) aangepast is aan het fonologische systeem van de VGT. In die variant is zodoende ook de uitzondering op de vingerselectiebeperking (bD ▶ W) ongedaan gemaakt.

5.3.2. Configuratiebeperkingen in de VGT

In de volgende paragrafen zal ik achtereenvolgens diverse configuratiebeperkingen uit de literatuur (Sandler 1989, 1996b, Brentari 1990, Corina 1990b, Uyechi

[12] De locatie in het gebaar ZWEER kan eventueel als een variabele locatie beschouwd worden, cf. het hoofdstuk over locatie van de gebaren in de VGT.

1996, Van der Kooij 2002) toepassen op het VGT-corpus, om dan af te sluiten met een integratie van de verschillende visies op basis van het "dissimilatie"-concept van Van der Hulst (1995b).

5.3.2.1. De Handshape Sequence Constraint
(Brentari 1990, Corina 1990b, Sandler 1989, 1996b)

Sandler schrijft als tweede deel van de *Handshape Sequence Constraint*: "the first shape may be [+closed] if the second shape is [+open]. Otherwise, the first shape is [+open]" (Sandler 1989: 72). Belangrijk om die beperking te begrijpen is dat Sandler het kenmerk [open] op een andere wijze definieert dan Van der Kooij (2002). In het dependentiemodel betekent het kenmerk [+open] dat de geselecteerde vingers in oppositie met de duim staan, maar dan nog kunnen de vingers verschillende configuraties (gestrekt of gerond, gespreid of ongespreid) aannemen. De standaardinterpretatie is evenwel strekking van de vingers. In het model van Van der Kooij kan een handvorm dus bv. zowel [+open] als [+gerond] zijn. De *finger position* [open] houdt bij Sandler (1996: 137) in dat de vingers "extended at all three joints" zijn. Bovenstaande beperking sluit dus allerlei mogelijke opeenvolgingen van handvormen uit: gebaren die beginnen met een [+open], i.e. gestrekte, positie kunnen in om het even welke positie eindigen, terwijl gebaren met een [+gesloten] positie enkel in een [+open] positie kunnen eindigen. Veranderingen zoals bv. van [+gerond] naar [+open] of van [+gesloten] naar [+gerond] zijn onmogelijk.

Later sluit Sandler (1996: 124) zich aan bij de ruimere formulering van Brentari (1990): "In signs with handshape change, one position must be either open or closed". Sandler argumenteert dat de open (= gestrekte) en gesloten configuraties van de vingers de minst gemarkeerde posities zijn. Eén van de configuraties in een handinterne beweging moet ongemarkeerd zijn. Dat betekent dat de *Handshape Sequence Constraint* opeenvolgingen van bv. [gerond] ▶ [gerond] uitsluit. Wanneer we de VGT-gebaren met handinterne beweging bekijken, stellen we inderdaad vast dat in zo goed als alle gebaren de vingers in de initiële of in de finale handvorm ofwel gestrekt ofwel gesloten zijn. In het corpus zijn er echter ook vier gebaren die een opeenvolging van een geronde en een geklauwde handvorm vertonen: ANALYSEREN, KONIJN, MICROBEN en WOL, cf. de afbeelding in (3.9). In de grote groep gebaren met handinterne beweging is dat echter een kleine minderheid.

(5.26)
Opeenvolging van geronde en geklauwde handvorm: KONIJN

Bovendien is de handinterne beweging in alle vier de gebaren herhaald (vier tot zeven keer). Corina (1990b) wijst erop dat bij gebaren waarvan één van de twee configuraties in de handinterne beweging gemarkeerd is (i.e. een opeenvolging van een gestrekte of gesloten handvorm en een geronde of gebogen handvorm), de beweging meestal herhaald is. Hij beschouwt dergelijke handinterne bewegingen als "partiële handvormveranderingen" (Corina 1990b). Daarentegen zouden de bewegingen in de gebaren met twee ongemarkeerde handvormen (= gestrekt en gesloten) vaker niet-herhaald zijn.Voor de gebaren met alle vingers geselecteerd (= [alle]) ben ik nagegaan of die observatie ook voor de VGT klopt.

Handinterne beweging	Opeenvolgende configuraties	Niet-herhaald	Herhaald
openend	gesloten ▶ gestrekt	28 (30)	13 (15)
	gesloten ▶ niet-gestrekt	6 (4)	3 (1)
sluitend	gestrekt ▶ gesloten	31 (33)	15 (20)
	niet-gestrekt ▶ gesloten	12 (10)	15 (10)

(5.27) Opeenvolging van gemarkeerde en ongemarkeerde configuraties: herhaalde of niet-herhaalde handinterne beweging

In tabel (5.27) zijn per categorie gebaren twee cijfers opgenomen, waarvan het tweede telkens tussen haakjes staat. De twee verschillende cijfers hangen samen met de gebruikte definitie van "gemarkeerde" configuratie. Corina (1990b) beschouwt zowel geronde als gebogen handvormen als gemarkeerd. In vorige hoofdstukken is reeds duidelijk geworden dat gebogen basisgewrichten in het dependentiemodel niet als fonologisch distinctief gelden. Vandaar het tweede cijfer in de tabel: in die cijfers zijn de gebogen handvormen gewoon bij de gestrekte configuratie opgenomen, waarvan ze uiteindelijk een combinatorische variant zijn. Uit de cijfers blijkt dat de handinterne bewegingen in gebaren met twee ongemarkeerde handvormen inderdaad vaker niet-herhaald dan wel herhaald zijn. De verhouding is zowel bij openende als bij sluitende handinterne bewegingen ongeveer 1:2. Bij de gebaren met een opeenvolging van één ongemarkeerde en één gemarkeerde handvorm is het patroon minder duidelijk. Bij de sluitende bewegingen is de groep met herhaalde beweging iets groter dan de groep met niet-herhaalde beweging, bij de openende bewegingen zijn er echter minder gebaren met een herhaalde beweging.

5.3.3.2. Opeenvolging van twee gesloten handvormen (Sandler 1989)

Zoals hierboven reeds aangegeven luidt de oorspronkelijke en specifiekere configuratiebeperking van Sandler (1989: 72) als volgt: "In monomorphemic signs with handshape internal movement, (...) the first shape may be [+closed] if the second shape is [+open]. Otherwise, the first shape is [+open]". De regel zegt dat de beginhandvorm van een dynamisch gebaar enkel dan [+gesloten] kan zijn als de eindhandvorm [+open] (i.e. gestrekt) is. In alle andere gevallen

is de beginhandvorm [+open]. Handinterne bewegingen met twee opeenvolgende gesloten configuraties worden dus uitgesloten. Brentari (1990) noemt enkele voorbeelden van ASL-gebaren die deze beperking tegenspreken. De gebaren S-O en MELT vertonen een handvormverandering van [+gesloten] naar [+gesloten]. Ook in het VGT-corpus zijn er enkele gebaren met een handinterne beweging van [+gesloten] naar [+gesloten]. Het gaat om de volgende vier gebaren: GEIT, OLIFANT, NEUSHOORN en SAP. Vier keer vinden we een opeenvolging van een geronde, gesloten handvorm en een vuisthandvorm, zoals bv. in het gebaar OLIFANT:

(5.28) De opeenvolging van twee gesloten handvormen in OLIFANT (O-S):

In de eerste drie gebaren omschrijft de gesloten handvorm samen met een padbeweging de vorm van een deel van de referent: het sikje van een geit, de slurf van een olifant en de hoorn van een neushoorn. Het sluiten van de hand hangt telkens samen met de toelopende vorm van die referenten en de opeenvolging van twee gesloten handvormen is dus iconisch gemotiveerd.

Het gebaar SAP doet denken aan het gebaar APPELSIEN. Dat gebaar vertoont een sluitende handinterne beweging voor de mond (F8-A3); SAP wordt in de neutrale ruimte uitgevoerd met een vergelijkbare, maar kleinere, sluitende beweging.

(5.29) De handinterne bewegingen in de gebaren APPELSIEN (5”-S) en SAP (O-S):

De beweging in SAP kan als een reductie van de beweging in APPELSIEN beschouwd worden. Corina (1990b) beschouwt de handinterne beweging zoals in APPELSIEN reeds als een partiële handinterne beweging, aangezien het gebaar een opeenvolging van een geronde en een gesloten handvorm kent en niet een opeenvolging van open (= gestrekt) en gesloten. Zoals vele partiële handinterne bewegingen is de beweging in APPELSIEN herhaald (twee keer). De beweging in mijn voorbeeld SAP is drie keer herhaald. Dat zou kunnen verklaren waarom de beweging in SAP nog kleiner is dan die in APPELSIEN, i.e. waarom het onderscheid tussen de initiële en de finale handvorm zo gering is.

5.3.2.3. De gewrichtsbeperking (Van der Hulst 1995b, Van der Kooij 2002)

Ik heb er reeds op gewezen dat Sandler en Van der Kooij het fonologische kenmerk [open] op een andere manier definiëren. Ook de representatie van de kenmerken en de organisatie van de fonologische structuur verschillen bij beide auteurs. In het model van Sandler (1989) zijn alle configuratiekenmerken onder dezelfde tak opgenomen. Het model in Sandler (1996b) maakt wel een uitsplitsing, maar die beperkt zich tot het onderscheid tussen spreiding van de vingers en de andere configuratiekenmerken, zijnde de kenmerken [open] en [gesloten] en de combinaties van die twee kenmerken (die de gebogen en geronde configuraties van de vingers representeren)[13]. Van der Kooij neemt daarentegen de door Van der Hulst (1995b) voorgestelde splitsing binnen de configuratietak tussen rondingskenmerken en openingskenmerken over. De configuratie van de geselecteerde vingers wordt in haar model in drie takken opgesplitst: opening, ronding en spreiding. In navolging van Uyechi (1996: 135-136) formuleert zij een extra beperking op de opeenvolgende configuraties in openende of sluitende handinterne bewegingen: "In signs involving an aperture change, round shapes do not alternate with flat shapes" (2002: 64). Zij geeft aan dat de volgende opeenvolgingen in de NGT (en in ASL) niet geattesteerd zijn:

(5.30) Handinterne bewegingen die noch in NGT noch in ASL geattesteerd zijn:

(5.30.1) sluit niet tot

(5.30.2) opent niet tot

Dergelijke handinterne bewegingen komen ook in de VGT niet voor. Omgekeerd zijn er echter wel gebaren die een opeenvolging vertonen van een gesloten geronde handvorm en een open gebogen handvorm (bv. PIJNSTILLER: O-OB). Daarom zal ik de beperking die Van der Kooij formuleerde, toelichten aan de hand van enkele voorbeelden. In het licht van de gewrichtsbeperking kunnen we de gebaren met openende of sluitende handvormverandering in het VGT-corpus in drie groepen verdelen:

[13] Sandler (1996b: 137) over "vingerpositie": "The two marked positions, curved and bent, are represented by structuring the {open} and {closed} primitives in dependency relationships. A representation with [open] as a head and {closed} as dependent (...) is interpreted as the bent or flat shape (...). The reverse dependency relationship, {closed} > {open} is interpreted as a curved shape (...).

1. een groep gebaren die een opeenvolging van geronde (*round*) of van gebogen (*flat*) handvormen vertoont

bv. SCHEERMES: en PEER:

2. een groep gebaren die een opeenvolging van gestrekte en geronde (*round*) of gebogen (*flat*) handvormen vertoont

bv. HORMONEN: en OUDERS:

3. een groep gebaren die een opeenvolging van geronde (*round*) en gebogen (*flat*) handvormen vertoont

bv. PIJNSTILLER:

De eerste groep bestaat uit gebaren die een opeenvolging van twee geronde (SCHEERMES) of twee gebogen (PEER) handvormen vertonen en alle gebaren in die groep worden bijgevolg volledig conform de gewrichtsbeperking gevormd. Zij kennen in hun fonologische representatie ofwel enkel het kenmerk [gerond] (SCHEERMES) of het kenmerk [ongerond] (PEER). De tweede groep overtreedt de beperking eigenlijk ook niet: er is gewoon een opeenvolging van een handvorm waarin geen enkel gewricht geselecteerd is en een handvorm waarin één gewricht geselecteerd is (of omgekeerd). Bij de gebaren uit deze tweede groep is er waarschijnlijk invloed van dissimilatie (op fonetisch vlak) of "the pressure to enhance the difference between the beginning and ending handshape" (Van der Hulst 1995b: 12). Dat betekent dat er in de fonologische representatie van gebaren als HORMONEN slechts één rondingskenmerk opgenomen is. De strekking van de open beginhandvorm is niet meer dan een fonetisch effect. In gebaren als OUDERS is er geen fonologisch kenmerk voor de buiging van de basisgewrichten voorzien. Hun positie is combinatorisch bepaald: de basisgewrichten buigen automatisch in geval van contact tussen vingertoppen en duim.

De handinterne beweging in de derde groep gebaren gaat echter wel in tegen de beperking van Van der Kooij: in de begin- en eindconfiguraties zijn verschillende gewrichten geselecteerd. Als we de negen gebaren in die groep van naderbij bekijken, kunnen we echter vermoeden dat de overgang van ronde naar gebogen configuratie door andere factoren veroorzaakt wordt: de oriëntatie van de articulator t.o.v. de locatie van het gebaar (cf. § 3.1.4. over de *base joint*-configuratie) en in een enkel geval de motivatie van het gebaar (WINDJE). De gebaren WINDJE, INLADEN en EIERSTOK resp. de gebaren KASTEEL en PASEN vertonen dezelfde handinterne beweging.

(5.31) Gebaren met een opeenvolging van een geronde en een gebogen handvorm:

TEPELS — De buiging van de basisgewrichten wordt veroorzaakt door de relatieve oriëntatie van de vingertoppen naar de tepels.

PIL — De buiging van de basisgewrichten wordt veroorzaakt door de relatieve oriëntatie van de vingertoppen naar de mond.

WINDJE — De betekenis van dit gebaar bepaalt de grootte van de beweging (zowel de padbeweging als de handinterne beweging) en verhindert al te grote dissimilatie tussen begin- en eindconfiguratie.

INLADEN — De buiging van de basisgewrichten wordt veroorzaakt door de oriëntatie van de vingers naar de tweede setting van het gebaar (= een plaats in de neutrale ruimte).

EIERSTOK — De buiging van de basisgewrichten wordt veroorzaakt door de speciale locatie van het gebaar en de relatieve oriëntatie van de hand ten opzichte van die locatie. Het gebaar wordt met twee handen uitgevoerd onderaan de buik, op de plaats waar de eierstokken zich bevinden. De radiale kant van de hand is naar het lichaam gericht. Door die uitzonderlijk lage en nabije positie van de handen buigen de polsen en de basisgewrichten zich vanzelf.

PIJNSTILLER — De buiging van de *base joint* hangt samen met de relatieve oriëntatie van de vingertoppen naar de zwakke hand.

KASTEEL — De buiging van de basisgewrichten wordt veroorzaakt doordat de handen naar elkaar toe bewegen en de vingertoppen van beide handen elkaar aanraken.

PASEN De buiging van de basisgewrichten wordt veroorzaakt doordat de vingers van beide handen naar elkaar gericht zijn.

SLA De buiging van de basisgewrichten wordt veroorzaakt doordat de vingers van beide handen naar elkaar gericht zijn.

Uit de bespreking van de negen gebaren blijkt dat de buiging van de basisgewrichten steeds combinatorisch bepaald is. We kunnen de handinterne bewegingen in de negen gebaren beschouwen als een opeenvolging van een geronde handvorm en een (fonetisch) gestrekte handvorm, waarbij de laatste dan – net zoals in andere gebaren met buiging van de basisgewrichten – omwille van combinatorische variatie mogelijk als gebogen gerealiseerd wordt. Van der Kooij besluit haar betoog over de configuratiebeperking met de volgende generalisatie: "There is one joint selection per mono-morphemic sign" (2002: 64). Alle voornoemde gebaren en de andere gebaren in het VGT-corpus onderschrijven die generalisatie.

Bij de gebaren met een openende handvormverandering is het echter wel opvallend dat er veel meer gebaren (71) zijn met een opeenvolging van een geronde handvorm en een gestrekte handvorm (= geen gewricht geselecteerd) dan gebaren met een opeenvolging van twee ronde handvormen (18). Nochtans is die laatste opeenvolging volstrekt conform de gewrichtsbeperking van Van der Kooij (2002). Dit lijkt erop te wijzen dat het fonetische dissimilatie-effect bij het openen van ronde handvormen heel sterk is: als we op de cijfers mogen afgaan, is opening van rond naar gestrekt de ongemarkeerde beweging. Daarom zou ik de volgende, van het dissimilatie-effect afgeleide, regel willen formuleren:

(5.32) Dissimilatieregel bij openende handvormen
Bij openende handvormen is de dissimilatie tussen begin- en eindconfiguratie zo groot mogelijk. Concreet houdt dat in dat de optimale realisatie van de eindhandvorm gestrekt is.

De gebaren in (5.31.1) – (5.31.9) mogen dan "fonetische uitzonderingen" zijn op de regel die zegt dat geronde en gebogen handvormen elkaar niet opvolgen, maar het zijn geen uitzonderingen op deze hypothese: de vingers zijn gestrekt en dat ze met een gebogen *base joint* gerealiseerd worden, hangt samen met combinatorische factoren. Uit de varianten van die gebaren die in het VGT-woordenboek zijn opgenomen, blijkt wel dat die combinatorische variatie niet dwingend is. Zo vertonen de gebaren KASTEEL, PASEN en SLA in het woordenboek gestrekte finale handvormen. Het gebaar WINDJE wordt daarentegen ook in de realisatie in het woordenboek met gebogen vingers

uitgevoerd. Dat zou kunnen wijzen op de dwingendheid van de betekenis van het gebaar die voorschrijft dat de opening van de hand beperkt moet zijn.

(5.33) WINDJE

5.3.2.4. Integratie van de verschillende visies: het dissimilatie-effect (Van der Hulst 1995b)

Als we de visie van Van der Kooij (2002) en Crasborn & Van der Kooij (2003) op de positie van de basisgewrichten doortrekken, dan kunnen we die gewrichten ook binnen de handinterne bewegingen geen distinctieve rol toekennen. Dat leidde Van der Kooij ertoe om een gewrichtsbeperking te formuleren die bepaalt dat er in monomorfemische gebaren slechts één gewricht geselecteerd kan zijn, met name de niet-basisgewrichten die gerepresenteerd worden door de kenmerken van ronding. Dat maakt – in tegenstelling tot wat Brentari (1990) en Sandler (1989, 1996) beweren – de opeenvolging van twee geronde handvormen tot een volstrekt legitieme handinterne beweging. Nochtans blijken dergelijke handinterne bewegingen allesbehalve frequent voor te komen en de meeste gebaren met een openende of sluitende beweging en een rondingsmarkering kennen een opeenvolging van een geronde en een gestrekte handvorm. Een klein deel daarvan realiseert de gestrekte handvorm met gebogen basisgewrichten, maar uit de voorbeelden is gebleken dat dat telkens op basis van combinatorische variatie te verklaren is. De vraag blijft echter waarom zoveel handinterne bewegingen die starten bij een gesloten, geronde handvorm eindigen met een gestrekte handvorm. Die gebaren spreken de gewrichtsbeperking van Van der Kooij (2002) niet tegen, maar vereisen toch een verklaring. Alle gebaren met opeenvolging van geronde en gestrekte handvormen zijn in elk geval conform de analyses van Brentari (1990), Sandler (1996) en Corina (1990). Zij zijn van oordeel dat gestrekte en gesloten handvormen de minst gemarkeerde handvormen zijn en bijgevolg is ook hun opeenvolging minst gemarkeerd. Corina beschouwt zelfs alle andere opeenvolgingen (bv. van gesloten naar gerond of omgekeerd) als onvolledige of "partiële" handinterne bewegingen. De bevindingen van deze auteurs zijn in overeenstemming met het concept *dissimilation* dat Van der Hulst (1995b) gebruikt. Dat concept verwijst naar de neiging in de fonetische realisatie van gebaren om de begin- en eindhandvormen in een beweging zo ver mogelijk uit elkaar te laten liggen. In de vorige paragraaf heb ik een iets specifiekere invulling van dat dissimilatie-effect geformuleerd. Die invulling, die ik hier

nog eens herhaal, heeft betrekking op openende handvormen en bepaalt dat de optimale realisatie van de tweede handvorm gestrekte vingers kent.

(5.34) Dissimilatieregel bij openende handvormen
Bij openende handvormen is de dissimilatie tussen begin- en eindconfiguratie zo groot mogelijk. Concreet houdt dat in dat de optimale realisatie van de eindhandvorm gestrekt is.

Het verklaart in elk geval waarom op fonetisch vlak de ronding van de vingers in selectie zo frequent overgaat naar een volledige strekking van de vingers. In de fonologische representatie van een gebaar met overgang van een geronde, gesloten handvorm naar een gestrekte, open handvorm is het kenmerk [gerond] gespecificeerd – in de fonetische realisatie van de handinterne beweging is dat kenmerk enkel zichtbaar in de eerste handvorm. In de finale handvorm is het op basis van bovenstaande fonetische regel geneutraliseerd.

6 HOOFDSTUK 6
De niet-geselecteerde vingers (NGV)

6.1 Redundantieregels m.b.t. niet-geselecteerde vingers

Terwijl de geselecteerde vingers in verschillende configuraties voorkomen, zijn de niet-geselecteerde vingers altijd allemaal in de palm gevouwen of allemaal gestrekt (licht gespreid en niet volledig gestrekt). De realisatie van de NGV is af te leiden uit de positie van de geselecteerde vingers. In tegenstelling tot andere modellen (bv. Brentari 1998) is er in het AA-model dan ook geen representatie van de niet-geselecteerde vingers voorzien. Van der Kooij formuleert de volgende redundantieregel:

(6.1) *Revised Unselected Fingers Redundancy Rule*
If selected fingers are closed, unselected fingers are extended; otherwise unselected fingers are folded or restrained by the thumb.
(Van der Kooij 2002: 134)

Vergelijkbare redundantieregels zijn te vinden in Corina & Sagey (1989: 76), Sandler (1996b: 121), Brentari (1998: 104), Van der Kooij (1998: 153). Volgens Van der Kooij (1998: 153) bouwt de redundantieregel verder op perceptietheorie: "(t)he occurrence of an element of a certain dimension that fortifies the effect of an element of another dimension goes by the name of 'enhancement' in the phonetic literature". Het voorkomen van gesloten geselecteerde vingers samen met gestrekte niet-geselecteerde vingers (en omgekeerd) zorgt voor een maximaal perceptueel contrast. De redundantieregel in (6.1) geldt enkel voor statische handvormen. Voor dynamische handvormen oppert Van der Kooij (2002) een implementatieregel die zegt dat in dynamische gebaren met één geselecteerde vinger en een vertakkende openingsknoop, de niet-geselecteerde vingers in de palm gevouwen zijn.

(6.2) Selected Fingers contain [one], Aperture = branching => USF /folded/
In dynamic signs containing [one] in the selected fingers node, unselected fingers are folded into the palm. (Van der Kooij 2002: 137)

Misschien kunnen we ook deze implementatieregel verklaren op grond van de perceptie: de NGV zijn gevouwen en verstoppen zich, zodat de bewegende vingers optimaal zichtbaar zijn. Van der Kooij (1998: 156) vermeldt verder dat gebaarders dynamische gebaren met gevouwen NGV makkelijker vinden om te produceren dan handvormen met gestrekte niet-geselecteerde vingers. Zij wijt de voorkeur voor gevouwen NGV dus ook aan factoren van productie.

6.2 De positie van de niet-geselecteerde vingers in de VGT

De handvormen in de volgende tabel zijn allemaal handvormen met twee sets vingers: geselecteerde en niet-geselecteerde, en ze bevestigen stuk voor stuk de redundantieregel in (6.1) voor de positie van niet-geselecteerde vingers (verder: de NGV-regel).

1	H	V	1”
H”	V”	M	3
Y	T	C8	

(6.3) Voorbeelden van handvormen die voldoen aan de redundantieregel

De handvormen 1, 1”, V, H, V”, H”, Y, M en 3 hebben telkens één, twee of drie geselecteerde vingers in een open configuratie. De vingers die niet geselecteerd zijn, zijn telkens in de palm gevouwen en al dan niet door de duim tegengehouden, conform de NGV-regel. De handvormen T en C8 vertonen gesloten geselecteerde vingers en gestrekte NGV.

Er zijn echter ook enkele handvormen die niet overeenstemmen met de voorgestelde redundantieregel. Twee van die handvormen zijn 2bO en 2bO^, waarin de index en de middenvinger geselecteerd zijn en in gesloten positie voorkomen en waarin bovendien de niet-geselecteerde vingers niet gestrekt zijn, zoals de regel het voorschrijft, maar wel gevouwen in de palm.

2bO: 2bO^:

(6.4) Voorbeelden van handvormen die tegen de NGV-regel ingaan

Nader onderzoek wijst echter uit dat beide handvormen enkel in dynamische context voorkomen: de 21 gebaren met handvorm 2bO en de 4 gebaren met handvorm 2bO^ vertonen allemaal handvormverandering (bv. 2bO: EISPRONG, VIRUS, VILLA, UITGAAN, 2bO^: NU, KLEUR). Ik stel voor dat de in (6.2) aangehaalde implementatieregel voor dynamische handvormen met één geselecteerde vinger uitgebreid wordt tot andere vingerselecties:

(6.5) Redundantieregel m.b.t. de positie van de NGV in dynamische gebaren
In dynamische gebaren met vertakkende openingsknoop zijn de niet-geselecteerde vingers gevouwen in de palm.

De handvormen 8, C8 en C8”[14] nemen een aparte plaats in de inventaris van handvormen in de VGT. Uit de voorbeelden in tabel (6.3) blijkt dat gestrekte vingers meestal ook geselecteerde vingers zijn. Bij deze drie handvormen is dat echter niet het geval: in de handvormen 8, C8 en C8” zijn de gestrekte vingers niet geselecteerd en is de middenvinger de geselecteerde vinger. Dat is daaraan te herkennen dat de middenvinger betrokken is in handinterne bewegingen, dat hij kan wijzen (en dus voorop gaan in een padbeweging) en dat hij contact kan maken met een plaats op het lichaam. De gestrekte vingers in de handvormen 8, C8 en C8” kunnen dit niet en zijn dus niet geselecteerd.

(6.6) De gestrekte vingers in 8, C8” en C8 zijn niet geselecteerd

8: C8: C8”:

De 8-handvorm is de meest frequente van de drie. De middenvinger is gebogen aan het basisgewricht en vertoont een open configuratie. Als we de NGV-regel zouden toepassen, zou hieruit volgen dat de NGV in de palm gevouwen zijn. Uit de afbeelding blijkt echter dat dit niet het geval is: de NGV zijn gestrekt. In de twee andere handvormen met geselecteerde middenvinger, C8 en C8”, is de positie van de NGV wel conform de NGV-regel in (6.1): de configuratie van de vinger in selectie is gesloten en de NGV zijn gestrekt. De handvorm C8” komt echter bijna uitsluitend voor in gebaren met een openende handvormverandering (6 van de 7 gebaren[15]). Volgens de implementatieregel in (6.5) zijn de NGV in gebaren met vertakkende openingsknoop gevouwen in de palm en niet gestrekt. Ik vermoed dat de afwijkende positie van de NGV in deze handvorm met twee factoren te maken heeft. De eerste factor is het gemak van de productie van de handvorm: het lijkt minder comfortabel om de vingerconfiguraties in de handvormen 8, C8 en C8” te vormen met gebogen NGV, vandaar dat de vingers zich strekken. In de gesloten handvormen C8” en C8 is dit zeer duidelijk: de index gaat uit de weg om zo plaats te maken voor het contact tussen duim en middenvinger (cf. ook de *thumb clearing*-regel van Mandel 1981: 105). Op basis hiervan kunnen we aan de implementatieregel in (6.5) een aspect toevoegen:

---

[14] Het onderscheid tussen C8 en C8” is niet fonologisch. De middenvinger neemt enkel in dynamische context een geronde configuratie aan (C8”). De ronding is dus combinatorisch bepaald. Bovendien is het tegenhouden van de geselecteerde vinger door de duim ook eigen aan dynamische, openende handvormen, cf. § 4.2.3 over de duim in geopponeerde positie. Hier wordt omwille van de discussie een onderscheid gemaakt tussen de fonetische handvormen C8 en C8”.

[15] In 6 van de 7 gebaren met handvorm C8” is er een openende handinterne beweging (ZWEER, SEX, CULTUUR), in het zevende gebaar is er een opeenvolging van twee gesloten varianten van C8”: in TIJD wrijft de duim langs de middenvinger.

(6.7) Redundantieregel m.b.t. de positie van de NGV in dynamische gebaren
In dynamische gebaren met vertakkende openingsknoop zijn de niet-geselecteerde vingers gevouwen in de palm, behalve in de gebaren met vingerselectie [één: radiaal=>ulnair] waar de niet-geselecteerde vingers steeds gestrekt zijn.

De aanvulling van de regel bepaalt dat handvormen zoals 8, C8" en C8 er niet aan voldoen: zij beschikken over het kenmerk [radiaal=>ulnair].

De tweede factor, die alleen van belang is voor de 8-handvorm, is een culturele factor. De handvorm met een geselecteerde middenvinger en met de andere vingers gebogen is een handvorm die ook onder horenden als een vulgaire *gesture* bekend is. Van der Kooij (2002: 75) merkt op dat "(a)cross languages the extension of single ring or middle finger is highly marked, and there seems to be a social taboo on the extension of one of the middle fingers in many cultures". Met het strekken van de NGV is de associatie met het vulgaire gebaar verdwenen.

6.3 Een groep uitzonderingen op de NGV-regel: Van der Kooij (1998)

Enkele handvormen lijken de NGV-regel in (6.1) tegen te spreken. Het gaat hierbij telkens om handvormen met de index als enige geselecteerde vinger. In tabel (6.8) worden de betrokken handvormparen weergegeven. Elke handvorm die ingaat tegen de regel (rij B), staat tegenover een handvorm met dezelfde vingerselectie en -configuratie die wel aan de regel voldoet (rij A).

A:	T	Q	bO+	bC
B:	T+	Q+	bO	bC+

(6.8) Handvormen die de redundantieregel tegenspreken (rij B).

Het betreft hier telkens handvormen met een geselecteerde wijsvinger in oppositie ten opzichte van de duim in open of gesloten positie. We zien in elk paar dat de wijsvinger in selectie dezelfde configuratie heeft, bv. in bO en bO+ een geronde, gesloten configuratie, maar dat de NGV bij de ene handvorm in de palm gevouwen zijn (bO) en bij de andere (min of meer) gestrekt (bO+). Als we de positie van de NGV in deze handvormen confronteren met de NGV-regel, zien we dat de handvormen in de A-rij van de tabel aan de regel voldoen, terwijl de handvormen in de B-rij tegen de regel zondigen.

- De handvormen T en bO+ hebben een gesloten configuratie en gestrekte NGV. T+ en bO vertonen exact dezelfde configuratie van de index, maar de NGV zijn in de palm gevouwen.
- In de handvormen Q en bC is de index in oppositie met de duim, maar er is geen contact. De open configuratie van de index in selectie heeft een gesloten configuratie van de NGV tot gevolg. In Q+ en bC+ geldt de NGV-regel niet: de NGV zijn gestrekt.

Het verschil tussen de handvormen in de A-rij en die in de B-rij is dus enkel en alleen de positie van de NGV. Dit verschil leidt echter niet tot een betekenisonderscheid: er zijn in de VGT geen minimale paren gevonden op basis van dit element. Dat betekent echter niet noodzakelijk dat het element volstrekt betekenisloos is: Van der Kooij onderscheidt in NGT-gebaren enkele betekenissen die met de positie van de NGV te maken hebben (zie verder). Bovendien komen de handvormen onder A en onder B in sommige gebaren in variatie voor, bv. het gebaar MAN, waarbij de gebaarder met een T-handvorm herhaaldelijk de wang aanraakt (met de toppen van de duim en de index). De ene keer wordt dit gebaar gerealiseerd met gevouwen NGV (T+) en de andere keer met gestrekte NGV (T).

In een artikel uit 1998 rapporteert Van der Kooij over een onderzoek naar de handvormen in tabel (6.8). Daarin is zij nagegaan of de positie van de NGV in die handvormen in de NGT in vrije variatie voorkomt of aan bepaalde regels gebonden is. Zij constateert dat zowel combinatorische variatie als semantische aspecten een rol spelen bij het bepalen van de positie van de NGV. Voor het onderzoek zijn 99 NGT-gebaren met een handvorm uit tabel (6.8) verzameld en opgenomen. Opvallend is dat Van der Kooij de handvormen bC en bC+ niet in beschouwing heeft genomen. De reden hiervoor is dat de bC+-handvorm niet geattesteerd is in NGT (Els Van der Kooij, persoonlijke communicatie, april 2004).

Wat de positie van de NGV in de originele gebaren betreft, doet Van der Kooij volgende vaststellingen (1998: 155-156). Van de 99 gebaren die zij onderzocht heeft, heeft ongeveer de helft een statische handvorm (51 gebaren). De overige 48 gebaren vertonen een dynamische handvorm. Wanneer zij de frequentie van NGV-posities in statische en dynamische handvormen vergelijkt, komt zij tot de volgende twee bevindingen (1998: 155):

(6.9) Tendensen in de positie van NGV in statische en dynamische handen in NGT

(6.9.1) Statische [één]-handen verkiezen gestrekte niet-geselecteerde vingers (met name 90% of 46 van de 51 statische gebaren).
(6.9.2) Dynamische [één]-handen verkiezen gevouwen niet-geselecteerde vingers (met name 67% of 32 van de 48 gebaren).

De verklaringen voor die tendensen werden boven reeds aangehaald. De tendens in (6.9.1) zou te maken hebben met de notie "*enhancement*": het cotemporele contrast tussen de geselecteerde en de niet-geselecteerde vingers wordt vergroot

als de laatste gestrekt zijn (1998: 156). De verklaring voor de hoge frequentie van gevouwen NGV in dynamische handen is nog volgens Van der Kooij niet te verklaren op basis van perceptuele gronden, maar, zo luidt haar hypothese, zou te maken hebben met het gemak van de articulatie van dergelijke handvormen. Haar informanten gaven aan dat het maken van een beweging in gebaren met gestrekte NGV "zwaar" aanvoelde (1998: 156).

De cijfers uit het onderzoek naar de NGT bieden een goede basis voor een vergelijking met de VGT. In het VGT-corpus komen 225 handvormen uit tabel (6.8) voor: alle handvormen in de tabel zijn geattesteerd. Hun precieze aantallen, in statische en in dynamische handvormen, worden in tabel (6.10) aangegeven.

Handvorm	Prentjes	Statisch: aantal	Dynamische handen	Aantal
T		80	Q naar T+	23
T+		4	T+ naar Q	1
Q		10	bO naar Q	9
Q+		2	bC naar bO	4
bO+		37	bC+ naar bO+	2
bO		9	bO+ naar 5	4
bC		30	5 naar bO+	1
bC+		1	Q+ naar T	8
		Totaal 173		**Totaal** 52

(6.10) De frequentie van statische en van dynamische handvormen met verschillende NGV-positie

Uit de eerste drie kolommen van tabel (6.10) blijkt dat de statische handvormen die aan de NGV-regel voldoen (T, bO+, Q, bC) in de meerderheid zijn. Van alle handvormen is de T-handvorm veruit de meest frequente. In de twee laatste kolommen zijn de handvormen in de vorm van handvormparen opgenomen, zodat er bij de telling van dynamische handvormen geen dubbele tellingen gebeuren. Uit de paren in kolom 1 blijkt dat er in dynamische handen geen opeenvolgingen van verschillende NGV-posities (van gestrekt naar gevouwen of omgekeerd) geattesteerd zijn. Verder stellen we bij de vergelijking van de twee tabellen met de cijfers

in Van der Kooij (1998) vast dat, in tegenstelling tot de NGT waar ongeveer de helft van de betrokken handvormen dynamisch was, in het VGT-corpus slechts een vierde van de originele gebaren een dynamische handvorm bevat. Net als in de NGT zijn de meeste dynamische handvormen sluitende handvormen, maar het verschil in aantal tussen openende en sluitende handvormen is in de VGT iets minder opvallend. In tabel (6.11) worden de tendensen in (6.9), die Van der Kooij voor NGT vaststelde, becijferd voor de VGT.

NGV (Totaal: 224)	**Statisch** (172)	**Dynamisch** **Openend** (14)	**Sluitend** (38)	**Totaal** (52)
gestrekt	120 (69,8%)	4 (28,6%)	11 (29%)	15 (28,9%)
gevouwen	52 (30,2%)	10 (71,4%)	27 (71,1%)	37 (71,2%)

(6.11) De frequentie van NGV-posities (cf. Van der Kooij 1998: 155)

Mijn bevindingen komen grotendeels overeen met die van VdKooij. In statische [één]-handen is er een opvallende voorkeur voor gestrekte niet-geselecteerde vingers, hoewel ook hier (7:3) de cijfers iets minder uitgesproken zijn dan in de NGT (9:1). In dynamische handvormen is er een duidelijke voorkeur voor gevouwen niet-geselecteerde vingers: twee derde van de openende en sluitende handvormen zijn gevouwen.

Volgens Van der Kooij moet vervolgens verklaard worden waarom – ondanks de perceptuele en articulatorische voorkeuren zoals omschreven in (6.9) – in de NGT 10% gevouwen NGV in statische handvormen en 33% gestrekte NGV in dynamische handvormen voorkomen – voor VGT: 30% en 29%. Het lijkt echter te verkiezen om niet al die handvormen als uitzonderingen te behandelen, maar daarentegen de resultaten van de NGV-regel in (6.1) en de implementatieregel voor dynamische gebaren in (6.5) te vergelijken met de tendensen in (6.9). Zo komen we tot een kleinere groep van uitzonderingen. Voor de dynamische handvormen maakt de vergelijking van de verschillende regels geen verschil: de cijfers in tabel (6.11) blijven dezelfde. Een meerderheid van de handvormen met dynamische handvormen (71%) voldoet aan de implementatieregel, zowel bij openende als bij sluitende handvormen. Voor de statische handvormen maakt een schifting op basis van de NGV-regel wel iets uit. Uit de kwantitatieve gegevens in tabel (6.11) blijkt enkel de positie van de NGV, maar blijkt niets over de positie van de geselecteerde vingers (open of gesloten). Nochtans legt de NGV-regel net een verband tussen de positie van de NGV en die van de vingers in selectie. Als we de cijfers voor de statische handvormen uitsplitsen, verkrijgen we volgende tabel, waarin enkel de combinaties gesloten GV-gevouwen NGV (11) en open GV-gestrekte NGV (3) als uitzonderingen gelden.

	GV: gesloten	GV: open
NGV: gestrekt (totaal: 120)	115	3
NGV: gevouwen (totaal: 52)	11	41

(6.12) De positie van de geselecteerde vingers (GV) in statische handvormen met variabele NGV

Uit de tabellen (6.11) en (6.12) samen blijkt bijgevolg dat er 29 uitzonderingen zijn op de eerder geformuleerde regels:

- 15 dynamische handvormen vertonen gestrekte NGV
  Het gaat om de volgende gebaren: (openend) MENEER, GEZOND, NIETS, WEER en (sluitend) KALENDER, NEUSDRUPPELS, LENTE, VINDEN, WIT, UITLEGGEN, SCHORT, OOGARTS, OORBEL, HAARUITVAL, ARMBAND.
- 14 statische handvormen vertonen
  a) gestrekte NGV terwijl de GV open zijn (3), of
  b) gevouwen NGV terwijl de GV gesloten zijn (11)
  Het gaat om de volgende gebaren:
  A) FAMILIE, JUWEEL, BOT, en
  B) JONGEN, PAARS, ZIN, SCHRIJVEN, KLEUR, KLEUTER, GIFTIG, GOM, KRIJT, PUNTEN, STIFT.

Vooraleer ik naar een verklaring voor deze 29 uitzonderingen zal zoeken, zal ik het onderzoek van Van der Kooij (1998) verder toelichten. Ik zal eerst alle tendensen behandelen die zij voor NGT beschreven heeft, en daarna zal ik nagaan in hoeverre we voor VGT tot dezelfde bevindingen komen. Van der Kooij is nagegaan of er in de NGT tussen de handvormen in rij A en die in rij B van tabel (6.8) vrije variatie bestaat en of elk NGT-gebaar met één van deze handvormen ook met de andere gerealiseerd kan worden. Daartoe heeft ze bij de 99 gebaren die ze verzameld had, de positie van de NGV gewijzigd. Van die gewijzigde gebaren zijn video-opnames gemaakt en die opnames zijn voorgelegd aan moedertaalgebaarders die een welgevormdheidsoordeel uitspraken en die de betekenis van het gebaar beoordeelden. Van der Kooij stelt vast dat slechts 14 van de 99 gebaren een verandering van de positie van de NGV toelaten zonder enige betekeniswijziging. Deze vaststelling is de aanleiding voor het onderscheiden van verschillende betekenissen die geassocieerd zijn met de positie van de NGV en die bijgevolg bij variatie van de NGV-positie een lichte betekenisverandering bewerkstelligen. Zowel in statische als in dynamische handvormen is het strekken van de NGV verbonden met één van de volgende betekenissen:

(6.13) Betekenissen geassocieerd met gestrekte NGV[16]

(6.13.1) Wanneer de hand refereert aan de wijze waarop een denkbeeldig object vastgehouden wordt, geven gestrekte NGV aan dat het object op een voorzichtige manier gehanteerd wordt. Zo wordt duidelijk dat het om een fijn object gaat (Van der Kooij 1998: 156). Ik zal naar deze betekenis verwijzen met het betekeniskenmerk [fijn].

(6.13.2) Gestrekte NGV worden geassocieerd met een grote hoeveelheid van kleinere elementen of met een grote omvang (Van der Kooij 1998: 157). Ik zal naar deze betekenis verwijzen met het betekeniskenmerk [veel].

Een ander verband tussen de vorm en de betekenis/referentie van een gebaar is het volgende: "A final tendency concerns signs in which the (closing) One-hand outlines a virtual object. The effect of outlining an imaginary object is achieved better if index finger and thumb are the only extended fingers. Extended unselected fingers would obscure the 'drawing' of a virtual surface made by the selected fingers" (Van der Kooij 1998: 158-9). De aanwezigheid van één van de drie bovenstaande betekenissen kan de uitzonderlijke positie van de gestrekte NGV in sommige gebaren verklaren.

Tenslotte is in het onderzoek van 1998 gebleken dat er, naast de positie van geselecteerde vingers, nog een ander element uit de fonologische representatie tot combinatorische variatie (en tot "uitzonderingen") leidt, met name de locatie waar een gebaar uitgevoerd wordt. Van der Kooij stelde vast dat gebaren die op of dicht bij het gezicht gemaakt worden, gevouwen NGV vertoonden. Frishberg (1975) wees er reeds op dat gebaren die bij het hoofd gemaakt worden van het centrum naar de periferie verschoven om het gezicht niet te verbergen. Gestrekte NGV laten grotere delen van het gezicht achter zich verdwijnen dan gevouwen NGV, vandaar de voorkeur voor gevouwen NGV op die locatie.

Met de bevindingen van Van der Kooij (1998) als achtergrond zal ik nu de VGT-uitzonderingen bespreken. Bij de uitzonderingen onder de dynamische gebaren hebben de gestrekte NGV in de volgende gebaren vermoedelijk te maken met het betekeniskenmerk [fijn]: KALENDER, NEUSDRUPPELS, VINDEN, SCHORT, OOGARTS, OORBEL, HAARUITVAL, ARMBAND.

KALENDER: Ook in de NGT kent dit gebaar een handvorm met gestrekte vingers: "(...) if the sign – which mimics flipping the pages of a calendar – is made with folded USF, thick paper is implied" (Van der Kooij 1998: 157).

[16] Over de status van betekenisdragende vormelementen zal ik in deel II uitweiden. Hier beperk ik de discussie tot het verklaren van de uitzonderingsposities van de NGV in bepaalde handvormen en gebaren.

NEUSDRUPPELS: Dit gebaar stelt het toedienen van neusdruppels met een pipet voor. Hoewel het gebaar op de locatie [hoofd] wordt uitgevoerd, heeft de handvorm toch gestrekte NGV. Enerzijds heeft dat te maken met het hanteren van een fijn voorwerp (een pipet), anderzijds is het gezicht bij dit gebaar sowieso niet goed zichtbaar, gezien de gebaarder het hoofd achterover buigt. In het VGT-woordenboek is de variant van het gebaar met gevouwen NGV opgenomen.

VINDEN: Ook dit gebaar komt voor in de NGT. De actieve hand maakt een beweging naar boven in de neutrale ruimte met de rug van de hand naar boven gericht, terwijl de wijsvinger en de duim zich sluiten. Het gebaar toont dus hoe één fijn element geselecteerd en naar boven gebracht wordt.

SCHORT: Het gebaar toont hoe een schort voorgebonden wordt. In het VGT-woordenboek komt de variant van het gebaar voor met statische gesloten GV en gestrekte NGV.

ARTS: De actieve hand beschrijft de vorm van een stethoscoop: vertrekkend van bij het oor maakt de hand een beweging naar beneden. Het gebaar toont dus niet hoe de stethoscoop gehanteerd wordt, maar beschrijft de vorm van de fijne kabels van een stethoscoop. In het VGT-woordenboek komt een statische variant met gesloten GV en gestrekte NGV voor.

OORBEL: Index en duim nemen de oorlel vast.

HAAR(UITVAL): Index en duim nemen een (denkbeeldig) haar vast.

Ook bij de statische gebaren is één van de vijf uitzonderingen te verklaren op grond van het betekeniskenmerk [fijn]:

JUWEEL: Hoewel de (licht) open vingers hier de omtrek van de referent beschrijven, zijn de NGV toch gestrekt. Dit heeft

waarschijnlijk te maken met het feit dat het hier om een sieraad gaat, waarbij verfijndheid extra belangrijk is. In het VGT-woordenboek is een variant met gesloten GV en gestrekte NGV opgenomen.

Er zijn ook heel wat gebaren met een handvorm die wel voldoet aan de NGV-regel, waarin de associatie tussen de gestrekte NGV en de betekenis [fijn] voor de hand ligt. In de meeste gevallen gaat het om het voorzichtig hanteren van een fijn object. Voorbeelden zijn NYLONKOUS, HOED, ONDERBROEK, SOK, SCHERP, INSEKT, TAS, THEE, VERDIENEN enz.

(6.14) Fijne *handle*-handvorm in HOED en VERDIENEN

6.4 Andere factoren die het strekken van de NGV bewerkstelligen

Bij enkele andere gebaren is er geen aanwijsbare invloed van betekeniskenmerken, maar heeft het strekken van de NGV vermoedelijk met andere factoren te maken.

6.4.1. De locatie van het gebaar

De locatie van het gebaar kan ervoor zorgen dat de geselecteerde vingers strekken. In ARMBAND omvatten de index en de duim de pols van de andere arm. Wanneer men probeert dit gebaar uit te voeren met gevouwen NGV, dan stelt men vast dat dit bemoeilijkt wordt doordat de gevouwen NGV in de weg zitten tussen de actieve hand en de pols van de andere hand.

(6.15) ARMBAND

Een andere locatie die het strekken van de NGV beïnvloedt, is het gezicht. Twee gebaren met gesloten GV en gevouwen NGV worden op het gezicht gemaakt (op de wang), vandaar dat de NGV zich ondanks de gesloten positie van de GV verstoppen: JONGEN en PAARS.

6.4.2. Het belang van de finale positie in een handinterne beweging

Men neemt aan dat de finale positie in handinterne bewegingen perceptueel belangrijker is dan de beginpositie. Van der Kooij (2002: 254, voetnoot 250) verwijst naar Poizner et al. (1983) die op hun beurt een beroep doen op onderzoek van Kelso et al. (1980). Zij presenteren data die aangeven dat het menselijke motorische systeem gericht is op het bereiken van de finale positie in een beweging. Verder wijst Van der Kooij erop dat bij historische evolutie van dynamische naar statische gebaren de finale positie behouden blijft (Els Van der Kooij, persoonlijke communicatie, april 2004). De varianten van de gebaren SCHORT en ARTS, die in mijn corpus een sluitende handinterne beweging vertonen en die in het VGT-woordenboek met gesloten GV voorkomen, geven alvast aan dat er variatie is tussen sluitende bewegingen en gesloten handvormen. Of er een historische evolutie van de beweging naar de statische vorm is, is daarmee echter nog niet bewezen.

In enkele gebaren is de finale gesloten positie zeker van groter belang dan de open beginhand, cf. de gebaren waarin iets vastgenomen wordt: OORBEL, HAAR(UITVAL), ARMBAND.

6.4.3. Handinterne bewegingen van 1- naar 5-handvorm

De vier openende handvormen met gestrekte NGV zijn allemaal opeenvolgingen van bO+ en 5: de vingers openen zich volledig tot een 5-handvorm (MENEER, GEZOND, NIETS, WEER). Het gebaar WIT komt dan weer voor in variatie met een gebaar waarin niet één vinger geselecteerd is, maar alle vingers (zelfde locatie, zelfde pad- en handinterne beweging). Over de handinterne bewegingen met de 5-hand als begin- of eindhandvorm handelt § 5.3.1.1.

6.4.4. Invloed van vingerspelling

Eén gebaar ondergaat een duidelijke invloed van vingerspelling, met name FAMILIE (F), en heeft daardoor gestrekte NGV. Andere gebaren met T-handvorm die beïnvloed zijn door vingerspelling (maar de NGV-regel niet overtreden), zijn: (F) FLAUW(VALLEN), BROER, (T) TANTE, TRUI, TRAININGSPAK, TAAL.

6.4.5. Omtrek

Een uitzondering is ook het gebaar BOT dat met een statische, open handvorm met gestrekte NGV gevormd wordt. De gebruikte handvorm in combinatie met de padbeweging beschrijft de vorm van een cylinder. We kunnen dit gebaar

vergelijken met het volgens de regels gevormde KOOI dat bestaat uit het beschrijven van de vorm van de spijlen van een kooi, door middel van een gesloten geronde handvorm met gestrekte NGV. In het geval van BOT gaat het om een iets bredere cylinder, vandaar dat de duim en index een beetje uit elkaar gaan. Er is een belangrijk onderscheid tussen (i) gebaren zoals BOT en KOOI waarbij de handvorm met de volledige vingers de omtrek van een referent beschrijft en (ii) gebaren zoals CHOCOLADE waarbij de vingertoppen de omtrek van een referent a.h.w. tekenen in de lucht. De handvormen in de gebaren in (i) geven naast de omtrek ook het volume of de dikte van een referent aan, terwijl de handvormen in de gebaren in (ii) enkel de omtrek van a.h.w. tweedimensionale objecten weergeven. Dergelijke gebaren komen veelvuldig voor in de onderzochte groep gebaren en hebben in de VGT ook inderdaad, zoals Van der Kooij reeds constateerde voor NGT, overwegend gevouwen NGV. Het gebaar JUWEEL vormt hierop een uitzondering (zie boven), maar andere voorbeelden zijn: SLIPJE, KAAK, EILEIDER, GARNAAL, MAANDVERBAND, CHOCOLADE, LAT.

(6.16) MAANDVERBAND

6.4.6. Stilistische variatie

Van sommige gebaren vermoed ik op basis van niet-systematische observaties dat de positie van de NGV variabel is (UITLEGGEN, OORBEL, ZIN, SCHRIJVEN). De keuze voor gevouwen of gestrekte NGV heeft hier misschien veeleer te maken met stilistische variatie, dan met betekenis- of combinatorische variatie. In dat geval zou het strekken van de NGV voor een meer verfijnde manier van gebaren staan (cf. ook de betekenis [fijn] die met gestrekte NGV verbonden is).

6.4.7. Conclusie

Mijn bevindingen over de positie van de NGV in de VGT komen grotendeels overeen met die van Van der Kooij voor de NGT. Wat de uitzonderingen betreft (cf. de handvormen in tabel 6.8), kon ik mijn vaststellingen voor de VGT baseren op een meer dan dubbel zo groot corpus (225 VGT-gebaren to. 99 NGT-gebaren), vooral door het grote aantal T-handvormen in het VGT-corpus. De verhoudingen tussen statische en dynamische, tussen gevouwen en gestrekte NGV en tussen de handvormen conform de implementatieregels en de uitzonderingen zijn te vergelijken met de verhoudingen in de NGT. De verklaringen die Van der Kooij

voor de NGT-uitzonderingen formuleerde, blijken ook een belangrijk deel van de VGT-uitzonderingen te kunnen verklaren. Andere mogelijke verklaringen zijn de locatie van het gebaar, het belang van de finale positie (vastnemen, vasthouden), de afwisseling met de 5-hand in dynamische handvormen, invloed van vingerspelling, gebaren die de omtrek van een object weergeven en eventueel zelfs stilistische variatie. Een betekeniselement dat ik in VGT niet teruggevonden heb bij handvormen met gestrekte NGV, is [veel].

6.5 G17, C7 en C10: handle-handvormen

De handvormen die in de transcripties met de codes G17, C7 en C10 benoemd zijn, nemen ook een aparte plaats in wat de positie van de niet-geselecteerde handvormen betreft. Ook deze handvormen, cf. afbeeldingen in (6.17) overtreden de NGV-redundantieregel: de configuratie van de index en de duim is gesloten en de NGV zijn gevouwen. In de fonologische analyse ressorteren de handvormen onder bO, maar ze vertonen een licht fonetisch verschil ten opzichte van de andere realisaties van bO-handvormen, aangezien ze gevormd worden met een geronde index (conform bO) en met een gestrekte duim (tegenover een geronde duim in de andere bO-handen). G17 verschilt van C7 en C10, doordat de duim in G17 de top van de wijsvinger contacteert, terwijl bij C7 en C10 de duim de palmkant van de index aanraakt. Dat is één van de elementen waarin G17 van de beide andere handvormen verschilt, en het zal een argument zijn om G17 anders te classificeren.

(6.17) Drie bO-handvormen met een specifieke fonetische realisatie

Samen komen de drie handvormen 85 keer voor in het corpus, waarvan 17 keer in dynamische handvormen (enkel C7 en C10). Bij deze 17 handinterne bewegingen komt de positie van de NGV natuurlijk wel overeen met de redundantieregel voor dynamische handvormen, zoals geformuleerd in (6.5). Verder zijn er nog enkele gebaren met C7 of C10 waar de invloed van de T-hand uit het handalfabet (cf. bijlage 4) onmiskenbaar is: T-SHIRT, TRAININGSPAK, TAXI. In het gebaar AQUARIUM wordt de handvorm zelfs voor een letter A gebruikt: vooraleer de omtrek van het aquarium wordt getoond, wordt een A gevormd. Ook de handvorm in het gebaar AUGUSTUS refereert waarschijnlijk aan de A uit het handalfabet, naar analogie van vele andere gebaren voor maanden die ook naar de beginletter van het Nederlandse woord verwijzen.

Ik vermoed echter dat de handvormen in de meeste gebaren niet noodzakelijk varianten zijn van bO (zie boven), maar eerder van S en meer bepaald van de handvorm die in het corpus met de code A1 (cf. afbeelding) bestempeld wordt (in de literatuur wordt deze handvorm ook wel AS genoemd).

(6.18) De AS-handvorm

Deze handvorm wordt vaak gebruikt voor het vastnemen of het grijpen van zaken. Boyes Braem beschrijft de handvorm als één van de *grasp handshapes* (1981: 68-69, cf. ook Van der Kooij 2001:144). De term "grijphandvorm" verwijst in eerste instantie naar de vorm van de hand en niet noodzakelijk naar een grijpende beweging. Verschillende handvormen komen als grijphandvormen voor, cf. tabel (6.19).

T	T+	bO	bO+
AS	S	G17	C7-C10

(6.19) Grijphandvormen in de VGT

We zagen reeds dat de handvormen T en T+, bO, bO+ en (A)S soms verwijzen naar het hanteren van een object. Ook de handvormen G17, C7 en C10 worden hiervoor gebruikt; het valt op dat 60 van de 85 gebaren in het corpus met een G17-, C7- of C10-hand aan het vastgrijpen of vasthouden van een denkbeeldig object refereren.

Handvormen	Voorbeelden uit de VGT
T	CONDOOM, SCHORT, PANTY, HOED, ONDERBROEK, GILET, KIEZEN, LAKEN
T+	PINCET
bO	KRIJT, SCHRIJVEN
bO+	HAAR, OORBEL, BORDUREN, POTLOOD, SCHRIJVEN
(A)S	WASHANDJE, STRIJKEN, MUTS, JAS, KOFFIE, KAST,
G17	KLEUR, KRIJT, STIFT, OOR, GOM
C7	HAARBORSTEL, PET, GESCHEURD, GORDIJN, BARBECUE, UITKLEDEN, TANDENBORSTEL
C10	PAN, REGISSEUR, PAARD, KAARTEN, ETEN, VINDEN, PARAPLU, RITS, SAUS

(6.20) Voorbeelden van VGT-gebaren met grijphandvormen

(6.21) Grijphandvormen in KRIJT en BARBECUE

Boyes Braem onderscheidt de *fingertip grasp*, de *palmar grasp* en de *knuckle grasp*. De drie soorten grijphanden verwijzen naar verschillende manieren van vasthouden, afhankelijk van de vorm en omvang van het object waaraan gerefereerd wordt én afhankelijk van hoe stevig dat object wordt vastgehouden. Bij *palmar grasp*-handvormen worden objecten met de volle hand vastgenomen (AS/S). De stevigste greep is de S-hand waarbij alle vingers en de duim het object omklemmen. Iets ontspannener is de AS-hand. Bij de *knuckle grasp*-vormen ligt de nadruk op de greep tussen de duim en de wijsvinger. De *fingertip grasp*-handen kunnen enkel voor fijne objecten of fijne manieren van hanteren gebruikt worden. Ze verwijzen naar het hanteren van een object met de vingertoppen (T, T+, bO, bO+). Vaak gaat het om dunne of fijne voorwerpen. De C7- en C10-handvormen zijn *knuckle grasp*-handvormen, de G17-hand is gezien het contact tussen de top van de index en de top van de duim eerder een *fingertip grasp*. Opvallend is dat de G17-handvorm in verschillende schrijfgerelateerde gebaren voorkomt: KLEUR, GOM, KRIJT, STIFT, net zoals bO en bO+ overigens. Het weergeven van hoe iets gehanteerd wordt, kan verschillen van gebaarder tot gebaarder, of afhankelijk van de context. Zo vertoont het gebaar HAARBORSTEL dat in mijn corpus met een C7-handvorm wordt uitgevoerd, in het VGT-woordenboek een AS-hand. Bij de gebaren VEST en PARAPLU is dat eveneens het geval.

Daarmee is echter nog niets gezegd over de NGV in de handvormen G17, C7 en C10. Mijn hypothese voor de gevouwen NGV in die handvormen luidt als volgt: het feit dat de duim gestrekt is in deze handvormen, wijst op een zekere druk die uitgeoefend wordt bij het vasthouden van het object. Bij het verhogen van de druk tussen index en duim wordt het lastiger om de NGV te strekken, vandaar dat het vouwen van de NGV de meest comfortabele positie is. De reden voor het vouwen van de NGV is dus het gemak van de productie van de handvorm.

7 HOOFDSTUK 7
De zwakke hand

Uit vorige hoofdstukken is reeds gebleken dat, hoewel gebarentalen in hun uiterlijke vorm sterk verschillen van gesproken talen, zij toch met vergelijkbare fonologische modellen en structuren te representeren zijn. De specifieke inhoud van de representatie, i.e. de distinctieve kenmerken, is natuurlijk verschillend en modaliteitsspecifiek, maar de algemene opbouw en de basisprincipes van de in de gebarentaalfonologie vigerende modellen komen overeen met die van gesproken talen. Een opvallend verschil in de fonetische vorm van gebarentalen is echter het bestaan van twee identieke articulatoren: de twee handen. Gesproken talen hebben geen dergelijk equivalent.

Er bestaan zowel eenhandige als tweehandige gebaren. De eenhandige gebaren worden in hun citeervorm steeds met dezelfde hand uitgevoerd. Die hand wordt de "dominante" (cf. Sandler 1989, 1993c, Blevins 1993, Brentari & Goldsmith 1993, Brentari 1998a), de "actieve" (Battison 1978) of de "sterke" hand (cf. Van der Hulst 1996b, Van der Hulst & Sandler 1994, Van der Kooij 2002) genoemd. In tweehandige gebaren worden beide handen gebruikt en de "niet-dominante" , "passieve" of "zwakke" hand kan er verschillende rollen aannemen (zie § 7.2). Verschillende onderzoekers hebben zich reeds over het thema van de zwakke hand gebogen. De vragen die zij proberen te beantwoorden, zijn (i) of een fonologische representatie van de zwakke hand nodig is en (ii) of die representatie er anders uitziet voor de verschillende functies die de zwakke hand kan vervullen. In de volgende paragrafen zal ik achtereenvolgens de verschillende types van tweehandige gebaren en de diverse theoretische posities daaromtrent toelichten en op VGT-voorbeelden toepassen.

7.1 Eenhandige en tweehandige gebaren: de verschillende types van Battison (1978)

Battison (1978) maakte voor zijn beschrijving van ASL een typologie van gebaren op, waarvan ik hier de voor de discussie belanghebbende types overneem:

(7.1) Battison (1978: 28-29): typologie van tweehandige gebaren
- Type 1: tweehandige gebaren waarin beide handen actief zijn en synchroon of alternerend identieke bewegingen maken
- Type 2: tweehandige gebaren waarin de sterke hand actief is en de zwakke hand passief en waarin beide handen dezelfde handvorm vertonen
- Type 3: tweehandige gebaren waarin de sterke hand actief is en de zwakke hand passief en waarin de handen een andere handvorm vertonen

De classificatie van Battison biedt een goede basis voor een eerste beschrijving van de gebaren in het VGT-lexicon. Enkele VGT-voorbeelden van de verschillende

types gebaren zijn gegeven in (7.2). De handvormen van de gebaren worden tussen haakjes aangegeven.

(7.2) Voorbeelden van de verschillende types van Battison (1978)
Type 1: JONG (Y), ZUURSTOF (5), GEHANDICAPT (S)
Type 2: ONTSTEKING (bO), GEZOND (B), MAYONAISE (H)
Type 3: LIMONADE (sh[17]=8, zh=B), DATUM (sh=bO+, zh=B), ZIEKTE (sh=T, zh=5")

De driedeling van Battison wordt door de meeste auteurs herleid tot twee groepen van tweehandige gebaren: de gebaren waarin beide handen bewegen (= gebalanceerde gebaren, een term van Van der Hulst 1996b: 123) en de gebaren waarin slechts één van de twee handen beweegt (= ongebalanceerde gebaren, Van der Hulst 1996b: 123). De categorie "ongebalanceerde gebaren" brengt de types 2 en 3 dus bijeen in één groep.

Op basis van zijn typologie formuleert Battison twee belangrijke morfeemstructuurcondities voor tweehandige gebaren: de symmetrieconditie en de dominantieconditie.

(7.3) Morfeemstructuurcondities voor tweehandige gebaren
(7.3.1) De symmetrieconditie (Battison 1978: 33)
The Symmetry Condition states that (a) if both hands of a sign move independently during its articulation, then (b) both hands must be specified for the same location, the same handshape, the same movement (whether performed simultaneously or in alternation), and the specifications for orientation must be either symmetrical or identical.
(7.3.2) De dominantieconditie (Battison 1978: 34-35)
The simple Dominance Condition, inversely related to the Symmetry Condition, states that (a) If the hands of a two-handed sign do not share the same specification for handshape (i.e. they are different), then (b) One hand must be passive while the active hand articulates the movement, and (c) The specification of the passive handshape is restricted to be one of a small set: A, S, B, 5, G, C, O.

De symmetrieconditie en de dominantieconditie beperken in grote mate de vrijheid van de tweede articulator. In gebalanceerde gebaren is de zwakke hand als het ware een kopie van de sterke hand, al dan niet in spiegelbeeld, aan weerszijden van het vlak dat het lichaam in twee symmetrische helften opdeelt, bij Crasborn (2001: 88) en Van der Kooij (2002: 199) "midsagittal plane" genoemd. De handen voeren dezelfde beweging tegelijk of alternerend uit en hun oriëntatie is symmetrisch of asymmetrisch ("identiek"). Sandler (1993c: 345) voegt daaraan toe dat ook de settings van de twee handen in gebalanceerde gebaren symmetrisch of asymmetrisch kunnen zijn. Van der Hulst (1996b) maakt een onderscheid tussen (i) symmetrische (of gespiegelde) gebalanceerde gebaren, (ii) alternerende gebalanceerde gebaren en (iii) schaduwgebaren. De laatste twee categorieën zijn vergelijkbaar (Van der Hulst 1996b: 128): "Shadow signs share a property with alternating signs. In both cases exact mirroring is 'disturbed'. In alternating signs the mirroring is disturbed in a *temporal* fashion (i.e. the weak hand comes behind

[17] De afkortingen "sh" en "zh" staan voor "sterke hand" en "zwakke hand".

in time), whereas in shadow signs we see a *spatial* disruption (i.e. the weak hand acts in parallel rather than symmetrically)." Bij de alternerende gebaren is de scheiding tussen temporele en ruimtelijke alternantie echter niet altijd makkelijk te maken. Enkele voorbeelden kunnen dat alles verduidelijken.

(7.4) VGT-voorbeelden van symmetrische, alternerende en schaduwgebaren

(7.4.1) Symmetrische gebaren
- In het gebaar SPELEN (zie afbeelding) wordt de roterende oriëntatie-verandering tegelijk door beide handen uitgevoerd.
- In het gebaar SKIËN wordt de padbeweging door beide handen tegelijk uitgevoerd.

(7.4.2) Alternerende gebaren
- In het gebaar NOVEMBER (H) (zie afbeelding) wordt de oriëntatie-verandering alternerend door de ene en door de andere hand uitgevoerd.
- In het gebaar VERZORGING (V) wordt de cirkelvormige padbeweging alternerend door de ene en door de andere hand uitgevoerd.

(7.4.3) Schaduwgebaren
- In het gebaar MEENEMEN bewegen de twee B-handen samen van een locatie links in de neutrale ruimte naar rechts in de neutrale ruimte.
- In het gebaar VERHUIZEN (zie afbeelding) bewegen de twee 1-handen samen van een locatie rechts in de neutrale ruimte naar links in de neutrale ruimte.

Wat de symmetrische en alternerende gebaren betreft, spreken de afbeeldingen in (7.4.1) en (7.4.2) voor zich. De schaduwgebaren zijn veel uitzonderlijker en vereisen wat meer uitleg. In zowel MEENEMEN als VERHUIZEN is de beweging

van de zwakke hand[18] niet de spiegelbeweging van die van de sterke hand, d.i. ten opzichte van een vlak dat het lichaam in twee gelijke helften verdeelt. In het corpus zijn er nog enkele andere gebaren die een vergelijkbare vorm vertonen: FILE, PISA, STAPELBED, ONTMOETEN, HARKEN, JAGEN, LEZEN, STRUCTUUR, VIDEO. We kunnen al die gebaren volgens de definitie van Van der Hulst als schaduwgebaren classificeren, maar er zijn toch ook enkele verschillen. Enkel in de gebaren HARKEN en JAGEN, waar de zwakke hand zich minder ver naar voren in de ruimte bevindt dan de sterke hand en dezelfde handvorm aanneemt, zou ik de zwakke hand een echte "schaduw" van de sterke hand noemen.

(7.5) Schaduwgebaar: JAGEN

In de andere gebaren kunnen we de asymmetrie van de handen verklaren door de motivatie van de gebaren. De handen zijn telkens georiënteerd naar een denkbeeldig object of naar een ander vlak in de ruimte dan het midsagittale vlak. In STAPELBED geven de twee B-handen twee bedden aan die boven elkaar geplaatst zijn. In PISA maken de twee C-handen een schuine beweging naar boven: ze geven op die wijze de scheve vorm van de toren van Pisa weer. In het gebaar ONTMOETEN zijn de twee 1-handen symmetrisch, maar dan georiënteerd ten opzichte van een vlak parallel met het lichaam van de gebaarder. Van dat gebaar bestaat ook een variant waarbij de handen wel ten opzichte van het midsagittale vlak georiënteerd zijn. In het gebaar VIDEO (V) in het corpus maken de handen tegelijkertijd een cirkelvormige beweging, maar de zwakke hand beweegt in dezelfde richting als de sterke hand. De beweging van het gebaar is gemotiveerd door de beweging van het lint van een video. Opvallend is dat meestal een variant van VIDEO voorkomt waarbij de handen wel elkaars spiegelbeeld zijn. In het VGT-gebaar KUSSEN (O^) bewegen de handen naar elkaar toe. De zwakke hand bevindt zich voor de sterke hand en beweegt naar achteren, terwijl de sterke hand van achter naar voren beweegt. Het verschil in setting bevindt zich dus in de voor-achterdimensie. Van het gebaar bestaat ook een symmetrische variant met de twee handen aan "hun" ipsilaterale zijde. In de hierboven beschreven uitvoering van het gebaar neemt de gebaarder de rol van één van de kussende personen over.

[18] In gebalanceerde gebaren is er geen zichtbaar onderscheid tussen een sterke en een zwakke hand. De "sterke hand" verwijst hier naar de hand die in eenhandige gebaren gebruikt wordt en die actief is in ongebalanceerde gebaren: "Usually – but not necessarily – the preference hand of the signer fulfills the role of strong hand in unbalanced signs. In balanced signs, we therefore assume that the preference hand is also the strong hand" (Van der Kooij 2001: 27).

Sandler (1993c: 345) wijst er ook op dat de condities in (7.3) de volgende generalisatie niet bevatten: "h2 may have a different specification from h1 *only* in signs in which h2 functions as a place of articulation (= in ongebalanceerde gebaren, ED). When it functions as an empty articulator, it *must* have the same specification as h1 (= in gebalanceerde gebaren, ED)." Verder is er ook nog een kleine groep gebaren die buiten de types en condities van Battison vallen, met name gebaren waarin de twee handen samen bewegen, maar verschillende handvormen vertonen. In dergelijke gebaren zijn de handen altijd in constant contact met elkaar ("*moving 2P signs*" in de terminologie van Sandler 1993c). De enige voorbeelden in het VGT-corpus zijn PAARDRIJDEN (sh=V, zh=H), GIDSEN (sh= T, zh= B"), LOTION (sh= B,^ zh= B) en VLEES (sh=T, zh=5). Dergelijke gebaren zijn als ongebalanceerde gebaren geclassificeerd.

(7.6) *Moving 2P signs*: PAARDRIJDEN en GIDSEN

7.2 Theoretische visies op de zwakke hand

Omwille van het unieke karakter van de tweede articulator in gebarentalen is reeds veel aandacht aan de representatie van de zwakke hand besteed. Hoezeer hun fonologische representatie van de zwakke hand soms van elkaar verschilt, alle auteurs zijn het erover eens dat de zwakke hand op fonologisch niveau geen autonome en aan de sterke hand evenwaardige articulator is, maar integendeel altijd in meer of mindere mate van de sterke hand afhankelijk is. Hieronder zal ik kort de belangrijkste visies weergeven. In de volgende sectie zal ik dan de representatie in het dependentiemodel van Van der Kooij (2002) behandelen. In de laatste sectie zal ik haar voorstel toepassen en testen op de tweehandige gebaren in de VGT-databank. Voor een uitgebreide discussie van de verschillende modellen verwijs ik naar Van der Hulst (1996b), Van der Hulst & Sandler (1994) en Brentari (1998).

Van der Hulst (1996b: 129-131) onderscheidt drie soorten theorieën over de zwakke hand: de *no-weak-hand* theorie, de *weak-hand-sometimes* theorie en de *weak-hand-always* theorie. Perlmutter (1991, 1994, geciteerd in Van der Hulst 1996b: 129) hangt de *no-weak-hand* theorie aan. Hij is van oordeel dat er in de representatie geen aparte knoop voor de zwakke hand vereist is, noch in gebalanceerde noch in ongebalanceerde gebaren. Wel voorziet hij enkele distinctieve

kenmerken voor tweehandige gebaren: het kenmerk [tweehandig] voor gebalanceerde gebaren en het kenmerk [zwakke hand] als locatiespecificatie voor ongebalanceerde gebaren.

Sandler (1989, 1993c) staat voor de *weak-hand-sometimes* benadering (dat geldt ook voor Blevins 1993). Zij maakt een onderscheid tussen de zwakke hand in gebalanceerde en in ongebalanceerde gebaren. In gebalanceerde gebaren is de zwakke hand een kopie van de sterke hand en voor de representatie houdt dat in dat er twee isotypische "hand"-knopen zijn: "E2 signs, in which h2 shares its configuration with h1 and articulates the same locations and movements, are represented with two HC root nodes, associated to the same HC node" (Sandler 1993c: 360). Ongebalanceerde gebaren hebben één handknoop en de zwakke hand is er de locatie van het gebaar: "(T)hey look like any other sign specified for place" (Sandler 1993c: 360). Sandler bespreekt diverse fonologische en morfologische processen die haar visie moeten ondersteunen, zoals o.a. assimilatie van de zwakke hand in composita, *weak drop* en *weak freeze*.

Vele auteurs, zoals Stokoe (1960), Liddell & Johnson (1989), Brentari & Goldsmith (1993) en ook Van der Hulst (1996b), pleiten echter voor een uniforme representatie van de zwakke hand in alle tweehandige gebaren. Zij verkondigen met andere woorden de *weak-hand-always* theorie die een zelfde representatie voor de zwakke hand in gebalanceerde en ongebalanceerde gebaren voorziet. In het model van Van der Hulst (cf. Van der Hulst 1996b en Van der Hulst & Sandler 1994) betekent dat dat de articulatorknoop vertakt in een hoofdarticulator (de sterke hand) en een dependente articulator (de zwakke hand). In geval van gebalanceerde gebaren krijgt de dependente articulator geen verdere specificatie. In geval van ongebalanceerde gebaren worden (i) onder de dependente articulator oriëntatiekenmerken en eventueel vingerselectie- en vingerconfiguratiekenmerken gespecificeerd en (ii) de plaatsknoop bevat het kenmerk [zwakke hand].

Van der Hulst (1996b: 130) oppert nog een vierde mogelijke positie, met name een andere versie van de *weak-hand-sometimes* theorie. Volgens die positie wordt de zwakke hand enkel in ongebalanceerde gebaren gerepresenteerd als een bijkomende, dependente articulatorknoop. Dat is de positie die Van der Kooij aanneemt en die ik hieronder zal bespreken en testen.

7.3 De representatie van de zwakke hand in het dependentiemodel (Van der Kooij 2002)

Van der Kooij (2002: 259) stelt dat er in de NGT heel weinig minimale paren zijn van gebaren die zich enkel op basis van een- of tweehandigheid onderscheiden. Zij wijst er bovendien op dat veel tweehandige gebaren in bepaalde contexten eenhandig gerealiseerd kunnen worden, een proces dat in de literatuur "*weak drop*" genoemd wordt (Van der Kooij 2001, 2002, cf. ook Padden & Perlmutter 1987 en Sandler 1993c). De productiviteit van dat proces geeft volgens haar aan dat de distinctieve waarde van tweehandigheid niet erg groot kan zijn (2002:

259-260, 266-269, Van der Kooij 2001). Daarom argumenteert Van der Kooij dat er per gebaar slechts één fonologische articulator is. Als de zwakke hand geen onafhankelijke eigenschappen vertoont, is er geen representatie met een eigen knoop vereist. Dat impliceert dat er enkel in ongebalanceerde gebaren twee articulatorknopen gerepresenteerd zijn. Hieraan wordt bovendien nog een extra voorwaarde gekoppeld: specificatie van de zwakke hand in een ongebalanceerd gebaar is enkel dan nodig wanneer die hand een morfemische status heeft.

Voor gebalanceerde gebaren voorziet Van der Kooij het kenmerk [symmetrisch] (2002: 261). Dat kenmerk houdt in dat alle kenmerken van de sterke hand voor de zwakke hand gekopieerd worden. Voor de representatie van ongebalanceerde gebaren volgt Van der Kooij Sandler (1989, 1993c), d.w.z. de locatieknoop bevat een kenmerk [hand]. Uit haar onderzoek naar de zwakke hand in NGT blijkt dat de meeste zwakke handen in ongebalanceerde gebaren dezelfde handvorm vertonen (ongeveer 60%) als de sterke hand. Twee kenmerken volstaan om dergelijke gebaren te representeren: het kenmerk [symmetrisch] dat bepaalt dat het om een tweehandig gebaar gaat en het kenmerk [hand] als locatiekenmerk. Een aparte representatie van de handvorm is niet noodzakelijk. In de ongebalanceerde gebaren met verschillende handvormen voor de sterke en de zwakke hand vertoont in de NGT ongeveer 75% een B-handvorm. Dat betekent dat bij een representatie met het kenmerk [hand] onder de locatieknoop (en zonder [symmetrisch]-kenmerk), het locatiekenmerk [hand] geïnterpreteerd wordt als een zwakke B-hand. In (7.7) som ik de verschillende mogelijkheden nog eens op (cf. Van der Kooij 2002: 262).

(7.7) Representatie van tweehandige gebaren in het dependentiemodel

gebalanceerde gebaren	[symmetrisch] (= kenmerk van wijze)
ongebalanceerde gebaren	[hand] (= kenmerk van locatie) standaardinterpretatie: /B-hand/
ongebalanceerde gebaren met zelfde handvorm sh en zh	[symmetrisch] (wijze) – [hand] (locatie)

Er rest nog één groep gebaren die buiten de bovenstaande representaties valt en dat zijn de ongebalanceerde gebaren waarin de zwakke hand een andere handvorm vertoont dan de sterke hand en bovendien niet gelijk is aan de B-handvorm. Voorbeelden van dergelijke gebaren zijn in het NGT-corpus van Van der Kooij erg schaars: zij heeft slechts zes gebaren gevonden met een dergelijke vorm. In elk van die voorbeelden is de zwakke hand een *handle classifier*. Daarom stelt zij voor om die gebaren als *frozen* of gelexicaliseerde classifierconstructies en dus als morfologisch complexe gebaren te analyseren (2002: 263). Die bevindingen brengen haar ertoe de volgende generalisering te formuleren:

(7.8) A structural position for the second articulator can only be generated by a morphemic hand configuration. (Van der Kooij 2002: 264)

In de volgende sectie zullen de resultaten voor NGT vergeleken worden met de eigenschappen van de tweehandige gebaren in het VGT-corpus. Op grond van

die vergelijking zal ik uitmaken of de representatie van tweehandige gebaren in het dependentiemodel ook voor VGT-gebaren van toepassing is. Op die wijze moet ook duidelijk worden in hoeverre de generalisering in (7.8) ook in de VGT geldt en of met andere woorden de representatie van tweehandige gebaren met één articulator steeds volstaat.

7.4 Eenhandige en tweehandige gebaren in de VGT: frequentie en representatie

De frequentie van eenhandige en tweehandige gebaren in het VGT-corpus wordt weergegeven in tabel (7.9). Van de 2702 gebaren in de databank zijn er 1362 eenhandige en 1340 tweehandige gebaren, ofwel 50,4% eenhandig en 49,6% tweehandig. Van de 1340 tweehandige gebaren bestaat de meerderheid uit gebalanceerde gebaren (912 of 68,1%). In de 428 (of 31,9%) ongebalanceerde gebaren hebben meer dan de helft van de zwakke handen dezelfde handvorm als de sterke handen (246 of 57,5%). Daartegenover staan 182 ongebalanceerde gebaren die een andere handvorm op de sterke hand vertonen dan op de zwakke hand. Daarvan is er slechts een nipte meerderheid (102 of 56,6%) met een B-handvorm, terwijl maar liefst 80 gebaren (of 43,4%) een andere handvorm dan B op de zwakke hand vertonen.

Totaal aantal gebaren:	**2702**	
1. eenhandig	1362	50,4%[19]
2. tweehandig	1340	49,6%
Tweehandige gebaren		
3. gebalanceerde gebaren	912	68,1%
4. ongebalanceerde gebaren	428	31,9%
Ongebalanceerde gebaren		
5. sterke hand = zwakke hand	246	57,5%
6. sterke hand ≠ zwakke hand	182	42,5%
Ongebalanceerde gebaren met verschillende handvormen zwakke en sterke hand		
7. zwakke hand = B	102	56,6%
8. zwakke hand ≠ B	80	43,4%

(7.9) Frequentie van de verschillende types van tweehandige gebaren in het corpus

[19] De cijfers voor de eenhandige versus tweehandige gebaren en voor de gebalanceerde versus ongebalanceerde gebaren komen overeen met de cijfers die De Weerdt et al. (2003: 64) vaststelden. Enkel vertoont mijn corpus een iets groter percentage eenhandige gebaren (50,4% versus 44,7% bij De Weerdt et al.). Daarbij dient wel gezegd dat ik voor deze studie onder andere een deel van hun corpus heb gebruikt.

Een vergelijking van de cijfers in tabel (7.9) en de equivalente tabel in Van der Kooij (2002: 261) leert dat de meeste procenten in de VGT en de NGT ongeveer met elkaar overeenstemmen. Twee cijfers verschillen: zowel het aantal "ongebalanceerde gebaren met sterke hand ≠ zwakke hand" (= categorie 6) als het aantal ongebalanceerde gebaren met een "zwakke hand ≠ B" (= categorie 8) liggen lager tot veel lager in de NGT (respectievelijk 31% en 5%). Hieronder zal ik nagaan of voor die kwantitatieve verschillen een verklaring te vinden is.

De groep van de ongebalanceerde gebaren met verschillende handvormen voor de sterke en de zwakke hand zal ik van naderbij bekijken. Van der Kooij merkt hierover het volgende op:

> Of these unbalanced signs with different handshapes, 26 signs had no handshape specified for the weak hand, because, after further inspection, the location in these signs was not the weak hand per se, but rather the wrist or lower arm. The shape assumed by the weak hand in these signs is not specified phonologically.
> (Van der Kooij 2002: 261, voetnoot 257)

In de VGT zijn er ook dergelijke gebaren, bv. enkele gebaren die op de één of andere wijze naar "tijd" verwijzen (TIJD, HORLOGE, HOE-LAAT?, KWARTIER, DUREN) en andere gebaren zoals METER, ZENUWEN, POLSSLAG en ARMBAND. Samen gaat het over 12 gebaren[20] en dat brengt het aantal gebaren in categorie 6 op 170 en in categorie 8 voor de zwakke hand op 68. Dat betekent nog steeds een enorm verschil met de gegevens voor NGT.

In onderstaande tabel worden alle handvormen weergegeven die in categorie 8 als handvorm van de zwakke hand voorkomen, met hun frequentie.

Handvorm	Aantal: 68
B"	23
5"	17
5	15
S	6
V	3
1	2
O	2

(7.10) Handvormen op de zwakke hand

In een voetnoot schrijft Van der Kooij (2002: 261, voetnoot 258) over de categorie

[20] Er zijn ongetwijfeld nog meer dergelijke gebaren binnen de groep van ongebalanceerde gebaren met gelijke handvormen voor sh en zh en binnen de groep van ongebalanceerde gebaren met handvorm B op de zh, maar omdat die voor de discussie niet van belang zijn, heb ik me daar niet in verdiept.

van ongebalanceerde gebaren met een B-hand op de zwakke hand: “This category consists of weak flat hands most of which are B-hands, but it also includes handshapes with spread fingers that are not-distinct from B-hands”. Dat houdt in dat zij onder de groep van ongemarkeerde invullingen van de zwakke hand, niet louter B-handen heeft gerekend, maar ook 5-handen. Bij nader onderzoek van de zwakke handen uit tabel (7.10) blijkt dat het grootste gedeelte bestaat uit B”, 5” en 5, met name 55 van de 68 gebaren. Ik zou ervoor willen pleiten om de meeste van die handvormen als varianten van B te beschouwen, wanneer zij op de zwakke hand voorkomen. Vaak wordt de zwakke hand als een oppervlak gebruikt dat door de sterke hand wordt aangeraakt of waarop de sterke hand een beweging uitvoert. Een extra argument om de B”-, 5”- en 5-handen op de zwakke hand als varianten van de B-hand te beschouwen, is dat de sterke hand de zwakke hand zelden aan de vingers aanraakt, maar bijna altijd op de rug of de palm van de hand. De configuratie van de vingers – gestrekt of gerond, gespreid of ongespreid – is met andere woorden van weinig belang. Ik zou zelfs willen argumenteren dat in bepaalde gebaren de S-hand als variant van de B-hand voorkomt (met name in VIRUS, UITGAAN en ZWEER). In alledrie de gebaren maakt de sterke hand een openende handinterne beweging en beweegt daarbij naar voren tot de hand contact maakt met de rug van de zwakke hand. Het gebaar ETTER heeft een vergelijkbare vorm, maar vertoont een B”-hand.

(7.11) Zwakke S-hand: UITGAAN

Wanneer we de 44 gebaren met B”-, 5-, 5”- en S-varianten (cf. 7.12) van B aftrekken van de 68 gebaren in (7.10), blijven er nog 24 gebaren over.

(7.12) B”-, 5-, 5”- en S-handvormen als varianten van B op de zwakke hand:
44 gebaren

B”	19 gebaren
5	5 gebaren
5”	17 gebaren
S	3 gebaren

De 24 overgebleven gebaren worden weergegeven in tabel (7.13), telkens met hun handvormen op de sterke en op de zwakke hand.

Gebaren	Handvorm sh	Handvorm zh
TROUWEN (+ 4 samenstellingen) RING	O^	5
NAGEL, VINGERS	1	5
NAGELKNIPPER	1” ▶ bO	5
HIEL	B”	5
TAMPON	B”	O
NEUKEN	8	O
KAAL	B^	B”
CONDOOM	V	1
HOMO	5	S
REANIMATIE	B	S
BLUSH	bO	C
PIJN(STILLER)	O ▶ B	C
(PIJN)STILLER	5”	C
VLEERMUIS	V”	1
AIDS	1	V
NIETJESMACHINE	1” ▶ bO	A
DAS	1”	W
KWARTIER	1	K

(7.13) Gebaren met een andere handvorm op de zwakke hand dan de B-handvorm

(7.14) TAMPON en CONDOOM

Alle zwakke handvormen van de gebaren in (7.13) zijn te verklaren op basis van motivatie (op het laatste gebaar na). Een aantal zwakke handen stellen lichaamsdelen voor. Alle 5-handen stellen de hand zelf voor (cf. in TROUWEN, RING, NAGEL, VINGERS en NAGELKNIPPER) of de voet (in HIEL). In TAMPON en NEUKEN stelt de O-hand een holte voor waarin iets ingebracht wordt. De geronde B-hand in KAAL stelt een hoofd voor. De zwakke 1-hand in CONDOOM staat voor de penis waarover met de V-hand iets geschoven wordt.

De S-hand in HOMO verwijst naar een *gesture* dat ook onder horenden (denigrerend) gebruikt wordt om naar homosexuelen te verwijzen (de palm van de 5-hand raakt de radiale kant van de vuist herhaaldelijk aan). In REANIMATIE bewegen de B-hand en de S-hand in een eenheid naar onderen, op die wijze de beweging van een reanimatie imiterend. Van REANIMATIE bestaat een variant met

twee 5-handen (cf. VGT-woordenboek). De C-handvorm in BLUSH en PIJNSTILLER staat voor een cilindervormige container (een potje of een glas). In PIJNSTILLER blijft de zwakke hand constant, terwijl de sterke hand twee totaal verschillende bewegingen uitvoert (een openende beweging naar onderen wordt gevolgd door een wiebelende beweging naar boven). In VLEERMUIS stelt de zwakke 1-hand een tak of een richel voor waaraan een vleermuis omgekeerd hangt te slapen (de geklauwde V-hand stelt haar poten voor). Het internationale gebaar AIDS verwijst naar de vorm van het rode lintje dat mensen jaarlijks op de wereldaidsdag dragen en de duim van de A-hand in NIETJESMACHINE wordt ergens aan vastgeniet. Het gebaar DAS bestaat uit een sterke 1"-hand (met gestrekte duim) die een beweging van het midden van de borst naar boven maakt en een zwakke W-hand die statisch in het midden van de borst blijft. De zwakke W-hand is een variant van een gebogen W-hand en is oorspronkelijk ook een *handle classifier*.

Het laatste gebaar in tabel (7.12) is niet te verklaren op basis van motivatie. Het gebaar KWARTIER is een compositum dat bestaat uit (i) een tweehandig gebaar met twee E17-handen (≈ K), en (ii) een tweehandig gebaar met een sterke 1-hand en een zwakke K-hand. We kunnen dit gebaar beschouwen als een voorbeeld van een gelexicaliseerde vorm van *progressive h2-placing* (Sandler 1993c: 349), een proces waarbij progressieve assimilatie van de zwakke hand van het eerste deel van een compositum naar het tweede deel optreedt.

De voorbeelden van de *moving 2P signs* in het VGT-corpus die in § 7.1 aan bod kwamen, zijn ook stuk voor stuk voorbeelden van bevroren classifierconstructies waarbij de zwakke hand een iconische motivatie kent. Ik herhaal hier nog even de voorbeelden en hun handvormen: PAARDRIJDEN (sh=V, zh=H), GIDSEN (sh= T, zh= B"), LOTION (sh= B,^ zh= B) en VLEES (sh=T, zh=5).

Tot slot wil ik met betrekking tot de motivatie van de handvorm van zwakke handen nog opmerken dat ook andere, regelmatige handvormen, zoals de B-handvorm en haar varianten in groep 7 van tabel (7.9), mogelijkerwijze gemotiveerd zijn (cf. Van der Kooij 2002: 263). Tevens kunnen zwakke handen met een andere handvorm dan B een semantische motivatie vertonen in ongebalanceerde gebaren met gelijke handvorm op sterke en zwakke hand (groep 5). Omdat dergelijke gebaren voor de discussie over de representatie van de zwakke hand niet van belang zijn, werden ze hier niet besproken. Enkele voorbeelden kunnen zijn: groep 5: TANDPASTA (sh=bO, zh=bO), FILE (sh=5, zh=5), HEK (sh=B, zh=B), PROGRAMMA (sh=B, zh=B); groep 7: TOP (sh=A, zh=B), LEZEN (sh=1 (L), zh=B).

7.5 Conclusie

De discussie van de VGT-voorbeelden van ongebalanceerde gebaren toont aan dat de *weak-hand-sometimes* benadering van tweehandige gebaren in Van der Kooij (2002) ook voor de analyse van een andere gebarentaal gebruikt kan worden. In haar model vereisen zowel gebalanceerde tweehandige gebaren als ongebalanceerde gebaren met dezelfde handvorm op de sterke en de zwakke hand slechts een minimale representatie met behulp van enkele fonologische kenmerken.

In VGT maken beide groepen samen reeds 86,4% van alle tweehandige gebaren uit, terwijl slechts een minderheid van alle VGT-gebaren uit ongebalanceerde tweehandige gebaren bestaat (13,6% van de tweehandige gebaren en 6,7% van alle gebaren). Op basis van kwantitatieve gegevens bepaalt Van der Kooij dat de B-handvorm in dergelijke gebaren de standaardinterpretatie van de zwakke hand is. De mogelijke variatie tussen B, B", 5, 5" en S duidt aan dat in dergelijke zwakke handen niet de vingers van belang zijn, maar wel de rug van de hand als oppervlak. Een dergelijke uitbreiding van de B als *default* met de handvormen B", 5, 5" en S betekent dat voor VGT nog slechts 24 uitzonderingen zijn op de regels die Van der Kooij formuleerde. Net zoals voor NGT zijn de meeste zwakke handen in die uitzonderingen gemotiveerd. De afwijkende handvorm is met andere woorden terug te brengen tot de status van die gebaren als bevroren classifierconstructies en hun morfologische complexiteit. Dat de sterk gereduceerde fonologische representatie van de zwakke hand in het dependentiemodel ook voor de VGT-gegevens blijkt te volstaan, doet de vraag rijzen of deze versie van de *weak-hand-sometimes* visie niet ook voor ASL en voor andere gebarentalen als model zou kunnen dienen.

HOOFDSTUK 8

Invloed van handalfabet en cijfers

8

8.1 Handalfabet en vingerspelling in VGT

Verschillende gebarentalen kennen een handalfabet dat gebruikt wordt om de letters uit het alfabet van een gesproken taal visueel te voor te stellen (= te vingerspellen). Zo kent de VGT een handalfabet met 26 handvormen, d.w.z. voor elke letter van het alfabet bestaat er een handvorm die al dan niet met een specifieke beweging (in geval van G, H, J, P, R, S, X, Y en Z) wordt gecombineerd. In bijlage 4 worden alle handvormen uit het Vlaamse handalfabet weergegeven. Dat Vlaamse handalfabet is een gestandaardiseerd handalfabet. Het is gebaseerd op de bestaande regionale handalfabetten die in Vlaanderen in gebruik zijn en het werd in eerste instantie gecreëerd om gebarentaaltolken een eengemaakt systeem te kunnen bieden. Bij het bepalen van de standaardhandvormen hebben vooral factoren als articulatorisch gemak, maximale afleesbaarheid en vermijden van verwarring een rol gespeeld. Enkele letters kennen regionale varianten, zoals bv. S, T en W, maar ook binnen de regio's is er veel individuele variatie onder gebaarders.

(8.1) De regionale en de standaardvarianten van de letters A, T en S

(8.1.1) De standaard-S

Regionale S

(8.1.2) De standaard-T

Regionale T

(8.1.3) De standaard-W

Regionale W

Niet alle gebarentalen gebruiken hetzelfde alfabet. Net zoals o.a. het Amerikaanse, Zweedse, Israëlische en Nederlandse handalfabet (Janssen 1986) is het Vlaamse handalfabet een eenhandig alfabet: alle handvormen worden met één hand gevormd. Het Vlaamse alfabet komt grotendeels overeen met de alfabetten van

ASL en NGT, maar verschilt in enkele letters, zo zijn bv. de T en de W anders in ASL, en de F en de T zijn anders in NGT. Naast de eenhandige alfabetten bestaan er ook tweehandige alfabetten waarbij alle letters met de twee handen gemaakt worden, zoals het Britse (Janssen 1986, Woll 1990), het Australische en het Nieuw-Zeelandse (Brentari & Padden 2001: 103), en gemengde alfabetten die zowel eenhandige letters als tweehandige letters kennen, zoals het Italiaanse handalfabet.

In Vlaanderen wordt het handalfabet voor verschillende doeleinden gebruikt (Van Herreweghe & Vermeerbergen 2004c: 24-25). Ten eerste dient het om namen van personen en plaatsen waarvoor geen naamgebaar bestaat, te vingerspellen. Ten tweede kan men concepten waarvoor geen gebaar bestaat of waarvoor men het gebaar niet kent, uitdrukken door het overeenkomstige Nederlandse woord te spellen. Ten derde wordt vingerspelling ook gebruikt bij het vertalen van Nederlandse letterwoorden, zoals WC, BTW, TV. Brentari vermeldt nog andere gebruiken van vingerspelling in ASL. Ten eerste kunnen gevingerspelde vormen gebruikt worden om een woord te benadrukken waarvoor wel een gebaar bestaat. Zij geeft een voorbeeld: "(I)t would be appropriate to fingerspell the word 'home' in the following sentence if the signer is tired and is anxious to leave: WE-2 GO H-O-M-E!" (Brentari 1998: 11). Ten tweede bestaan er gevingerspelde woorden die volledig in het lexicon opgenomen zijn: de ASL-gebaren BREAD en NO zijn hiervan voorbeelden (Brentari 1998: 11). Die vormen gehoorzamen aan alle beperkingen die voor de gebaren in het *frozen* lexicon bestaan. Tenslotte verkiezen gebarentaalgebruikers in specifieke academische disciplines gevingerspelde vormen boven bestaande gebaren om op die wijze het onderscheid tussen een technische en een niet-technische term te beklemtonen (Brentari 1998: 11, Padden 2002: 41-43). Het gebruik van vingerspelling en de distributie in verschillende situaties is voor de VGT nog onvoldoende onderzocht. Op basis van niet-systematische observaties vermoed ik dat vingerspelling in de VGT zelden gebruikt wordt om woorden te benadrukken. Er zijn slechts enkele woorden en morfemen die als geheel in gevingerspelde vorm in het VGT-lexicon opgenomen zijn, maar daartegenover staan de veel talrijker procédés van initialisering, initiële modificatie en *mouthing* (zie verder). Het gebruik van vingerspelling in specifieke academische en andere specialistische settings is waarschijnlijk frequenter dan in meer alledaagse settings, maar of de gevingerspelde variant de voorkeur krijgt boven een bestaand VGT-gebaar kan enkel verder onderzoek uitwijzen. In elk geval is bekend uit de ontwikkeling van neologismen voor specifieke onderwijssettings (i.e. het hiatenproject, cf. II.5.7 en De Weerdt & Rogiest 2002, 2003) dat doven gevingerspelde woorden meestal afwijzen en dat gebaren hun voorkeur wegdragen.

Niet in alle gebarentalen en dovenculturen is vingerspelling even prominent aanwezig. Padden (1990) beschrijft haar verbazing tijdens een bezoek aan Italië, wanneer ze ziet dat in de Italiaanse Gebarentaal (LIS) vingerspelling en *mouthing* op een andere wijze worden toegepast dan in ASL. *Mouthing* of de "gesproken component" van een gebaar verwijst naar de handeling waarbij de lippen het woord vormen dat met het gebaar overeenstemt of zelfs onafhankelijk van een

gebaar woorden vormen[21]. Padden (1990: 3) wijst erop dat "Italians and Americans ended up with two very different ways of representing the oral languages around them". ASL is een gebarentaal met een zeer actief vingerspellingssysteem, terwijl in LIS gesproken componenten vele functies van vingerspelling in ASL vervullen.

> Fingerspelling is carried out slowly and methodically, without the rapidity and fine finger variants that are the hallmark of American fingerspelling. Fingerspelling is used for foreign words, as in the case of my name when I am introduced to Deaf Italians. Otherwise, Italian mouth the names of people, streets, places, cities, Italian words and phrases in almost exactly the same distribution as ASL fingerspelled words. (Padden 1990: 3)

In de Vlaamse Gebarentaal komen zowel vingerspelling als gesproken componenten voor. Op basis van de informatie in Padden (1990, 1991) kunnen we stellen dat de VGT een tussenpositie inneemt tussen ASL en LIS. Enerzijds wordt vingerspelling gebruikt voor het spellen van namen van personen, straten, plaatsen, steden en bepaalde Nederlandse en vreemde woorden. Vingerspelling lijkt dus ruimer gebruikt te worden dan in LIS het geval is. Anderzijds kennen vele VGT-gebaren gesproken componenten die het manuele gedeelte van het gebaar begeleiden. Over de status en het gebruik van die gesproken componenten in de VGT is weinig bekend. Horenden die de VGT leren, krijgen de boodschap dat zij het manuele deel van alle gebaren met een duidelijke gesproken component moeten combineren, maar het is onduidelijk in hoeverre doven onderling ook zo frequent gebruik maken van gesproken componenten. Zeker is wel dat gesproken componenten prominenter aanwezig zijn dan in ASL, maar verder onderzoek is nodig om (i) de relatie tussen het manuele en het gesproken gedeelte van VGT-gebaren – ook in spontaan taalgebruik – én (ii) de relatie tussen de gesproken component van een gebaar en het equivalente Nederlandse woord verder uit te klaren[22].

8.2 Cijfers in VGT

De VGT kent verschillende (regionale) varianten van het numerieke systeem. De regionale systemen overlappen elkaar soms en gebaarders kennen en gebruiken de andere systemen ook, maar van bepaalde cijfergebaren is de regionale oorsprong duidelijk. Voor sommige cijfers kunnen naargelang de regio zowel

[21] Schermer et al. maken een onderscheid tussen de gesproken component (i.e. "lip/mondbewegingen die geheel of gedeeltelijk verwijzen naar een woord of woorden uit de gesproken taal", 1991: 71) en de orale component van een gebaar (i.e. "lip/mondbewegingen die geen enkele relatie vertonen met het gesproken Nederlands", 1991: 71).
[22] Voor de relatie tussen het manuele en het gesproken gedeelte van gebaren én hun betekenis in de DGS, zie Langer, Bentele & Konrad (2002).

de handvorm als de beweging als de oriëntatie van de vingers verschillen. In West-Vlaanderen wordt het gebaar DRIE gevormd met de W-handvorm[23] (of E2, cf. handalfabet), terwijl in Oost-Vlaanderen eerder de "Amerikaanse W-hand" (K18) gebruikelijk is. Terwijl in West-Vlaanderen de gebaren DRIE en ACHT (in de eenhandige variant!) dus vaak enkel van elkaar verschillen door de beweging die bij het gebaar ACHT hoort, onderscheiden DRIE (K18) en ACHT (E2) zich in Oost-Vlaanderen ook van elkaar door hun handvorm.

(8.2) De handvorm van het gebaar drie in West- en Oost-Vlaanderen

(8.2.1) W-Vl: (8.2.2) O-Vl:

Terwijl de meeste getallen in West-Vlaanderen met de rug van de hand naar voren worden gevormd (bv. 1, 2, 3, 4 etc.), is de handpalm naar voren gericht in de gebaren voor de getallen 11, 22, 33, 44 en 55, die telkens bestaan uit twee uitvoeringen van het cijfer 1, 2, 3, 4 en 5. In Oost-Vlaanderen is de rug van de hand in elk van die gebaren naar voren gericht.

8.3 De plaats van leenhandvormen in het lexicon

In de vorige hoofdstukken heb ik er al af en toe op gewezen dat bepaalde articulatoren in het VGT-lexicon beïnvloed zijn door handvormen uit het Vlaamse handalfabet. In bepaalde gebaren is er ook invloed van de gebaren uit het numerieke systeem. Dergelijke leenhandvormen krijgen niet altijd dezelfde plaats in de verschillende fonologische modellen. Bepaalde auteurs pleiten ervoor om in gebarentaalonderzoek meer aandacht te schenken aan vingerspelling en invloed van het handalfabet, terwijl andere auteurs de door vingerspelling en cijfers beïnvloede vormelementen een perifere plaats toekennen.

Padden (1990, 1991) roept gebarentaalkundigen op om zich in het fenomeen van vingerspelling (en *mouthing*) te verdiepen. Zo schrijft ze:

> ASL signs are riddled with fingerspelled characters and LIS combines mouthed characters with sign markers for fixed names of places and people. Representational systems are not neatly set aside, in peaceful co-existence with sign languages. (...) (S)ign phonology is infiltrated with seeds of fingerspelling and mouthing. The division between sign and fingerspelling has been convenient, but perhaps more ideological than analytical. (Padden 1990: 4)

[23] De K18-hand wordt ook gebruikt in West-Vlaanderen.

Ook Brentari (1998) is van oordeel dat de invloed van vingerspelling op het lexicon deel moet uitmaken van de fonologische analyse van gebaren. Zij wijst erop dat uitbreiding van het (ASL-)lexicon vooral plaatsvindt door geïnitialiseerde gebaren (zie verder) en door vormen die afgeleid zijn van gevingerspelde woorden, en daarnaast natuurlijk ook door classifierconstructies. Brentari plaatst het Amerikaanse handalfabet expliciet binnen het *native* lexicon van ASL. Sommige leengebaren die oorspronkelijk gevingerspelde woorden waren, zijn deel van het vaste, *native* ASL-lexicon geworden, maar andere door vingerspelling beïnvloede lexicale elementen kent zij een perifere plaats toe:

> In the native lexicon of ASL, there are three overlapping sets of items that have been part of the language since its beginnings: (1) the fingerspelled letters of the manual alphabet; (2) the productive polymorphemic classifier predicates; and (3) a set of core lexical stems fed directly by part 2 and indirectly by part 1. (Brentari 1998: 82)

> I take the position here that the ASL lexicon has both native and nonnative components, and that the native lexicon is not homogeneous but consists of three overlapping parts. (...) To be part of the nonnative component, a form must have some evidence of fingerspelling. (Brentari 1998: 293)

De argumenten die Padden (1990, 1991) en Brentari (1998) aanhalen om hun standpunt te staven, hebben vooral betrekking op de aanpassing van de leenvormen aan de regels die voor het kernlexicon bestaan. Padden focust op vingerspelling en de integratie van vingerspelling in ASL-uitingen. Ze beschrijft hoe vingerspelling – in de betekenis van door de context bepaalde omzetting van Engelse woorden in gevingerspelde sequenties – in ASL voornamelijk voor naamwoorden gebruikt wordt, terwijl van vingerspelling afgeleide lexicale gebaren vaak werkwoorden zijn. Ze stelt zich daarbij de volgende vraag: "I find it curious that if fingerspelling is indeed supposed to be infiltration of English into ASL, why is it so constrained to one type of grammatical category?" (Padden 1991: 3). Bovendien meent ze dat "fingerspelling is more obedient to the constraints of ASL than it is to the constraints of English" (Padden 1991: 3). Over de fonologische structuur van vingerspelling stelt ze: "(I)t has a more linear phonology, compared to the more multi-tiered structure of signs. (...) (M)aybe the right way to analyze ASL and Swedish fingerspelling is not as alphabetic systems, but as *syllabic* systems" (Padden 1991: 3). Gevingerspelde woorden vertonen ten opzichte van gebaren inderdaad een veel meer sequentiële structuur. Bovendien is het correct dat er bij vlot vingerspellen vaak geen opeenvolging van afzonderlijke handvormen is – letter per letter – maar wel vloeiende overgangen tussen verschillende vingerselecties en –configuraties waarbij ook sterke reductie kan optreden van de oorspronkelijke vormen uit het handalfabet.

Brentari maakt een onderscheid tussen verschillende types van leengebaren en hun plaats in het *native* of in het *nonnative* lexicon. Zij baseert zich daarvoor ten dele op Battison, die in 1978 reeds een werk schreef over lexicale leen-

woorden in ASL. Hij onderzocht hoe leenwoorden die uit twee, drie, vier of vijf gevingerspelde letters bestaan, zich bij lexicalisering herstructureren, bv. door deletie van bepaalde letters, door aanpassing van de handvormen of de locatie enz. (Battison 1978: 184-207)

Zelf onderscheidt Brentari drie strata in het *nonnative* lexicon, waarbij stratum (8.3.1) het dichtst bij het vaste lexicon aanleunt en stratum (8.3.3) het verst daarvan verwijderd is.

(8.3) Perifere lexicale strata in het nonnative lexicon volgens Brentari (1998: 297)

(8.3.1) Stratum 1.1:
arbitraire naamgebaren[24], afkortingen, geïnitialiseerde gebaren, 1- of 2-letterleengebaren
(8.3.2) Stratum 1.2:
gedeeltelijk geassimileerde leengebaren, leengebaren vanaf 3 letters
(8.3.3) Stratum 1.3:
gebruikelijke gevingerspelde woorden, composita van gebaren en vingerspelling

De leengebaren in de drie perifere strata kunnen geïdentificeerd worden op grond van hun gedrag ten aanzien van beperkingen op het vaste lexicon. "Using Optimality Theory, we can see that as we move farther from the core, forms systematically are more "faithful" to their input fingerspelled letters and obey fewer of the constraints that hold for the core lexicon" (Brentari 1998: 297). Gevingerspelde vormen verlaten de strata van het *nonnative* lexicon en treden toe tot het *native* lexicon, van zodra ze aan alle beperkingen op *native* lexicale gebaren voldoen (Brentari 1998: 294; voor de beperkingen in het model van Brentari, cf. o.a. 1998: 294-296).

De theorie van Brentari heeft betrekking op de situatie van ASL. De situatie in de VGT is echter enigszins anders. Zoals ik reeds aanhaalde, speelt vingerspelling in de VGT een veel minder prominente rol dan in ASL. Vingerspelling en initialisering zijn bijlange niet de belangrijkste bronnen voor de uitbreiding van het VGT-lexicon. Dat betekent dat er veel minder gevingerspelde leenwoorden zijn en dus ook veel minder leengebaren die tot het vaste lexicon doorstoten. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het corpus dat ik voor deze studie gebruik. Het bestaat uit een 2400-tal gebaren die een deel van de basisgebarenschat van de VGT uitmaken. De voorbeelden van leengebaren die uit twee of meer letters van het alfabet bestaan, vormen een kleine groep in het corpus. Wel zijn er meer voorbeelden van geïnitialiseerde gebaren en vooral van initieel gemodificeerde gebaren te vinden (zie verder).
Andere auteurs, zoals Sandler (1996b) en Van der Kooij (2002) voorzien in hun

[24] "Arbitrary name signs are generated by combining the first letter of the person's first name (or first and family) English name in a set of restricted places of articulation in combination with a restricted set of movements (a trilled movement, one or two straight movements, or a movement that is the enhanced form of a local movement)". (Brentari 1998: 298)

model een veel meer perifere plaats voor alle invloed van cijfers en vingerspelling. Sandler plaatst de door cijfers en het handalfabet beïnvloede handvormen buiten haar fonologische model:

> The excluded shapes are of two types. The first type is numbers. The reason for excluding these is that the number system exploits finger combinations that occur nowhere else in the language, so as to enable all numbers to be articulated coherently on one hand. The second type is shapes that occur only in the English fingerspelled alphabet. The latter group have entered in the language in a limited fashion in initialized signs that incorporate the shape of the first letter of the corresponding English word and that borrow from fingerspelling. The members that occur exclusively in these groups are considered highly marked by all researchers. More importantly, they do not appear to be relevant to the phonology of the language. For example, none of them participate in internal movement, and there are no reported examples of assimilations to these shapes. The shapes excluded from this analysis are R, T, N, M, W/6, K/P (...). Because all shapes have some representation in the minds of signers, I assume that these are represented holistically under the handshape node, with no independent representation of selected fingers and position. At the phonetic level, features such as [stacked] and [crossed], proposed by Corina, Brentari, and others, could characterize these shapes. (Sandler 1996b: 125, voetnoot 7)

De uitspraken van Sandler in dit citaat zijn van toepassing op ASL. Met betrekking tot de VGT moeten enkele kanttekeningen gemaakt worden. Wat de cijfers in VGT betreft, kan ik stellen dat zij opgebouwd zijn uit vingercombinaties en -configuraties en bewegingen die ook in de rest van het lexicon geatttesteerd zijn, hoewel een handvorm zoals bijvoorbeeld F3 (die de handvorm van het cijfergebaar VIER is) weinig frequent is[25]. In ieder geval is het zo dat geen enkel cijfer een vingercombinatie kent die niet ook in andere gebaren voorkomt, in tegenstelling tot ASL waar bijvoorbeeld de gebaren SIX en SEVEN een unieke handvorm vertonen[26].

(8.4) Handvormen in cijfergebaren in VGT en ASL

(8.4.1) De handvorm in VIER (VGT)

[25] De F3-handvorm komt bijvoorbeeld voor in juweel, lente, hospitaal, egel en cultuur. In het gebaar file bevat de handvorm een betekeniskenmerk [meervoud], maar het betekeniskenmerk [vier] draagt de handvorm enkel in cijfergebaren, zoals vier of veertien.

[26] In één van de VGT-gebaren voor "40" maken middenvinger en duim herhaaldelijk contact, terwijl de niet-geselecteerde vingers gestrekt zijn. Eén gebaar voor "50" vertoont een herhaaldelijk sluitende index, eveneens met gestrekte niet-geselecteerde vingers. Beide handvormen en handinterne bewegingen zijn ook in de rest van het lexicon geattesteerd.

(8.4.2) De (finale) handvormen in SIX en SEVEN (ASL)

Ook in het VGT-lexicon zijn er leenhandvormen uit het handalfabet die omwille van hun configuratie en hun frequentie sterk gemarkeerd zijn, maar twee zaken nuanceren de uitspraken van Sandler enigszins. Ten eerste zijn – zoals Sandler ook voor ASL aangeeft – niet alle door het alfabet beïnvloede handvormen gemarkeerd. Er zijn ook ongemarkeerde en frequente handvormen in het lexicon die overeenstemmen met een vorm uit het alfabet (zoals A3≈S en E3≈V). Ten tweede treden bepaalde van die handvormen – zowel gemarkeerde als ongemarkeerde – wel op in handinterne bewegingen. Voorbeelden daarvan zijn de gebaren PAPA (E2-E17) en MAMA (B3-A16), waarin telkens pas de finale handvorm in de sluitende beweging naar een handvorm uit het alfabet (P resp. M) verwijst.

(8.5) De handinterne bewegingen in de gebaren PAPA en MAMA

(8.5.1) PAPA: E2-E17

(8.5.2) MAMA: B3-A16

Sandler stelt voor om voor de leenhandvormen, die toch op de één of andere wijze in de geest van de gebarentaalgebruikers opgeslagen zijn, een holistische representatie in de handvormknoop te voorzien. Voor de fonetische realisatie van de handvormen kunnen enkele extra fonetische kenmerken dienen die de andere handvormen in het lexicon niet kennen. Dat voorstel vertoont gelijkenissen met de benadering van Van der Kooij, maar in haar articulatormodel verkiest zij echter een combinatie van een representatie in distinctieve kenmerken en een semantische implementatieregel.

> (M)ost manual letter representations are analyzed as semantically motivated 'allophones'. Moreover, if the semantic motivation would be lost, for instance in future generations, the phonological representation together with the implementation rules (...) predict what the phonetic form will look like.
> (Van der Kooij 2002: 148-149)

Zo beschouwt zij bijvoorbeeld de handvorm B3, die overeenkomt met de B uit het alfabet, als een variant van de B-handvorm (zonder speciale duimpositie). Die handvorm wordt onderliggend gerepresenteerd met het kenmerk [alle]. In gebaren die door de B-hand uit het alfabet beïnvloed zijn (zoals BEIGE) bevat de lexicale *entry* ook het "semantische" kenmerk [letter B]. De volgende semantische

implementatieregel bepaalt dan de fonetische realisatie van [alle] met gekruiste duimpositie (≈ B):

(8.6) Semantische implementatieregel voor gebaren die beïnvloed zijn door de B-hand uit het alfabet:

Fonologisch kenmerk: [alle] – semantisch kenmerk: [letter B]
→ realisatie met gekruiste duim

8.4 Leenhandvormen in de VGT

8.4.1. Invloed van cijfers

Slechts enkele handvormen in het lexicon komen in aanmerking om naar getal te verwijzen. Bij nader onderzoek van de gebaren in het corpus blijken vier aantallen in bepaalde handvormen weerspiegeld te zijn, met name "één","twee", "vijf" en "meervoud". De aantallen kunnen soms door verschillende handvormen gerepresenteerd worden. In de volgende tabel worden die handvormen voorgesteld en met een voorbeeld verduidelijkt.

Aantal	Handvorm	Kenmerken	Voorbeeld
één	1	[één]	ONTMOETEN
	A	[duim]	ALLEEN
twee	Y	[één], [ulnair], [duim]	WAT
	V	[één=>alle]	TWEELING
vijf	5	[alle], [gespreid]	TENEN
meervoud	5	[alle], [gespreid]	ENKELE

(8.7) Handvormen die een aantal uitdrukken

Van der Kooij (2002: 147) schrijft over de NGT: "In the unmarked [one] and [all] shapes the rate of signs that have number protrusion is marginal. Yet, in the set of [one=>all] shapes (...) about half of the signs are motivated by number. The two fingers appear to be referring to either the legs, the eyes, or to other pairs of entities." In de VGT liggen de zaken enigszins anders. Net zoals in de NGT geldt dat de [alle]-handvormen slechts in een klein aantal gebaren een getalsbetekenis dragen. In slechts twee gebaren lijken zij de betekenis "vijf" te dragen (TENEN en VINGERS), en over de aanwezigheid van een echte getalsaanduiding in die gebaren kan eigenlijk nog getwist worden. Enkele andere gebaren met [alle]-handvorm dragen een inherente meervoudsbetekenis, bv. ENKELE, FILE en FRIETEN.

In tegenstelling tot de NGT is de grootste aanwezigheid van getal echter te vinden bij de verschillende [één]-handen: C1, C3 en C23. Het gaat o.a. om de gebaren GISTEREN1, JONGST, OUDST, RELATIE, DIALOOG, FLAUWVALLEN, MORGEN1, RIJ en EERSTE-HULP. De gebaren GISTEREN1 en MORGEN1 reken ik tot de gebaren die "één" uitdrukken, omdat bij toevoeging van een tweede vinger (i.e. de duim of de middenvinger) twee nieuwe gebaren met de getalsbetekenis

"twee" ontstaan: EERGISTEREN en OVERMORGEN. Bij toevoeging van nog een derde vinger ontstaan de gebaren DRIE-DAGEN-GELEDEN en OVER-DRIE-DAGEN enz. De gebaren JONGST en OUDST zijn composita van de gebaren voor "jong" en "oud" en het gebaar EERST. Het gebaar RIJ wordt gevormd met twee één-handen. De niet-dominante hand blijft in het midden van de neutrale ruimte, terwijl de dominante hand van dezelfde plaats vertrekt en een rechte padbeweging naar het lichaam van de gebaarder toe maakt. De combinatie van de twee handen met de beweging verwijst naar de aanwezigheid van vele individuen op één lijn (= een "rij").

De betekenis "één" wordt ook uitgedrukt door een andere handvorm, A2, waarin enkel de duim gestrekt is. Dat geldt voor de gebaren GISTEREN2[27], MORGEN2, WEDUWE, GESCHEIDEN, MEE, ALLEEN en WEDSTRIJD. Van der Kooij vermeldt ook het voorbeeld MAGER, een gebaar dat met de I-hand gevormd wordt en waarin de pink naar één magere persoon zou verwijzen. Ook in de VGT wordt het gebaar mager met de I-hand gevormd. Toch zou ik de verwijzing naar getal in de I-handvorm in vraag willen stellen. De pink verwijst veeleer naar de betekenis "lang en dun" dan naar de getalsbetekenis "één".

Nog in tegenstelling tot de NGT zijn de meeste [één=>alle]-handvormen niet door getal gemotiveerd. Enkele [één=>alle]-handvormen drukken het aantal "twee" uit: verschillende gebaren voor "tweeling" en de gebaren ZINTUIG, EERGISTEREN1, OVERMORGEN1, VISUEEL, SPRINGEN, DANSEN, SLAK, BEZICHTIGEN en DUBBEL.

(8.8) Twee geselecteerde vingers in SLAK en SPRINGEN

In het VGT-corpus blijken veel meer [één=>alle]-handvormen beïnvloed door handvormen uit het alfabet (V, H, K, P) dan door getal. De betekenis "twee" komt ook in andere handvormen voor. De L-handvorm verwijst enkel in de gebaren eergisteren2 en overmorgen2 naar het getal "twee". De Y-handvorm zou kunnen verwijzen naar het getal "twee" in de gebaren wat, welke en wie, die oorspronkelijk 'wat/welke/wie van de twee' zouden betekend kunnen hebben (Mieke Van Herreweghe, persoonlijke communicatie, september 2004).
Bepaalde tijdgebaren, zoals UUR, DAG, WEEK, MAAND, JAAR, kunnen een getals-

[27] De gebaren GISTEREN en MORGEN worden in de ene variant met de A2-handvorm gevormd en in de andere variant met de 1-hand. De gebaren EERGISTEREN en OVERMORGEN vertonen dan afhankelijk van de handvorm van de oorspronkelijke gebaren GISTEREN en MORGEN de L-hand of de V-hand.

aanduiding van één t.e.m. tien incorporeren. Bijna al die gebaren vertonen in hun oorspronkelijke vorm de 1-hand (of de A-hand). Afhankelijk van het aantal uren, dagen, weken, maanden of jaren waarover men het heeft, wordt die 1-hand dan vervangen door de handvorm van het betreffende getal. De locatie en beweging van de gebaren blijven dezelfde, enkel de handvorm wordt aangepast. Vanaf de getallen zes t.e.m. tien worden de tijdgebaren dan met twee handen uitgevoerd. Voorbeelden van dergelijke gebaren met incorporatie van getal zijn DRIE-DAGEN-GELEDEN, OVER-VIER-DAGEN, ZES-UREN, TIEN-JAREN.

(8.9) Incorporatie van getal: OVERMORGEN

Op vlak van motivatie van handvormen op basis van getal lijken mijn bevindingen voor de VGT licht te verschillen van de resultaten van Van der Kooij voor de NGT. De verschillen zijn vooral kwantitatief. In mijn corpus stel ik een grotere groep gebaren vast waarvan de handvorm gemotiveerd is door de betekenis [één], terwijl Van der Kooij meer [twee]-handvormen vindt. Ik wil daar wel aan toevoegen dat mijn bevindingen sterk bepaald zijn door het corpus waarop deze studie gebaseerd is. De voorbeelden die Van der Kooij geeft, komen vaak overeen met gelijkaardige VGT-gebaren die geen deel uitmaken van mijn corpus. Een voorbeeld is het NGT-gebaar voor "wij tweeën" dat in de NGT met de handvormen Y, K of L kan gevormd worden. Voor "wij tweeën" bestaat er ook in de VGT een gebaar, met de handvorm V of K. Op grond van de gegevens in het corpus en van mijn kennis van de VGT wil ik wel stellen dat motivatie van handvormen op basis van het handalfabet vermoedelijk veel frequenter is dan motivatie op basis van getal.

8.4.2. Invloed van het handalfabet

De motivatie van de handvormen in het VGT-corpus op basis van het handalfabet uit zich op verschillende manieren. Ik onderscheid de volgende vier mogelijkheden: (i) initialisering, (ii) initiële modificatie, (iii) lexicalisering van gevingerspelde woorden, en (iv) (sequentiële) samenstellingen van een handvorm uit het alfabet en een gebaar. In de volgende paragrafen zal ik eerst die vier mogelijkheden toelichten en met voorbeelden uit het corpus verduidelijken. Ter afsluiting zal ik een overzicht bieden van alle door het handalfabet gemotiveerde handvormen in het VGT-lexicon.

8.4.2.1. Initialisering

Woll definieert het begrip "initialisering" als volgt:

> In initialization, fingerspelling is incorporated into sign language by changing the handshape of a sign to correspond (via fingerspelling) to the first letter of a written word with similar meaning. (...) This process is found most frequently where a one-handed manual alphabet is in use. (Woll 1990: 758)

Geïnitialiseerde gebaren bestaan dus uit een combinatie van een handvorm voor de eerste letter van een woord uit een gesproken taal met de beweging en de locatie van een bestaand gebaar. Uit de beschrijvingen van ASL leid ik af dat initialisering er een frequent proces is. Friedman (1976: 38) beschrijft drie werkwoorden die zich enkel door hun handvorm van elkaar onderscheiden (TRY – STRIVE – ATTEMPT). Daarbij valt op dat de handvorm van elk gebaar overeenkomt met de handvorm uit het alfabet die verwijst naar de eerste letter van de Engelse vertaling van het gebaar. Initialisering lijkt in ASL een procédé te zijn om synoniemen en semantische nuances uit het Engels in gebaren om te zetten. Brentari (1998) verwijst naar Padden (1998) die het volgende beweert over geïnitialiseerde gebaren:

> (I)nitialized signs are often, but not always, members of a semantic field. Two examples are COMPUTATION, with a 'V'/'K' handshape, and the related initialized signs STATISTICS, ALGEBRA, CALCULUS, GEOMETRY, and TRIGONOMETRY; and SCIENCE, with an 'A' handshape, and the related initialized signs BIOLOGY, CHEMISTRY, and EXPERIMENT. (Brentari 1998: 298)

In de VGT komt initialisering minder vaak voor dan in ASL. Bovendien worden Nederlandse synoniemen in de VGT onder andere met behulp van de gesproken component van een gebaar duidelijk gemaakt[28]. Zo kennen de gebaren PROBEREN, TESTEN en PROEVEN exact dezelfde manuele uitvoering, maar de begeleidende gesproken component verschilt wel telkens.
Voorbeelden van geïnitialiseerde gebaren in het corpus zijn WEEKEND (met W i.p.v. 1-hand), LICHAAM (met L i.p.v. 5-hand), LOGOPEDIST (met L i.p.v. S-hand) en WANDELEN (met W i.p.v. B-hand). Voor elk van die gebaren bestaat er een variant met een niet door het handalfabet beïnvloede handvorm (telkens aangegeven met de tweede handvormcode tussen haakjes).

[28] Hiermee bedoel ik niet dat de semantische nuances in de VGT steeds op het Nederlands gebaseerd zijn. Er zijn veel middelen om de betekenis van een gebaar te nuanceren die losstaan van invloed van de gesproken taal en die meer "eigen" zijn aan de gebarentaalgrammatica (zoals bv. intensifiëren door wijziging van de parameters of door het gebruik van een bepaalde mimiek). Bij de distinctie van gebaren enkel en alleen op basis van de gesproken component lijkt de invloed van de gesproken taal mij echter onmiskenbaar.

(8.10) LICHAAM met 5-hand en LICHAAM met L-hand

8.4.2.2. Initiële modificatie

In vele werken wordt het onderscheid tussen initialisering en initiële modificatie niet gemaakt. Over "initiële modificatie" schrijft Woll (1990: 758): "Initial modification is found in languages such as BSL, in signs where additional movements have been attached to fingerspelled letters." De term verwijst dus naar het procédé van gebaarvorming waarbij een handvorm voor de eerste letter van een Nederlands woord gecombineerd wordt met een beweging uit een beperkte groep mogelijkheden, zoals een verticale, ipsilaterale, trillende of cirkelbeweging (cf. Machabée & Dubuisson 1995: 72). Initieel gemodificeerde gebaren worden altijd in de neutrale ruimte uitgevoerd. In het VGT-corpus komen talrijke voorbeelden van initiële modificatie voor, zoals o.a. de onderstaande gebaren. Uit de voorbeelden zal blijken dat niet enkel het Nederlands via handvormen uit het handalfabet invloed uitoefent op het VGT-lexicon, maar ook het Frans.

(8.11) VGT-gebaren met initiële modificatie:

(8.11.1) SEIZOEN
Er bestaan drie verschillende varianten van het gebaar SEIZOEN. Allemaal worden ze gevormd met de handvorm A3 (≈ S), maar de beweging kan verschillen. In het eerste, eenhandige gebaar is er een ipsilaterale beweging in de neutrale ruimte.

Het tweede gebaar is tweehandig: de handen beginnen in het midden van de neutrale ruimte en maken achtereenvolgens een ipsilaterale beweging en een beweging naar onderen.

Het derde gebaar is eenhandig: de hand maakt een Z-vormige beweging. In dat laatste gebaar verwijst de handvorm naar de beginletter van het woord "seizoen". In bepaalde varianten van het handalfabet wordt de S met een Z-vormige padbeweging gecombineerd, in het standaardalfabet is die padbeweging karakteristiek voor de Z.

(8.11.2) MAANDAG

Voor "maandag" bestaan er twee gebaren. In het ene gebaar verwijst de handvorm (B6) naar de "m" van "maandag", in het andere gebaar verwijst de handvorm (C2) naar de "l" van het Franse "lundi". Beide gebaren vertonen een ipsilaterale padbeweging. Initiële modificatie op basis van Franse woorden is kenmerkend voor de dagen van de week, cf. DINSDAG (B3 ff M, van *mardi*), WOENSDAG (B5 ≈ M, van *mercredi*), DONDERDAG (C18 ≈ J, van *jeudi*), ZATERDAG (A3 ≈ S, van *samedi*) en ZONDAG (C23 ff D, van *dimanche*). Van de meeste van die gebaren bestaan er ook varianten met een handvorm die naar het Nederlandse woord verwijst. Bij VRIJDAG is het onderscheid tussen modificatie op basis van het Nederlands of het Frans niet waarneembaar.

(8.11.3) BROER – ZUS

De gebaren BROER en ZUS onderscheiden zich enkel door hun handvorm van elkaar. Beide tweehandige gebaren worden gevormd met een herhaalde contralaterale beweging, maar BROER vertoont de K1-handvorm (≈ F, van het Franse *frère*) en ZUS de A1-handvorm (≈ S, van het Franse *sœur*).

(8.11.4) PAPA

Het gebaar PAPA is een voorbeeld van een initieel gemodificeerd gebaar waarbij de handvorm in een handinterne beweging betrokken is: van E2 naar E17 (≈ P).

Uit de voorbeelden blijkt dat vele initieel gemodificeerde gebaren met een karakteristieke ipsilaterale beweging gevormd worden. Die beweging wordt soms ook gecombineerd met een lichte verplaatsing van de hand naar voren, zodat er een schuine beweging ontstaat (tegelijk ipsilateraal en naar voren). Ook de gebaren EEUW, HERFST, WEDUWE, ALLERGIE, HOOIKOORTS, DINSDAG, WOENSDAG, LENTE en JULI vertonen een dergelijke padbeweging.

8.4.2.3. Lexicalisering van gevingerspelde woorden

Gevingerspelde woorden kunnen gelexicaliseerd worden. Dat houdt in dat ze meer op "woorden" (of gebaren) gaan lijken en dat ze als één morfologische eenheid gebruikt worden (Valli & Lucas 1995). Dat lexicaliseringsproces gaat vaak samen met vormelijke veranderingen van het oorspronkelijke gevingerspelde sequentie. Onder deze categorie heb ik twee groepen gebaren gesubsumeerd. Eerst en vooral zijn er de gebaren die bestaan uit een gevingerspeld woord en die als dusdanig in het lexicon opgenomen zijn. Het enige voorbeeld hiervan is het morfeem "on-" dat gevingerspeld wordt en dat in samenstellingen met andere gebaren voorkomt (bv. O-N-WEER, O-N-VRIENDELIJK). Voor een morfeem als "on-" dat slechts uit twee letters bestaat, is het makkelijker om als geheel in het lexicon te worden opgenomen dan voor langere woorden (cf. Battison 1978).

Ten tweede zijn er gebaren die uit enkele gevingerspelde letters van een Nederlands woord bestaan, in veel gevallen de eerste en de laatste letter van het woord. Bij die gebaren is het onduidelijk of het om reducties van oorspronkelijk volledig gevingerspelde woorden gaat (Battison 1978) of om de bewuste keuze om een gebaar op die wijze te vormen. Voorbeelden van dergelijke gebaren zijn ZOON (C3-C6 ≈ Z-N), WIT (E2-K5 ≈ W-T), JULI (C19-C2 ≈ J-L), HOOI(KOORTS) (D3-C19 ≈ H-I), JUNI (C19-D6 ≈ J-N) en ROZE (D17-A3 ≈ R-S).

(8.12) JUNI (J-N) en WIT (W-T)

Vooral bij de gebaren voor kleuren (WIT, ROZE) vermoed ik invloed van het gebarensysteem Nederlands met Gebaren (NmG). Omdat er in de verschillende regio's zeer veel verschillende gebaren voor kleuren bestonden, heeft men er in NmG voor gekozen om die veelheid te systematiseren. In plaats

van voor elke kleur een regionaal gebaar te kiezen is er echter een nieuwe vorm bedacht voor de kleurgebaren. Elk gebaar wordt gevormd door telkens de handvormen voor de begin- en eindletter van de kleur te combineren met een boogvormige, ipsilaterale beweging (die naar de regenboog verwijst). In het Gebarenwoordenboek (Buyens 1995) zijn de nieuw gevormde gebaren opgenomen die in het gebarensysteem NmG gebruikt werden. Daarin zijn de volgende regenbooggebaren te vinden: BEIGE (B-G), BLAUW (B-W), BRUIN (B-N), GEEL (G-L), GRIJS (G-S), GROEN (G-N), ORANJE (O-J), PAARS (P-S), WIT (W-T), ZWART (Z-T). Enkel het gebaar ROOD vertoont een andere structuur (1-hand die voor de lip beweegt). Nochtans komt in de Limburgse regio ook een gebaar voor "rood" voor dat uit handvormen voor de eerste en de laatste letter bestaat: ROOD (D17-C23 ≈ R-D). De andere kleurgebaren die naar letters uit het handalfabet verwijzen, komen ook uit die regio. Bovendien kennen de Limburgse gebaren in mijn corpus over het algemeen een iets grotere invloed van het handalfabet dan de andere regio's. Ook De Weerdt et al. (2003: 61) stellen vast dat het aantal geïnitialiseerde gebaren – in hun classificatie zowel initialisering als initiële modificatie – het grootst is in de regio Limburg.

8.4.2.4. Composita

Een andere uiting van invloed van het handalfabet toont zich in sequentiële composita die uit twee delen bestaan. Het eerste deel bestaat enkel uit een handvorm uit het handalfabet die verwijst naar de eerste letter van een Nederlands woord. Die vorm wordt geplaatst op de voor vingerspelling kenmerkende locatie, met name in de neutrale ruimte aan de ipsilaterale kant op schouderhoogte. Het tweede deel van de composita bestaat uit een volledig gebaar. Het verschil met geïnitialiseerde en initieel gemodificeerde gebaren bestaat erin dat deze composita een sequentie van een handvorm uit het alfabet en een gebaar tonen, en de handvorm niet in een gebaar integreren. Een voorbeeld van een dergelijk compositum is het gebaar ALLERGIE. Dat gebaar bestaat uit twee delen: ten eerste de A2-handvorm (≈ A) en ten tweede een geklauwde 5-hand die over de rug van de niet-dominante hand krabt. Van ALLERGIE bestaat ook een variant waarbij de A-hand in het eerste gedeelte van het compositum begeleid wordt door een ipsilaterale beweging (= een initieel gemodificeerd gebaar). In het corpus zijn nog talrijke andere voorbeelden van composita geattesteerd, zoals o.a. GAL, IGLO, INSEKT, KLIER, WESP, ZINTUIG, VITAMINEN, HYPERVENTILATIE, GEL, KATOEN en ZIJDE.

(8.13) Samenstelling van letter uit handalfabet en gebaar: IGLO

8.2.4.5. Letterwoorden

Tenslotte is er nog een groep van Nederlandse letterwoorden en afkortingen die ook in de VGT in vingerspelling zijn opgenomen, zoals C-M ('centimeter'), T-V, W-C, B-T-W, B-M-W en A-I-D-S.

8.4.2.6. Overzicht van de door het handalfabet beïnvloede handvormen

In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van alle handvormen die in één of meerdere gebaren blijk geven van motivatie op basis van het handalfabet. Ze zijn gegroepeerd per letter uit het alfabet (kolom 1). Telkens geef ik aan van welke handvormklasse de letter uit het handalfabet een allofoon is. In de derde kolom van de tabel zijn ook de fonetische handvormen gegeven die in één of meerdere gebaren een bepaalde letter voorstellen. Eén handvorm kan soms voor verschillende letters staan (bv. binnen de klasse B staat B1 soms voor een M en soms voor een B). Enkele letters worden ook door verschillende handvormen voorgesteld (bv. de letter T kan door een T-handvorm of een bO-handvorm voorgesteld worden). In de vierde kolom geef ik aan hoeveel gebaren in het VGT-corpus die specifieke handvorm uit het alfabet vertonen. Vervolgens geef ik telkens een voorbeeld van een dergelijk gebaar. Tenslotte geef ik aan wat de fonologische representatie is van de handvormen in kwestie.

Letter	Allofoon van	Fonetische handvormen	Aantal	Voorbeeld	Fonologische specificatie
A	A	A1, A2	10	ANTIBIOTICA	[duim: uit]
B	B	B1, B2, B3, M1, M2	16	BRUIN	[alle]
C	C	J1, J3	9	CONTROLE	[alle] – [open] – [gerond]
D	1	C1, C23	8	DUITS	[één]
E	B”	B12	3	EUROPA	[alle] – [open] – [gerond]
F	T	K4, K5, K6, K1	15	FEBRUARI	[één] – [gesloten]
G	1”	C13, C14, H1	9	GAL	[één] – [gerond] – [duim: uit]
H	H	D3, D6, D7	24	HAL	[één=›alle]
I	Y	C17, C18, C19	31	INFORMATIE	[één: ulnair]
J	Y	C17, C18, C19	5	JONG	[één: ulnair]
K	V	E17, M3	19	KILO	[één=›alle]
L	L	C2	22	LENTE	[één] – [duim: uit]
M	B	B1, B3, B4, B5, B6, A16	17	MENOPAUZE	[alle]
	M	B15	3	NAAM	[alle=›één]
N	H	D6, D3	18	NEEN	[één=›alle]
O	O	I1	9	OKTOBER	[alle] – [gesloten] – [gerond]
P	V	E17, E3	18	PROEVEN	[één=›alle] – [gespreid]
R	H	D3, D17	20	ROME	[één=›alle]
S	S	A1, A3	17	SEPTEMBER	[gesloten]

T	T	K4, K5, K1	11	TRUI	[één] – [gesloten]
	bO	C7, C10	3	TRAININGSPAK	[één] – [gesloten] – [gerond]
U	H	D3	1	UNIFORM	[één=›alle]
V	V	E3	30	VAKANTIE	[één=›alle] – [gespreid]
W	W	E2	29	WINKELEN	[één=›alle] – [gespreid] – [duim: uit]
	3	K18	1	WEEKEND	[alle=›één] – [gespreid]
X	1”	C9	3	TAXI	[één] – [gerond]
Z	1	C3, C23	6	ZIJDE	[één]

(8.14) Invloed van het handalfabet op handvormen in het lexicon

Het is niet vanzelfsprekend om invloed van het handalfabet te bewijzen. Voor bepaalde vormen van motivatie is de invloed af te leiden uit andere vormelementen van het gebaar: dat geldt voor initieel gemodificeerde gebaren, voor gebaren die uit meerdere letters bestaan en voor composita van een letter en een gebaar. Vooral bij de geïnitialiseerde gebaren is het soms gissen. Ook bij die gebaren zijn er echter elementen die het vermoeden van motivatie van de handvorm bevestigen, zoals het bestaan van niet-gemotiveerde varianten van het gebaar (bv. het gebaar LICHAAM met B-handvorm en met L-handvorm) of de gemarkeerdheid van de handvorm zelf (bv. de handvorm E17 of K in KERSTMIS).

In navolging van Van der Kooij (2002: 148-149) beschouw ik de gemotiveerde handvormen als allofonen van “fonologische handvormen” in de VGT, m.a.w. als specifieke fonetische realisaties van fonologische kenmerken, cf. ook § II.5.4.3. De codes in de tweede kolom van tabel (8.14) verwijzen naar de “fonologische handvormen” waarvan de gemotiveerde handvormen allofonen zijn. Een dergelijke benadering van door het handalfabet gemotiveerde handvormen maakt het mogelijk om te voorspellen hoe de gemotiveerde handvorm gerealiseerd zal worden, mocht de motivatie verloren gaan. In enkele gebaren is de huidige handvorm immers al afgeweken van de oorspronkelijke vorm uit het handalfabet. Zo zien we bijvoorbeeld de H-handvorm (D3) die de R voorstelt in het gebaar ROME: het specifieke kenmerk van de letter R, met name de gekruiste vingers, is verdwenen en de zichtbare motivatie van de handvorm bijgevolg ook. De realisatie van de R als een H is voorspelbaar op basis van de fonologische representatie waarmee de fonetisch gekruiste R geassocieerd was: [één=>alle]. Opvallend is dus dat handvormen met gemarkeerde fonetische vormelementen, zoals de R met gekruiste vingers, zich conformeren aan de regels van het fonologische systeem van de VGT en hun gemarkeerde eigenschappen verliezen.

Uit de tabel blijkt dat letters zoals M, T en W in verschillende handvormklassen kunnen voorkomen. In het geval van de letter M hangt dat samen met de fonetische variatie in de realisatie van de letter uit het handalfabet. Sommige gebaarders vormen de M met drie vingers (index, middenvinger en ringvinger), naar analogie van de drie beentjes van de geschreven letter M. Anderen selecteren vier vingers en gebruiken ook hun pink. Ook de

gebruikte gewrichten zijn niet altijd dezelfde: in sommige realisaties van de M zijn enkel de basisgewrichten gebogen, terwijl in andere realisaties ook de niet-basisgewrichten buigen. Er zijn zelfs heel wat voorbeelden te vinden van volledig gestrekte vingers. De verschillende fonetische realisaties van de letter M in gemotiveerde gebaren geven aan dat fonetische factoren vaak de bovenhand nemen boven zuiver semantische en iconische elementen. Dat verklaart waarom de M vaak afwijkt van de standaardvorm uit het alfabet. In vele gebaren wordt de gebogen B niet meer geassocieerd met de oorspronkelijke vorm uit het alfabet. Ook hier heeft het leenfoneem M zich aangepast aan het fonologische systeem van VGT waarin handvormen met geselecteerde index, midden- en ringvinger gemarkeerd zijn en waarin gebogen basisgewrichten geen distinctieve waarde hebben.

De verdeling van de letters A, T en W over verschillende klassen is terug te brengen tot de (regionale en individuele) varianten van die letters die in gebruik zijn.

(8.15) Varianten van de handvormen voor de letters A, T en W:

(8.15.1) Twee varianten van de letter A

(8.15.2) Twee varianten van de letter T

(8.15.3) Twee varianten van de letter W

In het corpus komen de verschillende vormen ook in dezelfde gebaren voor. Zo kent het gebaar TRAININGSPAK een variant met de eerste handvorm in (8.15.2) die in heel Vlaanderen gebruikt wordt en een variant met de tweede handvorm in (8.15.2) uit Limburg.

9 HOOFDSTUK 9
Oriëntatie

Het dependentiemodel voorziet in een eerder aparte en zeer economische benadering van de parameter oriëntatie. Van der Kooij beschouwt oriëntatie als een relatie tussen de articulator en de locatie van een gebaar en zij heeft het dan ook bij voorkeur over "relatieve oriëntatie" (cf. reeds in Crasborn & Van der Kooij 1997). In haar model is de representatie van oriëntatie een deel van de Actieve Articulator, een knoop die vertakt in een hoofd, handvorm, en een afhankelijke, oriëntatie, cf. de boomstructuur in (9.1).

(9.1) De Actieve Articulator

In de volgende paragrafen geef ik een bondige samenvatting van de representatie van de parameter oriëntatie in verschillende fonologische gebarentaalmodellen, vooral met het oog op de keuze voor relatieve oriëntatie in het dependentiemodel. Daaropvolgend wordt dan de representatie van relatieve oriëntatie in het dependentiemodel verder toegelicht. Tenslotte ga ik na of die representatie in al haar aspecten ook op VGT-gebaren van toepassing is.

9.1 De parameter oriëntatie: absoluut versus relatief

In de fonetische realisatie van gebaren zijn niet enkel de selectie en configuratie van de vingers van belang. Ook de precieze oriëntatie van die vingers of van de volledige hand moet bepaald worden. Onderstaande afbeeldingen geven aan dat de vingertoppen van de B-hand zich op verschillende manieren kunnen verhouden ten opzichte van bv. het grondoppervlak.

(9.2) Verschillende oriëntaties van de vingertoppen ten opzichte van het grondoppervlak

Bovendien kan bij constant naar boven gerichte vingertoppen de handpalm van de B-hand verschillende oriëntaties aannemen:

(9.3)
Verschillende oriëntaties van de handpalm bij constante oriëntatie van de vingertoppen

De diverse fonetische oriëntaties van de articulator waren voor vele auteurs de aanleiding om een reeks kenmerken te ontwikkelen die elke mogelijke oriëntatie moesten kunnen vatten. In het allereerste fonologische model voor ASL (Stokoe 1960) werd oriëntatie nog niet als een belangrijke parameter aangezien: "To cover the few signs that were distinguished only by palm orientation (...), Stokoe used a diacritic to the symbol for hand configuration in his notation system." (Crasborn & Van der Kooij 1997: 38)[29] Daarna – en zeker sinds Battison (1978) – is oriëntatie, naast handvorm, padbeweging en locatie, steevast als de vierde parameter beschouwd waaruit gebaren zijn opgebouwd (o.a. Friedman 1976, Sandler 1989, Liddell & Johnson 1995). In de meeste modellen gaat het echter om absolute oriëntatie, gedefinieerd als de oriëntatie van de hand in de ruimte of, zoals Crasborn & Van der Kooij (1997: 38) het meer informeel stellen, "the direction that the sides of the hands are pointing at". Zij voegen daaraan toe (1997: 38): "As the hand is a three-dimensional object, specifying the orientation of two sides of the hand describes its full specification. As far as we know, without exception, the palm side and the finger side have been chosen in sign language literature."

Ik neem de analyse van Friedman (1976) hier als voorbeeld. Opmerkelijk is dat zij een absolute visie op oriëntatie combineert met een eerste aanzet tot een relatieve oriëntatie[30]. Zij beschrijft absolute oriëntatie niet als de verhouding van de articulator ten opzichte van het grondoppervlak, maar wel als de verhouding ten opzichte van het lichaamsvlak. Uit het volgende citaat blijkt echter haar in wezen absolute visie op oriëntatie:

> Many hand shapes can be marked for two orientations: one for the direction that the palm faces, and one for the direction that the extended fingers

[29] Ook belangrijk is het onderscheid tussen articulatorische oriëntatiekenmerken (zoals de aanduiding van de houding van de pols bij Stokoe: prone versus supine) en perceptuele oriëntatiekenmerken (zoals in de andere modellen die hier besproken worden én in het dependentiemodel).

[30] Ook Liddell & Johnson (1995: 271) combineren een absolute en een relatieve representatie van oriëntatie, maar in tegenstelling tot Friedman gebruiken zij die dubbele representatie in elk gebaar: "It appears that signs make use of two dimensions functioning together to orient the hand. The first of these is facing, which 'points' a part of the hand at a location. The second is orientation proper which usually indicates which part of the hand is pointing toward the ground."

> point toward. For example, the G hands in the sign SOCKS can be said to be oriented downward and away from the signer – the palm sides face downward and the extended fingers away from the signer (SOCKS has two G hands in an alternating to and fro movement in neutral space). (Friedman 1976: 68)

In haar onderzoek naar de structuur van ASL-gebaren stoot Friedman echter op aanzienlijke variatie in de realisatie van oriëntatie, variatie die niet distinctief is, maar die door de oriëntatiekenmerken wel als dusdanig voorgesteld wordt: "Given the discrete orientation components, we would be unable to indicate that variations in orientation in these instances are irrelevant and are neither phonologically nor semantically distinctive." (Friedman 1976: 72) Op grond daarvan stelt zij voor "that for signs in which the hand(s) make(s) contact with the body (contact signs), the orientation specification designate the point of contact – that part of the hand which touches the body" (1976: 72). Op die manier is het probleem voor contactgebaren opgelost. Het contact van een specifiek deel van de hand met het lichaam is constant, terwijl de oriëntatie van de rest van de hand kan wisselen, maar dat is niet-distinctieve variatie die niet in oriëntatiekenmerken gevat wordt. Voor gebaren zonder contact met het lichaam zal oriëntatie aangegeven worden zoals hierboven beschreven staat: met een kenmerk voor de oriëntatie van de handpalm en een kenmerk voor de oriëntatie van de vingers ten opzichte van het lichaam.

Greftegreff (1992) maakt melding van aanzienlijke fonetische variatie in de palmoriëntatie van wijsgebaren in de Norsk Tegnspråk (verder: NTS). Zij focust op *indexical signs* ('wijsgebaren'): "signs that involve pointing with the index finger at an object or a location" (1992: 159). Dergelijke gebaren worden – niet alleen in de NTS, maar ook in de NGT en de VGT – meestal met een 1-hand uitgevoerd waarvan de vingertop naar de bedoelde locatie wijst. Het persoonlijk voornaamwoord IK is een voorbeeld van een wijsgebaar: de 1-hand beweegt naar het lichaam toe en maakt contact met de vingertop op het midden van de borst. Uit het onderzoek van Greftegreff blijkt dat de palmoriëntaties, de bewegingen en het (al dan niet) contact maken met het lichaam sterk variëren in verschillende realisaties van hetzelfde wijsgebaar. De factor die wel altijd constant blijft, is de "finger pointing direction" (1992: 170). Vandaar de conclusie van Greftegreff (1992: 180) dat "(t)he indexical signs discussed here are structurally quite simple. The apparently complex variations in sign form do not result from an internally complex structure, but from the *interplay* between the articulation and its locus."

Crasborn & Van der Kooij (1997) bouwen voort op het inzicht van Greftegreff met de hypothese dat niet enkel in wijsgebaren, maar eigenlijk in alle gebaren enkel de relatieve oriëntatie gespecificeerd dient te worden. Zij definiëren relatieve oriëntatie als de relatie tussen de articulator en de plaats van articulatie. De oriëntatie van de hand wordt dus niet beschouwd als een relatie tussen delen van de hand en elementen in de ruimte (het grondoppervlak of het lichaamoppervlak), maar als een relatie tussen verschillende elementen in de fonologische representatie van dat gebaar. Net zoals Friedman (1976) en Greftegreff (1992)

is hun belangrijkste argument daarvoor de enorme variatie in absolute oriëntatie van vingers en handpalmen én bovendien ook vaak in de handvormen zelf. Alle mogelijke varianten van een gebaar zouden een andere representatie van absolute oriëntatie vereisen, terwijl de oriëntatie van één deel van de articulator ten opzichte van de locatie constant is. De meer abstracte relatieve oriëntatie is perfect in staat om alle varianten te verenigen. Voor concrete voorbeelden uit de NGT verwijs ik naar Crasborn & Van der Kooij (1997); VGT-voorbeelden volgen hieronder.

Ondersteuning voor het belang van relatieve oriëntatie vinden Crasborn & Van der Kooij (1997: 40) ook op morfosyntactisch niveau, met name in de eigenschappen van werkwoorden met congruentie, zoals ANTWOORDEN, UITNODIGEN, GEVEN etc. Crasborn & Van der Kooij verwijzen daarvoor naar Meir (1995). Zij definieert werkwoorden met congruentie als volgt: "Agreement verbs can be described as consisting of a linear movement (path movement) that moves from one reference point to another. The beginning point is the subject marker, and the end point – the object agreement marker." (Meir 1995: 106) In haar onderzoek van zowel regelmatige als onregelmatige (de zogenaamde *backwards verbs*) congruentiewerkwoorden toont zij aan dat de oriëntatie van de hand(en) de (syntactische) relatie tussen subject en object aanduidt: "The facing of the hand(s) is towards the object of the verb" (Meir 1995: 113). De richting van de padbeweging staat in voor de semantische of thematische relaties tussen *source* en *goal* van de werkwoorden.

9.2 Oriëntatie in het dependentiemodel (2002)

Net zoals de handvormknoop en de passieve articulatorknoop (locatie) is ook de oriëntatieknoop opgebouwd uit een statische en een dynamische component. Onder oriëntatie ressorteren enerzijds het hoofd relatieve oriëntatie en anderzijds de afhankelijke dynamische oriëntatie, cf. de boomstructuur in (9.4).

(9.4) De oriëntatieknoop

De relatieve oriëntatieknoop staat voor de statische oriëntatie en bevat als hoofd van de representatie statische informatie, terwijl de dynamische knoop oriëntatieveranderingen representeert. De dynamische knoop vertoont altijd een vertakkende structuur die fonetisch als een sequentie van verschillende oriëntatieposities gerealiseerd wordt.

9.2.1. Statische relatieve oriëntatie

De kenmerken die Van der Kooij ontwikkelt voor de representatie van relatieve oriëntatie, verwijzen allemaal naar een deel van de hand: [ulnair], [palm], [toppen], [rug], [radiaal] en [wortel][31]. Het concept van relatieve oriëntatie houdt in dat een deel van de articulator, aangeduid door het oriëntatiekenmerk, gericht is naar de locatie van het gebaar of naar de finale setting in een padbeweging. De verklaring van de oriëntatiekenmerken wordt gegeven in (9.5).

(9.5) Definities van de oriëntatiekenmerken
- [ulnair] de pinkzijde van de hand of van de vinger(s)
- [palm] de palmzijde van de hand of van de vinger(s)
- [toppen] de top(pen) van de vinger(s)
- [rug] de rug van de hand of van de vinger(s)
- [radiaal] de duimzijde van de hand of van de vinger(s)
- [wortel] de wortel van de vingers of van de hand (= de pols)

Enkele afbeeldingen kunnen de fonologische kenmerken en de relatie tussen articulator en locatie verduidelijken.

(9.6)
MEVROUW [radiaal]
VERVELEN [toppen]

MAANDAG [ulnair]

[31] De Engelse benamingen van de kenmerken in Van Der Kooij (2002: 216) zijn [ulnar], [palm], [tips], [back], [radial] en [root].

In MEVROUW en VERVELEN is de locatie een plaats op het lichaam. Het gebaar MEVROUW krijgt de specificatie [radiaal], aangezien de duimzijde van de B-hand contact maakt met de romp. De duim is echter niet geselecteerd en ruimt plaats voor de andere vingers (= realisatie als B3). Het gebaar VERVELEN draagt de specificatie [toppen]: de toppen van de 5"-hand zijn in constant contact met de romp. Het gebaar MAANDAG wordt uitgevoerd met een padbeweging in de neutrale ruimte. Bij een padbeweging geldt de tweede setting, m.a.w. de "eindlocatie", als het ijkpunt voor de oriëntatie van de hand. In MAANDAG is de pinkzijde van de hand naar de tweede setting gericht, vandaar het oriëntatiekenmerk [ulnair].

9.2.2. Dynamische oriëntatie: oriëntatieveranderingen

Naast statische relatieve oriëntatie worden in de oriëntatieknoop ook de oriëntatieveranderingen gerepresenteerd, met name onder de knoop "dynamische oriëntatie". Samen met handinterne bewegingen vormen oriëntatieveranderingen de lokale bewegingen van een gebaar. Van der Kooij (2002: 227) onderscheidt drie verschillende types fonetische oriëntatieveranderingen, telkens mogelijk in twee "richtingen" en in een herhaalde variant. Ik geef bij elk type een VGT-voorbeeld ter verduidelijking.

(9.7) Fonetische oriëntatieveranderingen

(9.7.1) **Roteren** (= verandering in palmoriëntatie)
- pronaal ▶ supinaal (wijzerzin)
- supinaal ▶ pronaal (tegenwijzerzin)
- herhaald

Voorbeeld: EERSTE (wijzerzin)

(9.7.2) **Pivoteren** (= verandering in vingeroriëntatie)
- radiaal ▶ ulnair (in de richting van de pink)
- ulnair ▶ radiaal (in de richting van de duim)
- herhaald

Voorbeeld: MORGEN (richting pink)

(9.7.3) **Knikken** (= verandering in palm- en vingeroriëntatie)
- rug ▶ palm (in de richting van de handpalm)
- palm ▶ rug (in de richting van de rug)
- herhaald

Voorbeeld: BASKETBAL (richting handpalm)

De pivoterende (9.7.2) en de knikkende (9.7.3) oriëntatieveranderingen stellen een beweging voor aan het polsgewricht en de roterende beweging is een beweging die vanuit het ellebooggewricht komt – of bij gestrekte arm vanuit het schoudergewricht. De tekening van de hand in (9.8), uit Crasborn (2001: 127), kan de drie types van oriëntatieveranderingen verduidelijken.

(9.8) Drie assen waarrond de articulator kan bewegen (Crasborn 2001: 127)

Roterende bewegingen zijn bewegingen rond de longitudinale as (die vanuit de arm door de hand loopt); pivoterende bewegingen zijn – op die tekening – bewegingen waarbij de pols draait rond de as die door de palm naar het dorsum loopt; bij knikkende bewegingen draait de pols rond de as die van de radiale naar de ulnaire zijde van de hand loopt.

In navolging van Van der Hulst (1993) beschouwt Van der Kooij enkel roterende bewegingen als fonologisch relevante bewegingen: "nodding and pivoting can be seen as reduced versions of path movements" (Van der Hulst 1993: 227). Zij geeft hiervoor drie argumenten (2002: 229-230). Ten eerste heeft zij geen minimale paren gevonden op basis van de specificatie van die oriëntatieveranderingen. Ten tweede bestaat er volgens Van der Kooij in de NGT veel variatie in de realisatie van pivoterende en knikkende bewegingen en bovendien alterneren die oriëntatieveranderingen in veel gevallen met padbewegingen. Pivoterende

en knikkende bewegingen zijn vaak niet meer dan fonetische effecten van bepaalde relatieve oriëntatiespecificaties in combinatie met een verandering in setting. Ten derde is de distributie van roterende bewegingen minder beperkt dan die van pivoterende en knikkende bewegingen. Die laatste bewegingen kunnen – als herhaalde bewegingen – enkel voorkomen met padbewegingen die niet overeenstemmen met de richting waarin zijzelf bewegen. Herhaalde pivoterende bewegingen komen dus enkel voor met voorwaartse (of achterwaartse) en opwaartse (of neerwaartse) bewegingen. Daartegenover staat dat roterende bewegingen met alle padbewegingen kunnen combineren en zelfs ook als niet-herhaalde beweging.

De fonologische representatie van de roterende oriëntatiebewegingen gebeurt door middel van de kenmerken [pronaal] en [supinaal][32]. Van der Kooij geeft geen definitie van de twee begrippen "pronaal" en "supinaal". In Sandler (1989: 88), die [±prone] als absoluut oriëntatiekenmerk gebruikt, worden ze als volgt gedefinieerd: "[+prone] means the flat of the palm is facing down, and [-prone] means the flat of the palm is facing up." Een opeenvolging van [pronaal] en [supinaal] verwijst – voor de sterke hand – naar een roterende beweging in wijzerzin, cf. (9.9.1), terwijl een sequentie van [supinaal] en [pronaal] een rotatie in tegenwijzerzin representeert, cf. (9.9.2).

(9.9) De representatie van roterende oriëntatieveranderingen

In de volgende paragrafen zal ik de theorie van Van der Kooij voor NGT op de gebaren in het VGT-corpus toepassen. § 9.3. behandelt de representatie van relatieve oriëntatie en § 9.4. de representatie van dynamische oriëntatie. In beide paragrafen zal ik ook ingaan op de frequentie van de diverse oriëntatiespecificaties en op hun eventuele semantische motivatie.

[32] De articulatorische kenmerken [pronaal] en [supinaal] worden ook gebruikt in de representatie van statische oriëntatie, met name bij gebaren in de neutrale ruimte zonder padbeweging, cf. § 9.3.3.1.

9.3 Relatieve oriëntatie in de VGT

9.3.1. De representatie van relatieve oriëntatie in verschillende types VGT-gebaren

Eerst en vooral zal ik enkele voorbeelden geven van VGT-gebaren met diverse relatieve oriëntaties. Om de vergelijking met NGT te vergemakkelijken gebruik ik daarvoor dezelfde opbouw in tabel (9.10) als Van der Kooij (2002: 216).

	lichaam – finaal contact	**zwakke hand – finaal contact**	**ruimte – padbeweging**	**lichaam – continu contact**
[ulnair]	ZWART	NAAM	HYGIËNE	BURGEMEESTER
[palm]	ADEMEN	WAAR	REGEN	GRAAG
[toppen]	VERSLAAFD	ZIEK	DEPRESSIEF	SLIM
[rug]	INJECTIESPUIT	BEWIJS[33]	SCHERP	LICHAAM
[radiaal]	DORST	PROGRAMMA	BROER	LOON
[wortel]	BEKKEN	UITGAAN	DAG	ROMEIN

(9.10) Oriëntatiekenmerken in verschillende types gebaren

(9.11)
Voorbeelden van gebaren met verschillende oriëntatiekenmerken:
BURGEMEESTER, REGEN
ZIEK, ROMEIN, DORST, INJECTIESPUIT.

[33] De gebaren BEWIJS en PROGRAMMA komen niet in mijn corpus voor.

Van der Kooij licht de interpretatie van oriëntatie in de verschillende gebaartypes toe:

> Relative orientation is a specified part of the articulator that is facing either a specified location or a final setting. This implies that the relative orientation features get different interpretations for different location and movement types. We need to distinguish between facing the specified location, and facing the final setting in case a path movement is specified.
> (Van der Kooij 2002: 217)

In de twee eerste gebaartypes in tabel (9.10) vallen beide interpretaties van oriëntatie samen: in gebaren met een eindcontact[34] (*end contact signs*) is de locatie op het lichaam of op de zwakke hand tegelijk ook de finale setting in de padbeweging. Zo zijn in de gebaren DORST en ZIEK respectievelijk de hals van de gebaarder en de rug van de zwakke hand de locaties waarnaar de radiale zijde resp. de toppen van de vingers zich richten.

Gebaren die de radiale zijde van de sterke hand naar de zwakke hand richten, zijn erg zeldzaam. In mijn corpus komt geen enkel voorbeeld voor en in het VGT-woordenboek ook niet. Een specifieke uitvoering van het gebaar PROGRAMMA vertoont een dergelijke oriëntatie. Normaal gezien maakt de sterke gebogen B-hand in dat gebaar herhaaldelijk contact met de zwakke B en dat aan de ulnaire zijde. Wanneer men een programma wil voorstellen aan een publiek, zal men echter de zwakke hand met de palm naar voren draaien, waardoor niet langer de ulnaire zijde van de gebogen B contact maakt met de zwakke hand, maar wel de radiale zijde.

Het derde gebaartype bestaat uit gebaren met een padbeweging in de neutrale ruimte. In hoofdstuk 11 wordt uiteengezet dat padbewegingen in het dependentiemodel gerepresenteerd worden door een opeenvolging van twee settingkenmerken die het begin en het einde van de beweging aanduiden. Voor de interpretatie van het oriëntatiekenmerk wordt de eindsetting als referentiepunt genomen, d.w.z. het door het kenmerk aangegeven deel van de hand is gericht naar de finale setting van de padbeweging. In het geval van REGEN is er een neerwaartse padbeweging. De palm van de 5-hand is naar onderen gericht, vandaar de fonologische specificatie [palm]. Het neerwaartse pad wordt in REGEN gecombineerd met een knikkende oriëntatieverandering (cf. § 9.4.1).

In de vierde kolom zijn gebaren opgenomen die geen eindcontact, maar een continu contact vertonen. Dat betekent echter niet dat zij constant op dezelfde plaats blijven. De articulator vertoont in elk van de zes gebaren een beweging op het lichaam, telkens zonder dat het contact tussen articulator en articulatieplaats verbroken wordt. De gebaren BURGEMEESTER, GRAAG, SLIM, LICHAAM, LOON en ROMEIN worden allemaal met een rechte padbeweging gevormd. In die gebaren komt het deel van de hand dat naar de locatie van het gebaar gericht is niet

[34] Over de verschillende vormen van contact en hun fonetische / fonologische waarde handelt § 11.5.

overeen met het deel dat in de richting van de finale setting van de beweging wijst. In BURGEMEESTER is de ulnaire zijde van de hand constant naar de romp gericht, maar het is de wortel van de hand die naar de finale setting gericht is. In gebaren met zowel contact met het lichaam als een padbeweging is het dus onduidelijk hoe de oriëntatiekenmerken geïnterpreteerd moeten worden. Van der Kooij (2002: 218) kiest voor de oriëntatie ten opzichte van de locatie, al geeft ze toe dat daarvoor niet meteen een gegronde reden voorhanden is. Op die wijze is het gebaar in elk geval op dezelfde wijze gerepresenteerd als andere gebaren met een continu contact met het lichaam, maar zonder rechte padbeweging (zoals bv. het gebaar WIJN dat met een cirkelvormige beweging en continu contact op de wang gevormd wordt, of SEX met continu contact met de nek). In de bespreking van de verschillende vormen van contact (§ 11.5) en de relatie met oriëntatie zal ik een regel invoegen die een hiërarchie bepaalt tussen locatie en setting, cf. (11.14). Die regel zegt dat oriëntatiekenmerken bij specificatie van een locatie steeds betrekking hebben op de locatie, ongeacht of er settingkenmerken gespecificeerd zijn of niet.

Van der Kooij (2002) heeft het niet over de representatie van gebaren met begincontact, d.w.z. gebaren die op een plaats op het lichaam of op de zwakke hand starten en een – vaak kleine – beweging weg van het lichaam maken. In Van der Kooij (1996) stelt ze voor om een dergelijk contact te representeren met behulp van twee settingkenmerken. Nader onderzoek wijst uit dat de analyse van locatie, beweging en oriëntatie in begincontactgebaren niet voor de hand ligt. In § 11.5 behandel ik verschillende mogelijke representaties van begincontact.

9.3.2. De frequentie van relatieve oriëntatie in de VGT

In de VGT-databank heb ik de oriëntatie van de articulator als relatief ten opzichte van de locatie getranscribeerd, in tegenstelling tot de NGT-databank waarin nog met absolute oriëntatiecodes gewerkt is. Dat betekent dat het wel mogelijk is om de frequentie van de verschillende relatieve oriëntaties in het VGT-corpus te bepalen. Toch kan ik slechts enkele tentatieve cijfers noemen, aangezien de transcriptie in de databank fonetisch is en dus te gedetailleerd. Zo zijn o.a. bij gebaren met begincontact zowel de oriëntatie naar het lichaamsdeel als de oriëntatie naar de tweede setting in de neutrale ruimte getranscribeerd. In het licht van die bedenkingen moeten de kwantitatieve gegevens in tabel (9.12) dus met enige omzichtigheid gebruikt worden. Toch kunnen ze een tendens van frequentie van de oriëntatiekenmerken aanduiden.

Relatieve oriëntatie	Aantal
[toppen]	1117
[palm]	536
[ulnair]	478
[radiaal]	343
[rug]	317
[wortel]	100

(9.12) De frequentie van de verschillende oriëntaties

Opvallend is in elk geval het hoge aantal gebaren dat de vingertoppen als relatieve oriëntatie kent. Op de tweede en derde plaats in de rangschikking komen de palm en de ulnaire zijde. Radiale en dorsale oriëntaties zijn nog iets minder frequent en het minst vaak is de wortel van de hand of van de vingers naar de locatie gericht. Van der Kooij beschikt slechts over heel beperkte cijfers voor de frequentie van relatieve oriëntatie in NGT. Zij maakt melding van de volgende rangorde (2002: 218): "[Ulnar] and [palm] are the most frequent values. [Tips], [back] and [radial] are less frequent and [root] is very infrequent." De volgorde van frequentie in de NGT komt dus met die in de VGT overeen, op één belangrijk onderscheid na. In de VGT blijkt het kenmerk [toppen] veruit de meest frequente waarde te zijn, in de NGT komt [toppen] pas op de derde plaats. De cijfers voor de VGT en zeker voor de NGT zijn echter zo beperkt dat we niet met zekerheid kunnen zeggen of het hier om een significant onderscheid tussen de twee gebarentalen gaat.

9.3.3. Absolute oriëntatie

Niet alle gebaren zijn zomaar in de analyse van relatieve oriëntatie in te passen. Van der Kooij (2002) vermeldt drie groepen van potentieel problematische gebaren. De eerste groep bestaat uit gebaren die in de neutrale ruimte en zonder padbeweging worden gevormd. Gebaren in de neutrale ruimte kennen immers geen fonologische specificatie van locatie, terwijl dat nu net een vereiste is voor invulling van de relatieve oriëntatie. Bij gebaren met een padbeweging in de neutrale ruimte rijst dat probleem niet, aangezien de oriëntatie van de articulator zich dan richt naar de tweede setting, cf. het voorbeeld MAANDAG in (9.6). Bij gebaren zonder padbeweging en bij gebaren met een cirkelbeweging is er een locatie noch een tweede setting waarnaar de articulator zich kan richten. De tweede groep problematische gebaren zijn tweehandige gebaren, waarin niet enkel de sterke hand maar ook de zwakke hand een oriëntatiespecificatie moet kennen. De derde groep bestaat uit gebaren met een semantisch gemotiveerde oriëntatie: de gemotiveerde oriëntatie van objectclassifiers en de "*outlining*" ('omlijnende, contouren tekenende') oriëntatie in afbeeldende gebaren. In onderstaande paragrafen bespreek ik de drie groepen en ik pas de analyse toe op voorbeelden uit het VGT-corpus; voor *outlining* gebaren verwijs ik naar § II.5.4.1.

9.3.3.1. Gebaren zonder padbeweging

Er zijn een aantal gebaren in de neutrale ruimte die geen padbeweging vertonen (Van der Kooij 2002: 218). In veel van die gebaren is echter wel een specificatie van oriëntatie nodig. In plaats van een kunstgreep door te voeren om ook in die gebaren relatieve oriëntatie te kunnen behouden, bv. door extra vlakken aan te nemen in de ruimte voor het lichaam, kiest Van der Kooij ervoor om de absolute oriëntatiekenmerken [pronaal] en [supinaal] hier in te zetten. Bij specificatie van [pronaal] is de palm van de hand naar onderen gericht, bij [supinaal] is de palm van de hand naar boven gericht. VGT-

gebaren die het kenmerk [pronaal] dragen, zijn MAMA, PAPA, PIJN, NU, BIER en COMPUTER. Voorbeelden van gebaren met het kenmerk [supinaal] zijn HOE, ANGST, WAAROM en CLITORIS.

(9.13) Gebaren met een pronale oriëntatie (COMPUTER) en met een supinale oriëntatie (WAAROM)

Daarnaast zijn er ook heel wat gebaren die een roterende oriëntatieverandering in de neutrale ruimte vertonen en dus enkel voor dynamische oriëntatie gespecificeerd dienen te worden, zoals bv. NICHT, BIBBEREN en SPELEN.

Tenslotte zijn bepaalde absolute oriëntaties gemotiveerd. Zo zijn een heel deel gebaren in de neutrale ruimte zonder padbeweging initieel gemodificeerde gebaren (cf. hoofdstuk 8). Dat houdt in dat zij samengesteld zijn uit (i) een handvorm die uit het handalfabet stamt en (ii) een "karakteristieke" beweging. Soms is die beweging een kleine herhaalde padbeweging, maar vaak is het een roterende oriëntatieverandering. Opvallend is dat in dergelijke gebaren niet enkel de handvorm uit het handalfabet is geleend, maar dat vaak ook de oriëntatie die in het handalfabet bij die handvorm hoort, blijft bestaan. Zo zijn de toppen van index en middenvinger in het gebaar HAL naar boven gericht, zoals in de H uit het handalfabet, en in NOORD zijn diezelfde toppen naar onderen gericht en de pols is ook gebogen, net zoals in de letter N. Andere voorbeelden van gebaren met dergelijke gemotiveerde handvormen en -oriëntaties zijn VET, NEEF, LETTER, RADIJS en GEL. In de gebaren KLIER, VITAMINEN, T-SHIRT en STAMBOOM wordt telkens voor het eigenlijke gebaar de beginletter van het overeenkomstige Nederlandse woord gevormd. Ook die handvormen vertonen hun typische oriëntatie uit het handalfabet.

(9.14) Invloed van het handalfabet: VITAMINEN en LETTER

Het tweede type gebaren dat Van der Kooij (2002: 221) onder de gebaren zonder padbeweging indeelt, zijn de gebaren met een cirkelvormige beweging. Voor de meeste van die gebaren acht zij het niet nodig om bovenop het kenmerk van beweging [cirkel] nog een extra oriëntatiewaarde toe te voegen. De mogelijkheid bestaat wel om in het geval van tweehandige gebaren met een cirkelbeweging de oriëntatierelatie tussen de twee handen aan te geven, cf. § 9.3.3.2. Ook gemotiveerde oriëntatie bij cirkelbewegingen kan gespecificeerd worden, zoals bijvoorbeeld "palm onder" bij het gebaar FIETSEN in de NGT én in de VGT: "In this sign, however, variation in the surface orientation seems to be highly restricted. The palms of the hands representing the pedals are pointing down in this sign." (Van der Kooij 2002: 223)
Gebaren met een cirkelvormige beweging komen uitgebreider aan bod in § 11.4.

9.3.3.2. Tweehandige gebaren

Alle tot nu toe besproken oriëntatiekenmerken hebben betrekking op de oriëntatie van de sterke hand. In tweehandige gebaren moet echter ook rekening gehouden worden met de zwakke hand. Relevant is vaak de relatie tussen de twee handen, maar in bepaalde gebaren vereist de positie van de zwakke hand ook een eigen oriëntatiespecificatie. In § 7.1 is een onderscheid gemaakt tussen gebalanceerde en ongebalanceerde tweehandige gebaren. Aangezien dat onderscheid voor relatieve oriëntatie van belang is, wordt het ook hier gehanteerd. In § 9.3.3.2.1 worden de gebalanceerde gebaren besproken en in § 9.3.3.2.2 de ongebalanceerde gebaren.

9.3.3.2.1. Gebalanceerde gebaren

Onder de gebalanceerde gebaren kunnen we een onderscheid maken tussen gebaren die een locatie op het lichaam vertonen en gebaren die in de neutrale ruimte uitgevoerd worden. Bij de gebaren die op het lichaam gevormd worden, zoals ZOMER en MENS, verwijst een relatief oriëntatiekenmerk eenvoudigweg naar die lichaamslocatie. Voor de gebalanceerde gebaren die in de neutrale ruimte gevormd worden, is de situatie complexer. In dergelijke gebaren is een kenmerk dat de relatie tussen de twee handen representeert volgens Van der Kooij (2002: 222) voldoende om het gebaar correct te realiseren. In de SignPhon-databank wordt de houding van de twee handen ten opzichte van elkaar gevat in beschrijvingen als "naast elkaar", "sterke hand boven zwakke hand", "sterke hand achter zwakke hand", etc. Van der Kooij acht het echter onnodig om nieuwe fonologische kenmerken te introduceren en zij wijst erop dat ook de bestaande oriëntatiekenmerken in staat zijn om de relatie tussen beide handen te representeren. Zij geeft het voorbeeld van het NGT-gebaar GEBAREN (2002: 223), dat overigens in de VGT hetzelfde gebaar is. De sterke hand kent in dit gebaar de oriëntatiespecificatie [palm]: "The orientation specified for the strong hand is the same for the weak hand. Note that the orientation specification is

used in a reciprocal manner here. The palm of the strong hand in the sign TO SIGN faces the palm of the weak hand, which in turn faces the palm of the strong hand, because it receives the same orientation specification as the weak hand."

Voor gebalanceerde gebaren met een cirkelvormige beweging lijkt dat voorstel inderdaad een goede oplossing. Ook voor tweehandige gebaren zonder padbeweging, die in vorige paragraaf werden besproken, kan een oriëntatiekenmerk voor de relatie tussen de twee handen een uitkomst bieden. In § 9.3.3.1 is voorgesteld om de oriëntatie van de articulatoren in de gebaren WAAROM en HOE te representeren door middel van het absolute oriëntatiekenmerk [pronaal] dat aangeeft dat de handpalmen in die gebaren naar boven gericht zijn. Evengoed – en misschien zelfs eleganter en consistenter – zou de relatie tussen de beide handen aangegeven kunnen worden door het kenmerk [ulnair]. Dat kenmerk laat wel een ruimere interpretatie toe, aangezien de handpalmen ofwel naar boven ofwel meer naar achter toe georiënteerd zouden kunnen zijn. De specifieke realisatie van de oriëntatie van de handpalm is echter niet distinctief en wordt dan vermoedelijk bepaald door articulatorische factoren, zoals bv. een afstand van de handen ten opzichte van het lichaam die de minste inspanning vraagt.

Een ernstig nadeel van de representatie van de relatie tussen de twee handen is mijns inziens dat bij historische evolutie van een tweehandig gebaar naar een éénhandig gebaar of bij een door synchrone elementen bepaalde *weak drop*[19] het referentiepunt voor het relatieve oriëntatiekenmerk verdwenen is. Vooral voor andere gebalanceerde gebaren dan hierboven besproken, meer bepaald voor die gebaren met een rechte padbeweging, is het niet vanzelfsprekend dat die invulling van oriëntatie de aangewezen representatie is. De reden hiervoor is dat tweehandige gebaren met een rechte padbeweging in aanmerking komen voor de standaardrepresentatie van relatieve oriëntatie ten opzichte van de finale setting van de beweging. Als voorbeelden neem ik de VGT-gebaren BROER en GEWICHT. Zoals te zien is op de eerste afbeelding, bestaat BROER uit twee T-handen die een contralaterale beweging naar elkaar toe maken.

(9.15) Tweehandige gebaren met een padbeweging: BROER en GEWICHT

De standaardrepresentatie van de oriëntatie is ten opzichte van de finale setting: voor BROER houdt dat een radiale oriëntatie in. De representatie van de relatie tussen beide handen komt hier in dit gebaar mee overeen: aangezien de handen naar elkaar toe bewegen, zijn het ook de radiale

zijdes van de handen die naar elkaar wijzen. Wanneer één van de handen wegvalt, is het oriëntatiekenmerk volgens beide representaties nog steeds transparant. In het gebaar GEWICHT bewegen twee 5-handen naar onderen. De standaardinterpretatie van oriëntatie is voor GEWICHT het kenmerk [rug], aangezien de rug van de hand in de richting van de finale setting wijst. De zijde van de handen die naar elkaar toe gericht is, is echter de pinkzijde van de handen. Gesteld dat GEWICHT analoog met GEBAREN de oriëntatiewaarde [ulnair] zou dragen, dan zou dat kenmerk in geval van *weak drop* geen correcte interpretatie meer waarborgen.

Concluderend zou ik ervoor willen pleiten om de alternatieve analyse van oriëntatie als de relatie tussen twee handen in een gebalanceerd gebaar enkel toe te passen bij gebaren waar de standaardanalyse niet van toepassing is, zoals bv. in gebalanceerde gebaren met een cirkelvormige beweging. In alle andere gebaren wordt de standaardinterpretatie van de oriëntatiekenmerken, met name t.o.v. de tweede setting, gehanteerd.

9.3.3.2.2. Ongebalanceerde gebaren

In ongebalanceerde gebaren geldt de zwakke hand als de locatie voor de sterke hand. De specificatie van relatieve oriëntatie in dergelijke gebaren heeft betrekking op de relatie tussen een deel van de (sterke) articulator en de zwakke hand. In tegenstelling tot gebalanceerde gebaren is de zwakke hand niet zomaar het spiegelbeeld van de sterke hand. In sommige gebaren komt zowel de handvorm als de oriëntatie van de zwakke hand overeen met die van de sterke hand, andere gebaren vertonen dezelfde handvorm, maar een andere oriëntatie, en in nog andere gebaren verschillen zowel handvorm als oriëntatie van sterke en zwakke hand. De onderliggende representatie van relatieve oriëntatie verstrekt echter enkel informatie over de oriëntatie van de sterke hand en niet over de oriëntatie van de zwakke hand. Daarom stelt Van der Kooij (2002: 222) voor om net zoals bij gebalanceerde gebaren de relatie tussen de twee handen aan te duiden. De sterke hand krijgt een oriëntatiekenmerk dat aangeeft welk deel van die hand naar de zwakke hand gericht is en de zwakke hand een kenmerk voor dat deel van de hand dat naar de sterke hand gericht is. Een VGT-voorbeeld van een ongebalanceerd gebaar is het gebaar ZIEK, cf. (9.12). Het wordt gevormd met een sterke T-hand en een zwakke B-hand. De toppen van duim en wijsvinger van de T-hand raken herhaaldelijk de rug van de zwakke hand aan. Het oriëntatiekenmerk voor de sterke hand is [toppen] en het kenmerk voor de zwakke hand is [rug]. Van der Kooij geeft niet aan waar oriëntatiekenmerken voor de zwakke hand in de representatie thuishoren. Twee mogelijkheden bieden zich aan: (i) het relatieve oriëntatiekenmerk voor de zwakke hand kan als een afhankelijke van de relatieve oriëntatieknoop opgenomen worden, of (ii) de oriëntatie van de zwakke hand kan bij het locatiekenmerk [hand] gespecificeerd worden. De eerste representatie is

uitgesloten, omdat kenmerken onder de relatieve oriëntatieknoop betrekking hebben op de articulator, terwijl de zwakke hand in ongebalanceerde gebaren in het dependentiemodel uitdrukkelijk niet als tweede articulator beschouwd wordt, maar als locatie – tenzij in die gevallen waar de zwakke hand morfeemstatus heeft. In hoofdstuk 10 over de locatie van gebaren zal duidelijk worden dat de kenmerken [breed] en [smal] als aanvullingen bij het locatiekenmerk [hand] bepalen of de sterke hand zich naar de rug, de palm of de radiale zijde van de zwakke hand richt.

Van der Kooij wijst erop dat de oriëntatie van de zwakke hand in ongebalanceerde gebaren vaak semantisch gemotiveerd is. Zij vergelijkt dergelijke zwakke handen met classifierhandvormen (2002: 223): "In unbalanced signs in which the handshapes are not the same, the weak hand is often related (i.e. has the same form as) to so called classifier handshapes in complex predicates. These signs may have originated from classifier constructions historically (Brennan 1990)."

9.3.3.3. Gebaren met een semantisch gemotiveerde oriëntatie

De semantisch gemotiveerde oriëntatie van zwakke handen wordt in het dependentiemodel gerepresenteerd met een combinatie van (i) relatieve oriëntatiekenmerken voor de relatie tussen de twee handen, en (ii) een absoluut oriëntatiekenmerk. Dat laatste kenmerk bestaat in een specificatie van de absolute richting waarin de handpalm wijst: supinaal (palm boven) of pronaal (palm onder). Het expliciteren van de absolute oriëntatie van de palm is absoluut noodzakelijk in gebaren waar de kenmerken van relatieve oriëntatie en hun standaardinterpretatie tot een verkeerde realisatie zouden leiden. Ik zal dat verduidelijken aan de hand van het VGT-gebaar SCHRIJVEN[36]. Het gebaar wordt gevormd met een O^-hand die een cirkelende beweging maakt over de palm van de zwakke B-hand. Het relatieve oriëntatiekenmerk van de sterke hand is [toppen], dat van de zwakke hand is [palm]. De standaardinterpretatie van een dergelijke representatie zou zijn dat de palm van de zwakke hand naar de contralaterale zijde van de ruimte wijst en in *connected signing* zijn er zeker dergelijke realisaties te vinden, maar in de citeervorm van het gebaar SCHRIJVEN, zoals die ook in de databank is opgenomen, is de zwakke B-hand met de palm (schuin) naar boven gericht. Die absolute palmoriëntatie wordt veroorzaakt door de semantische motivatie van de zwakke hand die het oppervlak voorstelt waarop iets geschreven wordt. Het corpus bevat nog andere gebaren waarin de zwakke B-hand een vergelijkbare motivatie kent, bv. LEZEN, CONTRACT, POST en VISUM[37].

In vele andere gebaren staat een zwakke B-hand – of een variant daarvan – voor een oppervlak waarop iemand staat of zich voortbeweegt, zoals in

[36] Van der Kooij (2002: 222-224) geeft het NGT-voorbeeld FOTOCOPIËREN.
[37] In de laatste twee gebaren worden a.h.w. stempels op een document gezet.

DANSEN, MIER, RUPS, RAT, BUSHALTE, BESTAAN etc. In al deze gebaren is de handpalm naar boven gericht en het is dus de handpalm die het vlak voorstelt. Opvallend is dat de semantische motivatie van dergelijke gebaren niet noodzakelijk impliceert dat de oriëntatie van de hand dwingend is. Ter verduidelijking kan het gebaar DANSEN dienen. In dit gebaar – net zoals in vele andere hier behandelde gebaren – is niet enkel de zwakke B-hand gemotiveerd, maar ook de sterke V-hand én de oriëntatie van die hand. De V-hand is een classifierhandvorm die staat voor de benen van een mens. In een zorgvuldige articulatie wordt dit gebaar gevormd met een sterke V-hand die een herhaalde roterende beweging maakt over de palm van de zwakke B-hand en waarvan de toppen na elke rotatie de handpalm aanraken, min of meer zoals een dansende persoon op een dansvloer. De palm van de zwakke hand is naar boven gericht en de vingertoppen van de sterke V-hand zijn naar onderen gericht. In het gebaar dat in het corpus is opgenomen, is er echter reeds een verandering opgetreden. De palm van de zwakke B-hand vertoont een neutrale oriëntatie, met name contralateraal gericht, en de vingertoppen van de sterke V-hand zijn eveneens contralateraal gericht. Bovendien vertoont niet enkel de sterke hand een roterende oriëntatieverandering, maar de zwakke hand draait simultaan mee met de sterke hand. Die evolutie van DANSEN komt voort uit de behoefte om tweehandige gebaren meer symmetrisch te maken (cf. Frishberg 1975).

In andere gebaren is de handpalm steevast naar onderen gericht. De absolute oriëntatie van de handpalm in dergelijke gebaren wordt fonetisch geprespecificeerd als pronaal. Voorbeelden daarvan in het VGT-corpus zijn:

- gebaren die naar de huid of naar bepaalde huidaandoeningen verwijzen, cf. HUID, ALLERGIE, WESP;
- gebaren die naar tijd verwijzen en die allemaal uitgevoerd worden op de rug van de pols van de zwakke hand, cf. TIJD, DUREN, HOE-LAAT?;
- gebaren waarvan de articulator als classifier voor voertuigen optreedt, cf. FILE.

Over de relatie tussen het vaste of "bevroren" lexicon en classifierconstructies en over de semantische motivatie van classifiers zal ik uitweiden in deel II van dit proefschrift.

9.4 Dynamische oriëntatie in de VGT

In de VGT-databank heb ik fonetische oriëntatieveranderingen met behulp van de volgende codes getranscribeerd: long1 / long2 (voor rotaties in wijzerzin of in tegenwijzerzin), ru1 / ru2 (voor knikkende bewegingen) en pd1 / pd2 (voor pivoterende bewegingen). In tabel (9.16) worden de frequenties van de (fonetische) oriëntatieveranderingen in de databank weergegeven.

Oriëntatieverandering	Totaal aantal	Aantal
roteren	**522** (37%)	242 (36%)
wijzerzin: long1	206	
tegenwijzerzin: long2	92	
knikken	**575** (40,8%)	322 (47,9%)
wijzerzin: ru1	139	
tegenwijzerzin: ru2	192	
pivoteren	**314** (22,3%)	108 (16,1%)
wijzerzin: pd1	52	
tegenwijzerzin: pd2	118	
Totaal	**1411**	**672**

(9.16) De frequentie van de oriëntatieveranderingen

In veel gebaren komen twee of drie oriëntatieveranderingen samen voor, vandaar de uitsplitsing van de aantallen in "totaal aantal", waaronder alle oriëntatieveranderingen zijn opgenomen, ook wanneer ze samen met andere veranderingen voorkomen (bv. in "long1ru1" of "long1ru2pd2"), en "aantal" dat het aantal gebaren aangeeft waarin enkel roterende of enkel knikkende of enkel pivoterende gebaren voorkomt. Uit de tabel blijkt dat knikkende bewegingen het meest frequent zijn (een ruime 40%), snel gevolgd door roterende bewegingen met ongeveer 37%. Pivoterende bewegingen zijn het minst frequent (22,3%). De aantallen voor de drie oriëntatieveranderingen afzonderlijk vertonen dezelfde verhouding, maar daar is het onderscheid tussen de meest en de minst frequente verandering nog uitgesprokener: de knikkende bewegingen maken ongeveer de helft van alle bewegingen uit en pivoterende bewegingen nog slechts een ruime 16%. Per type oriëntatieverandering ben ik ook nagegaan hoe vaak de beweging in wijzerzin en in tegenwijzerzin voorkomt. Daarbij heb ik enkel de niet-herhaalde oriëntatieveranderingen geteld. Uit de cijfers in de tabel blijkt dat de roterende bewegingen in wijzerzin het meest frequent zijn, terwijl dat bij de knikkende en pivoterende oriëntatieveranderingen de bewegingen in tegenwijzerzin zijn.

Van der Kooij (2002) argumenteert dat van de drie oriëntatieveranderingen enkel de roterende bewegingen fonologisch relevant zijn. In de volgende paragrafen zal ik de drie fonetische bewegingen bespreken en ik zal telkens nagaan in hoeverre een fonologische specificatie van de bewegingen noodzakelijk is.

9.4.1. Knikkende oriëntatieveranderingen

Eén van de argumenten van Van der Kooij om enkel rotaties fonologisch te representeren, is dat knikkende en pivoterende bewegingen vaak ofwel als een fonetisch effect van een padbeweging voorkomen, ofwel in varianten van een gebaar met een padbeweging alterneren. Wat de knikkende bewegingen betreft, is dat ook in de VGT zeer duidelijk. Van de 322 gebaren met uitsluitend knikkende oriëntatieverandering zijn er slechts 70 gebaren die geen padbeweging

vertonen. De knikkende beweging aan de pols treedt in die gebaren vaak op (i) om de correcte relatieve oriëntatie van de articulator te waarborgen, of (ii) om de inspanning van de padbeweging te verlichten. Het gebaar OPVOEDEN is een voorbeeld van beide aspecten. Twee B-handen bewegen opwaarts in de neutrale ruimte, van onderaan de borst tot op hoofdhoogte. De palmen van beide handen zijn constant naar boven gericht, m.a.w. in de richting van de finale setting van de padbeweging. Het knikken van het polsgewricht maakt het mogelijk om de handpalmen constant naar boven gericht te houden. Hetzelfde gebaar uitvoeren met gestrekte polsen en met naar boven gerichte palmen is niet onmogelijk, maar zou veel meer belastend zijn voor het schoudergewricht en de armen. In § 3.1.4. heb ik reeds aangetoond dat bij de realisatie van een padbeweging de last van de beweging van de schoudergewrichten naar de basisgewrichten van de vingers kan verplaatst worden (= *distalization*[38]). Eén van de gewrichten die zich tussen de schouder en de vingers bevindt, is de pols. Buiging van het polsgewricht wordt dus niet als een fonologisch element beschouwd, maar komt voor bij de realisatie van een gebaar om zo de articulatie van de beweging te vergemakkelijken.

(9.17) Knikkende oriëntatieverandering als fonetisch effect van een padbeweging: OPVOEDEN

In een gebaar als OPVOEDEN worden pad- en polsbeweging gecombineerd in de realisatie. In het corpus zijn er echter ook 70 gebaren die enkel een knikkende polsbeweging vertonen en geen padbeweging. In die gebaren staat enkel de knikkende oriëntatieverandering in voor de realisatie van een onderliggende padbeweging. In de meeste gevallen beweegt de articulator naar het lichaam of de zwakke hand toe, en heel vaak is er zelfs eindcontact. De relatieve oriëntatie is dan meestal [palm] of [rug]. Voorbeelden zijn SCHOUDER, TATOEAGE, AFTERSHAVE, ETEN en TIJD.

Opmerkelijk zijn een aantal gebaren die een combinatie vertonen van een cirkelvormige beweging en één of meerdere (fonetische) oriëntatieveranderingen. De beweging in de gebaren VINDEN, HELICOPTER, BEDRIJF, VINGERSPELLEN, BLUSH, DUREN, (WATER)MOLEN, (SPINNE)WIEL en SCHILD bestaat uit een cirkelbeweging in combinatie met een knikkende polsbeweging. In KAAL, TEPEL, BAARMOEDER, DUIZELIG en NAVEL worden een cirkelvormige padbeweging en een pivoterende

[38] Cf. Crasborn & Van der Kooij (2003: 276): "Our main hypothesis is that flexion occurs as a result of the desire to minimize articulatory effort, by distalizing the articulation."

oriëntatieverandering gecombineerd. LOGOPEDIST, HOOFD, TWEELING, GEL en WASMACHINE vertonen naast een cirkelbeweging zelfs zowel een knikkende als een pivoterende beweging. RONDJE wordt gevormd met een cirkelbeweging en een roterende en knikkende beweging.

(9.18) Combinatie van cirkelbeweging en oriëntatieveranderingen: HOOFD

Aangezien van de meeste van die gebaren een variant voorkomt met een zuivere padbeweging, wil ik stellen dat de veranderingen in oriëntatie in al deze gebaren niet verplicht zijn. Ze zijn te vergelijken met de gevallen hierboven waarbij knikkende oriëntatieveranderingen rechte padbewegingen in het ene geval versterken en in het andere geval vervangen. In de gebaren WATERMOLEN, SPINNEWIEL en SCHILD omschrijft de sterke hand een grote cirkel: in die gebaren dient de verandering in oriëntatie vermoedelijk voor het garanderen van de correcte relatieve oriëntatie. Interessanter zijn echter de andere gebaren. Zij vertonen telkens slechts een kleine cirkelbeweging. Ik zou willen argumenteren dat kleine cirkelbewegingen door (een combinatie van) polsbewegingen vervangen kunnen worden die het draaiende effect van de onderliggende cirkelbeweging bewaren. In twee gebaren in het corpus, met name UUR en REGIO, bestaat de beweging uit louter oriëntatieveranderingen (long-pd-ru resp. long-pd). Dergelijke bewegingen beschouw ik als gereduceerde cirkelbewegingen. Die bewering wordt ondersteund door het feit dat zowel van UUR als van REGIO een variant bestaat met een cirkelbeweging en zonder oriëntatieverandering.

(9.19) Gereduceerde cirkelbeweging: UUR met een combinatie van oriëntatieveranderingen en UUR met een cirkelbeweging

Van der Kooij bespreekt geen vergelijkbare gebaren in de NGT, aangezien haar geen zulke gebaren bekend zijn. Ze verwijst wel naar een gebaar uit ASL met die combinatie van pivoteren en knikken, met name het gebaar voor 'only one'. Dat gebaar vertoont "a circling movement pivoting around the wrist" (2002: 227).

In enkele gebaren is het knikken van de pols gemotiveerd en kan de oriëntatieverandering niet door een padbeweging vervangen worden. In POLS en GEWRICHT staat de beweging van de pols voor een bewegend gewricht; in het gebaar SLAPEN is de *gesture* voor slapen te herkennen, waarbij het hoofd naar rechts buigt en op de hand rust; in BROMFIETS maakt de sterke hand de beweging die nodig is om gas te geven bij het motorrijden; de knikkende beweging in EZEL, ZWAAN en MOL staat voor de beweging van de oren resp. de poten van die dieren. Dergelijke gemotiveerde polsbewegingen worden semantisch geïmplementeerd.

9.4.2. Pivoterende oriëntatieveranderingen

Net zoals bij de knikkende oriëntatieveranderingen hebben pivoterende polsbewegingen geen betekenisonderscheidende waarde én ze zijn vaak fonetisch voorspelbaar. Van de 108 gebaren die als oriëntatieverandering enkel een pivoterende pols vertonen, zijn er slechts acht die niet tegelijk ook een padbeweging hebben: CONTROLE, WEEKEND, WIE, WELKE, KAM, PAARS, PLASSEN en KAKA. Al die gebaren komen ook voor zonder oriëntatieverandering, maar met een kleine, herhaalde padbeweging.

De meeste pivoterende oriëntatieveranderingen komen echter wel in combinatie met een padbeweging voor. Meestal versterken ze de beweging, bv. in ZWEMMEN, SKIËN, NIET.

(9.20) Versterkende pivoterende polsbeweging in NIET

9.4.3. Roterende oriëntatieveranderingen

Rotaties zijn de enige oriëntatieveranderingen die onder de knoop van dynamische oriëntatie fonologisch gerepresenteerd worden. Voorbeelden van gebaren met een roterende articulator zijn EERST, KENNIS, HOE, WERKEN en ZEILEN. Hieronder geef ik twee voorbeelden van gebaren met roterende beweging en hun fonologische representatie.

	BIER: **fonologische kenmerken**	SPELEN: **fonologische kenmerken**
locatie – setting	[hoofd: midden=>hoog]	–
vingerselectie	[één]	[alle]
vingerconfiguratie	–	[gespreid]
oriëntatie	[toppen] - [pronaal] ▶ [supinaal]	[pronaal] ▶ [supinaal]
wijze	[herhaald]	[herhaald] - [symmetrisch]
prosodische eenheid	[X X]	[X X]

(9.21) Gebaren met roterende oriëntatieverandering: BIER en SPELEN

Het feit dat rotatie fonologisch gespecificeerd kan worden, betekent echter niet dat alle fonetische rotaties van de handen ook betekenisonderscheidend zijn. Het gebaar WONEN bestaat bijvoorbeeld een beweging voor het gezicht van rechts naar links, waarbij de hand eerst contact maakt met de rechterwang en vervolgens met de linkerwang en daartussen vertoont de arm een roterende beweging. Die rotatie wordt echter, net zoals bij andere gebaren met dubbel contact, niet fonologisch gespecificeerd, maar stelt gewoon een overgangsbeweging tussen beide locaties voor.

Daarnaast zijn bepaalde rotaties gemotiveerd. De gebaren JANUARI, JULI, DAG (oorspronkelijk *jour*) en JUNI zijn initieel gemodificeerd. Niet enkel hun handvorm is echter geleend uit het handalfabet, ook de beweging die in het handalfabet bij de letter J hoort, is te herkennen in de vier gebaren. In andere gebaren verwijst de rotatie in combinatie met een dubbel contact op het lichaam naar een bolle vorm, cf. in de gebaren SPIER en WRAT.

HOOFDSTUK 10
Locatie

10

In het dependentiemodel vertakt de manuele articulatie van een gebaar zich in (i) de "Actieve Articulator", hoofd van de manuele articulatie, en (ii) de "Passieve Articulator" of locatie, als afhankelijke van de actieve articulator (zie overzicht model in de inleiding op dit proefschrift). In de vorige hoofdstukken kwamen de twee deelaspecten van de actieve articulator aan bod: handvorm en oriëntatie. In de volgende paragrafen zal ik de structuur en de kenmerken van de passieve articulator bespreken. Figuur (10.1) stelt de boomstructuur van de passieve articulator voor.

(10.1) De passieve articulator

Uit (10.1) blijkt dat Van der Kooij het onderscheid tussen locatie en setting uit het *Hand Tier*-model van Sandler (1989: 134-137) overneemt. De invulling van die begrippen – en vooral van de settingkenmerken – verschilt echter in het dependentiemodel. In Sandler (1989) verwijst de locatieknoop (of in de termen van Sandler: de "*place*") naar één van de *major areas* die Battison reeds onderscheidde (de ruimte, de romp, het hoofd e.d., zie § 10.1. De settingkenmerken van afstand (*proximal* en *distal*), van hoogte (*high* en *low*) en van lateraliteit (*ipsilateral* en *contralateral*) dienen in het *Hand Tier*-model om de plaats van een gebaar binnen een *major area* te specificeren: "For example, a location with the values [+proximal] for position and [+trunk] for place, is interpreted as close to the trunk area of the body" (Sandler 1989: 137). In het dependentiemodel daarentegen worden onder locatie distinctieve locatiekenmerken opgenomen. De fonologische kenmerken van locatie en hun specifieke fonetische realisaties worden dan met elkaar verbonden door fonetische implementatieregels (en niet door settingkenmerken). Zo wordt in het gebaar SLAGER het locatiekenmerk [nek] gerealiseerd als een ipsilaterale plaats in de nek op basis van een implementatieregel die zegt dat de standaardrealisatie van [nek] ipsilateraal is.

(10.2) Afbeelding en representatie van SLAGER

Settingkenmerken worden in het dependentiemodel gebruikt voor de representatie van padbewegingen binnen de verschillende distinctieve locaties. Bijgevolg komen settingkenmerken steeds in paren voor. Aangezien de settingknoop afhankelijk is van de locatieknoop, worden de vertakkende structuren in die knoop steevast sequentieel geïnterpreteerd, in concreto als een overgang van de ene (fonetische) plaats naar de andere. Zo wordt in het gebaar MEVROUW de locatie [romp] in combinatie met de settingkenmerken [contralateraal ▸ ipsilateraal] geïnterpreteerd als een beweging van de contralaterale naar de ipsilaterale kant van de romp.

(10.3) Afbeelding en representatie van MEVROUW

In de volgende hoofdstukken zal ik eerst en vooral de distinctieve locatiekenmerken in het dependentiemodel bespreken. Nadat ik de frequentie van de diverse fonetische locaties in de VGT heb behandeld, zal ik tenslotte de fonetische en semantische implementatie van de locatiekenmerken onderzoeken.

10.1 Locatiekenmerken in het dependentiemodel

De streng distinctieve en reductionistische benadering van locatie in Van der Kooij (2002) staat in contrast met andere modellen die zich kenmerken door veel verschillende en veeleer fonetische kenmerken (bv. Sandler 1989, Brentari 1990, 1998, Liddell & Johnson 1995). Het voorstel van Van der Kooij onderscheidt tien distinctieve kenmerken voor locatie in NGT en leunt dicht aan bij het oorspronkelijke model van Stokoe (1960) dat tien verschillende distinctieve locaties kende. Van der Kooij baseert zich voor haar model op lexicaal contrast

(minimale en bijna-minimale paren) en op het detecteren van allofonische relaties tussen fonetische locaties. Dergelijke allofonische relaties worden in fonetische implementatieregels gevat.

Battison (1978: 48) onderscheidt vier grote gebieden of "*major areas*" op het lichaam: het hoofd, de romp, de arm en de zwakke hand. Van der Kooij voegt een vijfde gebied toe, de nek, en ze beschouwt ook de "neutrale ruimte" voor het lichaam in bepaalde gebaren als distinctief. Binnen de verschillende gebieden bepaalt zij welke locaties distinctief zijn. Hieronder worden die distinctieve locaties en hun kenmerken besproken.

Van der Kooij onderscheidt verschillende distinctieve locaties op het *hoofd*. Bepaalde gebaren vertonen een beweging voor het hoofd en kunnen niet met één specifieke plaats op het gezicht verbonden worden. Het hoofd als geheel wordt dus als distinctieve locatie beschouwd en wordt gevat door het kenmerk [hoofd]. Nadere bepalingen van dat kenmerk benoemen dan specifieke delen van het gezicht. Het kenmerk [hoofd: hoog] verwijst naar het bovenste gedeelte van het gezicht, i.e. het voorhoofd, de slapen en de kruin van het hoofd. Het kenmerk [hoofd: midden][39] verwijst naar de onderkant van het gezicht en wordt gebruikt voor gebaren met de mond of de kin als locatie. De combinatie van de kenmerken [midden] en [hoog] staat – afhankelijk van de dependentierelaties tussen de twee kenmerken – voor (i) het centrale gedeelte van het gezicht, i.e. de neus en de ogen, gerepresenteerd door [hoofd: midden=>hoog], of voor (ii) de zijkant van het gezicht, bv. de wang of het oor, gerepresenteerd door [hoofd: hoog=>midden]. Het kenmerk [nek] wordt gebruikt voor de distinctieve *nek*-locatie.

Net zoals in het model van Stokoe (1960) kent de locatie *romp* in het dependentiemodel geen verdere fonologische onderscheidingen. Gebaren die op de romp worden uitgevoerd, worden gerepresenteerd met het kenmerk [romp]. De specifieke fonetische realisatie van dergelijke gebaren kan worden voorspeld op basis van de relatieve oriëntatie van de articulator en het aantal handen nodig om het gebaar te vormen.

Voor de representatie van locaties op de zwakke hand voorziet Van der Kooij (2002: 176) drie kenmerken. Het kenmerk [smal] verwijst naar de radiale kant van de zwakke hand (= de duimkant). [Breed] staat voor de handpalm. Een extra specificatie [omgekeerd] bij dat kenmerk, i.e. [breed: omgekeerd], maakt dat ook de dorsale kant van de hand (= de rug van de hand) fonologisch gespecificeerd is. Naast de zwakke hand is ook de *arm* een distinctieve locatie, zonder verdere specificaties: [arm].

Wanneer gebaren niet op een plaats op het lichaam worden uitgevoerd, maar in de ruimte voor het lichaam, dan spreken we van de "neutrale ruimte" als locatie. Dat is echter een fonetische aanduiding en – op één specifiek geval na – geen fonologisch gespecificeerde locatie. Locaties in de neutrale ruimte worden allemaal bepaald "by a (virtual or present) referent or locus, by the use of so called 'time lines' (...) or by phonetics, i.e., factors of articulation and/or perception" (Van der

[39] Het is onduidelijk waarom Van der Kooij het kenmerk voor de onderkant van het gezicht [midden] noemt en niet [laag].

Kooij 2002: 177). Gebaren die in de neutrale ruimte worden uitgevoerd, zijn dus in hun fonologische representatie ondergespecificeerd voor locatie. Van der Kooij (2002: 177-179) stelt echter voor – in tegenstelling tot Stokoe – om toch een onderverdeling in de neutrale ruimte te voorzien, met name voor de horizontale vlakken waarvan sommige gebaren in de neutrale ruimte gebruik lijken te maken. Zij wijst erop dat bepaalde vormen van contact, zoals een strijkende beweging (*brushing*), aanraking en continu contact, niet alleen op verschillende locaties op het lichaam geattesteerd zijn, maar ook in de neutrale ruimte lijken voor te komen. Dat laatste is enkel mogelijk onder de voorwaarde dat we een virtueel horizontaal vlak in de ruimte voor het lichaam aannemen, dat door gebaarders als vlak wordt ervaren en waarop gebaren worden uitgevoerd. Het kenmerk dat voor die locatie staat, is [vlak] en de standaardinterpretatie van dat kenmerk is het horizontale vlak op borsthoogte. Voor voorbeelden van gebaren die het locatiekenmerk [vlak] in hun representatie vertonen verwijs ik naar § 11.4.

In tabel (10.4) worden alle locatiekenmerken nog eens opgesomd: in de linkerkolom worden de *major locations* weergegeven en in de rechterkolom de distinctieve kenmerken (cf. Van der Kooij 2002: 180).

Locatie	Distinctief kenmerk
(Ruimte)	[vlak]
Hoofd	[hoofd]
	[hoofd: hoog]
	[hoofd: midden]
	[hoofd: hoog=›midden]
	[hoofd: midden=›hoog]
Nek	[nek]
Romp	[romp]
Arm	[arm]
Hand	[breed]
	[smal]
	[breed: omgekeerd]

(10.4) Distinctieve kenmerken van locatie

In de volgende hoofdstukken wordt bovenstaande theorie, ontwikkeld voor de representatie van locatie in NGT-gebaren, getoetst aan de gegevens in de VGT-databank. Ik zal nagaan welke fonetische locaties in de databank voorkomen en wat hun frequentie is, om vervolgens te kunnen bepalen of de kenmerken in tabel (10.4) volstaan voor de fonologische representatie van de VGT en of de rangorde van gemarkeerdheid van locaties in de VGT overeenstemt met die in de NGT.

10.2 Fonetische locaties in de VGT en hun frequentie

10.2.1. Frequentie van de fonetische locaties: overzicht

In de SignPhon-databank staan voornamelijk twee velden in voor de beschrijving van de plaats waar een gebaar wordt uitgevoerd. In het veld *location type* wordt aangegeven om welk type locatie het gaat: een plaats op het lichaam, een plaats op de zwakke hand of een plaats in de neutrale ruimte. In het veld *location* wordt de plaats nader gespecificeerd. De aangepaste versie van SignPhon, die ik gebruikt heb, voorziet niet in meerdere *stages* voor de verschillende stadia van de beweging van een gebaar, zoals in de oorspronkelijke databank: "The way the location information was stored in the SignPhon database makes a reliable calculation of the distribution of locations *per sign* impossible. The movement of the hand was coded as two stages and each stage was given a separate location code." (Van der Kooij 2002: 180). In de VGT-databank werden bewegingen als volgt genoteerd. Voor een padbeweging van één plaats in de neutrale ruimte naar een andere plaats in de neutrale ruimte, bv. van contralateraal op borsthoogte naar ipsilateraal op dezelfde hoogte, werd in de locatievelden ingevuld: 1) *type van de locatie*: *ruimte-ruimte*, voor de overgang tussen twee locaties in de ruimte, en 2) *locatie*: *cta-ita* (i.e. van "contralateraal-borsthoogte-op gemiddelde afstand van het lichaam" naar "ipsilateraal-borsthoogte-op gemiddelde afstand van het lichaam"). Gebaren waarbij de hand naar het lichaam toe beweegt om een bepaalde plaats aan te raken (= eindcontactgebaren) – of vice versa (= begincontactgebaren), kregen de volgende codes in het veld *type van de locatie*: *ruimte-lichaam* of *lichaam-ruimte* (i.e. van de ruimte naar het lichaam of omgekeerd). De codes *ruimte-zwakke hand* en *zwakke hand-ruimte* werden gebruikt voor eindcontactgebaren waarbij de sterke hand naar de zwakke hand toe beweegt en die aanraakt of voor begincontactgebaren waarbij de sterke hand van contact met de zwakke hand naar een plaats in de ruimte beweegt. In tabel (10.6) wordt de distributie van de drie locatietypes (ruimte, lichaam en zwakke hand) in het corpus weergegeven. Om dat te berekenen heb ik de combinaties van twee locaties telkens gereduceerd tot één locatie, zodat ik per enkelvoudig gebaar één locatietype onderscheid.

– ruimte-ruimte	wordt	ruimte
– zwakke hand-ruimte ruimte-zwakke hand zwakke hand-zwakke hand	worden	zwakke hand
– lichaam-ruimte ruimte-lichaam lichaam-lichaam	worden	lichaam

(10.5) Reductie tot één locatietype per enkelvoudig gebaar

Het totale aantal gebaren in tabel (10.6) komt niet overeen met het totale aantal gebaren in tabel (7.9) (in hoofdstuk 7 over de zwakke hand), doordat er enkele gebaren zijn die een "dubbele" locatie vertonen, met name een overgang van een locatie op het lichaam naar een locatie op de zwakke hand (*b-w*), bv. DOKTER, GELOVEN, GELUKKIG, SOEP etc.

Locatietype	In absolute cijfers	In procenten
neutrale ruimte	1231	45,3%
lichaam	1085	40%
zwakke hand	399	14,7%
	Totaal 2715	

(10.6) De verschillende types van locatie in de VGT-databank

De cijfers in tabel (10.6) laten – omwille van de andere manier van tellen – slechts een voorzichtige vergelijking met de cijfers van Van der Kooij (2002: 181) toe. Opmerkelijk is dat zowel locaties op het lichaam als op de zwakke hand frequenter zijn in VGT (40% en 14,6% tegenover 33% en 9% in NGT). Dat impliceert dat de locatie "neutrale ruimte" minder frequent is (45,4% tegenover 57% in NGT). In tabel (10.7) wordt binnen de locatie "lichaam" onderscheiden tussen locaties op het hoofd (en in de nek), op het lichaam (de romp) en op de arm. De cijfers in deze tabel verschillen van die in tabel (10.6), omdat beide fonetische lichaamslocaties bij gebaren met een padbeweging meegeteld werden. Zo zijn bij een gebaar met beweging van de neus naar de kin zowel de neus als de kin geteld. In tabel (10.6) is in een dergelijk gebaar slechts eenmaal het overkoepelende type van de locatie geteld.

Locatie	In absolute cijfers	In procenten
lichaam	**1383**	
hoofd	816	59%
lichaam	503	36,4%
arm	64	4,6%

(10.7) Verdeling van de locaties op het lichaam: hoofd, lichaam, arm.

Uit de gegevens in de tabellen (10.6) en (10.7) kunnen we alvast afleiden dat net zoals in de NGT de locaties in de neutrale ruimte meest frequent zijn en dus minst gemarkeerd. Verder is van de locaties op het lichaam het hoofd de meest frequente locatie, gevolgd door (i) andere locaties op het lichaam (bv. romp), (ii) de zwakke hand en tenslotte (iii) de arm (cf. Van der Kooij 2002: 182). Om een nog gedetailleerder vergelijking tussen VGT en NGT mogelijk te maken geef ik hieronder een uitgebreid overzicht van specifieke plaatsen binnen de verschillende locaties (cf. Van der Kooij 2002: 183-184).

Locatie	Absolute cijfers	Procent	Procent NGT
ruimte	**2700**	**59,2%**	**71%**
ter hoogte van de borst	1333	49,4%	46,9%
ter hoogte van de schouder	771	28,6%	30,4%
ter hoogte van het hoofd	372	13,8%	13,8%
ter hoogte van het middel	209	7,7%	7,8%
boven het hoofd	10	0,4%	0,7%
onder het middel	5	0,2%	0,4%

hoofd	**816**	**17,9%**	**13%**
kin	148	18,1%	13%
wang, ipsi	99	12,1%	12%
voorhoofd	96	11,8%	<1%
mond (+tong, tanden, mondhoek contra)	86	10,5%	16%
neus	65	8%	6%
slaap, ipsi	64	7,8%	16%
nek	58	7,1%	7%
zijkant van het hoofd, ipsi	51	6,3%	6%
mondhoek, ipsi	48	5,9%	5%
bovenkant hoofd	21	2,6%	1%
oog, ipsi	17	2,1%	2%
gezicht	13	1,6%	5%
oor, ipsi	11	1,3%	2%
onder de kin	9	1,1%	5%
onderlip	7	0,9%	–
ogen	6	0,7%	4%
achterkant hoofd	4	0,5%	–
bovenlip	2	0,2%	<1%
andere	11	1,4%	–
romp	**503**	**11%**	**8%**
bovenkant borst, ipsi	104	20,7%	20%
bovenkant borst, midden	86	17,1%	47%
voorkant van schouder	66	13,1%	8%
middel	61	12,1%	4%
onderkant borst, ipsi	50	9,9%	4%
onderkant borst, midden	36	7,2%	7%
bovenkant borst, contra	28	5,6%	7%
bovenkant schouder	21	4,2%	2%
heupen	21	4,2%	–
oksel	16	3,2%	–
onderkant borst, contra	4	0,8%	1%
andere	10	2%	–
zwakke hand	**478**	**10,5%**	**7%**
palmkant van hand/vingers	216	45,2%	49%
dorsale kant van hand/vingers	127	26,6%	13%
radiale kant van de hand	99	20,7%	20%
pols	17	3,5%	5%
vingers	8	1,7%	6%
ulnaire kant van hand/vingers	6	1,2%	5%
vingertoppen	4	0,8%	1%
duim	1	0,2%	<1%
arm	**64**	**1,4%**	**0,5%**
bovenarm	27	40,6%	4%
onderarm	25	39,1%	87%
elleboog	12	20,3%	8%
	Totaal 4561		4827=100%

(10.8) De absolute en relatieve frequentie van fonetische plaatsen per locatiegebied

In tabel (10.8) worden de absolute en relatieve frequentie van specifieke fonetische locaties per *major area* weergegeven: de ruimte, het hoofd, het lichaam, de zwakke hand en de arm. Elke fonetische locatie is in de tabel opgenomen, m.a.w. bij padbewegingen van de ene naar de andere plaats zijn beide plaatsen geteld. In totaal gaat het om 4561 locaties. Net zoals Van der Kooij heb ik omwille van de duidelijkheid bepaalde fijne onderscheidingen in de SignPhon-databank in één categorie samengenomen, zoals bv. de verschillende plaatsen op de zwakke hand of op de arm. In de ruimte heb ik slechts één dimensie onderzocht, met name de horizontale dimensie of de hoogte waarop een gebaar in de ruimte wordt uitgevoerd. Hier en daar heb ik een categorie toegevoegd, zoals bv. de restcategorie "andere" binnen de gebieden "hoofd" en "romp" waaronder plaatsen vallen die niet binnen de andere categorieën thuishoren. In de volgende hoofdstukken ga ik uitvoeriger op de verschillende cijfers in.

10.2.2. Frequentie van locaties in de neutrale ruimte

Uit tabel (10.8) blijkt opnieuw dat in de VGT het kwantitatieve verschil tussen locaties in de ruimte en op het lichaam minder opvallend is dan in de NGT, zelfs wanneer de telling op vergelijkbare wijze gebeurt (i.e. inclusief begin- en eindlocaties in padbewegingen). In procenten is dat voor de VGT een kleine 60% van de locaties tegenover een ruime 70% in de NGT. Het verschil wordt in de VGT niet gemaakt door één, maar door alle andere grote locaties: zowel het hoofd, de romp, de zwakke hand en de arm komen frequenter voor in de VGT dan in de NGT.

De precieze plaats van een gebaar in de neutrale ruimte wordt beschreven aan de hand van drie verschillende codes waarvan elke code de plaats binnen een denkbeeldig vlak bepaalt. Zo is in de transcriptie voor elk gebaar in de neutrale ruimte bepaald op welke hoogte, op welke plaats in de links-rechtsdimensie en op welke afstand van het lichaam dat gebaar gevormd wordt. In tabel (10.8) zijn enkel de cijfers voor de horizontale dimensie opgenomen. Binnen die dimensie worden zes hoogtes onderscheiden waarop gebaren uitgevoerd kunnen worden. Tabel (10.9) herhaalt de gegevens uit tabel (10.8) en voorziet per locatie ook enkele voorbeelden.

Locatie	**Aantal**	**%**	**% NGT**	
ruimte	**2700**	**59,2%**	**71%**	**Voorbeelden**
ter hoogte van de borst	1333	49,4%	46,9%	PIZZA, RECEPTIE, STELEN
ter hoogte van de schouder	771	28,6%	30,4%	BLAUW, HERFST, HOE
ter hoogte van het hoofd	372	13,8%	13,8%	REGEN, AMBULANCE, TRAM
ter hoogte van het middel	209	7,7%	7,8%	VIS, KAJAKKEN, MEUBEL
boven het hoofd	10	0,4%	0,7%	KALENDER, SKILIFT, PARASOL
onder het middel	5	0,2%	0,4%	(TROUW)KLEED, PIPI, WIPPLANK

(10.9) Frequentie van de locaties in de neutrale ruimte: de horizontale dimensie

De verdeling van de gebaren over die zes hoogtes in de VGT komt overeen met de gegevens voor de NGT (Van der Kooij 2002: 183). Meest frequent zijn de gebaren die op borsthoogte worden gemaakt (49,4%), gevolgd door schouderhoogte (28,6%) en hoofdhoogte (13,8%). Een kleine 8% van de gebaren wordt ter hoogte van het middel gevormd. De meest perifere plaatsen – boven het hoofd en onder het middel – zijn samen nog niet eens goed voor één procent van de locaties (15 gebaren). Bij nader onderzoek van de beide categorieën is vast te stellen dat de locatie in elk van de betrokken gebaren gemotiveerd is. Het gaat om de volgende gebaren: (i) met locatie boven het hoofd: KALENDER, GROEIEN, REUS (x2), PARASOL, DOUCHE, SKILIFT, RAKET, EENHOORN en VIKING, en (ii) met locatie onder het middel: ROK, (TROUW)KLEED, PIPI, ABORTUS en WIPPLANK.

(10.10) Afbeeldingen van DOUCHE en ROK

In de verticale dimensie komt de relatief nabije ipsilaterale plaats veruit het meest voor, cf. ook § 10.4.1. De centrale plaats is de op één na meest frequente plaats. De locaties "ipsilateraal-zeer perifeer" en "contralateraal-perifeer/zeer perifeer" komen niet of uiterst zelden voor (wel in bv. DIK of BROCHURE). In de parallelle dimensie situeren de meeste gebaren zich op een gemiddelde plaats: ergens tussen dicht bij en ver van het lichaam.

Voor de neutrale ruimte kan ik concluderen dat de meeste gebaren in de volgende zones gemaakt worden: op borst- en schouderhoogte, aan de ipsilaterale kant van het lichaam of centraal en op gemiddelde afstand van het lichaam. De hoge frequentie van die locaties is te verklaren op basis van factoren van visuele perceptie en articulatorisch gemak (Van der Kooij 2002: 184). Het is duidelijk dat articulatorisch gezien zowel de ipsilaterale concentratie als de gemiddelde afstand ten opzichte van het lichaam allebei plaatsen zijn die weinig inspanning vragen van de arm en de hand. De hoge frequentie van gebaren op borst- en schouderhoogte en van gebaren met een locatie op het gezicht is echter vooral te verklaren op basis van perceptuele factoren. Siple (1978) stelt vast dat de visuele focus bij gebaarders gericht is op het onderste deel van het gezicht en zij baseert zich op dat feit bij het ontwikkelen van haar model van *visual acuity*. Dat model verdeelt het lichaam en de ruimte rond het lichaam in vier zones volgens de scherpte van de visuele aandacht. In de zone met de grootste *acuity* (de nek en de onderkant van het gezicht) zullen volgens Siple meer en gedetailleerder onderscheidingen voorkomen, zoals bv. meer verschillende distinctieve locaties en meer verschillen in de vorm van de articulator. In de visuele periferie zullen dan weer minder onderscheidingen gemaakt worden en zal meer redundante informatie te vinden zijn. Van der Kooij bevestigt dat die voorspellingen voor de

NGT uitkomen (2002: 170). Ook de VGT-gebaren blijken aan dergelijke perceptueel bepaalde beperkingen te voldoen, cf. de gegevens in tabel (10.9) en verder.

10.2.3. Frequentie van locaties op het hoofd

Dat de locaties op het hoofd de meest frequente lichaamslocaties zijn, is in overeenstemming met het model van Siple (1978). Op basis van dat model is ook te verwachten dat de locaties in de nek en op het onderste gedeelte van het gezicht frequenter zijn dan de locaties bovenaan het hoofd. In tabel (10.11) worden de fonetische locaties ondergebracht onder de fonologische kenmerken voor het hoofd.

Distinctief kenmerk	Plaats	Fonetische locaties	Aantal	%
[hoofd: midden] [nek]	onderkant hoofd	mond, kin, nek, mondhoek ipsi, onder kin, bovenlip, onderlip, tong, tanden	300	36,8%
[hoofd: hoog]	bovenkant hoofd	slaap ipsi, bovenkant hoofd, voorhoofd, slaap contra	182	22,3%
[hoofd: hoog=>midden]	zijkant hoofd	wang ipsi, zijkant hoofd ipsi, oor ipsi, wang contra	167	20,5%
[hoofd: midden=>hoog]	midden hoofd	neus, ogen, oog ipsi, oog contra	92	11,3%
[hoofd]	hoofd	gezicht, achterkant hoofd	17	2,1%
[nek]	nek	nek ipsilateraal, centraal, contralateraal	58	7,1%

(10.11) De frequentie van de distinctieve hoofd-locaties

Veruit de meest frequente locaties op het hoofd zijn de locaties op het onderste gedeelte van het gezicht, zo blijkt uit de tabel. Ze nemen 36,8% van de hoofd-locaties voor hun rekening. De kin is het meest frequent (148), meteen gevolgd door de mond (143). De nek is in 58 gebaren de gebruikte locatie. Deze bevindingen stroken dus met de voorspellingen van Siple. De bovenkant en de zijkant van het gezicht wedijveren om de tweede plaats in de rangschikking van de frequentste locaties op het hoofd. Beide staan in voor ongeveer een vijfde van de hoofd-locaties. Het centrale gedeelte van het gezicht is beperkt tot de ogen en de neus en die locaties worden slechts in 10% van de gevallen gebruikt. Opmerkelijk is dat – net zoals bij de locaties in de neutrale ruimte – bij alle locaties op het hoofd waar het onderscheid tussen ipsilateraal en contralateraal bestaat, steeds de ipsilaterale kant het meest gebruikt wordt (bv. wang ipsi=99 to. wang contra=6, mondhoek ipsi=48 to. mondhoek contra=3 en oog ipsi=17 to. oog contra=4).

Volgens het model van Siple (1978) zou men verwachten dat de frequentie van de fonetische locaties op het gezicht het hoogst is op de onderkant van het

gezicht en dan bij verplaatsing naar hogere delen van het gezicht telkens lager wordt. Zoals hierboven aangegeven, zijn de onderste locaties op het gezicht inderdaad de meest frequente. De locaties daar net boven, op het centrale gedeelte van het gezicht, zijn echter niet de tweede meest frequente locaties, maar wel de locaties bovenaan het gezicht. Het centrum van het gezicht is van de vier onderscheiden zones slechts de minst frequente. Ook voor de NGT stelt Van der Kooij dat vast en ze wijt dat aan de mogelijke semantische gemotiveerdheid van de bovenkant van het hoofd: "Only the frequency of the temple is not predicted either by ease of perception, as the temple is in the periphery of the visual acuity, or by ease of articulation as the articulator has to be raised considerably. I will show (...) that semantic motivation may drive the frequency here." (2002: 184-185) Voor de semantische lading van de locaties op het hoofd verwijs ik naar § 10.5. Andere factoren die een rol kunnen spelen bij het geringe aantal gebaren in het centrum van het gezicht, zijn van perceptuele aard. Zo zou ik "ease of perception" als mogelijke verklaring niet zomaar uitschakelen. Locaties die verder uiteenliggen, zorgen voor een groter contrast en vergemakkelijken de correcte perceptie van locaties. Daarnaast is het gezicht – en vooral de mimiek op het gezicht – een belangrijke bron van informatie. Gebaren in het centrum van het gezicht hinderen de goede zichtbaarheid van die mimiek.

Wanneer we de frequentie van de locaties in tabel (10.8) vergelijken met de gegevens in Van der Kooij (2002), dan zien we dat de meeste cijfers min of meer overeenkomen. In de VGT zijn de mond, het volledige gezicht, onder de kin, de ogen en het oor minder frequent als locatie, terwijl de kin en de bovenkant van het hoofd frequenter zijn. Twee opvallend verschillende frequenties vertonen echter de locaties slaap en voorhoofd in de NGT. Terwijl in NGT 16% van de locaties op het hoofd zich op de slaap situeren, kennen slechts 7,8% van de gebaren in het VGT-corpus die locatie. Omgekeerd worden in de VGT 11,8% van de gebaren met hoofdlocatie op het voorhoofd uitgevoerd, tegenover minder dan één procent in de NGT. De slaap en het voorhoofd zijn fonetische locaties die heel dicht bij elkaar liggen. Dat doet vermoeden dat verschillen in transcriptie aan de basis van het verschil in frequentie zouden kunnen liggen. Bovendien zijn er enkele gebaren in de VGT die zowel op de slaap als op het voorhoofd uitgevoerd kunnen worden, zoals bv. ZOMER, DROOM, ZWETEN en HOOFD(PIJN). Dat kan erop wijzen dat de fonetische implementatie van het kenmerk [hoofd: hoog] kan variëren tussen voorhoofd en slaap. De cijfers in tabel (10.8) geven in ieder geval aan dat de fonetische implementatie op het voorhoofd veel frequenter is in de VGT dan in de NGT.

De hoge frequentie van de slaap als locatie in de NGT hangt – zoals reeds aangeduid in het citaat hierboven – samen met de semantische motivatie van die locatie. Van der Kooij (2002: 170, cf. ook Battison 1978: 44) wijst erop dat het gezicht niet enkel omwille van de visuele focus een frequente locatie is, maar ook dat het een gebied is "containing most meaning bearing locations or landmarks, such as the eyes, the ears, the mouth, etc." Ook voor VGT zou ik de hypothese willen formuleren dat veel van de locaties op het gezicht en bij het hoofd gemotiveerd zijn. Ik zal die hypothese in § 10.5 onderzoeken.

10.2.4. Frequentie van locaties op het lichaam

De locaties op het lichaam – andere dan het hoofd en de zwakke hand – maken een ruime tien procent van alle fonetische locaties uit (11,2% of 511 gebaren). Tabel (10.12) herhaalt het gedeelte van tabel (10.8) waarin de locaties op het lichaam weergegeven worden. Van elke locatie worden ook enkele VGT-voorbeelden gegeven.

Locatie	Aantal	%	% NGT	
romp	**503**	**11%**	**8%**	**Voorbeelden**
bovenkant borst, ipsi	104	20,7%	20%	DOCHTER, ZICH HAASTEN, OEFENEN
bovenkant borst, midden	86	17,1%	47%	DAME, ADEMHALEN, VERLIEFD
voorkant van schouder	66	13,1%	8%	KINESIST, JUWEEL, DEKEN
middel	61	12,1%	4%	RIEM, ONDERBROEK, LICHAAM
onderkant borst, ipsi	50	9,9%	4%	DIKKE-DARM, DIER, PULL
onderkant borst, midden	36	7,2%	7%	SPIJSVERTERING, ADVOCAAT, NAVEL
bovenkant borst, contra	28	5,6%	7%	RIJK, KAMPIOEN, PENSIOEN
bovenkant schouder	21	4,2%	2%	SPIER, JANUARI, VOORBIJ
heupen	21	4,2%	-	HEUP, BIKINI,PIPI
oksel	16	3,2%	-	KOORTS, AAP, DEODORANT
onderkant borst, contra	4	0,8%	1%	GEMEENTE, VERDIENEN, DUNNE-DARM
andere	10	2%	-	

(10.12) De frequentie van de locaties op het lichaam

De restcategorie "andere", die goed is voor twee procent van de gebaren, betreft drie gebaren op het achterwerk (BIL, POEP, STAART), één gebaar in de lies (TWEELING), twee gebaren op de bovenkant van het ipsilaterale been (BEEN, BROEK), twee gebaren op de rug (RUG x 2) en twee gebaren op de knie (KNIE, REFLEX).

Opnieuw zijn er enkele opvallende verschillen met de cijfers in de NGT (Van der Kooij 2002: 184). Het procentuele aantal gebaren met locatie op de ipsilaterale bovenkant van de borst is gelijk voor beide talen, maar het in het oog springende verschil is dat die locatie in de VGT de meest voorkomende locatie is en niet zoals in de NGT de centrale bovenkant van de borst. In de NGT is laatstgenoemde locatie goed voor 40% van de locaties op het lichaam, in de VGT slechts voor 17,1% van de gebaren. Voor alle hoogtes van de romp geldt dat de ipsilaterale kant het frequentst is, veel frequenter dan de contralaterale kant, maar ook opmerkelijk frequenter dan het centrum. De keuze voor een centrale of ipsilaterale plaats op de romp hangt samen met de eenhandig- of tweehandigheid van een gebaar, cf. § 14.4.3.

Dat er veel minder gebaren op de centrale borst gevormd worden, betekent dat andere locaties op de romp frequenter zijn. De voorkant van de schouders komt vaker voor (13,1% tegenover 8%), de bovenkant van de schouders zelfs dubbel zo vaak (4,2% tegenover 2%). De locatie ipsilateraal onderaan de borst en de locaties ter hoogte van het middel zijn zelfs meer dan dubbel zo frequent in de VGT (9,9% tegenover 4% en 12,1% tegenover 4%). Voor de "andere" loca-

ties is er geen vergelijking mogelijk, aangezien voor NGT geen precieze cijfers bekend zijn.

In de tabellen (10.8) en (10.12) worden diverse fonetische locaties op de romp onderscheiden. Op fonologisch vlak stelt Van der Kooij echter slechts één kenmerk voor, [romp]. Het is bijgevolg van groot belang om implementatieregels te ontwikkelen die de precieze realisatie van dat fonologische kenmerk kunnen bepalen. In § 10.4 zal ik nagaan of er factoren van fonetische aard zijn die de realisatie van [romp] beïnvloeden: enkele voorstellen voor fonetische implementatieregels worden er besproken. Net zoals voor de fonetische locaties op het hoofd zal ik in § 10.5 voor de locaties op het lichaam onderzoeken in hoeverre zij semantisch gemotiveerd zijn en via semantische implementatieregels voorspeld kunnen worden.

10.2.5. Frequentie van locaties op de zwakke hand

De 478 locaties op de hand zijn goed voor één tiende van alle locaties in de VGT-databank. Tabel (10.13) geeft de gegevens uit tabel (10.8) over de locaties op de hand weer, aangevuld met enkele voorbeelden uit het VGT-corpus.

Locatie	Aantal	%	% NGT	
zwakke hand	**478**	**10,5%**	**7%**	**Voorbeelden**
palmkant van hand/vingers	216	45,2%	49%	DATUM, PIL, DAG
dorsale kant van hand/vingers	127	26,6%	13%	BRUIN, HUID, EGEL
radiale kant van de hand	99	20,7%	20%	KOFFIE, NAAM, RENOVEREN
pols	17	3,5%	5%	TIJD, ARMBAND, HIEL
vingers	8	1,7%	6%	TROUWEN, BOTERHAM, CONDOOM
ulnaire kant van hand/vingers	6	1,2%	5%	KAAL, PADDESTOEL, AFGROND
vingertoppen	4	0,8%	1%	BORDUREN, WEEKEND, NAGELKNIPPER
duim	1	0,2%	<1%	NIETJESMACHINE

(10.13) De frequentie van de locaties op de hand

Bijna de helft van alle locaties op de hand situeert zich op de palmkant (216 gebaren of 45,2%). De dorsale kant van de hand maakt één vierde van de locaties op de hand uit (127 of 26,6%). 99 gebaren vertonen de radiale kant van de hand als locatie (20,7). De andere locaties op de hand zijn eerder zeldzaam. De pols komt in 3,5% van de gebaren voor. Slechts een ruime één procent van de gebaren kent de ulnaire kant van de hand ofwel de vingers zelf als locatie en een kleine één procent de vingertoppen. Minder dan één procent, meer specifiek één gebaar (NIETJESMACHINE), wordt op de duim uitgevoerd.

In vergelijking met de cijfers voor de NGT (Van der Kooij 2002: 184) kunnen we het volgende stellen. De cijfers voor de palmkant en de radiale kant van de hand in de VGT komen overeen met de NGT. Opvallend is echter het verschil in frequentie van de locatie dorsum. Die locatie komt in de VGT dubbel zo vaak voor als in de NGT en is de tweede meest frequente locatie op de hand, vóór de

radiale zijde. Dat heeft tot gevolg dat alle andere en minder frequente locaties in de VGT nog lager scoren dan in de NGT.

10.2.6. Frequentie van locaties op de arm

De 64 gebaren met een locatie op de arm maken slechts 1,4% van alle gebaren uit. Tabel (10.14) geeft de cijfers uit tabel (10.8) nogmaals weer.

Locatie	Aantal	%	% NGT	
arm	**64**	**1,4%**	**0,5%**	**Voorbeelden**
bovenarm	27	40,6%	4%	ARM, VERPLEEGSTER, TATOEAGE
onderarm	25	39,1%	87%	NAAIEN, ALLERGIE, SCHAAFWONDE
elleboog	12	20,3%	8%	ELLEBOOG, TUIN, HORMONEN

(10.14) De frequentie van de locaties op de arm

De bovenarm en de onderarm zijn allebei goed voor ongeveer 40% van de locaties op de arm. Met 27 gebaren is de bovenarm nog net iets frequenter dan de onderarm (25 gebaren). 12 gebaren vertonen de elleboog als locatie. De cijfers voor de NGT tonen een heel ander beeld. Er zijn veel minder gebaren in het NGT-corpus die zich op de arm situeren: 24 gebaren tegenover 64 in VGT. Bovendien komt een overweldigende meerderheid van die gebaren op de onderarm voor, met name 21 van 24 gebaren. Twee gebaren situeren zich op de elleboog en slechts één gebaar vertoont een locatie op de bovenarm.

Wanneer we de gebaren met een locatie op de arm van naderbij bekijken, dan stellen we vast dat een groot deel van die gebaren gemotiveerd zijn. In § 10.4.5 bespreek ik de verschillende soorten motivaties van die locaties.

10.3 Gemarkeerdheid van de distinctieve locaties

De relatieve gemarkeerdheid van een distinctief kenmerk is omgekeerd evenredig met de frequentie van dat kenmerk. Een adequaat fonologisch model voorziet een simpele representatie voor frequente en ongemarkeerde elementen en een meer complexe representatie voor minder frequente en meer gemarkeerde elementen. Over de locatieknoop van het dependentiemodel schrijft Van der Kooij het volgende:

> The aim of expressing markedness in terms of complexity of the representation is achieved in two ways. Firstly, in the representation of the most frequent place of articulation, neutral space, I leave spatial locations completely unspecified. Secondly, on the head, relative markedness is expressed in terms of feature complexity.
> (Van der Kooij 2002: 185)

De locaties in de neutrale ruimte zijn ook in de VGT de meest frequente locaties.

Voor de locaties op het lichaam en op de zwakke hand komen de gegevens in de VGT-databank echter niet steeds overeen met de cijfers voor de NGT. Hieronder zal ik voor de verschillende locaties nagaan in hoeverre de relatieve gemarkeerdheid en de complexiteit van de representatie in het dependentiemodel in overeenstemming zijn met de frequentie van de locaties in de VGT.

Van der Kooij (2002: 186) stelt onderstaand boomdiagram op om de relatieve gemarkeerdheid van de diverse distinctieve kenmerken te visualiseren. De locaties in de neutrale ruimte zijn – op het kenmerk [vlak] na – niet in het schema opgenomen, aangezien zij nooit distinctief zijn. De locaties die cursief staan, zijn meer gemarkeerd dan hun niet-cursieve tegenhangers op dezelfde hoogte.

(10.15) De relatieve gemarkeerdheid van de distinctieve locatiekenmerken

Ondanks enkele verschillen in frequentie vertonen de gebaren in de VGT-databank dezelfde gemarkeerdheidsrelaties. Locaties op het lichaam zijn frequenter dan niet aan het lichaam gerelateerde locaties. Binnen de lichaamslocaties is het hoofd de minst gemarkeerde locatie. Het onderste en bovenste gedeelte van het hoofd zijn frequenter dan het centrum en de zijkant van het gezicht. Dat wordt weerspiegeld in de enkelvoudige representatie van die frequente locaties. Van de andere locaties op het lichaam is de romp frequenter dan de nek. De kwantitatieve verschillen tussen de diverse locaties op de romp worden in (10.15) niet aangegeven, aangezien het in dit schema om fonologische distincties en niet om fonetische (of gemotiveerde) variatie gaat. Van de locaties buiten de romp is de hand de meest frequente locatie. De relatieve ongemarkeerdheid van de hand is ook te herkennen aan de complexiteit van de kenmerken: zowel de hand als het hoofd kennen verschillende mogelijke specificaties en combinaties van kenmerken.

Wat de locaties op de zwakke hand betreft, is de situatie in de VGT lichtelijk anders dan in de NGT. Van der Kooij rapporteert over de drie locaties in de

volgende rangorde van frequentie: palm > radiaal > dorsaal. Omwille van die frequentie is voor haar de palmkant van de hand de minst gemarkeerde locatie en de radiale kant de tweede minst gemarkeerde locatie. De frequenties zijn ook de basis voor de distinctieve kenmerken van de locaties op de zwakke hand. Voor de palmkant en de radiale kant, de minst gemarkeerde locaties, voorziet zij telkens één kenmerk: [breed] resp. [smal]. Voor de meest gemarkeerde locatie wordt het kenmerk voor de palmkant nader gespecificeerd: [breed: omgekeerd] verwijst naar de dorsale kant van de hand. Voor de VGT geldt echter een andere volgorde van frequentie: palm > dorsaal > radiaal. Op basis van die kwantitatieve gegevens zou men andere distinctieve kenmerken kunnen ontwikkelen voor de zwakke hand, bv. [palm] voor de palmkant, [dorsum] voor de rug van de hand en een combinatie van beide kenmerken, [palm=>dorsum] voor de zijkant van de hand. De standaardinterpretatie van die combinatie is dan de radiale kant van de hand, maar in bepaalde gevallen kunnen de twee kenmerken samen ook als ulnair geïnterpreteerd worden. Op basis van de cijfers in de VGT-databank lijken de kenmerken [palm] en [dorsum] een even goede of zelfs correctere representatie van de locaties op de zwakke hand te waarborgen, aangezien zij een evenwaardige rol voor de palm en de rug van de hand weerspiegelen. Een voordeel van de representatie in Van der Kooij (2002: 177) is echter dat de neutralisatie tussen de palm en de rug van de hand in bepaalde NGT-gebaren ook formeel weerspiegeld is. Bepaalde NGT-gebaren kunnen immers zowel op de palm als op de rug van de hand gevormd worden. Voor dergelijke gebaren is de relatie tussen rug en palm duidelijker in het model van Van der Kooij, aangezien daar de rug van de hand door een extra bepaling bij het kenmerk voor de palm gerepresenteerd wordt, met name [breed:omgekeerd]. Aangezien dergelijke neutralisatie vermoedelijk ook in VGT voorkomt, houd ik het bij de representatie van Van der Kooij.

10.4 De fonetische implementatie van de locatiekenmerken

Het dependentiemodel voorziet slechts tien distinctieve kenmerken voor de representatie van de locatie van gebaren, cf. tabel (10.4). Dat impliceert dat een belangrijke rol is weggelegd voor implementatieregels die de fonologische kenmerken van een gebaar in hun fonetische realisatie omzetten. Fonetische implementatieregels moeten het mogelijk maken om een fonologische locatie met een precieze setting te verbinden. In dit hoofdstuk worden de fonetische implementatieregels die Van der Kooij (2002: 187-199) voor de NGT ontwikkelde, op de gebaren in het VGT-corpus uitgetest. Van der Kooij onderscheidde twee elementen die een belangrijke invloed uitoefenen op de fonetische locatie van een gebaar: (i) het aantal handen dat gebruikt wordt om een gebaar te vormen en (ii) de relatieve oriëntatie van de articulator (of het *point of contact*). De fonetische realisatie van de fonologisch kenmerken kan dus – althans in de NGT – verbonden worden met die twee aspecten van de fonologische representatie.

Van der Kooij heeft ook onderzoek gedaan naar de mogelijke fonetische variatie van locaties in NGT-gebaren (2002: 188). Zij varieerde de locaties van verschil-

lende gebaren en vroeg enkele gebaarders om een welgevormdheidsoordeel. Op die wijze ging zij na hoe groot de fonetische ruimte is die met een onderliggend locatiekenmerk geassocieerd kan worden. In onderstaande paragrafen beperk ik mij tot het uittesten van de fonetische implementatieregels in de VGT en ik steun daarbij voornamelijk op de frequentie van de fonetische locaties.

10.4.1. Fonetische locaties in de neutrale ruimte

In de neutrale ruimte worden – op het kenmerk [vlak][40] voor bepaalde gebaren na – geen fonologische distincties gemaakt. Naast semantisch gemotiveerde locaties van gebaren – bv. bepaald door een reële of virtuele referent of geplaatst op een tijdslijn, cf. § 10.5.2 – sturen de fonetische principes van perceptie en articulatie de exacte setting van een gebaar. Ook het aantal handen nodig om een gebaar te vormen speelt een rol in de plaats van gebaren. Van der Kooij (2002: 188) maakt een onderscheid tussen verschillende soorten gebaren op basis van het aantal handen, met name eenhandige gebaren, tweehandige gebalanceerde en tweehandige ongebalanceerde gebaren. Volgens haar komen eenhandige gebaren meestal in het centrale gedeelte van de ruimte voor. Bij contact met het lichaam (zie verder) wordt die generalisatie verfijnd. In tweehandige gebalanceerde gebaren bevindt de sterke hand zich aan de ipsilaterale kant; de zwakke hand spiegelt zich daaraan en bevindt zich aan zijn eigen "ipsilaterale" zijde. Elke hand bevindt zich in de eigen helft van de ruimte die in tweeën wordt gedeeld door het *midsagittal plane* (Van der Kooij 2002: 199), d.i. het verticale vlak dat het lichaam in twee gelijke helften verdeelt. In tweehandige ongebalanceerde gebaren is de locatie van de handen vergelijkbaar met de locatie in eenhandige gebaren, i.e. centraal. De standaardhoogte waarop de gebaren worden gevormd, is de borsthoogte.

Uit de cijfers in tabel (10.8) blijkt dat ook in de VGT zowat de helft van alle gebaren in de ruimte op borsthoogte wordt uitgevoerd. Een kleine 30 procent van de overige gebaren wordt op schouderhoogte gevormd. In § 10.2.2 werd dat gegeven reeds in verband gebracht met articulatorische en perceptuele factoren, zoals de theorie van de visuele scherpte van Siple (1978). Onderstaande tabel toont cijfers voor de fonetische locaties op de verticale as van de gebaren in het VGT-corpus, voor zowel eenhandige als tweehandige gebalanceerde gebaren.

Locatie in de ruimte	**Eenhandige gebaren: 390**	**Gebalanceerde gebaren: 380**
ipsilateraal	330 (= 84,6%)	267 (= 70,3%)
centraal	55 (= 14,1%)	111 (= 29,2%)
perifeer (ipsi)	3 (= 0,8%)	2 (= 0,5%)
contralateraal	2 (= 0,5%	/

(10.16) Locaties in de verticale dimensie bij eenhandige en gebalanceerde gebaren

[40] De specificatie van dat locatiekenmerk in de fonologische representatie komt onder andere aan bod in hoofdstuk 9 over relatieve oriëntatie.

In de tabel zijn enkel statische gebaren[41] met een centrale of ipsilaterale plaats opgenomen en dynamische gebaren waarvan de beweging binnen hetzelfde verticale vlak plaatsvindt, zoals bv. een beweging naar voren op het ipsilaterale vlak. Gebaren met een contralaterale of ipsilaterale beweging zijn in tabel (10.16) niet in rekening genomen, maar komen verder aan bod.

Uit de tabel treedt naar voren dat de overgrote meerderheid van zowel de eenhandige als de gebalanceerde gebaren op een ipsilaterale plaats in de ruimte wordt uitgevoerd. Bij de eenhandige gebaren gaat het om een ruime 85% van de gebaren, bij de tweehandige om een ruime 70%. Slechts 55 gebaren (of 14,1%) van de eenhandige gebaren situeert zich in het centrale gedeelte van de gebarenruimte, tegenover ongeveer het dubbele bij de tweehandige gebaren (111 gebaren of 29,2%). De gebaren in het VGT-corpus gedragen zich dus enigszins anders dan de NGT-gebaren in het onderzoek van Van der Kooij. De cijfers van de gebalanceerde gebaren komen overeen met haar bevindingen. Bij de kleine 15% gebalanceerde gebaren met centrale locatie dient opgemerkt dat, aangezien de handen zich naast elkaar bevinden, in die gebaren noch de sterke hand noch de zwakke hand werkelijk de exact centrale plaats inneemt – tenzij de handen elkaar aanraken natuurlijk. Voor de eenhandige gebaren voorspelt Van der Kooij (2002: 189) een centrale locatie van de articulator: "(...) from the neck down the articulator tends to stay near the midsagittal plane (or, in other words in the center of the trunk or neutral space)". Verder nuanceert zij die uitspraak echter (2002: 199) en poneert: "One-handed signs tend to be located in the ipsi-central region (approximately in front of the shoulder/side of the body)". Die generalisatie komt wel overeen met de gegevens in de VGT-databank, met dien verstande dat de meest frequente implementatie van een lege locatieknoop ipsilateraal is, ongeacht of het om eenhandige of tweehandige gebaren gaat.

Zowel de groep eenhandige als de groep tweehandige gebaren bevatten enkele gebaren met een meer perifere (ipsilaterale) plaats in de neutrale ruimte: (i) met één hand: OUDERS, (OVERGROOT)OUDERS en KOFFER, en (ii) met twee handen: WIPPLANK en POMPOEN. OUDERS en (OVERGROOT)OUDERS zijn samenstellingen van de gebaren MOEDER en VADER. Het eerste deel van de samenstelling wordt ipsilateraal uitgevoerd, het tweede deel schuift nog meer op naar de ipsilaterale zijde. De gebaren KOFFER, WIPPLANK en POMPOEN zijn gemotiveerd. KOFFER toont het dragen van een koffer, aan de periferie van de gebarenruimte: laag en sterk ipsilateraal. In WIPPLANK geven beide handen aan hun kant van het lichaam de beweging van een wipplank weer en in POMPOEN geven de handen de grootte van een pompoen aan. Ook in die twee gebaren bevinden de handen zich aan de rand van de gebarenruimte.

Onder de eenhandige gebaren ressorteren tenslotte twee (statische) gebaren met een contralaterale plaats: TAFELTENNIS en PLAS. In het gebaar TAFELTENNIS verwijst de locatie naar de handeling van het tafeltennissen en is bijgevolg semantisch gemotiveerd. In het gebaar PLAS is het onduidelijk waarom de locatie contralateraal en niet ipsilateraal is. Ik vermoed dat beide locaties in PLAS in

[41] Statische gebaren zijn hier gebaren zonder padbeweging.

variatie kunnen voorkomen. De mogelijkheid bestaat bovendien dat de locatie in PLAS variabel is (in de neutrale ruimte) en dus afhangt van de reële plaats van de plas.

(10.17) Afbeeldingen van KOFFER en TAFELTENNIS

10.4.2. Fonetische implementatie van de locaties op het hoofd

Over de locaties op het hoofd schrijft Van der Kooij (2002: 189) het volgende: "A general tendency for SLN one-handed signs is that from the neck up, the articulator is located on the ipsilateral side of the midsagittal plane." Zij rapporteert dat er geen enkel gebaar in de NGT-databank voorkomt met contralateraal contact op het hoofd, tenzij in combinatie met ipsilateraal contact. Zoals in 10.2.3. reeds werd aangehaald, staat de ipsilaterale zijde van het hoofd ook in de VGT voor de overgrote meerderheid van de locaties op het hoofd. Tabel (10.18) toont echter enkele VGT-gebaren die op de contralaterale zijde van het hoofd gevormd worden.

Contralaterale locatie	Aantal	Voorbeelden gebaren
slaap, contra	1 (/)	PINCET
bovenkant hoofd, contra	1 (/)	HAARSPELD
voorhoofd, contra	15 (15)	ZOMER, ZWART, ZWETEN, LENTE, JAAR, GROOTVADER, HEET
oog, contra	4 (4)	WALLEN, SINUSITIS1, SINUSITIS2, CONTACTLENZEN
wang, contra	6 (4)	BAARD, AFTERSHAVE, BLUSH, PUIST1, PUIST2, (SAMEN)WONEN
mondhoek, contra	3 (3)	TANDENBORSTEL, JANUARI, LEERLING
kin, contra	10 (10)	ACNE, ZEEP, LEKKER, DRUIF, FRUIT, ORANJE, GEEN, VLUG
nek, contra	2 (2)	OVERLEDEN, AMANDELEN
Totaal	**42 (38)**	

(10.18) Contralaterale fonetische locaties op het hoofd

De meeste fonetische contralaterale locaties in tabel (10.18) komen inderdaad voor in een laterale padbeweging, bv. van de contralaterale zijde van het voorhoofd naar de ipsilaterale zijde. De getallen tussen haakjes geven aan voor hoeveel gebaren dat geldt: in totaal zijn het er 38 van de 42. In 22 van de 38 gebaren beweegt de articulator van de contralaterale plaats naar de ipsilaterale plaats, in 16 gebaren omgekeerd. Van der Kooij geeft aan dat van contra- naar ipsilateraal de standaardimplementatie van het laterale settingpaar is (2002: 199). Bij veel van

de betreffende gebaren vermoed ik inderdaad dat de volgorde niet distinctief is. Zo wordt het gebaar ZOMER gemaakt met een beweging van de ipsilaterale kant van het voorhoofd naar de contralaterale kant. In het compositum ZOMERJAS wordt de beweging echter omgekeerd gemaakt, vermoedelijk omwille van het volgende gebalanceerde gebaar waarin beide handen in hun eigen helft van de ruimte opereren.

Niet alle gebaren in tabel (10.18) worden echter met een laterale beweging gevormd. Het gebaar PINCET wordt aan de contralaterale slaap uitgevoerd: de duim en wijsvinger maken er een herhaalde sluitende beweging en tonen op die wijze hoe met een pincet haartjes uitgetrokken worden. In het gebaar HAARSPELD maken duim en wijsvinger boven op het hoofd aan de contralaterale kant een sluitende beweging, zoals een speld haar omsluit. De twee gebaren voor "puist" worden allebei op de contralaterale wang uitgevoerd, waar de plaats van de puist wordt aangeduid. Voor deze vier gebaren geldt dat hun locatie in principe variabel is. De uitvoering van de gebaren aan de contralaterale zijde van het hoofd wordt veroorzaakt door de specifieke positie van de gebaarder. Bij de opnames van deze gebaren filmde de camera de gebaarder niet in vooraanzicht, zoals wel het geval was bij de meeste andere opnames. De gebaarder staat daarentegen diagonaal ten opzichte van de camera opgesteld. Dat impliceert dat de ipsilaterale kant van het gezicht van de gebaarder niet volledig zichtbaar is. Dat is vermoedelijk de reden waarom bepaalde gebaren, zoals hier PINCET, HAARSPELD, PUIST1 en PUIST2, naar de contralaterale zijde van het hoofd verplaatst worden. Andere gebaren die in dezelfde omstandigheden zijn opgenomen, zoals OORRING en OORSTOKJE, worden niet enkel op de contralaterale zijde van het hoofd gevormd, maar worden zelfs met de "zwakke hand" uitgevoerd, i.e. de hand die de gebaarder normaal niet als sterke hand gebruikt[42]. Ook Van der Kooij (2002: 189, voetnoot 183) vermeldt gelijkaardige observaties: "I have observed several cases of contact with the contralateral cheek and temple in signs that are normally made on the ipsilateral side of the head (...) when the ipsilateral side of the head is turned away from the addressee (for instance in front of a blackboard)." Zij besluit daarom dat "the choice for ipsi or contralateral on the head is non-distinct and determined by ease of articulation only" (2002: 189, voetnoot 183). De gegevens in de VGT bevestigen die bevinding. Uit de bespreking van de gebaren PINCET, HAARSPELD, PUIST1 en PUIST2 blijkt bovendien dat ook perceptie van belang is bij de keuze voor een ipsilaterale of contralaterale locatie.

Uit bovenstaande discussie kunnen we concluderen dat ook in statische gebaren in de VGT de standaardzijde op het hoofd de ipsilaterale zijde is. Daarmee is echter nog niets gezegd over de concrete realisatie van de diverse distinctieve kenmerken op het hoofd. Niet enkel fonetische implementatieregels staan in voor de verbinding tussen dinstinctief kenmerk en concrete fonetische realisatie: in § 10.5 zal blijken dat veel fonetische locaties op het hoofd semantisch gemotiveerd zijn.

[42] De gebaren OORRING en OORSTOKJE zijn niet in de databank opgenomen, omdat ze reeds in andere opnames voorkwamen.

10.4.3. Fonetische implementatie van de locaties op het lichaam

Battison (1978: 45, cf. ook Van der Kooij 2002: 189) geeft reeds aan dat contact met de contralaterale zijde van het lichaam gemarkeerd is. Bij contralateraal contact is er ook steeds ipsilateraal contact. Ook Van der Kooij (2002: 193) poneert als algemene regels dat (i) eenhandige gebaren zich op het centrale gedeelte van de romp situeren, terwijl (ii) tweehandige gebaren op de ipsilaterale zijde van de romp uitgevoerd worden. Zij verfijnt deze generalisaties op basis van de relatieve oriëntatie van de articulator tot de volgende standaardimplementaties:

Relatieve oriëntatie	Eenhandige gebaren	Tweehandige gebaren
palm	centrum	ipsilateraal
rug hand / pols	contralateraal	ipsilateraal
ulnair	ipsilateraal	lager ipsilateraal
radiaal	contralateraal	lager ipsilateraal
vingertoppen	centrum	ipsilateraal

(10.19) De samenhang tussen relatieve oriëntatie en locatie van de articulator in de NGT (Van der Kooij 2002: 193)

Voor de tweehandige gebaren in de NGT geldt dat zij steeds ipsilateraal op de romp gerealiseerd worden, ongeacht de relatieve oriëntatie van de articulator. Bij ulnaire en radiale oriëntatie maken de twee handen lager op de romp contact. In geval van eenhandige gebaren hangt de plaats op de romp wel af van de oriëntatie van de hand. Bij oriëntatie van de handpalm of de vingertoppen blijft de standaardinterpretatie het centrum van de romp; bij ulnaire oriëntatie schuift de locatie in ipsilaterale richting op; bij oriëntatie van de rug of van de radiale zijde van de hand is de contralaterale zijde van het lichaam echter de standaardrealisatie van het kenmerk [romp]. Van de gebaren in de VGT-databank met de locatiecodes ce/ci/cc, le/li/lc en ve/vi/vc ben ik nagegaan wat hun relatieve oriëntatie is en of die overeenkomt met de generalisaties van Van der Kooij voor de NGT zoals in (10.19). De locatiecodes uit SignPhon zijn als volgt te lezen. Ce, ci en cc verwijzen naar het bovenste gedeelte van de borst, respectievelijk naar centraal, ipsilateraal en contralateraal; le, li en lc verwijzen naar het onderste gedeelte van de borst, respectievelijk naar centraal, ipsilateraal en contralateraal; ve, vi en vc verwijzen naar de zone ter hoogte van het middel, respectievelijk naar centraal, ipsilateraal en contralateraal.

Wat de tweehandige gebaren betreft, toont tabel (10.20) aan dat de gegevens in het corpus conform zijn met de bevindingen van Van der Kooij. De frequentie van ipsilaterale locaties is hoger dan de frequentie van de centrale locaties, maar de laatste zijn toch goed voor bijna de helft van de locaties. Dat niet onaanzienlijke aantal gebaren met centrale locatie lijkt in te gaan tegen de voorspelling van Van der Kooij, maar wanneer we de gebaren van naderbij bekijken, zien we dat de getallen voor de centrale locaties sterk genuanceerd kunnen worden. Van de 61 gebaren met een centrale locatie op de romp zijn er 33 die een laterale beweging vertonen op de borst van een ipsilaterale locatie naar een centrale locatie (of omgekeerd). Voorbeelden daarvan zijn WINTERJAS (schouder ipsi-ce),

BIKINI (ce-ci), JUWEEL (ce-schouder ipsi), SKELET (ce-ci), EILEIDER (ve-vi), RIEM (vi-ve). Daarnaast zijn er ook vier gebaren met een centrale locatie waarin de handen zich niet naast elkaar, maar boven elkaar bevinden (HOUDEN-VAN, BED, KOSTUUM en SHOCK). Tenslotte zijn er bij de lagere locaties ook nog 11 dubbels, met name bij gebaren die een neerwaartse beweging van ce naar le of van ce naar ve vertonen, bv. BAD (ce-le) en TRUI (ce-ve). Dat houdt in dat er in feite slechts 13 tweehandige gebaren zijn die een centrale locatie vertonen. De meeste van die gebaren hebben varianten waarbij de handen minder centraal, maar integendeel meer ipsilateraal gepositioneerd zijn, bv. TRUI, T-SHIRT, AANKLEDEN. Bovendien wil ik erop wijzen dat bij tweehandige gebaren een centrale locatie niet exact hetzelfde betekent als bij eenhandige gebaren. De twee handen bevinden zich niet exact in het midden van de romp, maar net naast de middenlijn.

Centrale locatie	**Aantal**	**Ipsi locatie**	**Aantal**
borst boven (ce)	35	borst boven (ci)	63
borst onder (le)	12	borst onder (li)	39
middel (ve)	14	middel (vi)	28
	61		130

(10.20) Tweehandige gebaren op de romp

Tabel (10.21) toont de distributie van de relatieve oriëntatie van de articulator in eenhandige gebaren over de locaties op het lichaam. Hieronder zal ik één voor één de verschillende oriëntaties en hun relatie tot de locatie van de gebaren bespreken.

	Centraal		**Ipsi**		**Contra**	
	borst boven (ce)		**borst boven (ci)**		**borst boven (cc)**	
Oriëntatie	statisch	ipsi/contra	statisch	ipsi/contra	statisch	ipsi/contra
palm	16	–	3	3	2	3
dorsaal	1	–	–	–	–	–
ulnair	6	–	–	–	1	3
radiaal	3	2	3	–	4	–
toppen	19	1	24	8	4	8

	borst onder (le)		**borst onder (li)**		**borst onder (lc)**	
palm	11	–	–	–	–	–
dorsaal	–	–	–	–	–	–
ulnair	1	–	–	2	–	–
radiaal	2	–	1	–	1	–
toppen	9	1	4	4	–	3

	middel (ve)		middel (vi)		middel (vc)	
palm	1	–	–	–	–	–
dorsaal	–	–	–	–	–	–
ulnair	1	–	1	1	–	–
radiaal	2	–		1	–	1
toppen	1	–	5	1	–	1
Totaal	73	4	41	20	12	19

(10.21) Eenhandige gebaren op de romp: de samenhang tussen relatieve oriëntatie en locatie

In tabel (10.21) maak ik een onderscheid tussen centrale, ipsilaterale en contralaterale locaties op de romp op drie verschillende hoogtes (borst boven, borst onder en middel). In de eerste kolom heb ik de statische gebaren opgenomen, i.e. gebaren met één locatie, én ook de gebaren die een verticale beweging vertonen, i.e. binnen één verticale zone (bv. van een hoge centrale locatie naar een lagere centrale locatie). In de tweede kolom ("ipsi/contra") heb ik gebaren opgenomen met twee opeenvolgende locaties in de horizontale dimensie. Enkele voorbeelden kunnen dat verduidelijken.

(10.22) Afbeeldingen van JANUARI, WANNEER en ALLEEN

De gebaren WANNEER en JANUARI zijn allebei opgenomen bij de 24 gebaren met oriëntatie toppen naar ci (ipsilaterale borst boven). Het ene gebaar vertoont eindcontact met de locatie en het andere vertoont een neerwaartse padbeweging van een hoge ipsilaterale locatie naar een lage ipsilaterale locatie, i.e. binnen één verticaal vlak. Het gebaar ALLEEN heb ik daarentegen bij de acht dynamische, ipsi-contra gebaren geteld, aangezien het een opeenvolging vertoont van cc naar ci.

De oriëntaties van de hand nog even buiten beschouwing gelaten, is reeds een eerste opvallende gegeven in tabel (10.21) dat de zone bovenaan de romp het hoogst scoort. Wat de hoogte van de gebaren op de romp betreft, kunnen we dus stellen dat hoe lager op de romp, des te minder gebaren terug te vinden zijn.

Ten tweede valt op, wat de zones ipsilateraal, centraal en contralateraal betreft, dat de centrale locaties de meest frequente zijn. Ten derde verschilt de verhouding tussen de gebaren die binnen één verticale zone blijven (i.e. de "statische" kolommen) en de zoneoverschrijdende gebaren sterk. De centrale locaties zijn het vaakst statisch. Bij de ipsilaterale locaties is de verhouding zonevaste en zoneoverschrijdende gebaren 2:1 en bij de contralaterale locaties zijn er meer gebaren die een overgang vertonen van contra naar ipsi (of omgekeerd) dan gebaren die binnen de contralaterale zone blijven. Dat houdt in dat bij laterale bewegingen de beweging meestal zo breed mogelijk gemaakt wordt.

Zoals voorspeld door Van der Kooij (cf. tabel 10.19), komen de meeste eenhandige gebaren met palmoriëntatie voor op het centrale gedeelte van de romp. Voorbeelden zijn ASTMA, MIJN, GRAAG en HOBBY. De overige gebaren, die met locaties op de ipsi- en contralaterale zijde van de romp gevormd worden, overlappen elkaar gedeeltelijk. De gebaren CHAMPIGNON, BELASTING en STRAF vertonen alledrie een beweging in ipsilaterale richting (cc ▶ ci) en zijn bijgevolg twee keer in de tabel opgenomen. In de andere ipsilaterale en contralaterale gebaren is de locatie telkens semantisch gemotiveerd. Wapens worden ipsilateraal gedragen, cf. de gebaren JAGER (ci) en SOLDAAT (ci). Het hart bevindt zich links op het lichaam (= autoreferentie, zie verder), cf. het gebaar HART(AANVAL) (cc), en gevoelens worden op de plaats van het hart gelokaliseerd, cf. het gebaar BANG (cc). Van der Kooij vermeldt dat "signs in the semantic field of feelings also tend to be made in the center of the chest" (2002: 189). In de VGT worden zowel de centrale als de contralaterale locatie gebruikt in gebaren voor gevoelens, cf. VERLIEFD-1 (cc[43]), VERLIEFD-2 (ch-ce), BANG (cc), VERDRIET (ce), BLIJ (ce) etc. In § 10.5.2 en in hoofdstuk 5 van deel II kom ik hierop terug.

Gebaren met een dorsale relatieve oriëntatie zijn uiterst zeldzaam. Op de borst komt er slechts één eenhandig gebaar voor met die oriëntatie, met name het gebaar JUFFROUW op het midden van de borst.

Voor articulatoren met een ulnaire oriëntatie voorziet Van der Kooij een ipsilaterale locatie. Van de weinige gebaren in de VGT met een dergelijke oriëntatie situeert zich echter slechts een kleine minderheid op de ipsilaterale zijde. Tabel (10.21) maakt melding van acht gebaren in het centrum, vier op een contralaterale plaats en vier op een ipsilaterale plaats. In feite gaat het om 12 gebaren met een ulnaire oriëntatie waarvan vier gebaren twee verschillende locaties vertonen. De gebaren DAS, BOEREN, ONDERHEMD, BLIJ, KRIJGEN en DUIF worden allemaal gemaakt met een opeenvolging van twee locaties in de centrale zone. Zo is er in DUIF een opeenvolging van een locatie aan de hals en een locatie op de borst en in BOEREN is er een opeenvolging van twee locaties op de borst.

[43] Opvallend is dat de linkshandige gebaarder die VERLIEFD-1 uitvoert, het gebaar op de voor hem contralaterale zijde van de borst uitvoert, i.e. rechts op de borst, en dat op die wijze de motivatie van de locatie verloren gaat.

(10.23) Afbeeldingen van DUIF en BOEREN

Het gebaar ECHOGRAFIE vertoont een cirkelvormige beweging met constant contact centraal ter hoogte van het middel. De locatie is in dit gebaar duidelijk gemotiveerd.

Over de vijf gebaren met een ipsilaterale of contralaterale locatie valt het volgende te zeggen. Drie daarvan vertonen een laterale neerwaartse beweging, van een hogere contralaterale plaats op de romp naar een lagere ipsilaterale plaats: BURGEMEESTER, PRINS en KAMPIOEN. In alledrie de gebaren is de locatie gemotiveerd. Eén gebaar, LUI, heeft een lage ipsilaterale locatie en een ander gebaar, POLITICUS, een hoge contralaterale locatie. Het lijkt mij overigens vreemd dat de standaardlocatie van gebaren met een ulnaire oriëntatie ipsilateraal zou zijn. Omwille van redenen van articulatorisch gemak is het veel aannemelijker dat gebaren met een ulnaire oriëntatie meer naar het midden of zelfs aan de contralaterale kant van de romp gesitueerd zouden worden. Vooral het polsgewricht kan op een centrale of contralaterale locatie een veel meer ontspannen positie aannemen. Bij lagere locaties is de druk op de pols kleiner en dus de kans op een ulnaire oriëntatie groter, cf. LUI (vi). Ik zou dus de fonetische implementatieregel voor de locatie op de romp van eenhandige gebaren met ulnaire oriëntatie van Van der Kooij voor de VGT als volgt willen herschrijven:

(10.24) De standaardlocaties op de romp van eenhandige gebaren met ulnaire oriëntatie
De standaardlocatie van eenhandige gebaren met ulnaire oriëntatie is de centrale zone op de borst.

Voor articulatoren met een radiale oriëntatie voorziet Van der Kooij een contralaterale locatie op de romp. De cijfers in tabel (10.21) voor de 14 gebaren met radiale oriëntatie nuanceren die voorspelling enigszins. Vier gebaren vertonen een neerwaarts pad binnen de centrale zone: LASTIG (ce), MENS (ce), KNOPEN (ce-le-ve) en SPIJSVERTERING (le-ve). Het is duidelijk dat de locatie in de laatste twee gebaren gemotiveerd is. Drie gebaren worden op een ipsilaterale locatie gevormd: AUGUSTUS, OOM en LOON, tegenover vier gebaren met een contralaterale locatie: MEVROUW-1 (cc), PENSIOEN (cc), PENSION (cc), VERDIENEN (cc-lc). Drie gebaren komen voor met een ipsilateraal pad: MEVROUW (contralaterale schouder-cc), DAME (idem) en SCHORT (vc-vi). De gebaren met radiale oriëntatie zijn dus gelijk verdeeld over de drie verschillende zones. Opvallend is dat het gebaar VERDIENEN contralateraal uitgevoerd wordt, terwijl het gebaar LOON dat op hetzelfde visuele beeld teruggaat (geld in je zak stoppen) aan de ipsilaterale zijde van de romp uitgevoerd wordt.

Tot slot heb ik ook de meest frequente oriëntatie van naderbij onderzocht: de vingertoppen. Voor die oriëntatie voorspelt Van der Kooij een centrale locatie op de romp. In de VGT zijn er 72 gebaren met oriëntatie "toppen". De ipsilaterale locaties zijn het meest frequent (30 gebaren), gevolgd door centrale (24 gebaren) en contralaterale (4) locaties. De meeste gebaren met ipsilaterale locatie vertonen begin- of eindcontact met de locatie (bv. WANNEER, ZOON, LEKKER). De meeste gebaren met centrale locatie vertonen daarentegen een opeenvolging van twee locaties in de centrale zone (bv. GRIEP, VERLIEFD, GOESTING). De vier gebaren met contralaterale locatie zijn stuk voor stuk gemotiveerd: (hart) VERLIEFD, REANIMATIE, HARTAANVAL en (geldbuidel) RIJK. Veertien gebaren vertonen een laterale beweging, bv. DOKTER, ALLEEN, KEIZERSNEDE en WEDUWE.

(10.25) Afbeeldingen van ZOON, RIJK en GRIEP

Slechts twee van die gebaren bestrijken niet de volledige borst (i.e. van contra- naar ipsilateraal). Het gebaar HOE-LANG komt ook voor in een variant die wel de volledige padbeweging maakt en het gebaar ZEBRA is een eenhandige variant van een tweehandig gebaar. Opnieuw blijkt dus dat in de VGT de ipsilaterale zijde frequenter is dan de centrale.

Uit de cijfers in tabel (10.21) kan ik concluderen dat centrale locaties op het lichaam in eenhandige gebaren de meest frequente locaties zijn. De voorkeur voor ipsilaterale of contralaterale locaties in combinatie met een specifieke oriëntatie die Van der Kooij voor de NGT vaststelt, lijkt in de VGT vaak geneutraliseerd te worden in een centrale locatie. Wanneer we de cijfers in de tabellen (10.16), (10.20) en (10.21) samen bekijken, valt vooral op dat het gebruik van de ipsilaterale zijde op het lichaam en in de neutrale ruimte in de VGT veel frequenter is dan in de NGT. Ook bij eenhandige gebaren op de romp komen de ipsilaterale locaties (36,1%) in de buurt van de meest frequente centrale locaties (45,6%).

10.4.4. Fonetische implementatie van de locaties op de zwakke hand

Uit haar onderzoek naar de fonetische variatie binnen de locaties op de zwakke hand heeft Van der Kooij (2002: 198) kunnen afleiden dat de grootte van de fonetische ruimte die met die locaties geassocieerd wordt, afhangt van het aantal "geselecteerde vingers" van de zwakke hand. Bij (zwakke) handvormen met alle vingers geselecteerd kan de locatie variëren over de hele lengte van de hand. Bij selectie van één of twee vingers kan de variatie enkel langs de lengte van die vingers voorkomen. Van der Kooij (2002: 198) schrijft daarover: "This implies that the size of [all]-hands involves the palm of the hand and 'less-than-all' hands only involve the selected fingers (excluding the palm)." In gebaren met alle vingers geselecteerd is de meest frequente en dus de standaardlocatie op de zwakke hand dicht bij de basisgewrichten en in gebaren met minder dan alle vingers geselecteerd situeert de standaardlocatie zich rond de proximale niet-basisgewrichten.

Om te controleren of hetzelfde geldt voor de zwakke hand in VGT, ben ik nagegaan welke locaties op de zwakke hand in het VGT-corpus voorkomen. Eerst en vooral heb ik de locaties op zwakke B-handen onderzocht. Daarbij heb ik – om teltechnische redenen – enkel die gebaren bekeken die niet dezelfde handvorm op de sterke en de zwakke hand vertonen. Het betreft een verzameling van 143 gebaren. Ten tweede ben ik nagegaan wat de locatie van de sterke hand is op zwakke handen met één of twee geselecteerde vingers. Bij die gebaren heeft de sterke hand steeds hetzelfde aantal geselecteerde vingers als de zwakke hand, maar daarom niet altijd in dezelfde configuratie. Deze groep telt 20 gebaren met één geselecteerde vinger op de zwakke hand en 20 gebaren met twee geselecteerde vingers op de zwakke hand.

Onderstaande tabel geeft aan hoe frequent de verschillende plaatsen op de palmzijde, de dorsale zijde en de radiale zijde van de zwakke hand zijn.

Zwakke B–hand

Locatie palm		Locatie dorsum		Locatie radiaal	
vlak gedeelte	39	vlak gedeelte	11	vlak gedeelte	–
basisgewrichten	27	basisgewrichten	8	basisgewrichten	7
vingers	9	vingers	7	vingers	–
pad: volledige hand	17	pad: volledige hand	5	pad: volledige hand	5
pad: vlak gedeelte	4	pad: vlak/vingers	1/1	pad: vlak/vingers	–

Zwakke 1–hand

Locatie palm		Locatie dorsum		Locatie radiaal	
proximaal kootje	–	proximaal kootje	–	proximaal kootje	–
middenste kootje	1	middenste kootje	–	middenste kootje	6
distaal kootje	1	distaal kootje	1	distaal kootje	3
pad	–	pad	2	pad	5

Zwakke H/V–hand

Locatie palm		Locatie dorsum		Locatie radiaal	
proximaal kootje	–	proximaal kootje	–	proximaal kootje	–
middenste kootje	1	middenste kootje	–	middenste kootje	10
distaal kootje	–	distaal kootje	–	distaal kootje	4
pad	–	pad	5	pad	1

(10.26) Locaties op zwakke B-, 1- en V-handen

Opvallend is ten eerste dat aan de palmzijde van de zwakke B-hand het vlakke gedeelte van de hand, cf. het omcirkelde gedeelte in figuur (10.27), de meest frequente fonetische locatie is. Van de 39 locaties op het vlakke gedeelte zijn er 23 waarbij de sterke hand eindcontact maakt met de palm van de zwakke hand. Aan dorsale zijde zijn er ongeveer evenveel locaties op het vlakke gedeelte als aan de basisgewrichten, terwijl de basisgewrichten als locatie primeren aan de radiale zijde van de B-hand.

(10.27) Het vlakke gedeelte van de hand (hier: palmkant)

Op basis van de cijfers in tabel (10.26) zou ik willen stellen dat aan palmzijde van de hand variatie mogelijk is tussen de verschillende onderdelen van de hand: vlak gedeelte, midden (basisgewrichten) en vingers. Het vlakke gedeelte is de meest frequente locatie en is de voorkeurlocatie bij gebaren met eindcontact (23) en bij statisch constant contact (10). Ook aan dorsale zijde is het

vlakke gedeelte het meest frequent en ook hier is er een relatie met contact: alle elf gebaren vertonen contact. Bij de gebaren met locatie aan de dorsale kant van de basisgewrichten is er nooit contact. Het betreft steeds gebaren waarbij de sterke hand een voorwaartse beweging over (het midden van) de zwakke hand maakt (zoals bv. NACHT en OVER- in OVERGROOTMOEDER). Bij locaties op de radiale zijde van de hand zijn de basisgewrichten de enige voorkomende statische locatie.

Wat de padbewegingen op de zwakke hand betreft, zien we dat de bewegingen over de handpalm het meest frequent zijn én dat de meeste padbewegingen – zowel aan palm-, dorsale en radiale zijde – de hele hand beslaan. Enkele uitzonderingen zijn aan de palmkant het gemotiveerde gebaar ZENUW (waarin een wijsvinger een zenuw aanduidt van de pols tot de palm), het gebaar CHOCOLADE en twee gebaren met dubbel contact (DINSDAG en WOENSDAG) en aan de dorsale zijde het gebaar FLUWEEL (vlak gedeelte) en het gebaar LEEG (vingers). Dat laatste gebaar komt ook voor met een beweging over de hele handpalm.

(10.28) Afbeelding van CHOCOLADE

De locaties op de zwakke 1- en V-handen vertonen veel overeenkomsten. Zo zijn bij beide "vingerselecties" de radiale locaties veruit de meest frequente. Palmlocaties zijn erg uitzonderlijk en dorsale locaties ook, hoewel ze bij zowel 1- als V-handen een iets grotere frequentie vertonen. Opvallend is ook dat in geen enkel gebaar de proximale kootjes van de zwakke hand als locatie dienen. De meest frequente locatie is steeds het middenste kootje, maar ook het distale kootje komt voor. Dat betekent dat de standaardlocatie op zwakke 1- en V-handen zich situeert rond het meest distale vingergewricht. Wat de padbewegingen op die handen betreft, kunnen we stellen dat ze meestal de volledige vinger(s) bestrijken, tenzij in enkele gebaren waar enkel het laatste kootje aangeraakt wordt, bv. in ASPERGE, WORTEL en RENOVEREN.

Samenvattend wil ik de resultaten van Van der Kooij voor NGT vergelijken met mijn resultaten. Beide uitkomsten zijn vergelijkbaar, maar ze vertonen een licht verschil. Op zwakke B-handen noteert Van der Kooij een standaardlocatie dicht bij de basisgewrichten; voor VGT is de standaardlocatie het vlakke gedeelte van de hand. Voor zwakke handen met één of twee geselecteerde vingers situeert de standaardlocatie zich ergens tussen het middenste en het distale vingerkootje, in tegenstelling tot de meer proximale locatie in NGT.

10.4.5. Fonetische implementatie van de locaties op de arm

De standaardinterpretatie van het locatiekenmerk [arm] is volgens Van der Kooij (2002: 195) de dorsale zijde van de bovenarm. Ze wijst erop dat bij de helft van de NGT-gebaren die op de arm gerealiseerd worden, de locatie eigenlijk variabel is. Dergelijke gebaren krijgen geen fonologische specificatie. Verder kunnen gebaren op de onderarm volgens haar verplaatst worden naar de hand. Die gebaren worden dus niet met [arm], maar met de combinatie van kenmerken [hand: breed: omgekeerd] gerepresenteerd.

Tabel (10.29) biedt een overzicht over alle gebaren met een locatie op de arm, waarbij een onderscheid gemaakt is tussen gebaren met één locatie op de arm en dynamische gebaren met een overgang tussen twee locaties op de arm. In de laatste groep bevinden zich ook enkele gebaren die starten of eindigen met een locatie op de hand. Die locaties werden in de tabellen (10.8) en (10.13) reeds bij de armlocaties gerekend.

STATISCHE GEBAREN		DYNAMISCHE GEBAREN	
bovenarm	**onderarm**	**van boven naar onder**	**van onder naar boven**
TATOEAGE (ud[44])	ALLERGIE (ld)	ARM (ud-ld)	SPORT(SCHOEN) (ld-ur)
VERWITTIGEN (ud)	NAAIEN (ld)	BRUIN (ur-d9)	VERSLAAFD (ld-ud)
VERPLEEGSTER (ud)	GEZWOLLEN (ld)	VRIEND X2 (ur-el)	METER (ld-ur)
AMPUTATIE (up)	**elleboog**	SPIER (ur-el)	SCANNER (d8-ld)
SPUIT (up)	ELLEBOOG (el)	ARM (ur-el)	ZENUW (p9-lp)
T-SHIRT (up)	AUGUSTUS (el)	FLAUW(VALLEN) (ur-lr)	BEDRIEGEN (lp-el)
BONT (up)	TUIN (el)	(BRAND)WOND (ld-d8)	SCHAAFWONDE (el-lu)
CONTROLE (up)	BLOED (ep)	ADER (ld-d8)	BLOED (lr-d8)
(BLOED)DRUK X2 (UR)	HORMONEN (ep)	ARCHITECT (lu-uk)	METER (d8-ep)
BLOED(DRUK) X2 (ur)			
ZWART (ur)			
BONT (ur)			
INSEKT (ur)			
WESP (ur)			
TIKKERTJE (ur)	**Totaal**		
17	3/5	10	9

(10.29) Gebaren met fonetische locatie op de arm

Wanneer we de voorbeelden in tabel (10.29) van naderbij bekijken, dan stellen we vast dat een groot deel van de gebaren op de arm gemotiveerd is (cf. 10.30.1) en dat enkele gebaren een zogenaamde variabele locatie vertonen (cf. 10.30.2).

[44] De codes uit de SignPhon-databank staan voor de volgende locaties: ud=bovenarm dorsaal, up=bovenarm palm, ur=bovenarm radiaal, ld=onderarm dorsaal, lr=onderarm radiaal, lp=onderarm palm, lu=onderarm ulnair, el=elleboog, ep=elleboog palm, d9=pols dorsum, d8=vlakke kant hand dorsum, uk=pink ulnair, p9=pols palm.

Dergelijke variabele locaties zijn locaties die niet lexicaal gespecificeerd zijn, maar die bepaald worden door autoreferentie. De gebaren in (10.30.2) hebben een "variable, meaningful (body-) location referring to the exact location on the body where the sign is made. (...) The phonetic locations of these signs are meaningful as they refer to themselves." (Van der Kooij 2002: 210)

(10.30) Gebaren met locatie op de arm: gemotiveerde en variabele locaties
(10.30.1) ARM, VERPLEEGSTER, T-SHIRT, ARCHITECT
(10.30.2) BLOED, INSEKT, GEZWOLLEN, SCHAAFWONDE, AMPUTATIE

De voorbeelden in (10.30.2) zijn telkens gebaren die verwijzen naar een bepaalde aandoening op het lichaam, zoals een insektensteek, een zwelling of een wonde. Dergelijke gebaren kennen geen fonologische specificatie van plaats, maar vertonen een standaardlocatie, vaak is dat de rug van de hand of de onderarm. Afhankelijk van de plaats op het lichaam waar die aandoening zich voordoet, kan echter de locatie van het gebaar veranderen. De locatie van het gebaar kan zich dus aanpassen aan de reële plaats op het lichaam. Er bestaat nog een andere, meer directe vorm van autoreferentie die we vinden in de gebaren voor lichaamsdelen. Dergelijke gebaren bestaan meestal in een wijsgebaar naar het bedoelde lichaamsdeel. Ook bij die gebaren verwijst de locatie rechtstreeks naar het lichaamsdeel zelf. In tegenstelling tot de gebaren in (10.30.2) zijn de handvorm en de beweging in die gebaren zuiver verwijzen en dus zelf niet betekenisdragend. Veranderen we de locatie van een gebaar voor een lichaamsdeel, dan verandert ook de betekenis van het gebaar. Voorbeelden van dergelijke autoreferentiële locaties in de VGT – en ongetwijfeld in andere gebarentalen – zijn ARM, NEUS, OGEN, VINGERS, HOOFD, NEK, HAAR en BIL. Gebaren met variabele of autoreferentiële locaties zijn beide voorbeelden van deiktische locaties.

Wanneer we de variabele en semantisch gemotiveerde armlocaties in tabel (10.29) schrappen, houden we de volgende gebaren over: vijf gebaren op de bovenarm (TIKKERTJE, VERWITTIGEN, ZWART, BONT, CONTROLE), twee gebaren op de elleboog (AUGUSTUS, TUIN), drie gebaren met een beweging van boven naar onder op de arm (BRUIN, VRIEND en FLAUW) en vier gebaren met een beweging van onder naar boven op de arm (SPORT, METER, SCANNER, BEDRIEGEN). Daaruit volgt dat in de VGT de bovenarm ook de standaardinterpretatie van [arm] bij de statische gebaren is. De zijde van de bovenarm varieert tussen de radiale en de dorsale kant. Dat zijn bij een ontspannen houding van de arm ook de makkelijkst bereikbare delen van de bovenarm. De padbewegingen op of langs de arm worden gerepresenteerd door de combinatie van het locatiekenmerk [arm] en de settingkenmerken [proximaal] en [distaal].

(10.31) Afbeeldingen van VRIEND en SPORT

Ik vermoed wel dat de onderarm in concreet taalgebruik – en bij gering belang van een iconische weergave van de werkelijkheid – vaker gebruikt zal worden dan de bovenarm, aangezien een gemotiveerd gebaar als TATOEAGE door sommige gebaarders op de onderarm uitgevoerd wordt in plaats van op de bovenarm om redenen van articulatorisch gemak.

Gebaren met een locatie op de elleboog zijn eerder zeldzaam. In het corpus komen de West-Vlaamse gebaren TUIN en AUGUSTUS voor; het enige andere mij bekende voorbeeld is VOORBEREIDEN. Ook in de NGT zijn gebaren met de elleboog als locatie zeldzaam. Op basis van de variatie in het gebaar GEMEEN stelt Van der Kooij voor om de elleboog niet als een distincte locatie, maar als een speciale articulator te beschouwen (2002: 196-197). Voor de drie genoemde VGT-gebaren is mij geen variatie bekend tussen een passieve elleboog die aangeraakt wordt en een actieve elleboog. Dat zou erop kunnen wijzen dat de elleboog in VGT wel als een distincte locatie moet beschouwd worden.

(10.32) Afbeeldingen van TUIN en VOORBEREIDEN

In het corpus zijn er wel enkele andere gebaren die enkel bewegende ellebogen als actieve articulatoren vertonen: KASTEEL, VLEUGEL en ZWAAR. In VLEUGEL stellen de bewegende gebogen armen de vleugels van een vogel voor. In ZWAAR vertoont de sterke hand constant contact met de ipsilaterale zijde van de romp, terwijl de elleboog een cirkelvormige beweging maakt. Ik vermoed dat de beweging van de elleboog voortkomt uit de geïmmobiliseerde sterke hand en het betreft hier dus een coarticulatorisch effect. Voor het Antwerpse gebaar KASTEEL – overigens hetzelfde gebaar als VILLA – heb ik geen verklaring.

(10.33) Afbeelding van KASTEEL

Een groter corpus van VGT-gebaren zou enkele vragen kunnen helpen uitklaren. Ten eerste zou het kunnen uitwijzen of er nog gebaren zijn met de elleboog als locatie. Ten tweede kan het uitwijzen of er nog meer gebaren zijn met louter beweging van de ellebogen en of er eventueel variatie bestaat met passieve ellebogen. Ten derde zou het duidelijkheid kunnen brengen over de vraag of we bij beide fenomenen al dan niet met regionale variatie te maken hebben.

10.5 De semantische implementatie van de locatiekenmerken

In de vorige paragrafen is reeds duidelijk geworden dat de concrete realisatie van de fonologische locatiekenmerken niet enkel door fonetische implementatieregels bepaald wordt, maar dat de locaties in vele gebaren semantisch gemotiveerd zijn. Dat geldt in het bijzonder voor locaties op het lichaam, zowel op het hoofd als op de romp en de arm.

Ik heb er reeds op gewezen dat Battison tegenover het "visuele scherpte"-model van Siple (1978) een alternatieve verklaring voor de hoge frequentie van de locaties op hoofdhoogte stelde:

> An alternative explanation to these findings is one based on visual "landmarks" rather than visual acuity. Coincidentally, the area delimited by Siple as corresponding to the highest visual acuity is also the area which has the greater number of visually distinguishable (and readily nameable) body parts. On the visual backdrop of the facial surface we can readily distinguish the lips, chin, teeth, mouth, nose, nostril, cheek, jaw, dimple, moustache, temple, eye, eyebrow, etc., while the lower part of the signing space offers relatively fewer visible landmarks – shoulder, chest, side, waist. These distinguishable backdrop cues may facilitate the perception of the location of the sign. (Battison 1978: 44)

Battison oppert de idee van *visual landmarks* ('visuele oriëntatiepunten') als verklaring voor het feit dat de regio rond de nek en de onderkant van het gezicht de meest frequente locatie is en dat die regio veel verschillende distinctieve locaties herbergt en ook een grotere diversiteit in distinctieve handvormen vertoont. Ik zou die idee echter ook willen aangrijpen om de opvallende semantische moti-

vatie van locaties op het lichaam te verklaren. Doordat het lichaam inderdaad diverse oriëntatiepunten bevat die tegelijk als locatie voor een gebaar kunnen fungeren, ontstaat de mogelijkheid van iconisch gebruik van die plaatsen op het lichaam.

In het dependentiemodel worden semantisch gemotiveerde locaties – en andere gemotiveerde vormelementen – opgevangen door semantische implementatieregels. In de hieropvolgende paragrafen bespreek ik uitvoerig de motivatie van locaties in de VGT. In de laatste paragraaf behandel ik de eventuele motivatie van fonetische plaatsen in de neutrale ruimte. Op de status van de semantisch gemotiveerde vormelementen en van semantische implementatie ga ik dieper in in het deel II van deze scriptie.

10.5.1. Semantische motivatie van locaties op het hoofd

Het hoofd is het gebied bij uitstek met diverse visuele oriëntatiepunten, "containing most meaning bearing locations or landmarks, such as the eyes, the ears, the mouth etc." (Van der Kooij 2002: 170). In tabel (10.34) wordt per fonetische locatie aangeduid hoeveel gebaren in het VGT-corpus een semantische motivatie kennen. Onder locatie wordt telkens zowel de fonetische plaats als de distinctieve locatie waaronder die plaats valt, vermeld. Naast het absolute aantal gebaren met semantisch gemotiveerde locatie wordt ook in procenten aangegeven hoe vaak de fonetische plaats in het corpus gemotiveerd is. In de laatste kolom voorzie ik enkele voorbeelden.

Locatie	Totaal	Gemotiv.	Procent	Voorbeelden
bovenkant hoofd [hoofd: hoog]	20	20	100%	KAAL, PET, DOOPSEL, HERSENEN, MUTS, GEL
achterkant hoofd [hoofd]	4	4	100%	HELM, ROMEINEN, TONDEUSE, (HAAR)BALSEM
voorhoofd [hoofd: hoog]	82	53	64,6%	KENNIS, ZWETEN, VERGETEN, DROOM, DENKEN, VERPLEEGSTER
slaap [hoofd: hoog]	60	40	66,7%	VREEMD, IDEE, EZEL, NON, HERINNEREN, GODSDIENST
gezicht [hoofd]	13	13	100%	TWEELING, HOOFD, POKKEN, WENEN, ZWART, CARNAVAL
zijkant hoofd [hoofd: hoog=›midden]	50	43	86%	KRULLEN, SLAPEN, BORSTEL, KOPTELEFOON, KROON, HELM
oor ipsi [hoofd: hoog=›midden]	11	11	100%	OOR, HOREN, DOOF, OORBEL, HOED, KERS
wang [hoofd: hoog=›midden]	101	39	38,6%	BAARD, WANG, HUILEN, SCHEREN, PUIST, POES
ogen [hoofd: midden=›hoog]	23	23	100%	OOG, WIMPER, PANDA, UIL, BLIND, PIRAAT, BRIL
neus [hoofd: midden=›hoog]	65	42	64,6%	NEUS, BLOED, NIEZEN, ZAKDOEK, HEKS, KONIJN

mond [hoofd: midden]	124	80	64,5%	MOND, ZUURSTOF, HOESTEN, SPROOKJE, MACARONI, GLAS
lippen [hoofd: midden]	9	9	100%	SNOR, LIP, RUM, ROOD(KAPJE), SIROOP, SCHEIDSRECHTER
tong [hoofd: midden]	1	1	100%	TONG
tanden [hoofd: midden]	6	6	100%	TAND, VALSE TANDEN, TANDPIJN
kin [hoofd: midden]	139	58	41,7%	ACNE, LEKKER, KIN, SPREKEN, LOGOPEDIST, COMMUNIE
nek [nek]	56	39	69,6%	KEELPIJN, VERSLIKKEN, DAS, STEM, DORST, OVERLEDEN
Totaal	**764**[45]	**481**	**63%**	

(10.34) Semantische motivatie van locaties op het hoofd

Opvallend in tabel (10.34) zijn eerst en vooral de cijfers van de locaties die 100% semantisch gemotiveerd zijn. Dat geldt voor volgende locaties: de bovenkant en de achterkant van het hoofd, het gezicht, het oor, de ogen, de lippen, de tong en de tanden. Ook de zijkant van het hoofd vertoont een opmerkelijk hoge score. De plaatsen die lager scoren, zijn de slaap, het voorhoofd, de kin en de wang als de minst gemotiveerde locatie (38,6%). Dat laatste komt overeen met de bevindingen van Van der Kooij (2002: 185) voor de NGT: "Although cheek is not the most frequent location on the head, it is the most frequent *unmotivated* location on the head".

Zoals op andere plaatsen op het lichaam vinden we ook op het gezicht enkele autoreferentiële locaties terug, bv. in de gebaren HOOFD, HERSENEN, OOR, WANG, OOG, WIMPER, NEUS, MOND, LIP, TONG, TAND, KIN en KEELPIJN. De gebaren die op de bovenkant van het hoofd of de achterkant van het hoofd plaatsvinden, verwijzen allemaal naar één van de volgende elementen: een kapsel (bv. KAAL en GEL), een hoofddeksel (bv. PET en MUTS) of een handeling op het hoofd (bv. DOOPSEL en SPOELEN). De gebaren met een semantisch gemotiveerde locatie op het voorhoofd of de slaap zijn onderling sterk vergelijkbaar. Ofwel verwijst de locatie naar een cognitieve activiteit (bv. voorhoofd: KENNIS, VERGETEN, DROOM; slaap: VREEMD, IDEE, HERINNEREN), ofwel naar een object dat zich op het voorhoofd of de slaap bevindt (bv. voorhoofd: VIKING verwijst naar de hoorns op de helm van een viking, VERPLEEGSTER verwijst naar het kruisje op het hoofddeksel van een verpleegster; slaap: EZEL verwijst naar de oren van een ezel, NON verwijst naar de kap van een non). Opvallend is het gebaar voor "leren rijden" dat uit twee delen bestaat: één gebaar waarin een L-hand zich op het voorhoofd bevindt, gevolgd door het gebaar voor "autorijden". De L op het voorhoofd verwijst naar de L die zich bovenaan de auto's van autorijscholen bevindt. De bovenkant van het hoofd wordt dus als het ware gelijkgesteld met de bovenkant van dergelijke

[45] Het totaal in tabel (10.34) is iets lager dan in tabel (10.8), aangezien ik hier het aantal gebaren weergeef en niet het aantal locaties. Dat houdt in dat een padbeweging van contralateraal naar ipsilateraal op het voorhoofd binnen één gebaar hier slechts één keer is geteld.

auto's. Tegelijkertijd bevindt die L zich echter ook op de plaats die bij uitstek gebruikt wordt voor een cognitieve activiteit als "leren" (cf. ook de gebaren LEREN, SCHOOL en BEGRIJPEN). Het gebaar met de L op het voorhoofd wordt ook in andere contexten gebruikt voor leerlingen of beginners in een bepaalde discipline. Uit de cijfers in tabel (10.34) blijkt dat slechts twee op drie locaties op de slaap gemotiveerd zijn, dit in tegenstelling tot de uitsluitend gemotiveerde slaap in NGT (Van der Kooij 2002: 203). Niet-gemotiveerde gebaren op de slaap zijn JONGEN, FAMILIE, BEWOLKT, GEVAARLIJK, KELDER en SMAKELIJK.

De gebaren op de zijkant van het hoofd vertonen diverse motivaties die ook op de bovenkant van het hoofd voorkomen. Aan kapsels refereren o.a. de gebaren KRULLEN en BORSTEL, aan een hoofddeksel refereren HELM en KROON, aan een cognitieve activiteit SLAPEN en STUDEREN, aan een voor die plaats specifiek object KOPTELEFOON en HERT. De gebaren die voor het gezicht als geheel plaatsvinden, staan soms voor een persoon (bv. TWEELING), voor een activiteit op het gezicht (bv. WENEN en WASSEN) of voor het uiterlijk voorkomen van een gezicht (bv. vlekjes in de gebaren POKKEN en MAZELEN, een zwart gezicht in ZWART en een masker in CARNAVAL).

Voor de specifieke referentiepunten op het gezicht, zoals oren, ogen, mond, lippen en neus, geldt dat zij ofwel verwijzen naar het zintuig waarvoor zij fungeren, naar een object dat aan die specifieke gezichtsonderdelen verbonden is of naar een typische handeling op die plaats.

- oor: gehoor, bv. HOREN, AFLUISTEREN; object, bv. OORBEL, KERS, HOED;
- ogen: zicht, bv. BLIND, BRIL, SPIEGEL; object of speciale eigenschap van iemands ogen, bv. PANDA, UIL, PIRAAT;
- neus: reuk, bv. RUIKEN, BOEKET; object of speciale eigenschap van iemands neus: bv. POLIEPEN, HEKS, KONIJN; handeling: NIEZEN, ZAKDOEK, SNURKEN;
- mond/lippen: smaak, bv. SMAAK, BITTER, CITROEN; object of speciale eigenschap, bv. BEK, VOS, INDIAAN, SCHEIDSRECHTER, SNOR; handelingen: eten, bv. MACARONI, DRANKJE, PRUIM, ademhalen, bv. ZUURSTOF, HOESTEN, GEEUWEN, spreken, bv. TAAL, ZANGER, ARTICULEREN.

De kin kent een grote overlapping met de mond wat de semantische kenmerken betreft: de gebaren PROEVEN, LEKKER en ZOET refereren aan het zintuig smaak, HOESTEN aan ademhaling, KALF, EEND en GEIT aan een specifiek kenmerk van de kin en heel veel gebaren op de kin verwijzen naar eten (bv. SOEP, IJSJE en ETEN) en spreken (bv. DIALOOG, RESERVEREN en AFSPRAAK). Dat wijst erop dat de gebaren die met de mond geassocieerd worden, verlaagd kunnen worden naar de kin. Een dergelijke *displacement* zou kunnen plaatsvinden omwille van de zichtbaarheid van de mond en van de gesproken component op de mond. Het verlagen van locaties op het gezicht is een vorm van variatie die Liddell & Johnson (1995: 279-280, cf. ook Van der Kooij 2002: 171) reeds vaststelden voor ASL. Ook Van der Kooij (2002: 191) maakt in haar onderzoek naar de mogelijke fonetische variatie in de realisatie van locatiekenmerken melding van het verlagen van locaties op het hoofd tot zelfs op de borst. Tenslotte is er op de kin nog het

gebaar MIDDAG, dat ofwel met een neerwaartse beweging van de neus naar de kin ofwel met een (één keer) herhaald contact op de kin uitgevoerd wordt. In dat gebaar worden de locaties neus en kin hoogstwaarschijnlijk gebruikt omwille van hun centrale plaats op het gezicht en op die wijze wordt het midden van de dag visueel voorgesteld. Ook de semantische motivatie van de nek is in zekere mate verwant met de mond (en bij uitbreiding de kin). Een heel aantal gebaren verwijzen naar de ademhaling (bv. STIKKEN, VERSLIKKEN en BRONCHITIS), één gebaar verwijst naar drinken (DORST), één gebaar verwijst naar de stembanden (STEM). De gebaren KIKKER en GIRAF verwijzen naar een specifiek soort nek en een belangrijk deel gebaren op de nek verwijst naar kledij (DAS, STRIKJE en HEMD). De gebaren BEENHOUWER, SLACHTOFFER en ZWIJN refereren aan het slachten van een dier (waarbij SLACHTOFFER dus een heel letterlijke vertaling uit het Nederlands is!) en in OVERLEDEN is de ook onder horenden gebruikelijke *gesture* voor "dood" te herkennen.

Samenvattend kunnen we stellen dat een groot deel van de locaties op het hoofd semantisch gemotiveerd zijn, met name een ruime 60%. Meestal gaat het om bijna "zuiver iconische" relaties tussen de locatie van het gebaar en de locatie van de referent (bv. autoreferentiële locaties of verwijzingen naar specifieke eigenschappen van een locatie), soms is die relatie eerder metaforisch (bv. cognitieve activiteiten op het voorhoofd en de slaap en zintuiglijke activiteiten bij de ogen, oren, neus en mond). De minst vaak gemotiveerde locaties op het gezicht zijn de wang en de kin.

10.5.2. Semantische motivatie van locaties op het lichaam

Slechts één locatiekenmerk, met name [romp], staat in voor de representatie van locaties op het lichaam. Omdat er ook op het lichaam diverse herkenbare oriëntatiepunten zijn, vermoed ik echter dat een groot deel van de fonetische locaties op de romp een semantische motivatie kennen. Tabel (10.35) geeft per fonetische locatie op de romp weer hoeveel gebaren in het VGT-corpus semantisch gemotiveerd zijn.

Locatie	Totaal	Gemotiv.	Procent	Voorbeelden
bovenkant schouder ipsi	18	12	66,7%	BONT, VOORBIJ, TURNEN
bovenkant schouder con	3	2	66,7%	SCHOUDER, JUWEEL
voorkant schouder ipsi	54	46	85,2%	GISTEREN, VEST, RUGZAK
voorkant schouder con	12	5	41,7%	SKELET, T-SHIRT, KETTING
bovenkant borst midden	86	73	84,9%	BORST, ADEMHALEN, TOGA
bovenkant borst ipsi	104	57	54,8%	LONGEN, KOSTUUM, STETHOSCOOP
bovenkant borst con	28	16	57,1%	VERLIEFD, HART, BURGEMEESTER
onderkant borst midden	36	33	91,7%	BUIK, MAAG, BAARMOEDER

onderkant borst ipsi	50	42	84%	UITKLEDEN, LICHAAM, KAMPIOEN
onderkant borst con	4	4	100%	DIKKE-DARM, DUNNE-DARM, GEMEENTE
middel midden	21	20	95,2%	ZWANGER, RITS, STERILISATIE
middel ipsi	38	34	89,5%	RIEM, LEVER, ZWAAN
middel con	2	2	100%	SCHORT, KEIZERSNEDE
heup midden	8	8	100%	SLIP, BIKINI, PIPI
heup ipsi	12	12	100%	HEUP, BEKKEN, MENSTRUATIE
heup con	1	1	100%	PANTY
lies	1	1	100%	TWEELING
achterwerk	3	3	100%	BIL, POEP, STAART
been ipsi	2	2	100%	BEEN, BROEK
knie	2	2	100%	KNIE, REFLEX
rug	2	2	100%	RUG
oksel ipsi	6	2	33,3%	AAP, DEODORANT
oksel con	10	9	90%	THERMOMETER, KOORTS, DEODORANT
Totaal	**503**	**387**	**76,9%**	

(10.35) Semantische motivatie van locaties op de romp

Er zijn opvallend veel locaties op de romp die altijd en dus 100% gemotiveerd zijn. Dat geldt met name voor de contralaterale onderkant van de borst, voor het contralaterale deel van het middel, voor alle locaties op de heup, voor de lies, voor het achterwerk, het been, de knie en de rug. Elk van deze locaties komt echter slechts in een klein aantal gebaren voor. De reden waarom dergelijke locaties zeldzaam zijn, is dat ze zich eerder in de periferie van de gebarenruimte bevinden, ver van het perceptuele centrum van die ruimte (de nek en de onderkant van het gezicht). Als die locaties wél gebruikt worden, dan gaat het steeds om een iconisch gebruik, aangezien ze verwijzen naar het lichaamsdeel of orgaan dat zich op die plaats bevindt (bv. de autoreferentiële gebaren DIKKE-DARM, HEUP, BIL, POEP, STAART, BEEN, KNIE, RUG), naar een bepaald lichamelijk of medisch proces dat daar plaatsvindt (bv. KEIZERSNEDE, PIPI, MENSTRUATIE, TWEELING[46]) of naar een kledingstuk (bv. GEMEENTE[47], SCHORT, SLIP, BIKINI, PANTY, BROEK).

(10.36) Afbeelding van GEMEENTE

Ook de andere, meestal frequentere locaties kennen een hoge mate van semantische motivatie. Net zoals bij de volledig gemotiveerde locaties verwijzen zij meestal naar lichaamsdelen, lichaamsprocessen of – heel vaak – kledij. De frequentie van de verwijzingen naar kledij is opmerkelijk hoog – en is natuurlijk voor een deel te wijten aan de inhoud van het corpus dat ik gebruik: bv. centraal op de borst: KOSTUUM, DAS, TRUI, TOGA, KNOPEN, RITS, BONT, BIKINI, GILET, en ipsilateraal op de borst: UNIFORM, SMOKING, HEMD, PYJAMA, ROK. Het gebaar KLEDIJ wordt met een neerwaartse beweging van bovenaan de borst naar onderaan de borst gevormd. Het gebaar UITKLEDEN kent de omgekeerde beweging: van onderaan de borst naar boven. Op de borst komen ook gebaren voor gevoelens voor. De meeste gebaren worden in het midden van de borst gemaakt: VERLIEFD, SHOCK, OPGELUCHT, BLIJ, VERDRIET en GOESTING. Twee gebaren worden contralateraal gevormd: VERLIEFD en BANG.

Opvallend zijn de locaties die met tijd verbonden worden, doordat zij zich op één van de zogenaamde tijdslijnen bevinden. Vermeerbergen vermeldt als de belangrijkste lijnen de "achter-voor tijdslijnen".

> Er zijn twee achter-voor tijdslijnen: één ter hoogte van de schouder en één ter hoogte van de buik. De achter-voor tijdslijnen worden gebruikt om het nu, het verleden en de toekomst aan te duiden. Voor de twee lijnen is er hetzelfde principe: gebaren voor het heden (NU, VANDAAG) worden vlak voor het lichaam gemaakt, gebaren voor het verleden (EERGISTEREN, LANG-GELEDEN) worden verder naar achter gemaakt en/of hebben een beweging naar achter. Gebaren die naar de toekomst verwijzen (bijvoorbeeld IN-DE-TOEKOMST) worden verder naar voren uitgevoerd en/of hebben een beweging naar voor. (Vermeerbergen 1997b: 51)

De schouder is een belangrijk ijkpunt voor de bovenste voor-achter tijdslijn. Tijdsgebaren bovenop of aan de voorkant van de schouder in het corpus zijn VOORBIJ, VERLEDEN, VORIG, DRIE-DAGEN-GELEDEN, GISTEREN, EERGISTEREN, VROEGER en DAARNA.

Opvallend is dat het percentage van gemotiveerde locaties op het lichaam (76,9%) nog hoger is dan het percentage van gemotiveerde locaties op het hoofd (61,3%). Die bevinding stemt overeen met het gegeven dat er op het gezicht veel meer fonologische onderscheidingen worden gemaakt dan op het lichaam. De realisatie van het kenmerk [romp], dat op fonetisch niveau een heel groot gebied bestrijkt, gebeurt dus voor een heel groot deel door semantische implementatie.

---

[46] Het gebaar TWEELING is een compositum waarvan het tweede deel op de lies verwijst naar het baren/geboren worden.

[47] Het gebaar GEMEENTE verwijst naar de sjerp in de Belgische driekleur die burgemeesters op plechtigheden rond het middel dragen.

10.5.3. Semantische motivatie van locaties op de zwakke hand

Hoofdstuk 7 van deze scriptie behandelt uitvoerig de status van de tweede "articulator", de zwakke hand. In ongebalanceerde gebaren fungeert die hand als de plaats van het gebaar. In het grootste deel van die gebaren neemt de zwakke hand dan dezelfde handvorm aan als de sterke hand. Indien dat niet het geval is, vertoont de zwakke hand meestal de handvorm B. Er zijn hierop echter ook enkele uitzonderingen, maar die blijken alle verklaard te kunnen worden op basis van het oorspronkelijke polymorfemische karakter van het gebaar en de morfemische status van de zwakke hand (§ 7.4, cf. ook Van der Kooij 2002: 263-264). Dergelijke zwakke handen zijn steeds semantisch gemotiveerd. Ik heb er echter ook op gewezen dat de handvorm van de zwakke hand in de meer regelmatige ongebalanceerde gebaren (met zelfde handvorm op sterke en zwakke hand of met handvorm B op zwakke hand) ook semantisch gemotiveerd kan zijn. Bij dergelijke semantisch gemotiveerde zwakke handvormen kan ook de specifieke plaats waar de sterke hand gelokaliseerd is, gemotiveerd zijn.

Bij de verschillende locaties op de zwakke hand ben ik nagegaan of en welke semantische motivatie voorkomt. De meest frequente locatie op de zwakke hand is de palmzijde van de hand. Zwakke handen met een B-handvorm kunnen een zekere mate van motivatie vertonen waarbij de vlakke hand een oppervlak voorstelt, bv. in de gebaren DANSEN, BESTAAN, MIER, RAT, RUPS, SLAK, SPRINGEN, (BUS)HALTE, KOMPAS, VORK, DUIMSPIJKER. Bij andere gebaren kunnen we stellen dat dat oppervlak specifiek de beschreven kant van een blad papier voorstelt, zoals in SCHRIJVEN, LEZEN, PICTOGRAM, CONTRACT, DRUKKER, VISUM, KALENDER, PROGRAMMEUR, POSTKANTOOR. Ook Van der Kooij (2002: 197) rapporteert een dergelijke motivatie van de handpalm in de NGT.

(10.37) Afbeeldingen van DUIMSPIJKER en VISUM

De tweede meest frequente locatie is de rug of de dorsale zijde van de hand. De rug van de hand wordt in tegenstelling tot de palm gebruikt in gebaren die naar de huid verwijzen, zoals bv. HUID, ZALF, WRAT, ECZEEM, JEUK, WONDE, ALLERGIE. Verder verwijst de rug van de zwakke hand ook soms naar de rug van een levend wezen, zoals in EEKHOORN en EGEL. De radiale zijde van de zwakke hand vertoont zelden semantische motivatie. Een gebaar waar vooral de specifieke plaats op de radiale zijde gemotiveerd is, is het gebaar HALF-UUR, dat gevormd wordt met een sterke 1-hand die over het middelste kootje van de zwakke 1-hand beweegt. Ik vermoed dat de keuze voor het middelste kootje hier gemotiveerd is en verbonden met het betekeniskenmerk [half]. Van der Kooij meldt voor de NGT:

> There was a difference in variation space between two signs that are minimally different: KNIFE and MIDDLE. KNIFE allows for variation along the whole index finger, whereas MIDDLE cannot vary. According to the informant MIDDLE must be realized approximately on the PIP (= het proximale vingergewricht, ED) for semantic reasons; if the movement were made more toward the finger tips or toward the wrist, the idea of "in the middle of" would be lost.
> (Van der Kooij 2002: 198)

Bij de minder frequente plaatsen op de zwakke hand is de specifieke plaats veel vaker gemotiveerd. In bepaalde gebaren spelen de vingers van de zwakke hand een belangrijke rol. Een zestal gebaren in het VGT-corpus worden gevormd doordat de vingers van de sterke hand de ringvinger van de zwakke hand omsluiten. Elk van die gebaren verwijst naar het dragen van een ring, bv. RING, ECHTGENOTE en TROUWEN. In het gebaar CONDOOM omsluiten de vingers van de sterke V-hand de index van de zwakke 1-hand. De gebaren BOTERHAM en HESP vertonen een sterke hand die contact maakt met de zwakke hand in de holte tussen de index en de middenvinger. In het gebaar NAGELKNIPPER maakt de sterke hand een knippende beweging aan de top van elk van de vingers van de zwakke hand. Aangezien de gebaren die op de vingers van de zwakke hand gerealiseerd worden, slechts een kleine groep vormen, stel ik voor om de locatie van die gebaren door semantische implementatie op te vangen.

(10.38) Afbeelding van BOTERHAM

De pols van de zwakke hand komt ook voor als locatie en is steeds gemotiveerd. Het grootste deel van de gebaren op de pols verwijst naar tijd en vaak meer specifiek naar het meten van de tijd, bv. HOE-LAAT?, HORLOGE, KWART, DUREN, TIJD, MINUUT, UUR. Dergelijke gebaren worden steeds op de dorsale zijde van de pols gevormd, maar kunnen ook naar het dorsale vlakke gedeelte van de hand opschuiven. Ik stel een semantische implementatieregel voor die bepaalt dat in dergelijke tijdsgebaren de kenmerken [hand: palm: omgekeerd] op de rug van de pols gerealiseerd worden. Bij verschuiving van de locatie naar het vlakke gedeelte van de hand is de semantische motivatie dan gedeeltelijk verloren, maar de fonetische implementatie blijft wel gewaarborgd. Andere gemotiveerde realisaties op de pols vinden we in de gebaren ARMBAND, POLSSLAG, SCHELP, GEVANGENIS, HIEL, KNIE en ENKEL. In SCHELP is er een constant contact tussen de twee B-handen aan de pols, terwijl de sterke hand aan de pols op en neer beweegt om een openende schelp te verbeelden. In GEVANGENIS zijn twee vuisthanden

gekruist met contact aan de polsen, refererend aan een geboeide gevangene. In de gebaren HIEL, KNIE en ENKEL wordt het polsgewricht gebruikt om andere, buiten de gebarenruimte liggende gewrichten weer te geven.

10.5.4. Semantische motivatie van locaties op de arm

In § 10.4.5. heb ik de semantische motivatie van fonetische locaties op de arm reeds besproken. Van de 44 VGT-gebaren met een locatie op de arm zijn er een heel aantal die een variabele locatie hebben, zo bevestigen ook dove informanten. Voorbeelden daarvan zijn TATOEAGE, AMPUTATIE, SPUIT, INSEKT, WESP, ALLERGIE, NAAIEN, GEZWOLLEN, BLOED, SPIER, (BRAND)WOND, ADER, ZENUW en SCHAAFWONDE. Dergelijke gebaren beschikken niet over een fonologische specificatie van locatie in de representatie (cf. Van der Kooij 2002: 210). Hun fonetische realisatie wordt bepaald door de context. Andere gebaren op de arm zijn semantisch gemotiveerd. Enkele gebaren met autoreferentiële locatie zijn ELLEBOOG en ARM (x2). Andere gemotiveerde gebaren zijn VERPLEEGSTER, T-SHIRT, BLOEDDRUK (x4), TIKKERTJE, HORMONEN, ARCHITECT en VERSLAAFD.

10.5.5. Semantische motivatie van fonetische locaties in de neutrale ruimte

Van der Kooij omschrijft de realisatie van gebaren in de neutrale ruimte als volgt:

> Except for the horizontal plane, there are no semantically unmotivated (i.e., phonological) distinctions in neutral space (...). This implies that locations in neutral space with respect to which the hand can move are either determined by a (virtual or present) referent or locus, by the use of so called 'time lines' (...) or by phonetics, i.e., factors of articulation and/or perception. (Van der Kooij 2002: 177)

Over de fonetische locaties in de neutrale ruimte en hun frequentie handelen § 10.2.2. en § 10.4.1. Daar is gebleken dat de meest frequente plaats in de neutrale ruimte de volgende is: aan de ipsilaterale zijde van het lichaam, op borst- of schouderhoogte en op een gemiddelde afstand van het lichaam. Uitzonderlijke plaatsen, zoals erg hoge of erg lage en dus perifere locaties in de gebarenruimte, of contralaterale locaties, zijn steeds gemotiveerd, cf. § 10.2.2. Dat neemt niet weg dat ook de frequente, *default* locaties in bepaalde gebaren gemotiveerd zijn, cf. de gebaren VINGERSPELLEN (dat gemaakt wordt op de plaats waar ook meestal gevingerspeld wordt, i.e. op schouderhoogte) en DEUR (waarin de hand op borsthoogte het openen van een deur voorstelt).

(10.39) Afbeelding van DEUR

Net als in NGT kan de realisatie van locaties in de neutrale ruimte ook bepaald zijn door lokalisatie, zoals bij werkwoordelijke congruentie en locatieve werkwoorden, of door tijdslijnen (cf. een gebaar als VOORAF, waarin een achterwaartse beweging gemaakt wordt op schouderhoogte, i.e. de achter-voor tijdslijn). Dergelijke morfosyntactisch bepaalde locaties vallen echter buiten de scopus van deze scriptie en zullen hier niet verder besproken worden.

11 HOOFDSTUK 11 Padbewegingen

Zoals reeds in hoofdstuk 5 vermeld is, kunnen gebaren verschillende types van beweging vertonen. Algemeen wordt een onderscheid gemaakt tussen lokale en niet-lokale bewegingen. Onder lokale bewegingen worden handinterne bewegingen en oriëntatieveranderingen verstaan. Niet-lokale bewegingen zijn padbewegingen. Dergelijke bewegingen bestaan in een verplaatsing van de articulator van de ene plaats naar de andere plaats. Padbewegingen zijn de bewegingen die door Stokoe (1960) en andere gebarentaalfonologen aanzien worden als één van de drie grote parameters in de fonologische structuur van een gebaar (o.a. Liddell 1984, Sandler 1989, Perlmutter 1992). In het dependentiemodel worden padbewegingen en lokale bewegingen gerepresenteerd als het afhankelijke dynamische gedeelte van één van de knopen in de boomstructuur. Handinterne bewegingen worden gerepresenteerd als een vertakkende vingerconfiguratieknoop, oriëntatieveranderingen als een vertakkende dynamische oriëntatieknoop, en padbewegingen zijn de "dynamic part of the location component" (Van der Kooij 2002: 159).

11.1 Settingkenmerken in het dependentiemodel

In de figuur in (11.1) herhaal ik de structuur van de "passieve articulator", die bestaat uit locatie als hoofd en setting als dependent element. De locatiekenmerken kwamen reeds uitvoerig aan bod in hoofdstuk 10.

(11.1) De passieve articulator

Zoals reeds aangehaald, neemt Van der Kooij het onderscheid tussen locatie en setting uit het *Hand Tier*-model van Sandler (1989: 134-137) over. De invulling van de settingkenmerken verschilt echter grondig in het dependentiemodel. Bij Sandler dienen settingkenmerken van afstand, van hoogte en van lateraliteit om de plaats van een gebaar binnen een *major area* te specificeren. Dat betekent dat het *Hand Tier*-model heel veel fonologische onderscheidingen op het vlak van locatie maakt, veel meer dan de tien fonologische kenmerken die Van der Kooij onderscheidt. Zij maakt een strikt onderscheid tussen fonologische, dis-

tinctieve locaties en concrete fonetische realisaties binnen de gebieden die de fonologische kenmerken bestrijken. De fonologische locaties en hun specifieke fonetische realisaties worden in het dependentiemodel met elkaar verbonden door fonetische implementatieregels en niet door settingkenmerken, cf. § 10.4. Settingkenmerken worden in het model van Van der Kooij integendeel gebruikt voor de representatie van padbewegingen binnen de verschillende distinctieve locaties en ze komen dus steeds in paren voor. Aangezien de settingknoop afhankelijk is van de locatieknoop, worden de vertakkende structuren in die knoop sequentieel geïnterpreteerd, in concreto als een overgang van de ene plaats naar de andere. In de representatie van het gebaar MEVROUW wordt de locatie [romp] in combinatie met de settingkenmerken [contralateraal=>ipsilateraal], cf. (11.2), geïnterpreteerd als een beweging van de contralaterale naar de ipsilaterale kant van de romp.

(11.2) Representatie van een ipsilaterale padbeweging op de romp; afbeelding van MEVROUW

Van der Kooij (2002: 163) onderscheidt de volgende settingparen: ipsilateraal-contralateraal, hoog-laag en dicht-ver. De definities van die settingspecificaties zijn de volgende:

- ipsilateraal[48] setting aan dezelfde kant als de articulerende hand ten opzichte van het centrum van de locatie
- contralateraal setting aan de tegenovergestelde zijde van de articulerende hand ten opzichte van het centrum van de locatie
- hoog boven het midden van de locatie
- laag onder het midden van de locatie
- dicht dicht bij de locatie
- ver ver van de locatie

(11.3) Definities van de settingkenmerken (Van der Kooij 2002: 163)

[48] "Ipsilateraal" en "contralateraal" verwijzen als fonologische settingkenmerken naar een plaats; wanneer de termen "ipsilateraal" en "contralateraal" echter niet als fonologische kenmerken gebruikt worden, geven zij vaak een richting aan. "Ipsilateraal" staat dan voor een beweging van een contralaterale naar een ipsilaterale plaats en "contralateraal" voor een beweging van een ipsilaterale naar een contralaterale plaats.

Bij locaties op de zwakke hand worden de kenmerken [ipsilateraal] en [contralateraal] ingevuld als [radiaal] ('aan de duimkant van de hand'), en [ulnair] ('aan de pinkzijde van de hand'). [Hoog] wordt vervangen door [distaal] dat voor een locatie dicht bij de vingertoppen staat en [laag] door [proximaal] dat voor een locatie dicht bij de "wortel" van de hand staat (i.e. de pols bij zwakke handen met alle vingers "geselecteerd" en de basisgewrichten bij zwakke handen met één, twee of drie "geselecteerde vingers).

De zes settingkenmerken volstaan om de richting van een padbeweging te representeren, maar ze geven geen informatie over de vorm van de beweging. Padbewegingen kunnen *straight* ('recht') zijn en ze zijn dat in de meeste gevallen ook, maar er zijn ook boogvormige en cirkelvormige padbewegingen. De representatie van die bewegingen verschilt en komt in de volgende paragrafen aan bod. Wat de grootte van de bewegingen betreft, wijst Van der Kooij (2002: 163) erop dat die afhankelijk is van de locatie waar ze plaatsvinden: "For instance, a linear horizontal movement on the chest is larger than a linear horizontal movement on the chin and a circular movement on the weak hand has similar size as a circular movement on the cheek." Die correlatie tussen de grootte van een beweging en de locatie waar de beweging plaatsvindt, wordt in het model formeel weergegeven door de dependentierelatie tussen locatie en setting. "Setting is dependent on Location, thus expressing the observation that the size of path movements correlates with their location." (Van der Kooij 2002: 163)

11.2 Frequentie van de rechte padbewegingen in de VGT

In de discussie van de frequentie van de padbewegingen beperk ik mij hoofdzakelijk tot de padbewegingen die in de neutrale ruimte plaatsvinden. Tabel (11.4) geeft de frequentie weer van rechte padbewegingen in de ruimte.

Richting	Aantal (met combinaties)	%	Aantal (enkel)
ipsilateraal (contra-ipsi)	193	19,7%	116
contralateraal (ipsi-contra)	149	15,2%	101
opwaarts (laag-hoog)	104	10,6%	64
neerwaarts (hoog-laag)	285	29,1%	187
voorwaarts (achter-voor)	198	20,2%	107
achterwaarts (voor-achter)	50	5,1%	24
Totaal	**979**		**599**

(11.4) De frequentie van rechte padbewegingen in de neutrale ruimte

In de tabel wordt bij elke richting een onderscheid gemaakt tussen het aantal gebaren dat een beweging in een bepaalde richting vertoont in (simultane) combinatie met een andere richting en het aantal gebaren met een niet-gecombineerde

beweging[11]. Dat betekent voor de ipsilaterale gebaren dat er in het corpus 116 gebaren zijn met een louter ipsilaterale beweging, maar dat er daarnaast nog 77 gebaren voorkomen die een gecombineerde ipsilaterale en neerwaartse of voorwaartse beweging kennen. Bij nader onderzoek van de gebaren met een gecombineerde richting is echter gebleken dat bij de meeste gebaren de gecombineerde richtingen tot één richting herleid kunnen worden die dan ook in de onderliggende representatie gespecificeerd wordt. Zo gaan vele ipsilaterale bewegingen gepaard met een licht voorwaartse beweging, bv. in de gebaren WOENSDAG, JULI, EEUW, (GEBAREN)TAAL, TOT, enz., of met een licht dalende beweging, bv. in de gebaren VERDWIJNEN, DIARREE, MAANDAG, HERFST, enz.

(11.5) Afbeeldingen van TOT en EEUW

Bij andere, vaak sterk iconische, gebaren zijn de richtingen in combinatie allebei relevant. In het gebaar ONDERWEG wordt afwisselend een schuine contralaterale voorwaartse beweging en een schuine ipsilaterale voorwaartse beweging uitgevoerd om zo de zoekende weg van een persoon weer te geven. In het gebaar HOK wordt een neerwaartse beweging met een ipsilaterale beweging gecombineerd en zo wordt de omtrek van het dak van een hok beschreven. In het naamgebaar voor de stad Pisa maken de twee geronde handen een schuine opwaartse beweging en beschrijven op die wijze de vorm van de toren van Pisa. Dergelijke gebaren krijgen een dubbele settingspecificatie.

Opvallend in tabel (11.4) is het hoge aantal neerwaartse bewegingen en – daarop volgend – ipsilaterale en voorwaartse bewegingen. Achterwaartse bewegingen in de neutrale ruimte zijn zeldzaam, vooral omdat achterwaartse bewegingen meestal eindigen in contact met een deel van het lichaam. Dergelijke bewegingen zijn hier niet behandeld.

11.3 De representatie en de implementatie van de rechte padbewegingen

Rechte padbewegingen worden gerepresenteerd door twee settingkenmerken die de richting van de beweging aangeven: contralateraal-ipsilateraal, hoog-laag en achter-voor. Uit tabel (11.4) is gebleken dat bij elk settingpaar een meer

[49] De procenten zijn uitgerekend op de aantallen waarin ook de gebaren met combinatie van verschillende richtingen vervat zitten, maar ze komen ongeveer overeen met de procenten voor gebaren met één enkele bewegingsrichting.

en minder frequente volgorde vast te stellen is. Ipsilaterale bewegingen zijn frequenter dan contralaterale bewegingen, neerwaartse zijn frequenter dan opwaartse en voorwaartse zijn frequenter dan achterwaartse. Voor Van der Kooij is dat de reden om de sequentie van twee settingkenmerken niet altijd te representeren, maar integendeel de volgorde van settingkenmerken ongespecificeerd te laten. Zij voorziet "default implementations" (Van der Kooij 2002: 199) voor settingparen:

- The articulator(s) tend to move from higher in the neutral space to lower in neutral space. In other words most path movements are downward.
- The articulator(s) tend to move from contra to ipsi, both in one-handed and in two-handed signs.
- The articulator(s) tend to move away from the body.

Ook voor VGT gelden de settingparen contra-ipsi, hoog-laag en achter-voor als de standaardvolgordes bij padbewegingen.

11.4 Andere kenmerken van beweging

Naast rechte padbewegingen worden in de SignPhon-databank nog zeven andere *path shapes* onderscheiden: de boogvormige bewegingen, de cirkelbewegingen, "+", "7", "z", "?" en iconische bewegingen die niet aan voornoemde vormen voldoen. Van de zeven mogelijke vormen die padbewegingen kunnen aannemen, beschouwt Van der Kooij slechts één vorm als een onderliggend fonologisch kenmerk, met name de cirkelvormige beweging. Gebaren met een cirkelvormige beweging vertonen de specificatie [cirkel] als kenmerk onder de wijze-knoop[50]. Hieronder zal ik de verschillende fonetische *path shapes* en het kenmerk [cirkel] in de VGT toelichten.

De minst voorkomende vormen van padbeweging zijn de iconische vormen en de "+", de "?" en de "z"[51]. Padbewegingen vertonen een iconische vorm, "if they outlined the shape of an imaginary object that did not fit any of the other shapes" (Van der Kooij 2002: 242). Enkele voorbeelden van VGT-gebaren met een iconische beweging zijn DARMEN, HEUVEL, OBER, ONDERWEG, BESTELBON, SPIEGEL, TAPIJT, KOOI, BORD en AQUARIUM. In DARMEN maakt de articulator een kronkelende beweging over de onderbuik, terwijl in HEUVEL de ronde vormen van heuvels omschreven worden. De gebaren OBER, ONDERWEG, PROVINCIE en ARCHITECT vertonen voorwaartse zigzagbewegingen. In de andere voorbeelden omschrijven de twee handen telkens een rechthoekige vorm die verwijst naar

[50] Andere kenmerken van wijze zijn [gespannen], [herhaald], [alternerend], [symmetrisch], [gekruist] en [bidirectioneel]. Enkele van deze kenmerken zijn reeds op andere plaatsen in dit werk besproken. Voor meer uitleg over hun functie in het dependentiemodel, zie Van der Kooij (2002: 242-250).

[51] Gebaren met een padbeweging in de vorm van het cijfer "7" komen helemaal niet voor in het corpus.

de vorm van de referent van de gebaren. Ofschoon de padbewegingen in die gebaren dus duidelijk iconisch zijn, kunnen zij ook als samengestelde bewegingen geanalyseerd worden, telkens bestaande uit drie opeenvolgende rechte padbewegingen. Dat geldt ook voor de padbewegingen die in het corpus met de codes "+", "?" en "z" getranscribeerd zijn. Slechts vier gebaren in het corpus vertonen een kruisvormige padbeweging en de beweging is in elk van die gebaren gemotiveerd: MAART (verwijst naar askruisje), VERPLEEGSTER (kruis op uniform), VERBANDDOOS (rood kruis op verbanddoos) en PAPA (kruisje op voorhoofd). Drie andere gebaren vertonen een ?-vormige beweging die eruit ziet alsof men een vraagteken in de lucht tekent: ZOON, CENTRUM en FLES. Z-vormige bewegingen zijn iets frequenter. Ze komen voor in de volgende acht gebaren in het VGT-corpus: ZINTUIG, ZIJDE, SEIZOEN, ZWEER, ZOON, ZALM, BLIKSEM en ELEKTRICITEIT. Op de laatste twee gebaren na verwijst de z-vormige beweging naar de beweging die ook bij de Z uit het handalfabet hoort – en die refereert aan de vorm van de geschreven letter. In de padbewegingen in BLIKSEM en ELEKTRICITEIT is de vorm van een bliksemschicht herkenbaar.

Veel frequenter zijn rechte, cirkelvormige en boogvormige bewegingen. Net zoals in de NGT zijn in het VGT-corpus de rechte padbewegingen veruit de meest frequente bewegingen. Van der Kooij (2002: 243) beschouwt ze dan ook als de standaardinterpretatie van de beweging tussen twee settings: "The default interpretation of a setting change is a *straight* path movement." Zij wijst er ook op dat vele, in de SignPhon-databank fonetisch als bogen getranscribeerde bewegingen "phonologically straight (or rather 'shapeless')" (ibidem) zijn. Dergelijke rechte of "vormeloze" bewegingen zijn immers zelden perfect recht, maar meestal licht gebogen.

Boogvormige bewegingen komen in 224 gebaren in het corpus voor, cf. de tabel (11.6) waar de verdeling van de boogvormen over de verschillende locatietypes getoond wordt.

Boogvormige beweging	**Aantal**
neutrale ruimte	104
lichaam	84
zwakke hand	26
Totaal	**214**

(11.6) De frequentie van boogvormige bewegingen

Voor dergelijke bewegingen is in het dependentiemodel geen fonologische specificatie voorzien: "Arc movements can either be a phonetic effect, or the result of a specific prosodic context, or the result of semantic motivation." (Van der Kooij 2002: 244) Van de boogvormige bewegingen in het VGT-corpus zijn er ten eerste 35% bewegingen die vermoedelijk een fonetisch effect zijn. Dat betekent dat in die gebaren een rechte padbeweging als een boogvormige beweging gerealiseerd wordt onder invloed van een ander vormelement, bv. een oriëntatieverandering, zoals in SPITTEN, AMANDELEN en VALLEN.

(11.7) Afbeelding van VALLEN

In andere gebaren is de boogvormige beweging slechts een fonetische overgangsbeweging in een gebaar met een herhaalde padbeweging, bv. in ONDERZOEK en BADSCHUIM. Ten tweede zijn ongeveer 40% van de boogvormige bewegingen semantisch gemotiveerd. Voorbeelden zijn de bewegingen in de gebaren KAMEEL, RECEPTIE, PARASOL, POMPOEN, LAVABO, SLANK, DEUR en SKIËN. Dergelijke gebaren verwijzen bv. naar een ronde vorm of naar een handeling die een boogvorm beschrijft. Ten derde is er nog een groep van ongeveer 25% gebaren waarvan de boogvormige padbeweging voortkomt uit een specifieke prosodische structuur. Het zijn met name stuk voor stuk gebaren met een dubbel contact (cf. Van der Kooij 2002: 244-245). De overgangsbeweging die de hand tussen twee contactpunten maakt, kent als typische vorm een boogvorm. Voorbeelden zijn STETHOSCOOP, JANUARI, MEVROUW, DAS, MIDDAG en SCHORT. In § 11.5 ga ik uitvoerig in op de fonologische representatie van contactgebaren, waaronder ook gebaren met dubbel contact. Het betreft voornamelijk gebaren die op het lichaam (of op de zwakke hand) uitgevoerd worden, maar daarnaast heb ik ook enkele gebaren in de neutrale ruimte tot de gebaren met dubbel contact gerekend, zoals bv. METER, SCHOENMAAT, VOOR, ONTMOETEN, GEVEN, VOLGENDE, VERHUIZEN, NAAST en MEUBEL. Dat zijn gebaren die in hun fonologische representatie het kenmerk [vlak] vertonen (cf. § 10.1. voor toelichting van de verschillende locatiekenmerken). Dat kenmerk is het enige locatiekenmerk dat naar een plaats in de neutrale ruimte verwijst. De standaardrealisatie is een horizontaal vlak op borsthoogte. De articulator lijkt in bovenstaande voorbeelden twee punten op dat vlak aan te raken. Net zoals bij gebaren met dubbel contact op het lichaam of de zwakke hand is er tussen de twee contactpunten met het virtuele oppervlak een boogvormige overgangsbeweging.

(11.8) Afbeeldingen van JANUARI en NAAST

Het enige distinctieve vormkenmerk dat in het dependentiemodel opgenomen is, is het kenmerk [cirkel], dat gerealiseerd wordt als een padbeweging in cirkelvorm. Uit tabel (11.9) blijkt dat 230 gebaren in het VGT-corpus een cirkelvormige beweging vertonen. In verhouding met het totale aantal gebaren van 2715 dat in tabel (10.6) genoemd wordt, betekent dat dat ongeveer 8,5% van de gebaren in het corpus een cirkelvormige beweging kennen. Van der Kooij rapporteert het gelijkaardige cijfer van 8% cirkelvormige bewegingen in het NGT-corpus. Over de potentiële motivatie van cirkelvormige bewegingen handelt § II.5.4.2.

Cirkelvormige beweging	Aantal
neutrale ruimte	130
lichaam	74
zwakke hand	26
	230

(11.9) De frequentie van cirkelvormige bewegingen

11.5 Contact

Stokoe (1960) neemt in zijn analyse van ASL-gebaren "contact" op als een onderdeel van de parameter beweging. Hij beschouwt het als één van de kenmerken van gebaren die "interaction between dez and tab" vertonen (1960: 49). Twee van de bewegingskenmerken, met name *touching* en *grazing*, hebben betrekking op contact tussen de articulator (de *dez*) en de locatie (de *tab*), maar Stokoe geeft geen verdere toelichting bij die kenmerken. In alle fonologische modellen na Stokoe wordt contact als een fonologisch element opgenomen, soms als één enkel kenmerk ([contact]), zoals bv. in Sandler (1989) en Brentari (1998), soms als een multivalent kenmerk, zoals bv. in Friedman (1976) en Mandel (1981). In het dependentiemodel is contact geen distinctief vormelement. Van der Kooij (2002: 252) beschouwt het aanraken van een plaats op het lichaam of de hand als fonetisch en redundant, met name als "the optimal realization of the identification of a location" (cf. ook Van der Kooij 1997). Op basis van de onderliggende specificatie van een locatiekenmerk op het lichaam of op de zwakke hand kan contact voorspeld worden. Een dergelijke visie op contact

wordt ondersteund door (i) het feit dat er geen minimale paren zijn die zich enkel onderscheiden door contact/niet-contact en door (ii) de grote variatie in de realisatie van contact (cf. Greftegreff 1992 voor de Noorse Gebarentaal, Van der Kooij 1997 voor NGT).

Van der Kooij (2002: 250) neemt de typologie van Friedman (1976: 46-47) over om de verschillende fonetische vormen van contact te benoemen: *continuous*, *holding*, *end*, *beginning*, *double* en *non-contact*. Zij voegt aan de vijf contacttypes van Friedman de waarde *grazing* (hier: 'schuren') toe die reeds bij Stokoe (1960: 49) voorkomt, maar die door Mandel (1981: 60) verder uitgewerkt is. Hieronder definieer ik de verschillende contactsoorten; in tabel (11.11) zijn de frequenties van de contactwaarden in het VGT-corpus opgenomen. Illustraties van de verschillende types geef ik in de verdere bespreking.

(11.10) Fonetische contactwaarden met voorbeelden uit de VGT

(11.10.1) continu: een continu contact met een plaats op lichaam/hoofd/hand tijdens een padbeweging
bv. SCHEERAPPARAAT en GRAAG

(11.10.2) aanhoudend: een continu contact met een plaats op lichaam/hoofd/hand tijdens een lokale beweging, i.e. handinterne beweging of oriëntatieverandering
bv. TOLK en MEISJE

(11.10.3) eind: contact met een plaats op lichaam/hoofd/hand op het einde van een padbeweging
bv. LEEFTIJD en HEEFT

(11.10.4) begin: contact met een plaats op lichaam/hoofd/hand bij het begin van een padbeweging
bv. ZOON en BETER

(11.10.5) dubbel: contact bij het begin en bij het einde van een padbeweging
bv. ZOMER en MEDISCH

(11.10.6) schuren: contact met een plaats op het lichaam/hoofd/hand in het midden van een padbeweging
bv. VOL EN NATUURLIJK

Type contact	Aantal	Procent
continu – aanhoudend	416	31,7
eind	472	36
begin	214	16,3
dubbel	99	7,6
schuren	110	8,4
Totaal	**1311**	

(11.11) Frequentie van de verschillende contacttypes

De realisatie van de fonetische contacttypes vloeit volgens Van der Kooij voort uit de verschillende onderliggende specificaties voor locatie en vooral setting: "Depending on the values of the setting pair, the contact with the specified lo-

cation is initial, final or continuous." (Van der Kooij 2002: 254) Voor gebaren met eindcontact voorziet Van der Kooij echter geen representatie door middel van kenmerken, maar wel door een specifieke prosodische skeletstructuur. Zij vertrekt daarbij van de *Sign Minimality Constraint* die bepaalt dat elk gebaar in zijn prosodische structuur over tenminste twee skeletposities (of *slots*) beschikt: "A sign has minimally two positions on the skeleton." (1996: 162) Die beperking staat in voor het feit dat elk gebaar over een beweging beschikt.

In de representatie van eindcontactgebaren is enkel de finale *slot* met de fonologische kenmerken van het gebaar geassocieerd. Die associatie krijgt dan de volgende fonetische interpretatie:

> In the representation of end contact signs no setting pair is generated. At the surface the location specification is associated to the second skeletal position and the first position gets its phonetic interpretation either by spreading the setting value of the previous sign, or – when the sign is in isolation or stressed – by default.
> (Van der Kooij 2002: 254)

Dat betekent dat de representatie van het eindcontactgebaar LEEFTIJD er als volgt uitziet:

(11.12.1) Representatie van LEEFTIJD

(11.12.2) Afbeelding van LEEFTIJD

De standaardinterpretatie van de eerste skeletpositie, i.e. in het geval dat LEEFTIJD geïsoleerd is, is dan een plaats op een kleine afstand van de kin (cf. ook Van der Kooij 1996). In *connected signing* hangt de beginsetting af van de laatste setting in het vorige gebaar.

Over gebaren met begincontact weidt Van der Kooij (2002) niet uit. In Van der Kooij (1996) wordt de representatie van begincontactgebaren met die van eindcontactgebaren vergeleken. Zij vertrekt daarbij van de vaststelling dat er begincontactgebaren zijn die enkel verschillen in de richting van hun padbeweging, bv. het NGT-paar IDEE en MENING. Beide beginnen met contact tussen index en voorhoofd. Het gebaar IDEE vertoont vervolgens een opwaartse en MENING een voorwaartse beweging. Hoewel de formele representatie van locatie en bewegingen in het model van Van der Kooij (1996) nog enigszins verschilt van het model in Van der Kooij (2002), kunnen we afleiden dat zij voor de representatie van begincontactgebaren wel gebruik maakt van settingkenmerken. Voor IDEE houdt dat een representatie in door middel van een locatiekenmerk [hoofd: hoog] en twee settingkenmerken [laag] en [hoog], voor MENING geldt hetzelfde locatiekenmerk samen met de settingkenmerken [dicht] en [ver]. Bovendien zijn beide settingkenmerken geassocieerd met een skeletpositie in de prosodische structuur, wat impliceert dat ook "manner of movement"-kenmerken op de padbeweging van toepassing kunnen zijn. In tegenstelling tot eindcontactgebaren kunnen begincontactgebaren ook andere dan rechte padbewegingen vertonen. In het VGT-corpus is daar slechts één voorbeeld van te vinden. Het gebaar ZWEER (cf. ook § 5.3.1.3 en § 11.4) begint met contact aan de kin en vertoont vervolgens een zigzagbeweging naar voren. Die beweging is echter gemotiveerd en is terug te brengen tot invloed van het handalfabet (de zigzagbeweging van de letter Z). Zoals ook in § 5.3.1.3 aangegeven, bestaat er ook een variant van dit gebaar met een cirkelbeweging.

Een voorbeeld van de fonologische representatie van een begincontactgebaar in VGT wordt gegeven in (11.13) voor DANK-U.

(11.13) Afbeelding en representatie van DANK-U

In VGT zijn mij geen voorbeelden bekend van begincontactgebaren met een distinctieve richting. Bovendien meen ik uit niet-systematische observaties van gebarentaalgebruik te kunnen afleiden dat de eindlocatie van begincontactgebaren in VGT – net zoals de beginlocatie van eindcontactgebaren – voorspelbaar is. Wanneer een begincontactgebaar geïsoleerd of benadrukt is, dan eindigt het gebaar op een kleine afstand van het lichaam. In *connected signing* daarentegen beweegt de articulator zich na het begincontact naar de beginsetting van het volgende gebaar. In VGT lijken begin- en eindcontactgebaren dus enkel te verschillen in het moment van contact. Daarom is het aangewezen dat begin- en eindcontactgebaren een vergelijkbare fonologische representatie zouden krijgen.

Zo zouden we bij begincontactgebaren evengoed kunnen opteren voor een associatie van de kenmerken van het gebaar met de eerste skeletpositie in de prosodische structuur. Een dergelijke representatie weerspiegelt in elk geval de voorspelbaarheid van beginsetting in eindcontactgebaren en van eindsetting in begincontactgebaren. Anderzijds is het het overwegen waard om bij beide contacttypes gebruik te maken van de kenmerken [dicht] en [ver]. Die settingkenmerken

zijn immers toch voorzien in het dependentiemodel. In de neutrale ruimte staan zij voor een beweging naar voren of naar achteren, i.e. een beweging van het lichaam weg of naar het lichaam toe. Bij gespecificeerde locaties op het lichaam of de zwakke hand kunnen zij evengoed dienen voor de representatie van zowel gebaren met begincontact als gebaren met eindcontact. In § 9.3.1 heb ik er echter al op gewezen dat een dergelijke representatie problemen met zich meebrengt voor de interpretatie van de oriëntatiekenmerken in het dependentiemodel. Van der Kooij (2002: 217) beschouwt oriëntatiekenmerken als relatief ten opzichte van de locatie van een gebaar, of bij padbewegingen ten opzichte van de finale setting. Bij eindcontactgebaren staan beide representaties voor dezelfde, correcte realisatie: de padbeweging is er immers één naar de locatie op het lichaam of de zwakke hand toe. Bij begincontactgebaren hebben de representatie door settingkenmerken en de representatie op basis van associatie met de skeletstructuur een andere realisatie tot gevolg. Enkel de representatie met uitsluitend een locatiekenmerk leidt tot de correcte realisatie van het gebaar. In de representatie met settingkenmerken wordt de oriëntatie van de articulator fout gerealiseerd, bv. bij het gebaar DANK-U zou dat inhouden dat de toppen naar de tweede setting ([ver]) gericht zijn, wat niet het geval is. Een andere mogelijkheid is dat het oriëntatiekenmerk aangepast wordt met het oog op een correcte realisatie, bv. specificatie van het oriëntatiekenmerk [rug] in het gebaar DANK-U, maar een dergelijke oriëntatie is contra-intuïtief. Toch verkies ik de representatie van zowel begin- als eindcontact met behulp van settingkenmerken. Het probleem van de interpretatie van oriëntatiekenmerken zou ik op een andere wijze willen oplossen, met name door een hiërarchie op te stellen in de interpretatie van oriëntatie. Oriëntatiekenmerken hebben bij specificatie van een locatiekenmerk (op het lichaam of op de zwakke hand) steeds betrekking op die locatie, ongeacht of er settingkenmerken gespecificeerd zijn of niet. Wanneer enkel settingkenmerken voorzien zijn, zoals bij padbewegingen in de neutrale ruimte, dan geldt dat een oriëntatiekenmerk zich op de tweede setting betrekt.

(11.14) Hiërarchie in de interpretatie van oriëntatiekenmerken
Bij specificatie van een locatiekenmerk hebben oriëntatiekenmerken steeds betrekking op die locatie, ongeacht of er settingkenmerken gespecificeerd zijn. Bij ontbreken van een locatiekenmerken hebben oriëntatiekenmerken betrekking op de finale setting.

De representatie van LEEFTIJD ziet er in dit voorstel dus als volgt uit:

(11.15) Representatie van LEEFTIJD

Het voordeel van het gebruik van settingkenmerken bij zowel begin- en eindcontact is niet enkel de grotere eenheid van de representatie, maar ook het feit dat eventuele onvoorspelbare bewegingen voor of na het contact met de locatie weergegeven kunnen worden door settingkenmerken of andere bewegingskenmerken die met twee skeletposities geassocieerd zijn (cf. ook Van der Kooij 1996), bv. in de gebaren ZWEER (begincontact, cirkelbeweging tijdens voorwaarts pad) en CENTRUM (cirkelbeweging en vervolgens eindcontact).

Gebaren met een aanhoudend contact, zoals MEISJE, vertonen in hun fonologische representatie een locatiekenmerk voor een locatie op het lichaam, maar geen padbeweging. De beweging in dergelijke gebaren is integendeel lokaal, bv. een sluitende handinterne beweging in het gebaar MEISJE.

(11.16) Afbeelding en representatie van MEISJE

Bij gebaren met een continu contact is er een combinatie van (i) een locatiekenmerk (voor een locatie op het lichaam of de zwakke hand) en (ii) twee settingkenmerken die verwijzen naar de beweging die de articulator op het lichaam maakt. Een voorbeeld daarvan is het gebaar GOED.

(11.17) Afbeelding en representatie van GOED

In § 9.3.1 over oriëntatie gaf ik reeds aan dat Van der Kooij hier kiest voor een interpretatie van de oriëntatie [toppen] ten opzichte van de locatie en niet ten opzichte van de tweede setting. Die interpretatie is in overeenstemming met de regel die ik in (11.14) geformuleerd heb.

Double contact signs verschillen volgens Van der Kooij slechts minimaal van gebaren met een continu contact. Het onderscheid tussen beide soorten gebaren wordt gemaakt in de prosodische skeletstructuur.

> In this model, the difference between continuous and double contact signs are not made 'melodically' – using a distinctive feature – , but prosodically. The feature content for double contact signs can be the same as for a continuous contact sign, but this content is mapped unto different prosodic structures. (Van der Kooij 2002: 254)

In het gebaar ZOMER maakt de B-hand eerst contact met de contralaterale zijde van het voorhoofd en vervolgens met de ipsilaterale zijde. Van der Kooij stelt dan ook een representatie van een dergelijk gebaar voor door middel van een skeletstructuur met twee bewegingseenheden: [[X X] [X X]], zie (11.18). Het eerste settingkenmerk associeert met de tweede skeletpositie van de eerste bewegingseenheid en het tweede settingkenmerk met de tweede skeletpositie van de tweede bewegingseenheid.

(11.18) Afbeelding en representatie van ZOMER

In het VGT-corpus komen twee varianten van het gebaar ZOMER voor. Beide worden met een B-hand en een ipsilaterale beweging op het voorhoofd uitgevoerd. In het ene gebaar is er een dubbel contact tussen de radiale zijde van de B-hand en het voorhoofd, cf. de representatie hierboven in 11.18), terwijl in het andere gebaar een continu contact tussen vingers en locatie voorkomt. Ook Van der Kooij maakt melding van alternantie tussen gebaren met dubbel en continu contact. Over de context waarbinnen dergelijke variatie voorkomt is weinig bekend, maar de representatie van beide vormen van contact houdt in dat enkel de prosodische structuur verandert: "In the phonetic implementation of the signs the same segmental content is associated to different prosodic structures." (Van der Kooij 2002: 256)

Gebaren met dubbel contact sterk lijken op samenstellingen van twee gebaren met eindcontact, bv. in het geval van ZOMER is dat dan één deel met eindcontact aan de contralaterale zijde van het voorhoofd en één deel met eindcontact aan de ipsilaterale zijde. Gezien de variatie tussen gebaren met eindcontact en met continu contact sluit ik me aan bij de representatie van dubbel contact door middel van een specifieke prosodische skeletstructuur.

Tenslotte vermeldt Van der Kooij nog kort een mogelijke representatie van schurend contact. Die representatie houdt in dat een locatiekenmerk voor de zwakke hand gecombineerd wordt met twee settingkenmerken die niet voor padbewegingen op die zwakke hand gebruikt kunnen worden, met name [hoog] en [laag] of [ipsi] en [contra]. De fonetische realisatie van een dergelijke representatie houdt dan in dat de articulator zich door de ruimte beweegt en tijdens die beweging op een bepaald moment de zwakke hand aanraakt. Ik illustreer die benadering met het gebaar VOL, waarbij de sterke hand een contralaterale beweging maakt en in het midden van die beweging de zwakke hand aanraakt.

(11.19) Afbeelding en representatie van VOL

Ongeveer een vierde van de 110 gebaren die in de SignPhon-databank met de code voor schurend contact getranscribeerd zijn, zouden met bovenstaande representatie volstaan. Naast VOL vallen bijvoorbeeld ook de gebaren APOTHEEK, NAAIEN, GEHANDICAPT en DOEN hieronder. Ik zou echter enkele bedenkingen willen formuleren bij de door Van der Kooij voorgestelde representatie. Van der Kooij kiest ervoor om voor de representatie van schurend contact op de hand de settingkenmerken voor locaties in de neutrale ruimte of op het lichaam te gebruiken. De kenmerken [ipsilateraal] en [contralateraal] worden op de zwakke hand immers vervangen door [radiaal] en [ulnair]. [Hoog] en [laag] worden vervangen door [distaal] en [proximaal]. Daardoor rijst echter de vraag hoe schurend contact in gebaren met een locatie op het lichaam gerepresenteerd dient te worden. Voor dergelijke gebaren kunnen we geen toevlucht nemen tot een representatie met de kenmerken [hoog-laag] of [ipsilateraal-contralateraal], aangezien zij dan in geen enkel opzicht van gebaren te onderscheiden zijn met een constant contact op het lichaam.

Bij de 110 gebaren in het corpus met een schurend contact is echter onduidelijk in hoeverre dergelijk contact werkelijk een aparte vorm van contact is en niet gewoon onder één van de hierboven reeds besproken vormen ressorteert. Bij een kleine helft van alle gebaren die in de SignPhon-databank met de code voor schurend contact getranscribeerd zijn, kunnen we een alternantie tussen continu en schurend contact vermoeden, bv. MAMA (contact tussen duim en kaak, padbeweging naar beneden), VLUG (contact tussen radiale zijde van hand en kin, contralaterale beweging) en VROLIJK (contact tussen ulnaire zijde van hand en borst). Opvallend is dat de padbewegingen – en eventuele andere bewegingen – in de meeste van die gebaren herhaald zijn. Het is goed mogelijk dat door de herhaling van de beweging het continue contact verandert tot een korter schurend contact. Als voorbeeld van het onderscheid tussen fonologische representatie en fonetische realisatie in dergelijke gebaren geef ik hier het gebaar VROLIJK. Dat gebaar is in de databank getranscribeerd met een herhaalde cirkelvormige beweging en schurend contact met de ipsilaterale zijde van de borst. De fonologische representatie van het gebaar, cf. (11.20), toont echter een opwaartse rechte padbeweging met continu contact tussen ulnaire zijde van de hand en borst. De herhaling van die beweging resulteert in een verkort contact en een boogvormige overgangsbeweging van de finale setting naar de beginsetting, zodat het lijkt alsof de beweging in NATUURLIJK cirkelvormig is.

Onder de tak “wijze (van articulatie)”, die niet in de representatie in (11.20) is opgenomen, wordt het kenmerk [herhaald] gespecificeerd.

(11.20) Afbeelding en representatie van VROLIJK

Bij een aantal andere gebaren vermoed ik dat het schurende contact enkel een specifieke fonetische realisatie is van begincontact (bv. in de gebaren UNIFORM, ZWEER, BONT en LIMONADE) of eindcontact (bv. in de gebaren MINUUT, NAGEL, OUD en SHOCK). Tenslotte is er nog een kleine groep tweehandige gebaren die in het midden van een cirkelvormige padbeweging contact maken met elkaar. Dergelijke gebaren worden gerepresenteerd met het kenmerk [cirkel] voor wijze van bewegen en het schurende contact is hier louter dan een fonetisch effect van een toenaderende beweging.

HOOFDSTUK 12
Conclusie

12

12.1 Vergelijking van Vlaamse en Nederlandse Gebarentaal

In de elf voorgaande hoofdstukken heb ik verschillende deelaspecten van de fonologische structuur van de Vlaamse Gebarentaal behandeld. De focus lag daarbij op de articulator (hoofdstukken 1 tot en met 8), maar er is ook aandacht besteed aan andere elementen, zoals oriëntatie van de articulator (hoofdstuk 9), locatie (hoofdstuk 10) en padbewegingen (hoofdstuk 11). Voor de analyse van de VGT-gebaren heb ik me gebaseerd op een reeds bestaand fonologisch model, het dependentiemodel, dat Van der Kooij (2002) ontwikkeld heeft voor de Nederlandse Gebarentaal. Wat daarbij in elk hoofdstuk opnieuw sterk naar voren komt, is de grote gelijkenis tussen de fonologische structuur van VGT en NGT. Niet alleen is het perfect mogelijk om met het dependentiemodel en de daarvoor ontwikkelde distinctieve kenmerken de fonologische structuur van VGT-gebaren te representeren, in de meeste gevallen komen ook de frequenties van fonetische vormelementen en dus ook de fonetische implementatieregels voor beide talen overeen.

Die opmerkelijke gelijkenis kan verschillende oorzaken hebben. Eén mogelijke verklarende factor, die in vele gevallen ook vormgelijkenissen tussen gesproken talen verklaart, is de genealogische verwantschap van beide talen. Ook Schermer & Vermeerbergen zoeken voor een deel van de gelijkenissen tussen Nederlandse en Vlaamse Gebarentaal een verklaring in de geschiedenis, met name in de invloed van de Parijse onderwijsmethode voor doven van de l'Epée en, daaruit volgend, de invloed van Franse gebaren.

> Op het einde van de achttiende en aan het begin van de negentiende eeuw zijn er ook "Belgische" en "Nederlandse" opvoeders naar Parijs gegaan om daar te leren hoe ze dove kinderen konden onderwijzen. Vanuit Parijs brachten ze niet alleen de "Franse methode" mee, maar ook Franse gebaren. Net zoals in Amerika ontstond ook in België en Nederland een vermenging van de plaatselijke gebaren en de Franse. (Schermer & Vermeerbergen 2004: 572)

Een andere verklaring is de sterke verankering van de vormstructuur van gebarentalen in fonetisch gestuurde principes, zoals gemak van de articulatie en maximale perceptie. Op de relatie tussen fonetiek en fonologie ga ik in de volgende paragraaf in.

Een derde verklaring is de iconische basis van het gebarentaallexicon van zowel de NGT als de VGT – en bij uitbreiding van alle gebarentalen. Grote delen van het basislexicon van deze talen hebben een iconische oorsprong. Dat betekent bijvoorbeeld dat gebaren de vorm van een referent nabootsen (bv. de gebaren

TAFEL, FLES en BOEK) of dat zij een handeling weergeven (bv. de gebaren ZWEMMEN, FIETSEN en DEUR). Ongeacht wat de synchrone status van die mimetische vormen is – op die kwestie poog ik in deel II een antwoord te geven – feit is dat vele gebaren voortkomen uit een iconisering van de ervaring (Cuxac 2000, 2004). Hoewel die iconisering van de ervaring geenszins in exact dezelfde gebaren hoeft te resulteren, heeft ze wel tot gevolg dat in verschillende gebarentalen vaak dezelfde vorm(element)en opduiken. In VGT zijn er twee gebaren voor "deur" die dat kunnen illustreren. Het eerste gebaar in (12.1) verwijst naar de manier waarop iemand een deur opent: de gebaarder maakt met een vuisthand een contralaterale, boogvormige padbeweging. In het tweede gebaar in (12.1) staat de gestrekte B-hand voor de deur zelf, de oriëntatieverandering geeft weer hoe de deur open en dicht gaat.

(12.1) Twee VGT-gebaren voor "deur"

12.2 Fonologische vormelementen en fonetische implementatieregels

Een fonologische analyse van een taal bestaat steeds in een abstrahering van de uiterlijk waarneembare vormzijde van die taal, waarbij de fonoloog op zoek gaat naar die vormelementen die fonologisch relevant zijn. Vormelementen met een fonologische status zijn vormonderdelen die bij verandering of weglating voor een lexicaal contrast zorgen, en dat in verschillende gebaren. Verder zijn het vormonderdelen die niet voorspelbaar zijn op basis van andere onderdelen van een gebaar. Het dependentiemodel van Van der Kooij (2002) hanteert zeer strenge normen voor het bepalen van de fonologische kenmerken. Het is met andere woorden erg economisch en reductionistisch van aard: alle voorspelbare en dus redundante informatie wordt uit de fonologische structuur verbannen. In een dergelijk model is er naast het fonologische niveau nood aan een goed uitgewerkte reeks van fonetische implementatieregels als verbinding tussen fonologie en fonetische realisatie. Die regels maken een automatische associatie mogelijk tussen de fonologische kenmerken en een specifieke realisatie. Ten eerste verbinden zij fonologische specificaties met een standaardrealisatie; ten tweede staan zij in voor allofonische relaties tussen verschillende mogelijke realisaties van een fonologisch kenmerk.

De fonetische implementatieregels die Van der Kooij voor NGT ontwikkelt en die ik hier op VGT-gebaren heb toegepast, zijn in hoofdzaak gebaseerd op de fre-

quentie van fonetische elementen. Zo is bijvoorbeeld de meest frequente gesloten en geronde handvorm met alle vingers geselecteerd de O-handvorm waarbij alle vingers de top van de duim aanraken. Bijgevolg is die fonetische realisatie de standaardrealisatie van de combinatie van kenmerken [alle - gesloten - gerond], cf. (12.2.1). Dat is een voorbeeld van een fonetische implementatieregel die een onderliggende fonologische specificatie verbindt met een standaardrealisatie. In dynamische, openende handvormen wordt de O-handvorm daarentegen het meest frequent – tot zelfs altijd – gerealiseerd met een licht verschillende configuratie tussen duim en vingers: de vingers raken de duim niet op de top aan, maar aan de palmkant van het distale kootje van de duim, m.a.w. de duim houdt de vingers als het ware tegen, cf. (12.2.2). De fonetische implementatieregel die die associatie vastlegt, is van allofonische aard: hij bepaalt dat de fonologische specificatie van [alle - gesloten - gerond] in combinatie met een vertakkende openingsknoop ([gesloten - open]) op een enigszins andere wijze gerealiseerd wordt.

(12.2) Verschillende realisaties van [alle - gesloten - gerond]: statische en dynamische handvorm

(12.2.1) (12.2.2)

Uit de bespreking van verschillende fonetische implementatieregels in deel I van dit proefschrift is gebleken dat die regels steevast gegrond zijn in twee fonetische krachten, met name gemak van de articulatie en maximale perceptie. Zo is de O-hand in (12.2.1) perceptueel de meest saillante realisatie van een gesloten en geronde handvorm, terwijl de handvorm in (12.2.2) articulatorisch gezien in openende handinterne bewegingen te verkiezen is omwille van het grotere gemak waarmee die opening uitgevoerd kan worden.

Uiteindelijk is elke fonetische implementatieregel die in de loop van deel I aan bod gekomen is, te herleiden tot één van beide fonetische principes. Het feit dat gemak van articulatie en maximale perceptie een dergelijke doorslaggevende rol spelen in de vormstructuur van gebarentalen, staat ook gedeeltelijk in voor de overeenkomsten tussen VGT en NGT, en waarschijnlijk ook voor de overeenkomsten tussen die beide talen en andere gebarentalen. Dat impliceert niet dat er geen verschillen kunnen zijn in de vormstructuur – lang niet alle mogelijke én fonetisch "gemakkelijke" vormen zijn immers gerealiseerd in VGT en NGT. Het doet wel vermoeden dat, wanneer in een gebarentaal dezelfde vormen en bewegingen voorkomen zoals in hoofdstuk 1 tot 11 beschreven, ook dezelfde fonetische principes aan het werk zullen zijn, zodat bv. bij openende handinterne bewegingen van [alle]-handvormen in andere gebarentalen duim en vingers dezelfde configuratie zullen aannemen als in VGT en NGT, cf. (12.2.2). Contrastief onderzoek van meerdere gebarentalen, van gebarentalen die zeker geen genealogische verwantschap vertonen en van gebarentalen die geografisch en cultureel verder uiteenliggen dan NGT en VGT, kan uitwijzen of die hypothese klopt.

12.3 Verder onderzoek naar de fonologie van de Vlaamse Gebarentaal

De analyses in hoofdstukken 1 tot en met 11 betekenen slechts een begin voor het fonologische onderzoek naar VGT. Ten eerste heb ik nog lang niet alle vormelementen onderzocht. Zo is onduidelijk wat de fonologische status is van non-manuele onderdelen van gebaren, bv. mimiek, orale componenten, gesproken componenten. Verder ben ik slechts zijdelings ingegaan op de verschillende kenmerken van Wijze, zoals bv. [herhaald], [gespannen], [bidirectioneel] en [gekruist].

Ten tweede dient voor elk van de onderdelen van de fonologische structuur vooral de fonetische implementatie verder onderzocht en verfijnd te worden, en dat zowel op het niveau van de gebaren in citeervorm als op het niveau van de realisatie van die gebaren in *connected signing*. Voor het niveau van de citeervormen, i.e. de standaardrealisatie van gebaren, zijn hier reeds voorbereidende stappen gezet. De implementatieregels die voor NGT zijn uitgedacht, zijn getest op VGT-gebaren. Waar nodig heb ik ze aangevuld met nieuwe regels. De analyse die ik hier heb doorgevoerd, is gebaseerd op een corpus van gebaren die telkens door één gebaarder worden uitgevoerd. De verfijning van de fonetische implementatie van citeervormen moet dus zeker ook gebeuren door verschillende varianten van één gebaar met elkaar te vergelijken, bv. door een grote groep gebaarders dezelfde gebaren te laten vormen. Op het niveau van *connected signing* is er heel weinig geweten. Door onderzoek van corpora van natuurlijk gebarentaalgebruik zou moeten nagegaan worden of en hoe de fonetische realisatie van gebaren in combinatie met andere gebaren verschilt.

Een derde element waarmee in dit onderzoek geen rekening is gehouden, is de mogelijke regionale variatie op het fonologische niveau. Ik vermoed dat de variatie tussen de verschillende dialectregio's binnen VGT zich voornamelijk op lexicaal vlak situeert en minder op fonologisch vlak, maar er zijn intuïties onder doven dat bepaalde handvormen en locaties veel vaker gebruikt worden in één regio en veel minder in andere regio's. Zo zou de W-hand in de Antwerpse variant veel meer gebruikt worden, o.a. in gebaren die in andere regio's met andere handvormen worden uitgevoerd. Het is wenselijk dat ook deze hypothese verder zou worden onderzocht.

12.4 Integratie van de vorige hoofdstukken: voorbeelden van fonologische representaties

Als afsluiting van deel I en bij wijze van integratie van alle inzichten die in de loop van de vorige hoofdstukken naar voren zijn gekomen over de fonologische structuur van VGT-gebaren geef ik hier nog drie voorbeelden van fonologische representaties, met name voor de gebaren ZIEKENHUIS, FAMILIE en WERKEN. Het zijn drie min of meer arbitrair gekozen gebaren uit het VGT-corpus, maar ze zijn wel representatief voor dat corpus. Elk gebaar illustreert één (of twee) van de drie dynamische componenten van gebaren, i.e. een handinterne beweging, een oriëntatieverandering of een padbeweging. Die bewegingen zijn in de boomstructuren telkens te herkennen aan de vertakkende structuur binnen de knopen voor handconfiguratie, dynamische oriëntatie en setting. Verder heb ik er ook voor gezorgd dat de drie gebaren variatie vertonen op het vlak van een/tweehandigheid (eenhandig en gebalanceerd versus ongebalanceerd tweehandig) en op het vlak van locatie (locaties op het lichaam, in de neutrale ruimte en op de zwakke hand). Na een afbeelding van elk gebaar som ik in een tabel de distinctieve kenmerken van dat gebaar op. Naast elk fonologisch kenmerk geef ik aan wat de fonetische realisatie van dat kenmerk is. Ik sluit telkens af met de fonologische representatie van het gebaar door middel van een boomstructuur.

12.4.1. *Fonologische representatie van* ZIEKENHUIS

Het gebaar ZIEKENHUIS is een eenhandig gebaar dat een padbeweging vertoont van bij de nek naar een plaats iets voor de nek. Tegelijk met de padbeweging sluit de 1-hand zich.

(12.3) Afbeelding van ZIEKENHUIS

Hieronder geef ik de fonologische kenmerken van ZIEKENHUIS weer, hun representatie en hun realisatie.

	Fonologische kenmerken	**Fonetische realisatie**
locatie setting	[nek] [dicht] ▶ [ver]	/centrale locatie nek/ /padbeweging weg van locatie; begincontact/
vingerselectie	[één]	/ Q ▶ T+ /
vingerconfiguratie	[open] ▶ [gesloten]	
oriëntatie	[toppen]	/oriëntatie vingertoppen naar locatie/
wijze	/	
prosodische eenheid	[X X]	/simultane bewegingen/

(12.4) Fonologische kenmerken van ZIEKENHUIS

(12.5) Fonologische representatie van ZIEKENHUIS

12.4.2. Fonologische representatie van FAMILIE

Het gebaar FAMILIE is een gebalanceerd tweehandig gebaar waarbij de twee handen tegelijk een voorwaartse padbeweging en een roterende oriëntatieverandering maken.

(12.6) Afbeelding van FAMILIE

	Fonologische kenmerken	Fonetische realisatie
locatie – setting	[dicht] ▶ [ver]	/neutrale ruimte - ipsicentraal/ /padbeweging naar voren/
vingerselectie	[één]	/ T /
vingerconfiguratie	[gesloten]	
oriëntatie	[toppen] [pronaal] ▶ [supinaal]	/ ulnaire oriëntatie naar tweede setting + roterende oriëntatieverandering/
wijze	[symmetrisch]	/tweehandig, gebalanceerd gebaar/
prosodische eenheid	[X X]	/simultane bewegingen/

(12.7) Fonologische kenmerken van FAMILIE

(12.8) Fonologische representatie van FAMILIE

12.4.3. Fonologische representatie van WERKEN

Het gebaar DOEN is een ongebalanceerd tweehandig gebaar dat uitgevoerd wordt met twee B-handen (met licht gespreide vingers). De sterke hand wrijft twee keer over de rug van de zwakke hand.

(12.9) Afbeelding van WERKEN

	Fonologische kenmerken	**Fonetische realisatie**
locatie setting	[hand: breed: omgekeerd] [distaal] ▶ [proximaal]	/rug zwakke hand/ /pad van vingers over vlak gedeelte/
vingerselectie	[alle]	/ B /
vingerconfiguratie	/	
oriëntatie	[palm]	/oriëntatie palm naar locatie/
wijze	[herhaald]	/herhaalde beweging/
prosodische eenheid	[X X]	

(12.10) Fonologische kenmerken van WERKEN

(12.11) Fonologische representatie van WERKEN

DEEL II

DE RELATIE TUSSEN FONOLOGIE & SEMANTIEK: GEMOTIVEERDE VORMELEMENTEN IN DE VLAAMSE GEBARENTAAL

HOOFDSTUK 1
Probleemstelling

1

1.1 Inleiding

In deel I van dit proefschrift heb ik meerdere keren gewezen op de motivatie van sublexicale elementen van VGT-gebaren. Die motivatie is in veel gevallen iconisch, d.w.z. de vorm van het gebaar vertoont overeenkomsten met de vorm van de referent van dat gebaar. Iconiciteit is een veel besproken thema in de gebarentaalkunde. Reeds van bij de start van het gebarentaalonderzoek hebben onderzoekers zich over het "probleem" van de iconiciteit van gebarentalen gebogen. De gebarentaallinguïstiek is altijd sterk gefocust geweest op fonologisch onderzoek naar gebarentalen. Heel snel echter zijn twijfels geuit over de status van de zogezegd distinctieve vormelementen en over de dubbele articulatie van gebarentalen (cf. de artikels en reacties in *Sign Language Studies*; Armstrong 1983 en reacties: Hewes 1983, Peters 1983, Stokoe 1983; het artikel van Pulleyblank 1986 en reacties: Armstrong 1986, Stokoe 1986, Pulleyblank 1987). Na een korte tijd van discussie leken de meeste auteurs te hebben uitgemaakt dat iconiciteit slechts een marginale rol speelt bij de productie, de perceptie en de verwerving van gebarentalen. Iconiciteit is volgens hen niet meer dan "a historical relic from the process of creating new lexical items" (Van der Kooij 2002: 28). Dat houdt volgens die auteurs ook in dat iconische vorm-betekenisrelaties niet in de linguïstische analyse van gebarentalen opgenomen moeten worden.

Naast de vele gebarentaalkundigen die de rol van iconiciteit in gebarentalen minimaliseren of toch sterk nuanceren, zijn er ook onderzoekers die het belang van iconische vormen en structuren net onderstrepen. De idee van de sterk iconische structuur van gebarentalen begint zeker de laatste jaren veld te winnen en vindt een ruimere ingang in de verschillende takken van de gebarentaalkunde. Dat bepaalde structuren en uitdrukkingswijzen eigen aan de gebarentaalgrammatica, zoals bv. het gebruik van classifiers, onmiskenbaar iconisch zijn, is een inzicht dat de meeste onderzoekers delen. Dat houdt echter niet in dat zij het eens zijn over de specifieke analyse van dergelijke structuren. Zo werden bv. classifierconstructies in het vroege gebarentaalonderzoek (o.a. Supalla 1982, 1986) als multimorfemische constructies geanalyseerd, terwijl men in recent onderzoek meer en meer uitgaat van een vermenging van linguïstische (i.e. morfemische) en gestuele elementen (cf. Liddell 2003a).

De meeste onderzoekers hangen de visie aan dat het verschil in de verhouding tussen iconiciteit en arbitrariteit tussen gesproken en gebarentalen enkel een kwestie van gradatie is en geen wezenlijk verschil. In de woorden van Armstrong (1983: 53): "signed languages and spoken languages differ with respect to the arbitrariness between sign and referent as a matter of degree and not of kind". Voorbeelden van auteurs die dat onderschrijven, zijn o.a. Friedman (1977c),

Boyes Braem (1981), Johnston (1989), Brennan (1990), Taub (2001a), Van der Kooij (2002). Gebarentalen kennen in vergelijking met gesproken talen een veel hogere graad van iconiciteit, en dat wegens de grotere mogelijkheden tot iconische representatie in de gestueel-visuele modaliteit. Dat impliceert dat er in gebarentaalmodellen rekening gehouden moet worden met iconische vormelementen en structuren, maar ook dat een dergelijke iconiciteit de dubbele articulatie van een gebarentaal en dus een fonologisch niveau niet in de weg staat. Een dergelijke visie kunnen we als compromis tussen de *sign language differential view* en de *spoken language compatibility view* (cf. hoofdstuk 2 van dit deel) beschouwen.

Bepaalde andere gebarentaalkundigen zijn echter van mening dat de iconiciteit van gebarentalen dermate groot en ingrijpend is dat zij een wezenlijk andere organisatie vertonen dan gesproken talen. Dat houdt bijvoorbeeld in dat er geen dubbele articulatie voorkomt in gebarentalen en dat er bijgevolg ook geen fonologie is. Voor sommigen betekent dat dan ook dat gebarentalen geen echte talen zijn (bv. Pulleyblank 1986); voor anderen staat het dan weer buiten kijf dat gebarentalen talen zijn en hun iconiciteit toont enkel aan dat de definitie van natuurlijke taal zoals die tot op heden gehanteerd wordt, niet correct of niet volledig is, cf. Cuxac (1996, 2000), Cogill-Koez (2000a, 2000b), Sallandre (2003), Stokoe (2000 o.a.). Een dergelijke visie kadert volledig binnen de *sign language differential view*.

Op enkele van de laatstgenoemde onderzoekers na gaan zelfs auteurs die de iconiciteit van gebarentalen onderzoeken en die de iconische waarde van (delen van) het standaardlexicon erkennen, zelden zo ver dat ze de fonologische organisatie van gebaren in vraag stellen (cf. Friedman 1977c, Brennan 1990, Taub 2001a). Nochtans is voorzichtigheid geboden. Bij elk onderzoek naar de inventaris van de vormelementen van een gebarentaal rijst de vraag in hoeverre die vormelementen betekenisloos en alleen maar betekenisonderscheidend zijn. Voor fonologische studies naar het standaardlexicon van een gebarentaal, zoals voorliggende studie, is de kwestie van de gemotiveerde vormelementen dus van fundamenteel belang, aangezien ze potentieel de grondslagen van de fonologie – als studie van distinctieve, betekenisloze vormelementen in een taal – aantast. Daarom wil ik hier wat dieper ingaan op de vraagstelling die de rode draad vormt doorheen alle volgende hoofdstukken en die betrekking heeft op de problematische relatie tussen fonologie en (iconische) motivatie van vormelementen.

In fonologisch onderzoek naar gebarentalen gaat men ervan uit dat gebaarmorfemen – net zoals morfemen in gesproken talen – compositioneel zijn, d.w.z. ze zijn opdeelbaar in kleine betekenisloze bouwstenen die met elkaar gecombineerd worden volgens welbepaalde vormelijke regels. De belangrijkste bouwstenen zijn handconfiguratie, oriëntatie van de hand, locatie en beweging. Dat gebaren geen ondeelbare gehelen zijn, was het baanbrekende inzicht van Stokoe (1960), waarop al het volgende fonologische onderzoek verder bouwt. Dat onderzoek heeft zich sindsdien voornamelijk gefocust op (i) het ontwikkelen

van distinctieve kenmerken en van beperkingen op de mogelijke combinaties van die kenmerken en (ii) op de hiërarchische relaties tussen en binnen de parameters. Morfologisch onderzoek naar gebarentalen heeft zich tot op heden vooral geconcentreerd op de studie van bepaalde morfologische processen en fenomenen, zoals het vormen van composita, incorporatie, van morfosyntactische processen, zoals ruimtelijke vervoeging van werkwoorden, en van allerlei systematische en betekenisvolle modificaties van gebaren.

Daarbij is opvallend dat concepten uit de gesproken taalkunde en eigenschappen van gesproken talen in de gebarentaallinguïstiek worden overgenomen, vaak zonder dat men de parallellen die op die wijze gemaakt worden, expliciet verantwoordt. In deze context zijn twee dergelijke concepten van belang. Ten eerste is er het principe van de dubbele articulatie dat zegt dat talen een tweeledige opbouw kennen. Een taaluiting is opgebouwd uit vormen waaraan een betekenis beantwoordt en die vormen kunnen op hun beurt onderverdeeld worden in kleinere vormelementen die betekenisloos zijn. Ten tweede is er het onderscheid tussen foneem en morfeem dat nauw samenhangt met het principe van de dubbele articulatie: morfemen zijn het resultaat van de eerste articulatie, fonemen het resultaat van de tweede articulatie. In de gebarentaalkunde is de fundamentele vraag naar de afbakening van fonemen en morfemen zelden gesteld[1]. Enerzijds toont het fonologische onderzoek van de voorbije veertig jaar aan dat gebaarmorfemen compositioneel zijn en dat er een formele structuur is die de compositie van de verschillende vormelementen bepaalt (o.a. Sandler 1989, Brentari 1998, van der Kooij 2002). Anderzijds is er in de loop van de jaren ook al herhaaldelijk op gewezen dat de bouwstenen van gebarentalen vaak zelf betekenisdragend zijn (Boyes Braem 1981, Brennan 1990, Cuxac 1996, Fernald & Napoli 2001, Taub 2001a, Van der Kooij 2002). Deze eigenschap staat in contrast met de traditionele definitie van fonemen of distinctieve vormelementen dat zij zelf niet betekenisdragend zijn, maar wel betekenisonderscheidend. Die eenheden die intuïtief als basismorfemen of kleinste betekenisdragende elementen in gebarentalen beschouwd worden, zouden dus zelf wel eens morfologisch complex kunnen zijn. In het onderzoek is men tot nu toe de vraag naar de semantische of morfologische status van de vormelementen waaruit die zogezegde basismorfemen zijn opgebouwd, uit de weg gegaan.

Drie mogelijkheden lijken zich voor te doen. Ten eerste is het mogelijk dat de fonologische analyses van gebarentalen niet correct zijn. In dat geval zouden de vormelementen die zij onderscheiden, morfemen zijn en geen fonemen (of distinctieve kenmerken). Een tweede mogelijkheid is dat de onderscheiden vormelementen tegelijk morfeem en foneem zijn. Ze lijken in elk geval te voldoen aan de definitie van een morfeem als "het kleinste betekenisdragende element in een taal". Van der Kooij (2001: 19) wijst echter op een mogelijk probleem

[1] Er zijn natuurlijk wel auteurs die zich die vraag hebben gesteld. In de volgende hoofdstukken komen o.a. aan bod: de Franse gebarentaalonderzoekers Cuxac (1996, 2000, 2004) en Sallandre (2003), en Johnston & Schembri (1999).

bij een morfologische analyse. In vele gebaren zijn niet alle vormonderdelen betekenisdragend. Het "residu", d.i. de vorm zonder het betekenisdragende element, is niet noodzakelijk ook zelf betekenisdragend of een combinatie van betekenisdragende elementen. Een voorbeeld daarvan is het gebaar SPECIALIST. Dat gebaar wordt gevormd met een A-hand die herhaaldelijk een cirkelvormige beweging in de neutrale ruimte maakt, op borsthoogte. In de handvorm van het gebaar, en meer specifiek in de selectie van de duim, kunnen we een metaforische vorm-betekenisassociatie herkennen: de duim staat voor een uniek (en dus speciaal) element. De cirkelvormige padbeweging lijkt daarentegen niet gemotiveerd te zijn. Een derde mogelijkheid zou zijn dat de in fonologische analyses onderscheiden vormelementen wel degelijk betekenisloos zijn en dus fonemen. Dat zou het geval zijn indien zou blijken dat de gebaren in hun oorsprong wel iconisch zijn, maar dat die motivatie en dus de betekenisdragendheid van de vormelementen op het synchrone niveau geen rol spelen.

Aangezien er in het gebarentaallexicon volstrekt arbitraire gebaren voorkomen (bv. in de VGT o.a. TUIN, PALEIS, BEDRIEGEN, FLIRTEN) en ook gebaren die gedeeltelijk gemotiveerd zijn (bv. in de VGT o.a. SPECIALIST, DONKER, BATTERIJ, MOE), is er nood aan een analyseniveau waarop dergelijke betekenisloze vormen gerepresenteerd kunnen worden. In dat geval is de eerste mogelijkheid die we hierboven hebben onderscheiden, volgens welke de sublexicale vormelementen uitsluitend morfemen zouden zijn, uitgesloten. Dan nog blijven twee mogelijkheden over. De gemotiveerde sublexicale deeltjes van gebaren kunnen zowel morfemen als fonemen zijn, te vergelijken met de "s" in het Nederlands die zowel zuiver fonemisch kan zijn, zoals in de woorden "als", "stom" en "spoor", als ook morfemisch, zoals in de woorden "kerel-s" (meervoud) of "Jan-s" (genitief). Er zijn echter enkele belangrijke verschillen tussen dat "s"-foneem/morfeem en de gemotiveerde sublexicale vormelementen in de VGT, zoals bv. de A-hand in SPECIALIST. Ten eerste gaat het om een andere aard van "morfemiciteit": het betreft geen arbitraire vorm-betekenisassociatie, maar een iconisch gemotiveerde associatie[2]. Daarnaast is er in gesproken en gebarentalen een enorm verschil in frequentie van associaties tussen sublexicale vormelementen en betekenissen. Terwijl een foneem/morfeem zoals "s" in het Nederlands eerder uitzonderlijk is, komen dergelijke sublexicale vorm-betekenisrelaties in de VGT en in andere gebarentalen zeer frequent voor. Tenslotte – en in gesproken talen is dat nog zeldzamer – gaat het hier om de associatie op het niveau van de distinctieve kenmerken, met name een associatie van een (fonologisch) kenmerk met een betekenis. Schembri (2003: 8) verwijst naar het Japans waar palatalisering gebruikt wordt om ongecontroleerdheid weer te geven en naar de Bantoetaal Chichewa waar toonverschillen voor het onderscheid tussen de verleden tijd en de recente verleden tijd van het werkwoord instaan.

[2] In hoofdstuk 4, bij de bespreking van het lexicale model van Van der Kooij (2002) zullen we zien dat er naast die iconische relaties nog andere vorm-betekenisassociaties voorkomen in gebarentalen. Bovendien komen iconische vorm-betekenisassociaties ook in gesproken talen voor (cf. de "s" in "sissen" en "suizen"), maar dergelijke associaties zijn veel minder talrijk dan in gebarentalen.

De vormelementen die soms als fonemen en soms als morfemen fungeren, vormen – op het opvallende verschil in frequentie tussen gesproken en gebarentalen na[3] – niet noodzakelijk een fundamenteel probleem voor de fonologische analyse van een gebarentaal. De vraag die hier dan ook rijst, is wat dan precies de implicaties van iconiciteit en van de motivatie van sublexicale elementen kunnen zijn voor (de geldigheid van) een fonologische analyse, m.a.w. wat zou een fonologische analyse van de vorm van gebarentalen in het gedrang kunnen brengen – of misschien zelfs overbodig maken? Twee gegevens kunnen een fonologische analyse in het gedrang brengen. Ten eerste zou het feit dat zogenaamde fonologische regels door motivatie van vormelementen tegengehouden worden, een argument tegen het fonologische niveau kunnen zijn. Van der Kooij (2001) geeft het voorbeeld van de *Weak Drop*-regel. Tweehandige gebaren kunnen vaak eenhandig uitgevoerd worden, zonder een verschil in betekenis te veroorzaken. De reden waarom bepaalde gebalanceerde en volstrekt symmetrische gebaren geen *weak drop* vertonen, ligt in de metaforische of iconische motivatie van de twee handen, cf. enkele NGT-voorbeelden in Van der Kooij (2001: 32): RUZIE, HETZELFDE, ONGELUK, RECHTHOEK, TIEN. Cuxac (2000: 141) formuleert de beperking van de *maintien d'iconicité*, die bepaalt dat de iconische sporen van het proces van iconisering dat aan de oorsprong van het gebaar ligt, zoveel mogelijk behouden dienen te blijven en dus vormelijke veranderingen zullen tegengaan. Als zou blijken dat iconische beperkingen een belangrijker rol spelen dan fonotactische en allofonische factoren in het bepalen van de vorm van gebaren, dan zou dat ertoe kunnen leiden dat het fonologische analyseniveau in vraag gesteld wordt. Ten tweede zouden het bewustzijn van iconische vorm-betekenisrelaties en de bewuste manipulatie van dergelijke relaties ook een ernstige bedreiging kunnen vormen voor de fonologische analyselaag, of – wanneer men kan aantonen dat dat bewustzijn er is – ze zouden tenminste ergens in de linguïstische representatie van gebaren een plaats moeten krijgen.

Dat dergelijke fundamentele vragen tot op heden slechts zelden door gebarentaalfonologen aan de orde zijn gesteld, heeft misschien te maken met het feit dat de compositionaliteit van gebaren en de betekenisloosheid van de vormelementen eigenschappen zijn die bewijzen dat gebarentalen volwaardige, natuurlijke talen zijn – bewijzen die gebarentalen als onderzoeksobject binnen de taalkunde legitimeren en die beleidsmakers en mensen in het dovenonderwijs er misschien toe konden (en kunnen) bewegen om een ruimere maatschappelijke rol toe te kennen aan gebarentalen. Ondertussen hebben enkele decennia van gebarentaalonderzoek genoeg bewijzen geleverd om te kunnen stellen dat gebarentalen evenwaardig zijn aan gesproken talen, maar dat betekent niet noodzakelijk dat zij in alle opzichten gelijk zijn aan hun gesproken evenknieën.

De hierboven aangehaalde kwesties omtrent de relaties tussen fonemen en morfemen in de VGT – en bij uitbreiding van andere gebarentalen – doen ons

[3] Het verschil in frequentie geldt misschien niet voor elke gesproken taal. In andere gesproken talen zouden dergelijke vorm-betekenisassociaties wel eens veel frequenter kunnen zijn, cf. § 4.1.4.

afvragen in hoeverre het principe van de dubbele articulatie voor gebarentalen geldt. Dat principe gaat uit van een articulatie van betekeniseenheden in combinatie met een opbouw van die eenheden uit kleine betekenisloze elementen die tegelijkertijd een betekenisonderscheidende waarde hebben. Dubbele articulatie is dus onlosmakelijk verbonden met het bestaan van een fonologisch niveau en wordt in de algemene taalwetenschap bovendien als een definiërend principe van natuurlijke talen gezien. Door terug te keren naar de oorsprong van het begrip zoals het gedefinieerd werd door Martinet, zal ik de probleemstelling van het tweede deel van dit proefschrift kaderen binnen de algemene (gesproken) taalkunde.

1.2 "Dubbele articulatie" bij Martinet

1.2.1. Martinet: dubbele articulatie als definiërend kenmerk van taal

Martinet introduceert het begrip "*double articulation*" als één van de drie kerneigenschappen van het linguïstische object (o.a. Martinet 1949, 1960, 1965). Een communicatiesysteem moet volgens hem aan drie voorwaarden voldoen om een taal genoemd te kunnen worden. Ten eerste moeten de tekens van dat systeem arbitrair zijn: "Tout le monde tombera d'accord qu'il n'y a aucune ressemblance, aucun rapport naturel entre un cheval qui broute dans un pré, et les vibrations qui correspondent à ce que nous transcrivons [šəval]" (Martinet 1965: 20). Arbitrariteit volstaat echter niet om talen van andere tekensystemen te onderscheiden, zo Martinet, en daarom moet een taalsysteem ook dubbele articulatie vertonen. Tenslotte moet het een economisch systeem zijn, maar – zo zal duidelijk worden – dat vloeit eigenlijk grotendeels voort uit het vorige criterium.

In *La linguistique synchronique* (1965) zijn verschillende teksten van Martinet over het principe van de dubbele articulatie bij elkaar gebracht. De eerste articulatie van een taal bestaat erin dat een taaluiting opgedeeld kan worden in kleinere, betekenisdragende delen. De kleinste betekenisdragende elementen die men in de linguïstiek onderscheidt, zijn de morfemen, bij Martinet (1965: 10) "*monèmes*" genoemd. De tweede articulatie verwijst naar de compositionaliteit van die morfemen: stuk voor stuk zijn de morfemen opdeelbaar in betekenisloze segmenten. Door die dubbele articulatie onderscheiden taaluitingen zich van bv. vocale producties van dieren.

> Ce qui paraît distinguer le langage humain de formes d'activité qu'on constate chez d'autres êtres animés et qu'on pourrait être tenté d'appeler aussi "langage", n'est-ce pas le fait que l'homme communique au moyen d'énoncés articulés en mots successifs, alors que les productions vocales émises par les animaux nous semblent, sur le plan du sens, aussi bien que sur celui de la forme, être des touts inanalysables? Il apparaît donc que le langage humain est, non seulement articulé, mais doublement articulé, articulé sur deux plans, celui où, pour employer les termes du parler de tous les jours, les énoncés s'articulent en mots, et celui où les mots s'articulent en sons. (Martinet 1965: 8)

Een verklaring voor de volgorde tussen de eerste en de tweede articulatie is Martinets visie op de functie van taal. De fundamentele functie van taal is volgens hem het communiceren, het uiten van de eigen ervaringen tegenover andere mensen: "Pour bien comprendre comment une langue peut être définie comme doublement articulée, il faut se convaincre que la fonction fondamentale du langage humain est de permettre à chaque homme de communiquer à ses semblables son expérience personnelle." (Martinet 1965: 9) Voor Martinet is het uiten van een inhoud primair in het functioneren van een taal: de vorm staat ten dienste van die inhoud.

Het voordeel dat de dubbele articulatie van een communicatiemiddel biedt, is de grote economie van het systeem.

> La première articulation a pu nous paraître économique en ce sens qu'à l'aide de quelques milliers de monèmes assez peu spécialisés, on pouvait former une infinité de messages différents. De façon analogue, la seconde articulation est économique en ce que la combinaison adéquate de quelques dizaines de phonèmes permet de conférer leur identité à tous les monèmes dont on a besoin. (Martinet 1965: 13)

Het principe van de dubbele articulatie is door vele linguïsten als definiërend kenmerk van natuurlijke talen overgenomen (bv. Hockett 1958). Wanneer men de term heden ten dage gebruikt, bv. in de Engelse vertaling "*duality of patterning*", dan verwijst men naar het economisch structurerende principe dat talen een betekenisniveau vertonen met combinaties van betekenisdragende elementen en dat die elementen zelf nog eens uit een beperkte set van betekenisloze elementen opgebouwd zijn. Vergelijk daartoe de volgende definities van de term bij Hockett en in het linguïstische lexicon van Crystal:

> Any utterance in a language consists of an arrangement of the phonemes of that language; at the same time, any utterance in a language consists of an arrangement of the morphemes of that language, each morpheme being variously represented by some small arrangement of phonemes. This is what we mean by "duality": a language has a phonological system and also a grammatical system. (Hockett 1958: 574)

> A suggested defining property of human language, which sees language as structurally organized into two abstract levels; also called double articulation. At one level, language is analysed into combinations of meaningful units (such as words and sentences); at the other level, it is analysed as a sequence of phonological segments which lack meaning. (Crystal 1999: 94)

1.2.2. De economie van de dubbele articulatie in het taalsysteem

Hierboven is het belang van de dubbele articulatie voor de economie van een taalsysteem reeds aangehaald. Een beperkte set van distinctieve vormelementen staat in voor de samenstelling van alle mogelijke betekenisvolle vormen in een taal. Martinet haalt verschillende mogelijke anders gestructureerde tekensystemen aan die slechts één enkele articulatie kennen en dus in hoge mate oneconomisch en zeker niet talig zijn. Om meer inzicht te krijgen in de structuur van dergelijke systemen ga ik hier kort op die voorbeelden in.

Martinet vernoemt mogelijke systemen die geen eerste articulatie kennen en die bijgevolg uit een oneindig groot aantal tekens zouden bestaan die op geen enkele wijze aan elkaar gelinkt zijn:

> On peut certes concevoir un système de signes arbitraires correspondant chacun à un type particulier de situation ou d'expérience. Il existe d'ailleurs des codes télégraphiques fondés sur ce principe. Mais, si l'on écarte ces codes comme correspondant à des besoins particuliers très limités, un système de ce type s'étendant à l'ensemble des activités d'une communauté humaine, même primitive, ne pourrait guère rendre les services que l'on attend d'une langue, à moins que la liste de ces signes s'enfle à un degré incompatible avec la capacité de la mémoire de l'homme. (Martinet 1965: 22)

Het is niet eenvoudig zich een taal voor te stellen die aan de voorwaarden voldoet die Martinet in deze passage beschrijft. Een voorbeeld van een taal die geen eerste articulatie kent, maar wel opgebouwd is uit discrete onderdelen, zou bijvoorbeeld een taal zijn die bestaat uit opeenvolgingen van steeds weer dezelfde syllabe die afhankelijk van het aantal herhalingen een andere betekenis hebben: bv. "lo" ('ik heb honger'), "lolo" ('ik slaap'), "lololo" ('morgen is hij weg'), "lolololo" ('wij zijn blij') etc. Die uitingen hebben een betekenis én ze zijn opgebouwd uit discrete onderdelen, maar er is geen moneemniveau, i.e. de uitingen kunnen niet opgedeeld worden in kleinere, betekenisdragende eenheden. Een dergelijke taal is te vergelijken met de communicatie binnen computersystemen. Die communicatie is gebaseerd op opeenvolgingen van enkel twee bits (0 en 1).

Een dergelijk systeem is niet te verwarren met een tekensysteem dat wel uit herkenbare minimale vorm-betekeniseenheden bestaat en dus wel een eerste articulatie kent, maar waarbij die eenheden zelf niet analyseerbaar zijn: "On pourrait certes envisager un système où, à chaque signifié, correspondrait un signifiant phoniquement homogène et inanalysable. Mais de combien de tels signifiants les organes phonateurs et récepteurs de l'homme sont-ils capables?" (Martinet 1965: 23) In een dergelijk tekensysteem zou niet enkel het geheugen zwaar op de proef worden gesteld, maar ook de productie- en receptieorganen die al die verschillende en onanalyseerbare klanken zouden moeten produceren en ontvangen. Martinet oppert nog een andere mogelijkheid die ontstaat wanneer men niet van klankvormen uitgaat.

> Ici encore, il n'est pas difficile, surtout si l'on envisage de renoncer à l'utilisation de la substance phonique, de concevoir un système où les unités significatives se confondraient avec les unités distinctives et qui, par conséquent, ne connaîtraient qu'une articulation unique. Qu'on pense simplement à une langue qu'on ne parlerait plus, mais qu'on continuerait à écrire au moyen d'un système idéographique parfait. (Martinet 1965: 24)

Stel dat alle Nederlandstaligen vanaf morgen het Nederlands niet meer zouden spreken, maar het enkel nog zouden schrijven. Na een tijd zou de herinnering aan de oorspronkelijke klanken verloren gaan en de geschreven woorden zouden dan als ondeelbare logogrammen gebruikt worden. In een dergelijk communicatiesysteem blijft de eerste articulatie volgens Martinet bestaan, met name in de onderverdeling van de taaluitingen in betekenisvolle elementen. De tweede articulatie die gebaseerd is op associaties tussen klanken en letters, is echter verloren gegaan. Vermoedelijk zouden ook de afzonderlijke lettertekens na een tijd in elkaar overvloeien of verdwijnen. Een bestaand schriftsysteem dat gedeeltelijk beantwoordt aan het systeem dat Martinet voorstelt – er zijn immers ook vele karakters die aan onderdelen van woorden refereren – zijn de Chinese logografische karakters (dat het huidige Chinese schrift geen zuiver logografisch systeem is, laat ik hier buiten beschouwing).

Ondanks het gemak waarmee men zich een communicatiesysteem met één enkele articulatie kan voorstellen, ontkent Martinet (1965: 24) dat een dergelijk systeem de waarde van een taal zou kunnen hebben: "Nous croyons préférable, en pratique, de dénier le caractère linguistique à un système qui ne connaîtrait pas la nécessité d'une articulation 'syntaxique' des signifiants, plutôt que de considérer que le problème phonologique ne se pose que pour certaines langues." Met dit argument lijkt Martinet de dubbele articulatie en de economie van een taal voor eens en voor altijd aan elkaar gelijk te stellen. Hij besluit dan ook met de woorden: "Nous attendons donc d'une langue qu'elle manifeste la double articulation." (Martinet 1965: 24)

Met het laatstgenoemde voorstel voor een imaginaire taal met eerste articulatie, maar zonder tweede articulatie introduceert Martinet een interessante gedachte. Hij oppert namelijk de mogelijkheid dat een taal geen vocaal karakter zou kennen. Dat is een gedachte die in het licht van dit proefschrift wat meer aandacht verdient.

1.2.3. De fonetische substantie: het vocale karakter van taal

Martinet definieert taal als volgt:

> Une langue est un instrument de communication selon lequel l'expérience humaine s'analyse, différemment dans chaque communauté, en unités douées d'un contenu sémantique et d'une expression phonique, les monèmes; cette expression phonique s'articule à son tour en unités distinctives et successives, les phonèmes, en nombre déterminé dans chaque langue, dont la nature et les

> rapports mutuels diffèrent eux aussi d'une langue à une autre. Ceci implique 1° que nous réservons le terme de langue pour désigner un instrument de communication doublement articulé et de manifestation vocale, 2° que, hors cette base commune, rien n'est propement linguistique qui ne puisse différer d'une langue à une autre. (Martinet 1960: 25)

Naast dubbele articulatie beschouwt hij dus ook de manifestatie in klanken als een definiërend kenmerk van een taal. Martinet is niet de enige die dat doet. Ook in de bekende tweede – en meest uitgewerkte – inventaris van "key properties of language" van Hockett (1960)[4] komt het kenmerk van de vocaal-auditieve modaliteit voor.

Nochtans gaat Martinet (1965: 25-27) kort in op het handalfabet dat Franse doven gebruiken om woorden uit het gesproken Frans visueel weer te geven, m.a.w. om te vingerspellen. Hij merkt op dat een dergelijk systeem geen enkele autonomie kent, aangezien het volledig gebaseerd is op en afhankelijk is van (de geschreven vorm van) gesproken taal. Stel nu echter, zo oppert hij, dat een groep doven geïsoleerd geraakt van de horende maatschappij en dat die doven het Frans via vingerspelling zou doorgeven aan hun nazaten. In dat geval zou het vingerspelsysteem wel een autonoom systeem worden met een eigen economie. Zo is het volgens Martinet goed mogelijk dat er bv. homonymieconflicten zouden ontstaan doordat handvormen voor bepaalde letters (bv. R en U) sterk op elkaar lijken. "Comme dans l'alphabet en question le *u* se distingue assez mal du *r*, on pourrait envisager l'apparition de conflits homonymiques entre *fer* et *feu*, *cor* et *cou*, aboutissant à des éliminations lexicales." (Martinet 1965: 26) Voor Martinet is dat een bewijs dat de klankvorm eigenlijk geen noodzakelijke voorwaarde is voor de definitie van het linguïstische object. Hij houdt dan ook een pleidooi voor het gebruik van neutrale termen in de studie van de *signifiants*:

> On doit reconnaître que le parallélisme entre cette "dactylologie" et la phonologie est complet aussi bien en matière synchronique que diachronique, et qu'on pourrait utiliser pour la première la terminologie usuelle pour la seconde, sauf bien entendu lorsque les termes comportent une référence à la substance phonique. Il est clair que si nous ne désirons pas exclure du domaine linguistique les systèmes du type de celui que nous venons d'imaginer, il est très important de modifier la terminologie traditionnelle relative à l'articulation des signifiants de façon à en éliminer toute référence à la substance phonique comme le fait Louis Hjelmslev lorsqu'il emploie "cénème" et "cénématique" au lieu de "phonème" et "phonologie". (Martinet 1965: 26)

---

[4] In 1958 onderscheidde Hockett zeven noodzakelijke eigenschappen van een taalsysteem: *duality, productivity, arbitrarity, interchangeability, specialization, displacement, cultural transmission* (Hockett 1958: 574). In 1960 heeft hij aan die kenmerken de volgende zes kenmerken toegevoegd: *discreteness, total feedback, rapid fading, broadcast transmission/directional reception, semanticity en vocal-auditory channel* (Hockett 1960: 94-95).

Volgens Martinet zijn echter weinig andere linguïsten bereid om de traditionele linguïstische terminologie aan te passen met als doel ook dergelijke imaginaire communicatiesystemen, zoals de autonome vingerspelling, als talige objecten te kunnen behandelen. Daarom besluit hij enigszins verrassend: "Tant qu'ils continuent à voir, dans la phonologie, un chapitre de toute description linguistique exhaustive, il reste normal d'inclure la mention du caractère phonique de l'expression dans la définition du langage." (Martinet 1965: 27)

Ondanks het feit dat Martinet het gebruik van vingerspelling bij doven kent en vermeldt, is hij duidelijk niet op de hoogte van de specificiteiten van gebarentalen. Het is nog maar de vraag of Martinet zijn theorie over taal zou aangepast hebben, mocht hij wel kennis gehad hebben van een gebarentaal. Zijn visie op het ontwikkelen van een linguïstisch model en op de definitie van een linguïstisch object blijkt bij nader toezien slechts schijnbaar inductief, i.e. gebaseerd op de beschrijving van zoveel mogelijk talen, maar veeleer deductief te zijn. Martinet schrijft weliswaar: "La solution qui, ici, se dégage de son enseignement, consiste à s'inspirer de l'expérience la plus vaste, à imaginer toutes les possibilités suggérées par cette expérience la plus vaste, et à présenter du langage une définition telle que les linguistes s'estiment compétents pour observer et décrire toutes les structures qui y répondent." (1965: 19) Zolang die "expérience la plus vaste" echter geen kennis van gebarentalen omvat, lijkt het mij vanzelfsprekend dat de definitie van het taalobject sterk bepaald zal zijn door de gesproken modaliteit, zowel wat betreft de noodzakelijkheid van de dubbele articulatie als de klankvorm.

1.2.4. Dubbele articulatie in gebarentalen?

Gebarentalen vertonen in elk geval wel een eerste articulatie, in die zin dat uitingen in een gebarentaal steeds opgedeeld kunnen worden in betekenisdragende elementen die systematisch aan elkaar gerelateerd zijn en dus ook te vergelijken zijn met het morfeemniveau in gesproken talen. Verder lijkt het er in eerste instantie op alsof die betekenisdragende morfemen ook een tweede articulatie kennen, gezien de compositionaliteit van gebaarmorfemen. Immers, zoals aangetoond in deel I van dit proefschrift en in tal van fonologische studies van andere gebarentalen, het manuele deel van een gebaarmorfeem alleen al kan opgedeeld worden in vier parameters, die Stokoe in 1960[5] vergeleek met de fonemen van gesproken talen. Het probleem met deze parameters of vormelementen is echter dat zij in veel gevallen niet als volstrekt betekenisloos beschouwd kunnen worden, niet het minst omdat zij vaak een iconische relatie met (een deel van) de referent van het gebaar (lijken te) onderhouden.

Dergelijke iconische gebaren in het lexicon zijn echter geen zuivere afbeeldingen van hun referenten. Ze hebben een talige betekenis die niet de som is van de iconische onderdelen. Alleen al omwille daarvan kunnen we stellen dat de

[5] Stokoe (1960) onderscheidde slechts drie parameters: handvorm, plaats en beweging. Battison (1978) voegde daar een vierde parameter, oriëntatie, aan toe.

iconische status van bepaalde vormelementen geen voldoende reden kan zijn om gebarentalen niet als volwaardige natuurlijke talen te beschouwen. Ik wil daarbij opmerken dat het er mij niet zozeer om te doen is te onderzoeken in hoeverre gebarentalen en bepaalde van hun substructuren al dan niet talig zijn. Wel moet nagegaan worden in hoeverre de vormstructuur van een gebarentaal werkelijk een fonologisch niveau vormt dat vergelijkbaar is met de fonologie van gesproken talen. Dat probleem wordt in de loop van de volgende hoofdstukken behandeld.

1.3 Focus en opbouw van deel II

Ik zou tijdens de discussie in het tweede deel van dit proefschrift twee centrale vragen willen beantwoorden die de probleemstelling van dit deel elk op een andere wijze benaderen en die allebei fundamenteel zijn voor de oplossing van het probleem. Ten eerste is er de vraag naar het bewustzijn van de iconische – of meer algemeen de gemotiveerde – vorm-betekenisrelaties bij de gebarentaalgebruiker én naar de actieve rol die die gemotiveerde relaties kunnen spelen in het gebarentaalgebruik. Ten tweede is er de vraag naar de status van de sublexicale vormelementen in de VGT – en bij uitbreiding in andere gebarentalen. Moeten zij als fonologisch of als morfologisch of eventueel als beide beschouwd worden?

Om die vragen te kunnen beantwoorden ga ik te rade bij verschillende gebarentaalkundigen die hebben bijgedragen tot de discussie omtrent iconiciteit. Het literatuuroverzicht dat ik in de volgende hoofdstukken bied, is niet exhaustief, maar is bedoeld als een leidraad en als een weergave van mijn eigen zoektocht naar de rol van iconiciteit in gebarentalen. Ik leg daarbij enkele eigen klemtonen. Het **tweede hoofdstuk** is een overzicht van argumenten die in de loop van het gebarentaalonderzoek gebruikt zijn om de eerst als zeer sterk ervaren iconiciteit te nuanceren of minimaliseren. Vaak is dat te verklaren door een eerder *spoken language compatibility* benadering van gebarentalen waarbij men vooral de overeenkomsten tussen gesproken en gebarentalen wilde beklemtonen. Opvallend is dat de focus bij al dat onderzoek op de iconiciteit van volledige gebaren ligt (= globale iconiciteit). Het **derde hoofdstuk** is gewijd aan enkele wegbereiders in de gebarentaalkunde en vooral de gebarentaalfonologie die wel de – sublexicale – iconiciteit van gebaren erkenden en van wie de invloed op de hedendaagse modellen duidelijk te herkennen is. Naast een bespreking van hun werk leg ik in datzelfde hoofdstuk verbanden met het onderzoek naar classifierconstructies en met het onderzoek naar *gesture*, waarbij ik het domein van de fonologie dus weer even verlaat en de discussie verbreed naar twee belangrijke, verwante domeinen. In het **vierde** en het **zesde hoofdstuk** behandel ik vier recente "iconiciteitsmodellen", vier theorieën die elk op hun eigen wijze ingaan op de centrale probleemstelling die ik hierboven geschetst heb. Heel algemeen beschouwd zou ik stellen dat Taub (2001a) en Van der Kooij (2002) eerder van een *spoken language compatibility view* getuigen, terwijl Cuxac (1996, 2000, 2004) en Cogill-Koez (2000a, b) voluit de kaart van een *sign language differential view*

trekken. Onder andere daarom bespreek ik de twee eerstgenoemde samen in hoofdstuk vier en de twee laatstgenoemde in hoofdstuk zes. Tussen die twee hoofdstukken bevindt zich een empirisch gedeelte. In het **vijfde hoofdstuk** is namelijk een uitvoerige empirische analyse opgenomen die als test voor het in hoofdstuk drie behandelde lexicale model van Van der Kooij (2002) bedoeld is. Bij de analyse van diverse gebaren uit mijn VGT-corpus ga ik op zoek naar de verschillende, al dan niet iconische vorm-betekenisassociaties die Van der Kooij onderscheidt. In het **zevende hoofdstuk** probeer ik tenslotte de problematiek vanuit een heel andere invalshoek te benaderen en ik bespreek daar de ideeën van Wilhelm von Humboldt over verschillende soorten tekens. Die gebarentaal-externe visie moet helpen om de conclusie bij dit tweede deel te begrijpen en dat is het **achtste hoofdstuk** van dit deel.

2 HOOFDSTUK 2
Iconiciteit in gebarentalen: van nuancering tot minimalisering

2.1 Een "sign language differential view" versus een "spoken language compatibility view"

In een binnenkort te verschijnen artikel schetst Vermeerbergen haar visie op de ontwikkelingen binnen de gebarentaallinguïstiek vanaf haar ontstaan tot heden. In de termen van Karlsson (1984) heeft zij het over een evolutie in gebarentaalonderzoek van een oorspronkelijke *"sign language differential view"* in de jaren zeventig naar een *"oral language compatibility view"* in de jaren tachtig, én een recente hernieuwde interesse voor de *sign language differential view*. De *sign language differential view* steunt op de premissen dat de structuur van een gebarentaal uniek is en dat gebarentalen dus niet zonder meer als analoog aan gesproken talen beschreven kunnen worden. De *oral language compatibility view"*daarentegen vertrekt van de gedachte dat de structuur van een gebarentaal in principe compatibel is met gekende linguïstische concepten uit de (gesproken) taalkunde. Op basis van de belangrijkste literatuur uit de jaren zeventig en tachtig meent Vermeerbergen de veranderingen in perspectief als volgt te kunnen samenvatten:

> (...) daar waar in aanvang beide invalshoeken overwogen werden en er misschien zelfs een zekere voorkeur bestond voor de "sign language differential view", [gaat] "the oral language compatibility view" in de loop van de jaren tachtig meer en meer [...] domineren. Dit betekent dat vooral de gelijkenissen met gesproken talen worden benadrukt en dat aspecten die gebarentalen "uniek" maken eerder geminimaliseerd worden of als parallel aan gesprokentaalmechanismen worden geïnterpreteerd. Vrij algemeen wordt ook aangenomen dat de "instrumenten" – i.e. theorieën, categorieën, terminologie,... – die in het kader van het onderzoek naar oraal-auditieve talen ontwikkeld zijn en gehanteerd worden, zonder veel meer bruikbaar zijn binnen het gebarentaalonderzoek. (Vermeerbergen, te verschijnen: 3)

Aan de hand van het voorbeeld van werkwoorden met congruentie toont zij aan dat in de jaren negentig het perspectief op gebarentalen veeleer beide visies verenigt.

Eén van de elementen waarin de *oral language compatibility view* zich manifesteert, is het minimaliseren van het belang van iconiciteit in gebarentalen. "Iconiciteit" is de meest gangbare algemene term in de gebarentaallinguïstiek voor allerlei vormen van associaties tussen de vorm van een gebaar en de referent en/of de betekenis van dat gebaar. Vermeerbergen verwijst in dit verband

naar Johnston (1989), die in zijn dissertatie over de Australische Gebarentaal (Auslan) iconiciteit als één van de redenen voor de "grammatical convergence" tussen gebarentalen beschouwt. Johnston wijst erop dat de lexicale iconiciteit weliswaar niet voor gelijkenissen tussen gebarentalen zorgt, maar dat het voorkomen van iconiciteit op grammaticaal niveau (morfologie en syntaxis) tot belangrijke overeenkomsten tussen de grammatica's van verschillende gebarentalen leidt. Hoewel de discussie van grammaticale iconiciteit niet tot de focus van deze studie behoort, is het relevant het werk van Johnston te bespreken, aangezien hij interessante inzichten over iconiciteit in gebarentalen verkondigt. Zelf beschouwt hij iconiciteit als "an undeniable characteristic of sign languages" (1989: 215) en "all pervasive" (ibidem), maar hij ziet in dat iconiciteit lange tijd niet door gebarentaalonderzoekers als dusdanig werd erkend:

> In many respects the iconicity of sign language has been considered by most sign linguists to be a non-issue for some time. The consensus is that iconicity had been dealt with, and dispensed with, by the late seventies: sign languages were clearly not iconic in the naive sense (i.e., simply gestures and mime or pictures drawn in the air which are transparently interpretable by all viewers) nor was the undeniable element of iconicity in such languages seen to be of particular relevance in describing sign languages (i.e., the language and terminology of normal linguistics can and should be applied) (...).
> (Johnston 1989: 222)

Zowel Vermeerbergen als Johnston geven overigens aan dat er heel duidelijke redenen zijn voor de "iconicity shyness" (Johnston 1989: 224) van vele gebarentaalkundigen. Johnston wijst erop dat onderzoekers bij het begin van de gebarentaallinguïstiek in eerste instantie wilden aantonen dat gebarentalen volwaardige natuurlijke talen zijn (cf. ook Woll 2003): "In the intellectual climate twenty-five years ago one had a difficult task in trying to convince anyone that sign languages were languages." (1989: 224) Naast die reden haalt Vermeerbergen (te verschijnen) nog twee andere redenen aan. Ten eerste was – en is – er de politieke betrokkenheid van gebarentaalonderzoekers bij de ontvoogding van de Dovengemeenschap en de ruimere maatschappelijke rol van gebarentalen. Ook die betrokkenheid kan leiden tot het beklemtonen van overeenkomsten tussen gesproken en gebarentalen. Ten tweede kan de wens tot legitimatie van een theoretisch kader zorgen voor een al te sterke *oral language compatibility view*, waarbij bepaalde eigenheden van gebarentalen genegeerd of ondergewaardeerd worden. Tenslotte noemt Vermeerbergen een andere mogelijk verklarende factor, met name het gebruik van glossen bij de transcriptie van gebarentalen. Een dergelijk transcriptiesysteem kan zelden de complexiteit van data weergeven én het houdt bovendien het risico in dat onderzoekers eigenschappen van het in de glos gebruikte woord uit de gesproken taal op het getranscribeerde gebaar overdragen.

Vele gebarentaallinguïsten die "iconicity shy" zijn, halen daarvoor specifieke argumenten aan. Dergelijke argumenten komen in tal van werken over gebaren-

taalkunde voor (o.a. Klima & Bellugi 1979, Markowicz 1980, Sandler 1989, Woll 1990, Fernald & Napoli 2001). In een artikel waarin hij enkele mythes over ASL ontkracht, heeft Markowicz (1980: 4) het over de mythe dat gebarentaal iconisch zou zijn. Ofschoon hij de rol van iconiciteit in poëtisch gebarentaalgebruik en voor het vormen van neologismen erkent, somt hij vijf argumenten op die moeten aantonen dat iconiciteit geen belangrijke rol speelt in de communicatie van moedertaalgebaarders. Om duidelijk te maken hoe vele gebarentaalonderzoekers – overigens ook nu nog – het fenomeen van iconiciteit in gebarentalen beschouwen, som ik hieronder een reeks van acht veel gebruikte argumenten tegen het belang van iconiciteit in gebarentalen op. Ik baseer me daarvoor op het overzicht dat Johnston (1989: 223-224) heeft opgesteld. Alle vijf de argumenten van Markowicz zijn onder te brengen onder één van deze acht argumenten.

Argument 1: Gebarentalen zijn niet universeel noch onderling verstaanbaar.
Argument 2: Iconiciteit en conventie: verschillende gebarentalen selecteren in een zogenaamd iconisch gebaar andere kenmerken van een referent.
Argument 3: Iconische gebaren worden conform welbepaalde fonologische constraints gevormd.
Argument 4: Bepaalde regelmatige morfologische processen werken de iconiciteit van gebaren tegen.
Argument 5: Iconiciteit speelt geen rol bij de perceptie en productie van gebaren.
Argument 6: Iconische gebaren evolueren naar arbitrariteit.
Argument 7: Zogenaamde iconische gebaren kennen soms meerdere, vaak tegengestelde volksetymologieën.
Argument 8: Iconiciteit speelt geen rol in de *native* gebarentaalverwerving.

In de hieropvolgende paragrafen zal ik elk van die argumenten kort toelichten. Ik zal ook telkens voorzien in voorbeelden uit de literatuur, maar aangezien ik de klemtoon leg op de argumentatie en de diverse opvattingen over iconiciteit, wil ik duidelijk stellen dat ik geen exhaustief literatuuroverzicht probeer te geven. Met het oog op de volgende hoofdstukken, waarin auteurs worden behandeld die iconiciteit wel een belangrijke rol toedichten, zal ik de verschillende argumenten tegen het belang van iconiciteit telkens nuanceren of ontkrachten.

2.2 Universaliteit en onderlinge verstaanbaarheid van gebarentalen

2.2.1. Iconiciteit en transparantie

De iconiciteit van gebaren houdt – in tegenstelling tot wat men zou kunnen verwachten – niet in dat de vorm van die gebaren universeel geldig is noch dat dergelijke gebaren zomaar begrepen kunnen worden door niet-gebaarders of door gebaarders van een andere gebarentaal. Johnston legt uit:

> The iconicity of all but a very small set of (culturally) transparent signs seems to have little effect on the interpretability or 'guessability' of signs (...). Though it was established that the more iconic a sign the more likely its meaning was to be guessable by non- or foreign signers, the import of this observation is dubious since relatively few signs in a sign language corpus have this level of iconic transparency. Estimates vary from as high as 30% of the lexicon (Hoeman 1975), to lower than 10% of the lexicon (Klima, Bellugi et al. 1976:22). (...) I estimate that no more than 5% of Auslan signs are transparently iconic. (Johnston 1989: 223)

Verschillende onderzoekers zijn nagegaan in hoeverre iconische gebaren transparant zijn voor horende niet-gebaarders en/of gebaarders van andere gebarentalen: o.a. Klima & Bellugi (1979), Luftig & Lloyd (1981), Poizner et al. (1981), McArthur (1992), Pizzuto & Volterra (2000), Boyes Braem, Pizzuto & Volterra (2002). Ik beperk me hier tot een bespreking van het werk van Klima & Bellugi en Boyes Braem et al.

Klima & Bellugi hebben verschillende studies uitgevoerd die hebben bijgedragen tot het evalueren van de graad van iconiciteit in ASL. De eerste studie bestond erin dat ze een selectie van ASL-gebaren voorlegden aan 10 horende niet-gebaarders met de vraag om de betekenis van de gebaren te raden. Van de 90 gebaren in deze test waren er maar liefst 81 waarvan geen enkele informant de betekenis kon raden. Bij de overige negen gebaren was er telkens minstens één informant die de betekenis uit de vorm van het gebaar kon afleiden. In een vervolgstudie toonden Klima & Bellugi dezelfde 90 gebaren aan 10 (andere) horende informanten, maar dit keer gaven zij er de betekenis van elk gebaar bij. De informanten werd gevraagd om te beschrijven wat volgens hen de relatie tussen de vorm en de betekenis van elk gebaar was. Voor meer dan de helft van de 90 gebaren kwamen de antwoorden van alle informanten omtrent de vorm-betekenisassociatie met elkaar overeen. Klima & Bellugi (1979: 24) besluiten daaruit: "The results of this study support the notion that many ASL signs indeed have a representational aspect. Specifically such signs are what we call translucent; that is, nonsigners essentially agree on the basis for the relation between sign and meaning". Klima & Bellugi erkennen het voorkomen van iconiciteit in ASL, maar nuanceren de term door een extra gradatie van iconiciteit toe te voegen, met name translucentie: de relatie tussen vorm en betekenis is in sommige gebaren niet "doorzichtig" (transparant), maar wel "doorschijnend" (translucent), d.w.z. uit de vorm blijkt niet meteen de betekenis, maar indien beide gekend zijn, dan

is er toch een relatie te herkennen. Klima & Bellugi benadrukken echter de "two faces of sign": naast een globale iconische vorm vertonen alle gebaren ook een compositionele structuur. Zij stellen zich dan ook de vraag welke zijde van de gebaren domineert in (normaal) gebarentaalgebruik en -verwerking.

Pizzuto & Volterra (2000) en Boyes Braem, Pizzuto & Volterra (2002) hebben hetzelfde type onderzoek uitgevoerd als Klima & Bellugi, maar zij hebben de vraagstelling verfijnd en uitgebreid. Als basis voor het onderzoek dient een selectie van gebaren uit de Italiaanse Gebarentaal (LIS). Die gebaren tonen de onderzoekers aan Dove en horende informanten uit zes verschillende Europese landen (Denemarken, Nederland, Engeland, Zwitserland, Spanje en Portugal) en dus uit twaalf verschillende taalgemeenschappen (gebarentalen en gesproken talen). Op die wijze willen zij aantonen dat de graad van iconiciteit en transparantie van een gebaar ook beïnvloed wordt door linguïstische en cultuurspecifieke kennis. Ik bespreek hier kort de belangrijkste bevindingen van het onderzoek. Ten eerste hebben de onderzoekers vastgesteld dat bepaalde gebaren voor de meerderheid van de Europese horende en Dove deelnemers transparant zijn en daaruit besluiten ze: "These data (...) indicate that there are some language- and culture-free, presumably universal iconic-transparent features of signs that may be perceived in the same manner by both speakers and signers." (Pizzuto & Volterra 2000: 283).Ten tweede is gebleken dat de niet-Italiaanse Dove gebaarders opvallend hoger scoorden in het begrijpen van iconische en ook verondersteld niet-iconische LIS-gebaren dan zowel de niet-Italiaanse als de Italiaanse horende participanten. Volgens Pizzuto & Volterra (2000: 283) suggereert dat resultaat het bestaan van potentiële (modaliteitsspecifieke) universalia in gebarentalen. Ten derde, zo vonden de onderzoekers, waren de resultaten van niet-Italiaanse horende deelnemers minder goed dan die van de horende Italianen in de studie, vooral voor die gebaren die hun oorsprong in de Italiaanse cultuur kennen. In het onderzoek van Pizzuto & Volterra waren vijf dergelijke gebaren opgenomen die zij glossen als: ASTUTE, BEAUTIFUL, HUNGER, PAY en WELL/GOOD – voor afbeeldingen van die gebaren verwijs ik naar Pizzuto & Volterra (2000: 275). Dat is een duidelijke indicatie voor de relevantie van cultuurspecifieke factoren in de perceptie van de iconiciteit van een gebaar.

2.2.2. Argument tegen het belang van iconiciteit?

Johnston wijst erop dat de beperkte transparantie van de gebarenschat geen argument is tegen het belang van iconiciteit in gebarentalen. Tegen een dergelijke argumentatie werpt hij (1989: 219) in dat "(t)he fundamental mistake of many observers is to confuse iconicity with transparent intelligibility or universality". Het feit dat de relatie tussen *signifiant* en *signifié* iconisch gemotiveerd is, betekent niet noodzakelijk dat het gebaar ook transparant is: "iconicity is mediated by knowledge of the culture, and the code and its modality." (Johnston 1989: 219) Uit bovenvermeld onderzoek is dan ook gebleken dat iconiciteit en transparantie niet steeds samengaan. Johnston beklemtoont echter dat dat geen argument is tegen het belang van iconiciteit. Zogenaamde translucente gebaren "do not

argue for a reduced importance of iconicity in sign languages, as was previously thought, rather they argue against the naive notion that iconicity equals transparency" (Johnston 1989: 220). Hij stelt voor om een rangorde in gebaren op te stellen volgens hun graad van iconiciteit. Van een zeer hoge naar een minimale iconiciteit ziet die rangorde er als volgt uit: transparante gebaren > translucente gebaren > obscure gebaren > opake gebaren. Volgend schema (cf. ook Mandel 1977) verduidelijkt die rangorde en nuanceert het concept van iconiciteit, ook bv. met betrekking tot de notie van conventie (zie ook verder § 2.3).

(2.1) Graden van iconiciteit in gebaren (Johnston 1989: 220)

Transparante gebaren zijn gebaren waarvan de iconiciteit onbetwistbaar is en waarvan de betekenis voor niet-gebaarders met dezelfde sociale en culturele achtergrond als de gebaarders duidelijk is. Uit het schema blijkt dat transparantie voorkomt bij zowel conventionele (vaste) gebaren als bij ad hoc gevormde gebarenconstructies[6]. Wat conventionele gebaren betreft, geeft Johnston (1989: 220) o.a. de Auslan-voorbeelden RUN, COMB, YOU, DRIVE en HOUSE. Ook de overeenkomstige VGT-gebaren LOPEN, KAMMEN, JIJ, RIJDEN en HUIS zijn onder te brengen in de categorie van de transparante gebaren. Al bij al is het aantal echt transparante gebaren in het gebarenlexicon relatief klein.

Translucente gebaren zijn gebaren "of which the iconicity is established paradigmatically by comparing like-formed signs with one another (...) and with related transparent signs if available" (Johnston 1989: 220). De Auslan-voorbeelden in het schema zijn SCIENCE, een gebaar dat verwijst naar het gieten van vloeistoffen in proefbuisjes, en DOLLAR, dat verwijst naar de vorm van een dollarbiljet. Johnston merkt op dat "experienced adult signers tend to regard these translucent signs as actually transparent. This helps account for the fact that one of the features observed in signing communities has been that new, foreign

[6] Voor nieuwe lexicale elementen gebruikt Vermeerbergen (1996) de term "gebarenconstructie"; gebarenconstructies met een predicatieve functie worden "werkwoordelijke constructie" (wwc) genoemd, zie verder o.a. § 2.8.

or unknown signs which enter the community are rationalised or explained in terms of real or imagined iconicity or mimesis." (1989: 221)

Een derde gradatie van iconiciteit vinden we in obscure gebaren waarvan de historische link tussen betekenis en vorm toegelicht moet worden om hem te kunnen begrijpen. "Etymologically or historically speaking, obscure signs may have an iconic or mimetic element. However, this is not apparent even when one knows the meaning of the sign. One needs to be told how the meaning and the sign form are related." (Johnston 1989: 221) Johnston geeft de Auslan-voorbeelden BISCUIT en RICH. De vorm van BISCUIT verwijst naar het breken van een cracker onder de elleboog en de vorm van RICH verwijst naar de fijne kledij van een rijke persoon.

Opake gebaren zijn gebaren zonder iconische of mimetische kenmerken, of tenminste, de vormen waaruit zij zijn opgebouwd zijn in elk geval niet meer als zodanig te herkennen. Johnston (1989: 220) geeft de Auslan-voorbeelden TALK en CAN'T.

Hoe minder iconisch een gebaar, des te groter is de kans dat het om een conventioneel gebaar gaat – en vice versa: bij een erg sterke iconiciteit en grote transparantie is de kans groot dat het om een ad hoc gevormd gebaar gaat (of een gebarenconstructie), cf. ook Mandel (1977).

2.2.3. Onderlinge verstaanbaarheid van gebarentalen

De universaliteit van gebarentalen is de eerste mythe die Markowicz (1980: 1) ontkracht: "It has often been said that sign language is a universal language – easy to learn and therefore available to anyone for world communication. (...) According to Epée and Valade, sign language is a natural language that unites deaf people everywhere in the world." Het is inderdaad opvallend dat veel leken ervan uitgaan dat gebarentaal universeel geldig en verstaanbaar is. Markowicz werpt hiertegen in:

> Even a brief look at the known sign languages of the world invalidates this contention. American Sign Language, British Sign Language, Japanese Sign Language, Danish Sign Language and other sign languages differ from each other as much as spoken languages differ. A deaf traveler is no more able to understand the sign language of the country he is visiting than is the hearing traveler able to understand the spoken language. (Markowicz 1980: 2)

Nochtans is het opmerkelijk dat Doven erin slagen om over de landsgrenzen en taalgrenzen heen met elkaar te communiceren (cf. ook Cuxac 2000: 170, 2003b: 26, Johnston 1989: 210-211). Markowicz (1980: 2) geeft toe dat "(d)eaf people do, however, enjoy some advantages in their efforts at international communication". Hij haalt drie redenen voor die "voordelen in internationale communicatie" aan: een grote geoefendheid in het gebruik van *gestures* en pantomime, gedeelde levenservaringen van doven over de hele wereld en historische verwantschap tussen bepaalde gebarentalen. Johnston ziet nog enkele andere verklaringen. Hij

verwijst naar de hoge voorspelbaarheid van vele internationale ontmoetingen ('Waar kom je vandaan?', 'Waar woon je?', 'Ben je getrouwd?', 'Wat doe je voor werk?', 'Heb je X gezien (een beroemde toeristische plaats)?' etc.). Bovendien, zo schrijft hij, zijn doven het gewoon om zich aan te passen in communicatief moeilijke omstandigheden met horende personen.

> Deaf people are accustomed to rapidly improvising a small working vocabulary based on the idiosyncratic gestures of hearing people. Furthermore, though their skills in the area of interpretation, memorisation, negotiation and improvisation of often highly iconic signs may be quite prodigious, they are also likely to overestimate the success or ease of communication (...). (Johnston 1989: 210)

Uit het werk van Johnston (1989) blijkt echter ook dat de verschillen tussen gebarentalen niet zo groot zijn als Markowicz wil doen uitschijnen. Op lexicaal vlak verschillen gebarentalen wel sterk – op het transparante deel van de gebarenschat na – maar op grammaticaal vlak vertonen veel gebarentalen grote gelijkenissen[7]. Volgens Johnston heeft dat onder andere te maken met de invloed van iconiciteit op de grammatica van gebarentalen (cf. ook Woll 2003). Mogelijke verklaringen voor de convergentie van gebarentaalgrammatica's zijn volgens Johnston (1989: 211 e.v.): 1) de visueel-gestuele modaliteit van gebarentalen, met als specifieke eigenschappen simultaneïteit en iconiciteit; 2) het ontbreken van een geschreven vorm van gebarentalen; 3) de unieke eigenschappen van contact tussen gebarentalen en hun omringende gesproken talen; en 4) de specifieke verwervingssituatie van gebarentalen. Hij benadrukt de grammaticale convergentie in het locatieve en directionele systeem van gebarentalen.

> The all pervasive iconicity of sign languages can thus be seen to contribute to a convergence of grammatical organization in the locative and directional system, despite the fact that it does not contribute to lexical similarity except in the transparant area of the lexicon. (Johnston 1989: 228)

De gelijkenissen in de grammatica én bovendien in het enorme potentieel aan productieve woordvormingsmechanismen (Johnston & Schembri 1999) kunnen dus mee verklaren waarom gebarentaalgebruikers meer dan sprekers van gesproken talen over de landsgrenzen heen met elkaar kunnen communiceren.

---

[7] Ook gesproken talen verschillen meer van elkaar op lexicaal vlak dan op grammaticaal vlak. Wat ik hier echter wil benadrukken, zijn de opvallende overeenkomsten tussen de grammatica's van verschillende gebarentalen, overeenkomsten die veel groter zijn dan tussen gesproken talen. Hierbij dient wel opgemerkt dat andere gebarentaalonderzoekers net wijzen op de voorbarigheid van een dergelijke uitspraak, gezien het beperkte aantal gebarentalen dat totnogtoe onderzocht werd.

Uit het onderzoek van Johnston blijkt dat iconiciteit slechts één van de verklaringen is voor de convergentie tussen gebarentalen, maar dat het zeker een niet te verwaarlozen factor is.

Een andere factor die de onderlinge verstaanbaarheid van verschillende gebarentalen onrechtstreeks bevordert, is de lage conventionalisering van de meeste gebarentalen. Dat er geen (veel gebruikte) geschreven vorm bestaat van de VGT en dat er geen (of heel beperkt) onderwijs in VGT is, zijn twee elementen die sterk bijdragen tot de geringe conventionalisering van VGT, zeker in vergelijking met gesproken talen waarvan er een geschreven variant bestaat zoals het Nederlands. Doordat er minder sterke conventies zijn, zijn zowel de flexibiliteit van de gebarentaalgebruikers als de fluïditeit van de gebarentaalstructuren erg groot. Dat zorgt er dan weer voor dat in internationale contacten veel meer ad hoc-aanpassingen voorkomen, wat de onderlinge verstaanbaarheid natuurlijk alleen maar bevordert. Ook Johnston wijst op de grote verschillen tussen orale en geschreven culturen (1989: 228-234).

2.3 Iconiciteit en conventie

Markowicz (1980: 4) werpt als eerste argument tegen het belang van iconiciteit in gebarentalen op dat "signs for the same concepts are different in different sign languages". Hoewel bepaalde gebaren dus sterk gemotiveerd zijn, zijn ze ook conventioneel én ze kunnen bovendien van gebarentaal tot gebarentaal verschillen. Johnston (1989: 223) citeert de "now famous and oft quoted examples given of 'tree' in Chinese, Danish and American sign languages", zoals gegeven door Klima & Bellugi (1979: 21). In ASL wordt het gebaar gevormd zoals in VGT, d.w.z. de 5-handconfiguratie en de onderarm van de sterke hand staan voor resp. de takken en de stam van de boom, terwijl de zwakke B-hand het grondoppervlak voorstelt. In de Deense Gebarentaal wordt met twee symmetrische bewegingen eerst de ronde vorm van een kruin (met twee 5-handen) omschreven en vervolgens de rechte stam van een boom (met twee B-handen). In de Chinese Gebarentaal maken twee bC-handen een rechte beweging naar boven en zo geven ze de vorm van een stam aan. Zonder context, zo geeft Johnston aan, is geen van die gebaren onmiddellijk verstaanbaar: "Once again we see that the fact that signs are conventional seems to be far more important than that they are 'arbitrary'." (1989: 223) De drie gebaren voor "boom" zijn alledrie duidelijk iconisch, maar in elk van de drie gebarentalen zijn er eigen keuzes gemaakt. In de terminologie van Taub (2001a) kunnen we stellen dat de Chinese Gebarentaal tegenover ASL en de Deense Gebarentaal een (gedeeltelijk) verschillend visueel beeld kiest ter vertegenwoordiging van het concept "boom" en dat ASL ten opzichte van de Chinese Gebarentaal en de Deense Gebarentaal voor een andere encoderingsstrategie opteert. In ASL staat de articulator zelf voor de referent, in de Chinese Gebarentaal en de Deense Gebarentaal staat de padbeweging voor de vorm van de referent. Voor een uitgebreide uitleg over het werk van Taub, zie § 4.1. Naast de "boom-gebaren" zijn er nog andere voorbeelden te vinden

waar gebarentalen verschillende iconische vormen kiezen om objecten te representeren. Het ASL-gebaar DOCTOR verwijst naar het voelen aan de pols van een zieke, terwijl twee VGT-gebaren voor "dokter" een stethoscoop voorstellen. Het ene gebaar verwijst naar de vorm van een stethoscoop, het andere gebaar toont hoe de dokter de stethoscoop op de borst van de patiënt plaatst om te luisteren. Ook binnen de VGT zijn er dus verschillende gebaren voor hetzelfde concept die elk aan een ander visueel beeld beantwoorden. Het ASL-gebaar POLICE-OFFICER verwijst naar de badge van een Amerikaanse politieagent rechts op de borst, één van de VGT-gebaren voor "politieagent" verwijst naar de knuppel die politieagenten dragen.

De opvallende visuele motivatie van gebarentalen heeft enkele gebarentaalkundigen ertoe gebracht om arbitrariteit van het taalteken niet langer als een definiërend kenmerk van natuurlijke talen te beschouwen. In plaats daarvan wordt de nadruk gelegd op de conventionaliteit van taaltekens. Volgend citaat kan als voorbeeld dienen van een dergelijke redenering:

> Linguists used to focus disproportionately on the fact that sign languages could use arbitrary signs. The existence of visually motivated signs suggested that sign languages were not real languages, as the lexicon was not totally arbitrary. Now we know that symbols do not have to be arbitrary to be part of a language. They are mostly arbitrary in spoken languages because spoken languages are not designed to represent visual forms in the real world. They are able to reflect some sounds, but the names of sounds are only a small part of any language's lexicon, so most symbols are arbitrary. Sign languages do not need to rely so heavily on arbitrary symbols because they use the visual modality and many objects and actions have an obvious visual form. It would be unnatural for sign languages not to use visual symbols. The fact that all meanings are conventionalised is now considered more important than issues of arbitrariness. (Sutton-Spence & Woll 1999: 165-166)

De graad van iconiciteit en arbitrariteit in een taal wordt met andere woorden als een modaliteitseffect beschouwd. Oraal-auditieve talen kunnen geluiden "afbeelden", terwijl visueel-gestuele talen visuele informatie kunnen encoderen. Doordat er veel meer zaken in de realiteit zijn met een specifieke vorm dan met een specifiek geluid, kunnen gebarentalen de mogelijkheden tot iconiciteit veel meer uitbuiten dan gesproken talen. Wat telt, is dat taaltekens in beide modaliteiten conventioneel zijn. Onder taalgebruikers bestaan conventies over de welgevormdheid en over de betekenis van taaltekens, over de vormelementen waaruit grotere gehelen opgebouwd kunnen zijn en over de wijze waarop de kleinere elementen tot grotere gehelen samengevoegd worden.

2.4 Fonologische beperkingen

Johnston (1989: 223) verwijst naar Klima & Bellugi: "iconic signs are produced within certain phonological constraints relating to handshape, movement and hand arrangement (Klima & Bellugi et al. 1979: 11-13). That is, their iconicity and verisimilitude are compromised from the outset." Elke gebarentaal kent voor het standaardlexicon een vaste inventaris van vormelementen waaruit gebaren opgebouwd kunnen zijn (cf. de distinctieve kenmerken in deel I van dit proefschrift) én bovendien ook fonologische beperkingen op het samenbrengen van die vormelementen tot welgevormde gebaren. Dat impliceert dat ook bij gebaren met een sterke vorm-betekenisovereenkomst de iconische vorm steeds gemodelleerd wordt volgens de mogelijkheden van de betreffende taal. Hoe iconisch een vorm ook is, hij zal steeds door de "moule" van de taalstructuren geconventionaliseerd worden, en dat geldt zeker wanneer een vorm als vast gebaar in het *frozen* lexicon opgenomen wordt (voor nieuwere, ad hoc gebarenconstructies zijn de beperkingen minder groot, cf. § 2.8).

Ook Taub (2001a) wijst erop dat iconische gebaren steeds gevormd worden naar de conventionele structuren van een taal. In haar *Analogue Building*-model onderscheidt zij verschillende stappen in het vormen van een iconisch taalteken. Eerst wordt een beeld gekozen dat de referent moet representeren, in het geval van gebarentalen gaat het om een visueel beeld. Dat beeld wordt geschematiseerd en vervolgens in linguïstische structuren omgezet (geëncodeerd). Op twee punten in dat proces kunnen gebarentalen van elkaar afwijken. Ten eerste kunnen zij een ander visueel beeld als basis voor een gebaar kiezen (cf. de gebaren onder 1.3.), ten tweede kunnen de linguïstische conventies die voor de encodering van dat beeld instaan, verschillen. In het VGT-gebaar BOOM is er gekozen voor een vorm-voor-vorm-iconiciteit, waarbij de vorm van de articulator verwijst naar de vorm van de referent. In het Deense gebaar wordt hetzelfde visuele beeld vorm gegeven door een pad-voor-vorm-iconiciteit, waarbij de vorm van de padbeweging die de articulatoren maken, staat voor de vorm van de referent. Voor een uitvoerige toelichting bij de diverse vormen van iconiciteit die Taub onderscheidt, zie § 4.1.

Ik zou de uitspraken van Johnston, Klima & Bellugi en Taub enigszins willen nuanceren. Als we ervan uitgaan dat veel vaste gebaren hun oorsprong vinden in iconisch gemotiveerde vormen (cf. § 2.8), dan moeten we ons afvragen waar die conventionele structuren van een taal vandaan komen en of zij wel een autonome structuur vertonen met een inventaris aan vormelementen waaruit iconische gebaren maar "te kiezen hebben". Ik zou het lexicon als volgt willen voorstellen. De input van wat we nu als het vaste lexicon beschouwen, ligt weliswaar grotendeels in iconische vormen en constructies en hun vormen komen dus voort uit een soort van transfer van visuele structuren naar manuele en non-manuele gestes. Gedurende het proces van conventionalisering dat optreedt bij het overgaan van ad hoc constructies naar vaste gebaren, werken echter bepaalde fonetische processen in op de iconische vormen, waardoor zij steeds meer beantwoorden aan de karakteristieke vormen en opbouw van de gebaren uit het standaardlexicon. Elke gebaarder heeft ook intuïties over wat een correcte en standaardvorm is

en wat vormelijk eerder uitzonderlijk is. In die zin kunnen we toch stellen dat nieuwe iconische vormen bij verdere conventionalisering door de "moule" van taalstructuren gevormd worden.

2.5 Iconiciteit in morfologische processen

Bepaalde regelmatige morfologische processen die op de vorm van gebaren inwerken, lijken niet alleen geen rekening te houden met de globale iconiciteit van een gebaar, maar lijken soms zelfs tegen die iconische eigenschappen in te gaan. Klima & Bellugi geven het voorbeeld van de intensifiëring van het ASL-gebaar SLOW:

> For instance, as a way of intensifying the meaning of a sign, a way of adding stress, a sign may be made with a very rapid tense movement. The sign SLOW is made in citation form with one hand moving along the back of the other hand. But under a regular morphological operation on the sign resulting in the intensified meaning 'very slow', the movement of the sign is ***not*** elongeated or made more slowly; rather, the meaning 'very slow' is regularly conveyed by making the sign with an extremely short, rapid movement. Thus the form of 'very slow' is incongruent with the meaning of the basic sign (...). (Klima & Bellugi 1979: 30)

Klima & Bellugi geven nog een aantal andere voorbeelden (1979: 30-32, 270-271). Johnston (1989) geeft het omgekeerde voorbeeld, met name het Auslan-gebaar FAST, dat bij intensifiëring trager uitgevoerd wordt en dus net langer duurt. Hij wijst erop dat het resultaat van een dergelijk proces in zeker opzicht minder iconisch is (de betekenis "zeer snel" wordt met een tragere beweging uitgevoerd), maar dat de iconiciteit net schuilt in het proces zelf, met name in de grotere spierspanning.

> This phenomenon is, however, open to another interpretation, at least in Auslan. The iconicity in such cases is the production of signs with greater muscle tension to intensify the sign's meaning. In the above example, the increased muscular tension and stress would slow down the production of the sign without a corresponding meaning of 'slowness'. This use of stress and muscle tension is not unlike sentence stress in spoken languages which is likewise iconic or indexic. (...) the word 'tiny' said with great stress would be lengthened to *tiiiiiiny* (and could even be changed to 'teeny') and mean 'very small, minuscule, minute' even though the word itself has become 'larger'. (Johnston 1989: 224)

Het gaat hier dus slechts om een schijnbaar arbitrariserend morfologisch proces, dat misschien in het resultaat voor een gereduceerde transparantie zorgt, maar dat op zich ook iconische kenmerken vertoont.

Naast dergelijke "arbitrariserende" morfologische processen zijn er ook andere modificaties van gebaren die wel iconisch te noemen zijn. Congruentie van een werkwoord met één van zijn argumenten kan iconisch zijn (Vermeerbergen 1996: 152), bv. door de handvorm van het werkwoord GEVEN te vervangen door een C-handclassifier geeft een gebaarder aan dat een cylindervormig object doorgegeven wordt (zoals een fles of een koker). Ook bepaalde vormen van inflectie vertonen een iconisch karakter. Zo is één van de wijzen om meervoud uit te drukken het herhalen van een gebaar (Vermeerbergen 1997: 72). Om de duur of de herhaling van een handeling uit te drukken wordt een werkwoordgebaar vaak herhaald, verlengd of met een grotere intensiteit gevormd (Van Herreweghe 1995: 90-92).

2.6 Iconiciteit in perceptie en productie van gebaren

Over de rol van iconiciteit in de perceptie en de productie van gebaren schrijft Johnston:

> (I)t is clear that categorical phonology-based perception and production overrides the often overt iconicity of signs and of their component aspects. The signs of a sign language are like the words of a spoken language in that they are processed according to the phonology of the language medium in question despite the obvious iconic 'picture-like' or 'mime-like' quality of much of the sign lexicon. (Johnston 1989: 223)

Klima & Bellugi (1979: 27) hebben verschillende psycholinguïstische tests uitgevoerd die aantonen dat "it is the noniconic, arbitrary formational properties of the language that predominate at certain levels in coding and processing ASL signs". Zo wijzen tests van het kortetermijngeheugen uit dat fonologische gelijkenissen tussen gebaren in een reeks een negatieve invloed hebben op het onthouden van de gebarenreeks, wat bewijst dat fonologische vormelementen een rol spelen bij de verwerking van gebaren. Het samenbrengen van een aantal sterk iconische gebaren lijkt echter geen effect te hebben op het functioneren van het kortetermijngeheugen. Uit de tests komt dus duidelijk naar voren dat "despite the global iconicity of certain signs, and despite the simultaneous organization of the formational components of signs, so different from the organization of the sound segments of words, the formational elements of signs are independently encoded in short-term memory processes" (Klima & Bellugi 1979: 124). Emmorey (2002: 129) verwijst naar een recenter onderzoek (Bosworth & Emmorey 1999) waaruit ook blijkt dat iconiciteit geen rol speelt in *semantic priming*.
Het bestuderen van spontane gebarentaaluitingen en in het bijzonder van fouten, zogenaamde *slips of the hand*, levert ook bewijzen voor een onafhankelijk fonologisch niveau. Voorbeelden zijn metathesis van de handconfiguratie of van de locatie in twee opeenvolgende gebaren of anticipatie van de beweging van een volgend gebaar. Klima & Bellugi (1979: 146) besluiten: "Slips of the hand provide

striking evidence for the psychological reality and independence of individual parameters of ASL: they are behavioral evidence from everyday communication that a sign is organized sublexically and thus that this language of signs exhibits duality of patterning and, at certain levels of organization, arbitrary relations between form and meaning."

2.7 Oorsprong van iconische gebaren: volksetymologieën

Gebarentaalgebruikers hebben vaak verklaringen voor de iconische oorsprong van obscure gebaren. Zoals in § 2.8 verduidelijkt wordt, komen vele gebaren in het vaste standaardlexicon inderdaad voort uit een iconische (classifier)constructie. Bij bepaalde gebaren is die oorspronkelijke iconiciteit nog gemakkelijk te herkennen, maar voor vele andere gebaren kunnen we niet controleren of de etymologie die dove gebaarders voorstellen, correct is. Markowicz wijst erop dat voor vele gebaren tegenstrijdige verklaringen geopperd worden.

> (S)igners often offer 'explanations' for signs. If each sign had a single explanation, the argument for iconicity might appear somewhat more favorable. But, even a brief look will show that some signs have several 'etymologies'. Take for example, the sign AMERICA, which has four widely used explanations; they cannot be all true etymologies. Popular etymologies of this type are often totally unrelated to the real history of the sign. (Markowicz 1980: 4)

Een mogelijk voorbeeld van een VGT-gebaar met een tegenstrijdige (volks)etymologie is het gebaar MEISJE. De beweging met de duim langs de wang zou verwijzen naar het lintje van de katoenen kapjes die vrouwen vroeger droegen en onder hun kin vastknoopten (Van Herreweghe, persoonlijke communicatie, november 2004). In ASL wordt de wang als een "vrouwelijk morfeem" beschouwd, aangezien vele gebaren voor vrouwen (zoals GIRL, MOTHER, WOMAN) op die plaats gevormd worden. Mandel (1977: 57) geeft daarvoor echter een andere verklaring dan die die in de VGT gangbaar is: "historically, the 'female' morpheme (chin or cheek as place of articulation) apparently derives from eighteenth century French women's sidecurls". Aangezien zowel VGT als ASL verwant zijn met de (Oud-)Franse Gebarentaal, zal de oorsprong van het vrouwelijke morfeem wel gemeenschappelijk zijn, maar toch zijn verschillende verklaringen in omloop. Johnston vermeldt nog een andere verklaring voor de locatie van het Auslangebaar voor "vrouw": de zachte wang van de vrouw, cf. § 2.8.
Of de etymologische verklaring van een gebaar al dan niet historisch correct is, is echter van ondergeschikt belang. Wanneer een gebaar op synchroon niveau als (oorspronkelijk) iconisch beschouwd wordt, dan heeft dat een potentieel effect op het gebruik van dat gebaar. Mandel definieert iconiciteit als "the existence of a *perceived* visual relationship between the gesture and the referent" (1977: 62, mijn cursief). Hij verklaart zich nader: "The word 'perceived' represents my best efforts to include all situations in which signers past, present, or future might

conceivably see a picture in a gesture, because a picture that a signer thinks he sees may affect his use of the gesture, etymologically correct or not." (ibidem) Gebaren die als (oorspronkelijk) iconisch ervaren worden, kunnen gehericoniseerd worden[8]. Ze kunnen onder invloed van de iconische volksetymologie vormverandering ondergaan. Johnston geeft volgend Auslan-voorbeeld:

> Native signers' perception of a sign's iconicity (and, hence, its etymology) plays a part in how that sign can be pronounced to produce different meanings (...), and even alter the citation form. An Auslan example is the sign CLUB (reported etymology from BSL CHURCH which is itself derived from an iconic action of 'tolling the church bell') which is produced by some signers with a forward action rather than an up and down one. On enquiry those who produce the sign in the new variant form were all found to be under the impression that the sign is derived from an iconic action of 'holding a club banner'. (Johnston 1989: 221)

Historisch en etymologisch onderzoek naar gebarentalen is zeldzaam en wordt ook erg bemoeilijkt door het ontbreken van een geschreven traditie in gebarentalen en door de zeldzaamheid van ander bronnenmateriaal van vroege gebarentalen (zie volgende paragraaf).

2.8 Evolutie naar grotere arbitrariteit

Een veel gebruikt argument tegen het belang van iconiciteit in gebarentalen zijn de historische veranderingen die vele gebaren doormaken en waarbij zij een overgang vertonen van een duidelijke iconiciteit naar een grotere arbitrariteit. Johnston (1989: 754) formuleert het als volgt: "signs have been seen to lose iconicity over time in response to regular language-internal formational processes such as progressive and regressive assimilation." De onderliggende gedachte is dat indien iconiciteit relevant zou zijn in gebarentalen, de oorspronkelijke iconiciteit van gebaren veel meer bewaard zou blijven. Iconiciteit zou volgens deze redenering wel een belangrijke factor zijn bij de vorming van nieuwe gebaren (neologismen), maar in het *frozen* lexicon en in het gebarentaalgebruik zijn dan toch vooral de symbolische en arbitraire waarde van de gebaren cruciaal. Woll (1990) geeft een voorbeeld uit *British Sign Language* (BSL) van een vormverandering die de iconiciteit van het gebaar verkleint.

> When new signs are created, signers often use iconic principles in new sign creation, but these new signs soon begin to alter to assimilate to constraints in the language. For example, the BSL sign MOTORCYCLE has its origin in a representation of holding the handlebars of a motorcycle and turning the acce-

[8] Zo zou in poëtisch taalgebruik het VGT-gebaar voor "vrouw" kunnen overgaan in een lange vlecht om zo te verwijzen naar de oorsprong van het gebaar.

> lerator. This violates the Symmetry Condition mentioned earlier, in that only the right hand moves. The sign has therefore changed, so that both hands move, while the direction of the wrist movement has reversed, to match the favoured direction of wrist nodding movement in BSL. The effects of these changes has been to reduce the link with the original mime of operating a motorcycle. (Woll 1990: 754)

Het VGT-gebaar MOTORFIETS wordt op dezelfde wijze gevormd: beide S-handen maken een knikkende beweging. In het gebaar voor "motorpolitie", dat eigenlijk een samenstelling is van de gebaren POLITIE en MOTOR (POLITIE^MOTOR) wordt de knikkende polsbeweging echter vervangen door een herhaalde kleine padbeweging naar onderen van de twee S-handen. In die samenstelling is de associatie tussen de vorm van het gebaar en de handeling van het motorrijden nog minder transparant.

Een ander VGT-voorbeeld van een vormverandering die de motivatie van een gebaar vertroebelt, is het gebaar VIDEO. De meest gebruikte variant van dat gebaar wordt gevormd met twee V-handen die een cirkelvormige beweging in de neutrale ruimte maken en zo verwijzen naar de draaiende beweging van de twee spoelen in een videocassette. In het oorspronkelijke gebaar draaien de twee handen in dezelfde richting. Dat is ook het gebaar dat in het woordenboek opgenomen is (cf. http://gebaren.ugent.be). In minder bewust gebruik van VIDEO voldoet het gebaar aan de symmetrieconditie die zegt dat beide handen elkaars spiegelbeeld zijn. De twee V-handen draaien dus in tegengestelde richting wat hun iconiciteit minder prominent maakt.

Er zijn ook voorbeelden van VGT-gebaren die afstammen van een samenstelling van twee andere gebaren. In oorsprong vertoonden die gebaren vaak twee verschillende locaties, handvormen en bewegingen, maar in de loop van de tijd zijn ze geëvolueerd naar een monosyllabisch gebaar waarin de oorspronkelijke samenstelling niet meer te herkennen is. OUDERS (oorspronkelijk VADER^MOEDER, zie verder) en WONEN (oorspronkelijk SLAPEN^ETEN) zijn dergelijke gebaren.

Drie elementen zijn van belang bij het overwegen van dit "historische" argument: i) de iconische oorsprong van vele gebaren, ii) de talige processen die inwerken op de vorm van gebaren en die transparantie van die gebaren verkleinen, en iii) de vraag naar de rol van iconiciteit op het synchrone niveau. Ik zal deze drie factoren achtereenvolgens bespreken.

Ten eerste is er de opmerkelijke vaststelling dat vele vaste gebaren hun oorsprong vinden in iconische gebarenconstructies. Verschillende auteurs hebben hier reeds op gewezen. Een greep uit de literatuur: Boyes Braem (1981), Mandel (1981), Bellugi & Newkirk (1981), Brennan (1990), Woll (1990), Vermeerbergen (1996) (uit dit werk komt ook de term gebarenconstructie), Cuxac (1996, 2000), Sutton-Spence & Woll (1999), Johnston & Schembri (1999), Cogill-Koez (2000a, b), Taub (2001a, b), Schembri (2003), Zeshan (2003). Vermeerbergen (1996) vergelijkt het onderscheid tussen werkwoordgebaren en gebarenconstructies met het onderscheid tussen vaste gebaren en productieve vormen. Zij stelt:

> (...) dat het onderscheid werkwoordgebaar/werkwoordelijke constructie in feite te herleiden is tot het onderscheid 'frozen form'/'productive form'; dat wanneer een gebaarder een toestand, een proces, een handeling,... wil beschrijven, hij kan opteren voor een bestaande combinatie van parameters of voor een 'nieuwe' combinatie van afzonderlijke – veelal gemotiveerde – componenten. Heel wat werkwoorden die momenteel deel uitmaken van het gevestigde lexicon zijn ooit gestart als werkwoordelijke constructie en het is vaak niet moeilijk om in de huidige gestandaardiseerde combinatie van parameters de motivatie die aanleiding was voor de keuze van de afzonderlijke componenten te onderkennen. In een variabel werkwoord als GEVEN kan probleemloos de oorspronkelijke werkwoordelijke constructie "de verplaatsing van een vlak en breed voorwerp van punt a naar b" worden herkend. Maar daar waar in de werkwoordelijke constructie de handvorm betekenisvol was (en dus diende gewijzigd indien het geen vlak en breed voorwerp betrof) en de mogelijkheid bestond om informatie toe te voegen betreffende de aard van de verplaatsing door de beweging van de hand aan te passen (bijvoorbeeld de hand te schokken om op een problematische verplaatsing te wijzen) is dit niet het geval bij het werkwoord GEVEN. De keuze van de handvorm wordt niet meer aangevoeld als zijnde 'gemotiveerd'; enkel het beginpunt en het eindpunt van de beweging zijn variabel. (Vermeerbergen 1996: 54)

Uit dit citaat blijkt dat de conventionalisering – of lexicalisering – van een gebarenconstructie tot een vast gebaar een zekere veralgemening van de betekenis inhoudt. In plaats van de oorspronkelijke betekenis "het verplaatsen van een vlak en breed voorwerp van punt a naar punt b" is de betekenis veralgemeend tot "geven". Wat de vorm is van het object dat gegeven wordt, is van geen belang meer. Over de wisselwerking tussen concreet en algemeen, cf. de bespreking van het werk van Cuxac in § 6.1.

De standaardisering van een gebarenconstructie brengt echter niet enkel een veralgemening van de betekenis met zich mee, maar ook een "veralgemening van de vorm", en dat brengt mij tot het tweede punt in de discussie over iconiciteit als historisch fundament. Net zoals woorden in gesproken talen kennen gebaren een historische evolutie. Historisch onderzoek naar gebarentalen is echter beperkt, vooral omwille van een tekort aan historisch bronnenmateriaal. Een veel geciteerd artikel over historische veranderingen in ASL is Frishberg (1975). Zij vermeldt het probleem van het bronnenmateriaal: "we have no film or videotape recordings from the early days, and no record at all of the sign systems used by the deaf in America before the introduction of ASL" (Frishberg 1975: 700). Op basis van de historische verwantschap tussen ASL en (Oud-)Franse Gebarentaal vergelijkt zij oude gebaren uit de Oud-Franse Gebarentaal met hun nieuwere vormen, de oude Amerikaanse gebaren en de huidige ASL-vormen. Zij gebruikt daarvoor beschrijvingen van gebaren van Franse gebarentaalgeleerden uit de 19de eeuw, foto's van een uitgebreid gebarentaalhandboek uit 1918 en het ASL-woordenboek van Stokoe et al. (1965). Bij de vergelijking van de verschillende vormen heeft zij volgende veranderingen vastgesteld:

> Changes occur within individual parameters to contribute toward symmetry, fluidity, locational displacement, and assimilation. These changes, on a level analogous to the phonological, are motivated by such familiar principles such as ease of articulation and ease of perception. Other changes focus the lexical information in the hands (and the movements of the hands) away from more general movements of face or body along with the hands.
> (Frishberg 1975: 700)

Het bovenvermelde voorbeeld MOTORFIETS is een voorbeeld van een historische verandering naar grotere symmetrie: in het oorspronkelijke gebaar is er slechts één hand die beweegt, in de huidige vorm maken beide handen dezelfde beweging. Ik vermeldde reeds het compositum OUDERS dat een voorbeeld is van assimilatie tussen twee delen van een compositum. Het gebaar is samengesteld uit de gebaren VADER en MOEDER. Naast de handvorm blijft van de twee oorspronkelijke gebaren echter enkel nog de locatie over: OUDERS bestaat nu uit een vloeiende beweging van het voorhoofd (= locatie van het West-Vlaamse gebaar VADER) naar de kin (= locatie van het West-Vlaamse gebaar MOEDER).

Belangrijk is de vaststelling van Frishberg (1975: 700) dat door de historische evolutie van de gebaren hun iconiciteit deels verdwijnt: "Signs change away from their pantomimic or imitative origins to more arbitrary shapes." Vele auteurs grijpen dat feit ook aan om te bewijzen dat iconiciteit geen rol speelt op het synchrone niveau. Crasborn & Van der Kooij (1997) verwoorden het als volgt:

> In research around 1980, several authors recognized the presence of such iconicity, but at the same time argued that since it does not seem to play a (beneficiary) role in sign language acquisition or processing, it is not a highly relevant topic for linguistic research (...). Iconicity, they argued, was a historical relic from the process of creating new lexical items, rather than an integral and accessible part of the lexical knowledge that signers possess.
> (Crasborn & Van der Kooij 1997: 42)

Dat in eerste instantie de oorsprong van een gebaar iconisch is en dat het gebaar evolueert naar een meer arbitraire vorm (wat ik hierboven benoemd heb als "veralgemening van de vorm"), neemt niet weg dat we de vraag kunnen stellen naar de aanwezigheid van iconiciteit op het synchrone niveau, naar het bewustzijn van die aanwezigheid én naar de mogelijke uitbuiting ervan. Van der Kooij (2002) gaat ervan uit dat iconische eigenschappen van een gebaar deel uitmaken van de lexicale kennis die een gebaarder bezit over dat gebaar, én dat die kennis bovendien toegankelijk is. Bewijs daarvoor is te vinden in hericonisering van gebaren uit het vaste lexicon, bv. in poëtisch gebarentaalgebruik (cf. o.a. Klima & Bellugi 1979, Taub 2001b, Herlofsky 2003). Veel auteurs zijn er echter van overtuigd dat hericonisering niet beperkt is tot dergelijke vormen van geïntensifieerd taalgebruik, maar dat hericonisering net eigen is aan gebarentalen (Mandel 1977, Klima & Bellugi 1979, Brennan 1990, Cuxac 1996, 2000, Vermeerbergen 1996, Johnston & Schembri 1999, Cogill-Koez 2000a, 2000b,

Van der Kooij 2002). Vermeerbergen schrijft het volgende:

> Hoewel de relatie tussen de vorm van de componenten en hun betekenis dus vervaagt, kan de onderliggende motivatie opnieuw geactiveerd worden. Dat is trouwens niet alleen zo voor werkwoordgebaren, maar geldt ook voor andere lexicale elementen en werd ook voor andere gebarentalen dan de Vlaams-Belgische Gebarentaal vastgesteld (...). Een werkwoordgebaar kan (opnieuw) als werkwoordelijke constructie gaan fungeren. (Vermeerbergen 1996: 55)

Cuxac (1996, 2000 o.a.) verkondigt een heel aparte visie op gebarentalen, waarin iconiciteit van centraal belang is. Hij onderscheidt in gebarentaalgebruik twee verschillende vormen van communicatie: gebarentaalgebruikers kunnen de intentie hebben om zich te uiten door te tonen (= iconisch taalgebruik) en ze kunnen die intentie niet hebben en zich uiten zonder te tonen (bv. door middel van het standaardlexicon). Tussen die twee communicatieve intenties is er een voortdurende *va-et-vient*, waarbij vaste gebaren heel vaak gehericoniseerd worden. Ook Cogill-Koez heeft het in haar bespreking van classifierconstructies over twee "channels of representation" (2000b: 211) die eigen zijn aan gebarentalen: het linguïstische kanaal, waartoe het vaste lexicon behoort, en het visuele kanaal, waarbinnen classifierconstructies voorkomen. Tussen de twee kanalen is er wisselwerking (Cogill-Koez 2000b: 226). Een classifierconstructie kan haar analoge visuele interpretatie verliezen (= "freezing", bevriezen tot een vast linguïstisch lexicaal item); een vast gebaar kan dan ook geheranalyseerd worden als een visuele representatie (= "melting"). Cogill-Koez vermeldt wel dat niet elk vast gebaar voor hericonisering in aanmerking komt.

> Reanalysis of a frozen form as a visual analogy will be valuable, though, only when the frozen sign in question still contains relevant underlying iconic structure. Signs for 'give' in many signed languages appear to be a classic in this respect, as they commonly take a form amenable to reanalysis in visual terms as manual transfer of an object between people. The Auslan sign for 'woman', on the other hand, while it has a folk etymology that provides an underlying visual representation (indicating the soft cheek of a woman; Johnston 1989), nevertheless is not such a good candidate for visual reanalysis. The underlying visual representation may be lost (unknown), and even if known seems to have little potential as a visual representation, little in the way of structural analogy that can be exploited to convey relevant propositional information. (Cogill-Koez 2000b: 229-230)

Het hierboven vermelde voorbeeld van een mogelijke hericonisering van het gebaar VROUW (cf. voetnoot 8 onder § 2.7) is te vergelijken met het voorbeeld van Cogill-Koez, maar het is toch niet uitgesloten dat het in poëtisch taalgebruik zou voorkomen.

Cogill-Koez vermeldt dat ook "formal drift" (2000b: 230) – d.i. de vormelijke veranderingen die een gebaar in de loop van een standaardiseringsproces en

onder invloed van fonologische beperkingen ondergaat – ervoor zorgt dat een gebaar niet langer geheranalyseerd kan worden. Daarentegen, zo stelt zij verder, is het goed mogelijk dat bij gebaren die veelvuldig wisselen tussen hun "bevroren" en "gesmolten" vorm (zoals het voorbeeld GEVEN), een al te grote formele arbitrarisering verhinderd wordt en dat hun oorspronkelijke iconische vorm door de tijd bewaard blijft. Voor een uitgebreide toelichting bij het werk van zowel Cuxac als Cogill-Koez verwijs ik naar hoofdstuk zes.

Twee elementen kunnen we uit de bovenstaande discussie onthouden. Ten eerste is het belangrijk dat de iconiciteit van gebaren en vooral van hun sublexicale elementen – waarvan tot nu toe geen sprake is geweest – verplaatst wordt naar het gebruik van die gebaren in een gehericoniseerde vorm. Ten tweede moeten we besluiten, indien blijkt dat het hericoniseren van vaste gebaren effectief voorkomt, en dat zowel in alledaags als in poëtisch taalgebruik, dat de gebarentaalgebruiker wel degelijk beschikt over kennis van de iconische eigenschappen van gebaren. In dat geval zijn iconiciteit en meer algemeen associaties tussen vorm en betekenis relevant in gebarentaalonderzoek.

2.9 Iconiciteit in gebarentaalverwerving

Onderzoek naar de invloed van iconiciteit op de verwerving van een gebarentaal heeft uitgewezen dat de iconiciteit van een gebaar daarbij geen faciliterende rol speelt. Markowicz (1980: 4) geeft het klassieke voorbeeld van het gebaar MILK (cf. ook Woll 1990: 752, Bonvillian & Folven 1993: 248, Cuxac 2000: 142): "At the time a young child learns the sign MILK, a milk carton or bottle is probably his or her only experience of its source. The child may not learn until years later that the milk is obtained from cows by milking them. Thus the iconic element of the sign MILK is completely lost on the child." Bonvillian & Folven (1993: 247) stellen vast dat slechts een derde van het gebarenlexicon van dove kinderen uit iconische gebaren bestaat, wat moet aantonen dat "(i)conicity thus would not appear to play a critical role in early sign language acquisition". Zij voegen daaraan toe dat niet elk gebaar waarvan een zekere iconische waarde aangenomen kan worden, ook effectief door het kind als dusdanig ervaren wordt, cf. het voorbeeld MELK. Bovendien wijzen ze ook op de niet te onderschatten rol van de ouders in de gebareninput. Vele ouders gaan ervan uit dat iconische gebaren makkelijker te leren zijn en zijn daarom misschien geneigd een hoger aantal iconische gebaren aan hun kinderen aan te bieden.

Niet alleen lexicale iconiciteit blijkt van weinig belang, ook de visuele motivatie van bepaalde iconische grammaticale structuren heeft geen effect op hun verwerving. Verschillende studies omtrent de verwerving van werkwoordelijke congruentie (Pizzuto 1985, Meier 1987, 2002) en van persoonlijke voornaamwoorden (Petitto 1985, 1994) geven aan dat dove kinderen dergelijke (gedeeltelijk) iconische structuren in wezen als linguïstische systemen verwerven. Meier vat het zo samen:

> (C)hildren acquire the complex inflectional and derivational morphology of ASL with remarkable inattention to the iconicity of many morphologically complex signs in ASL. Why they are so inattentive in this respect remains unclear. Perhaps they cannot recognize this iconicity and thus cannot utilize it, even when it would be to their advantage to do so. However, the invented gestural systems of deaf children of hearing parents (...) raise the possibility that in the absence of the input from a conventionalized language children can (...) invoke the iconic potential of the visual-gestural modality. Yet children do not do so in the acquisition of internally complex signs from a formal linguistic system such as ASL, even though many such signs are highly iconic. This suggests that children may be biased against forming linguistic generalizations based on similarities between the form of a sign and the form of the referent world. Instead, children seem to acquire ASL as if it were fully consistent with the arbitrariness feature from Hockett's (1960, 1966) list of design features of human language. (Meier 1987: 374)

In tegenstelling tot dove kinderen die een linguïstisch model aangeboden krijgen in de vorm van een gebarentaal, lijken dove kinderen die dat ontberen, wel hun toevlucht te nemen tot sterk iconische structuren (cf. ook Cuxac: 21-23). Bovendien, zo melden Klima & Bellugi, zullen dove kinderen (en volwassenen) die iets willen uitdrukken waarvoor ze geen gebaar kennen, vrijelijk gebaren uitvinden en het gaat daarbij om "neologisms often exhibiting clear mimetic properties" (1989: 11). Bonvillian & Folven verwijzen naar diverse onderzoeken die hebben uitgewezen dat de iconiciteit van gebaren een belangrijke factor is in het vergemakkelijken van communicatie bij non-verbale autistische kinderen, kinderen met een ernstige mentale handicap en afatici: "(W)hereas iconicity seemingly plays only a minor role in young children of deaf parents' early sign language acquisition, its contribution apparently is much greater in the sign learning of various severely language-disordered groups." (1993: 248-249) Ook bij de verwerving van een gebarentaal als vreemde taal wordt vaak de iconiciteit van gebaren benadrukt als mnemotechnisch middel, zowel door de horende leerlingen als door de dove leerkrachten (Klima & Bellugi 1979: 33).

Bovenstaand onderzoek toont aan dat iconiciteit geen bewuste factor is bij het verwerven van een gebarentaal als moedertaal. Cuxac gaat in op de implicaties van dat gegeven op het belang van iconiciteit in het volledig verworven volwassen systeem. Voor een verdere discussie van gebarentaalverwerving en iconiciteit verwijs ik naar § 6.1.3.1.

2.10 Conclusie

De bespreking van de acht argumenten tegen het belang van iconiciteit in gebarentalen toont aan hoe onderzoekers met de notie iconiciteit omgingen en hoezeer zij soms verschilden in hun aanpak. In het overzicht zijn reeds enkele belangrijke inzichten aan bod gekomen die ook in de volgende hoofdstukken

terug zullen komen of verder uitgewerkt zullen worden. Ten eerste is er het inzicht dat vele gebaren uit het vaste lexicon voortkomen uit iconische gebarenconstructies (§ 2.8). Bij de ontwikkeling naar een vast en geconventionaliseerd gebaar ondergaan dergelijke constructies vaak specifieke veranderingen: hun betekenis wordt generischer en hun vorm wordt meer conform de andere gebaren van het vaste lexicon (§ 2.3, § 2.4). Bovendien kunnen allerlei morfologische processen op de gebaren inwerken waardoor hun iconische oorsprong niet zelden minder transparant wordt (§ 2.5). In het alledaagse gebruik van gebaren, d.i. de productie en de perceptie van gebaren, primeert vermoedelijk de arbitraire associatie tussen vorm en betekenis (§ 2.6). De meeste gebaren zijn ook niet transparant voor niet-gebaarders of voor personen die een andere gebarentaal kennen (§ 2.2). Ook bij de verwerving van een gebarentaal speelt iconiciteit geen (belangrijke) rol (§ 2.9). Al deze gegevens nemen niet weg dat gebaarders een zeker besef hebben van de iconische oorsprong van gebaren, of die etymologie nu correct is of niet (§ 2.7). Bovendien zijn de gemotiveerde vorm-betekenisassociaties die zij erkennen, ook altijd reactiveerbaar, in een proces dat gebarentaalkundigen "hericonisering" noemen (§ 2.8). Dat gebeurt in poëtisch taalgebruik, maar even goed in alledaags taalgebruik, of bijvoorbeeld bij internationale contacten tussen doven (§ 2.2).

3 HOOFDSTUK 3
Vroege benaderingen van iconiciteit in gebarentalen

In dit hoofdstuk komen enkele belangrijke wegbereiders voor de huidige theorieën over iconiciteit aan bod: Friedman (1977a), Mandel (1977), DeMatteo (1977), Boyes Braem (1981) en Brennan (1990). Dit beknopte overzicht is chronologisch opgebouwd, omdat de invloed van vroege werken over iconiciteit in het werk van latere auteurs tot uiting komt[9]. Doorheen het overzicht – en zeker in de volgende hoofdstukken waar enkele recentere theorieën uitvoeriger toegelicht worden – moet de steeds grotere verfijning van de discussie over iconiciteit in gebarentalen duidelijk worden. Bij enkele auteurs in dit hoofdstuk is er voor het eerst ook aandacht voor sublexicale vorm-betekenisassociaties (cf. Friedman 1977c, Boyes Braem 1981). Ik focus de bespreking zoveel mogelijk op de relatie tussen iconiciteit en fonologie.

Naast een chronologische bespreking van enkele wegbereiders voorzie ik in dit hoofdstuk ook een discussie van twee afzonderlijke thema's die een belangrijke bijdrage leveren voor een verdiept inzicht in iconiciteit in gebarentalen. Ten eerste bespreek ik bondig – zeker in het licht van de vele literatuur over dit thema – hoe verschillende theorieën over classifierconstructies omgaan met de motivatie van dergelijke constructies. Daarbij beperk ik me tot een selectie van enkele werken die de teneur van de discussie moeten verduidelijken. Ten tweede ga ik kort in op onderzoek naar de relatie tussen *gesture* en gebarentalen. *Gesture*-onderzoek kan ook voor gebarentalen nieuwe inzichten brengen, zeker wanneer men in acht neemt dat *gestures* aan de oorsprong van gebaren (kunnen) liggen of dat in gebarentaalgebruik *gestures* en gebaren kunnen samengaan. Aangezien een uitgebreide behandeling van het *gesture*-onderzoek buiten de scopus van dit proefschrift valt, beperk ik me tot een inleiding in het onderzoeksveld naar de relatie *gesture*-gebarentaal.

3.1 Friedman (1977a): vroege analyses van iconiciteit in ASL

In een boek dat uitgekomen is als resultaat van een lessenreeks over de structuur van ASL bundelt Friedman (1977a) o.a. enkele papers van haar studenten over iconiciteit in ASL. Naast een artikel van Friedman zelf bespreek ik hieronder nog

[9] Mijn discussie van iconiciteit in het gebarentaalonderzoek is geen historisch overzicht. In hoofdstuk 2 heb ik bij de auteurs die sceptisch staan ten opzichte van iconiciteit, voor een thematische bespreking van de verschillende vigerende redeneringen gekozen; in dit hoofdstuk opteer ik voor een chronologische bespreking van een selectie van auteurs. Voor een beknopt historisch overzicht van iconiciteit in het gebarentaalonderzoek verwijs ik naar Taub (2001a: 35-42).

twee andere, veel geciteerde papers: Mandel (1977) en DeMatteo (1977). Beide analyses zijn bijvoorbeeld van invloed geweest op het *Analogue Building*-model van Taub (2001a), zie § 4.1.

3.1.1. Friedman (1977c): fonologie en iconiciteit

Het onderzoek van Friedman is interessant voor deze studie, aangezien zij fonologisch onderzoek combineert met een duidelijke focus op iconiciteit. Als conclusie van haar eigen artikel in de bundel stelt zij dat

> (...) we cannot attempt to treat the phonology of a sign language exactly as we would treat that of an oral language, in that language in the manual/visual modality avails itself of every possible visual cue in its formation. (Friedman 1977c: 54)

Zij voegt daar nog aan toe:

> The formational structure of ASL consists of conventional arbitrary and non-arbitrary elements, as well as discrete and nondiscrete morphemes. The language makes full use of the possibilities of iconicity – available because of the visual modality – within the constraints of conventionality. It would be unnatural, given the nature of man – in terms of his reliance on visual imagery in thought – and the nature of language, if both iconicity and arbitrariness and both discreteness and nondiscreteness did not exist in any manual/visual language. (Friedman 1977c: 55)

Friedman wijst dus op de noodzaak om in een fonologische studie rekenschap te geven van de iconische eigenschappen van gebaren. Zij beschrijft enkele voorbeelden van vormelijke alternanties die een betekenisverschil bewerkstelligen (bv. aanpassingen aan de beweging van het ASL-werkwoord WALK geven aan of iemand snel wandelt, treuzelt, marcheert, etc.) en van groepen van gebaren die vormelijk op elkaar lijken en ook semantisch verbonden zijn (bv. tijdsgebaren). Bij dergelijke gebaren volstaat het niet om een fonologische beschrijving op te stellen van hun onderdelen: "(I)f we describe these signs merely in terms of their component parts – that is their discrete 'phonetic' make-up – then we would fail to show the relation among the signs of the set – a relation based on the visual image the signs present." (Friedman 1977c: 53). De beschrijving die zij voorstelt, bestaat uit een lijst van vormelementen met de referenten waarnaar ze verwijzen. Voor tijdsgebaren is dat volgende beschrijving:

> Signs for times of the day are based on an iconic representation (depiction) of the position of the sun in relation to the horizon: the dominant hand – in the *B* shape – represents the sun; the nondominant arm in a horizontal position in neutral space represents the horizon. The rising sun (the sun's position in the Eastern sky) is depicted by having the hand (and forearm) face the signer

> and the setting sun (in the Western sky) by having the arm face away from the signer. Lexicalized distinctions: EARLY-MORNING, MORNING, ALL-MORNING, NOON, AFTERNOON, LATE-AFTERNOON, ALL-AFTERNOON, NIGHT, ALL-NIGHT. Variations: e.g., DAY – the dominant arm moves to the side and down rather than upward (for ALL-MORNING) or vertically downward (ALL-AFTERNOON). (Friedman 1977c: 53)

De beschrijving van Friedman van de tijdsgebaren en van andere gebaren is intuïtief correct. Zij gaat echter niet dieper in op de relatie tussen fonologie en semantiek in gebarentalen noch op de theoretische implicaties die een dergelijke beschrijving heeft.

3.1.2. Mandel (1977): "iconic devices" in ASL

De belangrijkste bijdrage van Mandel is zijn classificatie van "iconic devices" in ASL, m.a.w. de middelen waarmee in ASL iconische beelden gemaakt worden van verschillende referenten. Hij wijst erop dat de iconische relatie tussen gebaar en referent direct kan zijn, zoals in het gebaar HUIS waarvan de vorm de vorm van een huis weergeeft, maar dat die relatie vaak ook metonymisch is. In het laatste geval verwijst het visuele beeld van de vorm van het gebaar naar iets wat nauw geassocieerd is met de betekenis van het gebaar (b v. de baard in het gebaar OUD, de hersenen in het gebaar DENKEN, het malen van koffiebonen in het gebaar KOFFIE).

Mandel (1977: 64) onderscheidt twee soorten iconiciteit: "presentation" en "depiction". Onder presentatie verstaat Mandel het tonen van een bepaald object of handeling. Daarvan zijn er twee vormen. "Mime" beeldt een handeling uit (bv. het gebaar TENNIS), terwijl "indexicale presentatie" bestaat in het aanwijzen van een bepaalde referent (bv. het gebaar NEUS). De meeste objecten kunnen echter niet aangewezen worden, omdat ze niet aanwezig zijn tijdens de uitingssituatie. Dergelijke objecten worden "re-presented" (Mandel 1977: 64) en dat is wat Mandel "depiction" (of 'afbeelding') noemt. Bij "virtuele afbeeldingen" doet de gebaarder alsof hij of zij met de hand of met een vinger een object in de lucht natekent (bv. het gebaar HUIS). Bij "substitutieve afbeeldingen" staat de articulator zelf voor de referent of voor een deel van de referent (bv. het gebaar BOOM).

Een ander belangrijk onderscheid dat de twee soorten iconiciteit doorsnijdt, is "temporele" versus "atemporele" beweging. Temporele bewegingen zijn bewegingen van de articulator die effectief verwijzen naar de beweging van een referent. Dergelijke bewegingen vinden we terug in zowel substitutieve afbeeldingen (bv. de mogelijke beweging in BOOM verwijst naar het waaien van de takken) als mime (bv. de beweging in het gebaar TENNIS). Een atemporele beweging is een beweging van de articulator die men niet als verlopend in de tijd kan interpreteren, maar "which merely creates a still picture with no analogical relationship to time or motion of the base" (Mandel 1977: 66). Atemporele bewegingen komen voor bij virtuele afbeeldingen (cf. de bewegingen van de B-handen in HUIS) en bij indexicale presentatie (de beweging naar de neus toe in NEUS).

Taub (2001a) stelt een uitgebreidere classificatie op van "iconic devices". In haar *Analogue Building*-model gaat het om iconische relaties tussen een visueel beeld(schema) en de vorm van een gebaar. Voor een uitvoerige toelichting van haar model, zie § 4.1.

3.1.3. DeMatteo (1977): aanzet tot een model van iconiciteit in ASL

DeMatteo haalt vijf uiteenlopende voorbeelden van structuren en lexicale elementen in ASL aan die moeten aantonen dat "the proper understanding of a range of data from Sign requires an appeal to some notion of visual imagery and that, therefore, some representation of visual imagery must be incorporated into the grammar of ASL" (DeMatteo 1977: 110). Daaronder vallen syntactische structuren, lexicale families, productieve iconische structuren, etc. Uit de beschrijving van die voorbeelden komt de nood aan een omvattend model voor gebarentalen naar voren dat de verschillende elementen van "visual imagery" (of visuele beeldspraak) kan verbinden.

> This model will require some provision for visual representations, some way to map certain aspects of these visual representations onto discrete lexical items, a way to map certain continuous aspects of the visual representations onto visual/spatial analogues (...). (DeMatteo 1977: 130)

Belangrijk is dus dat een dergelijk model drie elementen inhoudt. Ten eerste zijn er de visuele representaties zelf, in de woorden van DeMatteo (1977: 130) zijn dat "some sort of four-dimensional mental objects where all relevant material is simultaneously available". De vierde dimensie die DeMatteo daarbij onderscheidt, is de uitdrukking van tijd door middel van ruimtelijke elementen. Ten tweede zijn er "mapping rules" die bepaalde eigenschappen van het visuele beeld verbinden met lexicale elementen of met delen van de gebarenruimte. Ten derde onderscheidt DeMatteo ook nog analogieregels die zorgen voor een afbeelding van aspecten van een reële scène naar de gebarenruimte (bv. in classifierconstructies, zie § 3.4).

Liddell (2003a) merkt op dat de analyse van DeMatteo toentertijd geen weerklank vond in de gebarentaalkunde. De analyse is verschenen in een tijdperk waar voor dergelijke ideeën geen ruimte was, gezien het al te grote *sign language differential* karakter ervan.

> DeMatteo's (1977) analysis appeared at a time when linguists were demonstrating remarkable parallels between signed and spoken language grammars. By doing so, they were amassing evidence that ASL should be treated as a real human language. Given this progress in finding linguistic structure underlying ASL utterances, DeMatteo's proposal did not receive a welcome reception. After all, his claim was that the underlying representation of a classifier predicate cannot be analyzed as one would analyze a spoken language utterance (i.e., as combination of morphemes). (Liddell 2003a: 202)

Veel van de ideeën van DeMatteo zijn echter nog altijd actueel en ze zijn terug te vinden in het model dat Taub (2001a) ontwikkelt om het ontstaan van iconische taaltekens te beschrijven. Taub vertrekt eveneens van een visueel beeld en zij heeft het ook over een *mapping* tussen dat beeld en de taalvorm.

3.2 Het lexicale model van Boyes Braem (1981): visuele metaforen

Het proefschrift van Boyes Braem is één van de vroegste pogingen om een systeem van distinctieve kenmerken op te zetten voor de parameter handvorm in ASL. Voor het opstellen van een lijst van kenmerken vertrekt zij van een corpus van variantparen, meer bepaald van koppels gebaren die enkel een minimale variatie in de handvormparameter vertonen. Haar model is interessant voor de discussie in dit werk, omdat Boyes Braem erkent dat zuivere fonologische kenmerken of fonetische implementatieregels alleen de variatie niet kunnen verklaren. Vaak, zo beweert zij, is de variatie terug te voeren op een onderliggende betekenis op het allomorfische niveau: "(T)he greater problem with the perceptual feature matrix is the fact that many of the dimensions underlying handshape variants are not purely formal, phonological ones but rather morphophonemic shapes closely bonded with a particular meaning." (Boyes Braem 1981: 40) In de volgende paragrafen zal ik de krijtlijnen tekenen van het model dat zij voorstelt. In het volgende hoofdstuk zal de verwantschap tussen de modellen van Taub (2001a) en Van der Kooij (2002) en het door Boyes Braem voorgestelde model duidelijk worden.

Enkele voorbeelden kunnen de probleemstelling in het werk van Boyes Braem verduidelijken. De A-handvorm, zo stelt Boyes Braem, varieert in vorm volgens de dimensie van *palm grasp* ('palmgreep'). Hier vertoont de A-handvorm variatie met S-en C- en bC-handvormen. Tegelijk echter wordt de A-handvorm ook gebruikt om compacte objecten te representeren. In dergelijke gebaren is enkel variatie met de S-handvorm mogelijk.

> Within the signing, or language, situation, the A handshape seems to function in at least two different ways: Representing a compact object or representing a palmar grasp. Both the grasp representation and the compact object representation have, however, the same surface form (comparable to the phonetic level in spoken languages). Many signs with A handshape variants are not explainable by similarities of the surface form, but rather by relationship with one of the underlying forms (grasp representation or compact object representation). (Boyes Braem 1981: 40)

Om dergelijke onderliggende en visueel/iconisch gemotiveerde betekenis/vormrelaties te kunnen representeren stelt Boyes Braem voor om in het lexicon van een gebarentaal een intermediair niveau te voorzien, een niveau tussen betekenis en vorm, dat zij "symbolic representation level" noemt (1981: 42). Op dat niveau bevinden zich de visuele symbolische representaties of de "visuele metaforen"

(Boyes Braem 1981: 43) die verbonden worden met de semantische concepten. Het volledige model met de verschillende niveaus binnen het ASL-lexicon ziet er als volgt uit:

I. Underlying Concept / Semantic Components
II. Symbolic Representation Level
III. Morpho-phonemic Level
IV. Underlying Phonemic Level
V. Final Surface Level

(3.1) Het lexicale model van Boyes Braem (1981: 42)

Op het betekenisniveau I bevinden zich de semantische concepten waaraan dan in een taal specifieke vormen beantwoorden, bv. het concept "constructing an edifice or building" in BUILD ('bouwen') (Boyes Braem 1981: 42). In gesproken talen is dat betekenisniveau rechtstreeks en op arbitraire wijze verbonden met een fonologische vorm – met uitzondering van enkele klanknabootsende woorden. In gebarentalen is er volgens Boyes Braem echter eerst een tussenniveau van symbolische representatie. Voor het gebaar BUILD geldt de visuele metafoor van "flat objects being piled on top of each other" (Boyes Braem 1981: 42). Op het morfo-fonemische niveau wordt die visuele metafoor van de vlakke objecten gerepresenteerd door handvormen die de kenmerken [+ linear], [+ surface] en [+/– full] dragen. De onderliggende handvormvarianten die deze kenmerken oproepen, zijn B en H. Het finale niveau is het oppervlakteniveau, waar de onderliggende handvormen gerealiseerd worden als B, B' (met gestrekte duim), H of H' (met gestrekte duim).

Boyes Braem heeft het over visuele "metaforen". De reden daarvoor blijkt uit haar toelichting bij de relatie van visuele metaforen tot het concept waarvoor zij staan:

> The metaphor might be based, especially for verbs, on some portrayable aspect of the underlying semantic components – e.g. the underlying agent can be symbolized by a grasp handshape; an underlying change of location represented by the location and movement parameters; an especially noted manner by the manner of the movement parameter (e.g. fast, slow, bumpy, smooth, etc.). However, the visual metaphor (especially for nouns) might not portray underlying semantic elements, but instead match the underlying concept of Level I with some plausible but loose association. For example, the underlying concept of constructing or building something is matched in ASL with the visual metaphor of laying objects on top of each other as in building a wall. Obviously the sign BUILD is not confined to referring to building walls; one uses the visual metaphor of a specific instance of building to carry the general semantic concept of constructing something. (...) Hence, although the visual metaphors set up at the symbolic representation level might be of radically different natures (from direct translation of the underlying semantic

> components to loose associations with some activity or object connected with the concept), what all the metaphors have in common are (a) their representability on moving hands, and (b) their representability with only those handshapes and movements belonging to a restricted set of handshapes and movements used in that particular sign language. (Boyes Braem 1981: 43-44)

De motivatie voor de term "metaforen" is dus dat een visuele metafoor vaak maar een deel voorstelt van het geheel van de semantische betekenis, of een algemeen semantisch aspect ervan, of zelfs naar een totaal andere referent verwijst, die soms slechts losjes geassocieerd is met de betekenis van het gebaar, zoals bv. in het ASL-gebaar SHEEP ('schaap'): "The animal, sheep, is referred to in ASL via the matched visual metaphor of shearing wool." (Boyes Braem 1981: 43). Ook Mandel wijst reeds op dit soort van metonymische karakter van vele iconische gebaren: "these gestures are metonymically iconic with respect to their referents – (...) they use a picture of one object to denote something else that is associated with that object" (Mandel 1977: 63). Mandel noemt het object dat rechtstreeks beschreven wordt door het gebaar "the base of the sign". Voorbeelden zijn het scheren van een schaap en het stapelen van vlakke objecten (stenen) in de ASL-gebaren SHEEP en BUILD en het voorhoofd in het VGT-gebaar DENKEN. Zelfs al is het inderdaad correct dat de relatie tussen gebaar en *base* geen 1-op-1-relatie is, dan nog zou ik ervoor willen pleiten om in deze de term "metafoor" niet te gebruiken, aangezien gebarentalen ook metaforen in de gebruikelijke zin van het woord kennen. Taub (2001a) heeft het over een "(visueel) beeld" in plaats van over een visuele metafoor. De term "metafoor" gebruikt zij in de geijkte betekenis.

Taub (2001a) geeft aan dat haar model sterk beïnvloed is door het werk van Boyes Braem. Het grote voordeel van dat model ten opzichte van het voorstel van DeMatteo (1977) is volgens Taub de onderkenning van de rol van conventie in het bepalen van een iconische representatie. Zij evalueert het model als volgt:

> At the time when she (Boyes Braem, ED) was writing, however, the study of linguistic semantics was not far advanced. For example, she did not have a thorough explanation of similarity, based on structure-preserving mappings between mental images; instead, she broke images down into features (e.g. +linear, +surface, +full) and relied on matches between these features. (Taub 2001a: 39)

Taub uit hier kritiek op het semantische gedeelte van Boyes Braems model. Dat onderdeel van Taubs model is inderdaad beter uitgewerkt (cf. § 4.1). Het voordeel van het model dat Boyes Braem ontwikkelt, is dan weer dat zij poogt een fonologische analyse, meer bepaald een systeem van distinctieve kenmerken, te verbinden met het feit dat vele vormelementen betekenisdragend zijn. In die zin sluit zij heel nauw aan het lexicale model van Van der Kooij; in dat model vinden we een recentere poging om vorm en betekenis in gebarentalen met elkaar te associëren (cf. § 4.2).

3.3 Brennan (1990): metaforen in productieve morfologie

Brennan (1990) focust op productieve woordvormingsmechanismen in British Sign Language (BSL), zoals classifierconstructies, "metaforisch" taalgebruik, sequentiële en simultane composita, derivationele processen etc. Daarbij schenkt zij bijzondere aandacht aan de gemotiveerde relatie die bestaat tussen sublexicale componenten van gebaren en hun betekenis. In de woorden van Brennan zelf:

> I will attempt to illustrate that while certain kinds of derivational process, particularly compounding, play a vital role in the creation of new forms, such processes can only be fully understood by taking account of the extent to which many BSL morphemes are not purely arbitrary, but motivated. To ignore such motivation, would be to ignore a major type of triggering in the production of new forms. (Brennan 1990: 8)

Uit het citaat blijkt dat Brennan het voornamelijk over "motivatie" heeft. De term "iconiciteit" probeert zij te vermijden. Zij voorziet volgende definitie van iconiciteit:

> Iconicity, then, is essentially a potentially perceivable relationship which holds between the form of a sign and its referent. The referent itself may or may not be concrete. While in some cases iconic can be glossed as pictorial or mimetic, in other cases, the link between form and meaning requires recognition of different types of relationship. (Brennan 1990: 16)

Omdat de term iconiciteit teveel doet denken aan de al te enge discussie rond iconiciteit versus arbitrariteit in gebarentalen en omdat de term lijkt te insinueren dat enkel mimetische relaties tussen gebaar en referent van belang zijn, suggereert Brennan (1990: 16) dus om de meer algemene term "motivatie" te gebruiken voor alle mogelijke niet-arbitraire relaties. Daaronder vallen dan ook gebaren waarin de relatie tussen iconische vorm en taalvorm eerder metonymisch is (cf. § 3.2: Boyes Braem 1981 en Mandel 1977).

Het boek van Brennan bestaat uit drie grote delen: een deel over classifiers, een deel over metaforen en een meer algemeen deel over allerlei soorten van woordvorming. Ik beperk me hier tot een korte bespreking van haar analyse van metaforen in BSL. Brennan focust op metaforisch gebruik van bepaalde bewegingen en locaties in gebarentalen. Zij groepeert vaste en nieuwe gebaren onder verschillende metaforensets en die sets benoemt ze als morfemen. Zo onderscheidt zij bijvoorbeeld het morfeem EMANATE/EMIT. Gebaren die tot de metaforenset EMANATE/EMIT behoren, vertonen op vormelijk vlak meestal een openende handinterne beweging. "This action of the opening and spreading of the hand and fingers realises a visual metaphor which expresses meanings linked with the idea of 'emanating'; 'sending forth'." (Brennan 1990: 97) BSL-voorbeelden zijn SUN, LIGHT, SEND, TRANSMIT, MAGIC, PROGRAMME, SPEND, BLOOD, EMIT, SHOUT, FLOW, MICROWAVE en DISCHARGE. Over de samenhang tussen die erg uiteenlopende gebaren zegt Brennan:

> At one level, it may seem odd to suggest that such meanings as 'magic', 'TV programme', 'shout', 'sun' and 'microwave oven' have anything obvious in common. Certainly if we applied a traditional semantic feature analysis, it would be difficult to see how they could be placed in the same semantic category. (...) Nevertheless, there is a unifying feature: all of the signs make use of the same morpheme which is in turn based upon an underlying visual metaphor. (Brennan 1990: 98)

De visuele metafoor die in elk van de voorbeelden aanwezig is, is het uitzenden of uitstralen van "energie". De gesloten hand kan beschouwd worden als de energiebron, de openende beweging staat voor het vrijgeven van energie en de gespreide hand voor het verspreiden van de energie. Die "energie" kan heel verschillende zaken zijn: licht, geluid, soorten straling (bv. microgolven), vloeistof, rook...

Hoewel zijzelf beweert een enger begrip van metaforen te hanteren, is de term "metafoor" bij Brennan net zoals Boyes Braem behoorlijk breed: "One difference between her work and others' in the cognitive framework is her use of the term *metaphor*; she does not make a distinction between pure iconicity and metaphor-linked iconicity and instead uses *metaphor* to describe the iconic mapping itself." (Taub 2001a: 41-42) Taub verduidelijkt deze kritiek op Brennan niet nader en geeft geen concrete voorbeelden van gebaren die Brennan als metaforisch classificeert, maar die zij zelf als puur iconisch zou bestempelen. We kunnen inderdaad vraagtekens plaatsen bij enkele van de voorbeeldgebaren die Brennan bij de EMANATE/EMIT-metaforen rekent. Zijn gebaren als LIGHT, BLOOD, SPEND, SEND... niet eerder voorbeelden van iconische gebaren en niet van metaforen? Het probleem dat zich hier manifesteert, is de vraag naar het onderscheid tussen abstracte gebaren die middels een concrete *base* gevisualiseerd worden en metaforen.

Ook Taub formuleert geen afdoende antwoord op deze kwestie (zie ook verder bij de bespreking van haar model in § 4.1). Zij maakt een onderscheid tussen pure iconiciteit en metaforen. Een gebaar is puur iconisch, wanneer de vorm van de linguïstische eenheid verwijst naar de vorm van een concrete referent, bv. in het gebaar BOOM. Taub (2001a: 20, voetnoot 1) benadrukt daarbij dat de concrete referent zintuiglijk waarneembaar is (auditief of visueel). Een gebaar is metaforisch, wanneer een abstracte betekenis omgezet wordt in concrete termen, en wanneer er dan vervolgens een iconische associatie ontstaat tussen het concrete element en de vorm van het gebaar. Een voorbeeld is het ASL-gebaar I-INFORM-YOU waarbij een abstracte betekenis als het doorgeven van informatie verbeeld wordt als het doorgeven van objecten uit het hoofd van de zender naar de ontvanger. Er zijn echter allerlei tussenvormen zoals abstracte begrippen die uitgedrukt worden door een verwijzing naar een concrete referent. In een dergelijk geval spreekt Taub ook van een puur iconisch gebaar en niet van een metafoor. Zo beschouwt zij het ASL-gebaar DEGREE als een iconisch gebaar: het abstracte begrip *degree* ('universitaire graad') wordt voorgesteld door te verwijzen naar het opgerolde diploma dat je ontvangt wanneer je een graad behaalt.

Bij de voorbeelden van Brennan (1990: 97-103) is niet altijd duidelijk of ze volgens Taub werkelijk als metaforen te classificeren zijn. In vele gevallen lijken zowel betekenis als *base* van de gebaren concreet. Ik geef enkele voorbeelden om het probleem te schetsen. Het gebaar BLOOD ('bloed') verwijst naar het stromen van bloed. Zowel de betekenis als het visuele beeld van dit gebaar zijn concreet. Bijgevolg kan het gebaar dus eerder als een iconisch gebaar beschouwd worden en niet als een metafoor. Het gebaar LIGHT ('licht') verwijst naar lichtstralen. De betekenis van het gebaar is zeker concreet, de *base* van het gebaar is al iets abstracter dan bij BLOOD, maar mijns inziens wel concreet genoeg om nog van pure iconiciteit te kunnen gewagen. Het gebaar PERIOD ('maandstonden') verwijst ook naar het vloeien van bloed. De betekenis van PERIOD is abstract, maar het beeld waarnaar de vorm van het gebaar verwijst, is concreet. Dat betekent dat Taub het gebaar als een geval van pure iconiciteit zou bestempelen. Het gebaar SPEND ('geld uitgeven') is een twijfelgeval. De zwakke hand is een 5-hand, met de palm naar boven gericht en de sterke hand opent boven de zwakke hand in een voorwaartse beweging van een vuist tot een 5-hand. Het gebaar SPEND verwijst naar een abstracter gegeven dan LIGHT en BLOOD, die allebei aan concrete materie refereren, maar het beeld dat voor SPEND gebruikt wordt, is concreet. Anders dan bij het hierboven vermelde voorbeeld DEGREE kunnen we echter niet zeggen dat het abstracte begrip door een concreet object wordt verbeeld. In dit geval lijkt de classificatie als metafoor wel degelijk op te gaan.

Hierbij wil ik opmerken dat termen als abstract en concreet geen werkbare begrippen zijn om een goede classificatie van gebaren mogelijk te maken. Intuïtief voelt men wel aan dat er gradaties zijn van abstractie, maar het gevaar zich te verliezen in "abstract", "abstracter" en "abstractst" is te groot om een dergelijke classificatie aan te houden.

Het boek van Brennan (1990) is een belangrijke bijdrage tot de discussie over iconiciteit. Een eerste reden daarvoor is dat zij een heel aantal morfologische processen en woordvormingsprocessen met elkaar verbindt en dat ze wijst op het grote belang van motivatie in dergelijke processen. Ten tweede zijn haar analyses van de verschillende classifiers en metaforensets in BSL interessant. Hun grootste waarde ligt in de beschrijving, bv. het feit dat Brennan op basis van haar metafoorconcept verbanden kan leggen tussen heel uiteenlopende lexicale elementen, én bovendien ook met nieuwe vormen, zoals gebarenconstructies. Nieuw is ook de focus van Brennan op de parameter beweging, aangezien de meeste andere analyses zich concentreren op de handvormparameter. In haar werk ontbreken wel een strikte terminologie en theorievorming, bv. over metaforen en over de status van de gemotiveerde vormelementen binnen de fonologie.

3.4 Classifierconstructies en iconiciteit

In de gebarentaalkunde is veel aandacht besteed aan zogenaamde "classifierconstructies". In alle totnogtoe bestudeerde gebarentalen komt een specifieke soort van constructies voor die bestaan uit combinaties van handvormen en bewegingen en die iets zeggen over de locatie, de beweging en/of de vorm van een referent. Zwitserlood (2003: 6) duidt de term "classifier" als volgt: "Sign language classifiers are usually considered meaningful hand configurations. These hand configurations occur mostly on verbs that express the motion or location of a referent." Het is een term die ontleend is aan de gesproken taalkunde en die daar verwijst naar morfemen die de nomina van een taal classificeren:

> Many natural languages have elements called classifiers. Typically, these elements are morphemes that denote a salient characteristic of an entity, for instance, the characteristic of being human, being an animal, or having a particular shape. Classifiers are used in combination with nouns to refer to entities. The term *classifier* originates from the observation that noun referents indeed appear to be classified: classifiers divide these referents into groups of referents that share certain characteristics. (Zwitserlood 2003: 1)

Vermeerbergen (1997b) geeft een voorbeeld van een gebarenconstructie waarin twee classifierhandvormen voorkomen:

(3.2) Voorbeeld van een classifierconstructie (Vermeerbergen 1997b: 33)

Deze constructie betekent (in een specifieke context): 'Een persoon loopt naar een geparkeerde auto toe.' De twee classifierhandvormen zijn de 1-hand, die naar een persoon verwijst, en de B-hand, die voor een auto staat. De beweging van de 1-hand naar de B-hand geeft aan dat de persoon zich in de richting van de auto beweegt.

De term "classifier" is in het gebarentaalonderzoek geïntroduceerd door Frishberg (1975) en heeft ondertussen een wijde verspreiding gekend, zowel onder linguïsten als onder mensen in "het veld" (gebarentaaldocenten, tolken, leerkrachten binnen het dovenonderwijs). Ondertussen hebben verschillende onderzoekers de bruikbaarheid en de correctheid van de term echter in vraag

gesteld, maar voorlopig zijn er nog geen alternatieven gevonden die "classifier" en "classifierconstructie" kunnen vervangen. In plaats van "classifierconstructies" worden in de literatuur de volgende termen gebruikt: *classifier signs, classifier predicates, classifier verbs, verbs of motion and location, polymorphemic predicates, polysynthetic signs, polycomponential signs* etc. Voor een discussie over de terminologie verwijs ik naar Schembri (2003). Zelf gebruik ik hier de term "classifierconstructie" voor een complete constructie (handvorm + beweging + locatie + oriëntatie) en "classifier" of "classifierhandvorm" voor de handvorm van een classifierconstructie. Voor een status quaestionis én voor nieuwe perspectieven omtrent classifiers in gebarentalen, zie Emmorey (2003).

Het onderzoek naar classifiers in gebarentalen is gestart in het begin van de jaren tachtig met het werk van Supalla (1982, 1986[10]). Over dat vroege werk schrijft Emmorey in het voorwoord op haar uitgave over classifierconstructies (2003):

> Research in the early 1980s suggested that classifier constructions can be analyzed as combinations of discrete morphemes, specifically, as predicates consisting of one or more movement roots along with several other morphemes encoding the shape or semantic class of object involved (indicated by handshape), the location of a referent object, and the orientation of the object. (Emmorey 2003: ix)

De visie van Supalla op classifierconstructies kenmerkt zich door een sterk morfologische invalshoek; in de woorden van Liddell (2003a: 206): "The guiding assumption of the morphemic analysis of classifier predicates is that all meaning is represented by means of morphemes. Once this assumption is made, there appears to be no choice other than to begin positing morphemes for all the meanings found in the sign." De analyse van classifierconstructies bestaat er volgens Supalla dan ook in om alle vormelementen waaruit een dergelijke constructie is opgebouwd, met name de beweging, de locatie, de handvorm en de oriëntatie, en die stuk voor stuk betekenisdragend zijn, als morfemen te inventariseren en te classificeren. Hij beschouwt daarbij de bewegingscomponent als de *root* ('wortel') van de constructie, aangezien een classifierconstructie in eerste instantie een event of handeling uitdrukt. Hij onderscheidt drie soorten wortels: statische, actieve en contactwortels. Verschillende wortels kunnen sequentieel gecombineerd worden. Aan de wortel van de constructie worden simultaan verschillende affixen gehecht, met name secundaire bewegingen (wijze), handvormen (classifiers) en locaties (plaatsaffixen). Ook de classifiers kennen affixen, bv. oriëntatieaffixen, die de precieze oriëntatie van de classifierhandvorm bepalen.

---

[10] Het proefschrift van Supalla (1982) was niet beschikbaar voor mij. Zijn artikel van 1986 heb ik wel kunnen raadplegen en daarnaast wordt zijn visie uitvoerig beschreven door andere auteurs, bv. Zwitserlood (2003) en Engberg-Pedersen (2003). Zelf licht hij zijn vroege werk bondig toe in Supalla (2003). De bibliografische referentie van Supalla's proefschrift is in de bibliografie opgenomen.

Op de oorspronkelijke analyses, waarvan Supalla slechts een voorbeeld is, is sindsdien al veel kritiek gekomen:

> (S)everal critical questions have since arisen regarding the syntactic, morphological, and phonological analysis of these forms. Some researchers have suggested that these constructions do not actually involve classifiers in the usual sense of the term, may involve gestural (rather than morphemic) components, and may be unique to signed languages. (Emmorey 2003: ix)

In de volgende paragrafen focus ik op de kritiek dat classifierconstructies (gedeeltelijk) gestueel zijn, waarmee hier bedoeld wordt dat ze iconisch of analoog zijn. In een vergelijking van enkele theorieën moeten de verschillende standpunten omtrent de motivatie van classifierconstructies naar voren komen: Liddell (2003a) confronteert de theorieën van DeMatteo en Supalla met elkaar en Engberg-Pedersen (2003) bespreekt Liddell en Cogill-Koez.

Liddell (2003a: 201) vergelijkt twee "diametrically opposed views" uit de beginjaren met elkaar: "DeMatteo (1977) proposes a type of underlying form in which visual imagery rather than morphemes determines the meaning. Supalla (1978, 1982, 1986) provides an alternate model in which classifier predicates are composed entirely of morphemes, and in which visual imagery plays no role whatsoever." Liddell maakt een analyse van een classifierconstructie waarbij één 1-hand naar een andere 1-hand toe beweegt, door Liddell geglost als "UPRIGHT-PERSON$_1$-WALK-TO-UPRIGHT-PERSON$_2$", en hij gebruikt voor die analyse het morfologische model van Supalla met wortels en affixen. Liddell berekent het aantal morfemen dat noodzakelijk is voor de beschrijving van de constructie. Hij komt uit op vier wortels en 15 tot 25 affixen (het aantal affixen is afhankelijk van de noodzaak om bij elke wortel een volledige affixenlijst op te nemen). De betekenis van de constructie is af te leiden uit de 19 tot 29 morfemen en luidt als volgt: "A nonmoving, freely moveable vertical object is upright on a horizontal surface facing in some direction, while another nonmoving freely moveable vertical object is upright on a horizontal surface facing in another direction. One object then makes a single unidirectional movement in a path toward the other resulting in a minimal distance between the two." (Liddell 2003a: 205) Liddell wijst erop dat dat enorme aantal morfemen noodzakelijk is, omdat de motivatie van de onderdelen van de gebarenconstructie niet in rekening wordt genomen. De tekortkomingen van het strikt morfemische model van Supalla worden helemaal duidelijk, wanneer de ruimte en verschillende locaties in die ruimte gebruikt worden om een complexe topografische beschrijving te geven. Het voorbeeld dat Liddell geeft, is dat van de beschrijving van een huis: "This type of intricate, detailed topographical description makes use of the three-dimensional space ahead of the signer and can in fact give the impression of the sculpting of space. It is hard to imagine that such descriptions would be possible if only a limited number of spatial loci were available for use in that description." (Liddell 2003a: 207) Gebaarders zijn vrij om punten in de neutrale ruimte uit te kiezen, afhankelijk van de ruimtelijke relaties die zij wensen uit te drukken.

Dat staat haaks op het sterk gereduceerde lijstje morfemen dat Supalla voorziet voor de representatie van locaties in classifierconstructies. Supalla (2003a: 256) zelf reageert op deze kritiek met de volgende repliek over de strikte limiet die een morfologisch model stelt op de ontelbare locaties in dergelijke constructies: "In my opinion one important consideration in addressing this question is not the superficial number of locations that can be used at different times, but rather the relations (or agreements) between one element in the sentence and another." Daartegen zou ik willen inbrengen dat een dergelijk morfologisch model, zelfs al zou het erin slagen om alle nodige relaties tussen locaties in de neutrale ruimte weer te geven, geen rekenschap geeft van de motivatie van de gebruikte locaties en hun relaties.

DeMatteo (1977, zie ook hierboven § 3.1.3) plaatst "visual imagery" ('visuele beeldspraak') of iconiciteit centraal in zijn gebarentaalmodel. Zijn analyse van bovenstaand voorbeeld bestaat er dan ook in de overeenkomsten te zoeken tussen de vorm van de gebarenconstructie en het gebeuren zoals het zich in de realiteit voordoet. Van het reële gebeuren – één persoon die op een andere persoon toestapt – wordt een visuele representatie gemaakt. *Mapping*-regels zorgen voor de visuele overeenkomsten tussen de referenten (de twee personen) en de handconfiguraties (twee 1-handen). Analogieregels staan in voor de omzetting van de ruimtelijke verhoudingen in het event naar de gebarenruimte. De gebarenruimte is dus als het ware een scène waarop de twee handen twee individuen voorstellen en weergeven wat de twee individuen doen door het opnieuw creëren van hun handelingen in de gebarenruimte (Liddell 2003a: 202). Liddell vat de visie van DeMatteo als volgt samen:

> The addressee must view the signing as an analog reconstruction of the actual scene in which the placement and movement of the hands represent the location and movement of the referents. In this analysis, there are no morphemes meaning 'walk' or 'move'. In fact, the concept of a morpheme is irrelevant in understanding the movement of classifier predicates because no morphemic elements underlie the movement of the hands. What does underlie the movement of the hands is a mental image of the actual scene. All the movements that are part of this mental image are transformed to the scale of the signing space and represented by the properly scaled movement of the hands. DeMatteo (1977) proposes that the structure underlying ASL classifier predicates is fundamentally different from the linguistic structures in all spoken language utterances. (Liddell 2003a: 202)

Liddell formuleert echter ook kritiek op DeMatteo's model, aangezien het volgens hem te kampen heeft met grote semantische problemen. Niet alle betekenis is af te leiden uit iconiciteit. Hij geeft een voorbeeld van een classifierconstructie waarbij het model van DeMatteo in de problemen komt: UPRIGHT-PERSON-WALK-ALONG. Deze constructie bestaat uit de volgende componenten: een 1-hand (met de vingertop naar boven gericht), een padbeweging van rechts naar links die gecombineerd wordt met een herhaalde, op- en neergaande beweging. De hele

constructie gaat gepaard met een mimiek die Liddell (2003a: 203) als "unhurried, relaxed, enjoyable, or not out of the ordinary" omschrijft. De op- en neergaande beweging stelt een probleem voor de iconiciteitsanalyse:

> What is the addressee supposed to make of the repeated up and down movements? Given the claim that this is an analog interpretation based on visual imagery, it follows that the person whose movement is being described also made repeated up and down movements. What could cause the person's body to move up and down? Hopping or trotting would certainly make the person's body move up and down along the path. Although either would be a reasonable inference based on visual imagery, both would be wrong. (...) The claim that imagery and inference can account for the meanings expressed through verbs of motion and location leaves no room for such facts. (Liddell 2003a: 203)

Het is correct dat de analyse van DeMatteo hiaten vertoont. Zo geeft hij geen rekenschap van mogelijke linguïstische conventies die inwerken op de iconische vormen in gebarentalen. Toch is het tentatieve model dat DeMatteo voorstelt, een belangrijke eerste aanzet tot het ontwikkelen van een iconiciteitstheorie, die dan ook samen met andere theorieën model stond voor recenter werk, zoals dat van Taub (2001a).

Liddell bekritiseert dus zowel het strikt morfologische model van Supalla (1982, 1986) als het al te sterk op analogie gebaseerde voorstel van DeMatteo (1977). Hij wijst er bovendien op dat geen van beide modellen kan verklaren waarom bepaalde classifierconstructies niet welgevormd zijn, ondanks het feit dat ze opgebouwd zijn ofwel uit morfemen van de door Supalla voorgestelde inventaris, ofwel uit vormelementen die analoog de referent voorstellen. De modellen voorspellen veel gebaren die niet voorkomen. Zo beschouwt Supalla de op- en neergaande beweging, zoals in UPRIGHT-PERSON-WALK-ALONG, als een secundair bewegingsaffix voor een specifieke wijze van bewegen. Gesteld dat dat werkelijk een ASL-morfeem voor "zich ongehaast voortbewegen" was, dan had het mogelijk moeten zijn om dat affix te combineren met een classifierhandvorm die de twee benen of een voertuig voorstelt. Dat is echter niet het geval.

Zelf stelt Liddell voor om classifierconstructies als (onvolledige) lexicale elementen te beschouwen. Hij is van mening dat de spatiale elementen van een classifierconstructie niet morfemisch zijn, net zoals de indexen bij directionele werkwoorden dat niet zijn (o.a. Liddell 2000, 2003b).

> I have argued extensively that the spatial entities toward which indicating verbs are directed are mental space entities (...). I (...) proceed with the assumption that such spatial entities are not morphemic, can be placed analogically, and that the resulting spatial constructs appear to be gradient. I take it as given that the placement of the hands in producing classifier predicates must also be seen as part of this analogical and gradient structure. In addition, some aspects of the orientation of the hands must also be treated as analogical. (Liddell 2003a: 212)

Voor de classifierconstructie UPRIGHT-PERSON-WALK-ALONG houdt dat de volgende analyse in. De eerste stap bestaat erin de variabele elementen weg te laten, d.i. de initiële en de finale locatie van de hand en de oriëntatie van de hand naar de finale locatie. Wat overblijft, is geen volledig gebaar, aangezien de lexicale representatie dus geen kenmerken bevat voor locatie en oriëntatie. Wel opgenomen in de lexicale specificatie zijn de 1-handvorm met een kenmerk dat de basis van de hand naar onderen oriënteert, en een rechte padbeweging in combinatie met een herhaalde beweging op en neer. In het concreet gebruik wordt de constructie een volledig gebaar door toevoeging van analoge informatie.

Het voorstel van Liddell (2003a) bestaat dus uit een integratie van elementen uit de modellen van zowel Supalla als DeMatteo. Een deel van de vormelementen in classifierconstructies zijn morfemisch, andere elementen zijn analoge afbeeldingen van reële en mentale *spaces*. Voor Liddell zijn die analoge elementen *gestural*, waarmee hij in geen geval impliceert dat ze niet talig zouden zijn (Liddell 2003b: 138). De handvormcomponent is de wortel van de constructie. Dat die component vaak ook gemotiveerd is, vormt geen bezwaar voor Liddell, aangezien de handvormen van classifierconstructies nog altijd beheersbaar zijn en in een eindige lijst geïnventariseerd kunnen worden. Hij formuleert het als volgt: "This search for listable morphemes proceeds in a satisfactory way when we restrict our attention to meaningful handshapes. If we attempt to list spatial loci, loci on the body, and some orientation features, we run into what appear to be insurmountable problems." (Liddell 2003a: 208) Andere auteurs onderkennen ook het verschil tussen de discrete handvormen en de analoge locaties in classifierconstructies (cf. Schembri 2002: 120, Emmorey & Herzig 2003: 222-223[11]).

Engberg-Pedersen (2003) vergelijkt het voorstel van Liddell met de theorie van Cogill-Koez[12]. Terwijl Liddell een morfologische analyse met gestuele elementen combineert, argumenteert Cogill dat classifierconstructies geen talige structuren zijn, maar vormen van visuele representatie. Ze vergelijkt de opbouw en de eigenschappen van classifierconstructies met andere vormen van visuele representatie, zoals kindertekeningen en *dot art* van de aboriginals in de Australische woestijn. Beide vormen van visuele representatie vertonen een componentiële structuur van discrete, maar sterk iconische eenheden. Er is dus wel een formeel niveau, maar die formele structuur komt niet overeen met een fonologisch niveau (dat wel aanwezig is in het vaste gebarenlexicon).

---

[11] Eerlijkheidshalve dient hieraan toegevoegd dat zij zich uitsluitend op (verschillende publicaties van) Liddell baseren voor de bewering dat locaties in classifierconstructies analoog zijn. Voor de aparte status van handvormen verwijzen zij naar meerdere auteurs.

[12] De bespreking van Cogill-Koez' theorie in Engberg-Pedersen (2003) is gebaseerd op een manuscript: Cogill (1999), *Classifier predicates: Linguistic structures or templated visual analogy*. Dat manuscript heb ik niet kunnen raadplegen. Uit de beschrijving in Engberg-Pedersen kan ik opmaken dat het voorstel van Cogill in Cogill-Koez (2000a, 2000b) grondiger uitgewerkt is. Hier beperk ik mij hoofdzakelijk tot datgene wat Engberg-Pedersen schrijft over Cogill (1999), in een volgend hoofdstuk ga ik dieper in op de theorie van Cogill-Koez en daarbij maak ik gebruik van de gepubliceerde papers.

Een morfologische analyse van classifierconstructies wijst Cogill-Koez ook af, in plaats daarvan stelt zij dat classifierconstructies opgebouwd zijn uit *templates* ('sjablonen') van visuele analogie.

Engberg-Pedersen vermoedt dat het contrast tussen de analyses van Liddell en Cogill voortvloeit uit de soorten classifiers die zij hebben onderzocht.

> The contrast between Cogill's and Liddell's analyses seems due primarily to the fact that Liddell concentrates on the most frequently used classifiers in predicates about commonly occurring events or what can be described as standardized descriptions. Cogill rather looks for the borderline cases, those situations where signers exploit the iconic possibilities in descriptions of more uncommon events. (Engberg-Pedersen 2003: 312)

Engberg-Pedersen gaat dieper in op het onderscheid tussen de beschrijving van gewone, frequent voorvallende en ongewone gebeurtenissen in de Deense Gebarentaal. Zij analyseert de classifierconstructies die gebaarders vormen bij het beschrijven van verschillende soorten van vallen in een verhaal. Daarbij maakt zij het onderscheid tussen canonieke vallen (bv. een jongen valt uit een boom op de grond) en meer atypische vallen (bv. een jongen valt horizontaal van een rots op de kop van een hert). Zij stelt vast dat er voor de gebruikelijke val een grote consensus bestaat onder de verschillende participanten aan het onderzoek, wat inhoudt dat zij bijna allen dezelfde constructie gebruiken. Volgens Engberg-Pedersen toont dat aan dat gebaarders in geval van vaak voorkomende *events* gebruik kunnen maken van quasi-gestandaardiseerde vormen van classifiers: "The similarity between the adult signs describing episodes 1, 2, 3, 5 and 6 indicates, however, the existence of ready-made, conventional, ways of distinguishing typical falls such as a human being's vertical fall forward or backward." (Engberg-Pedersen 2003: 328) Bij het beschrijven van de "horizontale val" tonen de gebaarders aarzeling en er is veel minder overeenkomst in de constructies die zij vormen. Dat wijst op het nieuwe en productieve karakter van dergelijke classifierconstructies: "The hesitation phenomena seen in the adult data and the lack of consensus as regards the descriptions of the untypical fall in episode 4 indicate that the forms describing this episode are productively formed. The signers focus on different aspects of the boy's movement onto the deer." (Engberg-Pedersen 2003: 328)

De visie van Engberg-Pedersen betekent dus nog een andere invulling van het samenspel tussen meer conventionele, morfemische elementen en analoge, sterk iconische elementen. Afhankelijk van de gebeurtenis die een classifiercon-

---

[13] In het Engels is er een handig terminologisch onderscheid tussen de gebaren die horenden maken tijdens het spreken (= *gestures*) en de gebaren die deel uitmaken van een gebarentaal (= *sign*). In het Nederlands worden beide Engelse termen vertaald als "gebaar". Sommige auteurs kozen er vroeger voor om gesture als "natuurlijk gebaar" te vertalen (cf. Van Herreweghe 1995: 10, Vermeerbergen 1996: 19), maar om elke verwarring te vermijden met natuurlijke gebarentalen kies ik ervoor om de Engelse term gesture en – minder vaak – de vertaling "geste" te gebruiken. Als adjectief en als vertaling van *"gestural"* zal ik af en toe "gestueel" gebruiken,

structie weergeeft en hoe "typisch" die gebeurtenis is, zal de constructie eerder gestandaardiseerd zijn of net nieuw gevormd, bestaande uit sterk iconische componenten. Dat impliceert dat een sterke focus op één van beide soorten classifierconstructies ook een andere classifiertheorie tot gevolg kan hebben, cf. de tegengestelde visies van Liddell en Cogill.

In haar publicaties uit het jaar 2000 kadert Cogill-Koez haar classifiertheorie binnen haar visie op de structuur van gebarentalen. Zij vertrekt van een analyse van classifierconstructies om een meer algemene theorie over het samengaan van linguïstische en non-linguïstische systemen in gebarentalen te formuleren. Die theorie verschilt fundamenteel van de meeste andere gebarentaalkundige analyses, maar vertoont wel opvallende overeenkomsten met de visie van Cuxac (1996, 2000). Om de parallellen tussen beide te kunnen aantonen zal ik Cogill-Koez (2000a, b) uitvoerig behandelen in hoofdstuk 6, in aansluiting op de bespreking van Cuxacs werk.

3.4 Gesture[13] en iconiciteit

De mens is al eeuwenlang geïnteresseerd in de retorische en choreografische waarde van de bewegingen die mensen maken (Sallandre 2003: 34). In de jaren '60 en '70 verlegt de focus van dat *gesture*-onderzoek zich naar spontaan geproduceerde bewegingen van de handen en het lichaam tijdens de dagelijkse communicatie. De relatie met gebarentaalonderzoek ligt voor de hand: tot 1960 – en ook nog daarna – dacht men dat de gebaren die doven maakten, een vorm van *gestures* waren, van hun meest eenvoudige vorm tot pantomime. Later, met de bloei van de gebarentaalkunde, wou men vooral bewijzen dat gebarentalen in tegenstelling tot *gestures* een conventionele, linguïstische structuur vertonen. De laatste tijd gaan echter steeds meer stemmen op die beweren dat gestuele elementen deel uitmaken van de gebarentaalcommunicatie, net als in gesproken talen. De interesse voor *gesture*-onderzoek in relatie tot gebarentalen kent in de laatste jaren een opvallende bloei, getuige daarvan enkele lezingen over *gesture* op het laatste TISLR-congres (Barcelona 2004[14]). Gezien het feit dat vele *gestures* een iconische waarde hebben, acht ik het nuttig om hier enkele bevindingen van *gesture*-onderzoek weer te geven. Daarbij geef ik geen volledig literatuuroverzicht van het huidige *gesture*-onderzoek. Ik beperk me tot de bespreking van enkele werken (McNeill 2000a, Duncan 2003, Goldin-Meadow 2003, Liddell 2003b) om de belangrijkste gegevens voor de relatie *gesture*-gebarentaal te kunnen aanduiden.

---

hoewel die term ook in zwang is bij het benoemen van de modaliteit van gebarentalen, maar dan steeds in combinatie met "visueel": de "gestueel-visuele modaliteit".

[14] Tijdens de achtste *Theoretical Issues in Sign Language Research*-conferentie en de voorafgaande classifierworkshop hadden volgende lezingen ***gesture*** als (hoofd)thema: Boyes Braem & Curau (29-09-2004); Taub, Piñar & Galvan (30-09-2004); Senghas & Littman (30-09-2004); Casey (02-10-2004).

3.5.1. Gesture in gesproken talen: een afbakening

De term *gesture* heeft reeds vele verschillende invullingen gekregen. Quinto-Pozos somt er enkele op:

> The term "gesture" is used to denote various human actions. (...) Some writers have defined gestures as the movements of the hands and arms that accompany speech. Others refer to the articulatory movements of speech as vocal gestures and those of signed languages as manual gestures. For those who work in signed languages, the term nonmanual gesture usually refers to facial expressions, head and torso movements, and eye gaze, all of which are vital parts of signed messages. In the study of child language acquisition, some authors have referred to an infant's reaches, points, and waves as prelinguistic gesture. (Quinto-Pozos 2002: 167)

In deze bespreking van *gesture* in gesproken talen focus ik op coverbale *gestures* of "gestures that share a semantic and discourse-structural relationship to the utterances with which they co-occur" (Duncan 2003: 260). Duncan geeft twee voorbeelden van mogelijke *gestures* bij de uiting "De kat wringt zich in de afvoerbuis". Een spreker kan synchroon met deze uiting haar armen dicht tegen het lichaam aandrukken, zodat haar lichaam minder plaats aanneemt. Evengoed kan een spreker echter zijn rechterhand, met gestrekte vingers en duim waarvan de toppen elkaar aanraken, door de halve cirkel van de linkerhand, met geronde duim en vingers, bewegen. Analyses van coverbale *gestures* wijzen uit dat er een hechte temporele synchronie bestaat tussen de *gestures* en de gesproken uiting waarmee ze betekenis delen (Goldin-Meadow 2003). Daarnaast zijn er ook *gestures* die niet synchroon met de gesproken taaluiting gevormd worden, maar net tijdens korte pauzes in een uiting voorkomen. Duncan geeft het voorbeeld: "'The guy went like this', followed by a demonstration of some action performed by the person under discussion" (Duncan 2003: 260).

De alomtegenwoordigheid van *gestures* in alle mogelijke talen en culturen heeft onderzoekers ervan overtuigd dat: "(1) Gesturing is somehow an integral part of the natural language production process, and (2) it is a linguistic universal. Gesture is part of human language." (Duncan 2003: 260) Over de precieze vorm en functie van *gestures* is er nog onenigheid. Oorspronkelijk dacht men dat *gestures* niet meer waren dan een ondersteuning of een echo van de betekenissen die in een gesproken uiting reeds aanwezig zijn, maar recent onderzoek kent een belangrijker functie toe aan *gestures*. McNeill (2000b: 7) zegt daarover: "In general, speech and gesture can jointly express the same core meaning and highlight different aspects of it. Together speech and gesture present a more complete version of the meaning than either accomplishes on its own." Dat komt overeen met wat Kendon (2000: 50) "utterance meaning" noemt: het samengaan van gesproken uitingen en *gestures* resulteert in een nieuw geheel van betekenis. *Gestures* hebben vaak een contextualiserende functie: ze maken de betekenis van een uiting meer precies. Ze kunnen echter ook extra inhoud toevoegen of pragmatische aspecten van de uiting uitdrukken die niet uit de

gesproken woorden blijken (cf. de *mano a borsa*-geste, zie onder). Voor Kendon hebben *gesture* en spraak dan ook een complementaire functie. Goldin-Meadow (2003) focust op *gesture-speech mismatches*, i.e. situaties waarin *gesture* en spraak verschillende informatie weergeven en zij komt tot de volgende conclusie over de rol van *gesture* in de communicatie:

> (G)esture and speech together form a single unified system and, within this system, are coexpressive. Both modalities conribute to a speaker's intended meaning, and the overall meaning is a synthesis of the information presented in the codified, linear, segmented speech mode and the information presented in the idiosyncratic, holistic, relational gestural mode.
> (Goldin-Meadow 2003: 87)

Wat hun vormelijke kenmerken betreft, kan er een onderscheid gemaakt worden tussen verschillende soorten gestes. Kendon (1988, geciteerd in Marschark 1994, McNeill 2000b, Sallandre 2003) onderscheidde een viertal types van gestes: gesticuleren, pantomime, emblemen en gebaren(taal). Het laatste type behoeft geen uitleg; McNeill (2000b: 1-2) geeft volgende voorbeelden van de andere types.

- **gesticulatie**
  Een spreker zegt: "He grabs a big oak tree and **bends it** way back". Voor hij aan de *gesture* begint, heeft de spreker de rechterhand naar voren en naar boven gebracht, terwijl de vingers een C-vormige greep voorstellen. De eigenlijke geste vindt plaats tijdens het vetjes gedrukte deel van de uiting: de hand beweegt alsof hij de denkbeeldige boom vastneemt en naar achteren buigt.
- **pantomime**
  Pantomime bestaat uit een beweging, vaak complex en sequentieel, die niet begeleid wordt door spraak. Een voorbeeld is het ronddraaien van een vinger in een neerwaartse cirkel als antwoord op de vraag: "Wat is een spiraal?"
- **embleem**
  Sterk geconventionaliseerde geste. Een voorbeeld van een embleem is het OK-gebaar, gevormd door een cirkel te maken met duim en wijsvinger, terwijl de rest van de vingers gestrekt is.

McNeill (2000b) toont hoe eigenlijk vier verschillende continua samenkomen in die classificatie: de relatie van *gestures* tot gesproken uitingen; hun relatie tot linguïstische kenmerken; hun relatie tot conventies; hun semiotische karakter. Onderstaande tabel toont hoe elk type *gesture* zich verhoudt binnen één specifiek continuüm.

Continuum 1: **Relationship to speech**

Gesticulation	**Emblems**	**Pantomime**	**Sign language**
obligatory presence of speech	optional presence of speech	obligatory absence of speech	ditto

Continuum 2: **Relationship to linguistic properties**

Gesticulation	**Pantomime**	**Emblems**	**Sign language**
linguistic properties absent	ditto	some linguistic properties present	linguistic properties present

Continuum 3: **Relationship to conventions**

Gesticulation	**Pantomime**	**Emblems**	**Sign language**
not conventionalized	ditto	partly conventionalized	fully conventionalized

Continuum 4**: Character of semiosis**

Gesticulation	**Pantomime**	**Emblems**	**Sign language**
global and synthetic	global and analytic	segmented and synthetic	segmented and analytic

(3.3) De vier types *gestures* binnen de vier continua van McNeill (2000b)

Gestes kunnen verschillen in hun relatie tot de gesproken uiting: gesticuleren gebeurt meestal synchroon met het spreken, maar pantomime en gebarentaal staan beide los van spraak. Verder verschillen *gestures* in hun graad van conventie, in de mate waarin zij een linguïstisch karakter vertonen en in hun semiotische aard als synthetische gehelen of analytische eenheden. Emblemen bijvoorbeeld zijn conventionele, cultuurspecifieke gestes met een vaste vorm en een eigen betekenis. Voorbeelden zijn de opgestoken duim ('goed!') en het Italiaanse "mano a borsa"[15]. Cogill-Koez (2000b: 224) wijst erop dat dergelijke emblemen geen enkele iconische waarde vertonen: "there is nothing about the ringed index finger and thumb of the familiar 'OK' gesture that visually represents the structure of the idea 'that's good'". Daarom beschouwt zij dergelijke emblemen als vergelijkbaar met gebaren uit het vaste lexicon van een gebarentaal. Ook Duncan (2003: 261) onderschrijft dat: "This is gesture with the properties of being socially constituted, conventionalized, and produced in accord with category-specific standards of form." Van iconische co-verbale gesticulatie beweert Cogill-Koez daarentegen dat zij niet uit discrete elementen bestaat (2000b: 225). Ook McNeill (2000b) noemt dergelijke *gestures* globaal en synthetisch[16]. Hij definieert die termen als

[15] Kendon (2000) heeft Italiaanse gestes onderzocht. Eén typische geste is de "mano a borsa" (of de "geldbuidelhand" (= O^ in bijlage 3): "The *mano a borsa* (...) seems to be used in association with asking a question when that question arises because the speaker finds that he cannot take his expectations for granted, or when he finds that he is faced with some information, also shared by others, for which there is no apparent explanation. If the speaker asks a question simply as an attempt to gain needed information which he does not have but assumes another may possess, he does not use this gesture." (Kendon 2000: 56).

volgt. "Globaal" verwijst naar "the fact that the determination of meaning in a gesticulation proceeds in a downward direction. The meanings of the 'parts' are determined by the meaning of the whole" (McNeill 2000b: 6). "Synthetisch" houdt in dat "a single gesticulation concentrates into one symbolic form distinct meanings that can be spread across the entire surface of the accompanying sentence" (McNeill 2000b: 6).

Duncan geeft aan dat *gesture* niet modaliteitsspecifiek hoeft te zijn, zoals uit de classificatie van McNeill (2000b) wel naar voren blijkt te komen. Zij is het niet met McNeill eens en breidt het begrip uit tot al het mogelijke niet-linguïstische gedrag tijdens een gesproken uiting: "During spoken language production, a pattern of behavior is considered gestural, regardless of whether it is produced by mouth or hands, to the extent that its form derives from semiotic principles other than those that structure the categorically contrastive, socially constituted, conventionalized signs of language." (Duncan 2003: 261) Wat bijvoorbeeld onder de non-manuele vormen van *gesture* valt, is prosodie en intonatie in gesproken taaluitingen. Duncan (2003: 261) verwijst naar Bolinger (1986): "he catalogued many instances in which a particular intonational contour contributes as much to the interpretation of the meaning of an utterance as do the sequentially arranged morphemes and syntactic units." Dat impliceert dat in gesproken taaluitingen gestuele en linguïstische informatie ook langs hetzelfde kanaal meegedeeld kunnen worden.

3.5.2. Gesture in gebarentalen

Gezien de alomtegenwoordigheid van *gesture*-gebruik in gesproken talen hebben onderzoekers zich afgevraagd of gebarentalen in hun gebruik ook een gestuele component vertonen. Duncan (2003: 263) onderscheidt drie mogelijkheden in de combinatie van *gesture* en gebaren (cf. ook Quinto-Pozos 2002: 169). Ten eerste kunnen gebaren en *gestures* simultaan geproduceerd worden, zodat gebarentaaluitingen tegelijkertijd eigenschappen van beide semiotische systemen vertonen. Daarvan heb ik in § 3.4 over classifiers reeds een voorbeeld gegeven. Sommige onderzoekers beschouwen niet alle componenten van classifierconstructies als linguïstische elementen. Zo zouden de handvormen in classifiers wel tot een – min of meer – gesloten inventaris behoren, maar locaties zouden analoog bepaald zijn en dus gestueel (Schembri 2002, Emmorey & Herzig 2003, Liddell 2003a). Ook directionele gebaren die congruentie met subject en/of object vertonen, zouden deels uit linguïstische en deels uit gestuele elementen (de locaties) bestaan (Liddell 2000, 2003b). Over pronomina zegt Liddell (2003b: 355) het volgende: "the *need* to point is part of grammatical knowledge but the specific direction of pointing is not."

[16] Voor de volledigheid wil ik hier nog vermelden dat Supalla (2003: 256) naar recent onderzoek verwijst dat zou aantonen dat ook *gesture* een meer discrete en componentiële structuur zou vertonen dan tot nu toe aangenomen.

Ten tweede kan een simultane productie van gestuele en linguïstische informatie ook door verschillende articulatoren gebeuren, zoals de uitdrukking van affect op het gezicht in combinatie met standaardgebaren, of bewegingen van het lichaam die extra mimetische informatie geven bij een vast gebaar (bv. een wiegende beweging van het lichaam terwijl de handen het gebaar DANSEN vormen). Ten derde is het mogelijk dat gebaren en *gestures* elkaar afwisselen. Intermezzo's van gestuele communicatie zijn de mimetische demonstraties die gebaarders soms geven tussen standaardgebaren door, zoals de beschrijving van een bepaalde locatie of van een persoon (Klima & Bellugi 1979, Emmorey 1999, Duncan 2003). Onder dergelijke "mimetische demonstraties" vallen o.a. die constructies die o.a. Liddell (2003b: 157) en Vermeerbergen et al. (te verschijnen) onder de term "constructed action" vatten. Vermoedelijk is het iconisch-analoge karakter van mimetische demonstraties veel hoger dan van andere, meer gestandaardiseerde classifierconstructies. Cogill-Koez zou beide vormen onder de noemer van visuele representatie classificeren, cf. § 6.2.

Het behoeft geen uitleg dat het afbakenen van *gestures* in de gestueel-visuele modaliteit niet eenvoudig is, zeker wanneer linguïstische en gestuele informatie via hetzelfde kanaal worden doorgegeven: "If, for the sake of the argument, we posit that gestures are paralinguistic elements that alternate with formal linguistic units (morphemes, words), how does one go about defining what is gestural and what is linguistic (or morphemic) in signed languages where both types of communication involve the same articulators?" (Quinto-Pozos 2002: 169) Verschillende auteurs hebben reeds criteria opgesteld om linguïstische van gestuele of mimetische communicatie te kunnen onderscheiden (Klima & Bellugi 1979, Johnston & Schembri 1999, Cogill-Koez 2000a, Cuxac 2000). Blikrichting, duur, fonetisch-fonologische vormenrijkdom en inzet van het hele lichaam zijn mogelijke indicaties.

Goldin-Meadow vermeldt enkele verschillen tussen de *gestures* van sprekers en van gebarentaalgebruikers. De *gestures* van gebarentaalgebruikers zijn volgens haar conventioneler en veel vaker emblematisch (2003: 203). Bovendien worden de *gestures* in gebarentaalgebruik veel bewuster ingezet dan *co-speech gesture*. Toch, zo beweert Goldin-Meadow, zijn er ook in gebarentaalgebruik andere elementen die een met *co-speech gesture* vergelijkbaar gestueel karakter vertonen, maar die elementen betreffen steeds andere lichaamsdelen dan de handen, zoals bv. de mondbewegingen van gebaarders.

HOOFDSTUK 4

Iconiciteitsmodellen voor gebarentalen: Taub en Van der Kooij

4

In het vorige hoofdstuk heb ik enkele vroege aanzetten tot theorievorming over iconiciteit besproken. Ik heb de discussie verbreed door een thematische bespreking van classifieronderzoek en van de verbanden tussen gesture en iconiciteit. In de volgende twee theoretische hoofdstukken – dit hoofdstuk en hoofdstuk zes – ga ik uitvoerig in op vier recente theorieën die een centrale rol toedichten aan iconiciteit. Op grond van belangrijke overeenkomsten groepeer ik de theorieën telkens per twee. Enerzijds bespreek ik in dit hoofdstuk het fonologische model van Van der Kooij (2002), met als belangrijke invloed het werk van Taub (2001a), en anderzijds zijn er de modellen van Cuxac (1996, 2000) en Cogill-Koez (2000a, 2000b) die ik in hoofdstuk zes behandel.

Van der Kooij (2002) biedt met het dependentiemodel niet alleen een gedegen fonologische analyse, maar zij biedt ook een antwoord op de vraag hoe men in de gebarentaalfonologie aan de motivatie van vele vormelementen een plaats kan geven. Zij onderkent de invloed van iconiciteit op de vorm van vele gebaren en voorziet hiervoor in haar model twee mechanismen: semantische implementatieregels en fonetische prespecificatie. Op die wijze vrijwaart ze de fonologische structuur van iconische invloeden, met name door de gemotiveerde vormelementen naar de fonetiek te verwijzen. Het lexicale model van Van der Kooij vertoont overeenkomsten met het *Analogue Building*-model van Taub (2001a). Taub toont hoe iconische gebaren door analogievorming tot stand komen en zij analyseert de diverse relaties tussen concepten, visuele beelden en lexicale elementen. Om het voorstel van Van der Kooij ten volle te kunnen kaderen bespreek ik eerst het model van Taub.

4.1 Taub (2001): "analoogvorming" in iconiciteit en metaforen

Voor haar theorie over metaforen ontwerpt Taub (2001a) een model dat de werking van iconiciteit in gebarentalen, meer bepaald de creatie van iconische gebaren, moet verklaren: het *Analogue-Building Model of Linguistic Iconicity*. Ik zal het model verder "AB-model" noemen. Het proces van "analogue building" wordt vertaald als "analoogvorming".

Het werk van Taub situeert zich binnen het framework van de cognitieve linguïstiek. Zij wijst op de noodzaak van een cognitief-linguïstisch standpunt om iconiciteit als fenomeen te kunnen behandelen en ze zet zich – net zoals de cognitieve linguïstiek in het algemeen – vooral af tegen formalistische, op regels gebaseerde linguïstiek, waarmee ze doelt op de modellen die uit de generatieve traditie zijn voortgekomen (2001a: 10-13). Zij geeft verschillende

redenen op voor het belang van een cognitief standpunt, waarvan ik hier de twee belangrijkste weergeef. In de cognitieve linguïstiek worden taal en cognitie niet als twee aparte, autonome domeinen beschouwd, taalstructuren zijn veeleer van dezelfde aard als andere cognitieve structuren. Verder zijn ook de verschillende deelgebieden binnen een taal niet onafhankelijk van elkaar. In de woorden van Taub zelf:

> Just as language is not assumed to be autonomous from general cognition, the pieces of language are not seen as autonomous from each other. First of all, *meaning* is not separated off from *form*. Of course it is possible to consider the form patterns of a language (e.g., what sounds a spoken language allows) and the meaning patterns of a language (e.g., how many color distinctions it makes) separately from each other; these constitute the phonology and semantics of cognitivist theories. But there is no autonomous syntax, where forms are arranged into patterns without regard to their meaning.
> (Taub 2001a: 13-14)

In formele, op de generatieve grammatica gebaseerde taalmodellen en in het linguïstisch structuralisme is de scheiding tussen vorm en betekenis wel heel strikt. Dat maakt het volgens Taub voor dergelijke modellen moeilijk om iconische taalstructuren te verklaren. In de cognitieve visie zijn vorm en betekenis nauw met elkaar verbonden. Bovendien kenmerkt de cognitieve taalkunde zich sowieso door een sterke focus op semantiek – de cognitieve taalkunde is "semantics-driven" (Taub 2001a: 17). Betekenis is daarbij sterk verbonden met de structuur van ons denken en kan niet losgemaakt worden van andere vormen van kennis, zoals bijvoorbeeld onze ervaringen als lichamelijke wezens ("embodied beings").

Al deze elementen maken, zo besluit Taub, een cognitief taalmodel tot een bijzonder geschikt instrument om de fenomenen iconiciteit en conceptuele metaforen in gebarentalen te beschrijven. Ten eerste verwijst de term iconiciteit in zijn basisbetekenis naar een voor vele linguïstische modellen problematische associatie tussen vorm en betekenis/referentie. Een cognitivistische benadering biedt een uitkomst, aangezien zij vorm en betekenis niet als twee onafhankelijke domeinen beschouwt. Ten tweede wijzen conceptuele metaforen op een samenhang tussen taal en denken, wat hen tot een uitgelezen thema voor cognitief linguïstisch onderzoek maakt (cf. Lakoff & Johnson 1980). Tenslotte is er ook nog de lichamelijke en ervaringsgerichte inbedding van taal in de cognitieve linguïstiek. Zeker in het geval van gebarentalen, waar hele delen van het lichaam zowel linguïstische uitdrukkingsmiddelen zijn als dat ze dienen voor het uitvoeren van dagdagelijkse activiteiten, biedt een dergelijk standpunt interessante perspectieven.

4.1.1. Iconiciteit: een mapping tussen twee concepten

Taub definieert het begrip iconiciteit als volgt: het is "the existence of a structure-preserving mapping between mental models of linguistic form and meaning" (Taub 2001a: 23). Ik zal die definitie hieronder stap voor stap verklaren. Het voorkomen van een gelijkenis tussen vorm en betekenis in een taalteken impliceert niet noodzakelijk dat het waarnemen van de vorm van dat teken voldoende is voor het begrijpen van de betekenis. Met andere woorden, iconische woorden en gebaren zijn niet steeds transparant, zie § 2.2.1 over iconiciteit en transparantie. Dat betekent dat factoren als cultuur en conceptualisering bij de definitie van het begrip iconiciteit in rekening moeten worden gebracht. Taub geeft aan dat we iconiciteit niet gewoon als een relatie tussen taalteken en referent mogen beschouwen, maar dat het daarentegen om een conceptuele relatie gaat. "(W)e can see the need for a definition of iconicity that takes culture and conceptualization into account. Iconicity is not an objective relationship between image and referent; rather, it is a relationship between our mental models of image and referent. These models are partially motivated by our embodied experiences common to all humans and partially by our experiences in particular cultures and societies." (Taub 2001a: 19-20)

De gelijkenis die we waarnemen tussen een referent en een taalteken heeft te maken met de structuurbehoudende overeenkomsten tussen onze mentale modellen van die twee elementen. Die nadruk op de mentale modellen kunnen we vergelijken met de mentale voorstelling van de betekenis (= de interpretant) die Peirce onderscheidt.

> This means that for each entity, we figure out its relevant parts and the relations between the parts: This is the perceived structure of the entity. Then, given the structure of one entity, we look for corresponding structure in the other entity. The more correspondences we can find, the more we believe the two entities resemble each other. (Taub 2001a: 22)

Taub geeft het voorbeeld van de gelijkenis tussen een paar menselijke benen en de V-handvorm (= gestrekte en gespreide index en middenvinger). Beide bestaan uit twee lange dunne elementen, in het geval van de benen met één gewricht in het midden, in het geval van de vingers met twee gewrichten. We zouden, zo zegt Taub, allerlei bizarre correspondenties tussen de benen en de vingers kunnen verzinnen (bv. de rechtervoet komt overeen met de hele index), maar het meest natuurlijke bij de vergelijking van twee elementen is om correspondenties op te stellen die de structuur van beide zoveel mogelijk behouden (bv. de rechtervoet komt overeen met het onderste deel van de middenvinger). Zo wordt het snelst duidelijk wat de overeenkomsten en de verschillen tussen de twee elementen zijn. Een paar benen en een V-hand vertonen dus gelijkenissen, maar men mag niet uit het oog verliezen dat er ook belangrijke verschillen zijn. Van fundamenteel belang is echter vooral de geprojecteerde gelijkenis tussen beide elementen, en die geprojecteerde gelijkenis is van structurele aard.

Het geheel van overeenkomsten tussen twee elementen wordt in de cognitieve linguïstiek ook wel met de Engelse term "mapping" benoemd. Die term is oorspronkelijk afkomstig uit de wiskunde en wordt daar vertaald als "afbeelding". Om mogelijke verwarring met visuele voorstellingen van gebaren te vermijden, zal ik de Engelse term verder blijven gebruiken.

4.1.2. Het Analogue-Building-model zelf

De idee van de structuurbehoudende *mapping* tussen twee eenheden is fundamenteel voor het *Analogue Building*-model dat Taub ontwikkelt. Dat model bestaat uit drie stadia die in figuur (3.1) voor het ASL-voorbeeld TREE gevisualiseerd worden: beeldselectie ("image selection"), schematisering ("schematization") en encodering ("encoding").

(4.1) Het *Analogue Building*-model (Taub 2001a: 44)

Aangezien het VGT-gebaar BOOM identiek is aan het ASL-gebaar TREE, zal ik het model hier ook aan de hand van dat voorbeeld bespreken.

Het proces van analoogvorming begint bij een concept waarvoor een talige uitdrukking gevonden moet worden, in dit geval het concept "boom". Aan dat concept beantwoordt een amalgaam van encyclopedische en zintuiglijke informatie.

> For example, the concept "tree" probably contains images from many different sensory modalities: visual images of various tree species and individuals, tactile images of how bark and leaves feel, auditory images (for hearing people) of leaves rustling and branches groaning in the wind, kinesthetic images of climbing trees or cutting wood, even images of smells and tastes associated with trees. Along with this plethora of sensory images, there is no doubt encyclopedic information about how trees grow from seeds or cuttings, their life cycles, their uses, and so on. (Taub 2001a: 45)

In het stadium van de beeldselectie wordt uit al die informatie één zintuiglijk beeld gekozen om voor het gehele concept te staan. Dat beeld moet een verschijningsvorm hebben die de taal kan weergeven, i.e. visueel voor gebarentalen en auditief voor gesproken talen. Voor zowel ASL als VGT is een beeld gekozen van

een boom met een stam en een kruin, die op een vlakke bodem groeit. Dat beeld wordt vervolgens verder geschematiseerd. Dat houdt in dat het gereduceerd wordt tot een vorm die door de taal weergegeven kan worden. Voor het voorbeeld "boom" betekent dat dat drie componenten overblijven: een effen oppervlak, een langwerpige verticale vorm die daaruit vertrekt, en een complexe vertakkende structuur daarbovenop. Taub (2001a: 47) verwijst naar Slobin (1996) die dit proces van categorisering "thinking for speaking" noemde, "where we cast our thoughts into the specific mold that our language finds easy to represent". De laatste stap, de encodering, is de omzetting van het schema in concrete talige structuren die de eigenschappen van het beeld zoveel mogelijk bewaren. Het resultaat hiervan is "an iconic form-meaning pairing" (Taub 2001a: 47). In concreto staat de gespreide sterke hand voor de takken van de boom, de arm tot de elleboog stelt de boomstam voor en de zwakke hand die de sterke hand ondersteunt, representeert het grondoppervlak.

Taub wijst erop dat er in de encodering van beeldschema's twee niveaus zijn waarop talen enigszins "arbitraire" keuzes maken en waardoor de iconische vormen zich aan de conventies van een specifieke taal aanpassen. Ten eerste beschikt elke (gebaren)taal over een reeks conventionele bouwstenen om geschematiseerde beelden te representeren. Taub (2001a: 48) noemt die bouwstenen "iconic image-schematic items". Ze staan voor een combinatie van een semantische categorie (bv. "vlak", "groot", "vertakkend") en een fonetische vorm ("horizontale voorarm", "rechtopstaande voorarm", "gespreide hand"). De verbinding van een betekeniscategorie met een vorm is volgens Taub taalspecifiek en wel om de volgende drie redenen:

> (T)he semantic categories are language-specific (though in a broad sense, they may be similar cross-linguistically because of universals in the human perceptual system); the phonetic forms are taken only from the allowable forms of that language; and the language uses only a conventionally established subset of the form-meaning pairs that resemble each other. (Taub 2001a: 49)

Niet enkel zijn dus de semantische categorieën én de fonetische vormen op zich taalspecifiek, ook het samengaan van één specifieke betekeniscategorie met één fonetische vorm is conventioneel bepaald. Dat houdt in dat uit meerdere gelijkende mogelijkheden vaak slechts één keuze de juiste is. Taub geeft het ASL-voorbeeld DEGREE ('universitaire graad') dat voorgesteld wordt door het concrete symbool van het verkrijgen van een academische graad, met name het diploma. De bO+-handvorm (een geronde duim en index die elkaar aanraken) wordt gebruikt om de cilindervormige omtrek van een opgerold diploma weer te geven. Drie andere ASL-handvormen vertonen een geronde vinger (middenvinger, ringvinger en pink) in contact met de duim, maar geen van die handvormen kan gebruikt worden als "cylinder-tracer" (Taub 2001a: 49).

De tweede "arbitraire keuze" die gebarentalen in het analoogvormingsproces kunnen maken, is het lexicaliseren van iconische beeld-schema's. Bepaalde com-

binaties van vorm en betekenis worden bevroren als conventionele elementen van de woordenschat van een taal. In het geval van het gebaar BOOM is dat zowel in ASL als VGT gebeurd. Taub voegt daaraan toe dat, eens een woord of gebaar gelexicaliseerd is, het kan voorkomen dat taalgebruikers de iconische origine uit het oog verliezen.

Taub ontwikkelde het AB-model om de creatie van iconische items in gesproken en gebarentalen te kunnen representeren. Voor toepassing van het model op voorbeelden uit gesproken talen verwijs ik naar Taub (2001a) zelf. In geen geval is het model bedoeld om weer te geven wat er in de geest van de taalgebruiker gebeurt, telkens hij of zij een iconisch taalelement gebruikt. Ook de verschillende stadia die in het AB-model onderscheiden worden, dienen enkel ter verduidelijking van de verschillende elementen in de analoogvorming. Zij hebben geenszins betrekking op een sequentie van mentale processen in de geest van de taalgebruiker.

Hierboven heb ik het model toegelicht aan de hand van een voorbeeld van "pure iconiciteit", zoals Taub het noemt.

> Let me give a strict definition of those items which I consider purely iconic. In iconic items, some aspect of the item's physical form (shape, sound, temporal structure, etc.) resembles a concrete sensory image. That is, a linguistic item that involves only iconicity can represent only a concrete, physical referent (...). Thus, ASL TREE (...), whose form resembles the shape of a prototypical tree, is purely iconic: Its form directly resembles its meaning.
> (Taub 2001a: 20-21)

Pure iconiciteit komt met andere woorden enkel voor bij referenten die we rechtstreeks met onze zintuigen kunnen waarnemen. Taub onderscheidt één groep van uitzonderingen op die regel en dat zijn gebaren zoals het bovenvermelde DEGREE waar een concreet object voor een abstract gegeven gebruikt wordt. Ook dergelijke gebaren worden nog tot de pure iconiciteit gerekend, aangezien ze het beeld van een "tastbare" referent voorstellen. Naast de puur iconische gebaren zijn er echter ook gebaren waar niet enkel iconiciteit speelt, met name metaforen. Het AB-model is ook uiterst geschikt om het ontstaan van metaforen te representeren.

4.1.3. Metaforen in het AB-model: een dubbele mapping

Bij metaforen in gesproken talen is er een vergelijking tussen twee concepten, die daarin bestaat dat woorden van het brondomein gebruikt worden om het doeldomein te beschrijven. Taub (2001a: 94) geeft de volgende Engelse voorbeeldzinnen die volgens haar uiting geven aan de metafoor COMMUNICATING IS SENDING: "They use the vocabulary of *throwing and catching objects* to talk about *communicating ideas*."

We were *tossing* some ideas *back and forth*.
I couldn't *catch* what you said.
That *went right by me*.
I couldn't *get* my point *across*.
I can't *get* that idea *into my head*.
I finally *got through to him*.

Taub geeft aan dat metaforisch taalgebruik in ASL anders is en dat metaforen door *twee mappings* gevormd worden: ten eerste een metaforische *mapping* van het concrete naar het abstracte domein en ten tweede een iconische *mapping* tussen het concrete brondomein en de linguïstische vormen. Het resultaat is dat "the target domain is actually presented using an iconic depiction of the source domain" (Taub 2001a: 97)[17]. Taub geeft het ASL-voorbeeld van I-INFORM-YOU. In dit gebaar starten de twee gesloten handen bij het voorhoofd van de gebaarder om vervolgens te openen en te spreiden tijdens een voorwaartse padbeweging. Een puur iconische interpretatie van dat gebaar zou zijn dat de gebaarder objecten uit zijn voorhoofd doorgeeft aan de gesprekspartner. Andere ASL-gebaren die verwijzen naar de communicatie van ideeën, zoals THINK-PENETRATE ('to get one's point across'), OVER-MY-HEAD en IT-WENT-BY-ME Taub (2001a: 103), vertonen een vergelijkbare vorm, met name het bewegen van objecten naar of weg van het hoofd. Dat doet vermoeden dat er in ASL ook een metaforische associatie bestaat tussen het brondomein van het zenden van objecten en het doeldomein van het communiceren van ideeën. De dubbele *mapping* van I-INFORM-YOU ziet er dan volgens Taub als volgt uit.

	ICONISCHE *MAPPING*	**METAFORISCHE *MAPPING***
ARTICULATORS	**BRONDOMEIN**	**DOELDOMEIN**
[Null]	Objecten	Ideeën
Voorhoofd	Hoofd	Geest
O^-handvorm	Een object vasthouden	Een idee overwegen
O^ tegen voorhoofd	Object in het hoofd	Idee
O^ opent en beweegt naargesprekspartner	Een object naar iemand gooien	Een idee aan iemand meedelen
Plaats van de gebaarder	De zender	Persoon met een idee
Plaats van de gesprekspartner	De ontvanger	Persoon aan wie idee meegedeeld wordt

(4.2) De dubbele *mapping* voor I-INFORM-YOU (naar Taub 2001a: 103)

[17] Vreemd is dat Taub het hier heeft over een *mapping* van het concrete naar het abstracte domein, terwijl de klassieke cognitief-linguïstische invulling van metaforen toch "het uitdrukken van iets abstracts in concrete termen" is (cf. Lakoff & Johnson 1980). Ook de termen "brondomein" en "doeldomein" in schema (4.2) en de leesrichting van dat schema lijken erop te wijzen dat Taub het concrete domein als de bron ziet en het abstracte als het doel. Het concrete concept heeft natuurlijk tot doel het abstracte concept te realiseren, maar als de focus ligt op het ontstaan van een metaforisch gebaar moet het abstracte concept toch als brondomein gelden.

Opvallend is dat dit schema van rechts naar links te lezen is, in tegenstelling tot het schema in (4.1), tenminste als het schema in (4.2) ook staat voor het ontstaan van een metaforisch gebaar: een abstract concept wordt omgezet in een concreet concept dat dan via een visueel beeld iconisch afgebeeld wordt in specifieke taalvormen (cf. ook voetnoot 17). Onder het doeldomein zijn alle elementen opgenomen die deel uitmaken van de communicatie van een idee. In een eerste metaforische *mapping* wordt dat abstracte doeldomein vergeleken met een concreet brondomein, het gooien van objecten. In de middelste kolom wordt voor elk element uit het doeldomein een equivalent uit het brondomein voorzien. De tweede *mapping* is van iconische aard: van het concrete brondomein wordt een schematisch beeld gevormd en dat beeld wordt omgezet in talige vormen. In bovenstaand schema worden de onderdelen van het visuele beeld rechtstreeks met vormelementen verbonden (door Taub misleidend "articulators" genoemd). Bij de andere ASL-gebaren uit het veld "communiceren van ideeën" (cf. de bovengenoemde voorbeelden) is de metaforische *mapping* dezelfde, maar de iconische *mapping* verschilt[18].

Wat metaforisch taalgebruik in ASL betreft (en vermoedelijk ook in andere gebarentalen, cf. bijvoorbeeld Brennan 1990 voor BSL), wil ik besluiten met de belangrijke opmerking van Taub dat gebarentaalmetaforen heel vaak leiden tot nieuwe vormen, veeleer dan dat zij extensies zijn van bestaande gebaren. Wanneer ze wel gebaseerd zijn op bestaande gebaren, dan komt de metaforiek vaak voort uit een vormverandering van die gebaren, dit in tegenstelling tot gesproken talen waar een bestaand woord op basis van een *tertium comparationis* in de plaats van een ander woord gebruikt wordt.

> Rather than promoting the metaphorical use of existing signs (as in English), ASL's metaphorical/iconic system tends to either (1) create new signs, (2) allow creative modifications of existing signs, or (3) allow the establishment of a metaphorical scene or object that can be manipulated meaningfully throughout a discourse. (Taub 2001a: 98)

Het is belangrijk dat men zich bewust is van dit door Taub aangehaalde verschil bij het gebruik van de term "metafoor" in gebarentaalonderzoek. Aan de opmerking van Taub wil ik nog het volgende toevoegen. De voorbeelden van ASL-metaforen die zij zelf geeft, zijn vaak vaste, bestaande gebaren. Dat geeft aan dat delen van het vaste lexicon uit tendens (1), het creëren van nieuwe gebaren door middel van metaforen, zijn voortgekomen. Dat zijn precies die gebaren die in het model van Van der Kooij met de term "metaforische motivatie" benoemd worden (cf. § 4.2.3.4).

---

[18] Dat hoeft niet zo te zijn. Taub (2001a) geeft ook voorbeelden van metaforen die zowel hun metaforische als hun iconische mapping delen en van iconische gebaren en metaforische gebaren die enkel een iconische *mapping* delen.

4.1.4. Iconische relaties tussen taalvormen en beeldschema's in gesproken talen

Taub geeft een overzicht van iconische patronen in gesproken talen en gebarentalen. Ze focust daarbij vooral op de "encoding stage" van het AB-model, met andere woorden de mogelijke relaties tussen het schema en de talige vormen die uiteindelijk gekozen worden. Die relaties benoemt ze telkens met de formule "A-voor-B" iconiciteit, waarbij taalvorm A beeld B representeert (bv. "klank-voor-geluid"-iconiciteit waarbij een taalklank naar een geluid verwijst).

Taub onderscheidt drie algemene vormen van iconische representaties in gesproken talen: de oraal-auditieve modaliteit is volgens haar geschikt om "geluidsbeelden", "temporele beelden" en menselijke spraak iconisch weer te geven (Taub 2001a: 64).

Onder de "klank-voor-geluid"-iconiciteit vallen allerlei mogelijke onomatopeeën. Onomatopeeën kennen verschillende gradaties van conventionalisering: dat gaat van echt nieuwe vormen, zoals bv. "tsjoink" voor iets dat omvalt, over min of meer conventionele nabootsingen van een geluid, zoals bv. "ding-dong" voor het geluid van een deurbel, tot in het vaste lexicon opgenomen klanknabootsingen, zoals bv. "tsjilpen" en "knisperen". Taub onderscheidt ook nog een specifieke vorm van klank-voor-geluid-iconiciteit, waarbij de klanknabootsingen niet gewoon dienen ter nabootsing van een geluid in het taalgebruik, maar waarbij ze ook een linguïstische functie hebben. Dergelijke klanknabootsingen worden ook wel "ideofonen" genoemd. Taub verwijst naar het Japans: "For example, in Japanese, they are used to show subtle distinctions of meaning." (Taub 2001a: 64) Ook Crystal bespreekt de Japanse onomatopeeën en geeft aan dat ze van een andere aard zijn dan onomatopeeën in Europese talen:

> Japanese has over three times as many onomatopoeic expressions as English, and uses them to express a wider-ranging set of linguistic distinctions. Sound imitation (*giseigo*) is used to reflect physical, audible noises relating to the actions or movements of people, animals, and things. Manner imitation (*gitaigo*) refers to feelings and figurative expressions about objects and natural surroundings, in which sounds play no part. (Crystal 1997: 176)

"Tijd-voor-tijd"-iconiciteit komt voor "when the temporal characteristics of the speech stream are used to represent temporal characteristics of referent images" (Taub 2001a: 64). Op woordniveau komen twee types voor. Bij taalklanken die voor geluiden staan, komen de eerste klanken overeen met het begin van het geluid en de laatste met het einde van het geluid. Daarnaast is het ook mogelijk om een klank extra lang aan te houden om de lange duur van een gebeurtenis aan te duiden, zonder dat er klank-voor-geluid-iconiciteit mee gepaard gaat, bv. "We moesten laaaaaang wachten". Hetzelfde effect wordt bereikt door herhaling, bv. "En we moesten wachten en wachten en wachten". Op zinsniveau vinden we ook tijd-voor-tijd-iconiciteit: "the order of the clauses often represents the order in which the events in each clause occurred" (Taub 2001a: 65).

"Spraak-voor-spraak"-iconiciteit refereert aan het citeren van de uitspraken van een andere persoon, waarbij vaak niet enkel de woorden van die persoon, maar ook de uitspraak, de kwaliteit van de stem, de emoties etc. geïmiteerd worden.

4.1.5. Iconische relaties tussen taalvormen en beeldschema's in gebarentalen

In tegenstelling tot de eerder beperkte mogelijkheden tot pure iconiciteit in gesproken talen beschikken gebarentalen over een veel rijker potentieel aan iconische representaties. De belangrijkste reden daarvoor is dat veel concepten en referenten visuele en ruimtelijke eigenschappen vertonen, terwijl slechts een klein aantal concepten verbonden is met een specifiek geluid.

Algemeen, zo stelt Taub, kunnen wij iconiciteit in gebarentalen waarnemen omwille van de volgende analogieën die we vaststellen:

> In brief, ASL's iconic devices draw on our perception of hands, arms, and fingers as having overall shapes, locations, and movement; on our ability to "see" the path that a moving object traces out in space; on our knowledge that the signer's body is a human body, like other human bodies in shape and function; on our additional knowledge that animal bodies often resemble human bodies in shape and function; on our ability to recognize the body movements that go along with particular activities; on our perception that body gestures take place over time and in space; and on our knowledge of the movements of signing itself. (Taub 2001a: 67)

Taub onderscheidt tien verschillende relaties tussen beeldschema en linguïstische vormen in gebarentalen, maar zij geeft aan dat het niet om een exhaustieve lijst gaat. Ze illustreert die relaties met ASL-voorbeelden van zowel vaste gebaren als classifierconstructies en van zowel lexicale eenheden als grammaticale constructies. Hieronder zal ik de tien relaties opsommen en kort bespreken, waarbij ik zowel ASL-voorbeelden van Taub zal overnemen als eigen voorbeelden zal gebruiken. Dat geeft aan dat dezelfde patronen zowel in ASL als in andere gebarentalen voorkomen. Ook Taub (2001a: 67) vermeldt dat: "cross-linguistic surveys show that many of these devices are shared by other signed languages".

4.1.5.1. Referent-voor-referent: (aanwezige) referenten staan voor zichzelf

Objecten en personen die tijdens een gesprek in gebarentaal (en in gesproken taal) aanwezig zijn, representeren zichzelf. Om aan hen te refereren zal de gebaarder er gewoon naar wijzen. In gebarentalen zijn wijzende gebaren ook in het lexicon en in de grammatica opgenomen. Voorbeelden uit het lexicon zijn de typische autoreferentiële gebaren. Dat zijn gebaren waarbij de locatie waarnaar gewezen wordt gelijk is aan de referent van het gebaar, bv. gebaren voor lichaamsdelen. Op grammaticaal vlak is er het pronominale systeem van ASL en de meeste andere gebarentalen (waaronder VGT): dat systeem bestaat uit wijsgebaren die zowel naar aanwezige als naar afwezige, gelokaliseerde

referenten kunnen verwijzen. Ik wil er hier even aan herinneren dat niet alle auteurs het pronominale systeem in gebarentalen als grammaticaal of morfologisch beschouwen, cf. Liddell (2003b).

4.1.5.2. Vorm-voor-vorm

In de "vorm-voor-vorm"-iconiciteit stelt de handconfiguratie van het gebaar de vorm van de referent voor. Deze vorm van iconiciteit komt veelvuldig voor in classifierconstructies (cf. de "entiteitsclassifiers" in o.a. Vermeerbergen 1999 en Zwitserlood 2003), maar ook in het bevroren lexicon. Taub (2001a: 69-70) neemt een continuüm waar in de verschillende vorm-voor-vorm-configuraties. Dat continuüm varieert volgens haar van in hoge mate geschematiseerde configuraties, zoals de "vehicle classifier" in ASL (3-hand) en de 1-hand voor een persoon, tot minder geschematiseerde en meer gedetailleerde configuraties, zoals de handconfiguratie in het gebaar BOOM en de omgekeerde V-hand voor menselijke benen[19].

4.1.5.3. Pad-voor-pad

Wanneer de articulator de vorm van de referent aanneemt (= vorm-voor-vorm), kan de padbeweging van die articulator refereren aan de beweging die de referent van een gebaar maakt. Dat is pad-voor-pad-iconiciteit. Zo kan de persoonclassifier 1-hand traag zigzaggend naar voren bewegen om aan te geven dat een persoon van de ene kant van de straat naar de andere kant waggelt. De vorm van de articulator (1-hand) staat voor de vorm van de referent, de beweging staat voor de beweging van die referent.

Deze vorm van iconiciteit kunnen we ook meer algemeen "beweging-voor-beweging" noemen, aangezien niet enkel padbewegingen, maar ook oriëntatieveranderingen en handinterne bewegingen voor de beweging van een referent kunnen staan.

4.1.5.4. Lichaam-voor-lichaam

Een heel specifieke vorm van iconiciteit is de voorstelling van (menselijke en niet-menselijke) lichaamsdelen. Bepaalde "lichaam-voor lichaam"-iconiciteit is gebaseerd op vormgelijkenis, terwijl andere vormen dan weer op zowel vormgelijkenis als overeenkomst in functie teruggaan. Taub (2001a: 72) onderscheidt verschillende types: "The signer's articulators can represent human body parts of the same type (e.g., hands representing hands), animal body parts that correspond to the signer's articulators on the basis of an overall

[19] Ik zou de 1-classifier voor "persoon" en de omgekeerde V-classifier voor de benen van een persoon niet als voorbeelden van de twee uiterste polen op het continuüm geschematiseerd versus gedetailleerd beschouwen. Hoewel de twee vingers van de omgekeerde V-hand iets meer detail tonen, doordat zij weergeven dat de benen van een persoon bewegen tijdens het stappen, is ook die classifier sterk geschematiseerd.

mapping between the two body types (e.g., hands representing forepaws), and human or animal body parts that do not correspond to the signer's articulators (e.g., hands representing human feet)."

Een andere vorm van lichaam-voor-lichaam-iconiciteit bestaat daarin dat het lichaam van de gebaarder gebruikt wordt om het lichaam van een andere persoon te representeren. Dat is het geval in rolneming, waarbij de gebaarder de rol overneemt van een personage waarover hij of zij vertelt, maar ook in gelexicaliseerde gebaren, bv. voor bepaalde sporten of activiteiten.

Sterk geconventionaliseerde vormen van lichaam-voor-lichaam-iconiciteit zijn de zogenaamde manipuleerclassifiers (cf. o.a. Vermeerbergen 1999, Zwitserlood 2003). "In these, the signer describes or names objects by showing interactions with them. In many or most cases, the object itself is not directly represented by the articulators; instead, the articulators form stylized versions of the handshapes and body movements needed to manipulate the object." (Taub 2001a: 76)

Voorbeelden uit de VGT zijn:

- de T-hand (cf. bijlage 3) voor kleine objecten
  in THEE verwijst de T-hand naar het laten zakken van een theebuiltje
  in BRIL verwijzen de twee T-handen naar het opzetten van een bril
- de S-hand voor grotere, stevigere objecten
  in TENNIS verwijst de S-hand naar het vasthouden van een tennisracket
  in SKIËN verwijzen de twee S-handen naar het vasthouden van skistokken

4.1.5.5. Pad-voor-vorm

De vier hierboven besproken vormen van iconiciteit zijn gevallen waar de vorm en configuratie van de articulator voor de vorm van de referent staan (cf. *substitutive depiction* in Mandel 1977). Er is echter, zo stelt Taub, nog een tweede iconische strategie, waarbij de articulator een beweging door de ruimte maakt en op die wijze door de padbeweging de vorm van de referent beschrijft. Mandel benoemde die vorm van iconiciteit met de term *virtual depiction*, in de literatuur ook *tracing size and shape specifiers (SASSes)* genoemd (Supalla 1986, in: Zwitserlood 2003: 151), Taub heeft het over "pad-voor-vorm"-iconiciteit. Bij deze strategie wordt de beweging ingezet om de vorm van de referent te beschrijven. Dat impliceert dat de gebaarder geen mogelijkheid heeft om tegelijk ook de beweging van die referent weer te geven.

Taub geeft aan dat er verschillende conventionele *tracers* zijn, i.e. handvormen die gebruikt worden om de contouren van een referent te beschrijven: "For example, index fingers trace out lines, flat hands with fingers together (the B-shape) trace out planes, curved hands (the C-shape) trace out curved surfaces, and thumb-and-forefinger circles (the F-shape) trace out small cylinders." (Taub 2001a: 76) Opvallend is dat de *tracers* verschillen al naargelang ze de contouren van de referent eendimensionaal, tweedimensionaal of driedimensionaal voorstellen. Verschillende dimensies worden gecreëerd door specifieke padbewegingen (zoals een opeenvolging van twee rechte padbewegingen door

de twee handen in het gebaar HANDDOEK die de rechthoekige vorm van een handdoek aanduiden) en daarnaast door de vorm van de hand zelf. Een T-hand die een lijn trekt, zoals in ZIN en METEN, geeft één dimensie weer. De vlakke B-hand in TAPIJT en PLAFOND beschrijft echter een tweedimensionaal oppervlak en in OLIFANT zorgen de O-hand samen met de golvende padbeweging naar beneden voor een volume met drie dimensies. Het feit dat beweging en handvorm samen bepalen hoeveel dimensies de *tracers* aanduiden, heeft als gevolg dat een handvorm in verschillende gebaren verschillende dimensies kan weergeven, bv. de B-hand in TAPIJT (tweedimensionaal) en in TAFEL (driedimensionaal).

Hieronder geef ik enkele VGT-voorbeelden en als we de voorbeelden vergelijken met het bovenstaande citaat van Taub, dan blijken ook hier weer de cross-linguïstische overeenkomsten.

(eendimensionaal) ZIN, METEN

(eendimensionaal) TRAJECT, RIJ

(tweedimensionaal) GEZICHT, DIENBLAD, PIL, HANDDOEK

(tweedimensionaal) TAPIJT, MUUR

(tweedimensionaal) HEMD, RECHTHOEK, BONEN, KOMEET, VLINDERDAS, SLIP

(tweedimensionaal) TICKET, TONG, BAKKEBAARD

(eendimensionaal) BANKKAART, CHOCOLADE

(driedimensionaal) MACARONI, ASPERGE

(driedimensionaal) PREI, FRIKANDEL, BANAAN

(driedimensionaal) OLIFANT, DARM, BEEN, BOOMSTAM, BIL[20]

(4.3) VGT-voorbeelden van *tracers*

[20] In het gebaar BOOMSTAM vormen de twee C-handen samen een cirkel die voor de omtrek van een stam staan, terwijl in de tweehandige gebaren BEEN en BIL de twee C-handen elk één been of bil voorstellen.

4.1.5.6. Ruimte-voor-ruimte

De "ruimte-voor-ruimte"-iconiciteit is een heel ruime categorie. De mogelijkheden tot representatie in de gebarenruimte van een "mental space", reëel of imaginair, zijn heel divers. Ruimte-voor-ruimte is bijvoorbeeld te vinden in zowel vorm-voor-vorm- als pad-voor-vorm-iconiciteit. In beide vormen van iconiciteit is er een structuurbehoudende *mapping* tussen de gebarenruimte en een mentale ruimte, die daarin bestaat dat relatieve afstanden, richtingen en verhoudingen tussen verschillende locaties behouden blijven. Deze *mapping* kan beperkt zijn tot enkel dat deel van de ruimte dat door het iconische gebaar wordt ingenomen.Taub illustreert dit met de volgende voorbeelden:

> For example, in TREE, the spread fingers of the dominant hand are above and adjacent to the dominant forearm rather than directly adjacent to the non-dominant forearm; this corresponds to a mental image in which the tree's branches are above and adjacent to the tree's trunk. Similarly, in HOUSE, the sketched diagonal planes are above the sketched vertical planes, corresponding to the way in which a roof sits on top of a house's walls. In both of these examples, the area occupied by the sign maps onto the area occupied by the referent in some mental space, but no further iconic mapping attaches to the locations that are outside the area. (Taub 2001a: 80)

Andere, meer voor de hand liggende vormen van ruimte-voor-ruimte-iconiciteit vinden we terug in pad-voor-pad-iconiciteit, in het gebruik van classifiers om een ruimte of landschap te beschrijven en in het verbale en pronominale congruentiesysteem van vele gebarentalen.

In alle vormen van ruimte-iconiciteit onderscheidt Taub een continuüm van aan de ene kant weinig iconisch, grammaticaal gebruik van de ruimte tot aan de andere kant sterk iconisch, descriptief gebruik van de ruimte: "there is a continuum of iconic uses of space, from the least-iconic grammatical uses (where the spatial loci themselves are all that is mapped) to the most-iconic descriptive uses (where the majority of signing space is given iconic meaning), and many uses are intermediate on the continuum." (Taub 2001a: 83)

4.1.5.7. Grootte-voor-grootte

Twee vormen van "grootte-voor-grootte"-iconiciteit worden onderscheiden: relatieve grootte staat voor de relatieve grootte van de onderdelen van een referent en absolute grootte voor de absolute grootte van de referent als geheel. Relatieve grootte-voor-grootte-iconiciteit vinden we terug in pad-voor-vorm en in mindere mate in vorm-voor-vorm.

> In general, the shapes created by path-for-shape iconicity are proportionally accurate – that is, the relative sizes of each part of the shape correspond well to the relative sizes of parts of the referent image. This is less true for shape-for-shape iconicity, because the shapes created are more sche-

> matic and are limited to the shapes of the articulators themselves; yet for complex shape-for-shape signs like TREE, the sign's parts still correspond remarkably well to the referent image's parts. (Taub 2001a: 83)

De absolute grootte van een beeld kan op verschillende wijzen gerepresenteerd worden. De context van een gebaar kan duidelijk maken wat de grootte van de referent is; in gebaren op het lichaam, zoals bv. ARMBAND, vormt het lichaam die context. De context kan ook groter zijn, zoals bij de beschrijving van een kamer, waarbij uit de scène de grootte van de verschillende meubelstukken afgeleid kan worden. Taub wijst er tenslotte op dat ook orale componenten kunnen aangeven of iets groot of klein is: "the smaller, tenser mouthshapes indicate smaller referents, whereas the larger mouthshapes indicate larger referents" (Taub 2001a: 85).

4.1.5.8. Getal-voor-getal

Taub beschrijft enkele gevallen waarbij het aantal articulatoren van een gebaar overeenkomt met het aantal referenten. Eerst en vooral zijn er de cijfers van 1 tot 5 die in ASL zowel als in VGT uit handvormen bestaan met telkens het gepaste aantal gestrekte vingers. Ten tweede kunnen ook classifiers getal uitdrukken, bv. een 1-hand voor één persoon, een V-hand (met de vingertoppen naar omhoog) voor twee personen en een 4-hand voor "veel" personen (cf. ook het gebaar RIJ). Ten derde vinden we getal-voor-getal-iconiciteit ook terug in de congruentie van werkwoorden met één, twee of meerdere personen. Tenslotte is er nog de incorporatie van getal in gebaren. Heel vaak gaat het hierbij om tijdsgebaren, zoals UUR, DAG, WEEK, MAAND, JAAR etc. Een vierde geval van getal-voor-getal-iconiciteit kan hieraan toegevoegd worden, met name het gebruik van de twee handen als articulatoren, zoals in ONTMOETEN, waar de twee 1-handen voor twee personen staan.

4.1.5.9. Tijd-voor-tijd

De "tijd-voor-tijd"-iconiciteit is een vorm van iconiciteit die gesproken en gebarentalen delen. Algemeen houdt deze vorm van iconiciteit in dat elementen die eerst gebaard worden ook eerst in de tijd voorkomen. Dat principe vinden we zowel in iconische beschrijvingen (bv. het tijdsverloop van bewegingen in classifierconstructies) als op het grammaticale niveau (bv. de ordening van zinnen komt overeen met hun reële temporele volgorde).

4.1.5.10. Gebaren-voor-gebaren

De vorm van iconiciteit die we "gebaren-voor-gebaren"-iconiciteit noemen, is vergelijkbaar met de hierboven aangehaalde spraak-voor-spraak in gesproken talen, maar het is een mechanisme dat in gebarentalen veel systematischer en veel frequenter is. In de woorden van Taub (2001: 88): "The quoted-signing

mechanism is part of a larger system (cf. the discussion above of body classifiers) in which the signer's body actions can iconically represent the body actions of a referent person. Quoted signing is a special case in which the actions are linguistic in nature." Gebaren-voor-gebaren-iconiciteit komt vaak voor in rolneming, waarbij de gebaarder de rol van één of meerdere (andere) personen overneemt.

4.1.6. Beeldselectie: de relatie tussen concept en beeld

De tien bovenstaande vormen van iconiciteit hebben allemaal betrekking op de fase van de encodering in het analoogvormingsproces, met andere woorden ze specificeren de relatie tussen het beeld en de linguïstische vorm. Taub raakt ook heel kort de fase van de beeldselectie aan. Ze stelt zich de vraag hoe de mentale beelden gerelateerd zijn met de concepten. In haar bespreking maakt zij een onderscheid tussen classifierconstructies en bevroren iconische gebaren. Over classifiers zegt zij het volgende: "Classifiers are essentially descriptions of visual-gestural images – objects, things people do, and so on – and the relation between concept and image is quite direct: They are basically identical." (Taub 2001a: 91) In bevroren of vaste gebaren is de relatie tussen concept en beeld complexer, aangezien het beeld niet de volle betekenis van het gebaar inhoudt. Met de volgende vier categorieën geeft Taub een eerste aanzet tot classificatie van de relatie tussen beelden en concepten.

Een eerste, frequente relatie tussen beeld en concept is *pars pro toto*. "If the concept is a category of things that all have roughly the same shape, sometimes the selected image is a memorable part of that shape." (Taub 2001a: 91) Dit is volgens Taub een vaak gebruikte manier om types van dieren te benoemen. Zij geeft het voorbeeld CAT, waarin de snorharen van een kat (met de T-hand, zie 4.4) uitgebeeld worden om het concept "kat" uit te drukken. In VGT komt hetzelfde gebaar – naast nog enkele varianten – voor.

(4.4) De T-hand

Andere VGT-voorbeelden van *pars pro toto* zijn OLIFANT (slurf), ADVOCAAT (verwijzing naar toga) en KABOUTER (muts).

Een tweede relatie tussen beeld en concept komt vaak voor bij concepten die een hele categorie van objecten bevatten in verschillende vormen en maten. Uit die categorie wordt dan een prototypisch lid gekozen, zoals bv. in de gebaren HUIS en BOOM: "Houses and trees come in many sizes and shapes, but the image in both signs is of a prototypical member of the category. For HOUSE, the prototype has a pointed roof and straight walls; for TREE, the prototype grows straight out of the ground, with a large system of branches above a relatively extended trunk." (Taub 2001a: 91-92) Ook meer abstracte concepten, zoals bv. "geven", kunnen door het beeld van een prototypische, fysieke vorm weergegeven worden, met name het bewegen van de handen.

Een derde relatie tussen beeld en concept bestaat erin dat een typische handeling die met het concept geassocieerd wordt, als beeld gekozen wordt. Net zoals in VGT zijn ASL-gebaren voor verschillende sporten voorbeelden hiervan: BASKETBAL, JUDO, KARATE, SKIËN, ZWEMMEN, etc. De bewegingen in deze gebaren "are a subset of the actions that people perform when playing baseball or practicing karate" (Taub 2001a: 92). De associatie tussen concept en beeld kan echter ook meer indirect zijn, zoals bv. in het gebaar AUTO, waar de handen de handeling van het sturen uitbeelden. De beweging in dit gebaar verwijst dus naar een stuur en dat is dan weer het beeld dat gebruikt wordt om uitdrukking te geven aan het concept "auto". Nog andere gebaren beelden als het ware een heel scenario uit waarin zowel de referent als andere entiteiten betrokken zijn, zo schrijft Taub. Zij geeft het ASL-voorbeeld GAS dat sterk lijkt op het VGT-gebaar voor "benzine": in beide gebaren wordt weergegeven hoe een benzinetank van een wagen gevuld wordt.

De vierde en laatste relatie bestaat erin dat als beeld voor een concept het beeld van een ander, met het concept geassocieerd object gekozen wordt. Het voorbeeld van Taub is DEGREE: "The image of the diploma, an object ceremonially presented when a degree is granted, is used to represent the degree itself." (Taub 2001a: 92) VGT-voorbeelden zijn AIDS (verwijzing naar het rode lintje van de wereldaidsdag), NEDERLAND (verwijzing naar de Hollandse mutsjes), ECHTGENOOT (verwijzing naar de trouwring).

4.1.7. Conclusie en evaluatie van model

De theorie van Taub biedt een degelijk uitgewerkt model om iconiciteit in talen vorm te geven. Zij hanteert een definitie van iconiciteit als een "structuurbehoudende *mapping* tussen mentale beelden van betekenis en vorm" en niet langer als een pure afbeelding van een referent op een linguïstische vorm. In haar AB-model splitst zij verschillende stappen in het iconische analoogvormingsproces uit – weliswaar zonder dat die stappen procedureel bedoeld zijn. Op die wijze slaagt zij erin om verschillende niveaus in dat proces uit elkaar te houden, met name de beeldselectie en de encodering. Daarin is haar model een verdere uitwerking van de voorstellen van DeMatteo (1977) en Boyes Braem (1981). Doordat Taub binnen het cognitief-linguïstische kader gebruik kan maken van enkele nieuwe inzichten omtrent analogievorming en het *mappen* van mentale beelden, staat zij verder dan Boyes Braem. Anderzijds blijft de in gebarentaalfonologie geïnteresseerde lezer bij het werk van Taub enigszins op zijn honger zitten, aangezien er wel ruim aandacht besteed wordt aan de relaties tussen beeldschema en taalteken, maar daarbij wordt geen link gelegd naar de fonemen en distinctieve kenmerken van de gebarentaal in kwestie, ASL. Dat is dan weer een voordeel van het model van Boyes Braem die wel poogt om een fonologische analyse, meer bepaald een systeem van distinctieve kenmerken, te verbinden met het feit dat vele vormelementen betekenisdragend zijn. Ik kan hierbij reeds vooruitverwijzen naar het lexicale model van Van der Kooij dat opnieuw probeert om betekenis met taalvormen te associëren, met vooral aandacht voor de encoderingsfase.

Het AB-model van Taub wordt ook toegepast op metaforen in gebarentalen en die kenmerken zich door een dubbele *mapping*: van abstract naar concreet naar iconisch. Als we het model van Taub vergelijken met dat van Brennan (1990) zien we dat Taub op vlak van terminologie veel beter scoort. Dat maakt dat haar theorie een veel grotere coherentie vertoont. Zij maakt een strikter onderscheid tussen directe iconiciteit en metaforische iconiciteit. Daarnaast maakt zij duidelijke categorieën in haar model voor het ontstaan van iconische en metaforische gebaren: zij onderscheidt concept, beeld(schema) en taalvormen van elkaar. Bij de definiëring van haar metafoorconcept ontsnapt zij echter ook niet aan de noties "abstract" versus "concreet", wat ook haar metafoorconcept wankel maakt.

De classificatie van de verschillende soorten iconiciteit – de relaties tussen beeldschema en taalvormen – zal in de empirische analyse een interessante aanvulling blijken op het lexicale model van Van der Kooij (2002). De tien relaties die Taub onderscheidt, vormen geen exhaustieve lijst van alle mogelijke vormen van taalvorm-voor-beeld-iconiciteit. Zo ontbreken bv. oriëntatie-voor-oriëntatie-iconiciteit en een specifieke locatie-voor-locatie-iconiciteit voor lichaamslocaties (die misschien wel te vatten zijn onder lichaam-voor-lichaam- of ruimte-voor-ruimte-iconiciteit). Er is ook een zekere overlapping tussen de verschillende soorten van iconiciteit, maar dat is in de bespreking zelf al aan bod gekomen. Van der Kooij geeft in haar model weinig toelichting bij de componenten betekenis en beeldselectie en ook dat hiaat kan het AB-model invullen. Het model van Van der Kooij bespreek ik in de volgende paragrafen van dit hoofdstuk; voor de empirische analyse verwijs ik naar het volgende hoofdstuk.

4.2 Van der Kooij (2001): Iconiciteit als "semantisch gemotiveerde fonetische variatie"

4.2.1. Semantische implementatie en fonetische prespecificatie in het dependentiemodel

De voornaamste reden waarom ik het model van Van der Kooij gekozen heb als basis voor de fonologische analyse van het VGT-lexicon, is dat het getuigt van een strikt fonologische aanpak. Vormelementen worden in haar model enkel dan als fonologisch beschouwd, wanneer zij voor een betekenisonderscheid kunnen instaan én wanneer ze niet voorspelbaar zijn op basis van coarticulatie. Op die wijze slaagt Van der Kooij erin om de grote fonetische variatie in de vorm van gebaren te herleiden tot een totaal van 40 distinctieve kenmerken. Implementatieregels dienen om de onderliggende fonologische kenmerken in de representatie van een gebaar om te zetten naar hun fonetische realisatie. In eerste instantie gaat het om fonetische implementatieregels.

> In this thesis I consider form elements that are not predictable and that distinguish several lexical forms as phonological. These phonological specifications are linked to a phonetic space by phonetic implementation rules. (...) I propose Phonetic Implementation Rules (PIRs) to account for allophonic

> relations between form elements that are phonetically based. The PIRs specify how a phonological specification (X) is implemented in phonetic space (as x) given some specified context (C). (Van der Kooij 2002: 25-26)

Een belangrijke vernieuwing van het model is echter dat het ook een antwoord biedt op de vraag hoe men in een fonologisch model voor gebarentalen motivatie van kenmerken een plaats kan geven. Van der Kooij onderkent de invloed van iconiciteit op de vorm van vele gebaren en ziet daarin één van de oorzaken van de grote vormenrijkdom in gebarentalen. Zij maakt echter een duidelijke scheiding tussen de fonologische representatie in distinctieve kenmerken en de eventuele motivatie van vormelementen in de realisatie van een gebaar.

> I assume the requirement that redundant information is omitted from the underlying representation to hold for phonetic redundancies, and also for redundancies based on semantic motivation. Since there are no other categories of form elements besides phonological or phonetic ones, as far as I know, the conseqence of omitting the semantically motivated form elements from the phonological inventory is that these form elements must be referred to as 'phonetic'. (Van der Kooij 2002: 26)

Op die wijze slaagt zij erin om de elementen in de fonologische representatie te beperken en de grote variatie aan vormen naar het fonetische niveau te verplaatsen. Fonologische representatie en fonetische realisatie zijn met elkaar verbonden door implementatieregels. Analoog aan fonetische implementatie voorziet Van der Kooij semantische implementatie. Semantische implementatieregels verbinden fonologische kenmerken met betekeniselementen om zo de realisatie van specifieke gemotiveerde vormelementen in de oppervlaktestructuur te bewerkstelligen, op voorwaarde dat de vorm-betekenisrelatie verschillende keren in het lexicon geattesteerd is. Zo wordt bijvoorbeeld in het gebaar DENKEN (zowel in de VGT als in de NGT) het distinctieve plaatskenmerk [hoofd:hoog] door de aanwezigheid van het betekeniselement [mentale activiteit] gerealiseerd op de fonetische locatie slaap.

(4.5) Semantische implementatieregel voor de locatie in DENKEN

Fonologische specificatie	locatie [hoofd:hoog]	
		▶ Realisatie op slaap
Betekenisspecificatie	[mentale activiteit]	

of meer algemeen:

Fonologisch kenmerk X ▶ Vormelement x / Betekenisaspect Y

(naar Van der Kooij 2002: 30)

Enkele andere VGT-gebaren waarvoor die implementatieregel geldt, zijn VREEMD, IDEE en WETEN, cf. ook § 5.3. In geval van dergelijke weerkerende gemotiveerde vormelementen worden dus geen extra distinctieve kenmerken aan het fonologische model toegevoegd. De aanwezigheid van een semantisch kenmerk in het lexicon in samenwerking met een semantische implementatieregel zorgen daarentegen voor de specifieke fonetische realisatie van een "algemeen" fonologisch kenmerk.

Niet alle gemotiveerde vormen komen echter voort uit recurrente vorm-betekenisrelaties. In geval van idiosyncratische vorm-betekenisassociaties stelt Van der Kooij fonetische prespecificatie van het vormelement in het lexicon voor. Zo is de locatie van het NGT-gebaar NIER uniek. Het gaat om een autoreferentiële locatie op het lichaam, met name de zijkant van het middel (Van der Kooij 2002: 31). Een dergelijke unieke fonetische locatie wordt dus reeds in de onderliggende representatie van het gebaar gespecificeerd. Over de precieze aard van semantische implementatie versus fonetische prespecificatie weid ik uit in § 4.2.3.5.

4.2.2. Het lexicale model van Van der Kooij (2002)

Een uiteenzetting van het lexicale model waarbinnen Van der Kooij haar dependentiemodel plaatst, kan verheldering brengen over de verschillende relaties die volgens haar tussen vorm en betekenis bestaan. Zij stelt een model op dat vier niveaus binnen het lexicon voorstelt: betekenisaspecten (= BA), visuele beelden (= VB), (fonetische) vormelementen (= VE) en fonologische objecten (= FO). Ze geeft echter wel aan dat "these layers are not to be interpreted as procedural or temporally ordered; they are mere domain distinctions in a lexical representation" (Van der Kooij 2002: 32). In figuur (4.6) wordt dat model visueel voorgesteld (naar Van der Kooij 2002: 34).

Met "fonologische objecten" verwijst Van der Kooij naar de onderliggende fonologische kenmerken in de lexicale representatie van een gebaar. Die fonologische objecten zijn verbonden met een reeks "vormelementen". Dat zijn de fonetische realisaties van de fonologische kenmerken. De twee overige categorieën in dit model behoren eerder tot het semantische niveau. "Betekenisaspecten" staan voor "both compositional and non-compositional meaning or denotation" (Van der Kooij 2002: 33). Dat betekent bijvoorbeeld dat [nier] een betekenisaspect is, maar dat ook de betekeniscomponenten [twee partijen] en [naderen] in het concept "ontmoeten" betekenisaspecten zijn. De "visuele beelden" tenslotte zijn de iconische en/of metaforische representaties van een concept[21].

[21] Dat is de eerder vage definitie die Van der Kooij (2002: 33) voorziet: "the metaphoric representation of a concept". In hoofdstuk 5 pas ik het lexicale model toe op concrete gebaren. Daar zal duidelijk worden welke invulling de visuele beelden zoal kunnen krijgen.

(4.6) Het lexicale model van Van der Kooij (2002: 34)

Van der Kooij (2002: 34-35) onderscheidt verschillende mogelijke verbindingen tussen de vier niveaus. Ik zal die mogelijkheden hieronder bespreken met behulp van de drie voorbeelden die zij gebruikt: NIER, DENKEN en ONTMOETEN. Die NGT-gebaren zijn identiek aan de VGT-gebaren voor "nier", "denken" en "ontmoeten". De associaties die in (4.6) met de lettercodes *a* tot *g* zijn aangeduid, licht ik hieronder toe. Ik wil er wel op wijzen dat het schema in (4.6) zoals het in Van der Kooij (2002: 34) verschenen is, bedoeld is als algemene indicatie van hoe een dergelijk lexicaal model eruit ziet en welke mogelijke associaties er zijn. De verbindingen tussen de verschillende niveaus zijn niet gebaseerd op concrete voorbeelden. In mijn bespreking illustreer ik de individuele associaties wel met een voorbeeld omwille van de duidelijkheid, maar het is niet de bedoeling dat het schema met alle associaties samen geïnterpreteerd wordt. Zo heeft in de toelichting bij associaties a en b BA 1 bijvoorbeeld twee keer een andere betekenis. Doordat zoveel verschillende vorm-betekenisassociaties in het schema samenkomen, is het mogelijk enigszins verwarrend. In het volgende hoofdstuk zal ik het model van Van der Kooij echter uitgebreid toepassen op concrete gebaren uit het VGT-corpus, waarbij ik telkens alle associaties zal toelichten.

- ***a-b***

  De codes *a* en *b* staan voor de associatie tussen het niveau van de betekenis en de visuele beelden. Code *a* toont een verbinding tussen één betekenisaspect en één visueel beeld (BA 1 en VB 1), bv. de betekenis [lichaamsdeel: nier] en de typische plaats van nieren op het lichaam. Code *b* staat voor een verbinding tussen twee betekenisaspecten en één visueel beeld (BA 1, BA 2 en VB 2), zoals bv. de betekenisaspecten [naderen] en [twee partijen] in het gebaar ONTMOETEN die allebei gerealiseerd worden in één visueel beeld ("twee naderende objecten").

  De aard van het visuele beeld kan zowel "direct iconisch" als metaforisch zijn. "A concept can involve an association to a direct iconic image (as in the sign

KIDNEY) or to a visual image that is metaphorically associated to the concept (as in sign TO THINK)." (Van der Kooij 2002: 34)

- ***c-g***
  In *c* is het concept – of het betekenisaspect – rechtstreeks verbonden met de fonetische vormelementen (BA 4 en VE 4) – zonder tussenstap van een visueel beeld. Dat betekent dat de relatie tussen vorm en betekenis arbitrair is. De relatie tussen BA 4 en VE 4 (*c*) moet samen met de relatie tussen VE 4 en FO 4 (*g*) begrepen worden. Code *g* staat voor een semantisch gemotiveerde relatie tussen VE 4 en FO 4. Daarbij gaat het om een specifieke, niet-visuele vorm van semantische motivatie van vormelementen, waarbij er wel een terugkerende vorm-betekenisassociatie is, maar die is niet gebaseerd op iconiciteit (cf. NIER) of visuele metaforiek (cf. DENKEN) (Van der Kooij, persoonlijke communicatie, september 2004). Dergelijke semantische motivatie is bijvoorbeeld terug te vinden in de ASL-gebaren WOMAN en MAN en hun afgeleiden, die telkens op het voorhoofd of op de kin gevormd worden, of in het gendersysteem van de Japanse Gebarentaal (cf. Fischer 2004). Op niet-iconische semantische motivatie kom ik in § 4.2.3.4 terug.

- ***d***
  Code *d* staat voor een gemotiveerde relatie tussen vorm en betekenis. Eén visueel beeld kan zich associëren met twee of meer verschillende vormelementen (hier: VB 2 met VE 1 en VE 2). Het visuele beeld "twee naderende objecten" wordt fonetisch gerealiseerd als de selectie van twee actieve articulatoren (bv. VE 1) en een naderende padbeweging (bv. VE 2).

- ***e***
  Code *e* staat voor de associatie tussen fonologische kenmerken en fonetische vormelementen. "In a phonological analysis, Form Elements are mapped unto Phonological Objects in a many-to-one manner. For example, two non-distinctive 'phonetic' locations that are in complementary distribution can be united into one phonological category, provided that the context can be specified to account for the alternations in form." (Van der Kooij 2002: 34) Het fonologisch object FO 2 is hier geassocieerd met twee vormelementen, VE 2 en VE 3. Het vormelement VE 2 is ook verder verbonden met een visueel beeld, dus in dat geval is de implementatie van het fonologisch object FO 2 ook semantisch beïnvloed.

- ***f***
  Van der Kooij beschrijft associatie *f*, tussen FO 3 en VE 3, als een arbitraire relatie. Het fonologische object FO 3 wordt fonetisch geïmplementeerd als vormelement VE 3, maar dat vormelement is niet gemotiveerd. Er is geen verbinding tussen het vormelement VE 3 en een visueel beeld. Enkele voorbeelden van arbitraire gebaren zijn – volgens mij[22] – NATUURLIJK, PALEIS, PINTJE, MENEER en VALS.

- ***h***

De code *h* verwijst naar een idiosyncratische associatie tussen een vormelement en een visueel beeld. "In that case I use – semantically/iconically motivated – Phonetic Prespecification. Despite the idiosyncratic character of prespecification, the Form Element is always associated to a Phonological Object in order to predict the phonetic form in case the semantic/iconic motivation gets lost over time." (Van der Kooij 2002: 35).

Associatie ***e*** staat volgens Van der Kooij voor een terugkerende vorm-betekenisrelatie[23]. In dit schema kan het verschil tussen idiosyncratische en recurrente vorm-betekenisrelaties echter niet gevisualiseerd worden.

4.2.3. Evaluatie van het model van Van der Kooij (2002)

4.2.3.1. Motivatie als fonetische realisatie van een fonologisch kenmerk

Van der Kooij maakt de lezer erop attent dat haar doel niet is om een compleet nieuw lexicaal model voor te stellen, maar ze wil toch een aanzet tot een dergelijk model geven, om zo de principes van semantische implementatie en fonetische prespecificatie binnen het grotere geheel van het lexicon te kaderen. In onderstaand citaat vat Van der Kooij samen welke informatie het "lexicon" volgens haar zoal bevat.

> Although I do not intend to propose a completely new model of lexical organization, the proposal of Semantic Implementation Rules forces me to give a hint at least as to how these strange entities are embedded in a lexical model. To do so, I make some well established assumptions about lexical models and phonological specification. In the lexicon, all non-predictable information concerning the form (phonological and phonetic information), the way these forms combine (morphological and syntactic information) and the meaning of these forms (semantic information) is stored. Phonological information of the 'underlying forms' is specified in terms of distinctive features. The surface phonetic forms are related to the underlying forms by implementation rules. (Van der Kooij 2002: 31)

Het model in (4.6) bevat dus naast fonologische informatie ook allerlei gegevens over de fonetische realisatie van fonologische elementen. Het is onduidelijk wat de status is van die fonetische vormen. Fonetische implementatieregels zijn onderdeel van het lexicon, maar de fonetische realisaties zelf

---

[22] Misschien is er voor bepaalde van de hier opgesomde gebaren wel een motivatie. Voor mij en voor een dove informant bij wie ik ze gecontroleerd heb, is de motivatie echter niet aanwijsbaar.
[23] Van der Kooij (2002: 35) wijst erop dat, bij terugkerende vorm-betekenisassociaties, "people will be inclined to exploit the association productively (in idioms, lexical extensions, creative use such as poetry and story telling, and morphologically complex new formations that are invented on the spot)."

kunnen mijns inziens niet tot een lexicale representatie behoren, tenzij in de specifieke gevallen van fonetische prespecificatie. Toch moeten die fonetische realisaties op de één of andere wijze toegankelijk zijn voor de taalgebruiker. Zo ook Van der Kooij (2002: 33): "Contrary to what is commonly assumed in linguistic theory, in this model of the lexicon phonetic information can be influenced by or associated to the semantic level." Door haar lexicale model op die wijze op te bouwen plaatst Van der Kooij de fonetische vormen op een centrale plaats (cf. Boersma 1998, Crasborn 2001).

Eigenlijk verplaatst Van der Kooij iconiciteit met haar semantische implementatieregels volledig naar het fonetische niveau (cf. ook § 4.2.3.5). Op die wijze slaagt zij erin om de variatie in de foneeminventaris van de NGT en dus de omvang van die inventaris te beperken. Op fonologisch niveau zijn er een beperkt aantal distinctieve kenmerken die op fonetisch vlak als allerlei verschillende mogelijk gemotiveerde vormen gerealiseerd worden. Op het fonologische niveau hoeft er op die manier dus geen rekening gehouden te worden met uitzonderlijke en zeldzame, sterk gemotiveerde handvormen, locaties of bewegingen. Dat impliceert dat iconiciteit in het model van Van der Kooij geen autonoom niveau inhoudt.

Omdat semantische implementatie in deel I van dit proefschrift vooral toegepast werd bij uitzonderlijke en zeldzame vormelementen en daardoor een relatief eng beeld van motivatie in VGT geschetst werd, wil ik het belang van motivatie hier in een bredere context plaatsen. Van der Kooij zelf schrijft:

> Sometimes, in discussion of distribution of feature values, reference is made to iconic motivation. A common view in this respect is, that iconicity can explain the existence of *exceptional* feature values (Crasborn 2001). However, Brennan (1990) argued that word formation processes show that much of the iconic information present in frozen lexical items *is* accessible to adult signers. (Van der Kooij 2002: 28)

Zoals gezegd heb ook ik in de fonologische studie naar VGT vaak gebruik gemaakt van semantische implementatieregels om specifieke en uitzonderlijke fonetische vormen te kunnen verklaren. In tabel (4.7) herhaal ik enkele voorbeelden ter verduidelijking.

Fonologisch kenmerk	Semantisch kenmerk	Fonetische realisatie	VGT-voorbeelden
[één=›alle]	[knippen]	gespreid ▶ ongespreid	KNIPPEN, KREEFT
[alle], [gesloten]	[voelen]	wrijvende beweging	VOELEN, KATOEN
[hand:palm: omgekeerd]	[tijd]	rug van pols	HORLOGE, DUREN
[één=›alle]	[P]	P-handvorm	PROBEREN, PROEVEN
[alle]	[B]	B-handvorm (met duim gekruist)	BEIGE, BELGIË

(4.7) Voorbeelden van semantische implementatieregels in VGT

De eerste twee voorbeelden hebben beide betrekking op handinterne bewegingen. De combinatie van [één] over [alle] met het betekeniskenmerk [knippen] wordt fonetisch als een ontspreidende beweging gerealiseerd. De combinatie van [alle] en [gesloten] met het betekeniskenmerk [voelen] wordt als een wrijvende beweging van duim over vingers gerealiseerd. Het derde voorbeeld toont een semantische implementatieregel voor locatie. De kenmerken [hand: palm:omgekeerd] worden specifiek gerealiseerd op de rug van de pols bij gebaren met het betekeniskenmerk [tijd]. De laatste twee voorbeelden tonen invloed van het handalfabet: [één=>alle] wordt als de P-handvorm gerealiseerd in bepaalde gebaren die in het Nederlands vertaald worden door een woord dat met "p" begint, bv. PROBEREN en PROEVEN. In BEIGE en BELGIË wordt de B-handvorm zoals in het handalfabet met gekruiste duim gerealiseerd.

In de hier aangehaalde voorbeelden zorgen de semantische implementatieregels ervoor dat het fonologische systeem in VGT gevrijwaard blijft van extra fonologische kenmerken, zoals een kenmerk voor de handinterne beweging wrijven of voor een ontspreidende beweging van de vingers. Uit een dergelijke benadering van gemotiveerde vormelementen, zoals ze ook is toegepast in het eerste deel van dit proefschrift, zou men kunnen afleiden dat semantische implementatie niet meer dan een handig trucje is om uitzonderlijke vormen te verklaren waarvoor in het fonologische model geen pasklare oplossing voorzien is. Op die manier lijkt het model van Van der Kooij voorbij te gaan aan de vele "gewone" vormelementen die perfect binnen de fonologische kenmerken en hun standaardrealisaties vallen, maar die ook gemotiveerd zijn en die bovendien in terugkerende vorm-betekenisassociaties terug te vinden zijn. Ook daarvan zijn er vele voorbeelden.

Fonologisch kenmerk	Semantisch kenmerk	Fonetische realisatie	Voorbeelden
[alle]	[vlak oppervlak]	B1	HUIS, TAFEL
[één], [gesloten], [gerond]	[plat, rond object]	K1	CELLEN, CONFETTI
[één], [gesloten]	[iets fijns vasthouden]	K1 / K4 (gestrekte NGV)	POTLOOD, BORDUREN
[één]	[wijzen]	C3 (index)	IK, NEUS
[romp]	[plaats bovenaan romp]	boven romp ipsi	KLEREN, LONGEN

(4.8) Voorbeelden van semantische implementatieregels bij regelmatige vormelementen in VGT

B-handvormen of handvormen met enkel gestrekte vingers zijn de minst gemarkeerde handvormen in de VGT, maar in vele gevallen zijn ook die handvormen gemotiveerd. Zo verwijzen ze bijvoorbeeld naar vlakke oppervlakken in de gebaren MUUR en HUIS. In bepaalde gebaren staan de gesloten geronde duim en wijsvinger van de K1-hand voor platte, ronde objecten (zoals bv. in CONFETTI), in andere gebaren tonen ze hoe iets fijns gehanteerd wordt (zoals bv. in BORDUREN). De index wordt in talloze gebaren gebruikt om naar een lichaamsdeel te wijzen, dat dan "voor zichzelf staat" (bv. NEUS) of metonymisch voor een groter geheel (bv. IK). Een voorbeeld van een locatiekenmerk

waarvan ook de standaardinterpretatie gemotiveerd kan zijn, is het kenmerk [romp]. Bij tweehandige gebaren is de ipsilaterale zijde van de romp op borsthoogte standaard; in de gebaren KLEREN en LONGEN is die realisatie echter ook gemotiveerd.

In tegenstelling tot wat misschien uit de praktijk van deel 1 in dit proefschrift naar voren kwam, zijn dergelijke vorm-betekenisassociaties natuurlijk ook in het lexicale model inbegrepen. In deel 1 was de belangrijkste betrachting om de vormen die niet binnen de voorgestelde fonologische kenmerken pasten, te verklaren. Vaak lag het antwoord in hun semantische motivatie. Uit de diverse mogelijke associaties tussen betekenisaspecten, visuele beelden, fonetische vormelementen en fonologische objecten, zoals weergegeven in schema (4.6), blijkt dat ook de standaardrealisatie van een distinctief kenmerk gemotiveerd kan zijn. In dat opzicht mag volgend citaat niet verkeerd begrepen worden:

> If some form element makes a lexical contrast by the mere fact that it carries meaning, I propose to exclude this meaningful form element from the phonological system, but rather view it as a semantically motivated phonetic realization of a phonological object. (Van der Kooij 2002: 30)

Dat een betekenisvol vormelement naar het fonetische niveau verplaatst wordt, moet niet geïnterpreteerd worden als zou dat vormelement niet meer door een distinctief kenmerk gevat kunnen worden. Het houdt wel in dat de fonologie van motivatie gevrijwaard blijft en dat elke vorm van semantische invloed enkel op fonetisch vlak te situeren is. Vandaar dat alle iconiciteit volgens de visie van Van der Kooij te omschrijven is als een "semantisch gemotiveerde fonetische realisatie van een fonologisch kenmerk".

4.2.3.2. Van concept tot linguïstische vorm: Taub (2001a) versus Van der Kooij (2002)

Van der Kooij schrijft zich expliciet in in de cognitieve benadering van motivatie en iconiciteit zoals terug te vinden in het werk van Taub. In haar AB-model voorziet Taub enkele stappen in de creatie van een iconisch gebaar, cf. § 4.1. Op basis van een concept wordt een visueel beeld gekozen (= beeldselectie), dat vervolgens geschematiseerd wordt om aan de vormen van de gebarentaal in kwestie te kunnen voldoen (= schematisering). De vormen in dat schema worden in een laatste stap omgezet in vormelementen uit de talige inventaris (= encodering). Bij het omzetten van het visuele beeld in het schematiserings- en het encoderingsproces zien we dat de structuur van dat beeld zoveel mogelijk bewaard blijft (= structuurbehoudende *mapping*). De twee eerste stappen in het AB-model zijn te vergelijken met de betekenisaspecten en de visuele beelden in het model van Van der Kooij. Van der Kooij voorziet echter geen extra niveau voor het schematiseren van het visuele beeld. De omzetting van het schema naar talige vormen wordt bij Van der Kooij dan weer opgesplitst in een fonetisch en fonologisch niveau.

Van der Kooij (2002: 30) wijst erop dat de idee van het stuk voor stuk omzetten van delen van een visueel beeld in linguïstische vormen met haar "betekenisaspecten" overeenkomt: "Important for my analysis in terms of Semantic Implementation Rules is the idea of representable parts of the image that are encoded by form elements. I call these parts Meaning Aspects." Belangrijk verschil is echter dat Taub steeds van een allesomvattend concept vertrekt waaruit pas in het visuele beeld geselecteerd wordt, terwijl Van der Kooij de betekenis vaak ook als componentieel opvat, bv. [twee-partijen] en [naderen] in ONTMOETEN.

Taub is eerder impliciet over de status van de vormen die in het encoderingsproces gekozen worden. Zoals hierboven aangegeven verschilt het AB-model hierin van het lexicale model van Van der Kooij dat een strikt onderscheid hanteert tussen fonologische objecten die geen motivatie kennen en hun fonetische realisatie die potentieel gemotiveerd is. In die fonetische realisaties komen zowel heel courante als uitzonderlijke vormen voor. Van der Kooij formuleert het als volgt:

> Taub thus presupposes a fixed set of formal features that the encoding device can choose from. Presumably, she does not make a distinction between a phonological feature and its phonetic exponent(s). Conversely, I will argue that the encoding in the analogue building process may lead to form properties that are not present in the phonetic pool of recurrent phonological features. (Van der Kooij 2002: 29)

Van der Kooij geeft niet veel informatie over de relaties tussen concept of betekenis en visueel beeld, noch over de relaties tussen het visuele beeld en het linguïstische teken. Daarover kan het werk van Taub (2001a) verheldering brengen. In de empirische analyse van (delen van) het VGT-lexicon zal ik van haar categorieën gebruik maken. Net zoals Taub maakt Van der Kooij wel een onderscheid tussen directe iconiciteit en metaforische motivatie. Dat onderscheid komt in de volgende paragraaf aan bod.

4.2.3.3. Soorten motivatie: beelden versus diagrammen (Haiman 1985)

Algemeen beschouwd gaat Van der Kooij niet diep in op het fenomeen "iconiciteit". Zij is weinig expliciet over de terminologie die ze in dit verband gebruikt en ze geeft slechts een beperkte omkadering van haar eigen model in de bestaande literatuur over iconiciteit. Zij verwijst wel herhaaldelijk naar Haiman (1985). Voor ik de soorten motivatie in Van der Kooij (2002) van naderbij bekijk, zal ik eerst het onderscheid tussen "*image*" en "*diagram*" toelichten. Dat onderscheid gaat terug op Peirce[24] en wordt door Haiman (1985)

[24] Peirce (CP 2.277) onderscheidt in totaliteit drie soorten iconen (om preciezer te zijn: "hypoiconen", omdat het om iconische representaties gaat), naast "images" en "diagrams" ook nog "metaphors".

als volgt verklaard. Terwijl een beeldicoon een afbeelding is van een referent, is een diagram een complex teken dat voor een complex concept staat, waarbij de relaties tussen de onderdelen van het teken homoloog zijn aan de relaties binnen hetgeen geconceptualiseerd wordt.

> There is therefore some correspondence between the *parts* of a diagram and the parts of the concepts which it represents. The parts of a diagram do not necessarily resemble the parts of the corresponding concept. In Peirce's terminology, each of these parts may therefore be a symbol rather than an icon of its referent. But the essence of a diagram is that the relationship among the parts of the diagram does resemble the relationship among the parts of the concept which it represents. This (attenuated) resemblance justifies our calling a diagram a kind of icon: a diagrammatic icon. (Haiman 1985: 9)

Haiman benadrukt dat hij in zijn uiteenzetting over de iconiciteit van talen op zoek gaat naar diagrammatische iconiciteit (*diagrams*) en niet naar beeldiconen (*images*), zoals onomatopeeën en klanksymboliek (Haiman 1985: 3), en inderdaad is het onderzoek naar diagrammatische iconiciteit veruit het belangrijkste onderdeel van modern iconiciteitsonderzoek naar gesproken talen. Haiman voegt daar echter aan toe dat het onderscheid tussen diagrammen en beelden een *matter of degree* is, net zoals ook het onderscheid tussen iconen en symbolen geen strikt categorisch onderscheid is. Hij schrijft (1985: 10): "In principle, there is a distinction between the two: an image is an icon of a simple object, while a diagram is an icon of a complex one. But there are no simple objects, and no icon reproduces every detail." Met andere woorden: beelden en diagrammen lijken op elkaar, omdat beelden ten eerste ook vereenvoudig(en)de tekens zijn, en ten tweede omdat er ook in beelden een relatie is tussen de onderdelen van het beeld die overeenkomt met de relatie tussen de onderdelen van een referent. Een ander kenmerk dat beelden van diagrammen onderscheidt, is het feit dat beelden door iedereen als iconen herkend worden, terwijl men voor de interpretatie van diagrammen bepaalde conventies moet kennen. Ook dat criterium is echter relatief, gezien het feit dat zelfs een zo evident "beeld" als een foto niet in alle culturen vanzelf als dusdanig wordt herkend. Haiman concludeert dat er een continuüm bestaat van symbool over diagram tot beeld:

> The neat taxonomy of signs in which image is opposed to diagram and both are opposed to symbol is an idealization. All signs have to simplify and abbreviate what they stand for. Images do less so than diagrams, diagrams less than symbols. (Haiman 1985: 11)

Het voorbeeld van Taub (2001a) van de benen van een mens die in gebarentalen door een omgekeerde V-hand gerepresenteerd worden, toont eveneens het relatieve onderscheid tussen beeld en diagram. De omgekeerde V is in de terminologie van Taub een voorbeeld van directe iconiciteit, een beeld volgens

Haiman. Tegelijk is dat beeld echter gebaseerd op een structuurbehoudende *mapping* tussen de beide benen en de beide vingers, wat bv. inhoudt dat de vingertoppen met de voeten geassocieerd worden en de vingergewrichten met de knieën. De V-hand is een translucente iconische weergave van benen, maar is niet noodzakelijk transparant. De iconische weergave van de menselijke benen is dus cultuur- of tenminste conventiebepaald. Dat maakt dat het onduidelijk is of we de omgekeerde V werkelijk als een beeld moeten beschouwen of eerder als een diagram, of misschien zelfs als een beeld met diagrammatische eigenschappen. Ik vermoed dat dergelijke onduidelijkheden ook bij vele andere vormen van iconiciteit zullen voorkomen. Hieruit volgt dat het onderscheid tussen beeld en diagram in dit proefschrift zelden gehanteerd zal worden. Daarbij kan ik wel opmerken dat het onderscheid beeld-diagram bij Haiman grofweg terug te brengen is tot iconiciteit op klankniveau (beeld) versus iconiciteit op syntactisch niveau (diagram). In die zin kunnen we stellen dat de vormen van motivatie die hier aan bod komen, eerder onder de term "beelden" onder te brengen zijn. Ook in gebarentalen komt de eerder diagrammatische iconiciteit voor op syntactisch vlak, cf. classifierconstructies en congruentie van werkwoorden.

4.2.3.4. Soorten motivatie: iconische, metaforische en niet-iconische motivatie

Als overkoepelende term voor alle vormen van niet-arbitraire vorm-betekenisrelaties gebruikt Van der Kooij meestal "motivatie"; soms heeft zij het ook over "semantische motivatie". Dat Van der Kooij voor "motivatie" – en niet voor "iconiciteit" – kiest, heeft te maken met het feit dat niet alle motivatie iconisch is. "Iconische motivatie" is een specifieke vorm van motivatie die tegenover "metaforische motivatie" en "niet-iconische motivatie" staat. Af en toe wordt de term "iconiciteit" in het werk van Van der Kooij wel als algemene term gebruikt (cf. ook de titel van haar proefschrift: *Phonological Categories in SLN. The Role of Phonetic Implementation and Iconicity*), ook al omdat de term als afgeleide van "icoon" (tegenover "symbool") de meest gebruikelijke is in de discussie. Zelf vermijd ik in de bespreking en toepassing van het model van Van der Kooij zoveel mogelijk "iconiciteit" als overkoepelende term en ik kies voor het meer neutrale "(semantische) motivatie".

Van der Kooij onderscheidt drie vormen van motivatie: de (direct) iconische motivatie, de metaforische motivatie en de niet-iconische motivatie. De twee eerste vormen definieert zij expliciet (2002: 32): "In the model I propose, all formal aspects of the sign can have a motivated relation with the meaning (or *denotatum*). Following the distinction made in Taub's model, this motivation can involve direct, mimetic conceptual representation (the mouth in TO EAT and TO SPEAK), or metaphoric conceptual representation (the temple in TO THINK)." De NGT-voorbeelden die Van der Kooij hier geeft, zijn net zo goed VGT-voorbeelden. De werkwoorden ETEN en SPREKEN staan voor handelingen die de mens met de mond uitvoert. De locaties in beide gebaren, de mond (als fonetische realisatie van [hoofd:midden]), zijn dan ook visuele afbeeldingen

van de handeling in de werkelijkheid. In de termen van Taub is er een *mapping* tussen het concept van die handelingen en hun linguïstische uitdrukking. Bij DENKEN is de locatie niet visueel mimetisch, maar wel een indirecte afbeelding van het feit dat denken en andere mentale processen zich in het hoofd voltrekken. Het abstracte concept "denken" wordt verbonden met een visueel beeld, namelijk "in het hoofd", en dat visuele beeld wordt dan weer in een talige vorm omgezet. Van der Kooij (2002: 33) formuleert het als volgt: "the concept "thinking" is metaphorically associated to the visual image of the temple as the host of mental activities". Bij dergelijke metaforische motivatie is er een dubbele *mapping* tussen het abstracte conceptuele domein en een concreet, fysiek domein, dat dan weer als basis dient voor een iconische *mapping* naar het taalteken. Van der Kooij legt dat uit aan de hand van het voorbeeld BEST (waarvan de beweging in VGT en NGT overeenkomt):

> Building on this model of linguistic iconicity, Taub proposes to represent metaphors that figure in ASL as an additional mapping from the often concrete, physical source domain (expressed through iconic means) to an abstract conceptual domain. An example of metaphoric motivation from SLN would be the movement direction in the sign BEST. The upward movement direction of this sign can be understood through the metaphor GOOD IS UP. (Van der Kooij 2002: 29)

Over de niet-iconische motivatie is Van der Kooij minder expliciet[25]. In haar lexicale model voorziet ze een specifieke vorm van motivatie (cf. de associaties *c* en *g* samen), waarbij een betekenisaspect rechtstreeks geassocieerd wordt met een fonetisch vormelement, dat zelf met een fonologisch object verbonden is. Uit persoonlijke communicatie (Van der Kooij, september 2004) heb ik begrepen dat het hier om een terugkerende vorm-betekenisassociatie gaat, die echter niet-visueel is (en dus niet iconisch of visueel metaforisch). In de bespreking van haar lexicale model geeft zij geen NGT-voorbeelden van dergelijke semantische motivatie, maar voorbeelden uit andere gebarentalen zijn o.a. de ASL-gebaren WOMAN en MAN en verwante gebaren (MOTHER-FATHER, GIRL-BOY, etc.), die telkens op het voorhoofd of op de kin gevormd worden, of het gendersysteem van de Japanse Gebarentaal waar de 1-hand gebruikt wordt om generisch naar een persoon te verwijzen, de A-hand voor mannen en de I-hand voor vrouwen (cf. Fischer 2004). Om te kunnen uitmaken wat die niet-iconische motivatie zoal kan inhouden, ga ik hier kort in op Fernald & Napoli (2001) die terugkerende vorm-betekenisassociaties in ASL vanuit morfologisch standpunt benaderen.

---

[25] Van der Kooij bepaalt geen specifieke term voor deze vorm van motivatie. Ik kies voor de term "niet-iconische motivatie", om zo een onderscheid te maken met zowel iconische als metaforische motivatie, aangezien ook de laatste vorm van motivatie steeds teruggaat op het encoderen van een iconisch, visueel beeld.

Fernald & Napoli wijzen op twee belangrijke verschillen tussen gesproken en gebarentalen (ASL) op morfologisch vlak. Ten eerste komt in de morfologie van ASL slechts heel weinig concatenatieve affixatie voor, een mechanisme dat frequent voorkomt in gesproken talen. Ten tweede vertoont ASL heel veel voorbeelden van fonologische alternantie, een mechanisme dat eerder beperkt is in gesproken talen. Zij wijzen erop dat "phonological parameters are associated with semantic content to a greater degree in ASL than phonological features are in spoken languages" (Fernald & Napoli 2001: 5). Het morfologische gebruik van fonologische alternantie en de associatie van fonologische kenmerken met betekenis komen meer specifiek voor in "lexicale families". Dat zijn groepen van gebaren die een betekenisverwantschap en een gelijkaardige fonologische vorm vertonen (cf. ook Frishberg & Gough 1973). Fernald & Napoli wijzen erop dat het aandeel van lexicale families in het lexicon van een gebarentaal veel groter is dan in de lexica van gesproken talen. Dergelijke lexicale families komen wel in gesproken talen voor (zie verder), maar zijn toch een eerder perifeer fenomeen, terwijl ze in ASL heel frequent zijn. Een lexicale familie kan klein zijn en uit één koppel van lexicale items bestaan, maar andere families zijn relatief groot en zijn uitbreidbaar met nieuwe leden. De lexicale families waarbinnen slechts één parameter verschilt, noemen Fernald & Napoli "nucleaire families". ASL-voorbeelden (alle uit Fernald & Napoli 2001) hiervan zijn:

- **Alternantie van handconfiguratie**
  Voorbeeld: BIRD/DUCK: Beide gebaren delen de betekeniscomponent [vogel]. De gemeenschappelijke parameters zijn beweging, oriëntatie en locatie, en de veranderlijke parameter is handconfiguratie: in BIRD is enkel de index geselecteerd, in DUCK zijn index en middenvinger geselecteerd.
  Voorbeeld: FAMILY/CLASS/TEAM/GROUP/ASSOCIATION/SOCIETY: De combinatie van beweging, oriëntatie en locatie lijkt in deze gebaren [een geheel] te betekenen. De specifieke handconfiguratie van elk afzonderlijk gebaar is te wijten aan taalcontact met het Engels (initialisatie): FAMILY wordt met de F-hand gevormd, CLASS met de C-hand, TEAM met de T-hand, etc. De handconfiguratie is dus in deze familie door een arbitraire conventie met betekenis geassocieerd.
- **Alternantie van beweging**
  Voorbeelden: SCHOOL/COLLEGE, IN/OUT, DETERIORATE/IMPROVE, DIRTY/FILTHY.

De gebaren GRANDMOTHER, GRANDFATHER en FUTURE zijn leden van een lossere familie, waarin oriëntatie en beweging de gemeenschappelijke parameters zijn, terwijl zowel de handconfiguratie als de locatie variëren. Een dergelijke familie wordt een "uitgebreide familie" genoemd. Het bestaan van uitgebreide families betekent dat elk van de vier parameters zelf een semantische inhoud kan dragen wanneer hij met een vaste set van drie andere parameters gecombineerd wordt. Ook een kenmerk binnen een parameter kan een betekenis

dragen. Zo kan het buigen van de vingers bijvoorbeeld de betekenis [probleem] dragen (cf. de gebaren SEE/BLIND).

Aangezien de lexicale families zo'n belangrijk onderdeel van de ASL-morfologie uitmaken, kan de morfologie van een gebarentaal volgens Fernald & Napoli niet begrepen worden zonder lexicale families te onderzoeken. Zij benoemen de onderdelen van de gebaren in een lexicale familie met de term "*ion-morphs*". Dat zijn fonologisch incomplete lexicale items die zich binden aan andere, compatibele *ion-morphs* om zo tot volledige gebaren te komen. Betekenissen worden geassocieerd met individuele fonologische parameters, met combinaties van parameters en zelfs met subparameters, maar die associatie geldt zelden of nooit voor het hele lexicon. Het moet dus mogelijk zijn om lexicale items te representeren die drie componenten hebben: een fonologische vorm, een component die de betekenis associeert met de vorm, en een component die de restrictie op de vorm-betekenisassociatie formuleert. Het morfologische proces dat voor de combinatie van verschillende *ion-morphs* zorgt, is unificatie: "An ion-morph x can merge with any other ion-morph y that is compatible with it; x is compatible with y just in case x is in the restriction of y and y is in the restriction of x." (Fernald & Napoli 2001: 37)

Fernald & Napoli vergelijken lexicale families in gebarentalen en gesproken talen. In gesproken talen zijn lexicale families veel minder frequent[26]. De auteurs geven echter ook aan dat openheid voor het thema misschien zou uitwijzen dat het aantal lexicale families in gesproken talen groter is dan nu wordt aangenomen. Ze vergelijken de *ion-morphs* ook expliciet met *phonaesthemes* in gesproken talen: klanken die in een beperkt aantal wortels naar bepaalde betekenissen verwijzen (cf. *glow/glimmer/glisten*, *fly/flow/fluid/flutter*, *then/there*, *when/where*). Dergelijke klanken lijken perfect analoog aan de *ion-morphs* in ASL. Tot op heden hebben morfologen aan dit fenomeen weinig aandacht geschonken. *Phonaesthemes* worden nooit morfemen genoemd, aangezien onduidelijk is wat de status van de rest van het woord dan is: de eenheden waarmee ze gecombineerd worden, zijn zelf geen morfemen (bv. *–ow* in *glow*). Bovendien heeft de vorm-betekenisassociatie in *phonaesthemes* ook niet op het gehele lexicon betrekking, maar slechts op een beperkt aantal woorden. Op dat punt komen *phonaesthemes* overeen met de *ion-morphs* in het model van Fernald & Napoli (2001: 41): "These examples seem perfectly analogous to our ASL-ion-morphs (...)."

Opvallend is dat Fernald & Napoli het hebben over associaties tussen betekenis en vorm zonder daarbij de invloed van iconiciteit in rekening te nemen[27]. Zelf geven zij dat ook expliciet aan: "A long tradition of studies in ASL morphology has shown that iconicity does not play a prominent role in

---

[26] Hierbij moet opgemerkt worden dat men bij vergelijking van gebarentalen en gesproken talen al te vaak de groep van de gesproken talen lijkt te reduceren tot de uitvoerig onderzochte West-Europese talen. Dat zorgt er vermoedelijk vaak voor dat "de gebarentalen" en "de gesproken talen" sterk van elkaar lijken te verschillen, terwijl een vergelijking met andere, minder voor de hand liggende gesproken talen tot andere inzichten zou kunnen leiden.

[27] Bij classifierconstructies houden zij wel rekening met iconiciteit: "A classifier is theoretically

the synchronic grammar. Because this is so widely assumed, iconicity is not a relevant issue in the alternations we analyze." (Fernald & Napoli 2001: 13, voetnoot 11) Een voorbeeld van een niet-iconische gemotiveerde lexicale familie is nucleaire familie SCHOOL/COLLEGE die enkel uit die twee gebaren bestaat. Beide gebaren zijn tweehandig en worden gevormd met twee B-handen waarvan de sterke hand contact maakt met de zwakke hand. Het enige verschil tussen beide gebaren schuilt in de bewegingsparameter. Dat verschil is niet gemotiveerd of iconisch te noemen. Deze lexicale familie is echter het enige voorbeeld van niet-iconische motivatie die Fernald & Napoli geven. Er zijn veel meer tegenvoorbeelden die wel iconisch of metaforisch gemotiveerd zijn. Ik beperk me hier tot enkele voorbeelden. Zo behoren volgens Fernald & Napoli (2001: 22) de gebaren IN en OUT en de gebaren DETERIORATE en IMPROVE tot lexicale families van elk twee gebaren. Telkens hebben de beide leden van de familie een tegengestelde betekenis, en telkens vertonen ze ook een omgekeerde padbeweging. Zo wordt bij IN de sterke hand naar de zwakke hand toe bewogen tot hij erdoor omsloten wordt; bij OUT bevindt de sterke hand zich eerst in de opening van de C-vormige zwakke hand om dan een beweging naar boven, uit de zwakke hand, te maken. Bij DETERIORATE hoort een neerwaartse beweging, bij IMPROVE een opwaartse beweging. In beide lexicale families wordt het onderscheid tussen de twee leden dus door een gemotiveerde beweging veroorzaakt. Bij IN/OUT gaat het om iconische motivatie, bij DETERIORATE/IMPROVE om metaforische motivatie.

Bij een andere lexicale familie zijn de handvormen die de verschillende gebaren in de familie kenmerken, ook gemotiveerd, maar dit keer gaat het noch om iconische noch om metaforische motivatie. Het betreft de lexicale familie FAMILY/CLASS/TEAM/ GROUP/ASSOCIATION/SOCIETY... Het is duidelijk dat de handvormen in kwestie ontleningen uit het handalfabet zijn: al deze gebaren zijn geïnitialiseerd. Fernald & Napoli (2001: 20) formuleren het als volgt: "The particular HC (*hand configuration*, ED) selected in each member of a family is usually due to language contact with English. The HC chosen matches the first letter of the corresponding English word; the results of this type of process are referred to as 'initialized' signs." De handvormkeuze is in deze gebaren dus niet willekeurig te noemen. Dergelijke leenvormen zijn een voorbeeld van niet-iconische motivatie. Fernald & Napoli nuanceren echter het bewustzijn van dergelijke motivatie bij moedertaalgebaarders:

> While initialization is a highly productive word-building process in ASL (Padden 1998), we hasten to point out that not all users of ASL are fluent in English; some of them are not familiar with English to any significant

---

no different from the POA (*place of articulation*, ED) of forehead that carries the sense of 'male' in combination with a range of other phonological parameters. Both are ion-morphs. The only empirical difference is that the combination of other phonological parameters is not arbitrarily determined with classifiers, in contrast to the situation with the POA of forehead that carries the sense of 'male'. Instead, the other phonological parameters with the classifier are determined by other aspects of the event described." (Fernald & Napoli 2001: 38)

> degree. The change in meaning resulting from each HC choice is arbitrary as far as these signers are concerned. Even for ASL users who do know English, there may be a problem with spontaneously predicting the correct meaning. For example, more than one English noun with an appropriate meaning may begin with the same letter (e.g., 'caste'/'class', 'family'/ 'flock', 'mob'/'member'). We conclude that the HC in these family sets is associated with meaning by arbitrary convention. (Fernald & Napoli 2001: 20)

Hierbij zou ik willen opmerken dat doven wel degelijk bij heel veel gebaren uit het standaardlexicon een Nederlandse "vertaling" klaar hebben, zo automatisch zelfs dat dat Nederlandse woord deel lijkt uit te maken van de representatie van het gebaar. Dat houdt echter niet in – en daar hebben Fernald & Napoli dan wel gelijk in – dat doven ook weten wat het Nederlandse woord precies betekent of hoe ze dat woord correct moeten gebruiken. Het betekent wel dat er voor vele doven een sterke associatie bestaat tussen een gebaar en een mogelijke Nederlandse vertaling van dat gebaar.

Ondanks het feit dat inderdaad niet alle door het handalfabet beïnvloede handconfiguraties bewust als geïnitialiseerd ervaren worden, wil ik er toch voor pleiten om die handconfiguraties als gemotiveerd te beschouwen. Vaak vertonen zij immers vormen die in de rest van het lexicon niet voorkomen, cf. bijvoorbeeld de positie van de duim in de F-handvorm uit het handalfabet. Bij standaardisering of minder bewust gebruik van geïnitialiseerde gebaren is dan ook meestal een vormelijke verandering van de handvormen in kwestie waar te nemen. Zo zal de duim in de F-handvorm niet langer over het midden van de index geplooid zijn, maar gewoon contact maken met de top van de index. Een voorbeeld hiervan is het gebaar FAMILIE dat zowel met de F uit het handalfabet als met de minder gemarkeerde T-hand uitgevoerd wordt.

(4.9) Twee mogelijke handvormen in FAMILIE

(4.9.1) de F uit het handalfabet

(4.9.2) T-hand

Uit het werk van Fernald & Napoli komen enkele zaken naar voren die van belang zijn voor de verdere discussie in dit proefschrift. Met hun onderzoek naar lexicale families proberen zij aan te tonen dat er in gebarentalen op sublexicaal vlak terugkerende vorm-betekenisassociaties bestaan die niet terug te voeren zijn op iconische of metaforische visuele motivatie. Helaas zijn hun voorbeelden verre van overtuigend. Op de lexicale familie SCHOOL/COLLEGE na zijn alle voorbeelden die zij geven wel iconisch of metaforisch gemotiveerd. Wanneer we lexicale families uitbreiden naar gebaren met gemotiveerde vormelementen, kunnen we stellen dat alle gebaren die in VGT door dezelfde semantische implementatieregels gevat worden, telkens deel uitmaken van een lexicale familie. Interessant is wel dat er een heel specifieke soort van motivatie bestaat, met name de ontlening van handvormen uit het

handalfabet. Ik zou die motivatie voorlopig als niet-iconische motivatie classificeren. In hoofdstuk 5 ga ik dieper in op de ontlening van handvormen en op andere mogelijke vormen van niet-iconische motivatie.

Tenslotte wil ik nog wijzen op de term die Fernald & Napoli voor de sublexicale vorm-betekenisassociaties gebruiken: *ion-morph* (cf. de terminologie van Cuxac in § 6.1.2: gebaren als "moleculen" die uit "atomen van betekenis" bestaan). Die term duidt aan dat zij die vormen als een heel specifiek soort "morfemen" beschouwen. Het zijn een soort gebonden morfemen die een betekenis hebben op een niveau onder het basismorfeem. Bovendien, zo geven Fernald & Napoli aan, *ion-morphs* dragen hun betekenis niet doorheen het hele lexicon, maar enkel in combinatie met andere *ion-morphs*. Vandaar ook dat zij het over "*morphs*" hebben en niet over "morfemen": het gaat hier niet om op zichzelf staande combinaties van vorm en betekenis.

4.2.3.5. Soorten motivatie: semantische implementatie en fonetische prespecificatie

In het model van Van der Kooij verschillen motivaties van gebaren niet enkel in aard en oorsprong, maar ook in frequentie. Van der Kooij onderscheidt enerzijds terugkerende verbindingen tussen vorm en betekenis die in het model gevat worden door semantische implementatieregels, en anderzijds unieke vorm-betekenisassociaties waarvoor zij het mechanisme van de fonetische prespecificatie voorstelt. De term "fonetische prespecificatie" lijkt te impliceren dat een fonetisch element in de lexicale representatie van een gebaar opgenomen wordt. Dat suggereert ook volgende bewering van Van der Kooij (2002: 35): "For the unique motivated form elements I propose Phonetic Prespecification (PP), implying that in the lexical representation of these signs, a unique and motivated form element is. For example, in the sign KIDNEY, the motivated phonetic location 'side of the lower part of the trunk' is prespecified in its lexical representation." Bij de bespreking van haar lexicale model wijst Van der Kooij er echter op dat een dergelijke invulling van fonetische prespecificatie voor problemen zou zorgen bij het verloren gaan van een semantische motivatie (cf. ook associatie *h* in het lexicale model, § 4.2.2): "Despite the idiosyncratic character of prespecification, the Form Element is always associated to a Phonological Object in order to predict the phonetic form in case the semantic/iconic motivation gets lost over time." (Van der Kooij 2002: 35). In het lexicale model, cf. (4.6), is er dan ook geen verschil waar te nemen tussen semantische implementatie en fonetische prespecificatie. Het enige verschil lijkt dan nog hun frequentie te zijn. Wanneer we beide mechanismen van naderbij bekijken, zien we echter dat dat slechts een schijnverschil is.

Fonetische prespecificatie wordt in principe enkel toegepast bij erg afwijkende locaties die slechts in één enkel gebaar voorkomen. Van der Kooij (2002: 290) geeft de voorbeelden van de gebaren NIER en IN-HET-ACHTERHOOFD-HOUDEN die allebei op een erg uitzonderlijke en in haar corpus unieke locatie gevormd worden: "Examples from the location component are the signs TO

KEEP IN THE BACK OF YOUR MIND and the sign KIDNEY. The first sign is made on the back of the head and the second sign is made at the side of the waist. Both locations occur only once in the database." Veel van de gebaren voor lichaamsdelen of ingewanden maken gebruik van afwijkende locaties, omdat zij altijd autoreferentieel zijn. Ik ben echter van mening dat dergelijke gemotiveerde locaties niet met behulp van fonetische prespecificatie gerepresenteerd dienen te worden. Het is wel een feit dat de locaties van de twee hierboven genoemde voorbeelden zeer uitzonderlijk zijn. Zo komt de locatie "achterkant van het hoofd" in mijn corpus zelfs geen enkele keer voor (tenzij als tweede locatie bij een padbeweging van de voorkant van het hoofd naar de achterkant, zoals bv. in ROMEINEN). Dat neemt niet weg dat ik me een gebaar kan voorstellen dat op die plaats gemaakt zou worden, met name het gebaar voor "doen alsof iemand een ezel is door een V-hand achter het hoofd van die persoon te houden". De locatie van NIER is ook in VGT onderaan en opzij van de romp. Die precieze locatie komt ook in geen enkel ander gebaar voor, maar ik kan wel gebaren bedenken die van die locatie gebruik zouden maken, zoals bv. NIERCRISIS of NIERSTENEN. Van zodra een bepaalde vorm-betekenisrelatie gemotiveerd is, staat ze open voor verdere exploitatie in nieuwe gebaren. Fonetische prespecificatie lijkt dus een overbodig mechanisme te zijn.

Daarmee is echter nog niet alles gezegd over beide termen. Men moet er zich bewust van zijn dat elke sublexicale vorm-betekenisassociatie die we in een semantische implementatieregel vatten, eigenlijk een vorm van fonetische prespecificatie is, met name het lexicaal specificeren van een fonetisch vormelement bij een bepaalde betekenis. Semantische implementatieregels zijn niet meer dan een abstractie, een regelmaat, die te herkennen is in al die geprespecificeerde fonetische vormen. Aangezien ik nu net naar die regelmatige vorm-betekenisassociaties op zoek ben en aangezien elke gemotiveerde vorm-betekenisassociatie in principe breder geëxploiteerd kan worden, stel ik willen voor om fonetische prespecificatie en semantische implementatie tot één mechanisme te herleiden en enkel nog op zoek te gaan naar (potentiële) semantische implementatieregels (cf. de empirische analyses in hoofdstuk 5).

Van der Kooij (2002: 31) stelt een tabel op waarin zij voorbeelden geeft van recurrente en unieke metaforische en iconische motivatie. Ik neem die tabel hieronder over om nog een laatste mogelijke verschil tussen fonetische prespecificatie en semantische implementatie te kunnen belichten.

Motivatie	Recurrent in het lexicon	Uniek in het lexicon
metaforisch	slaap (bv. in DENKEN)	ipsilateraal op schouder (in SOLDAAT)
iconisch	???	zijkant middel (in NIER)

(4.10) Fonetische prespecificatie en semantische implementatie: NGT-voorbeelden

De slaap is metaforisch geassocieerd met mentale processen en komt als gemotiveerde locatie recurrent voor in het lexicon van zowel NGT als VGT, cf. DENKEN, BEGRIJPEN, DROMEN, BEWUST etc. Van der Kooij geeft twee voorbeelden van

unieke vorm-betekenisassociaties in NGT. Het gebaar NIER heb ik reeds toegelicht. Het NGT-gebaar SOLDAAT is identiek aan het VGT-gebaar: een A-hand maakt aan de palmzijde contact met de ipsilaterale zijde van de schouder. Het gebaar verwijst naar de handeling van een soldaat die zijn geweer vasthoudt[28]. Eén reden waarom Van der Kooij de locaties in NIER en SOLDAAT als uniek beschouwt, is dat zij idiosyncratisch zijn, d.w.z. er is geen enkel ander NGT-gebaar dat die locatie gebruikt. Hierboven heb ik reeds aangegeven dat volgens mij elke gemotiveerde vorm-betekenisassociatie gebruikt kan worden in nieuwe gebaren. Toch moet er nog een reden zijn waarom Van der Kooij beide locaties als uniek bestempelt. De vraagtekens in tabel (4.10) geven immers aan dat zij geen enkel voorbeeld vindt voor recurrente iconische vorm-betekenisrelaties in het NGT-lexicon. Dat is op zijn minst een vreemde vaststelling, zeker in vergelijking met de vele semantische implementatieregels die ik in hoofdstuk 5 formuleer voor iconisch gemotiveerde vormelementen in VGT. Dat wijst op een fundamenteel verschil in interpretatie van unieke en recurrente motivatie bij mij ten opzichte van Van der Kooij. Aangezien Van der Kooij de tabel in (4.10) niet verklaart en haar model ook niet toepast op volledige gebaren – zij formuleert wel semantische implementatieregels voor afzonderlijke vormelementen, maar maakt geen analyses van volledige gebaren, waarbij ze visuele beelden en alle mogelijke vorm-betekenisassociaties toelicht – hanteer ik bij de analyses in hoofdstuk 5 mijn eigen interpretatie van de termen.

Onderstaande tabel schematiseert de verschillende soorten van semantische motivatie die ik onderscheid. Van elke soort geef ik telkens enkele VGT-voorbeelden.

Semantische motivatie	Plaats in lexicon	VGT-voorbeelden
Iconische motivatie	recurrent	ETEN, SPREKEN, STAPPEN, TENNIS, TICKET, KAST, BOEK, WATER, TROUWEN
Metaforische motivatie	recurrent	DENKEN, BEST, SLECHT, BLIJ, STRUCTUUR, LESGEVEN, KLEUR, GESCHEIDEN, HELPEN, DISCRIMINATIE
Niet-iconische motivatie	recurrent	ZOON, FRUIT, FRANKRIJK, NEEF, NICHT, TOT, TANTE, BELGIË ALTIJD, VERDRIET

(4.11) Voorbeelden van de drie vormen van semantische motivatie in VGT: recurrente vorm-betekenisassociaties

Wat de niet-iconische motivatie betreft, zijn vooral heel veel voorbeelden te vinden van gebaren waarvan de handvorm door het handalfabet beïnvloed is. Dat is natuurlijk een heel specifieke soort van niet-iconische motivatie, cf. ook hoofdstuk 5. Een ander mogelijk voorbeeld van niet-iconische motivatie in tabel (4.11) is de cirkelbeweging, in een gebaar als VERDRIET, die een zekere

[28] Het is mij niet duidelijk waarom de locatie van het gebaar SOLDAAT metaforisch gemotiveerd zou zijn en niet iconisch, gezien het gebaar toch teruggaat op het visuele beeld van een typische handeling van een soldaat.

duur uitdrukt. In de analyse van het gebaar VERDRIET (cf. § 5.4.4) heb ik die cirkelbeweging als een voorbeeld van niet-iconische motivatie geduid, maar het is mij niet duidelijk of het toch geen vorm van metaforische motivatie zou kunnen zijn. Andere VGT-voorbeelden waarin de cirkelbeweging op een duur zou kunnen wijzen, zijn ALTIJD, DUREN, ZOEKEN, PIEKEREN en DROOM.

4.2.3.6. Betekenis in het model

Als laatste punt in de discussie van het lexicale model in (4.6) wil ik nog iets opmerken over de betekenis(aspecten) in het model. Helaas is dat een aspect waarover vele iconiciteitsmodellen eerder vaag blijven, bv. ook Fernald & Napoli (2001)[29], Taub (2001a), Cuxac (1996, 2000) e.a. Het primaire doel van Van der Kooij is natuurlijk een fonologisch model op te stellen en zij geeft dan ook aan dat een gedetailleerde semantische analyse buiten de scopus van haar werk valt. Toch is enige reflectie over de betekenisaspecten in het model hier op zijn plaats.

Uit de voorgaande bespreking van allerlei benaderingen van iconiciteit in gebarentalen is reeds gebleken dat iconiciteit meer is dan een zuivere overeenkomst tussen de vorm van een taalteken en de referent van dat teken. Zo wees Peirce (CP 2.92) reeds op het belang van de "interpretant". In dit geval is dat de mentale voorstelling van de betekenis van het gebaar die men moet veronderstellen bij de gebarentaalgebruiker. Die derde instantie is nodig om een verband te kunnen leggen tussen vorm en referent. In de woorden van Armstrong et al.:

> Charles S. Peirce described several characteristics of signs. In his work, and semiotics generally, the word sign is used to mean anything that stands for something not itself. Peirce also laid down a critical definition of "the sign function": it consists of the sign vehicle and what it stands for, of course, but also an essential third thing that Peirce called the "interpretant". Signs, according to Peirce, relate to their meanings only through the interpretant, and they may relate as icons, indexes or symbols, or a combination of these. (Armstrong et al. 1995: 191-192)

Van der Kooij bekent zich tot het cognitieve model van iconiciteit en betekenis van Taub (2001a). Taub sluit min of meer aan bij de visie van Peirce dat de interpretant een noodzakelijk element is bij iconische relaties tussen gebaren en referenten, hoewel zij niet dezelfde terminologie gebruikt en ook niet naar Peirce verwijst. Zij schrijft: "Iconicity is not an objective relationship between image and referent; rather, it is a relationship between our mental models of image and referent." (Taub 2001a: 19)

---

[29] Fernald & Napoli (2001) hebben het weliswaar uitdrukkelijk niet over iconiciteit of over een andere vorm van motivatie, maar ze behandelen toch betekenis-vormassociaties in het ASL-lexicon.

Taub (2001a: 23) definieert iconiciteit als "the existence of a structure-preserving mapping between mental models of linguistic form and meaning". Wat "linguistic meaning" precies inhoudt, licht Taub niet expliciet toe. Als we de definitie van iconiciteit naast het *Analogue Building*-model plaatsen, dan zien we dat uiterst rechts (na de encoderingsfase) het gebaar TREE wordt voorgesteld. Uiterst links wordt het concept "tree" uitgebeeld.

(4.12) Het *Analogue Building*-model van Taub (2001a: 44)

Taub zegt het niet met zoveel woorden, maar we kunnen vermoeden dat dat concept voor haar ook de betekenis van het gebaar is. Betekenis wordt dus erg ruim opgevat. In het concept "boom" zijn allerlei verschillende zintuiglijke "beelden" vervat: vormen, kleuren, onderdelen, geuren, gevoel etc. (cf. Taub 2001a: 45). Taub merkt op: "(...) I am not taking any stance about the "boundaries" of concepts in the mind: It matters little to my theory whether the concept "tree" *contains* these sensory images or instead is merely *closely linked* to them." (Taub 2001a: 45, voetnoot 1) Het concept "tree" omvat voor Taub dus alle mogelijke referentiële en encyclopedische informatie over bomen. Zij maakt met andere woorden geen onderscheid tussen encyclopedische gegevens die mensen hebben over de referent (en die altijd ook gedeeltelijk van associatieve aard zijn) en linguïstische betekenis in strikte zin, nl. de inhoud van een teken in de taal zelf. Uit haar opmerking blijkt ook dat zij een precieze afbakening van linguïstische betekenis of linguïstische concepten voor haar model zelfs onbelangrijk acht.

Van der Kooij (2002: 33) zegt het volgende over het niveau van de betekenisaspecten in haar model: "I use Meaning Aspects (MA's) as a cover term for both compositional and non-compositional meaning or denotation. For example, the concept "to think" can be a MA, but also the "two parties" in the concept "to meet" can be a MA." Die uitspraak toont dat betekenis volgens Van der Kooij opdeelbaar is in verschillende componenten. Meer gegevens over hoe zij de precieze betekenis en eventuele betekeniscomponenten van een gebaar bepaalt, krijgt de lezer niet. Bovendien is onduidelijk wat de verhouding tussen de betekenisaspecten en het semantische gedeelte van het lexicon is. Hierboven heb ik er reeds op gewezen dat Van der Kooij als belangrijk element uit het model van Taub onthoudt dat delen van een beeld omgezet kunnen worden in vormelementen: "Important for my analysis in terms of Semantic Implementation Rules is the idea of representable parts of the image that

are encoded by form elements. I call these parts Meaning Aspects." (Van der Kooij 2002: 30) Een opmerkelijk verschil tussen het AB-model en het lexicale model van Van der Kooij is echter dat Taub steeds vertrekt van een volledig concept waaruit één visueel beeld geselecteerd wordt, terwijl Van der Kooij die selectie al eerder maakt. In haar model zijn er op het eerste niveau al specifiek geselecteerde betekenisdeeltjes die stuk voor stuk in visuele elementen worden omgezet.

Het niveau van de betekenisaspecten is het semantische niveau van het lexicon, met andere woorden het niveau waarop alle talige betekenissen zich bevinden. Slechts bepaalde daarvan worden verbonden met een visueel beeld. Andere associëren zich dan weer op arbitraire wijze met de fonetische en fonologische vormelementen van de taal. De empirische analyse van VGT-gebaren met behulp van het lexicale model in (4.6), eventueel in combinatie met het AB-model van Taub, kan de precieze invulling van de betekenis(aspecten) verduidelijken.

4.2.3.7. Conclusie

Voor Van der Kooij is iconiciteit nooit een autonome structuur in het gebarentaallexicon. Wel zijn vorm en betekenis in het gebarentaallexicon met elkaar verbonden, met name door semantische implementatieregels. Dat maakt dat gebaarders steeds toegang hebben tot potentiële vorm-betekenisassociaties en die associaties ook in hericoniseringsprocessen kunnen gebruiken.

Een belangrijke aanpassing van het model die ik hier doorvoer, is de opheffing van het onderscheid tussen fonetische prespecificatie en semantische implementatieregels. Daarvoor zijn twee redenen. Ten eerste is de term "fonetische prespecificatie" misleidend, aangezien er feitelijk bij semantische implementatie ook een fonetisch element geprespecificeerd wordt. Bovendien wordt in het voorstel van Van der Kooij bij elk van de mechanismen ook een fonologisch kenmerk voorzien. Daardoor is er de facto geen verschil meer tussen de twee mechanismen, behalve dan eventueel het aspect van de frequentie. Ten tweede wil ik ook het aspect van de frequentie in vraag stellen, aangezien elke geëtableerde vorm-betekenisassociatie potentieel bruikbaar is in andere gebaren met een gedeelde betekenis. Het interessante aan de semantische implementatieregels is dat ze verbanden tussen verschillende gebaren met eenzelfde betekenisaspect blootleggen.

Doordat het lexicale model van Van der Kooij niet verbonden wordt aan een semantische analyse, laat het enkele onbeantwoorde vragen, vooral met betrekking tot de precieze aard en status van de visuele beelden en de betekenisaspecten. Ook hier is geen ruimte voor een diepgaande semantische analyse, maar een uitgebreidere bespreking van concrete voorbeeldgebaren kan de wisselwerking tussen de vier niveaus in bovenstaande schema's verduidelijken, en dat voor de verschillende types van motivatie. Een dergelijke analyse wordt doorgevoerd in het volgende hoofdstuk.

HOOFDSTUK 5
Empirische analyses en soorten iconiciteit: Het lexicale model van Van der Kooij (2002)

5

5.1 Inleiding

Om het lexicale model van Van der Kooij op zijn waarde te kunnen testen heb ik het toegepast op diverse VGT-gebaren uit mijn *SignPhon*-corpus. Daarbij laat ik de drie soorten van motivatie aan bod komen. § 5.2 is gewijd aan gebaren met een directe iconische motivatie, met name allerlei gebaren voor zoogdieren. Ik heb voor die categorie van gebaren gekozen om twee redenen. Ten eerste is het een verzameling van gebaren voor concrete referenten met een waarneembare en vaak erg specifieke vorm waardoor er heel veel directe iconiciteit te verwachten valt. Ten tweede is er een grote variatie aan vormen te vermoeden, gezien de variatie in het rijk der dieren – dit in tegenstelling tot bv. de categorie "fruit", waar heel veel ronde vormen voorkomen. § 5.3 behandelt twee voorbeelden van metaforische motivatie: de woordvelden "mentale processen" en "gevoelens" zijn allebei verzamelingen van gebaren voor abstracte zaken, waarvan ik voorzie dat ze enkele opvallende vorm-betekenisassociaties zullen vertonen. Beide woordvelden zijn klassieke voorbeelden in de literatuur van metaforische velden (Cuxac 2000: 148 voor LSF, Taub 2001a voor ASL), cf. ook de in NGT gevonden vorm-betekenisassociaties (Van der Kooij 2002: 205). In § 5.4 onderzoek ik tenslotte enkele mogelijke niet-iconische vormen van motivatie, meer bepaald de rol van de handpalm in *tracing* gebaren, de cirkelvormige padbeweging en de invloed van het handalfabet. Na de bespreking van de iconische, metaforische en niet-iconische motivatie volgt in § 5.5 nog een bespreking van neologismen in VGT. In die nieuwe vormen wordt ook vaak gebruik gemaakt van gemotiveerde vorm-betekenisassociaties. Voor ik tot de conclusies met betrekking tot de empirische tests van het lexicale model overga (§ 5.7), ga ik in § 5.6 nog kort in op de verhouding tussen gemotiveerde en arbitraire vormelementen in gebaren.

Ter herinnering geef ik in onderstaande figuur het schema weer dat Van der Kooij voor haar lexicale model heeft opgesteld.

Betekenisaspecten	BA 1	BA 2	BA 3	BA 4
Visuele beelden	VB 1	VB 2	VB 3	VB 4
Vormelementen	VE 1	VE 2	VE 3	VE 4
Fonologische objecten	FO 1	FO 2	FO 3	FO 4

(5.1) Het lexicale model van Van der Kooij (naar Van der Kooij 2002: 34)

Bij de analyse van de gebaren ben ik steeds als volgt tewerk gegaan. Eerst heb ik voor elk gebaar de fonologische representatie bepaald. Vervolgens ben ik

nagegaan hoe de fonologische kenmerken van die representatie fonetisch en semantisch geïmplementeerd worden. Wanneer semantische implementatie van de kenmerken van toepassing is, is het nodig om betekeniskenmerken te bepalen die via een visueel beeld in concrete fonetische vormelementen worden omgezet. Tenslotte heb ik geprobeerd om alle gegevens in het schema van Van der Kooij in te passen. Dat schema vul ik ook telkens aan met de categorieën die Taub heeft ontwikkeld voor de relaties tussen concept (hier: betekenisaspecten) en visuele beelden en voor de relaties tussen het (geschematiseerde) visuele beeld en de uiteindelijke taalvormen (hier: vormelementen).

5.2 Iconische motivatie: zoogdieren

In mijn corpus komen 36 gebaren voor zoogdieren voor. Stuk voor stuk kenmerken deze gebaren zich door iconische motivatie of – in de termen van Taub – directe iconiciteit. Opmerkelijk is dat in de meeste gebaren voor dieren één opvallend uiterlijk aspect van het dier geselecteerd wordt om het dier te representeren. Bij de panda is dat de zwarte vlek rond zijn ogen, bij de kameel zijn dat de twee bulten op zijn rug. Andere gebaren die een dergelijk *pars pro toto* vertonen, zijn VOS (muil), POES (snorharen), ZEBRA (strepen), WALRUS (slagtanden), OLIFANT (slurf), NEUSHOORN (hoorn), LEEUW (manen), HERT (gewei), GIRAF (nek), GEIT (sik), LAM (sik), VARKEN (neus), KOE (hoorns), STIER-1 (hoorns), STIER-2 (de ring door zijn neus) en EEKHOORN (staart). Bij een iets kleinere groep gebaren wordt een voor het dier karakteristieke handeling weergegeven, bv. het bewegen van de handen naar de oksels bij de aap, het spuwen van de lama en het dragen van een stok door de hond. Bij dergelijke gebaren wordt vaak ook een lichaamsdeel van het dier in kwestie uitgebeeld, met name dat lichaamsdeel waarmee een handeling wordt uitgevoerd. Voorbeelden daarvan zijn AAP (handen), LAMA (spuwen met de tong), GORILLA (kloppen op borst), DOLFIJN (zwemmen + ronde vorm), BEER (bewegende poten), RAT (lopende poten), NIJLPAARD (openende muil), KANGOEROE (hangende poten en springende beweging), KALF (drinken), KONIJN (bewegende neus), EZEL (bewegende oren), MOL (bewegende voorpoten) en HAAS (bewegende oren). Terwijl bij enkele dieren de nadruk duidelijk op de handeling zelf ligt (bv. LAMA, GORILLA, AAP) ligt, dient de beweging bij andere gebaren toch eerder om het lichaamsdeel zelf aan te geven (bv. BEER, EZEL, HAAS). Tenslotte zijn er nog twee gebaren waarin een handeling uitgedrukt wordt die door de mens op het dier wordt uitgevoerd, met name ZWIJN (het slachten van een varken) en PAARD (het berijden van een paard). Van de 36 gebaren zijn er ook twee die niet gemotiveerd zijn of waarvan de motivatie niet meer te herkennen is. Dat zijn de gebaren SCHAAP (een V-hand die een cirkelbeweging op de wang maakt) en TIJGER (een geronde V-hand die achtereenvolgens de wang en de borst aanraakt).

Hieronder geef ik enkele volledige analyses weer van dierengebaren om de verschillende soorten iconiciteit en de vier niveaus in het lexicale model te kunnen verduidelijken.

5.2.1. *Analyse van* PANDA

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar PANDA is een eenhandig gebaar. Het wordt gevormd met een gespreide en geronde 5-hand (5”) die – met de palm naar het gezicht toe – voor het ipsilaterale oog gebracht wordt. Die handvorm geeft de vorm aan van de ronde zwarte vlek die panda’s rond één van hun ogen vertonen.

(5.2) Afbeelding van PANDA

b. Representatie en implementatie

De fonologische kenmerken die instaan voor de fonologische representatie van PANDA zijn de volgende:

	Fonologische kenmerken
locatie setting	[hoofd: midden=>hoog] [ver] ▶ [dicht]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	[open] - [gerond] - [gespreid]
oriëntatie	[toppen]
wijze	/
prosodische eenheid	[X X]

(5.3) Fonologische kenmerken van PANDA

De realisatie van de kenmerken in (5.3) hangt af van implementatieregels. In tabel (5.4) worden de fonetische implementatieregels weergegeven, in (5.5) zijn twee semantische implementatieregels opgenomen.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
[hoofd: midden=>hoog]	/centrale locatie op gezicht/
[hoofd: midden=>hoog] + [ver] ▶ [dicht]	/beweging naar locatie toe; eindcontact/
[alle] + [open] - [gerond] - [gespreid]	/ 5” /
[toppen]	/oriëntatie vingertoppen naar locatie/

(5.4) Fonetische implementatieregels voor PANDA

Het locatiekenmerk [hoofd: midden=>hoog] wordt gerealiseerd als een centrale locatie op het gezicht. De vingerselectie- en vingerconfiguratiekenmerken staan voor een 5”-hand. De oriëntatie [toppen] houdt in dat de vingertoppen van die

hand naar de locatie gericht zijn. De settingkenmerken [ver ▸ dicht] worden gerealiseerd als een padbeweging naar het lichaam toe (eindcontact).

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[hoofd: midden => hoog]	[oog]	/oog, ipsilateraal/
[alle] [open] - [gespreid] - [gerond]	[rond]	/ronde handvorm/

(5.5) Semantische implementatieregels voor PANDA

Het kenmerk [hoofd: midden=>hoog] wordt gerealiseerd op het oog door de aanwezigheid van het semantische kenmerk [oog] in de representatie (zie onder). Doordat het om een eenhandig gebaar gaat, is de *default* locatie het ipsilaterale oog. De combinatie van de vingerselectie- en vingerconfiguratiekenmerken met het kenmerk [rond] zorgt voor de realisatie van een ronde handvorm. De graad van opening, ronding en spreiding kan bij de beschrijving van een concrete panda variëren al naargelang de grootte van de zwarte vlek.

c. <u>*Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model*</u>

In het gebaar PANDA wordt één uiterlijk kenmerk van het dier naar voren gehaald om voor het hele concept "panda" te staan. Het betekenisaspect [zwarte, ronde vlek rond oog] beantwoordt aan het visuele beeld "ronde vorm rond het oog". Eén deel van dat beeld staat in voor de "ronde vorm" van de vlek, het andere deel heeft betrekking op de locatie van de vlek. Taub (2001a: 91) vermeldt dat een dergelijk *pars pro toto* een vaak geziene relatie is tussen concept en beeld, in het bijzonder bij gebaren voor dieren: "One common pattern is for *parts* to stand for *wholes*. If the concept is a category of things that all have roughly the same shape, sometimes the selected image is a memorable part of that shape. This is a common way to name types of animals."

Twee verschillende iconiciteitsrelaties tussen beeld en taalvorm werken samen om de vlek rond het oog van een panda weer te geven. Ten eerste is er vorm-voor-vorm-iconiciteit tussen de handvorm en de vlek en ten tweede is er een associatie tussen een plaats op het lichaam van de gebaarder en een plaats op het lijf van de panda. Taub beschrijft deze heel specifieke vorm van lichaam-voor-lichaam-iconiciteit als volgt:

> Sometimes an animal's body parts can look significantly different from the corresponding human body parts (e.g., pointy ears, long trunks for noses); they can also have parts that humans do not possess (e.g., fur, whiskers). ASL signers can combine two kinds of shape-for-shape iconicity to show these body parts. The hands (being mobile and easily positioned in the appropriate place) will represent the shape of the animal's body part (e.g., an F-shape for whiskers); that shape will then be placed at the part of the signer's body that corresponds to the referent's correct location on the animal's body (e.g., the signer's cheek, to represent whiskers). This kind of sign draws on both general shape-for-shape iconic devices and the cor-

respondence between animal bodies and the human body; both kinds of devices are part of ASL's set of iconic tools. (Taub 2001a: 74)

Net zoals het ASL-gebaar CAT, dat Taub hier beschrijft en dat overeenkomt met het Vlaamse gebaar POES, is PANDA een gebaar dat samengesteld is uit een specifieke vorm die op het lichaam van de gebaarder geplaatst wordt om zo aan te geven hoe een bepaald lichaamsdeel van een dier eruit ziet.

De lichaam-voor-lichaam-iconiciteit waarbij een specifieke plaats op het lichaam als het ware voor zichzelf staat, is in hoofdstuk 10 "autoreferentie" genoemd. Dat is een heel specifieke vorm van directe iconiciteit of iconische motivatie, o.a. typisch voor het benoemen van lichaamsdelen.

(5.6) Lexicale representatie van PANDA

5.2.2. *Analyse van* AAP

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar AAP is een tweehandig gebaar. De twee gebogen B-handen bewegen herhaaldelijk naar de oksels toe.

(5.7) Afbeelding van AAP

b. Representatie en implementatie

Volgende fonologische kenmerken maken deel uit van de fonologische representatie van het gebaar AAP:

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[romp] - [ver] ▶ [dicht]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	/
oriëntatie	[toppen]
wijze	[herhaald] - [symmetrisch]
prosodische eenheid	[X X]

(5.8) Fonologische kenmerken van AAP

De volgende fonetische implementatieregels en één semantische implementatieregel staan in voor de realisatie van het gebaar AAP.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
[romp]	/romp/
[romp] + [ver] ▶ [dicht]	/beweging naar romp toe; eindcontact/
[alle] + [romp] + [toppen]	/ B^ /
[herhaald]	/herhaalde padbeweging met eindcontact/
[symmetrisch]	/twee handen/

(5.9) Fonetische implementatieregels voor AAP

Door de relatieve oriëntatie van de vingertoppen ten opzichte van de lichaamslocatie (de oksel) buigen de basisgewrichten van de twee B-handen automatisch.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[romp]	[oksel]	/oksel/

(5.10) Semantische implementatieregel voor AAP

Het fonologisch kenmerk [romp] wordt door de aanwezigheid van het betekeniskenmerk [oksel] gerealiseerd op de oksel, net zoals o.a. in de gebaren OKSEL, DEODORANT, KOORTS.

c. Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model

Ook de vorm van het gebaar AAP vertoont iconische motivatie. Het betekenisaspect dat voor het concept "aap" staat, is een karakteristieke handeling van apen (althans in onze perceptie), met name het herhaaldelijk bewegen van de handen naar de oksels. Als betekenisaspect voor het concept "aap" is hier opgenomen [beweging van de handen naar de oksels]. Het beeld dat die handeling visualiseert, kan moeilijk anders benoemd worden dan met dezelfde woorden: "beweging van de handen naar de oksels".

De handeling die de apen uitvoeren, wordt door de gebaarder nagebootst. Dat betekent dat AAP pad-voor-pad-iconiciteit vertoont. Daarnaast komen nog twee verschillende vormen van lichaam-voor-lichaam-iconiciteit voor. Ten eerste representeren de twee handen van de gebaarder de twee handen van de aap (wat tegelijk ook getal-voor-getal-iconiciteit is); dat is dus lichaam-voor-lichaam-iconiciteit van het volgende type: "The signer's articulators can represent (...) animal body parts that correspond to the signer's articulators on the basis of an overall mapping between the two body types (e.g. hands representing forepaws)." (Taub 2001a: 72) Ten tweede is er een *mapping* tussen het lichaam – en meer bepaald de oksels – van de gebaarder en het lichaam van een aap.

(5.11) Lexicale representatie van AAP

5.2.3. *Analyse van* KANGOEROE

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar KANGOEROE is een tweehandig, symmetrisch gebaar. Het wordt gevormd met twee gebogen B-handen die zich voor het lichaam bevinden en waarvan de vingertoppen naar beneden wijzen. Twee keer maken de handen een boogvormige beweging naar voren. Die beweging staat voor het springen van de kangoeroe en de twee handen geven de houding van zijn voorpoten aan.

(5.12) Afbeelding van KANGOEROE

b. Representatie en implementatie

De hierboven beschreven vorm van KANGOEROE wordt fonologisch als volgt gerepresenteerd:

	Fonologische kenmerken
locatie setting	[vlak] [dicht] ▶ [ver]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	/
oriëntatie	[toppen]
wijze	[herhaald] - [symmetrisch]
prosodische eenheid	[X X]

(5.13) Fonologische kenmerken van KANGOEROE

Voor de springende beweging die de gebaarder nabootst, wordt een vlak in de neutrale ruimte voorzien. De settingkenmerken en het oriëntatiekenmerk hebben beide betrekking op dat vlak.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
[vlak] + [dicht] ▶ [ver] + [X X]	/padbeweging naar voor in de neutrale ruimte/
[vlak] + [alle] + [toppen]	/B met gebogen basisgewrichten, vingertoppen naar onderen gericht/
[herhaald]	/herhaalde padbeweging/
[symmetrisch]	/twee handen/

(5.14) Fonetische implementatieregels voor KANGOEROE

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[dicht] ▶ [ver]	[springen]	/boog/
[herhaald]	[zich voortbewegen]	/beweging naar voren/
[alle]	[hangende poten]	/B-handen met gebogen basisgewrichten/
[symmetrisch]	[twee]	/twee articulatoren/

(5.15) Semantische implementatieregels voor KANGOEROE

Door de semantische kenmerken [springen] en [zich voortbewegen] wordt de herhaalde padbeweging niet op dezelfde plaats uitgevoerd, maar telkens meer naar voren. Bovendien is het pad niet recht, maar boogvormig. De gebogen basisgewrichten van de B-handen worden zowel gerealiseerd door een specifieke fonetische implementatie van het oriëntatiekenmerk [toppen] als door de semantische implementatie op basis van het betekeniskenmerk [hangende poten]. Het feit dat er twee handen zijn, wordt zowel gevat in het fonologische kenmerk [symmetrisch] als in het semantische kenmerk [twee].

Een variant van het hier geanalyseerde gebaar KANGOEROE wordt gevormd met wijsvinger en middenvinger van elke articulator, in plaats van alle vingers. In die variant wordt ook het feit weergegeven dat de voorpoten van een kangoeroe smal zijn.

c. Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model

Twee elementen die deel uitmaken van het concept "kangoeroe" worden geselecteerd als betekenisaspecten in de lexicale representatie in (5.16): de handeling van het springen en het uiterlijke element van de twee hangende voorpoten (= *pars pro toto*). Die twee concrete deelelementen worden omgezet in twee meer algemene visuele vormen: een "springende beweging naar voren" en "twee gebogen eenheden". Net zoals bij de vorige gebaren gaat het ook hier om directe iconische motivatie. Met betrekking tot de relaties tussen de twee visuele beelden en de talige vormen die de beelden voorstellen, vallen volgende vormen van iconiciteit op. Het beeld van de typische handeling van de kangoeroe, het springen, wordt omgezet in twee opeenvolgende boogvormige padbewegingen naar voren. Dat is pad-voor-pad-iconiciteit. De twee voorpoten van het dier worden voorgesteld door de twee handen. Zij nemen de gebogen vorm van de korte, hangende pootjes aan en zijn dus een voorbeeld van vorm-voor-vorm-iconiciteit. Tegelijkertijd zijn ze ook een vorm van lichaam-voor-lichaam-iconiciteit en van getal-voor-getal-iconiciteit: de twee handen staan voor de twee voorpoten.

(5.16) Lexicale representatie van KANGOEROE

5.2.4. *Analyse van* PAARD

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar PAARD is een tweehandig gebaar. De twee handen bevinden zich naast elkaar in de neutrale ruimte en vertonen allebei een bO-handvorm (duim en index in een *grasp*). In termen van "absolute" oriëntatie kunnen we stellen dat de vingertoppen van de handen (van duim en index) naar boven gericht zijn en dat de palm naar het lichaam gericht is. De handen maken een herhaalde voorwaartse padbeweging.

(5.17) Afbeelding van PAARD

b. Representatie en implementatie

Volgende fonologische kenmerken zijn opgenomen in de fonologische representatie van het gebaar PAARD:

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[dicht] ▶ [ver]
vingerselectie	[één]
vingerconfiguratie	[gesloten]
oriëntatie	[dorsum]
wijze	[symmetrisch] - [herhaald]
prosodische eenheid	[X X]

(5.18) Fonologische kenmerken van PAARD

Twee fonetische implementatieregels en één semantische regel staan in voor de realisatie van de fonologische kenmerken in de concrete uitvoering van het gebaar PAARD.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
geen locatiekenmerk	/locatie in neutrale ruimte/
[symmetrisch]	/twee handen/ + /ipsilateraal en op borsthoogte in de neutrale ruimte/
[één] + [gesloten]	/ bO /
[dicht] ▶ [ver]	/pad van achter naar voor/

(5.19) Fonetische implementatieregels voor PAARD

Gezien de locatie in de neutrale ruimte is er fonologisch geen specificatie van de locatie. Op basis van het kenmerk [symmetrisch] kunnen we echter

voorspellen dat de standaardlocatie van de handen ergens ipsilateraal en op borsthoogte zal zijn.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[één] + [gesloten]	[stevig vasthouden]	/knuckle grasp/

(5.20) Semantische implementatieregel voor PAARD

Bovenstaande semantische implementatieregel voorziet dat de onderliggende kenmerken [één] en [gesloten] die normaal gezien voor een bO-hand aan de oppervlakte zorgen, gerealiseerd worden met een iets steviger greep. Dat is de zogenaamde *knuckle grasp*, waarbij de duim niet de top van de index, maar wel de radiale zijde van het middelste kootje van de index aanraakt.

c. <u>*Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model*</u>

Het uit het concept "paard" geselecteerde betekenisaspect dat in visuele vorm wordt omgezet, is hier [teugels vasthouden bij paardrijden]. Het gebaar PAARD is één van de weinige gebaren voor dieren die geen typisch uiterlijk kenmerk en geen karakteristieke handeling uitdrukken, maar wel een handeling die een mens op het dier uitvoert. Hier wordt weergegeven hoe (menselijke) handen de teugels hanteren, terwijl het paard bereden wordt. Een ander voorbeeld is het gebaar ZWIJN, dat toont hoe een elektrische stang in de nek van het dier geduwd wordt om het te slachten.

Het visuele beeld dat ik in (5.21) onderscheid, bestaat uit drie elementen. Enerzijds onderscheid ik "stevig vasthouden van dunne elementen", anderzijds ook "beweging van de handen" en tenslotte "twee handen", aangezien beide handelingen met de twee handen uitgevoerd worden. Er is lichaam-voor-lichaam-iconiciteit, waarbij de handen van de gebaarder ook effectief menselijke handen voorstellen. Gezien het gebruik van beide handen, zit daarin ook getal-voor-getal-iconiciteit vervat. De handvormen geven aan dat de handen iets fijns stevig vasthouden en dat is dus vorm-voor-vorm-iconiciteit. Tenslotte staat de beweging van de handen ook voor een reële beweging: pad-voor-pad.

(5.21) Lexicale representatie van PAARD

5.2.5. Zoogdieren: besluit

Voor alle duidelijkheid wil ik nogmaals stellen dat de bovenstaande besprekingen van gebaren voor dieren niet vertrekken van een semantische analyse, maar dat zij vertrekken van de vorm van de gebaren om zo via het visuele beeld tot een betekenisaspect van elk van die gebaren te komen. Het enige betekenisaspect dat in elke lexicale representatie is opgenomen, is het aspect dat via een visueel beeld in verbinding staat met fonetische vormen. Dat betekent echter niet dat ik hierboven op het niveau van de betekenisaspecten dé betekenis van de gebaren heb weergegeven. Het gaat telkens om één betekeniscomponent uit een meer omvattende betekenis.

Uit de bovenstaande analyses blijkt dat het lexicale model van Van der Kooij een geschikt kader vormt om de vormelijke aspecten van een gebaar te analyseren en te verbinden met betekeniselementen. De fonologische elementen worden stuk voor stuk verbonden met hun fonetische realisaties, zowel door fonetische als door semantische implementatie. De belangrijkste onduidelijkheid die blijft bestaan, is de precieze aard van en de relatie tussen de visuele beelden en de betekenisaspecten. In de analyses van de vier bovenstaande gebaren heb ik er telkens voor gekozen om de onderdelen van het visuele beeld eerder algemeen te houden en om de betekenisaspecten meer concreet te verbinden met de betekenissen van het gebaar in kwestie. Hieronder geef ik telkens nog eens het visuele beeld en het betekenisaspect van elk van de gebaren weer.

- PANDA BA: *pars pro toto* [zwarte vlek rond oog]
  VB: ronde vorm rond oog
- AAP BA: handeling [beweging van de handen naar de oksels]
  VB: beweging van de handen naar de oksels
- KANGOEROE BA: 1) handeling [springen];
  2) *pars pro toto* [twee hangende voorpoten]
  VB: 1) springende beweging naar voren
  2) twee gebogen eenheden
- PAARD BA: handeling OP paard [teugels vasthouden bij paardrijden]
  VB: 1) stevig vasthouden van dunne elementen
  2) bewegen van handen
  3) twee handen

(5.22) Betekenisaspecten en visuele beelden

De idee achter de "algemene" visuele beelden en de "concrete" betekenisaspecten is dat de betekenisaspecten nauwer verbonden zijn met de referent van een gebaar, terwijl de visuele beelden staan voor potentieel algemeen geldige visuele vormen, die ook in andere gebaren kunnen voorkomen, cf. ronde vormen, twee handen, stevig vasthouden etc.

5.3 Metaforische motivatie: mentale processen en emotionele toestanden

Tegenover de diergebaren die – op twee uitzonderingen na – telkens verschillende iconisch gemotiveerde vormelementen vertonen, wil ik hier twee andere groepen gebaren plaatsen waarvan ik vermoed dat zij vooral metaforisch gemotiveerd zullen zijn.

Een twaalftal gebaren in mijn corpus valt binnen het woordveld van de mentale processen: BEGRIJPEN, BEWUSTELOOS, DENKEN, DROOM/DROMEN (x 2), GELOVEN, ZICH HERINNEREN, KENNIS/KENNEN, LEREN, ONTHOUDEN, PIEKEREN en VERGETEN. Er zijn twee belangrijke verschillen met het woordveld van de dieren. Ten eerste zijn de referenten van deze twaalf gebaren geen concrete objecten (of wezens), maar abstracte cognitieve processen. Ten tweede zijn de meeste gebaren in de groep van de mentale processen werkwoorden, in tegenstelling tot de uitsluitend nominale groep van de diergebaren. Enkele van de gebaren in de groep van de mentale processen vertonen erg gelijkende metaforen en visuele beelden: DENKEN, BEGRIJPEN, KENNEN, LEREN, ONTHOUDEN en VERGETEN. Vier van die gebaren zal ik hier uitwerken.

In mijn corpus komen slechts elf gebaren voor gevoelens of emotionele toestanden voor: BANG, BEU, BLIJ, DEPRESSIEF, HOOP, OPGELUCHT, SHOCK, STRESS, VERDRIET, VERLIEFD en SLECHTGEZIND. Opvallend is dat de motivatie van enkele van die gebaren rechtstreeks verband houdt met een Nederlandse metafoor en zelfs met een bijhorende coverbale *gesture*. Het gaat om de gebaren BEU, DEPRESSIEF en SLECHTGEZIND. In BEU is een geste te herkennen die we kunnen omschrijven als "het zit me tot hier": een gebogen B-hand vertoont een roterende oriëntatieverandering ter hoogte van het bovenste gedeelte van het voorhoofd. Het gebaar DEPRESSIEF verwijst naar een Nederlandse metafoor voor die mentale toestand: "in de put zitten". De gebogen B-handen beschrijven de vorm van een put. In SLECHTGEZIND wordt verwezen naar de metafoor van een "lang gezicht". Het gebaar komt overeen met de gesture waarin een B-hand van bij de kin vertrekkend een beweging naar onderen maakt om zo het gezicht als het ware te verlengen. Parallel met de vorige woordvelden zal ik ook hier enkele gebaren analyseren die een vergelijkbare motivatie vertonen: BANG, BLIJ, VERDRIET en VERLIEFD.

5.3.1. *Analyse van* DENKEN

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar DENKEN is een eenhandig gebaar. Het wordt gevormd door met de top van de wijsvinger naar de ipsilaterale kant van het voorhoofd te wijzen. Er is eindcontact met de locatie. Naast dit gebaar bestaat er ook een variant met begincontact.

(5.23) Afbeelding van DENKEN

b. Representatie en implementatie

De fonologische kenmerken die in de representatie van het gebaar DENKEN voorkomen, zijn opgenomen in tabel (5.24).

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[hoofd: hoog] [ver] ▶ [dicht]
vingerselectie	[één]
vingerconfiguratie	/
oriëntatie	[toppen]
wijze	/
prosodische eenheid	[X X]

(5.24) Fonologische kenmerken van DENKEN

De volgende fonetische en semantische implementatieregels staan in voor de realisatie van het gebaar DENKEN.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
[hoofd: hoog]	/bovenkant hoofd/
[hoofd: hoog] + [ver] ▶ [dicht]	/beweging naar locatie toe; eindcontact/
[één]	/ 1 /
[toppen]	/oriëntatie vingertop naar locatie/

(5.25) Fonetische implementatieregels voor DENKEN

De combinatie van een lichaamslocatie met de settingkenmerken [ver ▶ dicht] wordt gerealiseerd als een padbeweging naar het lichaam toe (eindcontact), meer specifiek naar een locatie ergens bovenaan het hoofd. De top van de 1-hand is naar die locatie gericht.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[hoofd: hoog]	[mentaal proces]	/voorhoofd ipsi, slaap/

(5.26) Semantische implementatieregel voor DENKEN

In gebaren die het semantische kenmerk [mentaal proces] dragen, wordt het fonologische element [hoofd: hoog] gerealiseerd op de ipsilaterale zijde van het voorhoofd en soms meer specifiek op de slaap.

c. *Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model*

In DENKEN wordt het betekenisaspect [mentaal proces] verbonden aan het visuele beeld dat "het brein zich achter de slaap bevindt". Dat beeld wordt uitgedrukt in de volgende fonetische vormelementen: de index wijst naar de slaap en maakt eindcontact met die locatie. De iconische motivatie van dit gebaar heeft dus vooral een indexicaal karakter. Aangezien een abstract concept hier afgebeeld wordt alsof het zich op (of onder) de slaap afspeelt, kunnen we hier van metaforische motivatie spreken. Bij de volgende gebaren, die ook allemaal op dezelfde metafoor teruggaan, maar die daar ook nog andere visuele elementen aan toevoegen, zal dat nog duidelijker worden.

Het gebaar DENKEN vertoont lichaam-voor-lichaam-iconiciteit: het is achter de slaap van de mens dat mentale processen zich afspelen. Daarnaast is er het element van het wijzen dat in heel veel gebaren voorkomt, meestal met de index, maar ook soms met alle vingers (cf. de gebaren NIER en MAAG) of met de duim (bv. als voornaamwoord). Ik ben geneigd die vorm als een aparte soort van motivatie te classificeren, bv. als indexicale motivatie. Van de drie soorten motivatie die hier aan de orde zijn, sluit indexicale motivatie in elk geval het nauwst aan bij de iconische motivatie.

(5.27) Lexicale representatie van DENKEN

5.3.2. *Analyse van* KENNEN

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar KENNEN is een eenhandig gebaar. Het wordt uitgevoerd met een B-hand die een oriëntatieverandering vertoont voor de ipsilaterale zijde van het voorhoofd om dan tenslotte met de palmkant van de vingertoppen eindcontact met die locatie te maken.

(5.28)
Afbeelding van KENNEN

b. Representatie en implementatie

De volgende fonologische kenmerken maken deel uit van de lexicale representatie van KENNEN:

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[hoofd: hoog] [ver] ▶ [dicht]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	/
oriëntatie	[palm] [pronaal] ▶ [supinaal]
wijze	/
prosodische eenheid	[X X]

(5.29) Fonologische kenmerken van KENNEN

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
[hoofd: hoog]	/bovenkant hoofd/
[hoofd: hoog] + [ver] ▶ [dicht]	/beweging naar locatie toe; eindcontact/
[alle]	/ B /
[palm]	/oriëntatie palm naar eindlocatie/
[pronaal] ▶ [supinaal]	/roterende oriëntatieverandering/

(5.30) Fonetische implementatieregels voor KENNEN

De fonetische implementatieregels in (5.30) geven de standaardrealisaties van de fonologische kenmerken weer.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Semantisch kenmerk**	**Realisatie**
[hoofd: hoog]	[mentaal proces]	/voorhoofd ipsi, slaap/
[hoofd: hoog] [ver] ▶ [dicht]	[houden]	/hold/

(5.31) Semantische implementatieregel voor KENNEN

Net als de andere gebaren voor mentale processen is er ook hier de metaforische motivatie van de locatie. Een tweede opvallende motivatie is de *hold* op het einde van het gebaar: de B-hand blijft even op het voorhoofd. Dat vormelement is verbonden met de betekenis van [houden].

c. <u>*Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model*</u>

De betekenis van het gebaar KENNEN kunnen we omschrijven als [informatie in het brein hebben]. Het visuele beeld dat daar volgens mij aan beantwoordt, is "iets uit de wereld in het hoofd nemen/houden". Het deelelement "uit de wereld" hangt samen door de B-hand die met de palm van het voorhoofd weg georiënteerd is; een andere mogelijke, fonetische motivatie voor die oriëntatieverandering is het benadrukken van de beweging naar het hoofd toe. Het deelelement "in het hoofd" door oriëntatie van de palm naar het voorhoofd toe en door het eindcontact met dezelfde locatie. Ook in KENNEN gaat het om een metaforische motivatie en ook hier is er lichaam-voor-lichaam-iconiciteit, waarbij de slaap als de locatie voor kennis aanzien wordt.

(5.32) Lexicale representatie van KENNEN

Interessant is de vergelijking met het gebaar VREEMD (of "NIET-KENNEN"). Dat gebaar heeft niet alleen de omgekeerde betekenis van KENNEN, maar het wordt bovendien met een omgekeerde oriëntatiebeweging uitgevoerd: eerst is de palm van de B-hand naar het voorhoofd gericht, om zich dan vervolgens met een roterende beweging ([supinaal ▸ pronaal]) van het hoofd weg te draaien. Die roterende beweging heeft in wel meer gebaren een negatieve betekenis, cf. KAN-NIET, MAG-NIET, WIL-NIET (Van Herreweghe & Vermeerbergen, te verschijnen) en is vermoedelijk terug te brengen tot een oorspronkelijk gebaar voor "niet" met een dergelijke beweging. Die connectie is in het huidige gebruik echter niet meer transparant en daarom classificeer ik de associatie tussen het vormelement /supinaal ▸ pronaal/ en het betekeniskenmerk [niet] als niet-iconisch.

5.3.3. *Analyse van* LEREN

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar LEREN is een eenhandig gebaar. De gesloten O^-hand is met de toppen naar het voorhoofd van de gebaarder gericht en de toppen bewegen met een herhaalde oriëntatieverandering in de richting van de locatie.

(5.33)
Afbeelding van LEREN

b. Representatie en implementatie

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[hoofd: hoog] [ver] ▶ [dicht]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	[gesloten]
oriëntatie	[toppen]
wijze	[herhaald]
prosodische eenheid	[X X]

(5.34) Fonologische kenmerken van LEREN

De fonologische kenmerken in (5.34) worden met behulp van volgende fonetische implementatieregels en een semantische implementatieregel gerealiseerd.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
[hoofd: hoog]	/bovenkant hoofd/
[ver] ▶ [dicht]	/beweging naar lichaamslocatie toe/
[alle] + [gesloten]	/ O^ /
[toppen]	/oriëntatie vingertoppen naar eindlocatie/
[herhaald]	/herhaalde padbewegingen/
[hoofd: hoog] + [ver] ▶ [dicht] + [herhaald]	/complexe oriëntatieveranderingen met polsknikken/

(5.35) Fonetische implementatieregels voor LEREN

De meest complexe fonetische implementatieregel is de laatste, die zegt dat de herhaalde padbewegingen naar het voorhoofd toe als complexe oriëntatieveranderingen, met een knikkende pols en een halve rotatie, worden gerealiseerd.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[hoofd: hoog]	[mentaal proces]	/voorhoofd ipsi, slaap/

(5.36) Semantische implementatieregel voor LEREN

c. Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model

Als betekenis(aspect) voor LEREN heb ik de omschrijving [concepten/informatie in het brein brengen] gekozen. Het visuele beeld dat aan de basis van het gebaar ligt, is "iets vasthouden en in het hoofd stoppen". De gesloten O^-hand wijst op het vasthouden van "een object". De beweging naar het voorhoofd toe geeft aan dat die objecten naar het hoofd gebracht worden en dus in het brein opgenomen worden. Ook LEREN kenmerkt zich dus door een metaforische motivatie, waarbij het abstracte proces van het leren een visuele, concrete afbeelding krijgt. De verschillende onderdelen van dit gebaar heb ik hieronder ingevuld in het schema dat Taub opstelde ter illustratie van haar metafoorconcept als een dubbele *mapping*.

	ICONISCHE *MAPPING*	METAFORISCHE *MAPPING*
ARTICULATORS	**BRONDOMEIN**	**DOELDOMEIN**
–	Objecten	Concepten / informatie
Voorhoofd	Hoofd	Brein
O^-handvorm	Een object vasthouden	Een concept overwegen
O^ naar voorhoofd toe	Object in het hoofd stoppen	Een concept opnemen in het brein

(5.37) De dubbele mapping voor LEREN (cf. Taub 2001a: 103)

De metaforische *mapping* vindt plaats tussen de abstracte betekenis van LEREN, [concepten/informatie in het brein opnemen], en de concrete handeling, "iets vasthouden en in het hoofd stoppen". Die concrete handeling, i.e. het visuele beeld, wordt in de iconische *mapping* omgezet in taalvormen. De vormen van iconiciteit die in die laatste *mapping* aan bod komen, zijn lichaam-voor-lichaam-iconiciteit (zowel de manipulerende hand als het hoofd) en pad-voor-pad-iconiciteit (de beweging van het verplaatsen van de informatie).

(5.38) Lexicale representatie van LEREN

5.3.4. *Analyse van* ONTHOUDEN

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar ONTHOUDEN is een eenhandig gebaar. De gesloten O^-hand beweegt naar het voorhoofd toe en maakt eindcontact met die locatie aan de vingertoppen.

(5.39)
Afbeelding van ONTHOUDEN

b. Representatie en implementatie

De volgende fonologische kenmerken zijn opgenomen in de lexicale representatie van ONTHOUDEN:

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[hoofd: hoog] [ver] ▶ [dicht]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	[gesloten]
oriëntatie	[toppen]
wijze	/
prosodische eenheid	[X X]

(5.40) Fonologische kenmerken van ONTHOUDEN

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
[hoofd: hoog]	/bovenkant hoofd/
[hoofd: hoog] + [ver ▶ dicht]	/beweging naar locatie toe; eindcontact/
[alle] + [gesloten]	/ O^ /
[toppen]	/oriëntatie toppen naar eindlocatie/

(5.41) Fonetische implementatieregels voor ONTHOUDEN

Het gebaar ONTHOUDEN heeft enkele fonetische implementatieregels gemeen met LEREN. Enkel de beweging verschilt. Het eindcontact in de fonetische realisatie van ONTHOUDEN wordt gerepresenteerd door [hoofd: hoog] en de settingkenmerken [ver ▶ dicht].

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Semantisch kenmerk**	**Realisatie**
[hoofd: hoog]	[mentaal proces]	/voorhoofd ipsi, slaap/
[hoofd: hoog] [ver] ▶ [dicht]	[houden]	/*hold*/

(5.42) Semantische implementatieregels voor ONTHOUDEN

Zoals ook bij de vorige gebaren wordt [hoofd: hoog] in combinatie met het betekeniskenmerk [mentaal proces; brein] gerealiseerd op het voorhoofd. Net als bij KENNEN eindigt ONTHOUDEN met een *hold* op het voorhoofd.

c. <u>*Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model*</u>

In een poging om het visueel omgezette betekenisaspect van het gebaar ONTHOUDEN te omschrijven heb ik gekozen voor [een concept in het brein vasthouden]. Dat wordt visueel weergegeven (i) door een gesloten hand die een concept vasthoudt en (ii) door een eenmalige beweging naar het voorhoofd toe die eindigt in eindcontact en een *hold*. Het visuele beeld heb ik omschreven als "iets vasthouden en in het hoofd stoppen en houden".

Het gebaar ONTHOUDEN lijkt vormelijk sterk op het gebaar LEREN. Ongeveer hetzelfde visuele beeld ligt dan ook aan de basis van beide gebaren. We vinden er bijgevolg dezelfde vormen van iconiciteit in terug: lichaam-voor-lichaam- (handen en hoofd) en pad-voor-pad-iconiciteit (de beweging naar het hoofd toe). Het verschil met het gebaar LEREN is dat leren een herhaald proces is, terwijl in ONTHOUDEN veeleer een duur uitgedrukt wordt. Dat herkennen we aan de herhaalde pad- en oriëntatiebewegingen in LEREN en de eenmalige beweging met eindcontact en *hold* in ONTHOUDEN.

(5.43) Lexicale representatie van ONTHOUDEN

5.3.5. Mentale processen: besluit

De hierboven besproken gebaren voor mentale processen kenmerken zich stuk voor stuk door een dubbele *mapping*, zoals Taub (2001a) die onderscheidde voor metaforische gebaren. In de eerste, metaforische *mapping* worden de abstracte cognitieve processen, zoals leren, begrijpen, kennen van informatie etc., telkens vergeleken met een concrete handeling, zoals het vasthouden, het loslaten of het verplaatsen van een object. Die handeling wordt dan in de iconische *mapping* omgezet in talige vormen. In het schema van Van der Kooij is die dubbele *mapping* niet zichtbaar. De abstracte omschrijving van de processen komt hier overeen met de betekenis van de gebaren in kwestie. De concrete handeling is dan het visuele beeld dat de basis is voor de concrete vorm van de gebaren. Net als bij de diergebaren leunt de betekenisomschrijving van een gebaar nauw aan bij hetgeen waarnaar het gebaar verwijst, terwijl de visuele beelden eerder algemene handelingen zijn die bij de verschillende gebaren terugkomen.

Van der Kooij (2002: 205) formuleert een semantische implementatieregel die zegt dat de slaap de gemotiveerde locatie is voor mentale processen: "If a certain mental activity or state is expressed, [head: high] is realized as *temple*." De slaap komt ook in VGT-gebaren voor cognitieve processen voor, maar er is iets meer variatie mogelijk. Ook locaties op de ipsilaterale zijde van het voorhoofd (KENNEN) of zelfs in het midden van het voorhoofd (ONTHOUDEN) komen voor. Ik ga ervan uit dat hier variatie mogelijk is tussen locaties van het centrum van het voorhoofd tot aan de ipsilaterale slaap. De fonetische *default*-locatie is de ipsilaterale zijde van het hoofd.

In het gebaar DENKEN komt een heel specifieke vorm van iconische motivatie voor, met name indexicale iconiciteit, waarbij – in de meeste gevallen – de 1-hand naar een referent wijst om die te benoemen. In het geval van DENKEN wijst de index naar de locatie waar een mentaal proces plaatsvindt.

5.3.6. *Analyse van* BANG

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar BANG is een eenhandig gebaar. Het wordt gevormd met een vuisthand die herhaaldelijk aan de palmzijde contact maakt met de contralaterale kant van de borst[30].

(5.44) Afbeelding van BANG

b. Representatie en implementatie

De volgende fonologische kenmerken zijn deel van de fonologische representatie van BANG:

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[romp] [ver] ▶ [dicht]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	[gesloten]
oriëntatie	[palm]
wijze	[herhaald]
prosodische eenheid	[X X]

(5.45) Fonologische kenmerken van BANG

De fonologische kenmerken van het gebaar BANG worden gerealiseerd met behulp van volgende fonetische en semantische implementatieregels.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
[romp]	/romp/
[romp] + [ver] ▶ [dicht]	/eindcontact/
[alle] + [gesloten]	/ S /
[palm]	/oriëntatie palmzijde naar eindlocatie/
[alle] + [gesloten] + [palm]	/duim opzij: A1/
[herhaald]	/herhaalde kleine bewegingen naar locatie/

(5.46) Fonetische implementatieregels voor BANG

De vuisthandvorm S wordt als A1 gerealiseerd door het palmcontact met de borst.

[30] Een ander gebaar voor "bang" komt overeen met een gesture die ook onder horenden gebruikelijk is: het herhaalde sluiten van de hand (B ▶ O^), met de vingertoppen naar boven gericht.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[romp]	[hart]	/borst contralateraal/

(5.47) Semantische implementatieregel voor BANG

Op basis van een metaforische associatie tussen gevoelens en het hart bepaalt een semantische implementatieregel dat het fonologische kenmerk [romp] in gebaren voor gevoelens gerealiseerd wordt in de borststreek. De iconisch meest getrouwe locatie is de contralaterale zijde van de borst (= "cc") – natuurlijk bij een rechtshandige gebaarder – maar heel vaak wordt ook de fonetisch minder gemarkeerde centrale locatie op de borst gerealiseerd (= "ce"). In het geval van het gebaar BANG is de realisatie contralateraal, maar dat heeft te maken met een direct iconische motivatie, met name een verwijzing naar het hart zelf, cf. het visuele beeld dat aan de basis van BANG ligt. Het semantische kenmerk in de regel in (5.47) is [hart], in andere gevoelsgebaren met locatie op de borst komt het semantische kenmerk [gevoel] voor.

c. Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model

Om het concept "angst" uit te drukken wordt verwezen naar een vaak voorkomend gegeven bij angst, met name het sneller kloppen van het hart. Als betekeniskenmerk heb ik dus voor het kenmerk [kloppen van het hart] gekozen. Dat betekenisaspect wordt omgezet in het visuele beeld van een "voor- en achterwaartse beweging in de borststreek van een bolvormig element". De drie onderdelen van dat visuele beeld worden in de volgende talige structuren omgezet: padbeweging met eindcontact, locatie op de borst en vuisthand.

De locatie van het gebaar, de hartstreek, is dus iconisch gemotiveerd (= lichaam-voor-lichaam-iconiciteit). De vuisthand die het herhaalde contact met het lichaam uitvoert, staat voor het kloppende hart zelf (= vorm-voor-vorm-iconiciteit). Het herhaalde pad dat telkens in eindcontact eindigt, stelt het pulseren van het hart voor en is dus een voorbeeld van pad-voor-pad-iconiciteit (of pad-voor-beweging).

(5.48) Lexicale representatie van BANG

5.3.7. Analyse van BLIJ

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar BLIJ is een eenhandig gebaar dat gevormd wordt door een herhaalde padbeweging van een B-hand van laag naar hoog op de borst en dat met een constant contact tussen de ulnaire zijde van de B-hand en de romp.

(5.49)
Afbeelding van BLIJ

b. Representatie en implementatie

In de volgende tabellen worden de fonologische kenmerken weergegeven die deel uitmaken van de lexicale representatie van BLIJ en de implementatieregels die voor hun fonetische realisatie instaan.

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[romp] [laag] ▶ [hoog]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	/
oriëntatie	[ulnair]
wijze	[herhaald]
prosodische eenheid	[X X]

(5.50) Fonologische kenmerken van BLIJ

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
[romp]	/romp/
[laag] ▶ [hoog]	/pad van onder naar boven/
[alle]	/ B /
[ulnair]	/oriëntatie pinkzijde naar locatie/
[romp] + [laag] ▶ [hoog] + [herhaald]	/herhaalde kleine bewegingen/

(5.51) Fonetische implementatieregels voor BLIJ

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Semantisch kenmerk**	**Realisatie**
[romp]	[gevoel]	/borst contralateraal-centraal/
[laag] ▶ [hoog]	[positief]	/opwaartse padbeweging/

(5.52) Semantische implementatieregels voor BLIJ

In BLIJ vinden we twee semantisch gemotiveerde vormelementen terug: door het betekeniskenmerk [gevoel] wordt het locatiekenmerk [romp] gerealiseerd

op de borst. Het kenmerk [positief] is geassocieerd met een opwaartse padbeweging.

c. Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model

Twee metaforen liggen ten grondslag aan de vorm van het gebaar BLIJ. Ten eerste is de locatie van het gebaar metaforisch bepaald: gevoelens worden in onze cultuur met het hart en de borststreek verbonden. Ten tweede vinden we in het gebaar een metafoor terug die ook in andere talen voorkomt en die we kunnen benoemen als GOED IS NAAR BOVEN, cf. HIGH STATUS IS UP (Brennan 1990: 112), GOOD IS UP (Van der Kooij 2002: 29). Voorbeelden daarvan zijn er ook in het Nederlands: "in de wolken zijn", "hoger op de sociale ladder", "opgewekt", "een gat in de lucht springen" etc. Een neerwaartse beweging heeft dan weer vaak een negatieve betekenis, bv. in de VGT-gebaren SLECHT, ONTGOOCHELD, SLECHTGEZIND en in de Nederlandse uitdrukkingen "terneergeslagen", "met het hoofd tussen de schoenen", "in de put zitten", "laag bij de gronds" etc.

Als relevante betekenisaspecten heb ik in het lexicale model in (5.53) de kenmerken [positief] en [gevoel] geselecteerd. Elk van beide betekenisaspecten wordt in een visueel beeld omgezet. Aan het kenmerk [positief] beantwoordt een opwaartse beweging die talig in kleine padbewegingen van lager naar hoger op de borst geconcretiseerd wordt. Het kenmerk [gevoel] is verbonden met een specifiek lichaamsdeel, het hart, dat gerealiseerd wordt als een locatie centraal op de borst.

De locatie van het gebaar BLIJ is een vorm van lichaam-voor-lichaam-iconiciteit, terwijl de opwaartse beweging als een soort pad-voor-pad-beweging beschouwd kan worden, in beide gevallen op basis van een dubbele *mapping* tussen abstracte betekenis en iconische vormen.

(5.53) Lexicale representatie van BLIJ

5.3.8. Analyse van VERDRIET

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar VERDRIET is een eenhandig gebaar. Het wordt gevormd met een vuisthand die een cirkelvormige beweging op de borst maakt, met een constant contact tussen de palmzijde van de hand en die locatie.

(5.54) Afbeelding van VERDRIET

b. Representatie en implementatie

De volgende fonologische kenmerken maken deel uit van de lexicale representatie van VERDRIET.

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[romp]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	[gesloten]
oriëntatie	[palm]
wijze	[cirkel] - [herhaald]
prosodische eenheid	[X X]

(5.55) Fonologische kenmerken van VERDRIET

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Realisatie
[romp]	/romp/
[alle] + [gesloten]	/ S /
[palm]	/oriëntatie palmzijde naar locatie/
[alle] + [gesloten] + [palm]	/duim opzij: A1/
[cirkel] + [X X] + [herhaald]	/herhaalde cirkelvormige padbeweging op locatie/

(5.56) Fonetische implementatieregels voor VERDRIET

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[romp]	[gevoel]	/borst contralateraal-centraal/
[cirkel]	[tijdsduur]	/cirkelvormige padbeweging/

(5.57) Semantische implementatieregels voor VERDRIET

Het kenmerk [romp] is door de betekenis [gevoel] geassocieerd met de borst. De cirkelvormige padbeweging in VERDRIET is gerelateerd aan de betekenis [tijdsduur].

c. Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model

Naast de reeds gekende semantische implementatieregel in (5.57) die verwijst naar de metaforische associatie van gevoelens met het hart is er nog een element in VERDRIET dat misschien onder de noemer semantische implementatie thuishoort. In de herhaalde cirkelvormige beweging van het gebaar zit voor mij een zekere tijdsduur vervat. Het gaat hier zeker niet om een zuiver iconische motivatie, maar het is mij niet duidelijk of het een metaforische dan wel een niet-iconische vorm van motivatie betreft. In (5.58) heb ik de motivatie als niet-iconisch gerepresenteerd. Andere gebaren waarin de cirkelbeweging voor een duur staat, zijn ALTIJD, DUREN, ZOEKEN, PIEKEREN en DROOM, cf. ook § 5.4.2.

Twee betekenisaspecten van VERDRIET zijn dus relevant in de lexicale representatie: [gevoel] en [tijdsduur]. Het kenmerk [gevoel] wordt gevisualiseerd in het beeld van het hart en geconcretiseerd in de borstlocatie. Het kenmerk van de [tijdsduur] vindt geen omzetting in een visueel beeld, maar wordt rechtstreeks verbonden met het fonetische element van de herhaalde cirkelbeweging. Dat is de representatie voor niet-iconische vormen van motivatie.

(5.58) Lexicale representatie van VERDRIET

5.3.9. *Analyse van* VERLIEFD

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar VERLIEFD is een eenhandig gebaar dat uitgevoerd wordt met de 8-hand. De top van de middenvinger raakt na een roterende oriëntatieverandering de contralaterale zijde van de borst aan[31].

(5.59)
Afbeelding van VERLIEFD

b. Representatie en implementatie

Volgende fonologische kenmerken zijn opgenomen in de lexicale representatie van het gebaar VERLIEFD:

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[romp] [ver] ▶ [dicht]
vingerselectie	[één] [radiaal=›ulnair]
vingerconfiguratie	/
oriëntatie	[toppen] [pronaal] ▶ [supinaal]
wijze	/
prosodische eenheid	[X X]

(5.60) Fonologische kenmerken van VERLIEFD

De fonologische kenmerken in (5.60) worden door toedoen van volgende implementatieregels gerealiseerd.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	**Realisatie**
[romp]	/romp/
[romp] + [ver] ▶ [dicht]	/beweging naar locatie toe; eindcontact/
[één] + [radiaal=›ulnair]	/ 8 /
[toppen]	/oriëntatie toppen naar locatie/
[pronaal] ▶ [supinaal]	/oriëntatieverandering/

(5.61) Fonetische implementatieregels voor VERLIEFD

[31] In het corpus komen er twee gebaren voor "verliefd" voor. Het andere gebaar wordt net zoals het hier besproken gebaar gevormd met de 8-hand waarvan de middenvinger achtereenvolgens de kin en de borst aanraakt. Het voorkomen van twee distinctieve locaties in dat gebaar doet vermoeden dat het hier een (oorspronkelijk) compositum betreft.

Net als in KENNEN zou de oriëntatieverandering voor het eindcontact wel eens niet meer dan een fonetische versterking kunnen zijn van de beweging naar het lichaam toe.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[romp]	[gevoel]	/borst contralateraal-centraal/

(5.62) Semantische implementatieregel voor VERLIEFD

c. *Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model*

In VERLIEFD spelen twee betekenisaspecten een rol bij de semantische implementatie van de fonologische kenmerken. Het betekenisaspect [gevoel] is verbonden met het visuele beeld "hart" en de borstlocatie. Het betekenisaspect [binnen in het hart] is geassocieerd met "prikken". Het wordt gerealiseerd door twee verschillende vormelementen: de middenvinger van de 8-hand prikt na een padbeweging met eindcontact in de borst.

Ten eerste is er ook hier – zoals bij de vorige gebaren – de associatie tussen de betekeniscomponent [gevoel] en de borststreek (= lichaam-voor-lichaam). De linkshandige gebaarder die in het corpus het gebaar uitvoert, kiest een contralaterale locatie voor VERLIEFD, zodat het gebaar niet op de plaats van het hart gerealiseerd wordt, maar aan de andere zijde van het lichaam, cf. de afbeelding in (5.59). Het is niet duidelijk wat de verklaring voor deze opvallende locatie is. Ofwel doet de linkshandige gebaarder hier wat een rechtshandige gebaarder zou doen, met name een contralaterale locatie kiezen. Dat zou betekenen dat de motivatie van de locatie voor deze gebaarder geen rol speelt. Ofwel is de gebaarder bij de productie van het gebaar beïnvloed door de schriftelijke weergave in *SignWriting* die standaard uitgaat van een rechtshandig standpunt. Die schriftelijke neerslag diende als uitlokkingsmateriaal voor de opnames van de gebaren.

Een tweede visuele element dat aan de basis van het gebaar lijkt te liggen, is dat van het prikken in het hart – misschien een verwijzing naar de pijl van Cupido? Een verliefd gevoel wordt soms geassocieerd met het doorboren of doorprikken van het hart, hier gevisualiseerd door het eindcontact van de middenvinger met de borst. Als die metafoor inderdaad in het gebaar vervat zit, dan is hier ook sprake van vorm-voor-vorm-iconiciteit (vorm vinger) en pad-voor-pad-iconiciteit (contact ~ prikkende beweging). Cuxac (2000: 146) wijst erop dat de 8-handvorm in LSF vaak de betekenis "contact, relation de contact" draagt en dus gebruikt wordt in de gebaren CONTACT, TOUCHER en PIQUER.

(5.63) Lexicale representatie van VERLIEFD

5.3.10. Emotionele toestanden: besluit

Net zoals bij de gebaren voor mentale processen is er bij de gevoelsgebaren een terugkerende, metaforisch gemotiveerde associatie tussen een locatie en een betekenis. Waar bij de denkgebaren het betekeniskenmerk [brein] verbonden is met de voorhoofdlocatie, is het kenmerk [gevoel] in de gevoelsgebaren verbonden met een locatie in de borststreek, variërend van centraal tot ipsilateraal op de borst. Niet bij alle vormelementen in die gebaren is de motivatie echter metaforisch van aard. Eén gevoelsgebaar vertoont directe motivatie, met name het gebaar BANG, waar de bewegende vuisthand voor het kloppende hart staat. Andere gebaren vertonen dan weer naast de "gevoelens-bevinden-zich-in-het-hart"-metafoor andere gemotiveerde elementen, zoals (i) de niet-iconische associatie [duur]-/cirkel/ in VERDRIET, (ii) de metaforische betekenis [pijl/binnen in hart] met contact tussen 8-hand en borst in VERLIEFD en (iii) de metafoor GOED IS NAAR BOVEN die in de opwaartse beweging van BLIJ vervat zit.

5.4 Niet-iconische motivatie

5.4.1. De handpalm in tracer-handvormen

In § I.10.4 heb ik erop gewezen dat Van der Kooij (2002) één fonologisch kenmerk onderscheidt dat verwijst naar een locatie in de neutrale ruimte, met name [vlak]. Dat kenmerk staat voor een horizontaal vlak in de ruimte, ongeveer op borsthoogte, dat kan dienen als referentiepunt voor bepaalde gebaren die zich ook in de neutrale ruimte lijken te oriënteren. Voorbeelden van gebaren die van een dergelijk vlak gebruik maken, zijn METER, VOLGENDE en MEUBELEN. Van der Kooij stelt voor om de analyse nog een stap verder te brengen en niet alleen een dergelijk virtueel vlak aan te nemen, maar ook zoiets als "virtuele objecten".

> Allowing reference to virtual objects enables an analysis of classifier constructions and lexical depicting signs in terms of relative orientation. Consider the lexical depicting signs HOUSE, MOUNTAIN, BALL, and WALL among others. As far as their orientation is concerned, these signs all share the property that it is the *palm* of the hand that is depicting, by 'contacting' the outline or surface of the virtual object of reference. If we always use the palm of the hand to indicate the part that is 'contacting' any virtual object, which seems to be the case in the ad hoc depicting of shapes of objects as well, then we may consider the palm of the hand to be a productive and identifiable part of signs that is used to depict analogical meaning. (Van der Kooij 2002: 225)

De gebaren waarover Van der Kooij het heeft, zijn allemaal voorbeelden van pad-voor-vorm-iconiciteit. Zij beschrijven namelijk de vorm van een referent door middel van twee elementen: een padbeweging geeft de vorm aan van een object en de handvorm geeft de dimensies van het object weer, zie ook § 4.1.5.5, o.a. voor een overzicht van verschillende *tracer*-handvormen.

Om de bewering van Van der Kooij, als zou de handpalm steeds de plaats van contact tussen het virtuele object en de hand zijn, te kunnen testen, heb ik de gebaren in mijn corpus verzameld die als vingerselectie [alle] vertonen, evenwel zonder bijkomende configuratiekenmerken behalve [gerond]. Het betreft hier dus de fonetische handvormen B, B^ en B". Binnen die groep ben ik op zoek gegaan naar gebaren die hun referent weergeven met behulp van een *tracer*. In onderstaande tabel geef ik enkele voorbeelden van gebaren met één van die drie handvormen als *tracer*.

B	HUIS, HOK, BED, BEHANGPAPIER, IGLO, MUUR, TAPIJT
B^	HUIS, PLAFOND, VERANDA, AQUARIUM, HEUVEL
B"	LAVABO, HELM, NEST, KERNCENTRALE, KOM, BRUG

(5.64) Voorbeelden van *tracers* met vingerselectie [alle] in het VGT-corpus

De realisatie van het kenmerk [alle] als een B, B^ of B" hangt af van verschillende factoren. Enerzijds is er de invloed van de vorm-voor-vorm-iconiciteit en de handvorm past zich dus aan aan de vorm van de referent. Zo zijn in het

eerste deel van het gebaar HUIS de basisgewrichten gebogen (B^) om de schuin afhellende vorm van een dak weer te geven, bij de beschrijving van de muren zijn de vingers van beide handen gestrekt (B). Het gebaar MUUR beschrijft een recht vlak en vertoont een B-hand. In de gebaren LAVABO en NEST vormen twee B"-handen telkens een halve bol. Het bolle effect wordt verkregen door de ronding van de vingers. Anderzijds speelt voor de realisatie van B als B^ de fonetische invloed van distalisering van de articulator omwille van articulatorisch gemak (cf. § I.3.1.4). Een voorbeeld daarvan vinden we in het gebaar PLAFOND.

(5.65) Afbeeldingen van HUIS, MUUR, LAVABO en PLAFOND

De interpretatie van Van der Kooij zegt dat in al die gebaren de oriëntatie van de handpalm ten opzichte van de objecten geldt en dat de handpalm dus altijd als het ware over de buitenzijde van de objecten wrijft. Bij enkele gebaren is dat voor de hand liggend, bv. in HUIS of in HEUVEL bevindt de virtuele referent zich tussen de twee handen (bij HUIS) of onder de hand (in HEUVEL) en daar kan de palmkant inderdaad in virtueel contact zijn met de referenten. Bij andere gebaren, die bv. voor een holle referent staan, ligt het anders: welk gegeven wijst erop dat de handpalm in LAVABO de buitenzijde van een lavabo beschrijft? Misschien staan beide geronde handen zelf voor het bassin? Het gebaar MUUR lijkt ook problematisch. Het wordt gevormd met één B-hand die een voorwaartse padbeweging maakt. Als we ervan uitgaan dat de handpalm de virtuele muur aanraakt, dan zou het om de buitenkant van de muur gaan. Intuïtief lijkt die interpretatie niet correct te zijn.

Alles hangt met andere woorden af van hoe we de handen in dergelijke gebaren interpreteren: raken zij inderdaad de buitenzijde van de betrokken referenten aan, of stellen zij veeleer zelf die referenten voor? In dat laatste geval zou de palm van de hand voor de binnenkant of de voorkant van een object kunnen staan en de rugzijde van de hand voor de buitenkant of de achterkant. De B-hand staat dan zelf voor het vlak en de bijhorende padbeweging geeft aan dat het vlak een

grotere omvang of meer dimensies heeft dan met een statische hand duidelijk gemaakt kan worden. Om het verschil tussen beide interpretaties duidelijk te maken, wil ik de gebaren in tabel (5.64) vergelijken met gebaren waarin de B-hand wel degelijk als *substitutive depiction* geïnterpreteerd kan worden, aangezien de beweging die de hand in die gebaren uitvoert, ook de beweging van hun referenten is. Ik beperk me hier tot enkele voorbeelden van gebaren met vlakke B-handen: SPIEGEL, BOEK, SPITTEN, BROCHURE en HOEK. In SPIEGEL is de palm van de hand naar het gezicht van de gebaarder gericht en de hand vertoont een herhaalde roterende oriëntatie. In BOEK openen de twee B-handen zich, zoals een boek openklapt, net zoals in BROCHURE, maar daar maakt de actieve hand een herhaalde roterende beweging in combinatie met een zijwaarts pad om aan te geven hoe een brochure openplooit. In SPITTEN is de sterke hand met de palm naar voren gericht en de neerwaartse padbeweging stelt de spade voor die in de grond dringt, waarna een oriëntatieverandering het omspitten van de aarde weergeeft.

(5.66) Afbeeldingen van SPIEGEL en BOEK

In de gebaren waar de B-hand substitutief afbeeldend is, zijn de palm en de rug van de hand mijns inziens gemotiveerd. We kunnen grofweg stellen dat de gebaarders in dergelijke gebaren de rug en de palm op dezelfde wijze beschouwen zoals ze ook anders hun handpalm en hun handrug bekijken: de handrug is de buitenkant of de achterkant, de handpalm is de binnenkant of de voorkant. In SPITTEN en SPIEGEL staat de palm voor de voorkant van de spade of de spiegel, de rug staat voor de achterkant. In BOEK en BROCHURE stelt de handpalm de binnenkant van het drukwerk voor. Ook Van der Kooij wijst op de specifieke functie van de handpalm in gebaren die iets te maken hebben met boeken, lezen of schrijven: "The palm side in all these signs refers to the side of the (paper) surface that contains the letters that are read or written." (2002: 197, voetnoot 197).

Wat de *tracing* gebaren van hierboven betreft, zou ik voor een gelijkaardige analyse willen argumenteren. Voor MUUR houdt dat in dat de gebaarder een muur aan zijn ipsilaterale zijde weergeeft. De palm is naar links georiënteerd en dat is dan ook de zijde van de muur die de gebaarder ziet. De rug van de hand is dan de achterzijde. De andere gebaren in (5.64) zijn ook op die wijze te verklaren. Ik analyseer hier het voorbeeld LAVABO om dat te verduidelijken. De fonologische kenmerken die nodig zijn om LAVABO te representeren, zijn weergegeven in tabel (5.67).

	Fonologische kenmerken van lavabo
locatie – setting	[laag; contra] ▶ [hoog; ipsi]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	/
oriëntatie	[radiaal] [supinaal] ▶ [pronaal]
wijze	[symmetrisch]
prosodische eenheid	[X X]

(5.67) Fonologische representatie van LAVABO

Volgende fonetische en semantische implementatieregels staan in voor de realisatie van die kenmerken.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Realisatie
[laag; contra] ▶ [hoog; ipsi] + [X X]	/schuine ipsilaterale padbeweging naar boven in de neutrale ruimte/
[laag; contra] ▶ [hoog; ipsi] + [supinaal] ▶ [pronaal] + [X X]	/simultane padbeweging en oriëntatieverandering/
[radiaal]	/oriëntatie duimzijde naar eindlocatie/
[alle]	/ B /
[symmetrisch]	/twee handen/

(5.68) Fonetische implementatieregels voor LAVABO

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[laag; contra] ▶ [hoog; ipsi] + [supinaal] ▶ [pronaal] + [X X]	[ronde vorm]	/boog/
[alle]	[bolle vorm]	/ B” /

(5.69) Semantische implementatieregels voor LAVABO

Door het semantische kenmerk [ronde vorm] worden de simultane padbeweging en oriëntatieverandering als twee bogen gerealiseerd. Het vingerselectiekenmerk [alle] wordt door het kenmerk [bolle vorm] als een B”-hand gerealiseerd.

Uit bovenstaande tabellen blijkt dat er in de fonologische representatie van LAVABO geen nood is aan een “virtueel object” dat de handpalm aanraakt, noch aan een kenmerk dat zegt dat de palmzijde van de hand voor de binnenkant van de lavabo staat. Toch moet dat laatste element een plaats krijgen in de lexicale representatie, aangezien op die wijze een associatie mogelijk wordt met alle andere gebaren waarin handpalm en handrug gemotiveerd zijn. Ik stel voor om een verbinding op te stellen tussen enerzijds de betekeniskenmerken [binnenkant lavabo] en [buitenkant lavabo] en anderzijds de fonetische vormelementen /palm B”/ en /rug B”/. Die fonetische vormelementen zijn verbonden met het vingerselectiekenmerk [alle], maar niet met een specifiek oriëntatiekenmerk.

Ik geef nog twee VGT-voorbeelden ter illustratie: TAPIJT en PLAFOND. In § I.3.1.4 heb ik reeds aangegeven dat de vorm van die gebaren vergelijkbaar is.

	Fonologische kenmerken van TAPIJT	Fonologische kenmerken van PLAFOND
locatie – setting	[contra] ▶ [ipsi]	[dicht] ▶ [ver]
vingerselectie	[alle]	[alle]
vingerconfiguratie	/	/
oriëntatie	[ulnair]	[ulnair]
wijze	[symmetrisch]	/
prosodische eenheid	[X X]	[X X]

(5.70) Fonologische representatie van TAPIJT en PLAFOND

De gebaren TAPIJT en PLAFOND zijn echter in hun realisatie wel verschillend. In het gebaar TAPIJT creëert de B-hand door de rechte padbeweging een horizontaal vlak op borsthoogte; in PLAFOND wordt er een horizontaal vlak op hoofdhoogte gevormd. Door de betekenis [hoog horizontaal vlak] in PLAFOND wordt de padbeweging, van dichtbij naar veraf, hoog in de neutrale ruimte gerealiseerd. Die hoge locatie heeft ook een fonetisch effect op de handconfiguratie: de basisgewrichten van de B-hand buigen. In beide gebaren staat de palm van de hand voor de onderkant van de beide referenten: de onderkant van het tapijt en de onderkant van het plafond. In beide gevallen is de oriëntatie van de handpalm naar onderen niet alleen semantisch de meest consequente realisatie, maar ook fonetisch de minst gemarkeerde. Wanneer in PLAFOND de meer gemarkeerde oriëntatie /palm naar boven gericht/ gebruikt wordt, dan verandert ook de betekenis van het gebaar naar "bedekking van het plafond".

Het is niet duidelijk om welke soort motivatie het gaat bij de gemotiveerde handpalm en handrug. Het betreft hier een relatie tussen de wijze waarop de mens de eigen handen bekijkt en het onderscheid handpalm versus handrug interpreteert enerzijds en de wijze waarop de mens objecten bekijkt anderzijds. Bovenkant/buitenkant en onderkant/binnenkant van de handen worden vergeleken met de bovenkant/buitenkant en onderkant/binnenkant van objecten. Ik stel voor om die relatie als een vorm van diagrammatische iconiciteit te beschouwen tussen het lichaam van de gebaarder en de referenten (Haiman 1985, cf. ook § 4.2.3.3). Het betreft geen zuiver afbeeldende relatie tussen referent en gebaar, maar een afbeelding van een relatie.

Die diagrammatische iconiciteit tussen lichaam en referenten gaat verder dan het hier besproken voorbeeld van handpalm versus handrug. Ook de relatie tussen vingertoppen en pols komt vaak overeen met de relatie tussen de top en de voet van een object. Zo verwijzen de vingertoppen in SPITTEN naar de top van de spade, terwijl de pols en de arm voor de steel van de spade staan. In BOEK staan de vingertoppen voor de bovenkant van het boek, de pols voor de onderkant.

De interpretatie van Van der Kooij, als zou de handpalm het oppervlak van virtuele referenten aanraken, komt eveneens voort uit een relatie tussen de wijze waarop mensen objecten hanteren en aanraken en de wijze waarop gebaren

vorm krijgen. Wegens de grotere eenheid in de interpretatie van zowel *tracing* gebaren als substitutieve afbeeldingen verkies ik mijn eigen interpretatie van palm en rug als verschillende zijden van een object boven de interpretatie van palm als contact bij Van der Kooij.

5.4.2. Cirkelbewegingen

In § I.11.4 heb ik reeds aangegeven dat er één kenmerk van wijze is dat de vorm van een padbeweging specificeert, met name het kenmerk [cirkel]. Ongeveer 8 procent van de gebaren in het corpus – in absolute cijfers zijn dat 230 gebaren – vertonen een cirkelvormige padbeweging. Bij de analyse van het gebaar VERDRIET, § 5.3.8, heb ik gesteld dat de cirkelvormige beweging verbonden kan zijn met de betekenis [tijdsduur]. Die vorm-betekenisassociatie heb ik als niet-iconisch gekarakteriseerd. In deze paragraaf ga ik na of er nog andere gebaren zijn die dat betekenisaspect dragen en of dat het enige betekenisaspect is dat met de cirkelbeweging verbonden kan worden.

Uit een onderzoek van alle gebaren die in mijn corpus met een cirkelvormige beweging getranscribeerd zijn, blijkt dat die beweging heel vaak gemotiveerd is en dat er verschillende (soorten) vorm-betekenisassociaties voorkomen. Er is echter wel ook een hele groep gebaren waarin de cirkelbeweging geen betekenis lijkt te dragen: BEIGE, KLEUR, AUGUSTUS, ERG, VINDEN, SPECIALIST, ALLERHEILIGEN, PALEIS etc. Binnen die groep zijn ook vele gebaren te classificeren waarvan de cirkelbeweging een (fonetisch) effect is dat volgt uit een herhaalde rechte of boogvormige padbeweging. Ik zal dat illustreren aan de hand van het voorbeeld LEPEL. Dat gebaar wordt gevormd met een V-hand die een herhaalde cirkelvormige beweging naar de mond toe maakt.

(5.71) Afbeelding van LEPEL

Een variant van LEPEL vertoont een eenmalige padbeweging van voor het lichaam naar de mond toe. Mijn hypothese voor het ontstaan van de cirkelvormige beweging in de variant in (5.71) is dat die beweging voortkomt uit een herhaling van die ene padbeweging. De padbeweging naar de mond toe in combinatie met de overgangsbeweging naar de oorspronkelijke setting – nodig om het gebaar te kunnen herhalen – is stilaan tot een cirkelvormige padbeweging geëvolueerd. Andere gebaren waar hetzelfde gebeurd is, zijn o.a. BORDUREN, NATUURLIJK, FEEST, JUFFROUW, COCKTAIL en TUIN. Het herhalen van een beweging brengt

niet noodzakelijk een herhaling van de betekenis met zich mee – hoewel dat in inflectionele processen wel het geval kan zijn, cf. Van Herreweghe (1995). In bepaalde gebaren lijkt de fonetische evolutie naar een cirkelvormig pad echter wel compatibel met een aspect van herhaling of van duur, cf. ZOEKEN, BREIEN, WISSELEN, STEP, IJSJE, VINGERSPELLEN en KASSIERSTER. Die gebaren vinden aansluiting bij de groep van gebaren met cirkelvormig pad en betekeniskenmerk [tijdsduur], cf. infra.

De gebaren waarin de cirkelbeweging geen betekenis lijkt te dragen of teruggaat op de herhaling van een recht of boogvormig pad, maken ongeveer de helft van alle gebaren met [cirkel] uit, met name 102 gebaren. De andere 128 gebaren hebben stuk voor stuk een gemotiveerde cirkelbeweging. In de eerste en grootste groep gebaren (95 gebaren) vertoont de cirkelvormige padbeweging een directe iconiciteit. De beweging kan ten eerste verwijzen naar een ronde vorm, zoals in HALF-KAAL, KRULLEN, PIL, SCHILD en SCHOTEL. Dat is pad-voor-vorm-iconiciteit. In sommige van die gebaren is de ronde vorm eerder abstract in te vullen als een afgebakende plaats, cf. STREEK, EILAND, WONEN, PSYCHIATER, BUIKPIJN en BAARMOEDER. De beweging kan ten tweede ook verwijzen naar een ronde beweging van een referent en dan gaat het om pad-voor-pad-iconiciteit, zoals bv. in VERBAND, HAARLAK, RONDJE, MOLEN, WASMACHINE, KOFFIE, JAAR, UUR en DUREN. Over de laatste drie gebaren is op te merken dat de gebaren weliswaar een duur uitdrukken, maar de cirkelvormige beweging is in die drie gebaren toch direct iconisch en staat met name voor het om de zon draaien van de planeet aarde (JAAR) en voor het draaien van de wijzers van een uurwerk (UUR en DUREN). Een derde, minder voorkomende iconische betekenisassociatie van de cirkelbeweging is met het kenmerk [door elkaar]. Die associatie heb ik o.a. teruggevonden in STORM, WOL, ROMMEL, en eerder metaforisch in DUIZELIG en PIEKEREN.

Een tweede groep gebaren vertoont de niet-iconische associatie tussen de cirkelbeweging en het betekenisaspect [tijdsduur]. In mijn corpus betreft het een erg kleine groep: DROOM, NACHTMERRIE, PROBLEEM, BEWUSTELOOS, ALTIJD, SORRY, VERDRIET en ACTIVITEIT[32]. Mogelijk is in die gebaren de cirkelbeweging een fonetisch effect van een herhaalde padbeweging. De associatie met een tijdsduur komt dan pas daaruit voort. Zowel de distinctieve waarde, de fonetische implementatie en de eventuele motivatie van het kenmerk [herhaald] zijn elementen die nog onvoldoende onderzocht zijn voor VGT.

Een derde groep gebaren vertoont eveneens een niet-iconische associatie tussen vorm en "betekenis". Het gaat hier om een twintigtal initieel gemodificeerde gebaren. Dat zijn gebaren die een handvorm uit het handalfabet combineren met een "karakteristieke" beweging (cf. § I.8.4.2.2), in dit geval een cirkelbeweging. Het betreft voornamelijk kleuren en dagen van de week. Voorbeelden zijn PAARS,

[32] In het gebarenwoordenboek, <http://gebaren.ugent.be>, zijn er nog de gebaren VERVELEN en lijden die allebei met een cirkelbeweging uitgevoerd worden. Een systematisch doorzoeken van het woordenboek op basis van een bewegingskenmerk is echter niet mogelijk, dus ik kan enkel vermoeden dat er nog andere gebaren zullen zijn.

GRIJS, ORANJE, BLAUW, GROEN, VRIJDAG, ZATERDAG, ZONDAG, HERFST, EEUW en EUROPA. Ik zou hier niet willen stellen dat de cirkelbeweging een specifieke betekenis draagt, behalve misschien een omschrijving als "beweging die tot een gebaar gecombineerd wordt met een handvorm uit het handalfabet die op zijn beurt verwijst naar de eerste letter van het Nederlandse equivalent voor het gebaar". De cirkelbeweging is echter niet de enige beweging die in initieel gemodificeerde gebaren voorkomt. Toch is het vermeldenswaardig dat ongeveer één op tien gebaren met een cirkelbeweging initiële modificatie vertoont.

Het is opvallend dat een vormelement als de cirkelvormige padbeweging in iets meer dan de helft van de gebaren gemotiveerd is. Het betreft bovendien de drie verschillende soorten motivatie: sommige gebaren vertonen direct iconische motivatie, zoals pad-voor-vorm-iconiciteit (ronde vorm) en pad-voor-pad-iconiciteit (cirkelbeweging), andere dan weer meer metaforische motivatie (de betekenissen "door elkaar" en "afgebakende plaats") en tenslotte is er ook niet-iconische motivatie (de betekenis [tijdsduur] en de combinatie met een letter uit het handalfabet in initiële modificatie).

5.4.3. Invloed van het handalfabet

Ik ben reeds een paar keer ingegaan op de invloed van handvormen uit het handalfabet op de handvormen van gebaren. In hoofdstuk 8 van deel I heb ik een overzicht gegeven van de verschillende handvormen die door het alfabet beïnvloed kunnen zijn en ik heb er aangegeven dat Van der Kooij (2002) dergelijke handvormen als allofonen van fonologische "handvormen" en hun kenmerken beschouwt. In § 4.2.3.4 van dit deel heb ik het onderzoek van Fernald & Napoli (2001) naar lexicale families besproken, aangezien zij daaronder ook enkele groepen geïnitialiseerde gebaren opnemen. Ik heb daar voorgesteld om de invloed van het handalfabet op het lexicon als niet-iconische motivatie te beschouwen. In deze paragraaf ga ik daar dieper op in.

Het is duidelijk dat in een initieel gemodificeerd gebaar als OKTOBER de O-handvorm geen iconische relatie vertoont met de referent van het gebaar of met het beeld dat de gebaarder van die referent heeft. Er is wel een relatie tussen de handvorm van het gebaar en de eerste letter van de geschreven Nederlandse vertaling van het gebaar "oktober". Die relatie is bovendien wel direct iconisch: de O-handvorm uit het handalfabet is een manuele omzetting van de letter "o". Vele andere handvormen uit het alfabet zijn iconische weergaven van geschreven letters uit het Nederlandse alfabet, met name de handvormen voor de letters C, D, I, J (mét beweging), K, L, M, N, T, U, V, W, Y en Z (cf. bijlage 4). Ondanks de directe iconiciteit tussen bepaalde handvormen en letters wil ik er toch voor pleiten om de invloed van het handalfabet op gebaren als niet-iconische motivatie te classificeren. Uiteindelijk zijn de handvormen in geïnitialiseerde of initieel gemodificeerde gebaren leenhandvormen. De keuze voor een bepaalde handvorm wordt ingegeven door de relatie die gebaarders leggen tussen een gebaar en een Nederlands woord in zijn geschreven vorm. De invloed van dat

Nederlandse woord beperkt zich meestal tot de eerste letter en de vorm die die letter dan krijgt in het gebaar is bij conventie bepaald en is dus al gegeven. Zelfs al is de oorsprong van de letters in het handalfabet dus iconisch, dat betekent nog niet dat bij vingerspelling een visueel-iconische weergave van letters nagestreefd wordt. De associatie tussen letter en handvorm gebeurt louter op basis van conventie.

Het lexicale model voor het gebaar OKTOBER zou er dan als volgt uitzien:

(5.72) Lexicale representatie van OKTOBER

De betekenis van het gebaar OKTOBER is hier omschreven als "de tiende maand van het jaar". Die betekenis is rechtstreeks verbonden met de vormelementen wat wijst op een arbitraire associatie tussen vorm en betekenis. Daarnaast is er ook nog een betekenisaspect dat verwijst naar het Nederlandse equivalent van het gebaar: [de letter O van het Nederlandse woord "oktober"]. Die betekenis is ook rechtstreeks verbonden met de fonetische handvorm van het gebaar en het betreft hier dus een niet-iconisch gemotiveerde relatie. Mogelijk zijn er nog andere toepassingen van betekenisaspecten die naar Nederlandse woorden verwijzen, bv. voor gebaren met een gesproken component.

Ik heb er reeds op gewezen dat er regionale variatie bestaat in het handalfabet dat in Vlaanderen gebruikt wordt (zie § I.8.1). Dat impliceert dat bij incorporatie van handvormen uit het handalfabet verschillende handvormen kunnen voorkomen. Zo is er het gebaar ALLERGIE dat een compositum is van een letter uit het handalfabet en een gebaar voor "krabben". Dat gebaar vertoont in de ene variant een A1-handvorm (Antwerps) en in de andere variant een A2-handvorm (Oost-Vlaams).

(5.73) A1 en A2

A1 A2

5.5 Analyse van neologismen in de Vlaamse Gebarentaal

In haar suggesties voor verder onderzoek wijst Van der Kooij op de nood aan meer inzicht in de psychologische realiteit van gemotiveerde vormelementen. Eén van de manieren om na te gaan of iconische en andere motivatie psychologisch reëel zijn, is het onderzoeken van "lexicale innovatie" of neologismen.

> The psychological reality of the semantically motivated elements that are acknowledged here is among the issues that induce further research. We may simply start with subjecting the alleged motivated elements to signer's judgments, and see how these elements are used (or not used) in language games and poetic use of the language. We may also want to look at lexical innovations in this light (cf. Brennan 1990), by investigating whether the motivated elements actually play a role in new formations. (Van der Kooij 2002: 295)

Cuxac wijst erop dat bij het ontwikkelen van nieuwe gebaren, bv. in het kader van het onderwijs in gebarentaal, iconische vormen de voorkeur van de doven wegdragen, zeker ten opzichte van niet-iconische vormen.

> Enfin, dans le cadre des nombreuses créations lexicales liées à l'enseignement de matières scientifiques au moyen de la Langue des Signes, lorsque plusieurs néologismes entrent en concurrence les sourds justifient leur choix de l'un des termes au détriment des autres, par sa plus grande charge iconique. Cuxac (1996: 81)

In onderstaande paragrafen wil ik nagaan of dat ook voor VGT klopt. Een ideaal kader voor een dergelijk onderzoek is het zogenaamde "hiatenproject" (De Weerdt & Rogiest 2002, 2003). In dat project, met als volledige benaming "Invulling van hiaten in het lexicon van de Vlaamse Gebarentaal", werd voor de vakken wiskunde en wereldoriëntatie (aardrijkskunde en geschiedenis) nagegaan of het VGT-lexicon hiaten vertoont en vervolgens werden de gevonden hiaten ingevuld met nieuwe gebaren. Het project kwam er op vraag van de Dovengemeenschap – en wel omwille van twee redenen. Leerkrachten en pedagogen in het Vlaamse dovenonderwijs worden reeds van bij de introductie van gestuele communicatie in het onderwijs in 1980 geconfronteerd met het probleem van hiaten in het lexicon. Vaak hebben zij dat proberen op te lossen door het uitvinden van gebaren, waardoor er overal in de verschillende scholen "ad hoc"-gebaren zijn ontstaan (Van Herreweghe & Vermeerbergen 2003b: 2). Aangezien zo goed als geen leerkrachten in het dovenonderwijs moedertaalgebaarders zijn, voldoen dergelijke gebaren mogelijk niet aan de fonologische en morfologische regels van de VGT. Een ander gevolg van de lexicale hiaten was en is dat er over bepaalde begrippen en thema's niet onderwezen wordt.

De medewerkers van het hiatenproject zijn als volgt te werk gegaan. Ze hebben een inventaris opgesteld van de veel gebruikte begrippen binnen de vakdomeinen wiskunde en wereldoriëntatie voor de laatste jaren van het basisonderwijs en de

eerste graad van het secundair onderwijs. In samenspraak met Dove gebaarders is nagegaan of er voor elk van die begrippen al dan niet een gebaar bestond. Indien dat niet het geval was, is door de Dove projectmedewerker samen met een groepje van Dove specialisten een nieuw gebaar ontwikkeld. Bij het invullen van de hiaten is gebruik gemaakt van diverse strategieën (De Weerdt & Rogiest 2002: 8-10).

- ontlening uit andere gebarentalen, productieve gebruikmaking van de morfologie van de VGT;
- samenstellingen van bestaande gebaren en/of gebarenconstructies;
- vingerspelling;
- omschrijvingen
- synoniemen of analogie;
- overname van gebaren uit het Gebarenwoordenboek van Buyens (1995).

De resultaten van het invullen van die hiaten zijn te vinden in De Weerdt & Rogiest (2002, 2003) en op de website van het Woordenboek Nederlands-VGT / VGT-Nederlands, ‹http://gebaren.ugent.be›.

Voor dit onderzoek is vooral de strategie van de productieve gebruikmaking van de morfologie van de VGT van belang. Daarover schrijven Van Herreweghe & Vermeerbergen het volgende:

> Wat hier gebeurt, is identiek aan wat gebaarders doen bij het vormen/het gebruiken van een gebarenconstructie; verschillende – veelal gemotiveerde – componenten worden samengevoegd tot een nieuw lexicaal element. Uiteraard wordt gehoopt dat in dit geval de gevormde constructies zullen evolueren tot "vaste" gebaren die deel gaan uitmaken van het lexicon.
> (Van Herreweghe & Vermeerbergen 2003b: 5)

In het wereldoriëntatiegedeelte van het project zijn 224 nieuwe gebaren opgenomen. Van die 224 gebaren zijn er 83 volledig of gedeeltelijk[33] iconische gebarenconstructies: AARDKERN, AARDKORST, AARDMANTEL, AFWATERING, AGGLOMERATIE, AMFIBIE, ARCHEOLOGIE, ASTERIX, BANDWERK, BEDEVAART, BELFORT, BLOKRIJDEN, CONCENTRATIEKAMP, CYCLOON, DEPRESSIE, DRAINAGE, DYNAMO, EROSIE, FARAO, FJORD, FOSSIEL, GALLO-ROMEINEN, GORDEL, HOOGPLATEAU, HOMO ERECTUS, HOOFDWINDSTREKEN, ISOBAAR, ISOTHERM, JULIUS CAESAR, KAAP, KAM, KEERKRING, KLOOF, KRATER, KRATERMOND, KRATERPIJP, KRUISTOCHT, KRUISVAARDER, LAAGVLAKTE, LAVA, MAGMA, MEANDER, MEKKA, MENHIR, MERIDIAAN, MIGRANT, MIGREREN, MUMMIE, MUMMIFICEREN, NOORDERBREEDTE, NOORDPOOL, OOSTERLENGTE, PELGRIM, PERIFERIE, PERKAMENT, PLATEAU, POLAIRE LUCHT, POOL, POREUS, PREFAB, RELIËF, RIVIERMONDING, REVOLUTIE, RUÏNE, SCHAALDIER, SCHAAL VAN RICHTER, SCHIEREILAND, SCHORRE,

[33] Het gebaar BANDWERK is bijvoorbeeld een samenstelling van een gebarenconstructie die staat voor de bewegende band en het bestaande gebaar werken.

SOJA, TIJM, TROJE, VACCIN, VUISTBIJL, WATERMOLEN, WATERRAD, WEEFGETOUW, WEERSTATION, WESTERLENGTE, WINDROOS, WINDSTREEK, ZEESPIEGEL, ZUIDERBREEDTE, ZUIDPOOL[34]. Van die 83 voorbeelden geef ik hieronder twee voorbeelden ter illustratie: AARDKORST en MEANDER.

5.5.1. Analyse van AARDKORST

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar AARDKORST is een ongebalanceerd gebaar. Het wordt gevormd met een (sterke) bC-hand die in één beweging met de dorsale zijde van de duim over de rug van de (zwakke) C-hand wrijft.

(5.75) Afbeelding van AARDKORST

b. Representatie en implementatie

Volgende kenmerken maken deel uit van de fonologische representatie van AARDKORST.

	Fonologische kenmerken
locatie – setting	[hand: breed: omgekeerd] [distaal] ▶ [proximaal]
vingerselectie	[één]
vingerconfiguratie	[open] – [gerond]
oriëntatie	[wortel]
wijze	/
prosodische eenheid	[X X]

(5.76) Fonologische kenmerken van AARDKORST

[34] Bij de neologismen in De Weerdt & Rogiest (2003) zijn er veel meer gebaren die een bepaalde vorm van motivatie vertonen, bv. bij samenstellingen van twee reeds bestaande gebaren die zelf gemotiveerd zijn. In deze opsomming heb ik echter enkel de volledig nieuwe gebaren opgenomen.

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Realisatie
[hand:breed:omgekeerd]	/B met dorsale zijde naar boven gericht/
[hand:breed:omgekeerd] + [distaal] ▸ [proximaal] + [X X]	/beweging van rug vingers naar rug hand/
[één] + [open] + [gerond]	/ bC /
[wortel]	/oriëntatie wortel van hand naar locatie/

(5.77) Fonetische implementatieregels voor AARDKORST

Het locatiekenmerk [hand] wordt bij afwezigheid van het kenmerk [symmetrisch] standaard gerealiseerd als een B-hand. De kenmerken [breed:omgekeerd] geven aan dat de rugzijde van de B-hand naar boven is gericht. De combinatie van het locatiekenmerk [hand] met de settingkenmerken [distaal ▸ proximaal] wordt door de sterke hand gerealiseerd als een beweging van de verste zijde van de hand (= de vingers) naar de dichtste zijde (= de rug van de hand zelf).

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[hand]	[aardbol, bol oppervlak]	/zwakke hand: C/
[één] + [open] + [distaal] ▸ [proximaal]	[laag, korst]	/oppositie tussen vingers in selectie en duim/ + /padbeweging/

(5.78) Semantische implementatieregels voor AARDKORST

De combinatie van het fonologische kenmerk [hand] met het betekeniskenmerk [aardbol, bol oppervlak] zorgt ervoor dat de zwakke hand als een C-hand gerealiseerd wordt. De combinatie van de vingerselectie- en vingerconfiguratiekenmerken met een padbeweging is geassocieerd met het betekeniskenmerk [laag, korst].

c. Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model

Het beeld dat aan de basis ligt van het gebaar voor "aardkorst", is dat van een laag die op de aardbol ligt. De C-hand staat voor de aardbol, de bC-hand beschrijft de korst op die aardbol, cf. ook de motivatie van het gebaar op de website van het VGT-woordenboek, ‹http://gebaren.ugent.be›: "De passieve hand is de aarde, de actieve hand duidt de plaats van de aardkorst aan (op de handrug)." Zowel de handvorm van de sterke als van de zwakke hand zijn voorbeelden van vorm-voor-vorm-iconiciteit. De padbeweging van de sterke hand is een voorbeeld van pad-voor-vorm-iconiciteit. Bij iconisch gebruik van het gebaar AARDKORST biedt de bC-hand de mogelijkheid de dikte van de aardkorst analoog af te beelden door de afstand tussen duim aan index aan te passen.

Dat voor de bolle vorm van het aardoppervlak een C-hand geselecteerd wordt en bv. niet een S-hand, is vermoedelijk te verklaren door twee factoren. Ten eerste wordt zo de verhouding tussen de (grotere) aardbol en de (fijnere) aardkorst correcter weergegeven. Ten tweede zijn er nog veel andere gebaren die gebruik maken van de C-hand voor de aarde (bv. NOORDPOOL, MERIDI-

AAN, KREEFTSKEERKRING, OOSTERLENGTE), waarbij soms ook de binnenkant van de aarde aangeduid wordt (bv. AARDMANTEL). Om specifieke plaatsen op de aarde te kunnen aanduiden, is de veel rondere vorm van de C-hand meer geschikt dan de erg compacte, maar minder ronde S-hand. De C-hand wordt in het vaste lexicon ook voor ronde of cilindervormige referenten gebruikt, cf. VRACHTWAGEN, BEEN, WEKKER, CITROEN en PAPRIKA.

(5.79) Lexicaal model van AARDKORST

5.5.2. *Analyse van* MEANDER

a. Beschrijving en afbeelding

Het gebaar MEANDER is een gebalanceerd tweehandig gebaar. Het wordt gevormd met twee B-handen die een kronkelende padbeweging naar voren in de neutrale ruimte maken, met de vingertoppen naar onderen gericht.

(5.80) Afbeelding van MEANDER

b. Representatie en implementatie

Volgende fonologische kenmerken maken deel uit van de lexicale representatie van het gebaar MEANDER.

	Fonologische kenmerken
locatie	[vlak]
setting	[dicht] ▶ [ver]
vingerselectie	[alle]
vingerconfiguratie	/
oriëntatie	[toppen]
wijze	[symmetrisch]
prosodische eenheid	[X X]

(5.81) Fonologische kenmerken van MEANDER

De volgende fonetische en semantische implementatieregels staan in voor de realisatie van de kenmerken in (5.81).

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Realisatie
[vlak] + [dicht] ▶ [ver] + [X X]	/padbeweging naar voren/
[alle]	/ B /
[toppen]	/oriëntatie vingertoppen naar locatie/
[symmetrisch]	/twee handen/
[symmetrisch] + [toppen] + [vlak]	/handpalmen naar elkaar gericht/

(5.82) Fonetische implementatieregels voor MEANDER

Fonologisch(e) kenmerk(en)	Semantisch kenmerk	Realisatie
[dicht] ▶ [ver] + [X X]	[kronkelende vorm]	/herhaalde oriëntatie-verandering; kronkelend pad/

(5.83) Semantische implementatieregels voor MEANDER

De settingkenmerken [dicht ▶ ver] in combinatie met de prosodische eenheid [X X] worden gerealiseerd als een voorwaartse padbeweging in de neutrale ruimte. [Alle] wordt gerealiseerd als een B-hand en de toppen van die B-hand zijn gericht naar de fonologische locatie, een horizontaal vlak in de ruimte. Het kenmerk [symmetrisch] houdt in dat de twee handen gebruikt worden en hun standaardoriëntatie ten opzichte van elkaar – met het oog op de oriëntatie van hun vingertoppen naar onderen – is dat ze met de palmen naar elkaar gericht zijn.

De aanwezigheid van het semantische kenmerk [golvende vorm] zorgt ervoor dat de padbeweging van het gebaar niet recht is, maar kronkelend.

c. *Visueel beeld, soorten iconiciteit en lexicaal model*

Het visuele beeld dat ten grondslag ligt aan het gebaar MEANDER is dat van de kronkelende oevers van een meanderende rivier. De twee B-handen stellen de twee oevers voor en de kronkelende beweging de vorm van de rivier. De vormen van directe iconische motivatie die we hier dus terugvinden, zijn indexicale iconiciteit voor de vingertoppen die naar de oevers verwijzen, pad-voor-vorm-iconiciteit van het kronkelende pad voor de rivier en getal-voor-getal-iconiciteit van de twee handen voor de twee oevers.

(5.84) Lexicaal model van MEANDER

Het gebaar MEANDER vertoont grote overeenkomst met het vaste gebaar RIVIER. Het enige verschil tussen beide gebaren is de hoekige padbeweging van RIVIER en de golvende beweging van MEANDER.

5.5.3. Neologismen in VGT: conclusie

Meer dan één op drie neologismen in het wereldoriëntatieluik van het hiatenproject zijn iconisch gemotiveerde gebarenconstructies. Ter illustratie heb ik hierboven twee voorbeelden besproken waarin verschillende vormen van iconiciteit aan bod komen. In beide gevallen betreft het (direct) iconische motivatie – en geen metaforische of niet-iconische motivatie – en dat geldt voor de meeste gebaren in het aardrijkskundeproject, aangezien zij hoofdzakelijk naar concrete referenten verwijzen. Ik heb op de twee voorbeelden exact dezelfde analyse toegepast als op gebaren uit het vaste VGT-lexicon. Voor beide gebaren is een visueel beeld vast te stellen dat een verbinding vormt tussen betekenis en vorm. Die vorm-betekenisrelaties kunnen in de nieuw gevormde gebaren ook herhaaldelijk terugkomen, zoals bv. in die gebaren die verwijzen naar een bepaalde plaats op de aardbol.

De analyses van de neologismen tonen aan dat gemotiveerde vorm-betekenisrelaties die ook in het lexicon voorkomen van belang zijn bij het vormen van nieuwe gebaren en het betreft daarbij vorm-betekenisrelaties die ook in het vaste lexicon voorkomen. De ontwikkeling van nieuwe gebaren in het kader van het hiatenproject verschilt wel enigszins van natuurlijk gebarentaalgebruik, aangezien het een heel bewust en ook gestuurd proces is waarbij aan doven gevraagd wordt om nieuwe gebaren te bedenken. Daarbij moet wel opgemerkt worden dat er geen inmenging is geweest van horenden en dat er altijd een discussie plaatsvond onder meerdere doven over de nieuw ontwikkelde gebaren. Toch zou het interessant zijn om ook eens te kijken naar spontane neologismen en hun evolutie tot vaste gebaren. Vermoedelijk zal er ook bij dergelijke neologismen een groot aantal iconische gebarenconstructies te vinden zijn.

5.6 De verhouding tussen gemotiveerde en arbitraire vormelementen binnen één gebaar

Tot nu toe heb ik het lexicale model van Van der Kooij besproken om te illustreren welke vormen van motivatie in het lexicon voorkomen. Ik heb me daarbij geconcentreerd op drie lexicale velden om zo de verbanden tussen bepaalde gebaren en de vergelijkbare procédés van motivatie te kunnen blootleggen. In de volgende paragrafen wil ik nog enkele afzonderlijke gebaren bespreken om ook de verschillende mogelijke verhoudingen tussen gemotiveerde en niet-gemotiveerde vormelementen binnen gebaren te verduidelijken. Van der Kooij wijst er reeds op dat niet steeds alle sublexicale elementen in iconische gebaren gemotiveerd zijn, waardoor een morfologische analyse van gemotiveerde vormelementen problematisch is: "Problematic for a standard morphological analysis is that the residue (i.e., the form minus the meaning-bearing element) is not necessarily itself a meaning-bearing element, or combinations of meaning-bearing elements." (Van der Kooij 2002: 19). Ik wijs hier ook al voruit naar de verschillen die Cuxac erkent in de samenstellingen van gebaren (cf. § 6.1.2). Voor hem zijn standaardgebaren niet uit fonemen opgebouwd, maar (hoofdzakelijk) uit morfemen. Die morfemen zijn in de meeste gevallen iconisch, maar ze kunnen ook niet-iconisch zijn (bv. vormen met een metaforische betekenis). In sommige gebaren zijn er wel betekenisloze vormelementen te vinden, maar die dienen enkel als fonetische vervollediging om de welgevormdheid van het gebaar te verzekeren. Enkel in zeldzame gevallen zou een gebaar over geen enkel sublexicaal morfeem beschikken. Voor de theorie van Cuxac zijn die gebaren problematisch en hij stelt voor om ze volgens fonetische principes te analyseren.

Volgens de classificatie van Cuxac van de verhouding tussen gemotiveerde en arbitraire vormelementen zouden volgende types gebaren dus in het VGT-lexicon moeten voorkomen: globaal gemotiveerde gebaren, deels gemotiveerde gebaren en arbitraire gebaren, cf. (5.85). Ik breng Cuxacs classificatie samen met de onderscheidingen die ik in dit proefschrift heb gemaakt. Dat houdt in dat gemotiveerde vormelementen iconisch, niet-iconisch of metaforisch gemotiveerd kunnen zijn. Dat is dan ook de terminologie die ik hier zal gebruiken, zonder mij voorlopig uit te spreken over het al dan niet morfemische karakter van de gemotiveerde onderdelen van een gebaar.

(5.85) Drie types gebaren, volgens de verhouding gemotiveerde en arbitraire vormelementen
1) "globaal gemotiveerde gebaren": elk vormelement is gemotiveerd, met de verschillende mogelijke vormen van motivatie
2) "deels gemotiveerde gebaren": bepaalde vormelementen zijn gemotiveerd, andere zijn arbitrair
3) "arbitraire gebaren": geen enkel vormelement is gemotiveerd

Voor elk van die types zal ik hieronder enkele VGT-voorbeelden geven. Daarbij zal ik proberen om zo duidelijk mogelijke vorm-betekenisassociaties te vinden, zodat ik het risico op volksetymologie kan beperken.

5.6.1. Globaal gemotiveerde gebaren

Gezien de verschillende soorten van motivatie kunnen de sublexicale elementen in de globaal gemotiveerde gebaren elk een andere soort motivatie kennen. In de bespreking van de woordvelden zijn reeds enkele globaal gemotiveerde gebaren aan bod gekomen: OLIFANT, KANGOEROE, PANDA, VERGETEN, LEREN, BANG etc. Andere voorbeelden uit het corpus zijn MAAG, SCHEERAPPARAAT, PET, T-SHIRT, VOET, TICKET, HEMD, DOKTER, INFORMATIE, BEU, LEXICON etc. Sommige gebaren bestaan uitsluitend uit iconische vormelementen, zoals bv. DOKTER of LEXICON. Een bespreking van die twee voorbeelden kan dat verduidelijken.

DOKTER **vorm**: een O^-hand, na contact van de vingertoppen met de contralaterale zijde van de borst volgt contact met de ipsilaterale zijde
iconische motivatie:
hand (van dokter): lichaam-voor-lichaam (= manipuleerhand)
romp (van patiënt): lichaam-voor-lichaam
dubbel contact: pad-voor-pad

LEXICON **vorm:** een bC-hand maakt een neerwaartse padbeweging, samen met kleine herhaalde roterende oriëntatieveranderingen
iconische motivatie:
bC-hand staat voor de "omvang" van een woord: vorm-voor-vorm
neerwaartse beweging in combinatie met oriëntatieverandering: pad-voor-vorm (voor een lijst van lexemen)

(5.86) Globale iconiciteit in DOKTER en LEXICON

Andere gebaren zijn combinaties van andere vormen van motivatie, zoals het gebaar INFORMATIE dat metaforische en niet-iconische motivatie combineert.

INFORMATIE **vorm**: een I-hand beweegt herhaaldelijk naar voren in de neutrale ruimte, met de ulnaire kant voorop.
motivatie:
I-hand: ontlening uit handalfabet, met volgende betekenis (cf. Cuxac 2000: 146-147): "conceptuele nabijheid met een woord uit de geschreven taal dat met 'i' begint" (= niet-iconische motivatie)
padbeweging naar voren: metaforische pad-voor-pad

(5.87) Metaforische en niet-iconische motivatie in INFORMATIE

Merkwaardig genoeg rekent Cuxac autoreferentiële gebaren (bv. MAAG, MOND, KIN etc.) en stereotiepe personele transfers, i.e. uit de horende wereld ontleende *gestures* (bv. GEK, BEU, DAAAG, NIETS etc.) tot de gedeeltelijk gemotiveerde gebaren. Ik zie niet in waarom hij die gebaren in die categorie classificeert. Mijns inziens gaat het, zeker bij de voorbeelden die ik hier geef, om globaal gemotiveerde gebaren. De autoreferentiële voorbeelden zijn allemaal iconisch gemotiveerd (combinatie van wijzen en autoreferentiële locatie). De *gestures* zijn stuk voor stuk getrouwe overnames van bestaande gestes in de horende omgeving en ik zou ze daarom ook als iconisch gemotiveerd classificeren. Het gebaar GEK kan op twee manieren gevormd worden: i) met een draaiende wijsvinger ter hoogte van de slaap, of ii) met een sluitende hand voor het voorhoofd. Beide gebaren zijn ook onder horenden gebruikelijk en beide lijken op een metaforisch beeld uit het Nederlands terug te gaan: een "gedraaid brein" respectievelijk "ze vangen".

5.6.2. Deels gemotiveerde gebaren

Uit een niet-systematisch onderzoek van mijn corpus blijkt dat globaal gemotiveerde of helemaal niet gemotiveerde gebaren veel gemakkelijker te vinden zijn dan gedeeltelijk gemotiveerde vormen. De initieel gemodificeerde gebaren vormen een relatief grote groep gedeeltelijk gemotiveerde gebaren. Die gebaren combineren een handvorm uit het alfabet (= niet-iconische motivatie) met een betekenisloze beweging en locatie, zoals bv. het gebaar DECEMBER dat een D-hand vertoont en een roterende oriëntatieverandering. Andere voorbeelden van deels gemotiveerde gebaren zijn SPECIALIST, VERDRIET, DONKER, OPVOEDEN, BATTERIJ etc.

SPECIALIST **vorm**: een A-hand met gestrekte duim maakt een cirkelvormige beweging, de top van de duim blijft naar boven gericht
motivatie:
A-hand met gestrekte duim: metaforische motivatie voor "uniek/speciaal element"
beweging: geen motivatie

OPVOEDEN **vorm**: twee B-handen bewegen door de neutrale ruimte van borsthoogte tot schouderhoogte – wat de oriëntatie van de handen betreft, zijn er drie varianten: palmen boven, palmen onder en roterende oriëntatieverandering
motivatie:
opwaarts pad: metaforische motivatie voor "groeien"
handvorm en oriëntatie: geen motivatie

(5.88) Gedeeltelijke motivatie in SPECIALIST en OPVOEDEN

Voor Cuxac is de invulling van de niet-gemotiveerde elementen niet meer dan het invullen van enkele fonetische *default*-elementen. Voor de B-handen in het gebaar OPVOEDEN kan men die bewering nog enigszins hard maken, maar waarom in SPECIALIST dan voor de weinig frequente cirkelvormige padbeweging gekozen wordt, en hoe die fonetische realisatie voorspeld kan worden, is niet duidelijk.

5.6.3. Arbitraire gebaren

Naast zeer veel globaal gemotiveerde gebaren is er ook een groot aantal arbitraire gebaren. Daarmee kom ik dus tot een andere bevinding dan Cuxac (2000: 150) die het voor de LSF heeft over "des rares signes comme, par exemple, [CIVIL], dont aucun de leur composant paramétrique n'est légitimable iconiquement"[35].

[35] Voor deze gebaren stelt Cuxac (2000: 150) de volgende analyse voor: "En rappelant que la présence de chacun des paramètres est une carte forcée pour 'former un signe', on les analysera globalement selon une description de type 'phonétique'." Aangezien Cuxac als enige en zeer

Het is goed mogelijk dat deze arbitraire gebaren oorspronkelijk wel gemotiveerd waren, maar dat ze door vormveranderingen niet meer translucent zijn of dat ikzelf de motivatie niet herken. Voorbeelden uit het corpus zijn FLIRTEN, NODIG, LAM, BEDRIEGEN, PALEIS, SNEL, TUIN etc.

(5.89) Afbeelding van PALEIS en SNEL

5.7 Analyse van verschillende soorten motivatie in VGT: besluit

In bovenstaande empirische analyses is het lexicale model van Van der Kooij uitvoerig toegepast op diverse VGT-gebaren. De twee vormelijke niveaus – fonologische objecten en vormelementen – zijn in te vullen op basis van de fonologische representatie van een gebaar en de implementatieregels voor de fonetische realisatie. Wat die niveaus betreft, brengen bovenstaande analyses geen nieuwe inzichten ten opzichte van de uiteenzetting in deel I van dit proefschrift, behalve dan dat het fonologische en het fonetische niveau hier nog eens met concreet talig materiaal ingevuld zijn. Over de twee betekenisniveaus – betekenisaspecten en visuele beelden – is uit de analyses wel het een en ander naar voren gekomen. Onder de categorie van de betekenisaspecten ressorteert de betekenis van een gebaar. Meestal gaat het daarbij om één of twee betekeniscomponenten uit het geheel van de betekenis van een gebaar. Die opdeling in betekeniscomponenten vormt een extra selectie ten opzichte van de pure beeldselectie in het model van Taub (2001a). Bij gebaren met concrete referenten is het betekenisaspect vaak een opvallend uiterlijk kenmerk van de referent, maar het kan ook een handeling zijn die door of met de referent wordt uitgevoerd. Bij gebaren met een abstracte referent verloopt de motivatie van de vorm meestal via een metaforische associatie van de abstracte referent met een concreet gegeven.

De analyses in voorgaande paragrafen zijn niet gebaseerd op een semantische analyse van de gebaren. Ik ben steeds vertrokken van de vorm en de fonologische analyse van een gebaar om te bepalen wat de mogelijke vorm-betekenis-associaties in dat gebaar zijn. Daarbij ben ik voornamelijk op mijn eigen intuïtie afgegaan – een intuïtie die wel ondersteund is door terugkerende patronen van vorm-betekenisrelaties in verschillende gebaren.

Van der Kooij geeft geen aanwijzingen voor de invulling van betekenisas-

---

algemene fonetische principes "gemak van articulatie" en "maximale perceptie" aanneemt, is het niet duidelijk hoe de gebaren geanalyseerd dienen te worden.

pecten en visuele beelden. Daarom heb ik zelf de volgende keuzes gemaakt. De betekenisaspecten zijn in mijn analyses nog zeer "gebaarspecifiek", zeker ten opzichte van het niveau van de visuele beelden waar het uiterlijke kenmerk, de typische handeling of de metafoor omgezet worden in visuele vormen. De visuele beelden zijn veel minder gebonden aan het specifieke gebaar en vinden dan ook een verspreiding over het hele lexicon. Eén visueel beeld kan met verschillende betekenisaspecten verbonden worden (bv. het visuele beeld "bolvormig element" kan voor een hart staan, maar even goed voor een hoofd) en het kan ook tot verschillende talige vormen leiden (bv. het visuele beeld "twee elementen" kan tot uiting komen in twee geselecteerde handen, maar ook in twee geselecteerde vingers). De visuele beelden lijken binnen de analyse van één gebaar misschien erg sterk met de referent van dat gebaar verbonden, maar als we de visuele beelden in verschillende gebaren met elkaar vergelijken en hun fonetische realisaties in acht nemen, dan wordt duidelijk dat zij op een zeer sterke schematisering gebaseerd zijn. De link tussen de visuele beelden en de fonetische vormelementen enerzijds en de referent van een gebaar anderzijds mag dan wel in vele gevallen gemotiveerd zijn, maar die link is allesbehalve een 1:1-verbinding en is dus ook in zekere mate arbitrair en geconventionaliseerd.

Meer semantisch onderzoek en onderzoek naar de psychologische realiteit van visuele beelden zijn nodig om de relaties tussen betekenis en visuele beelden en de relaties tussen gebaren in het lexicon bloot te leggen.

Naast inzicht in de motivatie van gebaren verschaft het model ook duidelijkheid over waar die motivatie exact te situeren is. Dat wil zeggen, uit de analyses op basis van het lexicale model blijkt voor eens en voor altijd dat motivatie geen aangelegenheid is op het niveau van volledige gebaren, maar dat het net hun samenstellende deeltjes zijn die vorm-betekenisassociaties vertonen. Dat is een belangrijke innovatie van het model van Van der Kooij ten opzichte van vroegere iconiciteitsmodellen. Zij schrijft daarover het volgende:

> In the discussions on the role that iconicity plays in sign language forms, the focus has been on iconic motivation of ***whole*** signs, and on the effect of this overall iconicity on the recognition and retrieval of signs. (Klima & Bellugi 1979, Pizzuto, Boyes Braem & Volterra 1996). It is important to note that it is misleading to speak of 'iconic signs'. Signs typically are not iconic as a whole; rather a part of the sign represents (in a conventionalized way) a part of the referent. (Van der Kooij 2002: 28)

Zelf heeft zij echter kunnen aantonen dat motivatie ook en vooral sublexicaal te situeren is: "by focusing to some extent on sublexical semantic motivation, I showed that it is present at all levels of phonological structure (features, end nodes, root nodes, linearization, segment)" (Van der Kooij 2002: 290). Volgend voorbeeld van de motivatie van de C-classifier kan dat nog eens verduidelijken.

> (T)he semantic motivation in these classifier handshapes is componential rather than holistic in many cases. For instance in the C-hand, representing a cylindrical object, the number of fingers (four), as well as the configuration of these fingers (curved) contributes to the representation of the virtual oblong cylindrical object. A flat, round object, in contrast, has the same configuration (curved) but uses a different number of fingers (one). Arguably, the configuration thus corresponds to the round shape of the represented object whereas the number of fingers corresponds to its height. (Van der Kooij 2002: 20)

Natuurlijk – en het is belangrijk om dat in het licht van bovenstaande citaten te benadrukken – is ook in een gebaar als geheel vaak iconiciteit te herkennen. Uiteindelijk ligt een visueel beeld aan de basis van de iconiciteit en dat beeld is een totaalindruk, zelfs al kan het ook uit verschillende onderdelen bestaan. Belangrijke vernieuwing in de visie van Van der Kooij is echter dat de instantiatie van dat visuele beeld steunt op de vorm-betekenisassociaties die in de samenstellende delen van een gebaar voorkomen. Het zijn die sublexicale vorm-betekenisassociaties die het mogelijk maken om allerlei verbanden doorheen het hele lexicon te ontdekken.

6 HOOFDSTUK 6
Iconiciteit in twee sign language differential views: Cuxac en Cogill-Koez

Vernieuwend aan de theorie van Van der Kooij is dat zij iconiciteit en fonologie expliciet met elkaar combineert. Daarom is het interessant om de confrontatie aan te gaan met het model van Cuxac (1996, 2000), die een "grammaire de l'iconicité" ontwerpt. Vanuit een semiogenetische invalshoek, i.e. de vraag naar de origine en de creatie van gebaren, beschouwt Cuxac iconiciteit als het structurerende principe in gebarentalen. Hij maakt een onderscheid tussen twee vormen van gebarentaalcommunicatie: de niet-iconische communicatie, bestaande uit het standaardlexicon, en de sterk iconische communicatie die voortkomt uit de intentie om te tonen. Hierin vertoont het model van Cuxac grote overeenkomsten met de overtuiging van Cogill-Koez dat er in gebarentalen twee representatiekanalen bestaan: linguïstische representatie (bv. standaardlexicon) en visuele representatie (bv. classifierconstructies). Belangrijk verschil tussen beide theorieën is dat Cogill-Koez de sterk iconische visuele representatie niet als linguïstisch beschouwt, maar als een alternatieve representatiemodus die weliswaar eigen is aan gebarentaalcommunicatie, maar die volgens andere principes opgebouwd is dan een linguïstisch systeem. Volgens Cuxac daarentegen is ook de visuele modus (of de iconische communicatie) talig. Voor hem is het object "taal" in de taalkunde eenvoudigweg te eng gedefinieerd. Omdat beide theorieën van een originele en ongewone benadering van gebarentalen getuigen en omdat ik ervan overtuigd ben dat zij door hun radicale *sign language differential view* een nieuw licht op iconiciteit kunnen werpen, wijd ik er hier een volledig hoofdstuk aan.

6.1 Cuxac (1996, 2000, 2004): iconiciteit als structurerend principe

Cuxac neemt met zijn werk een bijzondere positie in in de door Angelsaksische modellen gedomineerde gebarentaallinguïstiek. De focus van zijn onderzoek naar de Langue des Signes Française (verder: LSF) ligt op de fundamenteel iconische structuren van de betreffende gebarentaal en bij uitbreiding van alle gebarentalen. Door zijn uitzonderlijke en originele standpunten neemt hij impliciet en vaak ook expliciet stelling in tegen het door formalisme en door gebruik van op gesproken taal gebaseerde modellen gekenmerkte gebarentaalonderzoek. Omwille van zijn radicale visie op iconiciteit vormt zijn model een interessante invalshoek voor de vraagstelling van dit deel van het proefschrift. Daarom zal ik in de volgende paragrafen uitvoerig ingaan op de belangrijkste inzichten van het model van de "grande iconicité" dat Cuxac in zijn *thèse d'état* (1996) en in daarop volgende publicaties (Cuxac 2000, 2003a, 2003b, 2004) heeft ontwikkeld. Ik baseer me vooral op zijn recente publicaties (Cuxac 2000, 2003a, b, 2004).

Slechts af en toe – zeker waar zijn nieuwe ideeën afwijken van hetgeen hij in zijn doctoraat heeft neergeschreven – zal ik naar Cuxac (1996) verwijzen. In zijn recente werken behandelt Cuxac ook expliciet de vraag naar de status van de sublexicale elementen waaruit gebaren zijn opgebouwd.

6.1.1. De "bifurcation des visées" en de "structures de grande iconicité" in gebarentalen

Volgens de theorie van Cuxac is iconiciteit het sleutelbegrip om de structuur van gebarentalen te analyseren. Hij is van oordeel dat de iconisering van de zintuiglijke waarneming en van de dagelijkse praktijk van doven de oorsprong vormt van de creatie van gebaren en van gebarentalen in hun beginstadium. Uit die iconisering van de waarneming is een "opsplitsing in twee communicatieve intenties" voortgekomen:

> L'iconicisation de l'expérience constitue le tronc commun cognitif à partir duquel une bifurcation communicationnelle en deux visées sémiologiques distinctes s'est produite. La première consiste à donner à voir tout en disant, à illustrer, à montrer, à passer dans le domaine sémiologique du comme ça (ça c'est passé comme ça et je te le montre), la seconde consiste à dire sans donner à voir. (Cuxac 2004: 93)

Cuxac maakt dus een onderscheid tussen twee verschillende vormen van communicatie in gebaren(talen). Enerzijds kan men in gebaren iets zeggen door het te tonen en visueel voor te stellen. Cuxac heeft het over "la branche à visée iconicisatrice" en "la dimension intentionnelle du 'comme ça'"; hier vertaald als "de iconische intentie" en de "dimensie van het *comme ça*". Anderzijds is het ook mogelijk om – net zoals men in gesproken talen spreekt zonder hetgeen waaraan men refereert ook te tonen – zich te uiten ("te zeggen") zonder te laten zien. Dit noemt Cuxac "la branche hors visée iconicisatrice", hier de "niet-iconische intentie". Sallandre visualiseert deze twee "manières de dire" in het volgende schema:

(6.1) Schema van de opsplitsing in communicatieve intenties, naar Sallandre (2003: 80)

In gebarentalen met een lange institutionele geschiedenis, zoals bv. LSF, ASL, VGT, NGT etc., is de splitsing tussen de twee communicatieve intenties volgens Cuxac verder geëvolueerd. Dit geschiedt (i) door de ontwikkeling van specifieke, iconische structuren die opereren binnen de communicatieve tak van het *comme*

ça, en (ii) door de toename van standaardgebaren met een "gedegenereerde" of historisch afgesleten iconiciteit voor gebruik in niet-iconische communicatie (Cuxac 2004: 93). Hoewel in het kader van deze studie minder relevant, zal ik eerst uitgebreid de iconische structuren in de dimensie van het *comme ça* behandelen, aangezien zij de kern van Cuxacs theorie uitmaken. Bovendien zal in het licht daarvan zijn visie op de gebaren in het standaardlexicon duidelijk worden.

De intentie om iets te tonen, i.e. de iconische intentie, wordt gerealiseerd in concrete structuren van *grande iconicité*[36], die Cuxac "transfers" noemt, want het gaat om "des opérations cognitives permettant d'anamorphoser intentionnellement selon la modalité visuo-gestuelle des expériences perceptivo-pratiques dans l'espace de signation" (2004: 94). Hij onderscheidt drie basisvormen van transfers, met name "transferts de taille et/ou de forme", "transferts situationnels" en "transferts personnels". De belangrijkste kenmerken van die drie types transfers zal ik hieronder bespreken en waar mogelijk zal ik ze illustreren met eigen voorbeelden uit het sprookje *Hans en Grietje*, verteld in VGT[37].

Voor ik de transfers bespreek, wil ik echter eerst nog ingaan op de visie van Cuxac op iconiciteit en arbitrariteit in gesproken en gebarentalen.

6.1.1.1. Iconiciteit en arbitrariteit

Voor de invulling van de term "iconiciteit" verwijst Cuxac (2000: 20-21) naar de Saussure die het arbitraire karakter van het taalteken benadrukt. De term "arbitrariteit" refereert volgens Cuxac aan twee verschillende eigenschappen van taal die voor hem evenwel twee totaal andere zaken zijn. Hij benoemt ze met de termen "l'arbitraire mineur" en "l'arbitraire majeur".

> Un premier sens que je qualifierai d'arbitraire mineur renvoie à la propriété de la face signifiante des unités linguistiques des langues orales de ne pas présenter de lien de ressemblance avec la tranche de réalité qu'elles étiquettent (le référent). Ce premier sens ne se légitime donc que par rapport à des activités linguistiques référentielles. Cet arbitraire des signes linguistiques, autrement dit leur caractère non-iconique, est ramenable, à mon avis, à un effet automatique de l'utilisation du canal audio-oral.
> (Cuxac 2000: 20)

> Un second sens, que je qualifierai d'arbitraire majeur, ou d'arbitraire radical saussurien, modélise un type de fonctionnement de la langue comme système et renvoie au caractère différentiel et négatif des unités de celle-ci.
> (Cuxac 2000: 20-21)

---

[36] In zijn doctoraat (1996: 84-89) onderscheidt Cuxac drie ordes van iconiciteit. De "eerste orde" bestaat uit de drie soorten transfers die in de volgende paragrafen besproken worden. Iconiciteit van de "tweede orde" heeft betrekking op de iconische kenmerken van gebaren in het standaardlexicon. Diagrammatische iconische structuren, zoals bv. de uitdrukking van temporele verbanden, vormen de "derde" orde. In latere publicaties maakt Cuxac geen melding

Cuxac geeft aan dat beide eigenschappen van taal niets met elkaar te maken hebben, maar dat ze in de overlevering van de term arbitrariteit verkeerdelijk met elkaar verbonden zijn, waarbij de eerste eigenschap ("l'arbitraire mineur") vaak als voorwaarde zou gelden voor – of zelfs verward werd met – de tweede eigenschap ("l'arbitraire majeur"). Dat heeft volgens hem tot twee grote misverstanden over het taalobject geleid:

> Première méprise: avoir confondu l'objet "langue" avec ce qui rendait possible son fonctionnement en système, en d'autres termes, avoir pris l'effet pour la cause.
> Deuxième méprise: par voie de conséquence, avoir fait des structures (non-iconicité, linéarité, double articulation) des conditions définitoires de ce qui est digne d'être classé parmi les langues. (Cuxac 2000: 21)

Volgens Cuxac hebben deze misvattingen ervoor gezorgd dat in de taalwetenschap een aantal verkeerde opvattingen over taal, en meer bepaald over arbitrariteit, ingeburgerd zijn geraakt. In het bijzonder verzet Cuxac zich tegen de visie als zou arbitrariteit de eigenlijke basis zijn van taal. Voor Cuxac ligt veeleer een specifiek semiologisch vermogen van de mens dat hij algemeen "metafunctie" noemt aan de basis van verschillende arbitraire systemen waarover de mens beschikt (1996: 75), met name ook aan de basis van de grote arbitrariteit van taal. Hierin heeft de Saussureaanse structurele taalkunde dus een denkfout gemaakt, zo meent Cuxac. Structuren die niet alleen het gevolg zijn van de "metafunctie", maar die bovendien sterk bepaald zijn door het oraal-auditieve medium van gesproken talen, worden door veel onderzoekers als definiërende kenmerken van de taal beschouwd.

> (L)a condition de l'arbitraire saussurien, au sens où les signes sont des unités à deux faces ayant pour caractéristique d'être ce que les autres ne sont pas, et dont l'identité se définit négativement, c'est l'existence, chez l'être humain d'une fonction métalinguistique. Pas de langue saussurienne sans sa possibilité d'être prise comme son propre référent (...) (Cuxac 1996: 70)

De metafunctie is dus de capaciteit die mensen bezitten om niet alleen tekens te maken, maar om die tegelijkertijd ook te dereferentialiseren en te decontextualiseren, met andere woorden om taal tot de referent van taal te maken. Uit die metatalige functie vloeit de "grote arbitrariteit" voort. Verkeerd is het dus om te denken dat de grote arbitrariteit van talen zorgt voor hun systematisch en differentieel karakter, aangezien die grote arbitrariteit volgens Cuxac slechts een effect is van de metafunctie. Bovendien is het ook

---

meer van deze rangorde, maar de verschillende vormen van iconiciteit waarnaar hij met de drie ordes verwijst, komen wel in veel van zijn teksten aan bod.

[37] Met dank aan de opleiding Tolk voor Doven – Sint-Amandsberg voor de video met het sprookje van Hans en Grietje.

fout om de grote arbitrariteit te verwarren met de kleine arbitrariteit, laat staan – zoals vaak gebeurd is – de kleine arbitrariteit als een voorwaarde te zien om iets "taal" te noemen.

Het onderzoek naar iconiciteit, als de overeenkomst tussen taalvorm en referent, is volgens Cuxac niet aan de orde op het niveau van het functioneren van taal als een differentieel systeem (de "grote arbitrariteit"). Maar het zou van een omgekeerd cratylisme getuigen om de factor "iconiciteit" niet te integreren in het referentiële gebruik van een taal. Iconiciteit impliceert een verankering van de taal in de waarneming en een omzetting van die waarneming naar de vierdimensionele talige realiteit (Cuxac 1996). Concreet uit zich dat in gebarentalen in i) het bewaren en gebruiken van de vier dimensies in ruimte en tijd; ii) iconische structuren van de eerste orde (zie verder: transferstructuren); en iii) de mogelijkheid om met doven van over de gehele wereld te communiceren (Cuxac 1996: 79-80). Verder komt die waarnemingsgebaseerde iconiciteit ook naar voren in bepaalde typische ongemarkeerde "syntactische" constructies: "Les langues des signes ont encore en commun l'ordre structurel canonique non-marqué localisant-localisé, reflétant l'antériorité perceptivo-pratique du déjà-là, du stable, du tout, du contenant par rapport au nouveau, au déplaçable, à la partie, au contenu." (Cuxac 1996: 80)

We kunnen besluiten dat het vermogen van de mens om te decontextualiseren en om opposities te zien, ten grondslag ligt aan zowel gesproken als gebarentalen, ongeacht de graad van iconiciteit (= niet-arbitrair volgens l'*arbitraire mineur*) van de taaltekens. Dat impliceert dat de iconiciteit van gebarentalen in hun referentiële functie een nuttig object van onderzoek is, zonder dat daarmee de fundamentele arbitrariteit van gebarentalen in vraag gesteld wordt:

> (...) l'iconicité peut devenir une entrée métalinguistiquement intéressante à condition de réduire le cadre d'observation à l'utilisation référentielle de la langue, tout en apportant la preuve que le caractère iconique des signes ne constitue pas une entrave à leur fonctionnement différentiel et systématique et ne bloque pas la possibilité d'avoir accès à l'ensemble des jeux de la langue (...). (Cuxac 2000: 21)

6.1.1.2. Eerste type transfers: Transfers van grootte en/of van vorm

De transfers van grootte en/of vorm "permettent de représenter la taille et/ou la forme, partielle ou globale, de lieux, d'objets ou encore de personnages" (Cuxac 2000: 31). De hand(en), locaties en bewegingen worden in dergelijke transfers gebruikt om de vorm of de grootte van een specifieke referent weer te geven.

Bij de beschrijving van het huisje van de heks in het sprookje toont de gebaarder de vorm van de hartjes op de wand van het peperkoeken huis door met de wijsvingers van beide handen de vorm van een hart te omschrijven.

Uit deze transfer blijkt dus zowel de vorm als de grootte van de hartjes. Heel belangrijk is volgens Cuxac de rol van de blik: "Le rôle du regard est fondamental: il installe en quelque sorte le geste dans un "ici", puis, le supportant, lui confère la valeur "comme ça" d'une taille ou d'une forme" (Cuxac 2000: 34). Door de blik op de gebaren zelf te richten schept de gebaarder a.h.w. een kader waarbinnen hij of zij dan een transfer van grootte of vorm uitvoert en toont hoe iets eruit ziet. Dat blijkt ook uit de VGT-tekst: de blik van de gebaarder is op de hartjes gericht en niet naar de gesprekspartner.

6.1.1.3. Tweede type transfers: Situationele transfers

In situationele transfers beoogt de gebaarder "à reproduire iconiquement dans l'espace situé devant lui des scènes qui figurent le déplacement spatial d'un actant par rapport à un locatif stable" (Cuxac 2000: 43). Een voorbeeld hiervan is hoe de gebaarder weergeeft dat Hans en Grietje 's avonds, na een lange tocht door het bos, zittend tegen een boom in slaap vallen. Eerst vormt zij het gebaar BOOM en zij behoudt de gestrekte arm die de boomstam voorstelt, om vervolgens met de zwakke hand twee zittende personen naast elkaar tegen de stam te plaatsen. Dit voorbeeld toont tegelijkertijd dat standaardgebaren met een sterke iconiciteit, zoals hier BOOM, in situationele transfers "gehermotiveerd" – of: hun motivatie wordt gereactiveerd – en als locatie gebruikt kunnen worden. Ook hierbij is de blik van de gebaarder van groot belang: door het bekijken van het gebaar heeft het gebaar niet langer een generische referentie, maar een meer specifieke referentie in het hier en nu.

Een ander voorbeeld van een situationele transfer vinden we in de beschrijving van het peperkoeken huisje van de heks. De gebaarder toont uit welke snoepjes het huisje gemaakt is en geeft aan waar de snoepjes zich precies bevinden. Het dak is belegd met koekjes. Eerst wordt het gebaar DAK gevormd op de plaats waar het huisje zich bevindt. Vervolgens worden op de schuine zijden van het dak de rijen koekjes weergegeven. Ze worden voorgesteld door van links naar rechts telkens een vlakke B-hand als het ware op de schuine zijde van het dak te leggen. Eén wand van het huisje wordt beschreven door eerst het gebaar MUUR te vormen en vervolgens de snoepjes op die muur te plaatsen. De muur vertoont een rij hartvormige snoepjes, met daarboven een rij bolvormige snoepjes en helemaal bovenaan een rij vierkanten snoepjes. In deze opeenvolging van situationele transfers zien we dat een locatie benoemd wordt met een standaardgebaar (DAK, MUUR) en dat vervolgens andere objecten op de plaats van die gebaren voorgesteld worden, zonder dat er een constante locatie aangegeven blijft. Opmerkelijk is ook dat hier een combinatie voorkomt van twee verschillende vormen van transfers, met name van een transfer van vorm/grootte en een situationele transfer. Uit de beschrijving blijken zowel de vorm en grootte als de plaats van de snoepjes op het huis.

Om de theorie van Cuxac te kunnen verbinden met andere, meer gebruikelijke termen en categorieën van de gebarentaalkunde wil ik hier vermelden

dat de transfers van vorm/grootte en de situationele transfers hoofdzakelijk uit entiteitsclassifiers en *SASSes* ("size and shape specifiers") opgebouwd zijn (cf. Vermeerbergen 1999, Zwitserlood 2003). In de tekst worden verschillende voorbeelden aangehaald: B-handen voor de wanden van het huisje en voor het dak, bO+-handen voor de ronde snoepjes en OB-handen voor de vierkanten snoepjes.

(6.2) Voorbeelden van entiteitsclassifiers in Hans en Grietje

(6.2.1) B-hand

(6.2.2) bO+-hand

(6.2.3) OB-hand

Bij de transfers van vorm/grootte zijn ook vaak voorbeelden te vinden van "pad-voor-vorm"-iconiciteit, zoals bv. in de beschrijving van de vorm van de hartjes door middel van twee 1-handen. Voor een bespreking van de term "classifiers" door Cuxac verwijs ik naar § 6.1.1.6.

6.1.1.4. Derde type transfers: Personele transfers

Een personele transfer is wat onder VGT-gebruikers en in andere gebarentalen met de term "rolneming" benoemd wordt (Vermeerbergen 1997b: 55): de gebaarder neemt de rol aan van de perso(o)n(en) over wie hij of zij iets vertelt. Personele transfers combineren het *comme ça* (= "la monstration" of het tonen) met het *comme si* (= "la simulation imitative" of het doen alsof de gebaarder een andere persoon is), cf. Cuxac (1996: 103, 2000: 72). Zuivere transfers van vorm/grootte en situationele transfers behoren tot het domein van het *comme ça*. Personele transfers betreden daarentegen ook het domein van het *comme si*, aangezien de verteller zo goed als uitgewist wordt en zelf doet alsof hij een ander personage is. Fundamenteel is natuurlijk ook de dimensie van het *comme ça* in een personele transfer, aangezien de verteller ook toont wat het andere personage doet.

In het sprookje komen verschillende voorbeelden van personele transfers voor. Zo kruipt de gebaarder bijvoorbeeld in de huid van de heks, wanneer die ontdekt dat Hans en Grietje snoepjes van de muren van haar huisje eten: ze neemt een kromme, gebogen houding aan, neemt de mimiek over van een boze, bijziende, oude vrouw en toont hoe de heks met een stok in de richting van Hans en Grietje loopt[38].

Cuxac wijst erop dat andere gebarentaalonderzoekers ervoor pleiten om

[38] De gebaarder verplaatst zich natuurlijk niet, maar geeft door een voorwaartse zigzagbeweging van de hand die de stok vasthoudt en door beweging van de schouders aan dat de heks zich naar voor beweegt. Dat duidt op een belangrijk onderscheid tussen gebarentalen en pantomime of primitievere vormen van gebaargebruik (zoals homesign of vroege vormen van een gebarentaal): gebarentaalgebruikers verplaatsen zich niet, ook niet als zij de rol van een andere persoon overnemen.

rolneming als een vorm van pantomime te beschouwen[39]. Volgens hem zijn personele transfers echter wel degelijk linguïstisch en wel omwille van twee redenen (2000: 51). Ten eerste zijn uitingen met een absurde betekenis, zoals "le chocolat mange le garçon", onmogelijk in de LSF te vertalen enkel en alleen met standaardgebaren, "en raison de blocages sémantiques (non-animé = non agent) affectant certains verbes du lexique standard" (2000: 51). Om een dergelijke absurde zin te uiten, is de gebaarder genoodzaakt tot het gebruik van een personele transfer en dus tot het overnemen van de rol van de chocolade. Voor VGT geldt vermoedelijk hetzelfde, aangezien elke mogelijke woordvolgorde of topic/comment-structuur in de VGT-vertaling van "de chocolade eet de jongen" tot de meest logische interpretatie zou leiden (cf. ook Vermeerbergen 1997b: 59). Ten tweede, zo stelt Cuxac, kenmerken de personele transfers zich door een zo grote economische verfijning dat ze wel linguïstisch moeten zijn: "les indices de changement d'actants transférés sont d'une telle finesse économique (fermeture des yeux, modification ultra-rapide de posture), qu'il n'y a aucun motif pour ne pas y voir des éléments linguistiques" (2000: 51). Of die beide argumenten volstaan om het onderscheid tussen linguïstische en pantomimische structuren te maken, valt nog te bezien. Interessanter kan het zijn om op zoek te gaan naar vormverschillen tussen beide, cf. voetnoot 38.

Over rolneming zijn relatief weinig (diepgaande) analyses verschenen. Engberg-Pedersen behandelt "shifted reference" en "shifted locus" in haar boek over de Deense Gebarentaal (1993: 103-116); Liddell heeft het over "constructed dialogue (2003b: 158-164). Voor een korte bespreking van rolneming in VGT verwijs ik naar Vermeerbergen (1996: 137-140) en Van Herreweghe (1995: 112-113).

Cuxac onderscheidt nog complexe vormen van transfers die bv. uit een combinatie van twee verschillende types transfers bestaan. Voor toelichting en LSF-voorbeelden van dergelijke complexe transfers verwijs ik naar Cuxac (1996, 2000); voor een uitgebreide toepassing van het model en de transferstructuren van Cuxac verwijs ik naar het werk van Sallandre (2003). Zij biedt een uitvoerige bespreking van alle mogelijke transfers in de LSF die uiteindelijk uitmondt in "une nouvelle grille d'analyse de la LSF composée de vingt-quatre catégories linguistiques (dont treize nouvelles catégories)" (2003: 28).

6.1.1.5. De bouwstenen van transfers: een inventaris van morfemen

De iconische transfers zijn opgebouwd uit onderdelen die stuk voor stuk betekenisdragend zijn en dus als morfemen opgevat worden. Ze steunen op een sterke semantisering van de verschillende kanalen van het lichaam, bestaande uit een paradigma van blikken, van gelaatsuitdrukkingen en -bewegingen en

[39] Ik heb daarvan in de recente literatuur echter geen voorbeelden gevonden. Liddell (2003) beschouwt rolneming of "constructed dialogue", een specifieke vorm van rolnemen, vermoedelijk als een combinatie van morfologisch-syntactische en gestuele elementen, maar dat impliceert niet dat hij de gestuele elementen als niet-talig beschouwt.

van manuele gebaren. Die manuele gebaren zelf zijn ook weer opgebouwd uit morfemische elementen, bv. in het geval van vormtransfers: i) een handconfiguratie die een basisvorm voorstelt; ii) een beweging en een oriëntatie van de hand die aangeeft hoe de basisvorm in de ruimte beweegt; en iii) een locatie (Cuxac 2000: 32). Cuxac (1996, 2000) maakt een inventaris op van de handconfiguraties die in zijn corpus in de verschillende transfers voorkomen en beschrijft de betekenis van elk van die configuraties. Hij heeft voor het vormelement handconfiguratie gekozen omwille van de volgende redenen. Handconfiguraties komen in alle transfers voor. Bovendien bieden ze het voordeel dat ze een min of meer gesloten inventaris van discrete elementen vormen, tenminste in vergelijking tot de bewegingen en de locaties.

Een voorbeeld van een configuratie uit de LSF-inventaris van Cuxac is de vuisthandvorm (S). Algemeen, zo stelt Cuxac (2000: 107), wordt deze handvorm gebruikt voor "toute forme plus ou moins sphérique envisagée dans l'intégralité de son volume". In vormtransfers wordt de S-configuratie vaak gebruikt voor een hoofd. In situationele transfers kan de vuist ook voor een hoofd staan, maar ook voor een plaats, bijvoorbeeld een stad met betrekking tot haar omgeving. In personele transfers is de vuist heel gebruikelijk, aangezien hij de handeling van iets vasthouden of vastnemen voorstelt, bv. het vasthouden van een stok, een stuur, een versnellingspook, een zak, etc. Daarnaast kunnen vuisten ook de manier van stappen van een dier (een grote hond, een olifant) of de handeling van het trappen op de fietspedalen uitbeelden. Zonder het uitvoerig te hoeven onderzoeken, kan ik bevestigen dat de S-handvorm in de VGT voor net dezelfde vormen en handelingen kan gebruikt worden. Dat gegeven onderschrijft ook meteen de vaststelling van Cuxac dat gebarentalen veel (iconische) structuren delen (2003b: 26), wat doven in staat stelt om over de lands- en taalgrenzen heen met elkaar te communiceren.

6.1.1.6. Specifiek versus algemeen: de notie "classifier" volgens Cuxac

Cuxac is er zich terdege van bewust dat hij zich niet van de in de literatuur gebruikelijke terminologie bedient. Hij gebruikt bijvoorbeeld met opzet de term "classifier" nooit, omdat die term volgens hem een verkeerde inschatting van de benoemde gebarenconstructies reflecteert. Over de handvormen die traditioneel met die term benoemd worden, schrijft hij het volgende:

> Ces configurations, dans la littérature consacrée aux langues des signes sont appelées "classificateurs", et sont considérées comme des classes homogènes fermées de configurations discrètes de la main, chacune d'entre elles regroupant des éléments partageant une même propriété référentielle. (Cuxac 2000: 98)

Een dergelijke analyse van de handvormen in "classifierconstructies" is niet correct, volgens Cuxac, aangezien zij niet gewoon classificeren, maar vaak ook informatie toevoegen. Hij geeft het voorbeeld van het standaardgebaar HOMME dat door allerlei verschillende classifiers vervangen kan worden (1-hand, 1"-hand, A-hand, V-hand). Telkens voegt de gebruikte classifier zelf informatie toe: "le 'classificateur', en apportant des éléments d'information complémentaires par rapport au signe standard le spécifie et ne le surcatégorise pas." (Cuxac 2000: 98-99)

Voor Cuxac is een analyse van "classifierhandvormen" als categoriserende elementen niet compatibel met de specificerende eigenschap van bv. de transfers van vorm en grootte of van situatie waarin ze optreden: "il s'agit de la reprise particulière d'une propriété formelle, 'ayant cette forme-là, comme ça', dont la visée est de spécifier, et porteurs d'une valeur d'individuation, auquel cas ils ne pourraient prétendre à l'appellation de 'classificateurs'." (Cuxac 2000: 99) Gesteld dat de handvormen een categoriserende functie zouden hebben, dan zou dat betekenen dat zij een andere functie hebben in de transferstructuren dan de andere vormelementen (locatie, oriëntatie, beweging). Volgens Cuxac is dat niet het geval en hij geeft daarvoor vijf argumenten. Ten eerste zou dat vereisen dat er een beperkte en gesloten inventaris van classifierhandvormen zou bestaan, wat niet het geval is: "dès qu'un objet référentiellement peu banal doit être figuré, les ressources iconiques sont telles, qu'elles permettent de faire émerger des configurations référentielles de la ou des mains, non utilisées jusqu'alors, pour caractériser formellement cet objet" (Cuxac 2000: 100). Ten tweede brengen gehericoniseerde standaardgebaren een dergelijke analyse ook in de problemen. Bij hericonisering is er geen enkele vorm van categorisering of generalisering aan het werk, maar enkel specificering. Dus, argumenteert Cuxac (2000: 100), "(s)i cela vaut pour les signes standards remotivés, il n'y a aucune raison pour que ce ne soit pas la même visée qui s'applique aux configurations référentielles non-standards de la ou des mains." Ten derde, zo vraagt Cuxac zich af, wat te doen met de handvormen in personele transfers? Als die ook nog eens als classifiers beschouwd worden, leidt dat enkel tot "une dilution de ces super-catégories dans l'hétéroclite" (2000: 101). Ten vierde is ook niet duidelijk of classifiers enkel uit een handconfiguratie bestaan, of ook een specifieke oriëntatie van die hand inhouden. Tenslotte is er nog de onbeslistheid van de referentiële categorisering. De referenten van classifierhandvormen zijn niet enkel een erg heterogene groep, maar het is bovendien niet duidelijk wat nu precies de referent is van de B-handen die bv. naar een boot verwijzen: "Du bas de la falaise, de la falaise en son entier, de flanc de paquebot, de paquebot, d'une partie de paquebot, d'une partie de flanc de paquebot, etc...?" (Cuxac 2000: 101) Dat bewijst voor Cuxac dat de handvormen geanalyseerd dienen te worden als vormelijke eigenschappen die in de perceptie verankerd zijn en die willen uitdrukken dat iets een vorm "comme ça" heeft, met een oriëntatie "comme ça" en een locatie "comme ça", etc.

Natuurlijk, en dat geeft Cuxac ook grif toe, is er een zekere generalisering van de vormen. Al bij al zijn de veel gebruikte handvormen in transferstructuren beperkt in aantal. Die "genericiteit" vindt zijn oorsprong in "l'articulation cognitive entre un paradigme fini de formes-archétypes possibles dans un réel à quatre dimensions (...) et système perceptif" (Cuxac 2000: 102), maar de iconisering van die cognitieve genericiteit mag niet verward worden met het specificerende doel van de operaties waarin de handvormen opereren. De term classifier, zo meent Cuxac, draagt enkel tot een dergelijke verwarring bij.

Cuxac is niet de enige auteur die de term "classifier" problematisch acht of zelfs afwijst. Ik verwijs naar Schembri (2003) voor een status quaestionis van het onderzoek naar classifiers en voor een discussie van de term "classifier". Cuxac neemt echter wel een aparte positie in doordat hij wijst op de specificerende referentiële functie van transferstructuren. Bij de bespreking van de theorie van Cogill-Koez (cf. § 6.2) zullen we zien dat er parallellen zijn tussen enerzijds de "cognitieve genericiteit" en de specificerende bedoeling die Cuxac onderscheidt en anderzijds Cogill-Koez' schematiseren en visueel representeren.

6.1.2. Een fonologie van de gebaren in het standaardlexicon?

Naast de communicatie met iconische intentie onderscheidt Cuxac ook de niet-iconische intentie waarmee hij naar de gebaren uit het standaardlexicon van een gebarentaal verwijst. Het fonologische model dat Stokoe (1960) ontwikkelde, beschrijft de standaardgebaren uit het ASL-lexicon als betekenisdragende eenheden die opgebouwd zijn uit kleinere, betekenisloze vormelementen, vergelijkbaar met fonemen in gesproken talen. Stokoe (1983, 1986), en andere gebarentaalfonologen met hem, verdedigt de dubbele articulatie van gebarentalen. De opvatting dat gebarentalen volgens het principe van de dubbele articulatie georganiseerd zijn, staat echter in schril contrast met de visie van Cuxac. Hij geeft aan dat een analyse van gebaren in fonemen – m.a.w. in betekenisloze deeltjes – geen rekening houdt met de klaarblijkelijke iconiciteit van standaardgebaren.

> Cette analyse qui, paires minimales à l'appui, a abouti à postuler une double articulation de l'ASL, ne pouvait être menée à bien qu'en mettant momentanément de côté toute référence à l'iconicité des signes (des kinèmes). Seulement, une fois parvenue à son terme, elle ne pouvait que se heurter contradictoirement au caractère iconique des signes, double articulation et iconicité ne pouvant théoriquement coexister, sauf à adopter un point de vue linguistique (encore actuellement dominant) consistant à traiter ces caractéristiques iconiques comme des reliquats sans pertinence et promis à disparaître à moyenne échéance. (Cuxac 2000: 136)

Cuxac zelf formuleert de diachrone hypothese dat veel standaardgebaren afgeleid zijn van oorspronkelijke iconische structuren – hij staat daarin niet alleen, cf.

§ 2.8. Hij wijst erop dat men de standaardgebaren aan net dezelfde componentiële analyse kan onderwerpen als de transferstructuren (Cuxac 2003b: 13, zie ook hier: § 6.1.1.5). Volgens Cuxac had Stokoe het dus bij het rechte eind, wanneer hij beweerde dat gebaren in verschillende onderdelen opgedeeld kunnen worden, maar de fout was dat hij die onderdelen een fonemische waarde toebedeelde, terwijl het eigenlijk betekenisvolle elementen en dus morfemen zijn (Cuxac 2000: 150). Cuxac (2000: 145-146) vergelijkt standaardgebaren met moleculen die uit atomen van betekenis zijn opgebouwd: "un signe peut être envisagé comme un conglomérat d'atomes de sens dont seul le regroupement en un signe (une molécule) est linguistiquement attesté".

De atomen waaruit de gebaren in het standaardlexicon opgebouwd zijn, zijn voor het grootste deel iconisch (2000: 138), maar ze hoeven dat niet te zijn, zo beweert Cuxac. In dat geval zijn ze wel nog steeds morfemisch (2004: 102). Sommige gebaren kennen een globale iconiciteit, wat wil zeggen dat alle parameters iconische morfemen zijn. Andere gebaren vertonen morfemische parameters die niet iconisch zijn, maar wel gemotiveerd, zoals bepaalde metaforische betekenissen, ontleningen uit het handalfabet, etc. Verder zijn er ook nog gebaren waarin bepaalde parameters betekenisloos zijn en dus niet morfemisch. Voor dergelijke gebaren formuleert Cuxac de hypothese dat "les éléments paramétriques qui entrent dans la composition d'un signe et qui ne relèvent pas d'une valeur morphémique (...) fonctionnent au titre d'encadrement 'phonétique' nécessaire à la réalisation du signe comme bonne forme" (2004: 104). Het manuele deel van een gebaar is nu eenmaal altijd een simultane realisatie van zowel een handvorm, een oriëntatie, een locatie, als een beweging. De niet-iconische parameter is dus nodig om een welgevormd gebaar te verkrijgen en voegt zich naar de andere parameters. Tenslotte zijn er volgens Cuxac nog enkele zeldzame gebaren waarvan geen enkele parameter iconisch of morfemisch is. Cuxac erkent dat deze gebaren problematisch zijn voor zijn analyse, maar hij oppert: "En rappelant que la présence de chacun des paramètres est une carte forcée pour "former un signe", on les analysera globalement selon une description de type 'phonétique'". (2000: 150) In § 5.6 heb ik van de verschillende types die Cuxac onderscheidt, VGT-voorbeelden gezocht. Daaruit is gebleken dat er heel wat voorbeelden zijn van gedeeltelijk gemotiveerde gebaren en arbitraire gebaren, wat de analyse van Cuxac in moeilijkheden brengt.

Cuxac ontwerpt een model dat instaat voor de beschrijving van de gebaren in het standaardlexicon. De onderliggende idee van het model bestaat erin dat (nagenoeg) alle standaardgebaren afgeleid zijn van iconische transferstructuren: "(...) la figurabilité peut être détournée de la visée de donner à voir et devenir un moyen d'atteindre une certaine généricité" (2004: 98). Dat houdt in dat de betekenis van dergelijke generische vormen niet langer gelijk is aan de som van de iconische delen, maar meer algemeen wordt: "Une fois qu'elles sont stabilisées, le sens de ces formes contrairement aux structures de grande iconicité ne correspond pas à la somme des sens de leurs composants morphémiques: PONT n'est plus 'cette forme longiligne mince et plate se déployant en léger arrondi au dessus de...' mais tout simplement un 'pont' avec toute sa généricité et ses

multiples valeurs signifiées." (Cuxac 2004: 107)

Op die "meer generische" vormen werken vervolgens bepaalde beperkingen in. Eerst en vooral zijn er beperkingen van fonetische aard. Het gaat om articulatorisch-perceptuele beperkingen die instaan voor de aanpassing van de iconische vormen aan de fonetische principes van (i) articulatorisch gemak en (ii) maximaal saillante (of "opvallende") perceptie, m.a.w. er gebeurt steeds een "lissage de la forme susceptible de faire perdre les caractéristiques iconiques des néologismes standard issus de structures de grande iconicité" (2004: 107).

In zijn boek over de LSF voegt Cuxac daar nog twee beperkingen aan toe die betrekking hebben op de iconiciteit van de gebaren: "une contrainte de maintien d'iconicité" en "une contrainte de compatibilité iconique" (2000: 141). De beperking van het behoud van de iconiciteit bepaalt dat de iconische sporen van het proces van iconisering dat aan de oorsprong van het gebaar ligt, zoveel mogelijk behouden dienen te blijven[40]. De reden hiervoor is de constante "va-et-vient" (Cuxac 2004: 105) tussen de twee communicatieve intenties. Als er geen gelijkenis of motivatie bestond tussen standaardgebaren en hun referenten, dan zou de mogelijkheid van de wisselwerking tussen de twee intenties ondermijnd zijn. "Une telle exploitation fonctionnelle et économique justifie donc la présence de caractéristiques iconiques préservées au sein du vocabulaire standard; c'est ce que j'ai appelé "contrainte de maintien d'iconicité". (Cuxac 2004: 105)

De beperking van iconische compatibiliteit – ook "contrainte de non contradiction iconique" (Cuxac 2004: 107) genoemd – bepaalt dat in gebaren met een niet-iconische parameter de vorm van die specifieke parameter niet mag indruisen tegen de globale iconiciteit van het gebaar, maar integendeel compatibel moet zijn met hetgeen waaraan gerefereerd wordt. Cuxac geeft het voorbeeld van het LSF-gebaar APÉRITIF dat gevormd wordt met een 3-hand waarvan de duim naar de mond gericht is. Deze handvorm is in het betreffende gebaar niet iconisch, maar "la non-iconicité de la configuration d'[APÉRITIF] s'inscrit toutefois dans un ensemble de possibles n'entrant pas en contradiction iconique avec le sémantisme du signe" (2000: 141). De 4-handvorm waarmee de 3-handvorm soms varieert, is in dit gebaar onmogelijk, zo stelt Cuxac verder, aangezien de uitgestoken duim van de 3-hand instaat voor het verband met het semantische veld van het drinken. In een recentere publicatie meldt Cuxac (2004) echter dat hij de beperking van iconische compatibiliteit niet langer aanneemt, omdat die beperking (i) een te grote rol toeschrijft aan de referent in het proces van de taalcreatie, en (ii) min of meer redundant is in het licht van de beperking van het behoud van de iconiciteit.

Uit het model dat Cuxac voorstelt, blijkt dat hij elke vorm van fonologische organisatie van de LSF – en bij uitbreiding andere gebarentalen – afwijst. Hij

---

[40] Deze beperking druist in tegen een vaak geopperde hypothese dat gebarentalen naar grotere arbitrariteit evolueren, zie bv. Frishberg (1975). Cuxac (1996: 288-294) uit forse kritiek op het onderzoek van Frishberg. Hij vindt de oorzaak voor de eventuele evolutie van een gebarentaal naar arbitrariteit elders: "Je pense que l'évolution des caractéristiques iconiques vers l'arbitraire est un phénomène qui relève de la pression linguistique exercée par la langue dominante orale et écrite sur les langues des signes: par les phénomènes d'emprunts calqués sur les signifiés

stelt daarentegen de semantiek centraal en poneert dat het vormelijke fonetische niveau daarop voortbouwt. Dat betekent dat, terwijl in de gesproken talen "la phonologie 'propose' et la morphologie 'dispose'" (Cuxac 2004: 108), in gebarentalen net het omgekeerde gebeurt. In de woorden van Cuxac:

> (...) contrairement à ce qui se passe dans les langues vocales, en LSF, les éléments sémantiques minimaux contribuant à la construction générale du sens s'organisent à un niveau inférieur à la forme minimale de la réalisation, c'est à dire au niveau où se règlent l'essentiel des problèmes posés par la forme. Il s'agit, si l'on veut, d'une phonétique entièrement dépendante d'une organisation morphosémantique qui lui préexiste en ce sens qu'elle intervient nécessairement (substantiellement) en aval dans le processus de stabilisation des formes minimales. On pourraît prèsque parler à propos de la LSF d'une double articulation inversée (...). (Cuxac 2004: 108)

De traditionele invulling van de term "dubbele articulatie" luidt als volgt: een taaluiting kan men opdelen in kleinere betekenisvolle elementen (= de eerste articulatie) en die elementen bestaan op hun beurt uit kleinere elementen die geen betekenis dragen, maar die een betekenis onderscheiden (= de tweede articulatie). Cuxac heeft het over een omgekeerde "dubbele articulatie" in gebarentalen. Hij beweert dat de morfosemantiek, m.a.w. het betekenisniveau, het vormelijke niveau bepaalt. Het vormelijke niveau vloeit dus voort uit het iconische betekenisniveau.

We kunnen dus besluiten dat Cuxacs gebarentaalmodel geen fonologisch niveau bevat. Ten eerste is volgens hem nagenoeg elk vormelement dat in gebarentalen voorkomt met betekenis beladen en ten tweede is het zogenaamde fonologische niveau geen linguïstisch niveau met linguïstische regels, maar een vormniveau dat door fonetische principes van articulatie en perceptie wordt geregeerd. Uit bovenstaand citaat blijkt dat het principe van de dubbele articulatie – nochtans algemeen als een definiërend kenmerk van natuurlijke talen beschouwd – in gebarentalen niet geldt. Deze visie plaatst het model van Cuxac lijnrecht tegenover zowat al het andere gebarentaalonderzoek: zelfs het onderzoek waarin aan iconiciteit een plaats wordt toebedeeld, vertrekt bijna zonder uitzondering van een fonologische organisatie van het standaardlexicon (cf. de hoofdstukken 2, 3 en 4 van dit deel).

---

français (...) et surtout par l'utilisation de structures syntaxiques linéaires propres à la langue orale dominante." (Cuxac 1996: 293) Mijns inziens gaat Cuxac hier te ver. Het is inderdaad zo dat invloed van een gesproken taal ertoe kan leiden dat meer op orale talen gelijkende structuren ontstaan (cf. ook Vermeerbergen 1996), maar een dergelijke invloed is niet zo sterk dat dat de reden zou zijn waardoor iconische lexicale elementen sneller aan arbitrariteit zouden winnen.

6.1.3. Dubbele articulatie: Cuxacs theorie in relatie tot ander gebarentaalonderzoek

In zijn werken bekritiseert Cuxac ander gebarentaalonderzoek omwille van het feit dat er bijna zonder uitzondering vastgehouden wordt aan de dubbele articulatie van gebarentalen. Cuxac haalt verschillende argumenten aan om aan te tonen dat gebarentalen niet gekenmerkt worden door dubbele articulatie, maar wijst er tegelijkertijd op dat dat geen reden is om gebarentalen de status van natuurlijke talen te ontzeggen: de eigenschap van de dubbele articulatie is geen *conditio sine qua non* om een communicatiemiddel een taal te noemen. Hieronder zal ik een overzicht geven van de belangrijkste argumenten van Cuxac om vervolgens over te gaan tot zijn meer algemene kritiek op het assimilatorische karakter van de gebarentaallinguïstiek.

6.1.3.1. Argumenten van Cuxac pro dubbele articulatie

Eerst en vooral dient te worden opgemerkt dat Cuxac ook drie argumenten vermeldt die eerder in het voordeel van de dubbele articulatie van gebarentalen pleiten. Ten eerste is er het bestaan van minimale paren. Cuxac wijst echter wel op het uiterst beperkte aantal minimale paren en dat doet twijfelen of de minimale paren geen "statistisch toeval" zijn in een corpus van een redelijke grootte, in plaats van blijk te geven van een economisch organiserend principe (1996: 316). Ten tweede heeft Cuxac ervaren dat dove gebarentaalgebruikers, wanneer ze voor het eerst over het principe van de commutatie van vormelementen (= de test met minimale paren) horen, dat heel snel aanvaarden. Die attitude is echter niet in tegenspraak met de visie van Cuxac dat gebaren wel degelijk een compositionele structuur vertonen en dat ze bovendien een economische organisatie kennen, maar dan wel van een andere aard dan die van gesproken talen: "Langues des signes et langues orales ont certes des points communs d'organisation, en particulier si l'on intègre à un niveau "phonétique" la notion d'économie" (2000: 137).

Een derde, veel gehoord argument pro dubbele articulatie komt naar voren uit psycholinguïstisch onderzoek naar de rol van iconiciteit in de productie en perceptie van gebaren (cf. § 2.9). Onderzoek dat uitwijst dat dove kinderen geen voordeel halen uit de iconiciteit van gebaren bij de gebarentaalverwerving, zou volgens vele gebarentaalkundigen een bewijs leveren dat iconiciteit een constructie is van de taalkundige onderzoeker en geen werkzaam principe in de taal zelf (cf. o.a. Pizzuto 1985, Petitto 1985, 1994, Meier 1987, 2002, Bonvillian & Folven 1993). Cuxac bespreekt dit argument uitvoerig aan de hand van het LSF-gebaar LAIT (2000: 142) – dat net zoals het VGT-gebaar MELK verwijst naar de beweging van het melken van een koe. Het argument dat andere onderzoekers aanhalen ter verdediging van de arbitrariteit van gebarentalen, is het feit dat een doof kind het gebaar LAIT kan verwerven, zonder te weten waar melk vandaan komt en zonder te weten hoe een koe gemolken wordt (cf. Markowicz 1980, Woll 1990, Bonvillian & Folven 1993). Dat zou moeten bewijzen dat het dove kind een lexicon verwerft dat misschien wel iconisch lijkt voor de onderzoeker, maar waarvan het kind zelf de iconische waarde niet kan vermoeden.

Cuxac is niet overtuigd van de juistheid van die redenering. Ten eerste wijst hij erop dat het dove kind naast gebaren zoals LAIT waarvan het de iconische relatie met de referent niet kan herkennen, veel andere gebaren verwerft die wel rechtstreeks verwijzen naar de dagdagelijkse realiteit van het kind. Het gebaar LAIT is dus slechts een marginaal voorbeeld ten opzichte van al die andere gebaren. Ten tweede bestaat er een continuüm tussen verschillende niveaus van (meta)linguïstisch bewustzijn. Gaandeweg, door de observatie van transferstructuren in het taalgebruik van dove ouders en andere gebarentaalgebruikers, door de herkenning van dezelfde vormen in transfers en standaardgebaren en door het zelf gaan gebruiken van iconische structuren, ontwikkelen dove kinderen een bewustzijn over de iconische lading van vele gebaren en van hun onderdelen. "L'enfant sourd à qui on n'a pas rendu compte du lien iconique entre [LAIT] et son référent n'en saura pas plus que l'enfant entendant sur le lait ni sur la façon de l'obtenir. Mais l'éventuelle application du savoir qu'il a des formes de grande iconicité sur les signes standards ne peut pas ne pas lui faire voir iconiquement à propos du signifiant [LAIT] la 'saisie manuelle répétée d'une forme mince et longiligne'". (Cuxac 2000: 144) Met andere woorden: bewustzijn van iconiciteit is een element dat ook verworven moet worden.

Deze beide argumenten zijn overtuigend en halen het argument van de verwerving dat gebruikt wordt om iconiciteit te minimaliseren of uit te schakelen, onderuit. Het mag dan wel aangetoond zijn dat iconiciteit niet noodzakelijk bevorderend en versnellend werkt voor de gebarentaalverwerving, en dat een doof kind de iconiciteit van een gebaar niet hoeft te doorzien om het gebaar te verwerven, dat zijn echter geen afdoende argumenten tegen de mogelijke rol van iconiciteit in het volwaardig verworven systeem. Tegelijkertijd heeft Cuxac daarmee nog niet bewezen dat iconiciteit in het "volwassen" gebarentaalgebruik effectief van belang is. Het is evenwel een interessante gedachte dat iconische vorm-betekenisrelaties ook verworven dienen te worden. We kunnen voorspellen dat volwassen gebaarders over verschillende graden van bewustzijn omtrent die relaties zullen beschikken én dat zij ook zullen verschillen in hun vermogen om met die vorm-betekenisassociaties te spelen.

6.1.3.2. Argumenten van Cuxac contra dubbele articulatie

Cuxac weerlegt echter niet alleen argumenten pro dubbele articulatie. Talrijker zijn zijn argumenten tegen dubbele articulatie. Eerst en vooral vermeldt hij de frequentie van de "cheremen". De distributie van de in gebarentaal onderscheiden vormelementen over het lexicon is van een totaal andere aard dan de distributie van de fonemen in gesproken talen. "Certaines configurations sont d'une fréquence extrême (par exemple la main plate) alors que d'autres sont attestées moins de cinq fois parmi les quelques 1350 signes recensés par le dictionnaire." (Cuxac 1996: 313) Bovendien blijken de meest frequente configuraties ook die elementen die zowel perceptueel het verst uit elkaar liggen als het gemakkelijkst te realiseren zijn. Wanneer we de frequentie van de (fonetische) VGT-handvormen in tabel (3.1) bekijken, blijkt dat ook in

de VGT de meest frequente handvormen articulatorisch maximaal uiteenliggen: B, 1, S, 5 en V. In tegenstelling tot wat Cuxac lijkt te suggereren zijn een dergelijke distributie van fonologische elementen en het voorkomen van maximaal uiteenliggende klanken in de fonologische systemen van gesproken talen niet ongewoon. Denken we bijvoorbeeld aan gesproken talen met slechts drie vocalen. Die vocalen zijn altijd /i/, /u/ en /a/, de drie verst uit elkaar liggende vocalen op de vocaaldriehoek.

Ten tweede wijst Cuxac op het aantal "cheremen" dat in de gebarentaalfonologie wordt onderscheiden. Dat grote aantal staat volgens hem een fonologische analyse van gebarentalen nog meer in de weg dan hun ongelijkmatige distributie over het lexicon. Hij vraagt zich dan ook af of "(u)n système linguistique de plusieurs milliers d'unités significatives est-il doublement articulé (en tout cas au même titre que ce que l'on entend pour les langues orales) si l'inventaire des unités non significatives de rang inférieur dépasse largement le nombre de deux cents?" (Cuxac 1996: 314) Ook analyses in distinctieve kenmerken wijst Cuxac af (2000: 145, 2004: 95-96). Hiertegen valt in te brengen dat de modellen waarover Cuxac het heeft, niet altijd strikt fonologisch zijn. Ze onderscheiden tientallen disctinctieve kenmerken, omdat ze vaak te weinig het onderscheid tussen fonetische beschrijving en fonologische analyse maken. Het dependentiemodel, zoals toegepast op de NGT (Van der Kooij 2002) en op de VGT (zie deel I van dit proefschrift), laat echter toe om gebaren te beschrijven met behulp van hooguit 40 distinctieve kenmerken en blijkt dus wel een economisch systeem te zijn. Dat gegeven volstaat om dit tweede tegenargument van Cuxac te ontkrachten. Bovendien wil ik daarbij ook opmerken dat de puur kwantitatieve redenering die uit de twee bovenstaande argumenten spreekt, weinig overtuigend is, aangezien er bijvoorbeeld ook gesproken talen zijn die meer dan 100 fonemen tellen, bv. het !Xu (Crystal 1997: 167).

Ten derde is er de kwestie van de iconiciteit van gebaren uit het standaardlexicon. Zoals hierboven reeds aangegeven, vertonen de standaardgebaren vormelijke overeenkomsten met de iconische structuren van de eerste orde. Dezelfde vormelementen komen dus voor in gebaren met een iconiciteit van de eerste orde en in de standaardgebaren met een iconiciteit van de tweede orde. Bovendien stammen nieuwe lexicale gebaren in de meeste gevallen af van iconische transferstructuren én kunnen standaardgebaren op elk moment gehericoniseerd worden. Daarbij komt dat zelfs parameters die niet iconisch zijn, vaak toch een specifieke betekenis dragen. Dat brengt Cuxac ertoe om gebaren moleculaire eenheden te noemen die bestaan uit verschillende betekenisatomen die het statuut hebben van morfemen. Zo formuleert hij één van de belangrijkste argumenten om een fonologische analyse van gebarentalen af te wijzen. Opvallend is wel dat hij het bij de overgang van de niet-iconische intentie naar de iconische intentie ook over hericonisering of hermotivering heeft, waardoor hij toch aangeeft dat er iconiciteit – en dus betekenisdragendheid – moet verloren gegaan zijn.

Een vierde argument van Cuxac bestaat erin dat personen die een tweede gebarentaal leren geen problemen ondervinden met de vorm van de nieuwe gebarentaal (Cuxac 2000: 169-170). Daarentegen hebben horenden vaak wel grote problemen met het onder de knie krijgen van de uitspraak van een tweede gesproken taal. Achter dit argument schuilt de volgende redenering. Dat horenden die een tweede gesproken taal leren moeite hebben met de uitspraak van die taal, heeft te maken met de structurele verschillen die er op het vormelijke niveau bestaan tussen diverse gesproken talen. Dat horenden noch doven problemen hebben met de vormen van een tweede gebarentaal die ze verwerven, bewijst dus voor Cuxac dat die vormen een meer universeel en dus fundamenteel ander karakter hebben dan fonemen in gesproken talen. Cuxac onderbouwt dit argument niet met concrete onderzoeksresultaten naar de verwerving van een tweede gebarentaal door doven (of de verwerving van een gebarentaal door horenden). Het lijkt me dan ook eerder een gratuite bewering die vooralsnog geen concrete ondersteuning kent.

Cuxac verbindt het argument van de tweede gebarentaal met een vijfde argument en vervolgt:

> On rétorquera que les unités qui entrent dans la composition des différents paramètres, configuration, emplacement, mouvement sont sur le plan signifiant (et indépendamment de la face signifiée) très semblables d'une langue des signes à l'autre pour les raisons économiques mentionnées plus haut. On devrait justement réfléchir sur ce point: une organisation qui aboutit, à des endroits différents de la planète, aux mêmes résolutions signifiantes est-elle toujours un système "phonologique"? Et, à titre d'hypothèse, si cela était le cas pour les langues orales, sur quel argument théorique reposerait alors la différence entre phonétique et phonologie? (Cuxac 2000: 170)

De enorm grote overeenkomsten tussen de fonologische systemen van verschillende gebarentalen wijzen er voor hem dus ook op dat gebarentalen niet dezelfde organisatie als gesproken talen kennen.

Ook op andere plaatsen wijst Cuxac op het feit dat gebarentalen onderling sterk gelijkend zijn[41]. Ze lijken bovendien zo op elkaar "que la pratique de l'une d'elles permet d'entrer rapidement et efficacement en communication avec quiconque en pratique une autre" (2003b: 26). Dat geldt niet enkel voor de vormstructuur van standaardgebaren, maar ook voor de iconische transferstructuren en voor andere structurerende eigenschappen (de rol van de blik en van de mimiek; wijsgebaren; spatiale en temporele referentie etc.). Het valt inderdaad niet te ontkennen dat gebarentalen onderling grote overeenkomsten

[41] Uit het onderzoek in het eerste deel van dit proefschrift is ook gebleken dat de vormkant van NGT- en VGT-gebaren sterk gelijkend is – al kan in dit geval de invloed van de genealogische verwantschap van beide gebarentalen ook een rol spelen. Bovendien hebben reeds vele andere auteurs gewezen op de overeenkomsten tussen gebarentalen: o.a. Johnston (1989), Johnston & Schembri (1999), Taub (2001a), Vermeerbergen (te verschijnen), cf. ook § 2.2.

vertonen. Toch is er nood aan meer contrastief onderzoek, ook van andere dan de Europese gebarentalen en ASL, om die stelling ook op wereldschaal te kunnen onderbouwen.

6.1.3.3. Evaluatie van de argumenten pro en contra dubbele articulatie

Cuxac haalt een hele reeks argumenten aan tegen het bestaan van dubbele articulatie in gebarentalen. Zelfs zijn oorspronkelijke argumenten pro dubbele articulatie buigt hij om tot argumenten tegen. Vaak wijst hij op bepaalde problemen met bestaande analyses en hij geeft ook terecht aan dat argumenten tegen de iconiciteit van gebarentalen niet altijd gegrond zijn. Dat impliceert echter niet dat zijn eigen argumenten contra dubbele articulatie overtuigend zijn. Ik evalueer hier nog eens kort bovenstaande argumenten.

Het beperkte aantal minimale paren in gebarentalen is een probleem dat ook andere onderzoekers erkennen. Van der Kooij (2002: 19) wijt het aan de te sterke fonetische inslag van vele fonologische modellen: "most proposals involve rather large sets of features, which minutely encode many phonetic details, and which give the impression that the feature structure of signed languages is much richer than that of spoken languages. As a result of this phonetic detail, it has often been noted in the sign phonology literature that there are only few minimal pairs in sign languages." Het zijn diezelfde fonologische modellen die Cuxac tot zijn eerste twee tegenargumenten brengen, met name de distributie van vormelementen over het lexicon en het aantal fonologische vormelementen. Op het zogezegd al te grote aantal fonologische kenmerken in de verschillende modellen ben ik al ingegaan: bij strikt fonologische modellen zoals dat van Van der Kooij volstaan hooguit 40 kenmerken om de vorm van gebaren te representeren. Wat de distributie van die kenmerken over het lexicon betreft, is er inderdaad een ongelijkmatig patroon vast te stellen. Ook in gesproken talen zijn er echter frequente en minder frequente fonemen en kenmerken. Uitzonderlijke klanken komen vaak voor in leenwoorden, cf. de finale consonant in "garage". Even goed zijn er uitzonderlijke vormen in gebarentalen. Zij hebben vaak een iconische oorsprong en we kunnen ze als een soort van leenvormen uit de realiteit beschouwen. In haar fonologische model vertrekt Van der Kooij (2002) van de dubbele articulatie van de NGT, maar zij houdt ook rekening met gemotiveerde vormelementen. Het aannemen van een fonologisch niveau hoeft dus niet te betekenen dat iconiciteit en motivatie buiten beschouwing gelaten worden.

Iconiciteit is zeker ook een belangrijke oorzaak voor de grote gelijkenissen tussen – de tot nu toe onderzochte – gebarentalen (zie ook § 2.2), maar die overeenkomsten zijn geen bewijs voor het ontbreken van een fonologisch niveau in gebarentalen. Wel geven ze aan dat onderzoekers iconiciteit in rekening moeten brengen. Voor het argument dat leerders van een gebarentaal als tweede taal geen problemen ondervinden met het verwerven van de vorm van die gebarentaal geeft Cuxac onvoldoende bewijzen. Voorlopig is mij geen onderzoek bekend dat dat argument ondersteunt. Over iconiciteit en de ver-

werving van een gebarentaal als moedertaal is dan weer wel veel literatuur beschikbaar. Cuxac toont terecht aan dat het beperkte belang van iconiciteit in de gebarentaalverwerving niet impliceert dat de rol van iconiciteit in gebarentaalgebruik even beperkt is. Omgekeerd is het echter alweer geen bewijs tegen de dubbele articulatie van gebarentalen.

6.1.3.4. Geen dubbele articulatie in gebarentalen: gebarentalen als minder gemarkeerde linguïstische systemen (Cuxac 2003b)

Voor Cuxac volstaan bovenstaande argumenten om te ontkennen dat gebarentalen volgens het principe van de dubbele articulatie georganiseerd zijn. Bovendien concludeert hij dat linguïsten ongelijk hadden, toen ze dubbele articulatie tot definiërend kenmerk van natuurlijke talen uitriepen. De feiten tonen aan dat het niet meer is dan een gevolg van de oraal-auditive modaliteit (cf. ook § 6.1.1.1). In de woorden van Cuxac:

> Je pense que l'hypothèse phonologique, qu'elle s'énonce en termes de phonèmes ou de traits distinctifs, est superfétatoire [d.i. 'overbodig', ED] par rapport à un étiquetage "phonétique" articulo-perceptif, et constitue en fait un artefact structural du chercheur. Les langues des signes nous conduisent donc à réviser l'un des principaux axiomes de la linguistique structurale. Que le caractère doublement articulé des langues orales ait valeur d'organisation-réorganisation structurale n'est que l'exploitation après coup d'une économie linguistique optimale adaptée au canal utilisé, et non une condition a priori pour qu'un moyen de communication soit digne d'être considéré comme une langue. (Cuxac 2000: 170)

Cuxac neemt de gebarentaalonderzoekers die een dubbele articulatie van gebarentalen verdedigen, zwaar onder vuur. Hij spreekt van maximalistisch onderzoek, waarbij uitgegaan wordt van een maximale overeenkomst tussen gesproken en gebarentalen, maar verwijt dat onderzoek dat het vaak met een descriptief minimalisme gepaard gaat (2000: 149). Daarmee bedoelt hij dat gebarentaalfonologen het object van hun beschrijving sterk reduceren om aan de economische eisen van een fonologisch model te kunnen voldoen. Dat leidt echter tot modellen die niet meer in staat zijn om de vormenrijkdom van een gebarentaal te vatten. Cuxac begrijpt wel vanwaar de behoefte komt om de structuur van gebarentalen met de instrumenten van de "klassieke" taalkunde te beschrijven en om zo de gelijkenissen tussen beide modaliteiten te benadrukken, maar hij hecht weinig vertrouwen in een louter op gesproken taal gebaseerde en al te formalistische aanpak:

> (...) le mouvement d'inclusion des LS parmi les langues, amorcé par les linguistes dès les années 1960 (Stokoe, 1960), ait voulu faire partager aux LS les propriétés formelles du langage telles qu'elles avaient été dégagées jusque-là. (Cuxac 2003b: 22)

> (...) toute tentative d'exporter une organisation formelle phonologique valant pour les langues vocales à la LSF (aux langues des signes?) me paraît non seulement passer à côté de l'objet mais contribuer à perturber en profondeur les relations cognitives et métacognitives des locuteurs sourds vis-à-vis de leur langue. (Cuxac 2004: 108)

De positie die in dergelijk inclusief onderzoek wordt ingenomen, is volgens Cuxac al voor een groot stuk te wijten aan de corpora die gebruikt worden. In onderstaand citaat verbindt hij onderzoek op basis van standaardgebaren in isolatie met de gedachte dat iconiciteit een verwaarloosbaar en verdwijnend kenmerk van gebaren is. Zelf onderzoekt Cuxac veeleer het discours. Het corpus voor zijn boek over de LSF (2000) bestaat uit drie uur verhalen in de LSF.

> De ce fait, il y a dans toute recherche linguistique effectuée à partir de signes standards isolés une logique inhérente au choix même du corpus qui induit le chercheur dans une problématique d'évolution des langues des signes vers l'arbitraire. (Cuxac 1996: 293)

Daartegen wil ik inbrengen dat onderzoek op basis van losse gebaren in citeervorm wel degelijk nuttig is, met name voor onderzoek naar de samenstelling en opbouw van het standaardlexicon, en dat dergelijk onderzoek niet noodzakelijk leidt tot het minimaliseren van de iconische aspecten van dat lexicon, getuige daarvan bv. voorliggend werk. Doven zijn perfect in staat om referenten geïsoleerd te benoemen en hebben intuïties over de welgevormdheid en de betekenis van dergelijke losse gebaren. Een studie naar de inventaris van fonologische elementen in een bepaalde taal kan niet starten van "connected speech", aangezien daarin teveel andere factoren spelen. Een dergelijke fonologische studie moet steeds beginnen bij citeervormen. Wel is het zo dat rekening moet gehouden worden met de beperkingen van dergelijk onderzoek, aangezien uitingen in gebarentalen niet uitsluitend uit standaardgebaren zijn opgebouwd. Vermeerbergen (2004: 9-14) maakt een onderscheid tussen "de l'eau plate" en "de l'eau pétillante" in gebarentaalgebruik. Uitingen in "de l'eau plate" zijn hoofdzakelijk opgebouwd uit standaardgebaren, kennen regels voor een specifieke woordvolgorde en kennen een beperkte iconiciteit, m.a.w. hun structuur lijkt meer op die van gesproken talen. Uitingen in "de l'eau pétillante" zijn daarentegen sterk iconisch (cf. de transfers van Cuxac) en wijken in nog sterkere mate af van gesproken taalgebruik. Volgens Vermeerbergen komen beide voor in gebarentaalgebruik. Afhankelijk van het corpus dat je samenstelt, onderzoek je (een overwicht van) één van beide communicatievormen en zul je ook tot regels en structuren komen die eigen zijn aan die specifieke communicatievorm. De materiaalkeuze van Cuxac leidt logischerwijze tot een grote klemtoon op iconiciteit van de LSF (of "de l'eau pétillante"). Dat is echter een belangrijke nuance die in het werk van Cuxac lijkt verloren te gaan. Hij maakt wel een onderscheid tussen enerzijds de

iconische transferstructuren en anderzijds het standaardlexicon, maar het is onduidelijk of hij in gebarentaalgebruik ook een vorm van "de l'eau plate" voorziet – en met eigen specifieke grammaticale regels. De vraag die dus rijst, is of de iconische transferstructuren en de diagrammatische iconiciteit van de derde orde werkelijk de enige structuren zijn waarover gebarentalen beschikken om uitingen te vormen. Voor de transferstructuren geldt in elk geval dat een morfosemantische analyse in combinatie met fonetische beperkingen volstaat (Cuxac 2004: 95). Het is echter onduidelijk of de neutralisatie van semantiek en syntaxis enkel geldt voor de transferstructuren en dat er daarnaast nog andere vormen van uitingen mét een syntactische structuur voorkomen, of dat de neutralisatie waarover hij het heeft voor gebarentaaluitingen in het algemeen geldt. De positie van Sallandre (2003: 283) lijkt aan te geven dat de "grammaire de l'iconicité", ontwikkeld door Cuxac en door Sallandre, niet beschikt over syntactische regels zoals bekend in gesproken talen (bv. woordvolgordestructuren).

> Ainsi, plutôt que de définir autrement le terme de syntaxe pour la LSF nous préférons ne pas séparer le niveau d'organisation syntaxique soit en parlant de niveau sémantique, soit en combinant les deux termes intimement liés en parlant d'un niveau d'organisation sémanticosyntaxique où le sens de *syntaxe* se limite à un niveau d'organisation de la forme dans le cadre de relations constantes iconiques forme-sens. (Sallandre 2003: 283)

In minder specifieke tekstgenres dan het verhaal zouden wel eens andere structuren aan de orde kunnen zijn. Sallandre (2003) heeft de iconische grammatica onderzocht in twee tekstsoorten: verhalen en recepten. Zij heeft vastgesteld dat de verhouding tussen de iconische en de niet-iconische intentie verschilt (2003: 285). Of er bijkomende grammaticale regels nodig zijn om uitingen in de niet-iconische intentie te beschrijven, bespreekt zij echter niet.

Cuxac beschouwt gebarentalen onder meer wegens de neutralisatie van morfosemantiek en syntaxis als minder gemarkeerde linguïstische systemen dan gesproken talen, zowel op formeel als op cognitief vlak (2003b: 21). De formele ongemarkeerdheid van de iconische transferstructuren wordt veroorzaakt door het feit dat noch een fonologisch, een morfologisch of syntactisch niveau vereist is om ze te beschrijven. Door de constante vorm-betekenisrelaties volstaat een semantische analyse, in combinatie met enkele fonetische principes. Ten tweede zijn gebarentalen door hun mogelijkheid om te zeggen door te tonen ook op cognitief vlak minder gemarkeerd: er is een directe relatie tussen het mentale universum van de beelden en talige vormen. Gesproken talen hebben verschillende formele niveaus nodig om die "beelden" (d.i. de ervaring in beelden) in taal om te zetten. Een indicatie voor het ongemarkeerde karakter van gebarentalen is het feit dat zij zo op elkaar lijken (Cuxac 2003b: 26).

Op basis van de zeer specifieke eigenschappen en structuren in de LSF en in andere gebarentalen, pleit Cuxac voor een herziening van de linguïstiek als discipline. Hij beschrijft drie mogelijke wijzen waarop de op gesproken talen gebaseerde linguïstiek met gebarentalen kan omgaan (2003b: 22). Men kan ervoor kiezen om gebarentalen of de iconische structuren eigen aan gebarentalen niet als linguïstisch te beschouwen, aangezien ze teveel afwijken van de tot op heden beschreven gesproken talen. Men kan er ook voor kiezen om gebarentalen met het instrumentarium van de gesproken taallinguïstiek te beschrijven, met het risico van een zekere vervorming van het object. Of ten slotte doet men het omgekeerde en stelt het instrumentarium en referentiekader van de linguïstiek in vraag op basis van het nieuwe object. Het spreekt voor zich dat Cuxac zich in de laatste benadering inschrijft. Dat impliceert dat nieuwe termen en concepten gecreëerd worden die de gebarentaalstructuren kunnen vatten, zoals bv. de verschillende types transfers, en dat ook gesproken talen herbekeken worden in het licht van de kennis over gebarentalen. Zoals hierboven reeds aangegeven, is de hypothese dat het principe van de dubbele articulatie geen definiërend kenmerk van natuurlijke talen is, maar wel een gevolg van de oraal-auditieve modaliteit van gesproken talen, een inzicht dat uit de gebarentaallinguïstiek naar voren komt. Ook moet bijvoorbeeld de grens tussen het verbale en non-verbale karakter van de communicatie in gesproken taal herzien worden, met name de rol van coverbale *gestures* en de rol van mimiek en emoties: "l'avènement des langues des signes dans le champ de la linguistique générale devrait permettre de renouveler la problématique épistémologique des frontières entre verbal et non-verbal" (Cuxac 2003b: 29). Cuxac staat niet alleen met deze visie, voor concreet onderzoek naar bv. *gesture* en taal verwijs ik naar McNeill (2000). Liddell (2003b: 357-362) pleit voor een integratie en meer centrale rol van *gesture* en intonatie in het onderzoek naar gesproken talen.

6.1.4. Conclusie

Cuxac mag dan wel niet de enige gebarentaalkundige zijn die zich over de iconiciteit van gebarentalen buigt, uit het voorgaande blijkt toch dat er zoiets bestaat als "la spécificité française". Volgens Sallandre (2003: 22) bestaat die eigenheid (i) in een specifieke methodologie die gericht is op de analyse van discours zonder uitsluiting van bepaalde structuren (zoals pantomime) en (ii) in directe betrokkenheid en engagement van de onderzoeker in de Dovengemeenschap[42]. Daarbij komt natuurlijk de radicale keuze om iconiciteit tot het organiserende en structurerende principe van gebarentalen uit te roepen[43]. Dat heeft geleid tot een omvattend model van iconische transferstructuren dat de onderzoeker in

[42] De betrokkenheid van de gebarentaalkundige bij de Dovengemeenschap is zeker geen uitsluitend Frans fenomeen. Brennan (1986) heeft het zelfs over een Europees fenomeen.

[43] Vreemd genoeg vermeldt Sallandre dat kenmerk niet, terwijl dat toch voor een buitenstaander het eerst en het meest opvalt.

staat stelt om een belangrijk deel van de gebarencommunicatie te beschrijven en te analyseren. Bovendien, en dat is van belang voor voorliggende studie, strekt de visie van Cuxac zich uit tot het standaardlexicon. Hoewel er nog gebarentaallinguïsten zijn die de iconische waarde van standaardgebaren hebben behandeld (Boyes Braem 1981, Brennan 1990, Taub 2001, Van der Kooij 2002), is Cuxac één van de weinigen die de fundamentele vraag durft te stellen naar de status van zogezegd fonologische vormelementen die echter tegelijkertijd gemotiveerd zijn. De antwoorden die hij zelf geeft, zijn erg ingrijpend en hij roept de (gebaren)taalkunde op om bepaalde van haar grondvesten te herzien.

Voor deze studie is de theorie van Cuxac verrijkend, vooral wegens de radicale visie op de rol van iconiciteit en op de vormstructuur van het standaardlexicon. Wat de theorie voor de praktijk van het onderzoek naar het gebarentaallexicon kan betekenen, is echter minder duidelijk. Zelfs al zou je de visie van Cuxac onderschrijven dat er geen fonologisch niveau bestaat voor gebarentalen, dan nog blijven er veel vragen. Cuxac beschouwt het vormniveau van gebarentalen ten eerste als geregeerd door het semantische niveau en ten tweede als zuiver fonetisch. De twee fonetische *constraints* in zijn model, articulatorisch gemak en maximale perceptie, zijn echter zeer vaag. Bovendien is de precieze aard van de relatie tussen semantiek en fonetiek onduidelijk. Verder is ook nog maar de vraag wat de waarde is van de analyse die in het eerste deel van dit proefschrift gemaakt is. Is die analyse wel te herleiden tot de fonetische constraints die Cuxac formuleert?

De lezer van het werk van Cuxac moet hem bewonderen voor zijn consequente keuze om van iconiciteit te vertrekken bij het beschrijven van de LSF. Tegelijkertijd is het echter heel duidelijk dat Cuxacs frustratie om wat hij het "maximalistische" onderzoek naar gebarentalen noemt, m.a.w. onderzoek met een *"spoken language compatibility view"*, een belangrijke motivatie vormt voor zijn eigen model. Bijgevolg kan de lezer zich niet ontdoen van de indruk dat Cuxac het kind met het badwater weggooit, waarmee ik wil zeggen dat hij in zijn sterke beklemtoning van het iconische karakter van gebarentaaluitingen te ver gaat om ook het standaardlexicon daarom een fonologisch niveau te ontzeggen.

6.2 Cogill-Koez (2000a, 2000b): schematische visuele representatie

In 2000 heeft Cogill-Koez twee papers gepubliceerd over "*classifier predicates*" (verder: CPs)[44], waarin ze poogt aan te tonen dat "signed communication systems differ from spoken ones in having not one but two structured systems of representation" (Cogill-Koez 2000a: 153). Naast de linguïstische modus, die overeenkomt met de communicatiemodus van gesproken talen, maken gebaarders ook gebruik van "distinctive, formal systems of schematic visual representation" (Cogill-Koez 2000a: 153). CPs zijn voorbeelden van dergelijke

[44] Met de term *"classifier predicates"* verwijst Cogill-Koez naar hetgeen ik in § 3.4. "classifierconstructies" heb genoemd. In dit hoofdstuk neem ik haar terminologie over.

schematische visuele representatie, terwijl o.a. het standaardlexicon tot de linguïstische modus behoort. Met haar voorstel om in gebarentaalcommunicatie twee modi te onderscheiden neemt Cogill-Koez een uitzonderlijke positie in in de gebarentaalkunde. Haar theorie doet sterk denken aan de twee "visées" die volgens Cuxac kenmerkend zijn voor gebarentalen. Daarom wijd ik hier enkele paragrafen aan de bewijsvoering en de belangrijkste concepten die Cogill-Koez ontwikkelt.

6.2.1. Twee modi in gebarentalen: bewijsvoering

Cogill-Koez focust haar onderzoek op *classifier predicates* en op het vaste lexicon, als de meest typische en pure voorbeelden van de twee modi die zij onderscheidt, in tegenstelling tot bv. werkwoordsvervoeging of rolneming die eerder aspecten van beide modi zullen bevatten (Cogill-Koez 2000a: 154). Cogill-Koez wijst erop dat CPs door de meeste gebarentaalkundigen als fundamenteel linguïstisch van aard voorgesteld worden.

> Regardless of their differences, underpinning all descriptive models of CPs to date is the continuing assumption that both the elements and the principles of CP construction are fundamentally the same as those of language, and specifically, of frozen lexicons. Thus, just as in frozen sign, the distinctive parameters of CPs are movements, orientations, locations, and handshapes. Each exemplar of these is held to be discrete and digital in nature, permitting no meaningful deformation (...), and each exemplar forms part of a finite and language-specific set. Finally, and again just as in frozen sign, the rules of combination of CPs are held to be governed, not by visual analogy, but by linguistic principles. (Cogill-Koez 2000a: 158)

De belangrijkste reden waarom CPs als linguïstische elementen beschouwd worden, is hun vormelijke structuur die steeds uit elementen van een vaste lijst van conventionele, discrete en onvervormbare elementen is opgebouwd. Het is echter een grote misvatting, zo stelt Cogill-Koez, te denken dat systemen van visuele representatie en visuele analogie geen vergelijkbare kenmerken zouden vertonen. Zij wijst erop dat enkele verkeerde opvattingen over de eigenschappen van visuele representatie blijven heersen onder gebarentaallinguïsten. De belangrijkste misvattingen zijn de zogenaamde zuivere "analogie" van visuele voorstellingen en het gemak waarmee mensen analoge voorstellingen maken:

> (S)ystems of visual representation are assumed to be completely analogue. That is, visual representations are assumed to vary continuously on every parameter in tandem with their referent, like the lines that make up a realistic drawing. (Cogill-Koez 2000a: 159)

> One is that analogue depiction is the unmarked or most natural strategy of visual representation, and the first that a child will attempt. The second is that

> the production of such analogue visual representation is easy – so easy that we can assume that it should be immediately mastered at any age. (ibidem)

Dergelijke misvattingen – en andere overwegingen natuurlijk, zoals de legitimatie van gebarentalen als linguïstisch object – weerhouden gebarentaalkundigen ervan CPs als iets anders dan linguïstische elementen te bekijken. Voor ik de verschillende argumenten van Cogill-Koez aanhaal om CPs niet als linguïstische elementen te beschouw, en ga ik eerst kort in op de belangrijkste kenmerken van visuele representatie.

6.2.2. Visuele representatie

Cogill-Koez (2000a: 158) definieert "visuele representatie" als volgt: "the term widely used for the representation of objects in space by means of drawing or modelling". De belangrijkste eigenschap van vormen van visuele representatie is dat de relatie tussen vorm en referent niet arbitrair is[45]. Hierin, zo Cogill-Koez, verschilt visuele representatie dan ook fundamenteel van (gesproken) taal:

> In production, visual representations are constructed in order to structurally record at least certain *selected, significant* aspects of the structure of the object they depict (...), and in understanding them we draw on the same principle of structural analogy. Visual representations are, and linguistic symbols are not, understood routinely and wholesale by a moment-by-moment, detected structural match of the form of the symbol with the form of the referent. Thus the fundamental principle of construction and comprehension in visual representation differs dramatically from language. (Cogill-Koez 2000a: 159)

Onder de overkoepelende term "visuele representatie"[46] vallen twee vormen: "*visual analogues*" (of 'visuele analoga') en "*schematic visual representation*" ('schematische visuele representatie'). Een visueel analogon is een "unformatted approach to composing a visual representation" (Cogill-Koez 2000a: 160); het is een "one-to-one mapping of every point in the form of the referent to every point in the form of the representation" (ibidem). Visuele analoga vinden we terug in realistische schilderijen en beeldhouwwerken en in fotografie. Op het geheel van visuele representaties bevindt het visuele analogon zich aan één uiterste pool van een continuüm met aan de andere kant schematische visuele representatie. In de schematische visuele representatie worden referenten weergegeven met behulp van een vaste inventaris van vormen; ook spatiale relaties tussen referenten kunnen geschematiseerd weergegeven worden (Cogill-Koez 2000a: 160). In

---

[45] Minder typische vormen van visuele representatie, zoals sterk gestileerde afbeeldingen, kunnen wel eerder naar abstracte symbolen neigen.

[46] Synoniemen voor die overkoepelende term zijn *"visual analogy"* en *"depiction"*. Om verwarring te vermijden, bv. met de ondergeschikte term "visual analogue" (vertaald als: 'visueel analogon'), gebruik ik hier enkel "visuele representatie" als overkoepelende term.

tegenstelling tot wat men in het westen zou kunnen geloven, waar fotografisch realisme het ideaal voor visuele voorstellingen is, is schematische visuele representatie in feite de norm en bijlange geen uitzondering. Veel van ons dagelijks gebruik van visuele representatie, zoals kaarten, diagrammen, modellen, zijn uiterst schematisch opgebouwd. Dergelijke representaties vertonen geen neiging tot fotografisch realisme en zijn uiterst functioneel (Cogill-Koez 2000a: 161).

Cogill-Koez bespreekt als voorbeeld van schematische visuele representatie de *dot art* van de westelijke en centrale woestijnaboriginals in Australië. Voor de uitleg over de specifieke eigenschappen van *dot art* verwijs ik naar de tekst van Cogill-Koez (2000a: 161-166). Hier beperk ik me tot haar conclusies over de kenmerken van schematische visuele representatie naar aanleiding van dat uitgewerkte voorbeeld. Ten eerste bewijst dat voorbeeld dat schematische representatie een normale, ongemarkeerde vorm van visuele representatie is. Ten tweede toont het aan dat elke cultuur over eigen conventies beschikt om die schematische visuele representatie vorm te geven, m.a.w. visuele representatie is niet vrij van conventies noch van cultuur. Ten derde – en dat noemt Cogill-Koez de "paradox" van de visuele representatie – zijn schematische visuele representaties, ondanks de soms sterke conventionaliteit die ze vertonen, nog altijd gemakkelijk te interpreteren. Volgens Cogill-Koez wordt dat veroorzaakt door de universele menselijke capaciteit om visueel te schematiseren: "The conventions of a particular system of visual representation are culturally-transmitted, but the principles on which visual representation is based are broader than any individual system and, indeed, probably innate." (Cogill-Koez 2000a: 166)

6.2.3. CPs als schematische visuele representatie: argumenten

In haar argumentatie dat CPs vormen van visuele representatie zijn en geen talige structuren, maakt Cogill-Koez gebruik van twee soorten bewijzen. "The relevant evidence takes two forms: 1) a system may lack properties found in systems acknowledged to be linguistic, or 2) it may possess properties found in systems of visual representation *and* absent in linguistic ones." (Cogill-Koez 2000a: 155). Zij onderscheidt acht criteria waaraan CPs moeten voldoen om als linguïstische elementen beschouwd te kunnen worden (2000a: 167-168). Hieronder som ik de acht criteria op en daarna zal ik bondig de argumentatie van Cogill-Koez weergeven die moet aantonen dat CPs aan geen enkel zuiver linguïstisch criterium voldoen; voor een uitgebreide discussie en voor literatuurreferenties verwijs ik naar de tekst van Cogill-Koez (2000a) zelf.

Criterium 1: CPs bestaan uit discrete en digitale eenheden.
Criterium 2: CPs vertonen "duality of patterning" (of dubbele articulatie).
Criterium 3: De inventaris van eenheden waaruit CPs zijn opgebouwd, is eindig.
Criterium 4: De eenheden waaruit CPs zijn opgebouwd, stemmen overeen met de eenheden die in de rest van de gebarentaal voorkomen.
Criterium 5: De patronen van combinatie van betekenisvolle elementen zijn dezelfde als in de rest van de gebarentaal.

Criterium 6: Het patroon van verwerving van CPs komt overeen met dat van andere delen van de gebarentaal.
Criterium 7: Het patroon van stoornissen in het gebruik van CPs, bv. bij afasie, komt overeen met dat van andere aspecten van de gebarentaal.
Criterium 8: Net zoals bij het vaste lexicon gebeurt de associatie tussen CP en referent zonder de nood aan een actief bewustzijn van de iconische kwaliteiten van de vorm.

6.2.3.1. Een fonologie van CPs?

De eerste vijf criteria hebben alle betrekking op structurele linguïstische kenmerken en in het bijzonder het fonologische niveau van een taal. Het eerste bewijs dat geleverd werd voor het feit dat gebarentalen natuurlijke talen zijn, was dan ook een analyse van het sublexicale, fonologische niveau van het (vaste) gebarenlexicon (Stokoe 1960). De belangrijkste reden waarom er echter in CPs geen fonologisch niveau is, is dat elk vormelement in een CP betekenisdragend is. De vormelementen waaruit CPs zijn opgebouwd, hebben dus een andere status dan de vormelementen van vaste gebaren.

> Where the handshapes, orientations, movements and locations that compose a frozen sign are in themselves meaningless, every such unit in a CP has meaning. Changing the CP units affects meaning just as if the units themselves were perceived as intrinsically meaningful. Changing the realization of a parameter in a frozen sign will produce nonsense, or sometimes another sign with a totally different meaning, just as changing a phoneme in a word does (...). However, in a CP, changing a parameter from one standard realization to another produces meaningful changes, of a predictable nature, in just that one component of the proposition conveyed: 'the object is tall and thin, not tall and wide; (...)'. (Cogill-Koez 2000a: 169)

Het gegeven dat CPs opgebouwd zijn uit enkel betekenisvolle elementen heeft rechtstreeks tot gevolg dat CPs aan geen enkel van de eerste vier criteria voldoen. CPs zijn niet uit exact dezelfde vormelementen opgebouwd als het vaste lexicon. CPs kennen een veel grotere inventaris aan bv. handvormen en locaties dan vaste gebaren. Daarnaast vertonen CPs andere combinatieregels voor die vormelementen. Regels die in het lexicon algemeen geldig zijn, zoals de symmetrieconditie en de dominantieconditie, spelen in CPs wel een zekere rol, maar het zijn slechts tendensen, zo Cogill-Koez. Daarenboven is dat vooral te danken aan hun articulatorische en perceptuele voordelen veeleer dan aan hun linguïstische waarde.

Als de status van de vormelementen van CPs, de grootte van hun inventaris en hun combinatiemogelijkheden verschillend zijn van die van vaste gebaren, behoren ze dan tenminste tot een eindige set van discrete en digitale vormen? Met de term "digitaal" bedoelt Cogill-Koez (2000a: 181) het volgende: "We

have already seen that schematic visual representations can function using only digital, undeformable elements, and thus do not need continuous, analogue-style flexibility in their symbols." Het fonologische systeem van een gesproken taal bestaat uit discrete, digitale vormen. Dat houdt in dat bepaalde klanken als realisaties van een foneem kunnen gelden. Van die klanken kunnen kleine afwijkingen voorkomen die dan nog steeds als realisatie van dat onderliggende foneem geïnterpreteerd worden (bv. aspiratie van plofklanken in het Nederlands), aangezien ze in combinatie met dezelfde klanken niet als betekenisonderscheidend worden ervaren (bv. [pan] versus [phan]). Is het verschil tussen twee klanken echter zeer groot, dan is de kans ook groot dat beide klanken realisaties zijn van twee verschillende fonemen (cf. [pan] versus [kan])[47]. Er zijn echter geen minieme afwijkingen van klanken die ook telkens een licht betekenisverschil bewerkstelligen. Met andere woorden, fonemen zijn discrete categorieën zonder graduele overgangen.

In visuele representaties is er, zoals hierboven reeds beschreven, een continuüm van vaste, conventionele vormen tot sterk analoge één-op-één afbeeldingen. In CPs is dat ook het geval. Er zijn sterk geconventionaliseerde classifiers, zoals de "semantische classifiers" (bv. de *vehicle*-classifier in ASL), maar er zijn ook analoge handvormen, waarbij het minste verschil in uitvoering ook een betekenisverschil bewerkstelligt. Cogill-Koez (2000a: 182) geeft het voorbeeld van de C-handvorm: "when it is used in CPs, the size of the gap between fingers and thumb can be increased or decreased in a way that *conveys meaning in the CP*". Classifierdeeltjes hebben dus niet steeds een betekenis die invariabel is ten opzichte van vormverandering.

Het feit dat CPs ook gedeeltelijk uit analoge elementen kunnen opgebouwd zijn, geeft aan dat hun vormeninventaris niet eindig is. Een ander voorbeeld daarvan is de wijze waarop in CPs de neutrale ruimte geëxploiteerd wordt. Terwijl de neutrale ruimte in de fonologie van het gebarenlexicon een ongemarkeerde locatie is waarin weinig tot geen distinctieve locaties onderscheiden worden, zijn in CPs vele locaties in de neutrale ruimte wel betekenisonderscheidend (cf. ook de discussie over classifierconstructies in het derde hoofdstuk van dit deel).

In de morfologische analyses van CPs is tot nu toe stilzwijgend aangenomen dat er in gebarentalen twee fonologische systemen in zwang moeten zijn: één voor CPs en één voor de rest van de taal. Cogill-Koez (2000a: 174) stelt echter de vraag waarom gebarentalen een dergelijk verschil ten opzichte van gesproken talen zouden vertonen. Eén fonologisch systeem zou in staat moeten zijn om alle vormen van arbitraire taaltekens te representeren, wat de referent of het topic van discussie ook zij. Zij geeft toe dat er ook in gesproken talen

[47] Dat de relatieve omvang van het fonetische verschil op zich niet volstaat om van twee verschillende fonemen te spreken maar dat daarvoor functionele opposities bepalend zijn, blijkt uit het feit dat in een taal als bv. het Nederlands het onderscheid tussen tongpunt-r en huig-r fonologisch toch niet relevant is.

uitzonderingen zijn, bv. wanneer een taal woorden en fonemen uit andere talen als leenvormen overneemt. Zij besluit echter:

> However, these rare and circumscribed violations of normal phonological rules provide no parallel to the existence, across *all* recorded signed languages, of an entire set of signing that violates normal phonology at every level and does so in certain highly consistent ways. Proposing the existence of two phonological systems in each signed language is not sufficient, therefore to support a linguistic interpretation of CPs; (...). Similarly, excluding CPs from the phonological analyses of a signed language allows nonCP signing to be addressed with a formal linguistic analysis, but does not erase the problems presented by the excluded phenomenon. Signed language theory must account for both the actual patterns that are seen in CPs, and for the fact that CP 'phonological' forms and rules pattern so poorly with those of frozen sign. (Cogill-Koez 2000a: 174)

Er is wel degelijk een vormelijk niveau in CPs dat op een welbepaalde manier gestructureerd is, maar de betekenis wordt voornamelijk afgeleid van de vorm zelf. Er is met andere woorden geen betekenisloos vormniveau en dus geen fonologisch niveau (Cogill-Koez 2000a: 175).

6.2.3.2. Psycholinguïstische aspecten van CPs: perceptie

Cogill-Koez wijst erop dat de perceptie van gebarentalen sterk verschilt van die van gesproken talen. In gesproken talen zijn de perceptie en productie van vormverschillen onder het niveau van het foneem erg moeilijk tot onmogelijk (Cogill-Koez 2000a: 183). In gebarentalen worden verschillen op het subfonemische niveau echter gemakkelijk herkend.

> In signed languages, however, such differences are relatively clearly perceived (Newport 1982). Newport's subjects were presented with a series of frozen ASL signs in which there were subphonemic formational differences and were asked to identify the signs, which they did in categorical terms. However, Newport found that although the signers labeled frozen signs categorically, they nevertheless could quite consciously perceive and report on the subphonemic formational differences. (Cogill-Koez 2000a: 183)

Dat verschil in perceptie houdt in dat het gebruik van continu variërende vormen, of een "analoge" stijl, mogelijk is in gebarentalen. Meer nog, het zou, zo Cogill-Koez, ook kunnen impliceren dat het gebruik van CPs als vorm van visuele representatie, zij het analoog of schematisch, geen problemen oplevert bij de perceptie: "That is, it would not seem to demand an attention shift in the interlocutor, a sudden readjustment of mental focus or mode of perception, in order to 'see' a visual representation in a signed form." (Cogill-Koez 2000a: 184) De bevindingen van neurolinguïstische studies naar de hersenactiviteit

bij perceptie van gebarencommunicatie ondersteunen dat: steeds wordt een grotere activiteit van de rechterhemisfeer vastgesteld dan bij horenden die gesproken taal beluisteren. Daartegenover staat dat beschadiging van de rechterhemisfeer geen invloed heeft op gebarentaalgebruik. Eén mogelijke interpretatie van die gegevens is dat gebaarders tijdens de perceptie steeds letten op de absolute vorm van gebaren om ze zo op het gebruik van visuele analogie te kunnen scannen:

> The recent brain imaging data for signed languages is consistent with this perspective. In most reported studies to date of perception of nonCP signing, the right hemisphere of native signers is more active than the right hemisphere of hearing subjects listening to speech (...). Yet, contrarily, most of such nonCP signing is unaffected by actual right brain trauma. Why, then, the increased level of activity in the right hemisphere of native signers watching even nonCP signing? There are many possible answers, but one reasonable interpretation is that during perception, signers routinely pay attention to absolute form in order to 'scan' for the use of visual analogy, including the use of CPs. (Cogill-Koez 2000a: 184)

Ik wil beklemtonen dat het nog te vroeg is om op basis van het erg prille neurolinguïstische onderzoek naar gebarentalen al conclusies te trekken over de verschillen tussen gesproken en gebarentalen. We kunnen dus niet al te veel gewicht verlenen aan dit argument van Cogill-Koez.

6.2.3.3. Psycholinguïstische aspecten van CPs: verwerving

Studies naar de verwerving van CPs dienden totnogtoe als bewijs voor hun linguïstische status. Cogill-Koez (2000a: 185) poogt door een vergelijking van de verwerving van CPs en van de vaardigheid tekenen[48] aan te tonen dat "the general features of acquisition that have been found in CPs, frozen sign and spoken language, and that have been assumed to be *unique* to language, can in fact be found in visual representations as well."

Uit (het weinige) onderzoek naar de verwerving van CPs is gebleken dat dove kinderen deze vormen eerder laat beginnen te gebruiken, tussen 2;4 en 4;6 jaar. De kinderen zijn in het begin vooral geneigd om discrete, digitale vormelementen te gebruiken. Pas veel later duiken er ook creatievere vormen van CPs op waarbij ook analoge vervormingen gebruikt worden. Er blijkt ook een kritieke periode voor de verwerving van CPs te zijn: doven die pas laat

[48] Cogill-Koez (2000a: 184-185) wijst erop dat tekenen niet de beste vorm van visuele representatie is om CPs mee te vergelijken. De creatie en manipulatie van driedimensionale figuren in de ruimte zou een interessantere vergelijking opleveren. Toch bespreekt zij kindertekeningen, aangezien over dat thema reeds veel literatuur beschikbaar is. Bovendien ziet zij in dat CPs en tekenen niet in alle opzichten met elkaar te vergelijken zijn; zij beweert enkel dat beide bepaalde eigenschappen gemeenschappelijk hebben, eigenschappen die totnogtoe als uniek voor natuurlijke talen werden beschouwd.

een gebarentaal verwerven, bereiken nooit een volwaardig moedertaalniveau in hun CP-gebruik. Al deze elementen zijn als argument gehanteerd om de linguïstische status van CPs te onderschrijven.

Een bespreking van onderzoek naar de verwerving van tekenen toont echter dat de verwerving van visuele representatie vergelijkbare kenmerken vertoont. Zo verloopt de ontwikkeling van een systeem van visuele representatie niet bepaald vlot of snel. Ergens tussen hun tweede en vierde levensjaar maken (westerse) kinderen hun eerste tekeningen. Pas op de leeftijd van acht à negen jaar ondernemen zij hun eerste pogingen tot volwaardige analoge en "realistische" representaties van de werkelijkheid. Realisme in tekeningen is echter een kunde die slechts zelden wordt bereikt. De eerste tekeningen van kinderen zijn daarentegen sterk geschematiseerd. Ze zijn samengesteld uit steeds weer herhaalde, eenvoudige standaardvormen (cf. de kopvoeter: een cirkel met enkele lijnen stelt een mens voor).

Alle hierboven beschreven eigenschappen van de verwerving van tekenen komen overeen met de wijze waarop CPs door dove kinderen verworven worden. Een analyse van CPs als een vorm van visuele representatie lijkt dus evenwaardig aan een linguïstische analyse. Cogill-Koez (2000a: 193-195) haalt echter ook enkele punten aan waarin het visuele model voor de CPs een meerwaarde biedt boven het linguïstische model. Ten eerste, zo argumenteert zij, is niet schematische, maar analoge visuele representatie moeilijk voor de gemiddelde taalverwerver en -gebruiker. In een linguïstische analyse van CPs kan men enkel vaststellen dat het creatieve gebruik van CPs met vrije en analoog veranderlijke vormen pas laat in de taalverwerving opduikt. In een visueel model is dat daarentegen een opvallende parallel met andere soorten visuele representatie. Ten tweede staat de lange duur van de verwerving van CPs in een opvallend contrast met de schijnbare eenvoud van de te verwerven vormen. Uit onderzoek naar tekenen is echter gebleken dat de verwerving van bepaalde elementaire zaken, zoals het weergeven van eenvoudige spatiale relaties, ook lange tijd duurt.

Ten derde is er volgens Cogill-Koez het opvallende gegeven dat volwassen niet-gebaarders weinig problemen ondervinden bij de productie van "CP-achtige vormen": "Hearing, nonsigning adults, when required to communicate spatial information with their hands alone, are reported to immediately produce forms that are almost identical with those of signed language CPs. The type of elements represented, the manner of their combination, and even the exact forms of movement, orientation and location are all unexceptionably CP-like in the nonsigning adult's gestures (...)" (Cogill-Koez 2000a: 194). Enkel de component handvorm verschilt dikwijls van de conventionele classifierhandvormen van gebarentalen (cf. ook Schembri 2002). Het is onmogelijk om die bevindingen te verklaren op basis van een linguïstische analyse van CPs. Een interpretatie van CPs als visuele representatie voorspelt daarentegen dat volwassen niet-gebaarders in staat zijn om spatiale informatie om te zetten in manuele representaties. Over gelijkenissen en verschillen tussen CPs van

gebaarders en manuele representaties van niet-gebaarders stelt Cogill-Koez het volgende:

> The striking core similarities and the fewer persistent differences between nonsigners' and signers' manual representations are natural and expected. With regard to the similarities, nonsigning adults already command the principles of schematic visual representation. They already know how to extract the significant structural features from a model, and how to reproduce these in a schematic representation. (Cogill-Koez 2000a: 194)

> The differences between true CPs and nonsigners' CP-like gestures are also of just the kind that a visual model of CPs would predict. These differences are not only of fluency but also of system-specific conventions governing, in particular, handshape choice. (Cogill-Koez 2000a: 195)

Een visueel model van CPs voorspelt bij volwassen personen die een nieuwe vorm van visuele representatie leren kennen, zowel beheersing van de kernprincipes als onkunde op vlak van cultuur- of systeemspecifieke conventies (en natuurlijk ook een beperkte vloeiendheid).

6.2.3.4. Psycholinguïstische aspecten van CPs: lateralisatiepatronen bij afatici

Veelal wordt aangenomen dat de linkerhemisfeer instaat voor het taalvermogen. Uit neurolinguïstische studies van gebarentaalgebruikers met schade aan de linkerhersenhelft is gebleken dat zij nog slechts een gebrekkig gebarentaalgebruik vertonen (cf. Cogill-Koez 2000a: 196). Ook hun vermogen om locaties in de ruimte te gebruiken voor verbale inflectie is verminderd. Gebarentaalgebruikers met schade aan de rechterhersenhelft ondervinden geen effecten. De resultaten van onderzoek naar het gebruik van locatie in CPs tonen echter andere resultaten. Bij gebarentaalgebruikers met schade aan de linkerhersenhelft is het vermogen om locatie, beweging en oriëntatie in CPs te gebruiken niet gehinderd, bij schade aan de rechterhersenhelft wel. Voor classifierhandvormen – waarvan we kunnen vermoeden dat ze een ander patroon zouden vertonen dan de andere onderdelen van een CP – zijn er volgens Cogill-Koez nog slechts weinig gegevens bekend. De enkele studies waarin "semantische classifierhandvormen" bij gebarentaalgebruikers met hersenschade onderzocht worden, rapporteren overigens ook tegenstrijdige resultaten.
De gegevens over lateralisatie van CPs zijn vooralsnog erg beperkt. De studies die Cogill-Koez bespreekt lijken echter aan te geven dat CPs andere patronen vertonen dan ander gebarentaalgebruik en dat houdt in dat ze de nonlinguïstische visie van Cogill-Koez op CPs eerder onderschrijven dan tegenspreken. Omwille van de beperkte en prille resultaten van de studies, is – zoals ook reeds onder § 6.2.3.2 aangegeven – voorzichtigheid geboden bij het gebruik ervan.

6.2.4. Twee modi in gebarentalen: besluit

Als we even terugkeren naar de acht criteria die Cogill-Koez onderscheidt om CPs al dan niet linguïstisch te kunnen noemen, dan stellen we vast dat CPs enkel aan die criteria voldoen die ook binnen visuele representatie geldig zijn. Voor alle andere punten wijken CPs af van de linguïstische verwachtingen, maar ze voldoen wel aan de kenmerken eigen aan andere vormen van visuele representatie. Dat geldt voor: de inventaris van de vormelementen waaruit ze zijn opgebouwd en de combinatie van die elementen; de trage verwerving van CPs door kinderen ten opzichte van een ogenschijnlijk ogenblikkelijk meesterschap bij volwassenen; en hun lateralisatiepatronen bij afasie. Op basis van die resultaten besluit Cogill-Koez (2000a: 201) dat het beste model voor CPs niet linguïstisch is, maar visueel. CPs zijn voor haar vormen van sterk geschematiseerde visuele representatie.

De algemene conclusie van de paper is dat gebarentalen twee modi van representatie kennen (Cogill-Koez 2000a: 201): "If signed languages have specialized systems of visual representation, then they must also regularly use two underlying modes of representation, i.e. language and depiction." Cogill-Koez benadrukt dat de wijze waarop linguïstische en visuele representatie mentaal verwerkt worden, datgene is wat het fundamentele verschil tussen beide modi uitmaakt, en het zijn niet de vormen die in beide modi voorkomen die dat verschil bewerkstelligen. Zo ontstaat betekenis in visuele representatie niet door het gebruik van abstracte symbolen, maar door het creëren van overeenkomsten tussen specifiek uitgekozen aspecten van de referent en de afbeelding. Daaruit volgt: "Signer and interlocutor draw on those structural correspondences to exchange propositional information (...)" (Cogill-Koez 2000b: 211). Bij vormen van linguïstische representatie, zoals het vaste gebarenlexicon, is dat niet het geval. Voor een bespreking van de relatie tussen CPs en vaste gebaren, verwijs ik naar § 6.2.6.3.

Met dit model van twee modi in gebarentalen schrijft Cogill-Koez zich in in een zeldzaam sterke *sign language differential* visie die op vele punten overeenkomsten vertoont met de ideeën van Cuxac. Voor ik overga tot een vergelijking van overeenkomsten en verschillen tussen die twee gebarentaalmodellen, bespreek ik eerst het model dat Cogill-Koez (2000b) ontwerpt voor de beschrijving van CPs en dat zij benoemt als "templated visual representation".

6.2.5. Templated visual representation: een model voor CPs

Het bestaan van twee modi, zo Cogill-Koez, is een fundamenteel onderscheid tussen gebarentalen en gesproken talen, en daarom kunnen uitsluitend op gesproken talen gebaseerde modellen niet instaan voor de beschrijving van gebarentalen. In haar tweede paper in *Sign Language & Linguistics* (Cogill-Koez 2000b) focust Cogill-Koez op de eigenschappen van CPs. Zij stelt een model voor waarin CPs beschouwd worden als een zeer sterk geschematiseerde vorm van visuele representatie: *templated visual representation*. In de volgende paragrafen ga ik eerst uitvoerig in op de eigenschappen van de zogenaamde *templates*, om

dan uiteindelijk te komen tot een vergelijking van gesproken en gebarentalen.

Vormen van schematische visuele representatie zijn opgebouwd uit een set van basiselementen. In schematische tekeningen zijn dat de basisvormen cirkels, lijnen, punten en curven. In CPs of *templated visual representation* (verder: TVR) zijn dat discrete handvormen, bewegingen en misschien zelfs locaties en oriëntaties. De basisvormen in TVR noemt Cogill-Koez (2000b: 212) "*templates*"[49]. Ze definieert die term als volgt (cursief reeds in oorspronkelijke tekst): "A TVR template is thus any form in a CP system that *appears repeatedly*, ideally across different contexts, *with the same recognizable physical realization each time*, and we can say that many of the traditional parameters of CP signing (handshape, movement etc) are extensively templated." (Cogill-Koez 2000b: 213)

6.2.5.1. Templates in verschillende parameters van CPs

CPs bestaan echter niet volledig uit *templates*. Ze komen overeen met andere vormen van schematische visuele representatie, aangezien de verhouding van *templates* ten opzichte van analoge elementen verschilt naargelang de categorie van de visueel-spatiale realiteit die voorgesteld wordt. Sommige aspecten van de representaties zijn uiterst geschematiseerd, andere zijn meer analoog. Zo blijkt de representatie van objecten, zowel in CPs als in bv. tekeningen, zeer sterk afhankelijk van *templates*. Voor wat CPs betreft, is het relatief gemakkelijk om een inventaris op te stellen van veel gebruikte classifierhandvormen en de vormen waarvoor zij staan: "In handshapes generally, templates are obvious and dominant." (Cogill-Koez 2000b: 214) Voor beweging geldt hetzelfde. Steeds opnieuw en in verschillende contexten zien we dezelfde bewegingen terugkomen: rechte lijnen, bogen, cirkels.

Locaties en andere meer abstracte aspecten van de ruimte zijn in visuele representatie minder gemakkelijk af te lijnen. Dat geldt voor kindertekeningen ("children seem to abandon their schematic divisions and use free-form control", Cogill-Koez 2000b: 214), maar ook voor de neutrale ruimte in CPs.

> To qualify as a templating of space, the TVR model requires recognizable form and repeated use, preferably across different contexts. In the case of space, one would have to be able to identify particular, clearly bounded regions which are used repeatedly, i.e. significantly more often than would be predicted if the signer were using a free-form, analogue depiction strategy. (Cogill-Koez 2000b: 214)

Cogill-Koez stelt vast dat er inderdaad enkele zones zijn in de neutrale ruimte die herhaaldelijk gebruikt worden met een min of meer vaste betekenis, en

[49] Het Engelse *template* wordt in het Nederlands vertaald als: 'mal, vormplaat, sjabloon'. Ik kies ervoor om de Engelse term verder te gebruiken, hoewel de term in de (gesproken) fonologie en morfologie reeds gebruikt wordt met een specifieke betekenis: "a general, schematic, skeletal representation of some class of forms consisting of a set of positions or 'slots' into which elements of specified types may be inserted to produce valid forms" (Trask 1996: 352).

die bijgevolg als *templates* beschouwd kunnen worden. Zo onderscheidt zij het onderste vlak van de neutrale ruimte als een apart *template*[50], en daarnaast ook een zone die zij als "high" benoemt: "In showing that something is high up, or moved up, signers often appear to have a level in their neutral space where this 'high' object/handshape consistently comes to rest." (Cogill-Koez 2000b: 215) Opvallend aan dergelijke ruimtelijke *templates* is dat zij steeds een bepaalde zone omvatten en niet een specifiek punt in de ruimte. Zij vertonen ook vage grenzen ("fuzzy boundaries"): hun specifieke realisatie is minder duidelijk afgebakend dan bij templates voor handvormen en bewegingen. Op enkele *template*-achtige zones na is de ruimte in TVR echter weinig tot niet geschematiseerd. Er is geen eindige lijst van ruimtelijke *templates* die aan de basis liggen van elke locatie in de neutrale ruimte. Gebaarders gebruiken voor de locatie van CPs veeleer analoge strategieën.

Voor oriëntatie heeft Cogill-Koez geen pasklare oplossing. Het is haar niet duidelijk of de uitgebreide beschrijvingen van oriëntaties met behulp van "mathematische" onderverdelingen voor palm- en vingeroriëntatie psychologisch reële *templates* zijn of veeleer op de vele oriëntatiemogelijkheden geprojecteerd worden. In kindertekeningen zijn specifieke referenten en hun visuele representaties meestal met één vaste oriëntatie verbonden. Dat brengt Cogill-Koez tot de voorzichtige conclusie dat oriëntatie een secundair *template* zou kunnen zijn, dat volgt uit de gebruikte handvorm: "Each set may be specific to a given handshape or (in the case of 'semantic' handshapes) also to a particular handshape/referent collocation, and some aspects of orientation even here would need to be left modeled as untemplated, varying in an analogue fashion with physical comfort, chance, and analogue representational requirements." (Cogill-Koez 2000b: 217)

Uit deze bondige bespreking van het overzicht van Cogill-Koez (2000b) is gebleken dat *templates* niet in elke parameter even frequent zijn. We kunnen de volgende rangorde vaststellen, van zeer frequente en vaste *templates* tot een kleiner aantal minder afgebakende *templates*: handvormen > bewegingen > locaties. De parameter oriëntatie lijkt op een andere manier gestructureerd en is, zo vermoedt Cogill-Koez, grotendeels afhankelijk van de parameter handvorm.

6.2.5.2. Elastische templates

Normaal gezien zijn *templates* discrete vormelementen met een standaardvorm en met standaardafmetingen. Toch zijn er bepaalde *templates* die op een betekenisvolle manier vervormd kunnen worden en die als het ware "elastisch" – en dus analoog – zijn: "some templates have *standard* deformational possibilities; on some parameters, a template may be routinely 'elastic'." (Cogill-Koez 2000b:

[50] Zij vermeldt geen betekenis voor dit "neutral space base"-template. De betekenis is natuurlijk afhankelijk van de CP waarin deze locatie voorkomt, maar gemeenschappelijk in elk gebruik kunnen we de betekenis "grondoppervlak" onderscheiden.

221) Een voorbeeld is de C-handvorm in CPs waarvan de opening tussen duim en vingers kan variëren om een fysiek aspect van een referent weer te geven. Een ander voorbeeld zijn rechte en boogvormige padbewegingen. Meestal hebben dergelijke bewegingen een min of meer vaste standaardlengte. Het elastische verlengen of verkorten van een padbeweging wordt door gebaarders als een variatie van een standaard *template* herkend.

Welke onderdelen van CPs al dan niet vervormd kunnen worden en op welke wijze, zijn vragen die empirisch voor elke gebarentaal onderzocht moeten worden. Cogill-Koez geeft een voorbeeld uit Auslan dat toont dat er ook verschillen tussen gebaarders bestaan.

> All templates will not be elastic in all dimensions; it appears, rather, that elasticity in standard template usage shows standard potentialities, with some parameters being routinely deformable and others not. Thus in Auslan when signers use the B hand to represent a foot, some signers reject the use of fine distinctions of location on the hand in order to depict location on the foot; they will not treat location on the B hand in a flexible, analogue, 'elastic' fashion. Other signers (who may be quite happy to exploit location on the B hand in this flexible way) will reject the use of fine distinctions of location on the fingers of the V hand to indicate locations on a human leg. (Cogill-Koez 2000b: 222)

Cogill-Koez duidt in haar papers regelmatig aan dat zowel schematische als analoge afbeeldingen vormen van visuele representatie zijn. Aangezien beide deel uitmaken van één en dezelfde modus, vereisen noch elastische vervormingen van standaard *templates* noch volstrekt nieuwe en analoge CPs een verandering in de wijze van mentale verwerking: "The only shift is from the easy, standardized, schematized template system to an improvised and more fully analogue form of visual representation." (Cogill-Koez 2000b: 223)

6.2.5.3. Wanneer is een vorm een template?

Het is niet eenvoudig uit te maken wanneer een geïmproviseerde analoge visuele representatie tot een standaard *template* geëvolueerd is. Dergelijke standaardiseringsprocessen komen vaak voor, zo Cogill-Koez, maar er zijn ook steeds overgangsperiodes waarin verschillende vormen voorkomen. Zij onderscheidt twee criteria om uit te maken of een vorm tot een *template* geworden is. Ten eerste is er het voor de hand liggende functionele criterium dat zegt dat een vorm een *template* is wanneer de vorm binnen de gehele gebarentaalgebruikerspopulatie als standaard geldt. Ten tweede is er volgens Cogill-Koez mogelijk ook een psychologisch criterium: "potentially, the truly defining feature of a template is the way it is processed" (Cogill-Koez 2000b: 220). Het gemak waarmee mensen schematische visuele representatie – *templates* – beheersen en de moeilijkheden die ze ondervinden bij analoge afbeeldingen geeft aan dat er een aangeboren neiging tot de eerste vorm van representatie moet zijn bij de mens.

> Something about the human brain makes signed CPs extensively templated, and fully analogue visual representation relatively rare in signed system use. It is reasonable to assume that underneath any strong behavioral bias like this there is a biological predisposition; some different brain structures must logically be involved in schematic versus analogue visual representation. There should be *some* overlap, since both are visual representation, but it seems logically necessary that there should also be some unique processing needed in each. (Cogill-Koez 2000b: 220-221)

Voorlopig wordt de hypothese van Cogill-Koez echter nog niet door empirische studies ondersteund, noch voor gebarentaalgebruik, noch voor andere vormen van visuele representatie (zoals tekenen).

6.2.6. Vergelijking van gesproken en gebarentalen

6.2.6.1. Visuele representatie in gesproken talen

De centrale gedachte in het werk van Cogill-Koez (2000a, 2000b) is dat gebarentalen over twee gelijkwaardige kanalen beschikken voor het uitdrukken van proposities, het linguïstische kanaal en het kanaal van de visuele representatie. In haar twee papers focust Cogill-Koez op twee vormen/constructies in gebarentalen die het duidelijkst onder elk van de twee modi onder te brengen zijn. Het bevroren lexicon is een onderdeel van een gebarentaal dat tot het linguïstische kanaal in zijn puurste vorm behoort, terwijl CPs zuivere vormen van visuele representatie zijn. Herhaaldelijk geeft Cogill-Koez echter aan dat nog andere constructies in gebarentalen als vormen van visuele representatie te classificeren zijn. Er is bijvoorbeeld rolneming in verschillende gradaties van conventionalisering, van vrije pantomime tot standaard rolneming, cf. ook het onderscheid dat Vermeerbergen (1996) maakt tussen "expressief" en "formeel" rolnemen. Ook in werkwoordvervoeging kan het kanaal van de visuele representatie een rol spelen. Vervoegde werkwoordgebaren, zo Cogill-Koez, vertonen zowel linguïstische als afbeeldende kenmerken. Het is niet duidelijk hoe dergelijke vormen best geanalyseerd kunnen worden. "One possibility among many is as an integration of linguistic and TVR signing systems; another is a distinct subsystem of signing that integrates linguistic and visual representation in a new way (...)." (Cogill-Koez 2000b: 224)

In gesproken taalgebruik komt ook visuele representatie voor, onder de vorm van (coverbale) gestures (zie ook § 3.5).

> While TVR and gesture are held to share a common developmental origin, there are significant differences between the mature systems of gesture and TVR, and more generally, between the role of visual representation in oral/aural communication systems as opposed to signed communication systems. (Cogill-Koez 2000b: 224)

Iconische *gestures*[51] zijn net zoals TVR visuele representaties. Ze beelden hun referenten af doordat ze een visueel analogon van specifieke aspecten uit de structuur van die referenten creëren. Zowel dergelijke *gestures* als TVR maken gebruik van de handen om een visuele analogie te realiseren en ze gebruiken hiertoe ook dezelfde middelen: een handvorm staat bijvoorbeeld voor een object, een beweging voor de beweging van dat object. Belangrijker dan de overeenkomsten zijn echter de verschillen tussen *gestures* en TVR. Ten eerste zijn *gestures* nooit het enige kanaal waarlangs propositionele informatie wordt doorgegeven. Slechts zelden geven zij informatie door die niet ook in de gesproken taaluiting vervat zit[52]. Hoewel ze wel betekenisvol zijn, worden ze zelden bewust gebruikt of gepercipieerd. Ten tweede vertonen *gestures* een primitieve structuur in vergelijking met TVR. Er zijn geen formele normen waaraan ze moeten voldoen en er zijn geen discrete vormelementen die volgens welbepaalde regels gecombineerd worden[53]. Cogill-Koez besluit dus dat oraal-auditieve talen hoofdzakelijk monomodaal zijn in het doorgeven van propositionele informatie, terwijl gebarentalen daarvoor twee modi kennen met hun eigen structuren en conventies.

Het volgende schema vat de bevindingen van Cogill-Koez over gesproken en gebarentalen samen. Het verduidelijkt de relaties tussen linguïstische en visuele modi in beide modaliteiten.

(6.3) Linguïstische en visuele representatie in gebarentalen en gesproken talen (Cogill-Koez 2000b: 226)

Cogill-Koez merkt op dat de grenzen die in dit schema getrokken worden tussen het bevroren lexicon en CPs of tussen *gestures* en TVR, niet altijd even

[51] De vergelijking tussen gestures en TVR beperkt zich tot co-speech gestures, de onbewuste coverbale hand- en armbewegingen die sprekers tijdens het spreken maken. Emblemen worden uit de discussie uitgesloten.
[52] Er zijn voorbeelden van uitingen waarin iconische gestures niet samen met gesproken woorden voorkomen en waarin zij dus wel "autonoom" informatie meedelen, cf. § 3.5.1.

absoluut zijn (zie verder). Ze voegt daaraan toe dat dat niet inhoudt dat die grenzen triviaal zouden zijn. Cogill-Koez gaat dieper in op twee elementen in het schema. Zij bespreekt ten eerste een mogelijke oorzaak van de verschillen en de overeenkomsten tussen *gestures* en CPs (of TVR); ten tweede bekijkt zij de relatie tussen CPs en het vaste lexicon.

6.2.6.2. Gestures versus CPs: overeenkomsten en verschillen

Cogill-Koez (2002b: 227) stelt voor dat coverbale *gestures* en CPs een gedeeltelijk gemeenschappelijke afstamming in het menselijke brein kennen. "They are not identical: they are 'half-sisters' rather than full siblings, and their combination of shared and unique contributing factors, together with separate developmental histories, results in the patterns of similarities and differences seen." Elk kind zou over een aangeboren potentieel tot representatie in de visuele modus beschikken. Een argument daarvoor is het feit dat horende volwassenen *gestures* blijven gebruiken, zelfs al lijkt er niet meteen een belangrijke communicatieve rol voor die *gestures* weggelegd. Bij horende kinderen wordt dat potentieel echter nooit ten volle gerealiseerd. Cogill-Koez (2000b: 227) verwijst naar McNeill (1992) die beweert dat dat potentieel bij heel jonge kinderen tot uiting komt in "independent, communicative, word-free gestures that alternate with speech". In de vroegste stadia van de taalverwerving zouden gesproken uitingen en *gestures* gelijkwaardig zijn. Daarna echter, zo argumenteert Cogill-Koez, ondergaan *gestures* een specifieke ontwikkeling. De mogelijkheid tot uitdrukken van proposities door middel van *gestures* wordt verdrongen door het linguïstische (spreek)kanaal. Meer en meer worden spraak en *gestures* simultaan uitgevoerd en gestuele elementen zijn steeds meer geïntegreerd in en ondergeschikt aan spraak. De inhoud van *gestures* is vaak een herhaling van wat er gezegd wordt. Cogill-Koez besluit daaruit met de volgende hypothese:

> This particular developmental event seems to be the most likely cause of the previously-mentioned differences that subsequently become evident in mature systems of oral/aural iconic gesture as opposed to CPs: its echoic information content, and its lack of discrete-combinatorial structure. (Cogill-Koez 2000b: 227)

Die hypothese wordt ondersteund door onderzoek met niet-gebaarders. Wanneer zij gevraagd worden om een verhaal te vertellen zonder hun stem te gebruiken en dus enkel door de handen te gebruiken, dan stellen onderzoekers vast dat zij structuren gebruiken die in het TVR-model als schematisch beschouwd

[53] Verder in de tekst nuanceert Cogill-Koez deze bewering en ze geeft toe dat in bepaalde omstandigheden gestures wel een discrete, combinatorische structuur ontwikkelen: "Emblems, after all, already fulfill the first part of the requirements, being discrete, if not discrete-combinatorial in structure." (Cogill-Koez 2000b: 226)

worden (cf. Schembri 2002, Boyes Braem & Curau 2004). Daaruit concludeert Cogill-Koez (2000b: 228) dat "either independence from the linguistic channel, or conscious production, or both, are causal in promoting schematic strategies, and thus the development of discrete combinatorial structure in TVR".

In gebarentalen ontwikkelt het systeem van visuele representatie zich daarentegen naast dat van linguïstische representatie. Beide zijn aangewezen op dezelfde manueel-visuele modaliteit en dat zou de reden zijn waarom niet één van beide systemen gaat domineren: er is geen mogelijkheid om fysiek de overhand te nemen. Visuele representatie blijft dus steeds een bewuste en onafhankelijke communicatieve daad en zo ontwikkelt zich een structureel goed uitgebouwd systeem van schematische visuele representatie.

Cogill-Koez (2000b: 228) visualiseert de verschillende ontwikkeling van het potentieel tot visuele representatie in het volgende schema.

(6.4) De relatie tussen linguïstische representatie en manueel-visuele representatie in gebarentalen en gesproken talen[54] (Cogill-Koez 2000b: 228)

Uit het schema komt naar voren dat kinderen initieel over zowel de mogelijkheid tot manuele als tot visuele representatie beschikken, maar dat bij verwerving van gesproken talen de manuele representatie al snel verdrukt wordt door de linguïstische. In het volgroeide systeem van een spreker is de manuele representatie nog steeds aanwezig, maar ze neemt een veel minder belangrijke plaats in dan de linguïstische (cf. ook de taalevolutionaire benadering van Corballis 2003).

[54] De zwarte stipjes in het schema staan voor het voorkomen van een discreet-combinatorische structuur. Daarover schrijft Cogill-Koez (2000b: 228): "Such structure is depicted as entering manual visual representation (manual modeling) somewhat later than linguistic representation; beyond this, no assertions are intended as to the timing of discrete-combinatorial structuring."

6.2.6.3. Bevroren lexicon versus CPs: "bevriezen" en "smelten"

Op de figuur in (5.3) zijn de twee representatiekanalen in gebarentaalcommunicatie aangegeven: het bevroren lexicon[55] en *templated* visuele representatie. Beide kanalen zijn omcirkeld in het schema, wat impliceert dat beide een formele structuur van vergelijkbare complexiteit vertonen. Het verschil tussen beide, zo Cogill-Koez, is de wijze waarop ze door de taalgebruiker worden verwerkt, met name als taal of als visuele afbeelding. Voor ik de relaties tussen lexicon en CPs toelicht, wil ik het fundamentele verschil tussen beide nogmaals expliciet verduidelijken. Over betekenis in CPs zegt Cogill-Koez (2000b: 211) het volgende: "the signer represents meaning not through a string of abstract symbols, but rather by creating structural correspondences between the depiction and selected, significant aspects of the referent". Nochtans vertonen ook veel vaste gebaren uit het bevroren lexicon vormelementen die gemotiveerd lijken door de referent waarnaar ze verwijzen. De vraag is echter of een dergelijke iconische vorm bij die vaste gebaren ook op die wijze verwerkt wordt door de gebarentaalgebruiker.

> Although CPs are a system formally adapted to visual rather than abstract linguistic representation, ultimately it is the visually-spatial *mode of mental processing,* rather than the forms themselves, which make CPs an example of visual representation rather than linguistic representation. This point is important because nonCP or 'frozen' sign also contains structural correspondences between the form and the referent (indeed such iconicity is usually held to betray frozen sign's origin in CP, or visually-representative, forms). However, signers do not *need* to have or to see iconicity in order to extract meaning from frozen signs. In actual processing, there is evidence that signers approach the frozen sign as an abstract symbol and process it in ways that are fundamentally language-like (thus dependent, for example, on classic 'language' areas within the left-hemisphere).
> (Cogill-Koez 2000b: 211)

Over de specifieke visuele verwerking van CPs voegt Cogill-Koez (2000b: 212) nog het volgende toe: "In CPs, therefore, signers do not just 'see meaning'; they see *form*, and from this form, they extract meaning. It is this that allows us to say that they exploit the depictive channel, rather than the linguistic one."

Op het schema in (5.3) duiden twee pijlen aan dat er interactie bestaat tussen het bevroren lexicon en de CPs. Een gebaarvorm kan dus blijkbaar variëren tussen de twee vormen van representatie: in de linguïstische modus zal de vorm als een abstract symbool behandeld worden, in de visuele modus als een visuele analogie. Het betreft hier natuurlijk de reeds besproken principes van standaardisering van classifierconstructies en hericonisering van vaste gebaren, cf. § 2.8. Cogill-Koez benoemt de twee richtingen waarin uitwisse-

[55] Ik neem de term "frozen sign system" in het schema van Cogill-Koez (2000b: 226) niet over, aangezien er mogelijk verwarring zou ontstaan met "een gebarensysteem".

ling mogelijk is "*freezing*" en "*melting*". Een CP kan "bevriezen" tot een vast element in de gebarenschat van een taal. Als gevolg van dat bevriezingsproces wordt de vorm niet langer als een afbeelding verwerkt door de taalgebruiker, maar als een arbitraire verbinding van vorm en betekenis. Het omgekeerde komt ook veelvuldig voor. De heranalyse van een vast gebaar in de onderdelen van een CP noemt Cogill-Koez het "smelten" van een gebaar. Dat proces houdt in dat een gebaar niet langer als abstract symbool wordt beschouwd, maar opnieuw als een schematische afbeelding in de modus van de visuele representatie. Voor de wisselwerking tussen de twee modi, i.e. bevriezen en smelten, gebruikt Cogill-Koez de term "transfer". Zij geeft aan dat dergelijke transfers in vele contexten voorkomen.

> Such shifting of forms back and forth between the linguistic and visual channels is done freely for purposes of humor, poetry, rhetoric, or simply to extend or modify conventional meanings in a way that is visually-based; typically, to convey propositional information that is a modification or elaboration of the conventional meaning of the frozen form. (Cogill-Koez 2000b: 229)

De heranalyse van een vast gebaar in zijn visueel afbeeldende onderdelen is enkel dan mogelijk, wanneer het gebaar nog steeds een onderliggende iconische structuur vertoont. Klassieke voorbeelden in dat verband zijn volgens Cogill-Koez (2000b: 229) gebaren voor "geven", aangezien zij vaak gehericoniseerd worden als het doorgeven van een specifiek object tussen twee mensen. "Formal drift", i.e. de historische veranderingen die een gebaar vormelijk kan doormaken, is een factor die hericonisering kan tegenwerken. Cogill-Koez werpt daartegen in dat gebaren die vaak heen en weer verhuizen tussen de linguïstische en de visuele modus, vermoedelijk net geen vormelijke veranderingen zullen toelaten.

> It is possible that melting and freezing of forms may, then, help to retain the iconic form of such frozen signs over time, by continually stimulating recognition of the original CP-based visual representation. If so, such 'usefully-iconic' lexical items would tend to change mainly by being supplanted rather than deformed over time. This is an interesting if unexpected prediction from TVR. (Cogill-Koez 2000b: 230)

Cogill-Koez nuanceert de ogenschijnlijk duidelijke scheidingslijn tussen visuele en linguïstische representatie. Ze wijst er namelijk op dat visuele en linguïstische elementen heel vaak samen voorkomen. Zo vermeldt ze dat bij de visuele heranalyse van een vast gebaar dat gebaar niet altijd volledig smelt tot een visueel analogon: "the signer may sometimes melt only relevant, selected parts of the sign, while the rest continues to keep the same form it had as a frozen sign, even when this is not appropriate as a full visual analogy" (Cogill-Koez 2000b: 230). Zij verduidelijkt dat gedeeltelijke "smeltingsproces" echter niet

met een voorbeeld. Een ander geval van het samen voorkomen van linguïstische en visuele elementen herkent zij in gewone CPs die bepaalde vormen vertonen die geen schematische representatie zijn van de referent, maar een conventionele associatie tussen vorm en betekenis. Zij geeft een voorbeeld uit de Deense Gebarentaal. Aan de CP voor een "zich voortbewegende persoon" (1-hand met vingertop naar boven gericht) kan een wippende beweging toegevoegd worden die betekent dat de persoon vastberaden in een welbepaalde richting stapt. De oorsprong van die beweging kan misschien wel iconisch zijn, maar de huidige vorm is niet visueel analoog te noemen.

6.2.6.4. Is Templated Visual Representation talig?

Cogill-Koez (2000b: 233-234) besluit haar uiteenzetting met de vraag of CPs en andere vormen van *templated* visuele representatie talig zijn. Eerst en vooral beantwoordt zij die vraag met de opmerking dat CPs onderzocht dienen te worden binnen de gebarentaallinguïstiek, ook in het TVR-model, m.a.w. of ze nu linguïstische elementen zijn of niet. Hiervoor zijn twee redenen. CP-vormen liggen aan de oorsprong van het grootste deel van het gebarenlexicon, en vermoedelijk ook van de grammaticale patronen van gebarentalen. Dat impliceert dat onderzoek naar CPs ook tot een groter inzicht in de linguïstische modus bijdraagt. Daarnaast kan niet ontkend worden dat CPs als parallelle modus van representatie een zeer belangrijke rol spelen in de gebarentaalcommunicatie.

De vraag naar de status van visuele representatie kan ook een nieuw licht werpen op taal in het algemeen. Systemen van visuele representatie hebben bepaalde kenmerken gemeen met taal, maar combineren die met andere, niettalige eigenschappen. Dat is wat hen volgens Cogill-Koez zo fascinerend maakt. In haar eigen woorden:

> Like spoken and nonCP signed language, the foundation of TVRs is the human symbolizing capacity, but unlike spoken and nonCP signed language, in CPs the relation of symbol to referent appears to be, in processing, significantly and systematically nonarbitrary. The standard CP elements, the templates, share with linguistic elements the features of being finite and discrete, forming a limited set of recognizable alternatives, and yet in CPs these discrete symbols may also be to some degree formally and functionally analogue, rather than inflexibly digital. In CPs, wholes are formed from the assembly of parts in a manner reminiscent of language, yet these assemblages do not seem to be hierarchical: the role a part plays in the whole is not determined with reference to an underlying syntactic structure, but by principles of visual correspondence (...). CPs do indeed draw on extra-linguistic cognitive abilities, but articulate them together with many that also contribute to language proper. They are not language, but they are indeed 'intriguingly language-like'.
> (Cogill-Koez 2000b: 234)

Cogill-Koez concludeert dat een systeem van visuele representatie een *test case* kan zijn voor allerlei theorieën over de menselijke geest en voor onze algemene visie op taal. Dat is een afdoende reden voor het onderzoeken van TVR binnen én buiten de gebarentaalkunde.

6.3 Vergelijking van de modellen van Cuxac en Cogill-Koez

De modellen van Cuxac en Cogill-Koez vertonen opvallende gelijkenissen. Beide auteurs gaan ervan uit dat er in gebarentalen – in de terminologie van Cuxac – twee "manieren van zeggen" bestaan. Cuxac heeft het over een "visée iconicisatrice" (= "dire en montrant") versus een "visée non-iconicisatrice" (= "dire sans montrer"); Cogill-Koez onderscheidt een linguïstische modus en een modus van (schematische) visuele representatie. Grosso modo kunnen we stellen dat de linguïstische modus in haar model overeenkomt met Cuxacs niet-iconische intentie en dat de visuele modus met de iconische intentie te vergelijken is. Cogill-Koez vertrekt wel veel meer van de vormen die ze in gebarentalen vindt, in tegenstelling tot Cuxac die fundamenteel twee intenties van de taalgebruiker onderscheidt. Na haar uiteenzetting over CPs als vormen van schematische visuele representatie wijst Cogill-Koez erop dat het uiteindelijk enkel de "mode of mental processing" (Cogill-Koez 2000b: 211) is die het onderscheid tussen linguïstische en visuele representatie bewerkstelligt. Met haar klemtoon op het verschil in mentale verwerking van die twee modi komt zij dicht bij de opvatting van Cuxac die het verschil tussen beide modi in de intentie van de taalgebruiker lokaliseert.

Cuxac en Cogill-Koez zijn niet langs dezelfde weg tot hun model gekomen. Cuxac ontwikkelt zijn model door een centrale plaats toe te kennen aan iconiciteit in zijn werk. Cogill-Koez focust in haar onderzoek op classifierconstructies en ze ondervindt bij de beschrijving van die constructies de nood om ze in een aparte modus onder te brengen. Cuxacs model is breed: onder de iconische communicatie vat hij zowel classifierconstructies (transfers van vorm, grootte en van situatie) als rolneming (personele transfers). Cogill-Koez' is minder omvattend: zij concentreert zich in haar onderzoek voornamelijk op het vaste lexicon en op classifierconstructies, aangezien dat schoolvoorbeelden zijn van elementen uit de linguïstische en de visuele modus. Zij geeft echter wel aan dat alle andere vormen van een gebarentaal onder één van beide modi onder te brengen zijn, soms afhankelijk van de communicatieve situatie.

Opvallend is dat beide auteurs een wisselwerking tussen beide modi onderkennen. Ze wijzen er allebei op dat lexicale gebaren over het algemeen afstammen van iconische classifierconstructies (bij Cogill-Koez heet dat "freezing"). Standaardgebaren kunnen echter, zo stelt Cuxac, ook altijd gehericoniseerd worden. Deze heranalyse in hun betekenisvolle componenten noemt Cogill-Koez "melting". In het model van Cuxac is een beperking opgenomen die zegt dat de iconische sporen van een bevriezingsproces heel vaak bewaard blijven net om de mogelijkheid tot smelten te behouden (= *contrainte de maintien d'iconicité*). Ook Cogill-Koez merkt op dat vormelijke veranderingen in gebaren tegenge-

houden kunnen worden door frequente wisselwerking tussen de linguïstische en de visuele modus. Zij benoemt het switchen tussen twee modi met de term "transfer". Ook in het model van Cuxac speelt deze term een belangrijke rol, maar dan wel in een andere betekenis. De vormen die voortkomen uit een iconische intentie en die dus willen zeggen door te tonen, zijn steeds sterk iconische visuele afbeeldingen van een gebeuren of een object in de werkelijkheid. Cuxac gebruikt voor die vormen de term "transfer" om aan te geven dat visuele kenmerken van extralinguïstische zaken (en van hun cognitieve representatie) omgezet worden in taalstructuren.

Het grote verschil tussen de visies van Cuxac en Cogill-Koez is de status die de twee onderzoekers toekennen aan de beide modi. Volgens Cuxac is de iconische communicatie een deel van een gebarentaal als natuurlijke taal. Zoals hierboven reeds aangegeven, onderscheidt Cuxac (2003b) drie mogelijke manieren waarop linguïsten met gebarentalen kunnen omgaan. Men kan gebarentalen en hun iconische structuren als niet-talig beschouwen, aangezien ze teveel afwijken van gesproken talen; men kan de op gesproken talen gebaseerde modellen gebruiken om gebarentalen te beschrijven, met het risico om het object te reduceren of te vervormen; of men kan het linguïstische instrumentarium in vraag stellen en aanpassen aan het nieuwe object. Het mag duidelijk zijn dat Cuxac de derde optie kiest. Als de terminologie en de categorieën van de taalkunde zoals we die nu kennen en die voornamelijk op onderzoek naar gesproken talen gebaseerd zijn, niet kunnen instaan voor de beschrijving van iconische communicatie, dan impliceert dat dat het taalkundige instrumentarium gewoonweg niet voldoet. In plaats van zich af te vragen of de transferstructuren van de iconische communicatie dan wel talig zijn, stelt Cuxac dat de taalkunde moet evolueren en vernieuwen. Hij geeft aan dat dat niet alleen voor de gebarentaalkunde van belang is, maar dat ook de "gewone", gesproken linguïstiek daarbij baat kan vinden, bv. voor een hernieuwde analyse van het samengaan tussen gesproken taalgebruik en co-verbale *gestures*. Daaruit volgt dat we onze interpretatie van Cuxacs model als een model dat het verschil tussen gesproken en gebarentalen als een "matter of kind" beschouwt, misschien moeten herzien. Uit de bespreking van zijn werk blijkt dat de benadering van Cuxac zeker een *sign language differential view* is. Toch lijkt zijn pleidooi voor een "nieuwe taalkunde" te wijzen op een meer algemene visie op taal die ruimer is dan in de huidige taalkunde en die zowel voor gesproken als voor gebarentalen andere principes huldigt, waardoor de verschillen tussen beide vormen van natuurlijke talen opnieuw herleid worden tot een "matter of degree, and not of kind".

Cogill-Koez neemt een ander standpunt in. Zij vergelijkt de vormen in de visuele modus met andere vormen van visuele representatie en zij komt tot de conclusie dat gebarentaal(communicatie) niet uit louter talige elementen en structuren is opgebouwd, maar dat er ook elementen voorkomen die behoren tot een andere wijze van representeren. Zij kiest dus voor een behoud van de principes van de taalkunde zoals we die nu kennen en die gebarentaalkundigen in staat stellen om bepaalde delen van een gebarentaal te beschrijven. Voor haar gelden binnen het bevroren lexicon, dat deel uitmaakt van de linguïstische

representatie, de principes van arbitrariteit en dubbele articulatie. Daarnaast zijn er echter ook elementen in gebarentalen die buiten die principes vallen. Die elementen beschouwt Cogill-Koez als niet-talig, maar dat betekent niet dat ze niet gestructureerd of geconventionaliseerd zouden zijn. Die elementen voldoen aan andere eigenschappen, met name aan de structurele kenmerken van (schematische) visuele representatie. Zodoende is het model van Cogill-Koez de enige mij bekende en uitgewerkte gebarentaaltheorie die een fundamenteel verschil, m.a.w. "a matter of kind", tussen gesproken en gebarentalen erkent.

HOOFDSTUK 7
Taal tussen teken & beeld:
dubbele articulatie en de taaltheorie van Humboldt

7

De idee van de dubbele articulatie, die als eerste door Martinet met die term is bedacht, gaat verder terug in de tijd. In de volgende paragrafen behandel ik de taalfilosofie van Humboldt waarin de idee van de "doppelte Gliederung" voor het eerst expliciet aan bod komt (vgl. Trabant 1986). Bovendien bieden de "semiotisch" georiënteerde onderdelen van zijn theorie eveneens een interessant kader voor de iconiciteit van (gebaren)talen, aangezien Humboldt verschillende soorten tekens – *das Wort*, *das Bild* en *das Zeichen* – met elkaar vergelijkt en ingaat op de diverse relaties tussen vorm, betekenis en referent. Voor de bespreking van Humboldts taalfilosofie baseer ik me op de teksten uit Humboldts *Gesammelte Schriften* (1903-1936, 17 banden uitgegeven te Berlijn door de Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften) die opgenomen zijn in de *Schriften zur Sprachphilosophie* (Humboldt 1979, Band III in de uitgave van Flitner & Giel) alsook op een hoofdstuk uit Trabant (1986), "Anti-Semiotik der Sprache".

Eerst en vooral wil ik hier de door Humboldt gebruikte terminologie verduidelijken. In de teksten waarin hij de semiotische status van de taal onderzoekt, onderneemt hij een poging tot "Abgrenzung *dreier* 'etwas bedeutender', Ausdruck und Inhalt verbindender Größen" (Trabant 1986: 74). Die drie grootheden, die wij vandaag met de algemene term "tekens" zouden benoemen, zijn "das Wort", als onderdeel van de taal, "das Bild" (dat hij vaak, en enigszins misleidend, "das Symbol" noemt) en "das Zeichen". In de volgende paragrafen zal ik de termen in vertaling gebruiken: "het woord", "het beeld" en "het teken". Als ik alle drie de grootheden samen benoem, dan zal ik niet de – voor de hand liggende, maar in deze context verwarrende – term "tekens" gebruiken, maar wel "de drie semiotische grootheden".

Trabant heeft het over Humboldts theorie als een "Anti-Semiotik der Sprache" (1986: 69), aangezien Humboldt steeds weer beklemtoont dat het woord niet zomaar een teken is en dat het woord van het teken onderscheiden dient te worden. Daarmee gaat hij in tegen de traditie van de semiotische invulling van woorden als (taal)tekens die in de klassieke oudheid gestart is en die tot op heden van groot belang is. In de woorden van Trabant:

> Wenn Humboldt immer wieder betont, die Sprache sei ihrem Wesen nach kein Zeichen, so wendet er sich gegen eine Semiotik der Sprache, wie er sie seit der Antike bis zur Gegenwart als naive (...) herrschende Lehre vorfindet. Er wendet sich damit auch gegen seine eigene Vergangenheit: In der Skizze *Über Denken und Sprechen* hatte Humboldt noch ohne Zögern von der Sprache als einem "Zeichen" gesprochen. (...) Sobald er sich aber genaue Rechenschaft ablegt über das Verhältnis von "Gedanke" und "Wort", d.h. sobald etwa um

> 1800 die Sprache sein Hauptthema zu werden beginnt, setzt sich Humboldt dezidiert von der traditionellen Gewohnheit ab, die Sprache als "Zeichen" zu betrachten. Der Bruch vollzieht sich, wenn (...) im Brief an Schiller vom September 1800 jene für das humboldtsche Sprachdenken charakteristische Wendung erscheint, daß das Wort ***zugleich*** "Ausdruck der Welt" und "Werk des Menschen" sei. (Trabant 1986: 71)

In die laatste uitdrukking is voor Trabant de kern van de "Anti-Semiotik" van Humboldt weergegeven. In de volgende paragrafen zal ik diens visie verder belichten. Daarbij zal ik de eigenschappen van de drie semiotische grootheden met betrekking tot de volgende factoren tegenover elkaar plaatsen: relatie tussen vorm en betekenis; subjectiviteit en bepaaldheid; arbitrariteit. Op die wijze zal ik aangeven, ten eerste, waarin volgens Humboldt het woord van het teken verschilt en, ten tweede, hoe dat woord ook eigenschappen met het beeld deelt, want, zo Trabant, "(d)ie Stoßrichtung der humboldtschen Argumentation ist aber nicht nur negativ, *gegen* die Zeichen-Tradition, sondern auch positiv: *für* eine Annäherung – oder Wiederannäherung – an die archaischere *Bild*-Tradition" (1986: 74). Vooral dat laatste element opent in het kader van dit proefschrift interessante perspectieven.

7.1 Vorm en betekenis

De relatie tussen vorm en betekenis vormt de kern van het verschil tussen een woord en een teken. Humboldt formuleert die relatie als volgt: "Durch die gegenseitige Abhängigkeit des Gedankens, und des Wortes von einander leuchtet es klar ein, dass die Sprachen nicht eigentlich Mittel sind, die schon erkannte Wahrheit darzustellen, sondern weit mehr, die vorher unerkannte zu entdecken." (IV: 28)[56] Een teken is voor Humboldt een element dat voor een reeds geconceptualiseerde referent gebruikt wordt. Bij een woord (een "taalteken") echter is de relatie gecompliceerder. Volgens Humboldt gaat de conceptualisering van de referent niet vooraf aan het gebruik van het woord (het "taalteken"), veeleer wordt de conceptualisering van de referent in natuurlijke taal pas mogelijk doordat een vorm gegenereerd wordt waaraan een betekenis beantwoordt. Humboldt benadrukt dan ook de samenhang en de wisselwerking tussen het denken en het spreken. Die wisselwerking is een proces waarbij de taal "von dem Geiste ausgehend, auf den Geist zurückwirkt" (VI 152). Volgend citaat kan dat verduidelijken.

> Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken. Die intellectuelle Thätigkeit, durchaus geistig, durchaus innerlich, und gewissermassen spurlos vorübergehend, wird durch den Ton in der Rede äusserlich und wahrnembar für die

[56] Alle verwijzingen naar Humboldt (band en pagina) refereren aan de oorspronkelijke teksten in de Gesammelte Schriften (1903-1936).

> Sinne, (...) Die intellectuelle Thätigkeit und die Sprache sind daher Eins und unzertrennlich von einander; man kann nicht einmal schlechthin die erstere als das Erzeugende, die andre als das Erzeugte ansehen. Denn obgleich das jedesmal Gesprochene allerdings ein Erzeugnis des Geistes ist, so wird es doch, indem es der schon vorher vorhandenen Sprache gehört, ausser der Thätigkeit des Geistes, durch die Laute und Gesetze der Sprache bestimmt, und wirkt, indem es gleich wieder in die Sprache überhaupt übergeht, wieder bestimmend auf den Geist zurück. Die intellectuelle Thätigkeit ist an die Nothwendigkeit geknüpft, eine Verbindung mit dem Ton einzugehen, das Denken kann sonst nicht zur Deutlichkeit gelangen, die Vorstellung nicht zum Begriff werden. (VI 153)

Taal houdt dus eigenlijk een dubbele opdeling en afbakening in, een afbakening van talige vormen en een afbakening van talige betekenissen, die een ordening van de menselijke gedachtewereld mogelijk maakt. Humboldt gebruikt hiervoor de termen "Articulation" en "Gliederung".

> Das durch die ganze Sprache herrschende Princip ist Articulation; der wichtigste Vorzug jeder [Sprache] feste und leichte Gliederung; diese aber setzt einfache, und in sich untrennbare Elemente voraus. Das Wesen der Sprache besteht darin, die Materie der Erscheinungswelt in die Form der Gedanken zu giessen; ihr ganzes Streben ist formal, und da die Wörter die Stelle der Gegenstände vertreten, so muss auch ihnen, als Materie, eine Form entgegenstehen, welcher sie unterworfen werden. (IV 18)

> Dem Verstandesact, welcher die Einheit des Begriffes hervorbringt, entspricht, als sinnliches Zeichen, die des Wortes, und beide müssen einander im Denken durch Rede möglichst nahe begleiten. Denn wie die Stärke der Reflexion Trennung und Individualisirung der Töne durch Articulation hervorbringt, so muss diese wieder trennend und individualisirend auf den Gedankenstoff zurückwirken, und es ihm möglich machen, vom Ungeschiedenen ausgehend, und zum Ungeschiedenen, der absoluten Einheit, hinstrebend, diesen Weg durch Trennung zurückzulegen. (IV 22)

In het laatste citaat beschrijft Humboldt hoe het spreken een combinatie van articuleren en analyseren is, zowel in de gedachte als in de vorm, en tegelijkertijd ook een synthese is van die kleine vorm- en betekenisdeeltjes tot grotere gehelen die een eenheid van vorm en betekenis vormen. Trabant wijst er terecht op dat Humboldt hier reeds het principe van de dubbele articulatie uit de moderne taalwetenschap beschrijft.

> Das unterschiedliche Verhältnis von "Naturform" und "Idee" in der Sprache, die Untrennbarkeit dieser beiden Seiten bei gleichzeitiger *Unterscheidbarkeit* der beiden Seiten, wird deutlich in dem strukturellen Charakteristikum, das die moderne Sprachwissenschaft die "doppelte Gliederung" nennt und das seit

> dem ersten sprachtheoretischen Fragment von Humboldt völlig klar erkannt ist. (Trabant 1986: 77)

Trabant benoemt de relatie tussen vorm en betekenis in een woord met de term "synthese" en hij wijst erop dat dat een kenmerk is dat woorden en beelden met elkaar delen, met name de innige verbinding van materiële vorm en inhoud. Hij voegt er echter meteen – in de geest van Humboldt – aan toe dat de synthese van vorm en betekenis van een andere aard is in beide semiotische grootheden. Bij het beeld (hier: "symbool") is er een "versmelting" tussen vorm en betekenis.

> Beim Symbol gibt es eine 'Verschmelzung' des Unsinnlichen mit dem Sinnlichen, d.h. 'Idee' und 'Naturform' sind im Symbol dasselbe, so daß 'aus jedem Punkte der einen die andere vorstrahlt'. Die 'Naturform' hat aber andererseits ohne 'inwohnende Idee' einfach als materieller Gegenstand außerhalb der symbolischen Relation eine eigene Daseinsberechtigung. (Trabant 1986: 75)

Trabant verwijst naar de esthetica van Humboldt. Het beeld wordt pas tot beeld, wanneer het ook als dusdanig beschouwd wordt. Wordt een beeld niet als beeld bekeken, dan zal de inhoud niet uit de vorm spreken, maar dan blijft het materiële beeld als object wel nog bestaan. De twee kanten van een beeld, vorm en inhoud, zijn dus wel met elkaar versmolten, maar ze zijn niet één. Bij het woord is de synthese van vorm en inhoud veel sterker. De twee kanten van het woord kunnen wel van elkaar onderscheiden worden, maar buiten hun verbinding zijn zowel vorm als inhoud van een woord niets (= "*Sprachimmanenz der Bedeutung*", Trabant 1986: 75). De verhouding tussen vorm en betekenis is een eerste eigenschap waarin de drie semiotische grootheden, woord, beeld en teken, verschillen vertonen.

> Die Synthesis von Sinnlichem und Unsinnlichem ist keine "Verschmelzung", in der "Idee" und "Naturform" ununterscheidbar sind. Die Verbindung zwischen dem Sinnlichen und dem Unsinnlichen, dem Laut und dem Begriff, läßt beide erst unterscheidbar werden. Darüber hinaus sind im Gegensatz zum Symbol, bei dem die sinnliche Naturform auch ohne Inhalt bestehen kann (und im Gegensatz zum Zeichen andererseits, wo der *Inhalt* eine von der Form unabhängige Existenz hat), die *beiden* Seiten des Wortes außerhalb ihrer Verbindung nichts, ist die Verbindung unauflösbar: Einerseits ist "der Laut im Wort (als dessen jener Naturform entsprechender sinnlicher Stoff) [...] nichts ohne Beziehung auf den Begriff, da er ausschließlich die Bestimmung hat, diesen gestaltet hervorzurufen". Andererseits ist (...) auch der Begriff nichts ohne den Laut, durch den er "seine Vollendung" erhält, bzw. ohne den er einfach nicht existent wäre. (Trabant 1986: 76)

Wat de relatie tussen vorm en betekenis betreft, lijkt het woord dus nog het meest op het beeld, aangezien in beide grootheden vorm en betekenis nauw samenhangen. Een belangrijk verschil tussen het woord enerzijds en het beeld en het teken anderzijds is dat vorm en betekenis in het woord slechts samen bestaan,

terwijl de vormen van beeld en teken ook op zichzelf bestaan, onafhankelijk van de inhoud. Die verschillende vorm-betekenisverhoudingen worden in volgend schema nog eens samengevat.

woord	vorm en betekenis vormen een eenheid (synthese), maar zijn wel van elkaar onderscheidbaar
	vorm en betekenis bestaan niet los van elkaar
beeld	vorm en betekenis zijn samengesmolten (versmelting)
	de vorm bestaat onafhankelijk van de betekenis
teken	vorm en betekenis vormen geen eenheid en zijn niet versmolten
	de vorm bestaat onafhankelijk van de betekenis

(7.1) Vorm-betekenisrelaties in woord, beeld en teken

7.2 Subjectiviteit en onbepaaldheid

De criteria subjectiviteit/objectiviteit en on/bepaaldheid kunnen bijdragen tot een beter begrip van de betekeniscomponent van de drie semiotische grootheden. Humboldt, zo Trabant (1986: 77), beklemtoont de subjectiviteit van een taal. Ten eerste bestaat taal, zoals we hebben gezien, er niet gewoon in zaken die er al zijn te benoemen. Ten tweede moet men volgens Humboldt met het fundamentele feit rekening houden dat er niet een enkele *Taal* bestaat maar dat er vele verschillende *talen* (en dus grote "Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues", VI: 111) bestaan. Niet enkel klankvormen, maar ook betekenissen zijn immers taalspecifiek. Humboldt formuleert het als volgt:

> Das Denken ist aber nicht bloss abhängig von der Sprache überhaupt, sondern, bis auf einen gewissen Grad, auch von jeder einzelnen bestimmten. Man hat zwar die Wörter der verschiedenen Sprachen mit allgemein gültigen Zeichen vertauschen wollen, wie dieselben die Mathematik in den Linien, Zahlen, und der Buchstabenrechnung besitzt. Allein es lässt sich damit nur ein kleiner Theil der Masse des Denkbaren erschöpfen, da diese Zeichen, ihrer Natur nach, nur auf solche Begriffe passen, welche durch blosse Construction erzeugt werden können, oder sonst rein | durch den Verstand gebildet sind. Wo aber der Stoff innerer Wahrnehmung, und Empfindung zu Begriffen gestempelt werden soll, da kommt es auf das individuelle Vorstellungsvermögen des Menschen an, von dem seine Sprache unzertrennlich ist. (IV 22/23)

Trabant bespreekt in deze context de verschillen in betekenis tussen de drie semiotische grootheden. De inhoud van een teken is niet meer dan het object of het concept waarnaar het teken verwijst. De inhoud van een beeld is een bepaalde visie op een object. De inhoud van een woord opent echter veel meer mogelijkheden en is veeleer onbepaald in vergelijking met de inhoud van een beeld of een teken. Trabant citeert Humboldt om dat te verduidelijken:

> Sofern es [das Wort, ED] nämlich die Möglichkeit bietet, "sich unter ihm die Sache nach den verschiedensten Ansichten und auf die verschiedenste Weise vorzustellen" (III: 169), eröffnet es einen inhaltlichen Raum der Unbestimmtheit, der aber nicht konfus ist, weil er von der materiellen Form selbst zusammengehalten wird. In den Worten Humboldts: Alles, was sich in diesem unbestimmten Raum des Inhalts befindet, "läuft keine Gefahr, sich zu verwirren, weil der Eine Schall es heftet und zusammenhält" *(ibid.)*.
> (Trabant 1986: 79)

Met deze "onbepaaldheid" van woorden bedoelt Humboldt echter niet dat de betekenissen van woorden vaag, onduidelijk of onprecies zouden zijn. De onbepaaldheid waarvan sprake is veeleer een vorm van conceptuele *algemeenheid* in relatie tot de precieze vormen die "taaltekens" bezitten. Daarom hebben betekenissen ten opzichte van de referenten ook een autonoom statuut dat geheel eigen is aan natuurlijke talen. Bovendien is die onbepaaldheid voor Humboldt voorwaarde voor het typisch menselijke denken: "Die Unbestimmtheit der sprachlichen Inhalte ist die Bedingung der Möglichkeit des Denkens, sie ist nämlich 'eine Unbestimmtheit, ohne welche die Selbstthätigkeit des Denkens unmöglich wäre' (III: 169). Die Unbestimmtheit des sprachlichen Inhalts ermöglicht es nämlich, sowohl Abstraktionsprozesse gegenüber der Welt in Gang zu setzen als auch Beziehungen der Sachen zu erkennen." (Trabant 1986: 79)

Volgende tabel brengt de verschillende eigenschappen van de inhoud van woord, beeld en teken samen, cf. Trabant (1986: 80).

betekenis woord	onbepaald
	klaar
betekenis beeld	bepaald
	confuus
betekenis teken	bepaald
	klaar

(7.2) De eigenschappen van de betekenis van een woord, een beeld en een teken

Belangrijk is vooral dat de betekenis van het teken, net als die van het woord, klaar en duidelijk is, maar, in tegenstelling tot het woord, wel bepaald is. Daarom is de inhoud van een teken "die schon vollzogene Abstraktion und die schon vollzogene Festsetzung von Beziehungen, Gedachtes" (Trabant 1986: 80), en niet zoals de inhoud van een woord of "taalteken" dat het "Denken" zelf is (ibidem). Trabant wijst er evenwel op dat een specifiek soort taalgebruik net als tekens "bepaald" en "klaar" kan zijn, nl. het wetenschappelijke, terminologische taalgebruik in de wetenschappen: "Das Zeichen hat schon gefunden, wonach das Denken mit der Sprache sucht: Sein Inhalt ist *Wissen*. In der Wissenschaft wird die Sprache *als Zeichen* gebraucht. Ein solcher Gebrauch ist in der Wissenschaft legitim. Er ist möglich, weil bei aller Ablehnung der traditionellen Sprach-Semiotik die Sprache doch *auch Zeichen* ist." (Trabant 1986: 80)

7.3 Arbitrariteit versus iconiciteit

Naast de relatie tussen vorm en betekenis en de (on)bepaaldheid vertonen de drie grootheden nog een derde eigenschap, "*Abbildlichkeit*" ("het afbeeldende" of "iconiciteit") of "*Willkürlichkeit*" (of "arbitrariteit"). Net zoals het teken wordt het woord gekenmerkt door arbitrariteit: "Die durch die doppelte Gliederung gewährleistete Unterscheidbarkeit der beiden Ebenen ist die strukturelle Konsequenz aus der Teilhabe der Sprache am Moment der 'Willkürlichkeit' des Zeichens." (Trabant 1986: 81) Voor Humboldt is daarmee echter niet alles gezegd over het woord. Volgens hem neemt het woord namelijk een positie in tussen het beeld en het teken: het is tegelijkertijd teken en afbeelding.

> Denn da die Sprache zugleich Abbild und Zeichen, nicht ganz Product des Eindrucks der Gegenstände, und nicht ganz Erzeugniss der Willkühr der Redenden ist, so tragen alle besondren in jedem ihrer Elemente Spuren der ersteren dieser Eigenschaften, aber die jedesmalige Erkennbarkeit dieser Spuren beruht, ausser ihrer eigenen Deutlichkeit, auf der Stimmung des Gemüths, das Wort mehr als Abbild, oder mehr als Zeichen nehmen zu wollen. (Humboldt IV: 29)

Zo is het woord dus ten eerste het product van een indruk die de mens heeft van een object: "es verdankt sich dem rezeptiven Stamm der Erkenntnis" (Trabant 1986: 81), terwijl het teken daarentegen een uiting van complete willekeur, een spontane creatie van de mens is. Ten tweede is het woord niet volstrekt afbeeldend (zoals het beeld) noch volstrekt willekeurig (zoals het teken): "Es ist sowohl durch die Objekte determiniert als auch spontan gesetzt, d.h. es verbindet Sinnlichkeit und Verstand, und es ist damit auch bis zu einem gewissen Grad in seiner Materialität abbildlich wie das Bild und in einem gewissen Maße arbiträr wie das Zeichen." (Trabant 1986: 82) Deze visie van Humboldt op taal als gedeeltelijk afbeeldend is in het kader van dit proefschrift erg interessant en daarom ga ik er ook uitvoerig op in.

Trabant wijst erop dat het hier een dubbele afbeeldingsrelatie betreft.

> Einerseits ist der Bewußtseinsinhalt ein (niemals von den Gegenständen allein determiniertes, sondern immer mit Subjektivem, Spontanem beigemischtes) Bild des Gegenstandes. Andererseits ist das materielle Wort "Abdruck" dieses Bewußtseinsinhaltes (auch hier immer in jener Mischung von Rezeptivem und Spontanem). Das materielle Wort ist, sofern es ein Bild ist, also Bild des Bildes des Gegenstandes. (Trabant 1986: 83)

Hij geeft aan dat de afbeeldende kwaliteit van de "Bewußtseinsinhalt" op zich niet bevraagd kan worden en dat we enkel de materiële kwaliteit van het woord en van de taal hebben om het afbeeldende karakter van de taal te onderzoeken, cf. tabel (6.1) waaruit bleek dat de vorm en de betekenis van woorden en "taaltekens" in het algemeen weliswaar van elkaar onderscheiden kunnen worden

maar niet van elkaar loskoppelbaar zijn. Het is dan ook niet verwonderlijk dat net Humboldt oog heeft voor datgene wat we vandaag iconiciteit in natuurlijke taal noemen. Trabant vindt in het werk van Humboldt drie vormen van "Abbildlichkeit" of iconiciteit terug (cf. Humboldt VII: 76-78): i) het nabootsen van eigenschappen van een object door klanken; ii) klanken als middel om gedachten uit te drukken; iii) de afbeelding van de reflectie door de articulatie. Hieronder zal ik die drie vormen bespreken.

7.3.1. Nabootsing van objecten door klanken

Onder deze vorm van iconiciteit ressorteren drie specifieke klank-betekenisrelaties: de direct nabootsende ("*unmittelbar nachahmende*" of "*malende*"), de symbolische ("*symbolische*") of de analoge ("*analogische*") afbeelding. De direct afbeeldende klank-betekenisrelaties zijn de typische onomatopeeën, zoals de Nederlandse woorden *koekoek*, *miauw* en *wafwaf*. Terwijl de Saussure en navolgers het gewicht van dergelijke klanknabootsingen in de *langue* minimaliseren, is dat – zo Trabant – binnen de visie van Humboldt onnodig: "Weder Humboldt – noch sonst jemand – behauptet allerdings, daß dieses Verfahren *total* durch die Gegenstände motiviert wäre: Da die Sprache ja Zeichen und Abbild *zugleich* ist, ist sie immer auch Zeichen. Es dreht sich nur darum, den Anteil der Abbildlichkeit abzustecken, nicht darum, die Zeichenhaftigkeit insgesamt in Frage zu stellen." (Trabant 1986: 84)

Bij de symbolische afbeelding van een gedachte beeldt men geen geluid af, maar wel "einen anderen Gegenstand, indem eine nicht-lautliche Eigenschaft als dem Laut und dem Gegenstand gemeinsam aufgefaßt wird" (Trabant 1986: 84). Hieronder vallen de zogenaamde fonesthemen (Fernald & Napoli 2001, cf. ook § 4.2.3.4), zoals bv. de Nederlandse woorden *gloeien*, *glitteren*, *glimmen*, *glinsteren* etc. Humboldt zelf geeft de voorbeelden *wehen, Wind*, *Wolke*, *wirren*, *Wunsch* (VII: 77), waarvan de beginklank het onrustig bewegende karakter van elk van de betekenissen uitdrukt. Terwijl dergelijke vorm-betekenisassociaties door de Saussure en door de meeste andere linguïsten als puur subjectief worden afgedaan, wijst Trabant net op de realiteit van zulke associaties voor de spreker.

> Es kann nun gar kein Zweifel daran sein, daß die von den Sprechern gesehene Abbildlichkeit oft nur einem Zufall der geschichtlichen Entwicklung der Sprache sich verdankt, daß also 'objektiv' in der Sprache nichts Gemeinsames zwischen Laut und Bedeutung besteht. Ebenso unbestreitbar ist es aber, daß also *für* die Sprecher (deren Standpunkt die Saussuresche Linguistik ja gerade einnehmen wollte) die Abbildlichkeit durchaus vorhanden ist.
> (Trabant 1986: 85)

Hij voegt daar echter aan toe dat die vorm van iconiciteit wel niet in de *langue* te situeren is, maar in de *parole*: "Die Berücksichtigung des "Sprachgefühls" der Sprecher, des Bewußtseins der Sprecher von ihrer Sprache, gemahnt daran, daß der eigentliche sprachliche Ort dieser Art von Ikonizität gar nicht die Sprache

als *langue* ist, sondern das konkrete Sprechen (*parole*), die *Texte,* in denen den Sprechern eine Vielzahl symbolischer Verfahren zu Gebote stehen." (Trabant 1986: 85)

De analoge vorm van afbeelding heeft betrekking op het feit dat woorden met een verwante betekenis ook vergelijkbare klanken zullen vertonen. Hier betreft het niet gewoon een relatie tussen vorm en betekenis, maar een complexere dubbele relatie tussen woord 1 en woord 2 enerzijds en betekenis 1 en betekenis 2 anderzijds. Deze vorm van iconiciteit, die bij Saussure "relatieve gemotiveerdheid" (Trabant 1986: 85) genoemd wordt, zorgt ervoor dat een taal geordend is en geen willekeurige verzameling van woorden zonder enig verband (men denke aan de relatie tussen morfemen en gelede woorden, nl. afleidingen en samenstellingen). De talige orde weerspiegelt, zo stelt Humboldt, de orde van het denken, van het"intellectuell Erzeugte" (Humboldt VII: 78).

7.3.2. Het afbeeldende van klanken

Voor Humboldt is de klank een ideaal middel om gedachten uit te drukken: "Die Uebereinstimmung des Tons mit dem Gedanken fällt indes auch klar in die Augen." (VI: 154) Hij vindt meerdere gelijkenissen tussen beide elementen. Een gedachte, "einem Blitz oder Stosse vergleichbar" (VI: 154), brengt een volledige voorstelling in één punt samen, net zoals een klank met een afgebakende scherpte en eenheid weerklinkt. Net zoals een gedachte overigens het hele gemoed aangrijpt, bezit ook de klank volgens Humboldt "eine eindringende, alle Nerven erschütternde Kraft" (VI: 154). Tenslotte, net zoals het verstand een reeks gedachten in een lineaire opeenvolging kan opbouwen, zo werken ook klanken als een opeenvolgende reeks elementen op het gehoor in.

7.3.3. Articulatie als afbeelding van reflectie

Volgens Humboldt deelt de articulatie met het denken de eigenschappen van het opdelen en het verbinden (een verwijzing naar de dialectiek van *diairesis* en *synthesis* in de klassieke Griekse filosofie). Articulatie en denken komen op een nog abstracter niveau met elkaar overeen dan de gelijkenissen tussen gedachte en klank die hierboven in § 7.3.2 werden vastgesteld: "Diese Isomorphie des Verfahrens von Artikulation und Reflexion ist noch allgemeiner als die Entsprechung von Laut im allgemeinen und Denken, weil sie von der lautlichen Materialität unabhängig ist." (Trabant 1986: 88)

Ondanks de gelijkenissen tussen klank en gedachte is taal ook mogelijk zonder waarneembare klanken – zo leidt Humboldt af uit het voorbeeld van dove mensen. Doven leren een gesproken taal, niet door ze te horen, maar door te letten op de bewegingen en de stand van de spraakorganen. Dat lijkt erop te wijzen dat klanken geen absolute voorwaarde zijn voor een taal. Echter, zo gaat Humboldt verder, van groot belang is wel het onderliggende principe van de klankvorm van een taal, met name de articulatie.

> In diesen Fällen krankhafter Ausnahme ist aber der Ton nur als Geräusch abwesend. Er wird aus Noth auf seine Ursach, die Stimmwerkzeuge, zurückgeführt, bleibt aber demungeachtet immer das allein wirksame Princip. Die Articulation (...), im Ganzen und Allgemeinen genommen, kann den Ton als Geräusch, als auf ein Ohr wirkende Lufterschütterung, nicht entbehren; der Taubstumme kann nur unter Hörenden zur Sprache gelangen.
> (Humboldt VI: 153)

Uit dit citaat blijkt dat de articulatie het principe is waartoe de mens bij het leren van een taal door het waarnemen van klanken moet komen. Een dove zal dus niet tot articulatie komen, aangezien hij de klanken niet kan waarnemen. Vandaar de uitspraak van Humboldt dat een dove enkel tot taal kan komen onder horenden, door de waarneming van hun lipbewegingen. Eigenlijk hoort hier te staan dat een dove enkel op die wijze tot *gesproken* taal kan komen. In de verdere tekst beweert Humboldt echter dat het gehoor het enige zintuig is dat articulatie toelaat: "In der Wirklichkeit ist das Ohr der ausschliesslich für die Articulation bestimmte Sinn. Nie lässt sie sich unmittelbar auf einen andren anwenden." (Humboldt VI: 154) Al zijn er zeker belangrijke verschillen tussen het zicht en het gehoor, dan nog verdient een dergelijke uitspraak een onderbouwde argumentatie. Humboldt voorziet echter niet in enig argument voor zijn stelling, ondanks het feit dat daarover (met name sedert de discussie omtrent de "opvoeding" van doven door Abbé de l'Epée, zie Gessinger 1994: 179-341) in de 18de eeuw reeds heel wat informatie beschikbaar was.

7.3.4. Een vierde vorm van iconiciteit: het afbeeldende van de grammatica

Trabant voegt nog een vierde vorm van afbeelding toe die hij in het werk van Humboldt terugvindt. Die afbeelding heeft niet zoals de drie vorige betrekking op het lexicon van een taal, maar wel op de grammatica. Het gaat hier om een "immaterielle Abbildlichkeit, sofern sie die Relation zweier inhaltlicher Größen betrifft, die Relation der einzelsprachlichen grammatischen Kategorien zu dem transzendentalen 'Organismus des Denkens'" (Trabant 1986: 89). Voor Humboldt is de overeenkomst tussen grammatica en denken, m.a.w. de graad van afbeelding van die grammatica, een aanwijzing voor de graad van perfectie van een taal. Volgens Humboldt waren talen met een rijk flexiesysteem meer geschikt om abstract te denken dan talen (bv. van het isolerende type) die geen of maar weinig flexie kennen.

7.3.5. Taal als afbeelding: besluit

De bespreking van de verschillende vormen van afbeelding in de taal wil ik besluiten met het citaat dat ook Trabant als slot voor zijn uiteenzetting kiest en dat de perspectieven schetst voor taalkundigen die het afbeeldende karakter van taal willen onderzoeken.

> Die äusseren, zu allen Sinnen zugleich sprechenden Gegenstände und die innren Bewegungen des Gemüths bloss durch Eindrücke auf das Ohr darzustellen, ist eine im Einzelnen grossentheils unerklärbare Operation. Dass Zusammenhang zwischen dem Laute und dessen Bedeutung vorhanden ist, scheint gewiss; die Beschaffenheit dieses Zusammenhangs aber lässt sich selten vollständig angeben, oft nur ahnden und noch viel öfter gar nicht errathen. (Humboldt: VII: 75-76)

De taal als afbeelding en de relaties tussen vorm en betekenis laten zich dus volgens Humboldt slechts moeilijk onderzoeken. Belangrijk om te onthouden uit deze bespreking zijn echter enkele theoretische principes over taal. Ten eerste is volgens Humboldt een woord zowel een arbitrair teken als een afbeelding. Ten tweede hangt van de situatie (of de "*Stimmung des Gemüths*") af welk van beide aspecten in een woord het meest naar voren komt.

7.4 Besluit: vergelijking van Humboldt met andere semiotische theorieën

Uit het bovenstaande is naar voren gekomen dat Humboldt het woord als meer dan "een teken" beschouwt. Het is een teken voor zover het gebruikt wordt om naar een zaak of begrip te verwijzen, maar het is ook "ein eignes, selbstständiges Wesen, ein Individuum" (Humboldt III: 167, in: Trabant 1986: 72). Hij wijst dus, volgens Trabant, resoluut de zogenaamde nomenclatuurvisie op taal af.

> Wenn Humboldt die Sprache so vehement gegen die Zeichenauffassung absetzt, so wendet er sich gegen die *instrumentelle Nomenklatur-Theorie* der Sprache, d.h. gegen die Auffassung, die als bloße Ansammlung von Signifikanten (***voces***) angesehene Sprache sei ein *Mittel oder Werkzeug,* etwas *unabhängig von ihr* existierendes Anderes, die Begriffe und Gegenstände (*conceptus* und ***res***) – die *Objektivität* –, zu bezeichnen. (Trabant 1986: 72-73)

Trabant vergelijkt de theorie van Humboldt met andere semiotische tradities met als belangrijkste de tradities in navolging van de Saussure en van Peirce (Trabant 1986: 91-97). Daaruit blijkt dat de visie van Humboldt op "het woord" in grote mate overeenkomt met de visie van de Saussure op het "*signe linguistique*" dat uit een onscheidbare synthese van vorm en betekenis bestaat. Belangrijk verschil is de waardering van het arbitraire karakter van dat taalteken. Voor Humboldt is het woord tegelijk afbeelding en (arbitrair) teken, terwijl de Saussure het uitsluitend arbitraire karakter van het taalteken beklemtoont. De Saussure benadrukt, zo blijkt ook uit de term "taalteken" ("*signe linguistique*"), het tekenkarakter van taal. Voor hem is het arbitraire taalteken het teken bij uitstek. Door die visie wordt aan de semiologie als tekenleer echter een dominant talig karakter verleend en wordt een te grote klemtoon gelegd op de arbitrariteit van alle tekens. Trabant verwoordt het als volgt:

> Damit handelt sich die zu begründende Semiologie das Problem ein, das die aktuelle Semiotik mit dem Vorwurf des "linguistischen Imperialismus" andeutet, den die saussuresche Sprachwissenschaft als führende Disziplin, als *science pilote* der Semiotik unweigerlich entwickelt: die Frage nach der Berechtigung des Ausschlusses "bedeutungsvoller", aber nicht zeichenhafter, sondern abbildlicher Strukturen aus der Semiologie. (Trabant 1986: 92)

De actuele semiotiek gaat echter niet in de eerste plaats terug op taalkundige theorieën, zoals die van de Saussure en Hjelmslev, maar wel op de theorie van de logicus en filosoof Peirce. Peirce ontwikkelt een zeer algemeen tekenbegrip, waaronder zowel arbitraire, talige tekens vallen als afbeeldende vormen: "er bekräftigt die alte Intuition, die der Identifizierung des Wortes mit dem Zeichen zugrundeliegt, nämlich daß ein Zeichen etwas ist, das als für etwas Anderes stehend interpretiert wird, wie immer im einzelnen dasjenige aussieht, was da für etwas anderes steht." (Trabant 1986: 94) Voor de ontwikkeling van de semiotische theorie is de visie van Peirce zeer vruchtbaar gebleken, aangezien zijn tekenbegrip, in tegenstelling tot dat van de Saussure, ook tekens omvat die geen met taal vergelijkbare structuren vertonen. Toch heeft ook een dergelijk tekenbegrip nadelen. Trabant vergelijkt de Saussure en Peirce: terwijl de Saussure een te grote klemtoon legde op de taal in zijn tekentheorie, heeft bij Peirce de taal teveel van haar specifieke status verloren, waardoor de moderne semiotiek bijna geen aandacht meer heeft voor de taal als bijzonder semiotisch fenomeen.

> Während die saussuresche Theorie die Rolle der Sprache übertreibt und die semiotische Forschung durch die Festlegung auf "sprachähnliche" Strukturen blockierte, hat die ohne jeden Zweifel umfassender und viel besser ausgearbeitete peircesche Theorie den umgekehrten Nachteil, daß sie die zentrale Stellung der Sprache im Gesamtzusammenhang semiotischer Phänomene nicht mehr hinreichend deutlich macht. (Trabant 1986: 95)

Voor dat probleem kan de theorie van Humboldt soelaas brengen. Hij voorziet in een driedeling van "tekens": woord, beeld en teken zijn met elkaar vergelijkbaar in die zin dat ze alledrie een relatie vertonen, "die Humboldt die 'Bezeichnung des Begriffs' nennt, weil in ihnen etwas für Etwas steht: *aliquid stat pro aliquo*" (Trabant 1986: 96). Die driedeling laat toe om zowel het specifieke van beelden als het specifieke van arbitraire tekens te onderzoeken. De criteria die het onderscheid tussen de drie semiotische grootheden bepalen, zijn arbitrariteit en iconiciteit, relaties tussen vorm en inhoud, subjectiviteit en (on)bepaaldheid. Het taalteken, i.e. het woord, neemt steeds een plaats in tússen de twee andere grootheden, beeld en teken. Door het woord (en bij uitbreiding elk "taalteken") als een aparte grootheid te onderscheiden duidt Humboldt ook de centrale status van taal in de menselijke cognitie aan: "Die Sprache vermittelt zwischen den Bildern und den willkürlichen Zeichen, sie vermittelt zwischen Sinnlichkeit und Verstand, d.h. sie schafft den Übergang." (Trabant 1986: 96)

HOOFDSTUK 8
Conclusie

8

Op de onderzoeksvragen die ik in hoofdstuk 1 van dit tweede deel geformuleerd heb, heb ik een antwoord gezocht in (i) de literatuur van enkele decennia gebarentaalkunde, met focus op iconiciteit, en (ii) een toepassing van verschillende concepten uit theorieën omtrent iconiciteit op VGT-gebaren.

Doorheen de voorbije zeven hoofdstukken heb ik de relatie tussen fonologie en semantiek vanuit verschillende invalshoeken belicht. Ik heb het thema ingeleid met een uiteenzetting van de discussie in de gebarentaalkunde over de rol van iconiciteit op verschillende vlakken. In die uiteenzetting heb ik erop gewezen dat de argumentering tegen iconiciteit vaak mede ingegeven is door de "spoken language compatibility view" van vele gebarentaalkundigen. Vervolgens heb ik enkele eerste aanzetten tot theorievorming omtrent iconiciteit in gebarentalen uiteengezet (DeMatteo 1977, Friedman 1977c, Mandel 1977, Boyes Braem 1981 en Brennan 1990). Ik heb een korte toelichting gegeven bij twee onderzoeksdomeinen die iconiciteit weliswaar niet noodzakelijk rechtstreeks thematiseren, maar wel nauw verband houden met de hier gestelde onderzoeksvragen, met name het onderzoek naar classifiers in gebarentalen en het onderzoek naar *gesture*.

Op de eerste, eerder oriënterende hoofdstukken volgt een uitvoerige bespreking van vier gebarentaalmodellen die stuk voor stuk de kwestie van de iconiciteit in gebarentalen behandelen. Taub (2001a) verbindt iconiciteit en metaforen als processen van analoogvorming; Van der Kooij (2002) beschouwt iconiciteit op sublexicaal vlak en probeert de motivatie van vormelementen een plaats te geven binnen haar fonologisch model. Beide theorieën heb ik toegepast in een empirische analyse van VGT-gebaren waarin ik verschillende soorten van motivatie onderzoek. Tegenover de modellen van Taub en Van der Kooij plaats ik twee meer omvattende gebarentaaltheorieën die allebei een radicaal standpunt omtrent iconiciteit innemen: Cuxac (1996, 2000, 2004) en Cogill-Koez (2000a, b). Beide auteurs onderscheiden twee modi in gebarentalen. Cuxac maakt een onderscheid volgens de communicatieve intentie van de gebaarder en plaatst de niet-iconische intentie tegenover de iconische intentie. Cogill-Koez vergelijkt de linguïstische en de visuele representatie in gebarentalen.

In het kader van voorliggende studie en van de gebarentaalfonologie in het algemeen roept het hier beschreven onderzoek naar de iconiciteit van gebarentalen vooral vragen op omtrent de synchrone status van gemotiveerde vormen en omtrent de relatie tussen foneem en morfeem in gebarentalen – en dat telkens in vergelijking tot hetgeen bekend is uit het onderzoek naar gesproken talen. Daarom heb ik de bespreking van werken uit de gebarentaalkunde ingebed in twee korte toelichtingen van algemeen taalwetenschappelijke inzichten. In het eerste

hoofdstuk heb ik de notie "dubbele articulatie" aangehaald die sinds Martinet als definiërend kenmerk van natuurlijke talen wordt beschouwd. Tenslotte heb ik de discussie in hoofdstuk 7 vanuit een heel andere invalshoek willen belichten, met name vanuit de taalfilosofische beschouwingen van Humboldt over het symbolische en het afbeeldende karakter van taal.

Tot besluit van dit tweede deel geef ik in onderstaande paragrafen een aanzet tot antwoorden op de in hoofdstuk 1 geformuleerde onderzoeksvragen. Eerst en vooral ga ik in op de relatie tussen iconiciteit en arbitrariteit in (gebaren)talen en meer specifiek op de synchrone status van gemotiveerde vormelementen. Dat gegeven is sterk verbonden met de tweede kwestie, de relatie tussen foneem en morfeem in gebarentalen.

8.1 Iconiciteit als superstructuur

De meeste onderzoekers zijn het erover eens dat grote delen van de gebarenschat van een gebarentaal een gestuele en iconische oorsprong kennen (o.a. Frishberg 1975, Brennan 1990, Woll 1990, Vermeerbergen 1996, Johnston & Schembri 1999, Cuxac 2000, Taub 2001a, Cogill-Koez 2000a, b, Van der Kooij 2002) – op ontleningen uit de omringende gesproken talen na. Veel historisch onderzoek naar gebarentalen is er niet om dat gegeven te ondersteunen, maar het wordt wel onderschreven door onderzoek naar neologismen (cf. § 5.5, Klima & Bellugi 1979, Brennan 1990). Iconiciteit mag dan wel aan de oorsprong van gebarentaalvormen liggen, maar – de theorie van Humboldt indachtig – taal is nooit een zuivere afbeelding. Taal is steeds tegelijk teken en beeld. Dat geldt niet enkel voor gesproken talen, maar ook voor gebarentalen. Het iconische aspect van gebaren is in de vorige hoofdstukken reeds uitvoerig aan bod gekomen. De vraag blijft dan naar het tekenkarakter van gebaren en, daarmee samenhangend, naar het fonologische niveau en het bestaan van dubbele articulatie in gebarentalen.

Ik zal mijn visie op die vraag toelichten aan de hand van het voorbeeld van neologismen. Bij het vormen van een nieuw gebaar speelt – nog meer dan in gesproken talen – het afbeeldende karakter van de taal, maar tegelijk treedt er bij het verbinden van een vorm en een betekenis een conventionalisering en arbitrarisering op die het gebaar tot een talige vorm maken. Ik begrijp een dergelijke conventionalisering en de ermee gepaard gaande arbitrarisering op twee verschillende wijzen en in twee verschillende stadia. Ten eerste is er de *synchrone* of onmiddellijke conventionalisering op grond van de historiciteit van een gebarentaal. Elk nieuwgevormd gebaar treedt binnen in een systeem waarin reeds bepaalde vormen en betekenissen gevormd zijn, net zoals dat bij gesproken talen het geval is. Een nieuw gebaar komt dus zowel op het vlak van zijn vorm als op het vlak van zijn betekenis in oppositie te staan met bestaande gebaren. Het zijn die opposities die maken dat gebaren van elkaar te onderscheiden zijn én ook met elkaar te verbinden zijn. Ten tweede is er de *diachrone* conventionalisering of conventionalisering in de tijd. Die houdt in dat een nieuw gevormd gebaar bij herhaaldelijk gebruik steeds conventioneler wordt, en dat

op twee manieren. Enerzijds zal het gebaar zich steeds meer aan de conventies, aan de regels binnen een taal aanpassen. Anderzijds treedt er een soms verregaande deïconisering op, cf. het begrip "erosion" bij Haiman (1985). Terwijl de sublexicale vorm-betekenisassociaties bij het eerste gebruik van het gebaar nog erg sterk zullen zijn, worden die bij veelvuldig gebruik en bij lexicalisering van het gebaar steeds minder overheersend. Vorm en betekenis krijgen een steeds sterker arbitrair karakter. De betekenis van dat gearbitrariseerde gebaar is dus niet langer gelijk aan de som van de iconische delen, maar is meer algemeen of generisch – en tegelijk ook meer specifiek (cf. Cuxac 2004: 107). Dergelijke gearbitrariseerde gebaren vertonen ontegensprekelijk dubbele articulatie: het zijn eenheden waaraan een betekenis beantwoordt en ze zijn opgebouwd uit kleinere, betekenisloze elementen die het fonologische niveau vormen.

Daarmee is echter niet alles gezegd over de vormelijke structuur van die gebaren. Doorheen het proces van diachrone conventionalisering en arbitrarisering behouden de meeste gebaren een deel van hun iconische kwaliteiten. Die iconiciteit is een superstructuur die afhankelijk van contextuele factoren (i.e., de situatie, de tekstsoort, het thema, de individuele gebaarder) meer of minder belangrijk en prominent is, cf. de formulering van Humboldt:

> Denn da die Sprache zugleich Abbild und Zeichen, nicht ganz Product des Eindrucks der Gegenstände, und nicht ganz Erzeugniss der Willkühr der Redenden ist, so tragen alle besondren in jedem ihrer Elemente Spuren der ersteren dieser Eigenschaften, aber die jedesmalige Erkennbarkeit dieser Spuren beruht, ausser ihrer eigenen Deutlichkeit, auf der Stimmung des Gemüths, das Wort mehr als Abbild, oder mehr als Zeichen nehmen zu wollen. (Humboldt IV: 29)

Humboldt verwijst hier naar de "Stimmung des Gemüths" die zou bepalen of een taalteken eerder als arbitrair teken of als iconisch beeld gebruikt en geïnterpreteerd wordt. Belangrijk daarbij is dat hij het belang van de rol van iconiciteit in de taalgebruiker en in de concrete taalhandeling situeert. We kunnen dat in verband brengen met de intentie van de taalgebruiker die bij Cuxac het verschil tussen de iconische en de niet-iconische structuren uitmaakt. Cuxac heeft het over een tweesplitsing in verschillende communicatieve doelen: "la branche à visée iconicisatrice" versus "la branche hors visée iconicisatrice". Mijn stelling is dat die intentie om te "tonen" niet alleen in gebarentalen, maar ook in gesproken talen voorkomt. Voor beide modaliteiten geldt dat, als de nadruk in een uiting ligt op imitatie en op het "tonen" (of, algemener, het "evoceren") hoe iets eruit ziet of hoe iets klinkt, dan de afbeeldende waarde van de taalelementen op zijn sterkst is. Dat neemt niet weg dat de taalvormen die dan geproduceerd worden wel nog steeds aan de regels of conventies (synchrone conventionalisering) voldoen.

De rol van iconiciteit in een taal is echter niet beperkt tot "het tonen" of het "laten weerklinken". De iconische superstructuur van taal gaat veel verder dan dat. In dit proefschrift is mijn aandacht vooral uitgegaan naar de iconiciteit van

afzonderlijke gebaren en dan nog voornamelijk van hun vermoedelijke en vaak nog goed te herkennen "afbeeldende" oorsprong. Een iconische superstructuur is echter niet alleen mogelijk op het niveau van de sublexicale vormelementen, maar kan even goed op andere niveaus geplaatst worden, zoals bv. het syntactische en het *discourse*-niveau (cf. het onderscheid tussen *image* en *diagram* van bv. Peirce en Haiman). Bovendien zijn afbeeldende elementen in taalstructuren volgens de visie op iconiciteit als een superstructuur niet "objectief waarneembaar", maar zijn de sprekersintentie en de interpretatie door de gesprekspartner van veel groter belang. Dat houdt in dat in principe elk taalelement en elke talige constructie een potentieel iconische waarde hebben, eventueel zelfs door een nieuw gevormde vorm-betekenisassociatie.

Voor mij is het bestaan van de iconische intentie een "matter of degree", maar zeker geen "matter of kind", aangezien zowel gesproken talen als gebarentalen erover kunnen beschikken. Door hun visueel-gestuele modaliteit beschikken gebarentalen over veel meer visueel-iconische productieve woordvormingsmechanismen – en dus een veel hogere graad van *image iconicity*, waarbij zij kunnen bogen op in de taal gebruikelijke vorm-betekenisassociaties. Ondermeer het bestaan van dergelijke sterk visuele woordvormingsmogelijkheden leidt bepaalde onderzoekers ertoe twee modi in gebarentalen te onderscheiden (cf. Cuxac 1996, 2000, Cogill-Koez 2000a, b). Ik heb in dit proefschrift geen bewijzen gevonden voor de stelling dat een dergelijk onderscheid noodzakelijk is. Binnen de productieve gebarenconstructies kunnen verschillende continua tot een classificatie bijdragen. Die continua vallen voor een deel samen, maar dat hoeft niet noodzakelijk zo te zijn.

1. ad hoc-constructies . . . . . conventionele constructies[57]
2. sterk afbeeldende vormen . . . . . sterk gearbitrariseerde vormen
3. uitzonderlijke vormelementen . . . . . frequente vormelementen

(8.1) Drie continua binnen de productieve gebaarconstructies

Als typevoorbeeld van die productieve woordvormingsmechanismen neem ik hier de zogenaamde "classifierconstructies". Ad hoc-classifierconstructies zijn constructies die op het moment zelf "uitgevonden" worden om een situatie te kunnen beschrijven en die erg ongebruikelijke vormen en combinaties van vormen kunnen vertonen, terwijl conventionele classifierconstructies gebruikelijker zijn, cf. de voorbeelden van "vallen" in Engberg-Pedersen (2003). Ten dele daarmee samenhangend is het onderscheid tussen nog sterk afbeeldende vormen en meer gearbitrariseerde vormen, zoals bv. semantische classifiers. Tenslotte is er nog een verschil in de frequentie en de gemarkeerdheid van de vormelementen waaruit die constructie is opgebouwd: rechte en cirkelvormige padbewegingen zijn frequent voorkomende bewegingen, zigzaggende of grillige padbewegingen zijn eerder uitzonderlijk, cf. de padbewegingen in het lexicon (hoofdstuk 11 in deel I van dit proefschrift).

[57] "Conventioneel" wordt hier bedoeld in de betekenis van "vaak voorkomend, vaak gebruikt".

Het onderscheiden van de drie continua kan echter even goed doorgetrokken worden naar het standaardlexicon. Hoewel we daar niet van ad hoc-vormen kunnen spreken, is er ook in het standaardlexicon een verschil in conventionalisering (cf. "semi-gelexicaliseerde gebaren", Johnston & Schembri 1999: 133). Verder is er bij elk standaardgebaar wel arbitrarisering opgetreden, maar in bepaalde gebaren is de mogelijkheid tot hericonisering nog heel sterk en in die gebaren wordt van die mogelijkheid ook vaak gebruik gemaakt, terwijl dat in andere gebaren niet het geval is. Tenslotte komen in standaardgebaren ook zowel frequente en ongemarkeerde vormelementen voor als infrequente en sterk gemarkeerde vormelementen. Hoewel ik dus akkoord ga met Cuxac dat men een onderscheid moet maken tussen twee verschillende sprekersintenties, houdt dat volgens mij niet in dat er een inherent verschil is tussen de diverse vormen die uit die intenties voortkomen. Meest voor de hand liggend is dat de vormen die volgens een afbeeldende intentie tot stand komen, zich eerder aan de linkerkant van elk continuüm zullen bevinden, maar eigenlijk hoeft dat in geen geval zo te zijn.

Hoewel de verschillende sprekersintenties niet over een eigen inventaris van vormelementen beschikken, kunnen we toch aannemen dat er vormelijke aanwijzingen zijn die aangeven of een gebaar volgens een iconische dan wel een niet-iconische sprekersintentie gerealiseerd wordt. Enkele Nederlandse voorbeelden kunnen dat illustreren. Wanneer een spreker het over een "hondje" heeft en wil benadrukken dat het om een zeer kleine hond gaat, hoeft hij of zij dat niet lexicaal aan te duiden (bv. "een zeer klein hondje" of "een piepklein hondje"). Hij of zij kan dat bijvoorbeeld ook aangeven met een hoge intonatie en met een specifieke mimiek (bv. spleetogen en gefronste wenkbrauwen). Een erg grote hond zal daarentegen beschreven worden met wijdopen ogen en het adjectief "groot" kan verlengd worden ("een groooooote hond").

In poëzie worden iconische effecten vaak bereikt door herhaling van dezelfde woorden en klanken. In "Melopee" van Paul Van Ostaijen worden een traagheid en een tijdsduur gesuggereerd door de herhaling van de woorden "maan", "kano" en "zee" en door de herhaling van dezelfde lange klanken "ee" en "aa". Die suggestie wordt natuurlijk nog versterkt, wanneer het gedicht traag en nadrukkelijk wordt voorgedragen.

Melopee – *P. Van Ostaijen*

Onder de maan schuift de lange rivier
Over de lange rivier schuift moede de maan
Onder de maan op de lange rivier schuift de kano naar zee
Langs het hoogriet
langs de laagwei
schuift de kano naar zee
Schuift met de schuivende maan de kano naar zee
Zo zijn ze gezellen naar zee de kano de maan en de man
Waarom schuiven de maan en de man getweeën gedwee naar de zee

Zowel in de voorbeelden van de kleine en de grote hond als in het gedicht verandert er eigenlijk niets aan de fonologische kenmerken en representatie van de betreffende woorden. Wat wel wijzigt en waardoor betekenis wordt toegevoegd, is de wijze waarop de vormen gebruikt worden. De iconische superstructuur[58] manifesteert zich o.a. in een bepaalde intonatie, in de snelheid van het spreken of in een specifieke mimiek.

Ook in gebarentalen zijn er signalen die aangeven dat de gebaarder een iconische intentie heeft. Afhankelijk van hoe klein of hoe groot een hond is, zal men de twee handen in het gebaar GROOT heel dicht naar elkaar toe brengen of net heel ver van elkaar verwijderen. Dergelijke variatie hoeft niet in verschillende fonologische representaties te resulteren, maar kan gevat worden door de semantische implementatieregels in het dependentiemodel van Van der Kooij (2002). In niet-iconische communicatie zal de grootte van de padbeweging in GROOT overeenkomen met de *default*-grootte – of eventueel bepaald zijn door fonetische factoren (zoals bv. fluisteren versus roepen, Crasborn 2001); in iconische communicatie zullen de betekenissen [erg groot] of [erg klein] bepalend zijn voor de realisatie van de padbeweging. Voor dit proefschrift heb ik enkel het standaardlexicon van VGT onderzocht, bestaande uit een corpus van vaste gebaren in citeervorm. Dat houdt in dat ik geen verdere uitspraken kan doen over de vormen die in iconische communicatie voorkomen of over eventuele vormelijke aanwijzingen voor de overgang tussen de niet-iconische en de iconische communicatie, aangezien de iconische intentie per definitie enkel in de concrete taalhandeling gerealiseerd wordt. Op basis van niet-systematische observaties en op basis van de literatuur vermoed ik dat er vormelijke aanwijzingen zijn, zoals bv. de blikrichting van de gebaarder (Cuxac 2000). Het aannemen van verschillende sprekersintenties of modi is een relatief recent theoretisch inzicht dat nog geen brede ingang heeft gevonden in de (gebaren)taalkunde (Cuxac 1996, 2000, 2004, Cogill-Koez 2000a, b, Vermeerbergen 2005, te verschijnen). Hoe die verschillende sprekersintenties zich concreet uiten, is een aspect van de gebarentaalcommunicatie dat nog uitvoerig onderzocht dient te worden.

8.2 Fonemen versus morfemen

Eén van de centrale vragen van het tweede deel van dit proefschrift betreft de status van gemotiveerde sublexicale elementen. Zijn die elementen, zoals ze in de meeste fonologische modellen tot op heden geanalyseerd worden, zuiver fonemisch, of moeten ze wegens hun betekenisdragendheid als morfemen beschouwd worden? Misschien zijn ze wel beide? Uit de bespreking van het diverse gebarentaalonderzoek en uit de empirische analyse van VGT-gebaren volgens het lexicale model van Van der Kooij is naar voren gekomen dat betekenis in gebarentalen inderdaad een rol speelt op sublexicaal niveau. Vele sublexicale vormelementen blijken enerzijds tot het fonologische niveau gerekend te kun-

[58] Het betreft in beide voorbeelden een indirecte iconiciteit en geen zuivere beeldiconiciteit.

nen worden, maar anderzijds ook potentieel betekenisdragend te zijn en dus een morfemische status te hebben. Dat lijkt te wijzen op een belangrijk verschil tussen gebarentalen en gesproken talen. Ik licht dat verschil hier verder toe aan de hand van de terminologie die Johnston & Schembri (1999) voorgesteld hebben.

In hun poging om in het kader van lexicografisch onderzoek naar Auslan de notie "lexeem" af te bakenen komen Johnston & Schembri tot gelijkaardige inzichten over de relatie foneem-morfeem-lexeem. Zij suggereren dat "all signs are fundamentally multi-morphemic" (1999: 131). De componenten waaruit gebaren opgebouwd zijn, zo stellen zij, zijn immers vaak op zich betekenisvol. Die componenten moeten volgens hen beschouwd worden als tegelijkertijd fonemen en morfemen en ze benoemen ze met de term "fonomorfemen": "By this we simply mean that the minimal identifiable emic units of the language – handshape, location, orientation, movement and nonmanual features – are the substantive building blocks and are themselves meaningful." (1999: 118)

Hierboven heb ik er reeds – in navolging van andere auteurs, cf. § 2.8 en § 6.2.6.3 – op gewezen dat grote delen van het bevroren lexicon van een gebarentaal voortkomen uit sterk iconische gebarenconstructies. Om het met de termen van Cogill-Koez te zeggen: bij het bevriezen van een gebarenconstructie tot een vast onderdeel van het lexicon bevriest ook de iconische lading van de onderdelen van die constructie. Die lading kan echter opnieuw smelten en de onderdelen van een bevroren gebaar kunnen dus gehericoniseerd worden. Johnston & Schembri (1999) delen die visie. Om te bepalen welke lexicale elementen deel moeten uitmaken van een gebarentaalwoordenboek maken zij een onderscheid tussen *signs* ("gebaren") en *lexemes* ("lexemen"). "Gebaren" zijn te vergelijken met gebarenconstructies. Het zijn alle mogelijke combinaties van vormonderdelen met een iconisch karakter, maar met een algemene semantische waarde en betekenispotentieel, die, wanneer ze in een bepaalde context gebruikt worden, een specifieke invulling krijgen. Johnston & Schembri geven het volgende voorbeeld van een gebaar dat als componentiële betekenis heeft: 'een vinger die of een klein voorwerp dat in een houder gedoopt wordt en vervolgens op het gezicht gewreven wordt'.

(8.2) 'a finger or small implement dipped into a container and then wiped on the face' (Johnston & Schembri 1999: 124)

In een specifieke context kan dit gebaar dan de specifieke betekenis 'make-up', 'mascara', 'krijger', 'indiaan' etc. krijgen, maar het heeft zelf alleen maar een algemene semantische waarde, geen vaste betekenis.

Een lexeem is daarentegen een gebaar met een duidelijke citeervorm en met een specifiekere betekenis dan het betekenispotentieel van de vormcomponenten, of een betekenis die zelfs niet aan dat betekenispotentieel gerelateerd is (Johnston & Schembri 1999: 126). Elk gebaar kan "gelexicaliseerd" worden, i.e. elk gebaar kan tot een lexeem worden. Tijdens dat lexicaliseringsproces erft een lexeem echter de betekeniswaarde van elk van de vormcomponenten over en dat resulteert volgens Johnston & Schembri (1999: 130) in het feit dat lexemen twee zijden hebben: enerzijds zijn ze opgebouwd uit discrete, conventionele en zelfs arbitraire eenheden; anderzijds zijn ze gegeneraliseerde componentiële gebaren of zelfs visueel-gestuele *acts* die naar zichzelf als handeling verwijzen. Met andere woorden, lexemen kunnen unimorfemische eenheden zijn waarvan de componenten eerder als fonemen of distinctieve kenmerken fungeren – Johnston & Schembri gebruiken de term "unimorfemisch" in plaats van "monomorfemisch" om aan te geven dat het om een "dormant union of many into one" (1999: 132) gaat. Tegelijk echter is het mogelijk om die slapende eenheid te doorbreken en de betekenis van elk van de componenten te activeren – in dat geval zijn de lexemen weer multimorfemisch geworden.

Gebaarlexemen – of vaste gebaren – zijn unimorfemische eenheden die opgebouwd zijn uit kleinere, betekenisloze onderdelen. Ze zijn dus te vergelijken met morfemen uit gesproken talen: zowel in gesproken als in gebarentalen kunnen in uitingen minimale vormeenheden onderscheiden worden die een betekenis dragen (= morfemen) en die vormeenheden kunnen zelf onderverdeeld worden in deeltjes zonder betekenis (= fonemen of distinctieve kenmerken). Zowel gebarentalen als gesproken talen vertonen dus dubbele articulatie. In gesproken talen zijn de betekenisloze deeltjes – afgezien van prosodische kenmerken – wel voornamelijk sequentieel georganiseerd, terwijl de distinctieve kenmerken in gebaren een veeleer simultane organisatie vertonen.

Er zijn echter ook meer fundamentele verschillen. Uitingen in gebarentalen zijn immers niet louter uit dergelijke unimorfemische eenheden opgebouwd. Naast gelexicaliseerde gebaren wordt er onder de vorm van gebarenconstructies ook uitgebreid gebruik gemaakt van lexicale innovaties: "lexicalized signs represent a subset of the meaningful signs regularly found in any text" (Johnston & Schembri 1999: 130). Dergelijke nieuwvormen vertonen exact dezelfde onderdelen als lexemen: ook gebarenconstructies zijn opgebouwd uit vormelementen voor de componenten handvorm, locatie, oriëntatie en beweging. Verschil is echter dat de betekenis van gebarenconstructies gerealiseerd wordt door de betekenis die elk van deze componenten draagt. Die componenten zijn dus niet betekenis-

[59] Het lijkt me goed mogelijk dat dat kwantitatieve verschil er geen is tussen gesproken talen versus gebarentalen, maar tussen sterk gecodificeerde, gestandaardiseerde talen met een geschreven traditie versus weinig gestandaardiseerde talen met een "orale" traditie. Voor een bespreking van de "oraliteit" van gebarentalen verwijs ik naar Johnston (1989).

loos, maar stuk voor stuk betekenisdragend. Bovendien is het niet enkel zo dat dezelfde set van vormen in de ene constellatie (i.e. in lexemen) betekenisloos is en in de andere constellatie betekenisdragend (i.e. in gebarenconstructies), maar ook in de unimorfemische lexemen kan de betekenis van de componenten gereactiveerd worden. Visueel kunnen we dat als volgt voorstellen.

(8.3) Vorm-betekenisrelaties in unimorfemen, multimorfemen en gebarenconstructies

Wanneer we het schema in (8.3) dat de verschillende gebaartypes in gebarentaaluitingen analyseert, vergelijken met de lexemen en woorden die we in gesproken talen terugvinden, dan kunnen we daaruit de volgende verschillen tussen beide modaliteiten afleiden. Ten eerste wordt er in de gebarentaalcommunicatie – en dat is niet af te leiden uit het schema, maar dat blijkt uit gebarentaalonderzoek (Johnston & Schembri 1999, Vermeerbergen 2005, te verschijnen) – veel frequenter gebruik gemaakt van nieuw gevormde constructies en van productieve gebaarvormingsprocédés dan dat er in gesproken talen nieuwe woorden gevormd worden. Naast dat kwantitatieve verschil[59] is echter vooral opvallend dat dergelijke nieuwe gebarenconstructies opgebouwd zijn uit minimale vormelementen die in vaste gebaren de status van fonemen hebben en dus betekenisloos zijn. In de gebarenconstructies dragen die minimale vormelementen echter wel betekenis – betekenis die voortkomt uit hun sterk afbeeldende karakter. Foneem- en morfeemniveau lijkt in de gebarenconstructies dus samen te vallen[60]. In gesproken

[60] Het is onduidelijk of alle vormelementen waaruit gebarenconstructies opgebouwd zijn, als morfemen in de strikt linguïstische zin beschouwd kunnen worden. Sommige auteurs zullen ervoor pleiten om bepaalde vormelementen als gestueel te beschouwen (cf. Liddell 2003a, b). Hier gebruik ik morfeem in de betekenis van "het samengaan van een vorm en een betekenis" – en niet het samengaan van "een vaste vorm met een vaste betekenis".

talen worden nieuwe samenstellingen en afleidingen daarentegen gevormd op basis van bestaande morfemen in de taal. Die morfemen kennen op hun beurt een opbouw uit kleinere, betekenisloze vormelementen. Dat verklaart ook waarom allerlei bestaanbare foneemcombinaties in gesproken talen, zoals de Nederlandse welgevormde potentiële woorden "solk" en "kren", geen betekenis dragen (Johnston & Schembri 1999: 124).
Ten tweede is er de potentiële betekenis van sublexicale vormcomponenten in het vaste gebarenlexicon. Gelexicaliseerde gebaren worden in vele gevallen gebruikt als arbitraire vorm-betekeniscombinaties. Een fonologische analyse van de componenten waaruit die gebaren zijn opgebouwd kan aantonen dat er gemarkeerde en ongemarkeerde vormcomponenten zijn en wat de mogelijke combinaties van die componenten zijn. Daarnaast is er echter een potentiële iconische superstructuur die maakt dat de betekenisloze vormelementen waaruit gebaren zijn opgebouwd gehermotiveerd kunnen worden en als morfemische eenheden kunnen optreden. Die iconische superstructuur biedt de ruimte dat een taalgebruiker – productief of receptief – een relatie legt tussen een fonetisch vormelement en een betekenis.

De potentiële betekenisdragendheid van sublexicale vormelementen duidt niet op een modaliteitsverschil tussen gebarentalen en gesproken talen. De iconisch of anderszins gemotiveerde relatie tussen vorm en betekenis is immers een relatie die zowel in gebarentalen als in gesproken talen gelegd kan worden. De enorme potentialiteit van het visueel-gestuele signaal tot iconische motivatie is echter wel een gevolg van de modaliteit. Daarbij dient wel gezegd dat het in eerste instantie de mogelijkheid tot beeldiconiciteit is die groter is in gebarentalen; daarentegen is in beide modaliteiten de mogelijkheid tot diagrammatische iconiciteit op het syntactische en het *discourse*-niveau even groot.

SAMENVATTING EN BESLUIT

Samenvatting van de resultaten van DEEL I

Een fonologische analyse van een taal houdt in dat men een abstractie maakt van de waarneembare (i.e. fonetische) vorm van de betekenisdragende eenheden van die taal. Meer specifiek gaat men na welke vormonderdelen van een morfeem een distinctieve waarde hebben en welke vormonderdelen redundant zijn, omdat ze voorspelbaar zijn op basis van de aanwezigheid van andere vormonderdelen. Enkel de vormonderdelen met een distinctieve of niet-voorspelbare waarde worden in de fonologische representatie opgenomen, alle voorspelbare informatie wordt uit de fonologische representatie geweerd. Op die manier heeft Van der Kooij (2002) voor elke parameter van het manuele gedeelte van een gebaar, i.e. articulator, oriëntatie, locatie en beweging, bepaald welke distinctieve kenmerken nodig zijn om de vormstructuur van NGT-gebaren te representeren. Op basis van o.a. fonotactische gegevens en beperkingen, i.e. het gedrag van de verschillende vormonderdelen onderling, heeft zij ook een hiërarchische structuur in de fonologische representatie aangebracht. Die hiërarchische relaties tussen de parameters en hun onderdelen zijn in het dependentiemodel geformaliseerd als binair vertakkende structuren van telkens een hoofd en een dependent element.

Een fonologische analyse houdt echter niet op bij het vaststellen van distinctieve kenmerken en hun onderlinge relaties. Het abstraheringsproces dat plaatsgrijpt tijdens de fonologische analyse resulteert ook in een geheel van regels dat de omgekeerde weg beschrijft, met name regels die bepalen hoe de fonologische kenmerken fonetisch gerealiseerd worden. Dergelijke fonetische implementatieregels zijn van tweeërlei aard. Enerzijds is elk fonologisch kenmerk gekoppeld aan een verzameling van mogelijke fonetische realisaties. Fonetische implementatieregels voorzien een automatische keuze binnen die verzameling, m.a.w. elk fonologisch kenmerk wordt verbonden met een standaardrealisatie. Zo wordt het vingerselectiekenmerk [één] standaard geïmplementeerd als een gestrekte index. Anderzijds hebben fonetische implementatieregels ook betrekking op allofonische relaties tussen vormelementen. Zo kunnen ze een specifieke realisatie van een fonologisch kenmerk voorspellen op basis van een ander fonologisch kenmerk. Het vingerselectiekenmerk [één] zal aldus in combinatie met het locatiekenmerk [romp] en de oriëntatie [toppen] gerealiseerd worden als een (aan de basisgewrichten) gebogen index.

In dit proefschrift stel ik een eerste fonologische analyse van het VGT-lexicon voor. Deze kwam tot stand op basis van een corpus van 2424 gebaren uit de basisgebarenschat van VGT. Daarbij heb ik me gebaseerd op het dependentiemodel van Van der Kooij (2002). Ik ben dus nagegaan of de fonologische kenmerken en de hiërarchische relaties tussen die kenmerken en tussen de parameters die

zij voor NGT heeft onderscheiden, ook voor de VGT kunnen gelden. Daarnaast heb ik ook de fonetische implementatieregels die zij heeft ontwikkeld, getest op de VGT-gebaren. In de conclusie bij deel I (hoofdstuk I.12) heb ik er reeds op gewezen dat de analyse heeft aangetoond dat NGT- en VGT-gebaren een opvallend sterk gelijkende structuur vertonen, zowel op het vlak van fonologische kenmerken (en hun organisatie) als op het vlak van fonetische implementatie. Slechts in enkele gevallen is het noodzakelijk gebleken om voor VGT fonetische implementatieregels aan te passen of toe te voegen, al wil ik daar wel meteen aan toevoegen dat nog lang niet alle aspecten van fonetische implementatie beschreven zijn, noch voor NGT noch voor VGT.

Hieronder geef ik een overzicht van de resultaten van de fonologische analyse in deel I van dit proefschrift. Daarbij zal meteen duidelijk worden dat niet enkel overwegingen van fonologische en fonetische aard van belang zijn bij het beschrijven van de vorm van gebaren, maar dat iconiciteit een niet te onderschatten factor is. Van der Kooij heeft ervoor gekozen om de gemotiveerde vormelementen uit het fonologische systeem te filteren en naar het fonetische niveau te verplaatsen. De relatie tussen het fonologische en het fonetische niveau wordt dan gelegd door semantische implementatieregels. Uit onderstaand overzicht van de hoofdstukken in deel I zal blijken dat er bij de beschrijving van elke parameter steeds een samenspel is van fonetische en semantische implementatie.

In **hoofdstuk 1** ben ik kort ingegaan op het onderscheid tussen fonetische beschrijving en fonologische analyse. In de fonetische beschrijving in SignPhon worden handvormen als ondeelbare gehelen getranscribeerd. Bij nader onderzoek van al die handvormen wordt duidelijk dat elke handvorm uit een aantal kenmerken is opgebouwd en dus op basis van kleinere vormelementen beschreven kan worden. Van der Kooij (2002) en Crasborn (2001) zijn niet de eersten die handvormen met behulp van kenmerken beschrijven, maar zij leggen wel heel sterk de nadruk op de articulator – en niet de handvorm – als fonologische categorie. In de meeste gevallen is de articulator beperkt tot één of meerdere vingers. Dat inzicht heeft consequenties voor andere onderdelen van de fonologische analyse, zoals de idee van de relatieve oriëntatie en het distaliseren van bewegingen. In hoofdstuk 1 geef ik een eerste analyse in kenmerken van de handvormen in het VGT-corpus. De onderscheidingen die ik daarbij maak, worden stuk voor stuk in de volgende hoofdstukken behandeld.

In **hoofdstuk 2** komt een eerste onderdeel van de beschrijving van de articulator aan bod: vingerselectie. Niet alle vingerselecties zijn in het VGT-corpus geattesteerd. Twee vingercombinaties die niet voorkomen in het VGT-corpus, en wel in het NGT-corpus dat Van der Kooij heeft gebruikt, zijn de selectie van de ringvinger en de selectie van index en pink. Volgens Van der Kooij zou er geen onderscheid zijn tussen de ringvinger of de middenvinger als geselecteerde vinger, alhoewel er wel voorkeur kan bestaan voor de selectie van één van beide. Zo wordt de ringvinger in NGT in de regio Groningen vaker als enige vinger geselecteerd dan de middenvinger. In VGT komt de selectie van enkel de ringvinger niet voor. De selectie van index en pink is heel uitzonderlijk in NGT (slechts één voorbeeld in het corpus: DUIVEL). In het VGT-corpus is er geen enkel gebaar met

een dergelijke vingerselectie, maar er is mij wel één VGT-gebaar bekend, met name VENSTER. Voor de representatie van alle andere vingerselecties volstaan twee vingerselectiekenmerken, [één] en [alle], al dan niet gecombineerd met een kenmerk voor zijde, [radiaal] en [ulnair].

In **hoofdstuk 3** behandel ik de mogelijke configuraties van de geselecteerde vingers en hun representatie. Voor elk van de drie configuraties die in het dependentiemodel onderscheiden worden (i.e. spreiding, ronding en opening) ga ik na wat de voorspelbare variatie is. Telkens blijkt dat de fonetische implementatieregels van Van der Kooij (2002) ook in VGT geldig zijn, mits enkele aanvullingen én altijd in combinatie met semantische implementatieregels. Zo is het onderscheid tussen statische en dynamische articulatoren van belang voor de graad van opening van de vingers. In dynamische, openende articulatoren is de graad van opening het grootst (= sequentieel *enhancement*), terwijl de opening in statische articulatoren beperkter is. Toch zijn er ook tegenvoorbeelden, waaronder enkele gebaren met iconisch gemotiveerde articulator, zoals het gebaar EILEIDER dat een dynamische articulator en toch een beperkte graad van opening vertoont. Een vierde configuratie die in andere fonologische modellen als fonologisch kenmerk wordt opgenomen, is het buigen van de basisgewrichten. In het dependentiemodel wordt de positie van die vingergewrichten niet als een fonologisch onderscheid beschouwd. Ook voor VGT heb ik kunnen aantonen dat een fonologische specificatie van gebogen basisgewrichten onnodig is, aangezien de buiging steeds voorspelbaar is op basis van bepaalde fonologische kenmerken (oriëntatie en locatie) of op basis van iconische factoren.

Hoofdstuk 4 is aan een speciale vinger gewijd die over een eigen knoop binnen de vingerselectie beschikt: de duim. De duim neemt om verschillende redenen een aparte positie in. Zo is uit fysiologisch onderzoek gebleken dat de duim de meest beweeglijke vinger is. Ook in bepaalde configuraties van de geselecteerde vingers speelt de duim potentieel een speciale rol: in de configuraties [open] en [gesloten] is de duim in oppositie met de geselecteerde vingers. In dergelijke gevallen is er geen fonologische specificatie van de duim nodig, aangezien de configuratie van de duim voortvloeit uit de openingskenmerken zelf. Er zijn echter omstandigheden waarin de duim wel "geselecteerd" is en in die gevallen vertoont de representatie het kenmerk [uit], bv. in gebaren waarin de duim de enige gestrekte vinger is of zelf een bepaalde configuratie heeft. Een uitgebreide bespreking van drie "vuisthandvormen" heeft aangetoond dat verschillende factoren de positie van de duim beïnvloeden, zoals de oriëntatie van de articulator, invloed van het handalfabet en van iconische motivatie.

Hoofdstuk 5, over handinterne bewegingen, sluit grotendeels aan bij het thema van hoofdstuk 3, aangezien de drie meest voorkomende handinterne bewegingen (op wiebelen en wrijven na) gerepresenteerd worden als een sequentie van twee configuratiekenmerken. Het betreft veranderingen in opening, in ronding en in spreiding van de geselecteerde vingers. Veranderingen in opening, i.e. openende of sluitende articulatoren, zijn in VGT – zoals in NGT – veruit de meest frequente handinterne bewegingen. Een belangrijke beperking op handinterne bewegingen is de vingerselectiebeperking die bepaalt dat de

geselecteerde vingers constant blijven. Die beperking ligt ook aan de basis van de representatie van de articulator door middel van vingerselectie als hoofd en vingerconfiguratie als afhankelijke knoop. In VGT zijn er enkele uitzonderingen op de vingerselectiebeperking, maar ze zijn stuk voor stuk te verklaren op basis van invloed van het handalfabet of op basis van hun bimorfemische oorsprong. Een andere beperking op handinterne bewegingen is de gewrichtsbeperking. Die bepaalt dat in monomorfemische gebaren enkel de niet-basisgewrichten geselecteerd kunnen zijn. Die gewrichten worden gerepresenteerd door de kenmerken van ronding. In combinatie met een specifieke dissimilatieregel die zegt dat bij openende bewegingen de vingers van de eindhandvorm gestrekt zijn, voorspelt de gewrichtsbeperking dat de meeste openende handvormen met een specificatie [gerond] een overgang van een geronde handvorm naar een gestrekte handvorm vertonen. Die voorspelling klopt met de gegevens in de VGT-databank.

In **hoofdstuk 6** ga ik nader in op een vormonderdeel van de articulator dat nooit fonologisch gespecificeerd wordt: de niet-geselecteerde vingers (NGV). Enkele redundantieregels bepalen de positie van die vingers op basis van de configuratie van de geselecteerde vingers. Zijn de geselecteerde vingers gesloten, dan zijn de NGV gestrekt, en vice versa. Bij dynamische articulatoren zijn de NGV gesloten. Voor de meeste handvormen gelden die redundantieregels, maar er is ook een hele groep van uitzonderingen, met name [één]-handen die zowel met gestrekte als met gevouwen NGV kunnen voorkomen. Van der Kooij geeft enkele verklaringen voor die uitzonderingen. In het VGT-corpus betreft het een veel grotere groep van gebaren, maar dezelfde verklaringen zijn geldig, opnieuw mits enkele aanvullingen. Een aantal implementatieregels hebben betrekking op coarticulatorische factoren (zoals de locatie van het gebaar), andere hebben dan weer te maken met motivatie. Van der Kooij onderscheidt twee betekenissen die met gestrekte NGV verbonden worden, met name [fijn] en [veel]. In VGT heb ik enkel het betekeniskenmerk [fijn] teruggevonden. Dat kenmerk kan vermoedelijk zowel slaan op het *handle*-aspect (het voorzichtig hanteren van een fijn object) als op een stilistisch verschil (verfijnd versus neutraal gebaren).

In **hoofdstuk 7** behandel ik de tweede articulator of de "zwakke hand". Op basis van de positie van de twee handen kunnen we drie types gebaren onderscheiden. Eenhandige gebaren worden met één hand gevormd. Tweehandige gebaren kunnen gebalanceerd of ongebalanceerd zijn, afhankelijk van de actieve of passieve rol van de zwakke hand. In gebalanceerde gebaren is de zwakke hand als het ware een kopie van de sterke hand – met dezelfde handvorm, beweging en oriëntatie. Voor de zwakke hand in dergelijke gebaren voorziet het dependentiemodel het kenmerk [symmetrisch]. In ongebalanceerde gebaren is de zwakke hand passief en dient hij als de locatie voor de sterke hand. De representatie van de zwakke hand gebeurt in ongebalanceerde gebaren door een locatiekenmerk [hand]. In de meeste gevallen is de handvorm van de sterke en de zwakke hand gelijk en dat wordt gerepresenteerd door toevoeging van het kenmerk [symmetrisch]. In de andere gevallen is de standaardrealisatie van de zwakke hand een B-hand. Wanneer de zwakke hand een andere handvorm dan de sterke hand vertoont en bovendien geen B-handvorm, betreft het steeds

een geval van iconische motivatie. Voor VGT zijn er in vergelijking met NGT veel meer dergelijke uitzonderingen, maar ze zijn inderdaad stuk voor stuk te verklaren op basis van iconische motivatie.

Hoofdstuk 8 gaat in op de ontlening van handvormen uit het handalfabet of uit het numerieke systeem van een gebarentaal. Zeker wat de leenhandvormen uit het handalfabet betreft, wordt in geïnitialiseerde of initieel gemodificeerde gebaren de handvorm als geheel overgenomen. Vaak vertonen die leenhandvormen dan ook vormelijke kenmerken die in het lexicon verder niet voorkomen. Toch kan – vermoedelijk na veelvuldig gebruik van het gebaar – de handvorm in zijn onderdelen geanalyseerd worden, wat in veel gevallen leidt tot een aanpassing van de oorspronkelijke leenhandvorm aan de conventies en beperkingen die binnen VGT gelden. Voorbeelden daarvan zijn ontleningen van de R-handvorm die naar een H-handvorm evolueert en van de M-handvorm die naar een gebogen of zelfs een gestrekte B-hand kan evolueren.

In **hoofdstuk 9** licht ik de visie van Van der Kooij (2002) op oriëntatie toe (cf. Crasborn & Van der Kooij 1997, Crasborn 2001). De interpretatie van oriëntatie als een relatie tussen een deel van de articulator en de locatie of de tweede setting van een gebaar leidt tot een erg economische representatie van deze categorie. Die economische representatie volstaat ook om de meeste VGT-gebaren te representeren. Er zijn wel een paar uitzonderingen die een absoluut oriëntatiekenmerk dragen, maar ook die uitzonderingen komen in beide gebarentalen overeen. In hoofdstuk 11 stel ik naar aanleiding van de representatie van verschillende contacttypes voor om een hiërarchie aan te brengen in de interpretatie van oriëntatiekenmerken. Bij specificatie van zowel een locatiekenmerk als settingkenmerken worden de oriëntatiekenmerken ten opzichte van de locatie geïnterpreteerd en niet ten opzichte van de tweede setting.

In **hoofdstuk 10** wordt een uitvoerig overzicht gegeven van de fonetische locaties in VGT, hun implementatie en eventuele motivatie. In het dependentiemodel staan slechts elf kenmerken in voor de representatie van een groot fonetisch gebied van locaties in de ruimte, op het lichaam, op het hoofd en op de zwakke hand. Ook op het vlak van locatie zijn er naast sterke fonetische tendensen veel gemotiveerde locaties. Zo is er de sterke – fonetische – invloed van de *visual acuity* (Siple 1978) die bepaalt dat de fijnste onderscheidingen zullen voorkomen op het onderste gedeelte van het gezicht, aangezien de visuele focus van gebaarders in die zone ligt. Die "scherptezone" heeft grote gevolgen voor verschillende vormonderdelen van gebaren, bv. zowel voor locatie en articulator als voor de grootte van de padbewegingen. Battison (1978) formuleert de idee van de *visual landmarks*: aangezien er op het gezicht veel meer visuele ijkpunten zijn, zullen er op het gezicht ook veel meer locaties onderscheiden worden. De visuele ijkpunten zijn niet enkel een fonetisch gegeven – i.e. door die ijkpunten wordt de perceptie van verschillende locaties vergemakkelijkt – , maar hangen ook samen met iconische motivatie. Grote aantallen gebaren op het gezicht vertonen een gemotiveerde locatie. Hetzelfde geldt in nog grotere mate voor de romp waar vele fonetische locaties 100% gemotiveerd zijn. Wat de hand betreft, is de locatie op het dorsum in de VGT veel frequenter dan in NGT.

Waar de sterke hand de zwakke hand precies aanraakt, hangt deels samen met het soort contact tussen beide handen. Bij de locaties op de arm is er concurrentie tussen de meest frequente realisatie op de bovenarm en de door gebaarders als "makkelijk" uit te voeren bestempelde locatie op de onderarm. Opvallend zijn de VGT-gebaren met locatie op de elleboog. Voorlopig is niet duidelijk of er variatie mogelijk is met andere locaties op de arm, noch hoe die gebaren precies gerepresenteerd dienen te worden.

Hoofdstuk 11 gaat in op de dynamische component van de "Passieve Articulator": de padbewegingen. De rechte padbewegingen zijn veruit het meest frequent en worden gerepresenteerd door een sequentie van twee settingkenmerken. De ongemarkeerde volgorde van die settingkenmerken, m.a.w. de meest frequente richting van de padbewegingen, is dezelfde in NGT en VGT. Naast rechte padbewegingen zijn er ook cirkelvormige bewegingen. Die worden gerepresenteerd door het wijzekenmerk [cirkel]. Boogvormige bewegingen zijn niet distinctief, maar zijn voorspelbaar op basis van coarticulatorische factoren (zoals dubbel contact) of iconische motivatie. Als specifiek onderdeel van de parameter beweging is er tenslotte nog het contact tussen articulator en locatie. Of er al dan niet contact plaatsvindt, is niet distinctief. Contact geldt louter als de optimale realisatie van een locatie. Fonetisch kunnen we verschillende types van contact onderscheiden, zoals begincontact, eindcontact, continu contact, dubbel contact en schurend contact. Voor de representatie van begin- en eindcontact stel ik – in tegenstelling tot Van der Kooij – voor om de kenmerken [dicht] en [ver] te gebruiken. Voor dubbel contact wordt een representatie door middel van een dubbele bewegingseenheid voorzien. Voor continu contact zijn geen specifieke kenmerken vereist en schurend contact is in de meeste gevallen niet meer dan een fonetische uitkomst van een herhaalde padbeweging.

In **hoofdstuk 12**, dat als conclusie bij deel I gevoegd is, wijs ik op de opvallende overeenkomsten tussen NGT en VGT. Op enkele frequentieverschillen en enkele aanvullingen van fonetische of semantische implementatieregels na zijn er op fonologisch vlak weinig tot geen verschillen tussen beide talen. In hoofdstuk 12 opper ik verschillende verklaringen voor die vaststelling. Contrastief fonologisch onderzoek naar andere, bv. niet-westerse, gebarentalen zou kunnen uitwijzen of genealogische verwantschap een verklaring is voor de grote overeenkomsten en of iconiciteit overal tot dezelfde vormeninventaris leidt.

Deze fonologische beschrijving is nog maar een eerste verkenning van de vormstructuur van VGT-gebaren. Ik heb weliswaar zoveel mogelijk vormelementen zo uitvoerig mogelijk proberen te beschrijven, maar dat neemt niet weg dat er nog veel werk te verrichten is – zowel in de breedte als in de diepte. Vooral op het vlak van fonetische implementatie blijven er nog veel vragen. Voor dergelijk voortgezet onderzoek volstaat het echter niet om een corpus samen te stellen van telkens één realisatie van een bepaald gebaar; men zou ook meerdere realisaties van één en hetzelfde gebaar in verschillende contexten en door verschillende gebaarders moeten vergelijken.

Samenvatting van de resultaten van DEEL II

Het tweede deel van dit proefschrift is gewijd aan de iconiciteit in gebarentalen. Het betreft voornamelijk een literatuurstudie: verschillende benaderingen van iconiciteit in gebarentalen worden met elkaar vergeleken. De centrale vraag daarbij is telkens wat de synchrone status is van de gemotiveerde vormelementen in gebarentalen, m.a.w. wat het belang is van iconiciteit op het fonologische niveau en hoe dat gegeven een fonologische analyse van gebarentalen bepaalt.

In **hoofdstuk 1** licht ik de probleemstelling van deel II toe. In de algemene taalwetenschap wordt dubbele articulatie beschouwd als één van de definiërende kenmerken van natuurlijke talen. De notie "dubbele articulatie" verwijst naar de opbouw van een taaluiting uit betekenisvolle eenheden ("monemen" bij Martinet, later "morfemen") die op hun beurt samengesteld zijn uit kleinere, betekenisloze elementen. In de gebarentaallinguïstiek heeft men weliswaar vastgesteld dat gebaarmorfemen inderdaad compositioneel zijn en uit kleinere, terugkerende vormelementen zijn opgebouwd, maar men kan zich afvragen in hoeverre die vormelementen betekenisloos zijn. Veel vormelementen zijn immers (iconisch) gemotiveerd. De motivatie van de sublexicale elementen in gebarentalen lijkt een (klassieke) fonologische analyse in de weg te staan.

In **hoofdstuk 2** geef ik een overzicht van verschillende thema's in de gebarentaallinguïstiek waarmee iconiciteit in verband gebracht is. De meeste gebarentaalonderzoekers vertonen de neiging om het belang van iconiciteit – zeker op synchroon niveau – te minimaliseren. Dat past binnen het kader van het *spoken language compatibility* perspectief dat binnen de gebarentaalkunde lang dominant lijkt te zijn geweest. Onderzoekers die binnen dat perspectief te situeren zijn, lijken vooral te willen aantonen dat gebarentalen in alle opzichten vergelijkbaar tot gelijk zijn aan gesproken talen. De thema's die in hoofdstuk 2 aan bod komen, zijn transparantie, conventie, perceptie, productie en verwerving van gebarentalen, de invloed van fonologische beperkingen en morfologische processen op iconische gebaren en de evolutie van iconische gebarenconstructies naar een grotere arbitrariteit. Bepaalde van de hier besproken thema's komen terug bij de uitgebreide bespreking van enkele iconiciteitsmodellen in de volgende hoofdstukken. Vooral de iconische oorsprong van gebaren(constructies) en de conventionalisering en arbitrarisering van die gebaren zijn belangrijke noties gebleken.

In **hoofdstuk 3** bespreek ik enkele wegbereiders voor recente theorieën over iconiciteit. Friedman (1977c) geeft aan dat iconiciteit en arbitrariteit, "discreetheid" en analogie in ASL naast elkaar bestaan en dat dat een noodzakelijk gevolg is van de manueel-visuele modaliteit. Zij wijst er bovendien op dat een zuiver fonologische analyse, i.e. een analyse die de sublexicale vormelementen van gebaren als discrete, arbitraire elementen beschouwt, voorbijgaat aan de vele vorm-betekenisassociaties die groepen gebaren met elkaar verbinden. Mandel (1977) is de eerste die een classificatie maakt van de "iconic devices" waarover

ASL beschikt. In de relatie tussen concept en visueel beeld onderscheidt hij directe en metonymische iconiciteit; in de relatie tussen visueel beeld en taalvorm heeft hij het over de algemene categorieën van presentatie en afbeelding. DeMatteo (1977) beschouwt visuele representatie als fundamenteel voor de structuur van ASL. Hij stelt dan ook een model voor dat gebarentalen analyseert als een geheel van visuele representaties die tot stand komen op basis van analogie. Net als Friedman meent ook Boyes Braem (1981) dat zuiver fonologisch onderzoek naar gebarentalen niet werkbaar is. Zo kunnen bepaalde allofonische relaties tussen vormelementen in ASL niet verklaard worden op basis van fonetische of coarticulatorische factoren, maar enkel op basis van de visuele metaforen die ten grondslag liggen aan sommige gebaren – en die beschreven worden op het symbolische representatieniveau dat intermediair is tussen semantiek en fonologie. Brennan (1990) doet morfologisch onderzoek naar productieve woordvormingsmechanismen in BSL. Zij wijst daarbij op het belang van "metaforensets". Dat zijn combinaties van sublexicale vormelementen en betekenissen – i.e. sublexicale morfemen – die het mogelijk maken om verbanden tussen uiteenlopende lexicale elementen te leggen.

Nog in datzelfde derde hoofdstuk bespreek ik twee onderzoeksthema's die niet noodzakelijk rechtstreeks op iconiciteit focussen, maar die wel nauw verbonden zijn met de discussie in dit proefschrift. Ten eerste zijn er de classifierconstructies. Dat zijn specifieke constructies in gebarentalen die bestaan uit combinaties van handvormen en – tenminste – bewegingen en die iets zeggen over de locatie, beweging en/of vorm van een referent. Tal van onderzoekers hebben dat soort constructies geanalyseerd. Ondanks de opvallende iconiciteit van dergelijke constructies brengen niet alle onderzoekers die factor in rekening. Ik heb enkele benaderingen van classifierconstructies met elkaar vergeleken. Op basis van hun appreciatie van iconiciteit kan men die benaderingen grofweg indelen in drie groepen. De vroege, klassiek morfologische analyses van classifierconstructies (bv. Supalla 1982, 1986) pogen alle onderdelen van die constructies als klassieke morfemen met een discrete vorm en een discrete betekenis te behandelen. Andere auteurs beschouwen classifierconstructies als zuiver afbeeldende structuren waarvan de samenstellende onderdelen iconisch en vaak ook analoog zijn. Dat geldt voor de *visual imagery* van DeMatteo (1977) en voor de theorie van Cogill-Koez (2000a, b) die *classifier predicates* als een vorm van visuele (en dus niet-linguïstische) representatie analyseert. Nog andere auteurs nemen een tussenpositie in. Liddell (2003a) beschouwt bepaalde vormonderdelen van classifierconstructies als onderdeel van de grammatica (bv. handvormen) en andere als analoog en gestueel (bv. locaties), cf. ook Schembri (2002). Engberg-Pedersen (2003) wijst er dan weer op dat de interpretatie van classifierconstructies afhangt van de aard van de constructies die men onderzoekt. Zij onderscheidt een continuüm van vaak voorkomende, sterk geconventionaliseerde classifierconstructies voor "typische" gebeurtenissen tot nieuw gevormde en sterk iconische constructies die eerder uitzonderlijke gebeurtenissen beschrijven.

Ten tweede ga ik in het derde hoofdstuk kort in op de relatie tussen gebarentalen en *gestures*. *Gesture* is een term die diverse invullingen kent. In het

onderzoek naar gesproken talen is de meest gebruikte invulling die van manuele *gestures* zoals de onbewuste *co-speech gestures* of de sterk geconventionaliseerde en bewust gebruikte "emblemen". Andere auteurs hebben het echter ook over *gesture*-componenten in de gesproken modaliteit zelf, zoals intonatie en prosodie. Gezien de alomtegenwoordigheid van *gesture* in het gesproken taalgebruik, kan verondersteld worden dat ook gebaarders "*gesturen*". Als *gestures* simultaan voorkomen met manuele gebaren, dan houdt dat in dat manuele communicatie gedeeltelijk talig en gedeeltelijk gestueel – en dus niet-talig? – is (cf. de classificerconstructies volgens Liddell), ofwel dat de talige component manueel wordt uitgevoerd en de gestuele component in een andere modaliteit (bv. op het gezicht). Evengoed is het echter mogelijk dat de talige manuele communicatie en gestuele manuele communicatie elkaar in gebarentaalgebruik afwisselen.

In **hoofdstuk 4** bespreek ik twee belangrijke modellen voor de theorievorming omtrent iconiciteit. Het analoogvormingsmodel van Taub (2001a) houdt in dat er een *mapping* plaatsvindt tussen betekenis (of concept) en vorm. Die *mapping* impliceert verschillende stappen: de taalgebruiker filtert een visueel beeld uit een concept, dat beeld wordt vervolgens geschematiseerd en tenslotte in linguïstische vormen geëncodeerd. Taub geeft een inventaris van soorten iconiciteit op basis van diverse relaties tussen de beeldschema's en de taalvormen. Van der Kooij (2002) bouwt gedeeltelijk voort op dat principe van *mapping* en analoogvorming, maar gaat dieper in op het niveau van de taalvormen en op de relaties tussen fonetische vormelementen en fonologische objecten. Zij verplaatst alle gemotiveerde vormen naar het fonetische niveau. In het lexicale model dat zij voor NGT voorstelt, zijn gemotiveerde vormelementen immers steeds specifieke fonetische varianten van fonologische kenmerken. Semantische implementatieregels staan in voor het verbinden van een distinctief kenmerk met de gemotiveerde fonetische realisatie en dat op basis van de aanwezigheid van een bepaald betekeniskenmerk. Belangrijk aan de theorie van Van der Kooij is dat zij een raamwerk ontwikkelt dat fonologie en iconiciteit tegelijkertijd uiteenhaalt en met elkaar verbindt. Een lacune is echter dat zij het lexicale model als dusdanig niet uittest op concrete voorbeeldgebaren en dat zij niet ingaat op de theoretische impact van haar voorstel.

In **hoofdstuk 5** probeer ik de inzichten van Van der Kooij omtrent iconische – en andere – motivatie verder te verfijnen door het lexicale model toe te passen op gebaren uit het VGT-corpus. Ik analyseer zowel gebaren die iconische motivatie vertonen als gebaren met een metaforische of niet-iconische motivatie. Bij de invulling van de vier niveaus in het lexicale model wordt snel duidelijk dat Van der Kooij weinig expliciet is over de wijze waarop de betekenisaspecten en de visuele beelden opgevat moeten worden. Daarom heb ik ervoor gekozen om de betekenisaspecten in eerder concrete termen te vatten en om de visuele beelden in meer algemene bewoordingen te conceptualiseren. Bovendien geeft Van der Kooij weinig toelichting bij de relaties tussen de verschillende niveaus van haar model. Dat vang ik op door de categorieën die Taub voor de relaties tussen concept en beeld en tussen beeld en taalvorm onderscheidt, hier toe te passen. Zo kan ik vaststellen dat het gekozen visuele beeld bij de dierengebaren,

i.e. gebaren met een directe iconiciteit, meestal een *pars pro toto* is: één opvallend visueel kenmerk wordt geselecteerd als basis voor een gebaar. In andere diergebaren wordt een karakteristieke handeling van (of met) het dier gevisualiseerd. De metaforische motivatie heb ik onderzocht door enkele gebaren voor mentale processen en emotionele toestanden te analyseren. In deze beide groepen gebaren is er een metaforische associatie tussen een locatie en een betekenis. Niet-iconische motivatie is minder makkelijk te herkennen. Als eerste element heb ik de betekenis van de palm in *tracer*-handvormen onderzocht. Volgens Van der Kooij is er virtueel contact tussen de palm van de hand en de virtuele objecten (waarnaar verwezen wordt). Een meer adequate analyse lijkt te zijn dat de hand in dergelijke handvormen – net zoals in substitutieve afbeeldingen – zelf voor (een deel van) het object staat en dat de relatie handpalm/handrug een relatie van diagrammatische iconiciteit vertoont ten opzichte van bv. de boven- en onderkant van de geconceptualiseerde referenten – en dus geen zuivere beeldiconiciteit. Een ander voorbeeld van een potentieel niet-iconisch gemotiveerd vormelement is de cirkelbeweging. In bepaalde gebaren lijkt die beweging een tijdsduur uit te drukken. Vermoedelijk gaat het in die gebaren om een cirkelbeweging die als fonetisch effect voortvloeit uit een herhaalde padbeweging. Een derde, aparte vorm van niet-iconische motivatie die in hoofdstuk 5 aan bod komt, is de invloed van het handalfabet op de articulator van een gebaar.

Eén van de elementen die de waarde van het onderzoek naar vorm-betekenis-associaties mee bepaalt, is de psychologische realiteit van die associaties. In het kader daarvan ben ik kort ingegaan op de ontwikkeling van nieuwvormen in VGT en op de vele gemotiveerde vormen die daaruit voortkomen. Uit de test van het lexicale model kunnen we besluiten dat het – mits enkele aanvullingen – een werkbaar instrument is om motivatie in gebarentalen te beschrijven. De onderverdeling in betekenisaspecten en visuele beelden, de te gebruiken metataal op die niveaus en hun psychologische realiteit dienen echter verder onderzocht te worden.

Hoofdstuk 6 is opnieuw theoretisch georiënteerd en gaat in op twee visies op gebarentalen die iconiciteit als centraal concept opvatten. Voor Cuxac (1996, 2000, 2004 o.a.) ligt de iconisering van de ervaring aan de basis van gebarentalen. Bij verdere uitbouw van de talen ontstaan er twee communicatieve intenties: de iconische en de niet-iconische intentie. De iconische intentie bestaat uit een aantal transferstructuren die uit iconische morfemen zijn opgebouwd. Dezelfde morfemen zijn terug te vinden in standaardgebaren die deel uitmaken van de niet-iconische intentie. Dat is de belangrijkste reden waarom Cuxac ontkent dat gebarentalen over een fonologische structuur beschikken. De meeste sublexicale vormelementen van gebaren zijn gemotiveerd en dus morfemisch, zo poneert Cuxac; de vormstructuur van die gebaren is enkel onderworpen aan fonetische principes als gemak van articulatie en van perceptie – principes die ook instaan voor de invulling van niet-gemotiveerde vormelementen. Cuxac beschouwt gebarentalen dus als taalsystemen zonder dubbele articulatie.

Een in bepaalde opzichten vergelijkbare theorie is die van Cogill-Koez (2000a, b). Zij onderscheidt twee modi in gebarentalen: linguïstische en visuele represen-

tatie. Ook bij Cogill-Koez gaat dat onderscheid in se terug op een verschillende mentale verwerking van beide representaties, wat dus in zekere zin vergelijkbaar is met de twee verschillende communicatieve intenties bij Cuxac. Cogill-Koez beschouwt het standaardlexicon als typevoorbeeld van de linguïstische modus en classifierconstructies als karakteristiek voor visuele representatie. Opvallend verschil tussen de theorieën van Cuxac en Cogill-Koez is dat de laatste de visuele representatiemodus als fundamenteel verschillend van de linguïstische representatie opvat – en dus als niet-talig. Belangrijk element voor de conclusie bij deel II is dat beide auteurs een onderscheid maken tussen enerzijds het standaardlexicon dat bestaat uit gebaren met een conventionele vorm en betekenis en anderzijds andere vormen, waaronder bv. de classifierconstructies.

In **hoofdstuk 7** maak ik een uitstap in de tijd, met name naar de semiotische theorie van Wilhelm von Humboldt, omdat diens onderscheid tussen woorden, tekens en beelden vanuit een totaal andere invalshoek tot de discussie in dit proefschrift kan bijdragen. In de discussie over iconiciteit in (gebaren)talen dreigt iconiciteit voorgesteld te worden als een eigenschap van een vorm die bepaalde overeenkomsten vertoont met het concept of de referent waarvoor de vorm staat. Voor Humboldt hebben taaltekens (woorden) echter een speciale status als semiotische tekens. Een woord is geen vorm die voor een bepaalde inhoud staat, maar veeleer een vorm die onlosmakelijk verbonden is met een bepaalde betekenis. De synthese van vorm en betekenis houdt in dat de twee kanten van een woord wel van elkaar onderscheiden kunnen worden, maar dat ze buiten hun verbinding niets zijn. Tegelijk poneert Humboldt dat het woord bepaalde eigenschappen deelt met de twee andere semiotische grootheden, beelden en tekens. Zo is een woord tegelijk arbitrair (zoals het teken) en afbeeldend (zoals het beeld). De klemtoon op het beeldende of het arbitraire karakter van het woord hangt volgens Humboldt af van de intentie, de *Stimmung des Gemüths*, van de taalgebruiker.

In **hoofdstuk 8** formuleer ik mijn eigen conclusie bij de discussie in deel II. Eerst en vooral ga ik in op het ontstaan van neologismen, die in gebarentalen vaak sterk iconisch zijn (cf. gebarenconstructies). Toch treedt elke nieuwvorm binnen in een kader van reeds bestaande structuren, vormen en betekenissen en daarom kan zelfs de meest "ad hoc" gevormde constructie niet als een loutere afbeelding van een referent worden beschouwd. In dat verband maak ik het onderscheid tussen synchrone en diachrone conventionalisering. Wanneer een gebarenconstructie veel gebruikt wordt en naar een "vast" geheel van vorm en betekenis evolueert, verliest de constructie een deel van haar afbeeldende waarde en wordt ze een arbitrair teken. Op die wijze nemen elk gebaar en elke constructie in gebarentalen een plaats in op een continuüm van conventionalisering (in gebruik en in vorm) en arbitrarisering. Afhankelijk van de sprekersintentie om al dan niet te tonen – en daarmee knoop ik dus aan bij zowel Cuxac als Humboldt – wordt het gebaar als arbitrair teken gebruikt of in zijn gemotiveerde componenten geheranalyseerd (= hericonisering). Daarbij formuleer ik de hypothese dat (her)iconisering gepaard gaat met bepaalde vormelijke signalen. De bijzondere eigenschappen van VGT – en misschien bij uitbreiding

van alle gebarentalen – om nieuwe gebarenconstructies te vormen op basis van gemotiveerde vormelementen en om vaste gebaren te hericoniseren brengen specifieke relaties tussen fonemen en morfemen met zich mee. Ik sluit me aan bij Johnston & Schembri (1999) die een onderscheid maken tussen unimorfemische en multimorfemische gebaren.

De grote potentialiteit tot beeldende iconiciteit en de frequente realisatie van dat potentieel beschouw ik niet als een modaliteitsverschil tussen gebarentalen en gesproken talen, aangezien beide modaliteiten in principe over dezelfde mogelijkheden beschikken. De frequente realisatie en de grotere rijkdom aan beeldiconiciteit in gebarentalen zijn wel een gevolg van de gestueel-visuele modaliteit.

BESLUIT en suggesties voor verder onderzoek

Ter afsluiting van zowel deel I als deel II heb ik reeds een conclusie opgesteld, telkens specifiek met betrekking tot de discussie in beide afzonderlijke delen. Hier formuleer ik nog enkele meer algemene bevindingen die als inzichten uit beide delen naar voren komen. Die inzichten zijn vaak tegelijk vragen – vragen gericht aan zowel onderzoekers van VGT als aan de gebarentaalonderzoeksgemeenschap in het algemeen. Het zijn in die zin uitnodigingen tot verder onderzoek, maar ook tot (nog) meer uitwisseling van ideeën, enerzijds tussen gebarentaalkundigen onderling en anderzijds tussen de gebarentaalkunde en de algemene taalwetenschap.

Ik acht het belangrijk om in dit besluit enkele kritische kanttekeningen te plaatsen bij de afbakening van het linguïstische onderzoeksobject "Vlaamse Gebarentaal" – en vermoedelijk bij uitbreiding van alle gebarentalen. In de inleiding op dit proefschrift heb ik reeds gewezen op de grote inter- en intraregionale variatie in VGT waardoor de karakterisering van dé Vlaamse Gebarentaal bemoeilijkt wordt. In de loop van deel II heb ik verder naar verschillende auteurs verwezen die de homogeniteit van gebarentaalsystemen in vraag stellen. Het is opvallend dat de meesten onder hen twee verschillende representatievormen in gebarentalen onderscheiden. Cuxac (o.a. 1996, 2000, 2004) heeft het over iconische versus niet-iconische communicatie die van elkaar verschillen door toedoen van de "sprekersintentie". Cogill-Koez (2000a, b) maakt een onderscheid tussen linguistische representatie en *templated* visuele representatie en zij is van mening dat die laatste modus weliswaar deel uitmaakt van de gebarencommunicatie, maar niet volgens linguïstische principes georganiseerd is. Liddell (2003a, b) argumenteert dat vele morfosyntactische constructies in ASL deels opgebouwd zijn uit grammaticale vormen en deels uit gestuele elementen, waarbij hij echter geen uitspraken doet over het al dan niet linguïstische karakter van de laatste. Goldin-Meadow (2003) stelt de hypothese op dat bepaalde non-manuele onderdelen in het gebarentaalgebruik gestueel van aard zijn. Vermeerbergen (2005, te verschijnen, in voorbereiding) onderscheidt plat water ("de l'eau plate") en bruiswater ("de l'eau pétillante"). Plat water verwijst naar gebarentaalcommunicatie die nauw aansluit bij de uit gesproken talen gekende structuren; bruiswater naar gebarentaalcommunicatie die eerder gebaseerd is op *visual imagery*.

Zelf heb ik uit het literatuuronderzoek en mijn eigen empirische analyse in deel II geconcludeerd dat iconiciteit – zeker voor wat het vaste lexicon betreft – een superstructuur is die als een extra laag op de fonologisch-linguïstische structuur fungeert. Iconiciteit is in eerste instantie een relatie die de taalgebruiker legt tussen een vorm en een betekenis. Omdat iconiciteit in gebarentalen op veel meer domeinen dan enkel het vaste lexicon van belang is, heb ik voorgesteld om alle mogelijke gebarentaalvormen en -constructies binnen een continuüm te plaatsen waarin zij kunnen variëren in hun graad van conventionaliteit en afbeelding. De veel grotere mogelijkheden in VGT – en in andere gebarentalen

– tot beeldende iconiciteit vloeien voort uit de visueel-gestuele modaliteit. Dat gegeven komt dus voort uit het verschil in modaliteit tussen gesproken en gebarentalen, maar het betreft volgens mij een gradatieverschil en geen verschil in aard. Een ander verschil dat met de omvattende beeldiconiciteit van gebarentalen samenhangt, is de bijzondere relatie tussen fonemische en morfemische elementen. Vormelementen die in het ene gebaar als "fonemen" fungeren, dragen in gehericoniseerde realisaties van dat gebaar of in ad hoc samengestelde gebarenconstructies wel betekenis.

De opdeling in twee modi waartoe verschillende auteurs komen, roept veel vragen op. Zo is onduidelijk of de twee modi zich verdelen over verschillende soorten structuren, bv. het niet-iconische standaardlexicon versus de iconische classifierconstructies, dan wel of zij binnen één en dezelfde structuur optreden, cf. de locaties en bewegingen in directionele werkwoorden en classifierconstructies. Ik heb al aangegeven dat er bepaalde signalen zijn die aanduiden, wanneer de gebaarder vanuit een iconische intentie communiceert (cf. blikrichting, uitzonderlijke vormelementen). Mijn eigen onderzoek is evenwel gebaseerd op een verzameling vaste VGT-gebaren en op basis van die gegevens kan ik geen uitspraken doen over iconische versus niet-iconische intentie. Verder onderzoek – en dan vooral van spontaan taalgebruik – zal moeten uitwijzen of het onderscheid tussen twee modi niet teveel abstractie maakt van de verschillende uitdrukkingswijzen waarover gebaarders beschikken. Daarnaast moet nagegaan worden hoe er tussen beide modi gewisseld wordt.

Het belang van de afbakening en de homogeniteit van het object "gebarentaal" reikt verder dan de gebarentaalkunde. Er zijn auteurs die opperen dat ook in het onderzoek naar gesproken talen het talige object te eng gedefinieerd wordt. Zo blijkt uit *gesture*-onderzoek dat *co-speech gestures* een belangrijke bijdrage leveren tot de communicatie (Goldin-Meadow 2003). Liddell (2003b) wijst erop dat gebarentalen als heterogene systemen niet uitzonderlijk zijn: ook gesproken talen vertonen lexicale, analoog-graduele en gestuele componenten. Hij geeft het voorbeeld van intonatie die als suprasegmentaal element de betekenis van woorden en zinnen kan bepalen. Cuxac (2003b) merkt op dat elementen die in de gebarentaalkunde als deel van het taalsignaal beschouwd worden, zoals bv. de mimiek en lichaamshouding van een gebaarder tijdens het rolnemen, in gesproken talen al te vanzelfsprekend naar het niet-talige domein verschoven worden.

In dit werk ligt een fonologische analyse van het VGT-lexicon aan de basis van de theoretische kwestie(s) behandeld in deel II. Twee elementen waren belangrijk voor die analyse. Ten eerste kon ik steunen op de distinctieve kenmerken en de hiërarchische relaties in het dependentiemodel van Van der Kooij (2002). De structuren die ik in VGT vaststelde, heb ik aan dat model kunnen toetsen. De tweede parameter, die vooral van belang was voor het vaststellen van de fonetische implementatieregels, was de frequentie van vormelementen in het SignPhoncorpus. Uitzonderlijke vormen bleken bijna zonder uitzondering gemotiveerd te zijn. Dergelijke vormelementen werden door semantische implementatieregels

opgevangen. Toch – en dat blijkt ook uit de empirische analyse van het lexicale model van Van der Kooij in hoofdstuk 5 van deel II – zijn niet alle gemotiveerde vormen noodzakelijk infrequent. Veel vaak voorkomende handvormen (zoals de B-hand in HUIS) of locaties (zoals het centrum van de borst in HOESTEN) kunnen evengoed gemotiveerd zijn. Dat betekent dat semantische en fonetische implementatieregels niet noodzakelijk tot andere realisaties leiden, of zoals Van der Kooij (2002: 291) het uitdrukt: "Implementation rules that are grounded in phonetic forces (perceptual and articulatory ease) and implementation rules that are semantically motivated are not necessarily competitive. Signs may well comply with both phonetic forces and still be semantically motivated."

Wanneer fonetische en semantische implementatieregels wel andere realisaties van de distinctieve kenmerken opleveren, hoeft het ook niet zo te zijn dat de semantische implementatie voorrang krijgt op de fonetische beperkingen. Een op *constraints* gebaseerde analyse kan voorspellen in welke omstandigheden de fonetische regels primeren boven de afbeeldende waarde van de fonetische vormelementen, zo oppert Van der Kooij: "In a model based on ranked constraints this would translate into the faithfulness constraints that rule the relation between the phonetic output and the referential object or event (the 'iconicity constraints') outranking the phonetic faithfulness constraints." (Van der Kooij 2002: 291)

Ter illustratie bespreek ik hier het VGT-gebaar DANSEN dat in § 9.3.3.3 al aan bod gekomen is. DANSEN is een ongebalanceerd gebaar. De zwakke hand is een vlakke B-hand en stelt het oppervlak voor waarop de sterke V-hand – voor de benen van een persoon – zich roterend voortbeweegt. In een iconisch getrouwe articulatie wordt DANSEN gevormd met een "horizontale" zwakke hand waarvan de palm naar boven gericht is, en met de vingertoppen van de sterke V-hand naar onderen gericht. Dat is ook de realisatie die in het online VGT-woordenboek is opgenomen. De realisatie van het gebaar zoals het in mijn eigen corpus voorkomt, ziet er echter anders uit. De palm van de zwakke B-hand vertoont een neutrale oriëntatie, met name contralateraal gericht, en de vingertoppen van de sterke V-hand zijn eveneens contralateraal gericht. Bovendien vertoont niet enkel de sterke hand een roterende oriëntatieverandering, maar de zwakke hand draait simultaan en in tegenwijzerzin mee met de sterke hand. Die realisatie van DANSEN komt vermoedelijk voort uit de behoefte om tweehandige gebaren meer symmetrisch te maken. Dat houdt in dat de afbeeldende waarde van het gebaar gedeeltelijk verloren gaat, maar ook dat het gebaar veel meer voldoet aan de standaardrealisatie van tweehandige gebaren met de handen naast elkaar in de ruimte gepositioneerd en met gelijke beweging. Om na te gaan in welke context het gebaar meer aan iconische *constraints* voldoet, en vice versa, is er onderzoek nodig met een heel ander opzet dan in dit proefschrift uiteengezet. De analyse van diverse realisaties van het gebaar DANSEN in natuurlijk taalgebruik, uitgevoerd door verschillende gebaarders en in verschillende contexten, zou daartoe kunnen bijdragen. Mijn hypothese is dat bij hericonisering van het gebaar DANSEN, wanneer de gebaarder bijvoorbeeld wil wijzen op een specifieke manier van bewegen, de semantische implementatieregels voorrang zullen krijgen op de fonetische *constraints*.

De inzichten in deel II zijn het resultaat van een zoektocht, in eerste instantie in de literatuur, naar een antwoord op de vraag naar de status van gemotiveerde vormelementen. Het antwoord dat ik op die vraag heb geformuleerd, is echter tegelijk een vraag naar verder empirisch onderzoek dat dat antwoord verder kan onderbouwen en uitbouwen. Ook deel I is een aanzet tot verder onderzoek. Ik heb er immers reeds meermaals op gewezen dat het fonologische onderzoek in deel I een eerste, verkennende analyse is. Die analyse dient aangevuld te worden, zowel in de breedte als in de diepte. Een aanvulling in de breedte houdt in dat andere vormonderdelen van gebaren onderzocht worden, zoals bv. de verschillende kenmerken van wijze en het voor VGT nog zo goed als onontgonnen gebied van de non-manuele elementen (op Vermeerbergen 1998 na). Ook is er weinig bekend over de veranderingen die gebaren ondergaan in *connected signing*. De beschrijving van (een deel van) het VGT-lexicon in deel I kan de basis voor een dergelijk onderzoek zijn.

Daarnaast is er dus ook nood aan uitdieping van het onderzoek. Op basis van de algemene beschrijving in deel I dient het geheel van fonetische implementatieregels uitgebreid en verfijnd te worden. Ander verdiepend fonologisch onderzoek heeft te maken met een specifieke nood in de gebarentaallinguïstiek. De fonologische analyse in deel I is grotendeels gebaseerd op mijn eigen intuïtie als taalkundige en als tweedetaalgebruiker van VGT – natuurlijk in combinatie met bepaalde linguïstisch verantwoorde methodes. Mijn intuïties zijn weliswaar op twee manieren getoetst, met name (i) door overleg met een moedertaalgebaarder en (ii) door de vergelijking met de resultaten van het onderzoek van Van der Kooij. Toch lijkt het mij vanzelfsprekend dat het onderzoek naar VGT – en naar andere gebarentalen – alleen maar gebaat kan zijn bij een meer actieve inbreng van Dove moedertaalgebaarders. Helaas zijn er in Vlaanderen (nog) geen Dove gebaarders die een linguïstische opleiding genoten hebben en zelf aan taalkundig onderzoek doen. Op dit moment is er één Dove VGT-gebaarder die door haar werkgever Fevlado deeltijds vrijgesteld is van andere opdrachten om op die manier te kunnen meewerken aan de onderzoeks- en onderwijsactiviteiten omtrent VGT aan de Vrije Universiteit Brussel. Bij deze zou ik dan ook de wens willen uiten dat in de toekomst meer Doven bij het onderzoek naar VGT betrokken zouden zijn én – indien mogelijk – zelf onderzoek zouden doen. Het zou nuttig zijn om de resultaten van de fonologische analyse in deel I aan hun oordeel te onderwerpen.

De Weerdt et al. (2003) hebben in het kader van lexicografisch onderzoek naar VGT een eenvoudige fonologische analyse doorgevoerd die hoofdzakelijk gebaseerd was op de intuïties van de Dove onderzoeker/moedertaalgebaarder omtrent de overeenkomsten en verschillen tussen gebaren. Het zou interessant zijn de resultaten van die analyse opnieuw te bekijken in het licht van de resultaten van mijn eigen fonologisch onderzoek.

Een opvallend resultaat van de toepassing van het dependentiemodel op het VGT-corpus is de vaststelling dat VGT en NGT een uitermate gelijkende fonologische structuur vertonen. In hoofdstuk 12 van deel I heb ik reeds enkele mogelijke verklaringen voor die gelijkenis geformuleerd. Zo zou die terug te voeren kunnen

zijn tot de genealogische verwantschap van VGT en NGT. Daarnaast zal een heel deel van de overeenkomsten samenhangen met de iconiciteit van beide gebarentalen – in combinatie met dezelfde fonetische principes gemak van articulatie en maximale perceptie. Vermoedelijk zijn er niet enkel grote overeenkomsten tussen de fonologie van VGT en NGT, maar ook met en tussen de structuur van andere gebarentalen. Dat vermoeden dient echter bevestigd te worden door nog meer contrastief onderzoek naar gebarentalen en meer specifiek ook door onderzoek naar niet-verwante gebarentalen.

Vermeerbergen (te verschijnen) formuleert nog een andere mogelijkheid voor de grote gelijkenissen tussen gebarentalen – ook op morfosyntactisch vlak. Zij wijst op de bijzondere verwervingssituatie waarin veel gebaarders zich bevinden (cf. ook Johnston 1989, Goldin-Meadow 2003). De meerderheid van de dove kinderen heeft horende ouders en komen pas in contact met gebarentaal, wanneer ze voor het eerst naar de dovenschool gaan. Dat contact situeert zich bovendien meestal niet in de klas, maar betreft contact met leeftijdgenootjes tijdens extraklassikale activiteiten. Voordien gebruiken die dove kinderen echter wel al hun handen om zich verstaanbaar te maken en ze vinden a.h.w. zelf een systeem van *gestures* uit om te communiceren. Met elke nieuwe generatie krijgt een gebarentaal dus nieuwe input van dergelijke *gesture*-gebaseerde communicatiesystemen. Dat zou volgens Vermeerbergen een verder doorgedreven arbitrarisering van gebarentalen vertragen en bemoeilijken én het kan een (gedeeltelijke) verklaring zijn voor de grote gelijkenissen tussen gebarentalen met eenzelfde verwervingscontext. Die hypothese dient uiteraard geverifieerd te worden, onder meer op basis van meer onderzoek naar de communicatiesystemen van dove kinderen van horende ouders en van de ontwikkeling van gebarentalen op dovenscholen waar dove kinderen van verschillende leeftijden en achtergronden (met dove of horende ouders) samenkomen.

Tot slot wil ik dit proefschrift plaatsen binnen het ruimere kader van de gebarentaalkunde. In hoofdstuk 2 van deel II heb ik reeds gewezen op de afwisseling tussen een *sign language differential view* en een *spoken language compatibility view* die in de korte geschiedenis van de gebarentaalkunde vast te stellen is (Karlsson 1984, Vermeerbergen 2005, te verschijnen, in voorbereiding). Vermeerbergen ziet die evolutie ongeveer als volgt: bij het begin van het gebarentaalonderzoek hadden vele auteurs ook oog voor de eigenheid van gebarentalen (= *differential view*), maar na een korte tijd reeds kwam hier verandering in en kwam de klemtoon te liggen op de overeenkomsten tussen gesproken en gebarentalen en werden verschillen eerder genegeerd of geminimaliseerd (= *compatibility view*). Dat hield ook in dat binnen het gebarentaalonderzoek vaak gewerkt werd met het "instrumentarium" van het gesproken taalonderzoek en dat er daarbij geen of weinig vragen werden gesteld. Het perspectief van compatibiliteit is nog altijd sterk aanwezig in de huidige gebarentaallinguïstiek, maar de laatste jaren zijn er steeds meer auteurs die aandacht hebben voor de specifieke eigenschappen van gebarentalen, getuige daarvan het groeiende aantal publicaties over iconiciteit in gebarentalen en over de relaties tussen gebarentalen en *gesture*.

Mijn eigen werk wil ik graag in die nieuwe evolutie kaderen. Voorliggend onderzoek bestaat in een test van enkele principes die eigen zijn aan het domein van de fonologie van de gesproken talen, zoals dubbele articulatie, distinctiviteit van sublexicale elementen, complementaire distributie van vormelementen etc. Die principes heb ik toegepast op en getoetst aan een nieuw object, VGT, maar daarbij heb ik gepoogd om de eigenheid van dat object niet uit het oog te verliezen. Eén opvallend aspect waarin VGT lijkt te verschillen van gesproken talen en dat ik daarom nader onderzocht heb, is de potentiële motivatie van sublexicale vormelementen.

Ik zou voorliggend werk bijgevolg omschrijven als een test van de *spoken language compatibility* van VGT op fonologisch vlak, in combinatie met een openheid voor eventuele *sign language differential* eigenschappen van VGT. Een combinatie van het instrumentarium en de methodes van de algemene – en op gesproken talen gebaseerde – taalwetenschap met een open geest voor de eigenheid van gebarentalen als talige objecten lijkt mij ook de meest verantwoordbare werkwijze voor gebarentaalonderzoek.

Bibliografie

ALLAN, Keith (1977). “Classifiers”, in: *Language*, Vol. 53, No 2, p. 285-311.

ANDERSON, Stephen (1993). “Linguistic Expression and its Relation to Modality”, in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 273-290.

ANDERSON, John M. & EWEN, Colin J. (1987). *Principles of Dependency Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.

ANN, Jean (1992). “Physiological Constraints in Taiwan Sign Language Handshape-Change”, in: *Nordic Journal of Linguistics*, Vol. 15, No 2, p. 143-157.

ANN, Jean (1996). “On the relation between ease of articulation and frequency of occurrence of handshapes in two sign languages”, in: *Lingua*, Vol. 98, No 1-3, p. 19-41.

ARMSTRONG, David F. (1983). “Iconicity, arbitrariness, and duality of patterning in signed and spoken languages: perspectives on language evolution”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 12, No 38, p. 51-69.

ARMSTRONG, David F. (1983). “Reply to the comments of Hewes, Peters, Stokoe on iconicity, arbitrariness, & duality”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 12, No 38, p. 79-80.

ARMSTRONG, David F. (1986). “Comment on Pulleyblank ‘Duality in Language Evolution’”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 15, No 51, p. 121-134.

ARMSTRONG, David F., STOKOE, William C. & WILCOX, Sherman E. (1995). *Gesture and the nature of language*, Cambridge: Cambridge University Press.

ARONOFF, Mark, MEIR, Irit, PADDEN, Carol & SANDLER, Wendy (2003). “Classifier Complexes and Morphology in Two Sign Languages”, in: Emmorey, Karen (red.), *Perspectives on classifier constructions in sign languages*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 53-84.

BAKER, Charlotte & PADDEN, Carol A. (1978). “Focusing on the Nonmanual Components of American Sign Language”, in: Siple, Patricia (red.), *Understanding Language through Sign Language Research*, New York – San Francisco – London: Academic Press, p. 27-57.

BAKER, Anne, VAN DEN BOGAERDE, Beppie, CRASBORN, Onno (red.) (2003). *Cross-Linguistic Perspectives in Sign Language Research. Selected Papers from TISLR 2000*, Hamburg: Signum.

BATTISON, Robbin (1978). *Lexical Borrowing in American Sign Language*, Silver Spring, MD: Linstok Press.

BATTISON, Robbin (1980). “Signs Have Parts: A Simple Idea”, in: Baker, Charlotte & Battison, Robbin (red.), *Sign Language and the Deaf Community. Essays in honor of William C. Stokoe*, Silver Spring, MD: National Association of the Deaf, p. 35-51.

BATTISON, Robbin, MARKOWICZ, Harry & WOODWARD, James (1975). “A good rule of thumb: variable phonology in American Sign Language”, in: Fasold, Ralph W. & Shuy, Roger W. (red.), *Analyzing variation in language*, Washington D.C.: Georgetown University Press, p. 291-302.

BATTISTELLA, Edwin (1990). *Markedness. The evaluative superstructure of language*, Albany, NY: State University of New York Press.

BELLUGI, Ursula & NEWKIRK, Don (1981). "Formal devices for creating new signs in American Sign Language", in: *Sign Language Studies*, Vol. 10, No 30, p. 1-35.

BLEVINS, Juliette (1993). "The Nature of Constraints on the Nondominant Hand in ASL", in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 43-62.

BLONDEL, Marion & MILLER, Christopher (2000). "The Relation between Poetry and Phonology: Movement and Rhythm in Nursery Rhymes in LSF", Paper gepresenteerd op de tweede ESF InterSign workshop over fonologie, december 1998, Leiden, Manuscript. *http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/intersign/Workshop2/Blondel_Miller/Blondel_Miller.html*

BLONDEL, Marion & MILLER, Christopher (2001). "Movement and Rhythm in Nursery Rhymes in LSF", in: *Sign Language Studies*, p. 24-61.

BLOOMFIELD, Leonard (1950). *Language*, London: George Allen & Unwin Ltd. (oorspronkelijke uitgave 1933).

BOERSMA, Paul (1998). *Functional phonology. Formalizing the interactions between articulatory and perceptual drives*, Den Haag: Holland Academic Graphics.

BOLINGER, Dwight L. (1986). *Intonation and its parts: Melody in spoken English*, Stanford, CA: Stanford University Press.

BONVILLIAN, John D. & FOLVEN, Raymond J. (1993). "Sign Language Acquisition: Developmental Aspects", in: Marschark, Marc & Clark, M. Diane (red.), *Psychological perspectives on deafness*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, p. 229-265.

BOONEN, Diane, VAN HERREWEGHE, Mieke & VERMEERBERGEN, Myriam (2004). "De evolutie van gebarentaal in Vlaanderen", in: Van Herreweghe, Mieke & Vermeerbergen, Myriam (red.), *'Gent in oktober'. Gebundelde lezingen van het congres 'Gebarentaal in Vlaanderen: lexicografische, onderwijs-pedagogische aspecten', Universiteit Gent, 12-13 oktober 2001*, Gent: Academia Press, p. 7-23.

BOS, Heleen & COERTS, Jane (1994[2]). "Gebarentalen van doven", in: Appel, René (et al.), *Inleiding tot de Algemene Taalwetenschap*, Dordrecht: ICG Publications, p. 213-231.

BOS, Heleen & SCHERMER, Trude (red.) (1995). *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum.

BOUVET, Danielle (1992). "Classification articulatoire des configurations de la main dans la langue des signes française: portée heuristique de cette classification pour la recherche des unités distinctives", in: *Protée*, Spring/Fall, p. 23-32 en p. 87-99.

BOYES BRAEM, Penny (1981). *Features of the Handshape in American Sign Language*, ongepubliceerd proefschrift, University of California, Berkeley.

BOYES BRAEM, Penny (1994). "Acquisition of the Handshape in American Sign Language: A Preliminary Analysis", in: Volterra, Virginia & Erting, Carol J. (red.), *From Gesture to Language in Hearing and Deaf Children*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 107-127.

BOYES BRAEM, Penny (1995). *Einführung in die Gebärdensprache und ihre Erforschung*, Hamburg: Signum.

BOYES BRAEM, Penny, PIZZUTO, Elena & VOLTERRA, Virginia (2002). "The interpretation of signs by (hearing and deaf) members of different cultures. A metonymic model for assigning meaning to symbolic gestures", in: Schulmeister, Rolf & Reinitzer, Heimo (red.), *Progress in sign language research. In honor of Siegmund Prillwitz*, Hamburg: Signum, p. 187-219

BOYES BRAEM, Penny & CURAU, Anuschka (2004). "A comparison of speech-accompanying gestures and sign language classifiers: a pilot study with Swiss German hearing speakers and deaf signers", Paper gepresenteerd op de "Cross-Linguistic Workshop on Sign Language Classifier Constructions" op 29 september 2004, in het kader van TISLR 8 – Barcelona.

BRANSON, Jan, TOMS, Jennifer, BERNAL, Brian & MILLER, Don (1995). "The History and Role of Fingerspelling in Auslan", in: Bos, Heleen & Schermer, Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 53-67.

BRENNAN, Mary (1986). "Linguistic Perspectives", in: Tervoort, Bernard T. (red.), *Signs of Life. Proceedings of the Second European Congress on Sign Language Research*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, p. 1-16.

BRENNAN, Mary (1990). *Word Formation in British Sign Language*, Stockholm: University of Stockholm.

BRENNAN, Mary, COLVILLE, M.D., LAWREN, L. & HUGHES, G. (1984). *Words in Hand: A Structural Analysis of the Signs of British Sign Language*, Carlisle – Edinburgh: British Deaf Association – Moray House College of Education.

BRENTARI, Diane (1990a). "Licensing in ASL Handshape Change", in: Lucas, Ceil (red.), *Sign Language Research: Theoretical Issues*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 57-68.

BRENTARI, Diane (1990b). "Underspecification in ASL phonology", in: Hall, Kira (et al.) (red.), *Proceedings of the 16th annual meeting of the BLS*, Berkeley, CA: BLS, p. 46-56.

BRENTARI, Diane (1995a). "Prosodic Constraints in American Sign Language: Evidence from Fingerspelling and Reduplication", in: Bos, Heleen, Schermer & Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 39-51.

BRENTARI, Diane (1995b). "Sign language phonology: ASL", in: Goldsmith, John A. (red.), *The Handbook of Phonological Theory*, Cambridge, MA – Oxford: Blackwell, p. 615-640.

BRENTARI, Diane (1998a). *A Prosodic Model of Sign Language Phonology*, Cambridge, MA – London: MIT Press.

BRENTARI, Diane (1998b). "The Uses of Orientation in Agreement Morphology", Paper gepresenteerd op de tweede ESF InterSign workshop over fonologie, december 1998, Leiden, Manuscript. *http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/intersign/Workshop2/Brentari/*

BRENTARI, Diane (red.) (2001). *Foreign Vocabulary in Sign Languages. A Cross-Linguistic Investigation of Word Formation*, Mahwah, NJ: Erlbaum.

BRENTARI, Diane & GOLDSMITH, John A. (1993). "Secondary Licensing and the Nondominant Hand in ASL Phonology", in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 19-41.

BRIEN, David & BRENNAN, Mary (1995). "Sign Language Dictionaries: Issues and Developments", in: Bos, Heleen & Schermer, Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 313-338.

BRIEN, David, BRENNAN, Mary, SCHERMER, Trude, HARDER, Rita & BAKKER, Robert (1995). "Creating a Sign Language Database: the SIGNBASE Project", in: Bos, Heleen & Schermer, Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 339-346.

BROEKAERT, E., BOGAERTS, J. & CLEMENT, J.P. (1994). *Wat doven zeggen. Onderzoek naar de socio-educatieve leefsituatie van volwassen doven en slechthorenden uit het buitengewoon onderwijs in Vlaanderen*, Leuven – Apeldoorn: Garant.

BUYENS, Maurice (red.) (1995). *Gebarenwoordenboek*, Leuven – Apeldoorn: Garant.

COERTS, Jane (2000). "Early Sign Combinations in the Acquisition of Sign Language of the Netherlands", in: Chamberlain, Charlene, Morford, Jill P. & Mayberry, Rachel I. (red.), *Language acquisition by eye*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 91-109.

COGILL-KOEZ, D. (2000a). "Signed language classifier predicates", in: *Sign Language & Linguistics*, Vol. 3, No 2, p. 153-207.

COGILL-KOEZ, D. (2000b). "A model of signed language 'classifier predicates' as templated visual representation", in: *Sign Language & Linguistics*, Vol. 3, No 2, p. 209-236.

COLLINS, Beverly & MEES, Inger M. (1996). *The phonetics of English and Dutch*, Leiden: Brill.

CONLIN, Kimberley E., MIRUS, Gene R., MAUK, Claude & MEIER, Richard P. (2000). "The Acquisition of First Signs: Place, Handshape, and Movement", in: Chamberlain, Charlene, Morford, Jill P. & Mayberry, Rachel I. (red.), *Language acquisition by eye*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 51-69.

CORBALLIS, Michael C. (2003). "From Hand to Mouth: The Gestural Origins of Language", in: Christiansen, Morten H. & Kirby, Simon (red.), *Language Evolution*, Oxford: Oxford University Press, p. 201-218.

CORINA, David P. (1990b). “Handshape Assimilations in Hierarchical Phonological Representation”, in: Lucas, Ceil (red.), *Sign Language Research: Theoretical Issues*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 27-49.

CORINA, David P. (1993). “To Branch or Not to Branch: Underspecification in ASL Handshape Contours”, in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 63-95.

CORINA, David P. & SAGEY, Elizabeth (1989). “Are Phonological Hierarchies Universal? Evidence from American Sign Language”, in: *Proceedings from the Eastern States Conference on Linguistics*, Vol. 6, Columbus (OH): Ohio State University Press, p. 73-83.

CORINA, David & SANDLER, Wendy (1993). “On the nature of phonological structure in sign language”, in: *Phonology* 10, p. 165-207.

CORINA, David P., BELLUGI, Ursula & REILLY, Judy (1999). “Neuropsychological Studies of Linguistic and Affective Facial Expressions in Deaf Signers”, in: *Language and Speech*, Vol. 42, No 2-3, p. 307-331.

CORINA, David P., POIZNER, Howard, BELLUGI, Ursula, FEINBERG, Todd, DOWD, Dorothy & O’GRADY-BATCH, Lucinda (1992). “Dissociation between Linguistic and Nonlinguistic General Systems: A Case for Compositionality”, in: *Brain and Language*, Vol. 43, No 2, p. 414-447.

COULTER, Geoffrey (1991). “On the Relevance of Traditional Phonological Analysis to the Abstract Patterns Found in ASL and Other Signed Languages”, in: Napoli, Donna Jo & Kegl, Judy Anne (red.), *Bridges between Psychology and Linguistics: A Swarthmore Festschrift for Lila Gleitman*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, p. 225-245.

COULTER, Geoffrey (red.) (1993a). *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press.

COULTER, Geoffrey & ANDERSON, Stephen R. (1993). “Introduction”, in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 1-17.

CRASBORN, Onno (1998). “Pronunciation variation in the NGT sign ZEGGEN”, Manuscript, 10 p.

CRASBORN, Onno (1999). “Review: Uyechi. The Geometry of Visual Phonology”, in: *Lingua*, Vol. 109, No 3, p. 65-68.

CRASBORN, Onno (2001). *Phonetic Implementation of Phonological Categories in Sign Language of the Netherlands*, Utrecht: LOT.

CRASBORN, Onno & VAN DER KOOIJ, Els (1997). “Relative Orientation in Sign Language Phonology”, in: Coerts, Jane & de Hoop, Helen (red.), *Linguistics in the Netherlands 1997*, Amsterdam – Phildadelphia: John Benjamins, p. 37-48.

CRASBORN, Onno, COERTS, Jane, VAN DER KOOIJ, Els, BAKER, Anne & VAN DER HULST, Harry (red.) (1999). *Gebarentaalonderzoek in Nederland en Vlaanderen*, The Netherlands: Thesus.

CRASBORN, Onno, VAN DER HULST, Harry & VAN DER KOOIJ, Els (2000). "Phonetic and Phonological Distinctions in Sign Languages", Paper gepresenteerd op de tweede ESF InterSign workshop over fonologie, december 1998, Leiden, Manuscript. *http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/Intersign/Workshop2/CrashbornHulstKooij/crasbor_hulst_Kooij.html*

CRASBORN, Onno, VAN DER HULST, Harry & VAN DER KOOIJ, Els (1998). *SignPhon 2 manual*, Manuscript, 120 p.

CRASBORN, Onno & VAN DER KOOIJ, Els (2003). "Base-joint configuration in Sign Language of the Netherlands. Phonetic variation and phonological specification", in: Van Heuven, Vincent J., Van der Hulst, Harry & Van de Weijer, Jeroen (red.), *Issues in the phonetics-phonology interface. Selected papers from the fourth HIL phonology conference*, Amsterdam – Phildadelphia: John Benjamins, p. 49-72.

CRYSTAL, David (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge: Cambridge University Press (oorspronkelijke uitgave 1987).

CRYSTAL, David (1999). *The Penguin Dictionary of Language*, London: Penguin (oorspronkelijke uitgave 1992).

CULTUUR VOOR DOVEN vzw (2001). *Handvaardig in Vlaams-Belgische Gebarentaal. Motivatie en Oefenprogramma voor Klachtenvrij Gebaren en Vingerspellen*, videoboek, Gent: Cultuur voor Doven vzw.

CUXAC, Christian (1996). *Fonctions et structures de l'iconicité des langues des signes*, ongepubliceerd proefschrift, Paris V, Parijs.

CUXAC, Christian (1999a). "Iconicity of Sign Languages", in: Taylor, M.M., Néel, F. & Bouwhuis, D.G. (red.), *The Structure of Multimodal Dialogue II*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, p. 321-334.

CUXAC, Christian (1999b). "The Expression of Spatial Relations and the Spatialization of Semantic Relations in French Sign Language", in: Fuchs, Catherine & Robert, Stéphane (red.), *Language Diversity and Cognitive Representations*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, p. 123-142.

CUXAC, Christian (2000). *La Langue des Signes Française. Les Voies de l'Iconicité*, Faits de Langues, No 15-16, Paris: Ophrys.

CUXAC, Christian (2003a). "Langue et langage, un apport critique de la Langue des Signes Française", in: *Langue Française*, No 137, p. 12-13.

CUXAC, Christian (2003b). "Une langue moins marquée comme analyseur langagier: l'exemple de la LSF", in: *Nouvelle Revue de l'AIS (Adaptation et Intégration Scolaires)*, No 23, p. 19-30.

CUXAC, Christian (2004). "'Phonétique' de la LSF: une formalisation problématique", in: Bertonneau, Anne-Marie & Dal, Georgette (red.), *Linguistique de la LSF: recherches actuelles. Actes du colloque de Villeneuve d'Ascq (23-24 septembre 2003)*, Silexicales 4, Lille: SILEX/Université de Lille, p. 93-113.

CUXAC, Christian & ABBOU, Marie-Thérèse (1984). "French Sign Language and pantomime", in: Loncke, Filip, Boyes-Braem, Penny & Lebrun, Yvan (red.), *Recent Research on European Sign Languages*, Lisse: Swets & Zeitlinger, p. 141-148.

DEMATTEO, Asa (1977). "Visual Imagery and Visual Analogues in American Sign Language", in: Friedman, Lynn A. (red.), *On the Other Hand. New Perspectives on American Sign Language*, New York – San Francisco – London: Academic Press, p. 109-136.

DE NOBEL, Esther & HARDER, Rita (1991). "Fonologie van de Nederlandse gebarentaal", in: Schermer, Trude, Fortgens, Connie, Harder, Rita & de Nobel, Esther, *De Nederlandse Gebarentaal*, Twello: Van Tricht, p. 62-84.

DE WEERDT, Kristof, VANHECKE, Eline, VAN HERREWEGHE, Mieke & VERMEERBERGEN, Myriam (2003). *Op (onder)zoek naar de Vlaamse gebarenschat*, Gent: vzw Cultuur voor Doven.

DE WEERDT, Kristof, VANHECKE, Eline, VAN HERREWEGHE, Mieke & VERMEERBERGEN, Myriam (2004). "Lexicografisch onderzoek naar de Vlaamse Gebarentaal", in: Van Herreweghe, Mieke & Vermeerbergen, Myriam (red.), *'Gent in oktober'. Gebundelde lezingen van het congres 'Gebarentaal in Vlaanderen: lexicografische, onderwijs-pedagogische aspecten', Universiteit Gent, 12-13 oktober 2001*, Gent: Academia Press, p. 47-58.

DE WEERDT, Kristof & ROGIEST, Marleen (2002). *Invulling van hiaten in het lexicon van de Vlaamse Gebarentaal. Wiskunde*, Gent: vzw Cultuur voor Doven.

DE WEERDT, Kristof & ROGIEST, Marleen (2003). *Invulling van hiaten in het lexicon van de Vlaamse Gebarentaal. Aardrijkskunde en geschiedenis*, Gent: vzw Cultuur voor Doven.

DIVELY, Valerie, METZGER, Melanie, TAUB, Sarah & BAER, Anne Marie (red.) (2001). *Signed Languages. Discoveries from international research*, Washington, DC: Gallaudet University Press.

DOBROVOLSKY, Michael & KATAMBA, Francis (1996). "Phonology: the function and patterning of sounds", in: O'Grady, W., M. Dobrovolsky & Katamba, F. (red.), *Contemporary Linguistics: An Introduction*, London – New York: Longman, p. 68-131.

DOTTER, Franz (2000). "On the adequacy of phonological solutions for sign languages", in: Bittner, Andreas, Bittner, Dagmar, Köpcke & Klaus-Michael (red.), *Angemessene Strukturen: Systemorganisation in Phonologie, Morphologie und Syntax*, Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag, 47-62.

DUNCAN, Susan (2003). "Gesture in Language: Issues for Sign Language Research", in: Emmorey, Karen (red.), *Perspectives on classifier constructions in sign languages*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 259-268.

DYE, Matt, WOLL, Bencie & BAKER, Anne (1998). "Psycholinguistics and Iconicity: Implications for Transcription Databases", Paper gepresenteerd op de tweede ESF InterSign workshop over fonologie, december 1998, Leiden, Manuscript
http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/intersign/Workshop2/DyeWollBaker/DyeWollBaker.html

EBBINGHAUS, Horst (1998a). "Theoretische Sprachauffassung und sprachliche Wirklichkeit. Anmerkungen zu einem Interview mit Helen Leuninger und Pater Amandus im *Zeichen*", in: *Das Zeichen*, Vol. 12, No 43, p. 85-91.

EBBINGHAUS, Horst (1998b). "Eine Gebärdensprache ist eine Gebärdensprache ist eine Gebärdensprache. Erwiderung auf die Stellungnahmen zu meinem im vorletzten *Zeichen* erschienenen Artikel", in: *Das Zeichen*, Vol. 12, No 45, p. 420-423.

ECCARIUS, Petra N. (2001). *Finding Common Ground: A Comparison of Handshape across Multiple Sign Languages*, ongepubliceerde *Master Thesis*, Purdue University.

EDMONDSON, William (1990). "Segments in Signed Languages: Do They Exist and Does it Matter?", in: Edmondson, William H. & Karlsson, Fred (red.), *SLR '87: Papers from the Fourth International Symposium on Sign Language Research, Lappeenranta, Finland, July 15-19, 1987*, Hamburg: Signum, p. 66-74.

EKMAN, Paul & FRIESEN, Wallace V. (1972). "Hand Movements", in: *The Journal of Communication*, Vol. 22, p. 353-374.

EMMOREY, Karen (2002). *Language, Cognition and the Brain. Insights from Sign Language Research*, Mahwah, NJ: Erlbaum.

EMMOREY, Karen (red.) (2003). *Perspectives on classifier constructions in sign languages*, Mahwah, NJ: Erlbaum.

EMMOREY, Karen & LANE, Harlan (red.) (2000). *The Signs of Language Revisited. An Anthology to Honor Ursula Bellugi and Edward Klima*, Mahwah, NJ: Erlbaum.

EMMOREY, Karen & HERZIG, Melissa (2003). "Categorical versus Gradient Properties of Classifier Constructions in ASL", in: Emmorey, Karen (red.), *Perspectives on classifier constructions in sign languages*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 221-246.

ENGBERG-PEDERSEN, Elisabeth (1993). "Form Analysis of Signs", in: Engberg-Pedersen, Elisabeth, *Space in Danish Sign Language. The Semantics and Morphosyntax of the Use of Space in a Visual Language*, Hamburg: Signum, p. 35-65.

ENGBERG-PEDERSEN, Elisabeth (2003). "How Composite is a Fall? Adults' and Children's Descriptions of Different Types of Falls in Danish Sign Language", in: Emmorey, Karen (red.). *Perspectives on classifier constructions in sign languages*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 311-332.

EWEN, Colin J. (1995). "Dependency Relations in Phonology", in: Goldsmith, J. A. (red.), *The Handbook of Phonological Theory*, Oxford: Blackwell, p. 570-585.

FARRIS, Michael A. (1997). "Sign Language Transcription and the Structure of the Syllable in Sign Language: An Introduction", in: *Lingua Posnaniensis* Vol. 39, p. 7-24.

FERNALD, Theodore B. & NAPOLI, Donna Jo (1996). "Hand en mond, tong en nagel: een vergelijking van de morfologische mogelijkheden van ASL en gesproken talen", in: *TABU*, Vol. 26, No 4, p. 213-234.

FERNALD, Theodore B. & NAPOLI, Donna Jo (2001). "Exploitation of morphological possibilities in signed languages. Comparison of American Sign Language with English", in: *Sign Language & Linguistics*, Vol. 3, No 1, p. 3-58

FERREIRA BRITO, Lucinda (1994). "Sign languages in South America", in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3926-3927.

FISCHER, Renate & LANE, Harlan (red.) (1993). *Looking Back: A Reader on the History of Deaf Communities and their Sign Languages (International Studies on Sign Language and Communication of the Deaf Vol. 20)*, Hamburg: Signum.
FISCHER, Renate (1995). "The Notation of Sign Languages: Bébian's Mimographie", in: Bos, Heleen & Schermer, Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 285-301.
FISCHER, Susan D. (2002). "He, she and someone: restrictions on indexical classifiers in NS", Paper gepresenteerd op de "Cross-Linguistic Workshop on Sign Language Classifier Constructions" op 29 september 2004, in het kader van TISLR 8 – Barcelona.
FISCHER-JØRGENSEN, Eli (1975). *Trends in phonological theory. A historical introduction*, Kopenhagen: Akademisk Forlag.
FRIEDMAN, Lynn A. (1976). *Phonology of a soundless language: Phonological structure of American Sign Language*, ongepubliceerd proefschrift, University of California, Berkeley.
FRIEDMAN, Lynn A. (1977a) (red.). *On the Other Hand. New Perspectives on American Sign Language*, New York – San Francisco – London: Academic Press.
FRIEDMAN, Lynn A. (1977b). "Introduction", in: Friedman, Lynn A. (red.), *On the Other Hand*, New York – San Francisco – London: Academic Press, p. 1-9.
FRIEDMAN, Lynn A. (1977c). "Formational Properties of American Sign Language", in: Friedman, Lynn A. (red.), *On the Other Hand. New Perspectives on American Sign Language*, New York – San Francisco – London: Academic Press, p. 13-56.
FRISHBERG, Nancy (1975). "Arbitrariness and Iconicity: Historical Change in American Sign Language", in: *Language* Vol. 51, No 3, p. 696-719.
FRISHBERG, Nancy & GOUGH, Bonnie (1973). "Morphology in American Sign Language", Manuscript, Salk Institute for Biological Studies, La Jolla, CA, uitgegeven in: *Sign Language & Linguistics*, 2000, Vol. 3, No 1, p. 103-131.
GEE, James Paul (1993). "Reflections on the Nature of ASL and the Development of ASL Linguistics: Comments on Corina's Article", in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 97-101.
GESSINGER, Joachim (1994). *Auge und Ohr. Studien zur Erforschung der Sprache am Menschen 1700-1850*, Berlin – New York: de Gruyter.
GLEASON, Henry A. (1961). *An Introduction to Descriptive Linguistics*, London: Holt, Rinehart and Winston (oorspronkelijke uitgave 1955).
GLÜCK, Susanne, HAPP, Daniela, KELLER, Jörg, KOBLITZ, Gerald, LEUNINGER, Helen & PFAU, Roland (1997). "Zur phonologischen Beschreibung von Gebärden: Vergebärdler", in: *Das Zeichen*, Vol. 11, No 40, p. 240-257.
GLÜCK, Susanne & PFAU, Roland (1998). "Sprachtheorie und sprachliche Wirklichkeit. Eine Stellungnahme zu dem Beitrag von Horst Ebbinghaus", in: *Das Zeichen*, Vol. 12, No 43, p. 258-260.
GOLDIN-MEADOW, Susan (2003). *Hearing Gesture. How Our Hands Help Us Think*, Cambridge, MA – London: Belknap Press of Harvard University Press.

GOLDSMITH, John (1991). "Qu'est-ce qu'une phonologie d'une langue des signes?", in: *Revue québecoise de linguistique théorique appliquée*, Vol. 10, No 1, p. 11-20.

GOLDSMITH, J. A. (red.) (1995). *The Handbook of Phonological Theory*, Oxford: Blackwell, p. 570-585.

GOLDSMITH, J. A. (red.) (1999). *Phonological theory : the essential readings*, Malden (Mass.): Blackwell.

GOORHUIS, Sieneke M. & SCHAERLAEKENS, Anne-Marie (1994). "Niet-opzichzelfstaande taalontwikkelingsstoornissen", in: Goorhuis, Sieneke M. & Schaerlaekens, Anne-Marie, *Handboek taalontwikkeling, taalpathologie en taaltherapie bij Nederlandssprekende kinderen*, Utrecht: De Tijdstroom, p. 135-163.

GREFTEGREFF, Irene (1992). "Orientation in Indexical Signs in Norwegian Sign Language", in: *Nordic Journal of Linguistics*, Vol. 15, No 2, p. 159-182.

GRINEVALD, Colette (2003). "Classifier Systems in the Context of a Typology of Nominal Classification", in: Emmorey, Karen (red.), *Perspectives on classifier constructions in sign languages*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 91-109.

GROSJEAN, François (1979). "A Study of Timing in a Manual and Spoken Language: American Sign Language and English", in: *Journal of Psycholinguistic Research* Vol. 8, No 4, p. 379-405.

GROSJEAN, François (1994). "Sign bilingualism: issues", in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3889-3890.

GUERRA CURRIE, Anne-Marie P., MEIER, Richard P. & WALTERS, Keith (2002). "A crosslinguistic examination of the lexicons of four sign languages", in: Meier, Richard P., Cormier, Kearsy & Quinto-Pozos, David (red.), *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 224-236.

GUSSENHOVEN, Carlos (1999). "Discreteness and Gradience in Intonational Contrasts", in: *Language and Speech*, Vol. 42, No 2-3, p. 283-305.

HAIMAN, John (1980). "The Iconicity of Grammar: Isomorphism and Motivation", in: *Language* 56, p. 515-540.

HAIMAN, John (1985). *Natural Syntax*: *Iconicity and Erosion*, Cambridge: Cambridge University Press.

HAIMAN, John (1992). "Iconicity", in: Bright, William (red.), *International Encyclopedia of Linguistics*, Oxford – New York: Oxford University Press, p. 191-195.

HALL, Tracy A. (2000). *Phonologie: eine Einführung*, Berlin: De Gruyter.

HANDKE, Jürgen (2000). *The Mouton interactive introduction to phonetics and phonology*, Berlin: Mouton De Gruyter.

HANKE, Thomas & PRILLWITZ, Siegmund (1995). "syncWRITER: Integrating Video into the Transcription and Analysis of Sign Language", in: Bos, Heleen & Schermer, Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 303-311.

HARDER, Rita & SCHERMER, Trude (1986). "A First Phonological Analysis of Handshapes in the Sign Language of the Netherlands", in: Tervoort, Bernard T. (red.), *Signs of Life. Proceedings of the Second European Congress on Sign Language Research*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, p. 47-51.

HAYES, Bruce (1993). "Against Movement: Comments on Liddell's Article", in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 213-226.

HERLOFSKY, William J. (2003). "What You See Is What You Get: Iconicity and metaphor in the visual language of written and signed poetry: A cognitive approach", in: Müller, Wolfgang & Fischer, Olga (red.), *From sign to signing: Iconicity in language and literature 3*, Amsterdam - Phildadelphia: John Benjamins, p. 41-61.

HEWES, Gordon (1983). "Comment on 'Iconicity, arbitrariness, & duality' (D. Armstrong)", in: *Sign Language Studies*, Vol. 12, No 38, p. 70-75.

HINTON, Leanne, NICHOLS, Johanna & OHALA, John J. (1994). "Introduction: sound-symbolic processes", in: Hinton, Leanne, Nichols, Johanna & Ohala, John J. (red.), *Sound Symbolism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-12.

HOCKETT, Charles F. (1958). *A Course in Modern Linguistics*, New York: Macmillan.

HOCKETT, Charles F. (1960). "The origin of speech", in: *Scientific American*, Vol. 203, No 3, p. 89-96.

HUMBOLDT, Wilhelm von (1979). *Werke. Band III. Schriften zur Sprachphilosophie*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgemeinschaft, uitgegeven door Flitner, Andreas & Giel, Klaus.

JAKOBSON, Roman (1971 [1966]). "Quest for the essence of language", in: *Selected Writings*, Vol. II: *Word and language*, The Hague: Mouton, p. 345-359.

JANSSEN, Ruud (1986). *Het handalfabet van doven*, Utrecht – Aartselaar: A.W. Bruna & zoon.

JANZEN, Terry & SHAFFER, Barbara (2002). "Gesture as the substrate in the process of ASL grammaticization", in: Meier, Richard P., Cormier, Kearsy & Quinto-Pozos, David (red.), *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 199-223.

JOHNSTON, Trevor (1989). *Auslan: the Sign Language of the Australian Deaf Community*, ongepubliceerd proefschrift, University of Sydney, Sydney. *http://homepage.mac.com/trevor.a.johnston/dissertation.htm*

JOHNSTON, Trevor A. (1994). "Sign languages in Australasia", in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3922-3923.

JOHNSTON, Trevor (2001). "Nouns and Verbs in Australian Sign Language: An Open and Shut Case?", in: *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Vol. 6, no 4, p. 235-247.

JOHNSTON, Trevor & SCHEMBRI, Adam (1999). "On Defining Lexeme in a Signed Language", in: *Sign Language & Linguistics*, Vol. 2, No 2, p. 115-185.

JONES, Phillip A. (1978). "On the interface of ASL phonology and morphology", in: *Communication and Cognition*, Vol. 11, No 1, p. 69-78.

KARLSSON, Fred (1984). “Structure and iconicity in sign language”, in: Loncke, Filip, Boyes-Braem, Penny & Lebrun, Yvan (red.), *Recent Research on European Sign Languages*, Lisse: Swets & Zeitlinger, p. 149-155.

KELSO, HOLT & FLATT (1980). “The role of proprioception in the perception and control of human movement: toward a theoretical reassessment”, in: *Perception and Psychophysics*, Vol. 28, No 1, p. 45-52.

KENDON, Adam (1988). “How gestures can become like words”, in: Poyatos, Fernando (red.), *Crosscultural perspectives in nonverbal communication*, Toronto: Hogrefe, p. 131-141.

KENDON, Adam (1992). “Sign language: an overview”, in: Bright, William (red.), *International encyclopedia of linguistics*, Vol. 3, Oxford: Oxford University Press, p. 432-438.

KENDON, Adam (2000). “Language and gesture: unity or duality?”, in: McNeill, David (red.), *Language and gesture*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 47-63.

KLIMA, Edward & BELLUGI, Ursula (red.) (1979). *The Signs of Language*, Cambridge, MA – London: Harvard University Press.

KOENEN, Liesbeth, BLOEM, Tony, JANSSEN, Ruud & VAN DE VEN, Albert (1998[3]). *Gebarentaal. De taal van doven in Nederland*, Amsterdam – Antwerpen: Atlas.

KONRAD, Reiner & BENTELE, Susanne (1998). “Anything goes? oder die Qual der Wahl: Chancen und Risiken einer empirischen Gebärdensprachlexikographie”, in: *Das Zeichen*, Vol. 12, No 43, p. 92-97.

KYLE, Jim G. (1994). “Sign language acquisition”, in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3912-3914.

LAKOFF, George & JOHNSON, Robert (1980). *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.

LANE, Harlan, BOYES BRAEM, Penny & BELLUGI, Ursula (1976). “Preliminaries to a Distinctive Feature Analysis of Handshapes in American Sign Language”, in: *Cognitive Psychology*, Vol. 8, p. 263-289.

LANGER, Gabriele, BENTELE, Susanne & KONRAD, Reiner (2002). “Entdecke die Möglichkeiten. Zum Verhältnis von Mundbild und Gebärde in Bezug auf die Bedeutung in der DGS”, in: *Das Zeichen*, Vol. 16, No 59, p. 84-97.

LAWSON, Lilian K. (1985). “Multi-Channel Signs in British Sign Language”, in: Kyle, Jim & Woll, Bencie (red.), *Language in Sign*, London – Sydney – Dover (NH): Croom Helm, p. 97-105.

LIDDELL, Scott K. (1980). “Review article: Some current approaches to the study of American Sign Language”, in: *Semiotica*, Vol. 31, No 3-4, p. 345-368.

LIDDELL, Scott K. (1984). “THINK and BELIEVE: sequentiality in American Sign Language”, in: *Language*, Vol. 60, No 2, p. 372-399.

LIDDELL, Scott K. (1990). “Structures for Representing Handshape and Local Movement at the Phonemic Level”, in: Fischer, Susan D. & Siple, Patricia (red.), *Theoretical Issues in Sign Language Research. Vol. 1: Linguistics*, Chicago – London: Chicago University Press, p. 37-65.

LIDDELL, Scott K. (1993). “Holds and Positions: Comparing Two Models of Segmentation in ASL”, in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 189-211.

LIDDELL, Scott K. (1994). “Sign language: developments in sublexical analysis of signs”, in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3915-3917.

LIDDELL, Scott K. (1996) “Numeral incorporating roots and non-incorporating prefixes in American Sign Language”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 25, No 92, p. 201-225.

LIDDELL, Scott K. (2000). “Blended spaces and deixis in sign language discourse”, in: McNeill, David (red.), *Language and gesture*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 331-357.

LIDDELL, Scott K. (2003a). “Sources of Meaning in ASL. Classifier Predicates”, in: Emmorey, Karen (red.), *Perspectives on classifier constructions in sign languages,* Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 199-220.

LIDDELL, Scott K. (2003b). *Grammar, Gesture and Meaning in American Sign Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

LIDDELL, Scott K. & JOHNSON, Robert E. (1986). “American Sign Language compound formation processes, lexicalization, and phonological remnants”, in: *Natural Language and Linguistic Theory*, No 4, p. 445-513.

LIDDELL, Scott K. & JOHNSON, Robert E. (1995). “American Sign Language: The Phonological Base”, in: Valli, Clayton & Lucas, Ceil, *Linguistics of American Sign Language. An Introduction*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 249-289 (eerst gepubliceerd in 1989, in: *Sign Language Studies*, No 64, p. 195-277).

LILLO-MARTIN, Diane (2002). “Where are all the modality effects?”, in: Meier, Richard P., Cormier, Kersy & Quinto-Pozos, David (red.), *Modality and structure in signed and spoken languages*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 241-262.

LIST, Gudula (1989). “Duality of patterning in signed and spoken language: a psychological perspective”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 18, No 65, p. 323-338.

LONCKE, Filip (1983). “Fonologische aspecten van gebaren”, in: Tervoort, Bernard T. (red.), *Hand over hand: nieuwe inzichten in de communicatie van de doven*, Muiderberg: Coutinho, p. 105-119.

LONCKE, Filip (1985a). “Fonologie in gebarentalen: een contradictio in terminis?”, in: Tervoort, Bernard T. (red.), *“Gebarentalen van doven en psycholinguïstiek”: een weerwoord*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, p. 22-29.

LONCKE, Filip (1985b). “Het werk van Oleron”, in: Tervoort, Bernard T. (red.), *“Gebarentalen van doven en psycholinguïstiek”: een weerwoord*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, p. 61-65.

LONCKE, Filip (1985c). “Sign Phonemics and Kinesiology”, in: Stokoe, William C. & Volterra, Virginia (red.), *SLR ’83: Proceedings of the first national symposium on sign language research and teaching, Rome 1983*, Rome – Silver Spring, MD: CNR/ Linstok Press, p. 152-158.

LONCKE, F. (1990). *Modaliteitsinvloed op taalstructuur en taalverwerving in gebarencommunicatie*, ongepubliceerd proefschrift, Vrije Universiteit Brussel, Brussel.

LONCKE, Filip, NIJS, Martine & SMET, Louis (1998). *SMOG. Spreken Met Ondersteuning van Gebaren. Het Handboek*, Leuven – Apeldoorn: Garant.

LUCAS, Ceil (1990). *Sign Language Research: Theoretical Issues*, Washington, DC: Gallaudet University Press.

LUCAS, Ceil (1995). “Sociolinguistic Variation in ASL: The Case of DEAF”, in: Bos, Heleen & Schermer, Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 189-210.

LUFTIG, Richard L. & LLOYD, Lyle L. (1981). “Manual sign translucency and referential concreteness in the learning of signs”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 10, No 30, p. 49-60.

LUFTIG, Richard L., LLOYD, Lyle L. & PAGE, Judith L. (1982). “Ratings of sign translucency and gloss concreteness of two grammatical classes of signs”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 11, No 37, p. 305-343.

MACHABÉE, Dominique & DUBUISSON, Colette (1995). “Initialized Signs in (or outside of?) Quebec Sign Language”, in: Bos, Heleen & Schermer, Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 69-83.

MACKEN, Elizabeth, PERRY, John & HAAS, Cathy (1993). “Richly grounding symbols in ASL”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 22, No 81, p. 375-394.

MANDEL, Mark (1977). “Iconic Devices in American Sign Languages”, in: Friedman, Lynn A. (red.), *On the Other Hand. New Perspectives on American Sign Language*, New York – San Francisco – London: Academic Press, p. 57-107.

MANDEL, Mark A. (1979). “Natural Constraints in Sign Language Phonology: Data From Anatomy”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 8, No 24, p. 215-229.

MANDEL, Mark A. (1981). *Phonotactics and morphophonology in ASL*, ongepubliceerd proefschrift, University of California, Berkeley.

MANDEL, Mark A. (1982). “Major information from a ‘minor parameter’: Point of Contact in Sign Language Phonology”, in: Maccaulay, Monica (et al.) (red.), *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Vol. 8, Berkeley, CA: BLS, p. 533-549.

MARENTETTE, Paula F. & MAYBERRY, Rachel I. (2000). “Principles for an Emerging Phonological System: A Case Study of Early ASL Acquisition”, in: Chamberlain, Charlene, Morford, Jill P. & Mayberry, Rachel I. (red.), *Language acquisition by eye*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 71-90.

MARKOWICZ, Harry (1980). “Myths About American Sign Language”, in: Lane, Harlan & Grosjean, François (red.), *Recent Perspectives on American Sign Language*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, p. 1-6.

MARSCHARK, Marc (1994). "Gesture and Sign", in: *Applied Psycholinguistics*, Vol. 15, No 2, p. 209-236.
MARTIN, Joe (2000). "A Linguistic Comparison. Two Notation Systems for Signed Languages: Stokoe Notation and Sutton SignWriting", Manuscript. *http://www.SignWriting.org/forums/linguistics/ling008*
MARTINET, André (1949). "Phonology as Functional Phonetics", in: *Publications of the Philological Society*, Vol. XV, p. 1-27.
MARTINET, André (1960). *Eléments de Linguistique Générale*, Paris: Librairie Armand Colin.
MARTINET, André (1965). *La Linguistique Synchronique. Etudes et Recherches*, Paris: Presses Universitaires de France.
MAYBERRY, Rachel I. & FISCHER, Susan D. (1989). "Looking Through Phonological Shape to Lexical Meaning: The Bottleneck of Non-native Sign Language Processing", in: *Memory and Cognition*, Vol. 17, No 6, p. 740-754.
MCARTHUR, Douglas (1991). "Processes of elaboration: the taxonomic principle in speech and sign", in: *Sign Language Studies*, Vol. 20, No 70, p. 61-71.
MCARTHUR, Douglas (1992). "Motivation in the forms of signs", in: *Sign Language Studies*, Vol. 21, No 77, p. 339-344.
MCDONALD, Betsy H. (1985). "Productive and frozen lexicon in ASL: an old problem revisited", in: Stokoe, William C. & Volterra, Virginia (red.), *SLR '83: Proceedings of the first national symposium on sign language research and teaching, Rome 1983*, Rome – Silver Spring, MD: CNR/Linstok Press, p. 254-259.
MCDONALD, Betsy H. (1994). "Sign language morphology", in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3917-3919.
MCNEILL, David (1993). "The Circle from Gesture to Sign", in: Marschark, Marc & Clark, M. Diane (red.), *Psychological perspectives on deafness*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, p. 153-183.
MCNEILL, David (2000a) (red.). *Language and gesture*, Cambridge: Cambridge University Press.
MCNEILL, David (2000b). "Introduction", in: McNeill, David (red.), *Language and gesture*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 1-10.
MEIER, Richard P. (1987). "Elicited Imitation of Verb Agreement in American Sign Language: Iconically or Morphologically Determined?", in: *Journal of Memory and Language*, Vol. 26, No 3, p. 362-376.
MEIER, Richard P. (1993). "A Psycholinguistic Perspective on Phonological Segmentation in Sign and Speech", in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 169-188.
MEIER, Richard P. (2002). "Why different, why the same? Explaining effects and non-effects of modality upon linguistic structures in sign and speech", in: Meier, Richard P., Cormier, Kearsy & Quinto-Pozos, David (red.). *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 1-25.

MEIER, Richard P. (2002). "The acquisition of verb agreement. Pointing out arguments for the linguistic status of agreement in signed languages", in: Morgan, Gary & Woll, Bencie (red.), *Directions in Sign Language Acquisition*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, p. 115-141.

MEIER, Richard P., CORMIER, Kearsy & QUINTO-POZOS, David (red.) (2002). *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*, Cambridge: Cambridge University Press.

MEIR, Irit (1995). "Explaining Backwards Verbs in ISL: Syntactic-Semantic Interaction", in: Bos, Heleen & Schermer, Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 105-119.

MEIR, Irit (2002). "A cross-modality perspective on verb agreement", in: *Natural Language & Linguistic Theory*, Vol. 20, No 2, p. 413-450.

MILLER, Christopher (1991). "Une théorie prosodique de la phonologie des langues des signes", in: *Revue québecoise de linguistique appliquée*, Vol. 10, No 1, p. 21-55.

MILLER, Christopher (2000a). *La phonologie dynamique du mouvement en langue des signes québécoise*, Québec: Fides.

MILLER, Christopher (2000b). "Regards sur la phonologie des langues signées", in: *Recherches linguistiques de Vincennes,* Vol. 19, 101-120.

MOHAY, Heather (1994). "Sign language acquisition: development of attention", in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3914-3915.

MORFORD, Jill P. & KEGL, Judy A. (2000). "Gestural precursors to linguistic constructs: how input shapes the form of language", in: McNeill, David (red.), *Language and gesture*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 358-387.

MOSER, Margaret G. (1990). "The Regularity Hypothesis Applied to ASL", in: Lucas, Ceil (red.), *Sign Language Research: Theoretical Issues*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 50-56.

MOY, Anthony (1990). "A Psycholinguistic Approach to Categorizing Handshapes in American Sign Language: Is [A_s] an Allophone of /A/?", in: Lucas, Ceil (red.), *Sign Language Research: Theoretical Issues*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 346-357.

NÄNNY, Max & FISCHER, Olga (1999) (red.). *Form miming meaning. Iconicity in language and literature*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

NYST, Victoria & BAKER, Anne (2003). "The Phonology of Name Signs: a Comparison between the Sign Languages of Uganda, Mali, Adamorobe and The Netherlands", in: Baker, Anne, van den Bogaerde, Beppie & Crasborn, Onno (red.), *Cross-Linguistic Perspectives in Sign Language Research. Selected Papers from TISLR 2000*, Hamburg: Signum, p. 71-79.

OKRENT, Arika (2002). "A modality-free notion of gesture and how it can help us with the morpheme vs. gesture question in sign language linguistics (Or at least give us some criteria to work with)", in: Meier, Richard P., Cormier, Kearsy & Quinto-Pozos, David (red.), *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 175-198.

OVIEDO, Alejandro (2001). “Zur Klassifikation von Klassifikatoren. Ein Beitrag zur laufenden Diskussion über Gebärden mit Klassifikatorhandform”, in: *Das Zeichen* 15: 55, p. 118-129.

ÖZYÜREK, Asli (2000). “The influence of addressee location on spatial language and representational gestures of direction”, in: McNeill, David (red.), *Language and gesture*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 65-83.

PADDEN, Carol A. (1990). “Rethinking fingerspelling”, in: *Signpost*, Vol. 3, No 4, p. 2-4.

PADDEN, Carol A. (1991). “Rethinking fingerspelling: Part 2”, in: *Signpost*, Vol. 4, No 4, p. 2-4.

PADDEN, Carol A. (1998). “The ASL lexicon”, in: *Sign Language & Linguistics*, Vol. 1, No 1, p. 39-64.

PADDEN, Carol A. (2002). “How the alphabet came to be used in a sign language”, in: Schulmeister, Rolf , Reinitzer, Heimo (red.), *Progress in sign language research. In honor of Siegmund Prillwitz*, Hamburg: Signum, p. 31-46.

PADDEN, Carol A. & PERLMUTTER, David M. (1987). “American Sign Language and the Architecture of Phonological Theory”, in: *Natural Language and Linguistic Theory*, Vol. 5, No 3, p. 335-375.

PEIRCE, Charles S. (1932). *Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Vol. II: Elements of Logic*, Cambridge, MA: Harvard University Press, uitgegeven door Hartshorne, Charles & Weiss, Paul.

PERLMUTTER, David M. (1986). “Topic ... Comment. No nearer to the soul”, in: *Natural language and linguistic theory*, No 4, p; 515-523.

PERLMUTTER, David M. (1991). “Feature geometry in a language with two active articulators, Paper gepresenteerd op de “Conference on Phonological Feature Organization”, LSA Summer Institute, Santa Cruz.

PERLMUTTER, David M. (1992a). “Sonority and Syllable Structure in American Sign Language”, in: *Linguistic Inquiry*, Vol. 23, No 23, p. 407-442.

PERLMUTTER, David M. (1992b). “Sign language: phonology”, in: Bright, William (red.), *International encyclopedia of linguistics*, Vol. 3, Oxford: Oxford University Press, p. 438-439.

PERLMUTTER, David M. (1993). “Sonority and Syllable Structure in American Sign Language”, in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 227-261.

PERLMUTTER, David M. (1994). “The role of contrast in establishing phonological representations: How is the weak hand represented in ASL?”, Paper gepresenteerd op de “MOT Conference on Contrast in Phonology”, University of Toronto.

PETERS, Charles R. (1983). “Comment on 'Iconicity, arbitrariness, & duality' (D. Armstrong)”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 12, No 38, p. 75-77.

PETITTO, Laura A. (1985). “From gesture to symbol: The relation of form to meaning in acquisition of personal pronouns in American Sign Language”, in: Stokoe, William C. & Volterra, Virginia (red.), *SLR ’83: Proceedings of the first national symposium on sign language research and teaching, Rome 1983*, Rome – Silver Spring, MD: CNR/Linstok Press, p. 55-63.

PETITTO, Laura A. (1994). "The Transition from Gesture to Symbol in American Sign Language", in: Volterra, Virginia & Erting, Carol J. (red.), *From Gesture to Language in Hearing and Deaf Children*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 153-161.

PIZZUTO, Elena (1985). "Sign languages iconic indexical features and language learning processes", in: Stokoe, William C. & Volterra, Virginia (red.), *SLR '83: Proceedings of the first national symposium on sign language research and teaching, Rome 1983*, Rome – Silver Spring, MD: CNR/Linstok Press, p. 48-54.

PIZZUTO, Elena & VOLTERRA, Virginia (2000). "Iconicity and transparency in sign languages: A cross-linguistic cross-cultural view", in: Emmorey, Karen & Lane, Harlan (red.), *The Signs of Language Revisited: An Anthology to Honor Ursula Bellugi and Edward Klima*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 261-286.

POIZNER, Howard, NEWKIRK, Don & BELLUGI, Ursula (1983). "Processes controlling human movement: neuromotor constraints on American Sign Language", in: *Journal of Motor Behavior*, Vol. 15, No 1, p. 2-18.

PULLEYBLANK, Edwin G. (1986). "The meaning of duality of patterning and its importance in language evolution", in: *Sign Language Studies*, Vol. 15, No 51, p. 101-120.

PULLEYBLANK, Edwin G. (1987). "Duality of patterning: responding to Armstrong & Stokoe", in: *Sign Language Studies*, Vol. 16, No 55, p. 175-181.

QUINTO-POZOS, David (2002). "Gesture and iconicity in sign and speech", in: Meier, Richard P., Cormier, Kearsy & Quinto-Pozos, David (red.), *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 167- 174.

RADUTZKY, Elena (1990). "The Changing Handshape in Italian Sign Language", in: Edmondson, William H. & Karlsson, Fred (red.), *SLR '87: Papers from the Fourth International Symposium on Sign Language Research, Lappeenranta, Finland, July 15-19, 1987*, Hamburg: Signum, p. 94-113.

REILLY, Judy S., MCINTIRE, Marina L. & SEAGO, Howie (1992). "Affective Prosody in American Sign Language", in: *Sign Language Studies*, Vol. 21, No 75, p. 113-128.

REVESZ, Géza (1946). *Ursprung und Vorgeschichte der Sprache*, Bern: A. Francke AG Verlag.

RIMOR, Mordechai, KEGL, Judy, LANE, Harlan & SCHERMER, Trude (1984). "Natural Phonetic Processes Underlie Historical Change and Register Variation in American Sign Language", in: *Sign Language Studies*, Vol. 13, No 43, p. 97-119.

RISSANEN, Terhi (1986). "The Basic Structure of Finnish Sign Language", in: Tervoort, Bernard T. (red.), *Signs of Life. Proceedings of the Second European Congress on Sign Language Research*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, p. 42-51.

ROBINSON, Jacques H. & GRIFFITH, Penny L. (1979). "On the scientific status of iconicity", in: *Sign Language Studies*, Vol. 8, No. 25, p. 297-315.

ROCA, Iggy & JOHNSON, Wyn (1999). *A Course in Phonology*, Oxford: Blackwell.

RUSSO, Tommaso, GIURANNA, Rosaria & PIZZUTO, Elena (2001). "Italian Sign Language (LIS) Poetry. Iconic Properties and Structural Regularities", in: *Sign Language Studies*, Vol. 2, No 1, p. 84-112.

SALLANDRE, Marie-Anne (2003). *Les unités du discours en Langue des Signes Française. Tentative de catégorisation dans le cadre d'une grammaire de l'iconicité*, ongepubliceerd proefschrift, Université Paris 8, Paris.

SAMARIN, William J. (1967). *Field Linguistics. A Guide to Linguistic Field Work*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

SANDLER, Wendy (1986). "The Spreading Hand Autosegment of American Sign Language", in: *Sign Language Studies*, Vol. 15, No 50, p. 1-28.

SANDLER, Wendy (1987). "Assimilation and Feature Hierarchy in American Sign Language", in: Bosch, Anna (et al.) (red.), *Papers from the 23rd Annual Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society. Part two: Parasession on Autosegmental and Metrical Phonology*, Chicago: Chicago Linguistics Society, p. 266-278.

SANDLER, Wendy (1989). *Phonological Representation of the Sign. Linearity and Nonlinearity in American Sign Language*, Dordrecht – Providence: Dordrecht.

SANDLER, Wendy (1990). "Temporal Aspects and ASL Phonology", in: Fischer, Susan D. & Siple, Patricia (red.), *Theoretical Issues in Sign Language Research. Vol. 1: Linguistics*, Chicago – London: Chicago University Press, p. 7-35.

SANDLER, Wendy (1993a). "Sign langage and modularity", in: *Lingua*, Vol. 89, No 4, p. 315-351.

SANDLER, Wendy (1993b). "A sonority cycle in American Sign Language", in: *Phonology* 10, p. 243-279.

SANDLER, Wendy (1993c). "Hand in hand: The roles of nondominant hand in Sign Language Phonology", in: *The Linguistic Review* Vol. 10, No 4, p. 337-390.

SANDLER, Wendy (1993d). "Linearization of phonological tiers in ASL", in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 101-129.

SANDLER, Wendy (1995). "Phonological Characteristics of Sign Languages", in: *University of Trondheim Working Papers in Linguistics. Special Issue on Sign Language Phonology*, No 23, p. 18-37.

SANDLER, Wendy (1996a). "Phonological features and feature classes: the case of movements in sign language", in: *Lingua*, Vol. 98, No 1-3, p. 197-220.

SANDLER, Wendy (1996b). "Representing handshapes", in: *International Journal of Sign Linguistics*, Vol. 1, p. 115-158.

SANDLER, Wendy (1999). "Prosody in Two Natural Language Modalities", in: *Language and Speech*, Vol. 42, No 2-3, p. 127-142.

SAUSSURE, Ferdinand de (1976) [1916]. *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot, kritische editie door Tullio de Mauro.

SAVOLAINEN, Leena (1995). "The Electronic Dictionary of Finnish Sign Language: The Search through Sign Language", in: Bos, Heleen & Schermer, Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 347-356.

SCHEMBRI, Adam (2002). “The Representation of Motion Events in Signed Language and Gesture”, in: Schulmeister, Rolf & Reinitzer, Heimo (red.), *Progress in Sign Language Research. In Honor of Siegmund Prillwitz*, Hamburg: Signum, p. 99-126.

SCHEMBRI, Adam (2003). “Rethinking ‘Classifiers’ in Signed Languages”, in: Emmorey, Karen (red.), *Perspectives on classifier constructions in sign language*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 3-34.

SCHERMER, Trude (1983). “Het communicatiesysteem van volwassen doven in Nederland”, in: Tervoort, Bernard T. (red.), *Hand over hand: nieuwe inzichten in de communicatie van de doven*, Muiderberg: Coutinho, p. 9-24.

SCHERMER, Trude & HARDER, Rita (1986). “Lexical Variation in Dutch Sign Languages: Some Implications for Language Planning”, in: Tervoort, Bernard T. (red.), *Signs of Life. Proceedings of the Second European Congress on Sign Language Research*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, p. 134-141.

SCHERMER, Trude, FORTGENS, Connie, HARDER, Rita & DE NOBEL, Esther (1991). *De Nederlandse Gebarentaal*, Twello: Van Tricht.

SCHERMER, Trude & VERMEERBERGEN, Myriam (2004). “Nederlandse Gebarentaal en Vlaamse Gebarentaal: zussen of verre nichtjes?”, in: *Ons Erfdeel*, Vol. 47, No 4, p. 569-575.

SCHULMEISTER, Rolf & REINITZER, Heimo (red.) (2002). *Progress in Sign Language Research. In Honor of Siegmund Prillwitz*, Hamburg: Signum.

SETZKORN, Christiane (1994). “Die Sprache der Hände”, in: *Texten und Schreiben*, No 5, p. 19-21.

SHERIDAN, Claire (1978). “Linguistic considerations of language in a visual mode”, in: *Communication and Cognition*, Vol. 11, No 1, p. 9-27.

SIMONE, Raffaele (red.) (1995). *Iconicity in Language*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

SINGLETON, Jenny L., MORFORD, Jill P. & GOLDIN-MEADOW, Susan (1993). “Once is not enough: standards of well-formedness in manual communication created over three different timespans”, in: *Language*, Vol. 69, No 4, p. 683-715.

SIPLE, Patrica (1978). “Visual constraints for sign language communication”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 7, No. 19, p. 95-110.

SIPLE, Patricia (1997). “Universals, Generalizability, and the Acquisition of Signed Language”, in: Marschark, Marc, Siple, Patricia, Lillo-Martin, Diane, Campbell, Ruth & Everhart, Victoria S. (red.), *Relations of Language and Thought. The View from Sign Language and Deaf Children*, New York – Oxford: Oxford University Press, p. 24-61.

SIPLE, Patricia, AKAMATSU, C. Tane & LOEW, Ruth C. (1990). “Acquisition of American Sign Language by Fraternal Twins: A Case Study”, in: *International Journal of Sign Linguistics*, Vol. 1, No 1, p. 3-13.

STEVENS, Kenneth N. & KEYSER, Samuel Jay (1989). “Primary features and their enhancement in consonants”, in: *Language*, Vol. 65, No 1, 81-106.

STOKOE, William C. (1960). *Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf*, Buffalo, New York: University of Buffalo.

STOKOE, William C. (1972). “Words, Signs, and Syllables”, in: Stokoe, William C., *Semiotics and Human Sign Languages*, The Hague – Paris: Mouton, p. 20-44.
STOKOE, William C. (1974). “Classification and description of sign languages”, in: Sebeok, Thomas A. (red.), *Current Trends in Linguistics. Vol. 12 (1): Linguistics and Adjacent Arts and Sciences*, The Hague – Paris: Mouton, p. 345-371.
STOKOE, William C. (1979). “Problems in Sign Language Research”, in: Schlesinger, Izchak M. & Namir, Lila (red.), *Sign Language of the Deaf. Psychological, Linguistic and Sociological Perspectives*, New York – San Francisco – London: Academic Press, p. 365-378.
STOKOE, William C. (1980). “Sign Language Structure”, in: *Annual Review of Anthropology*, Vol. 9, p. 365-390.
STOKOE, William C. (1983). “Comment on 'Iconicity, arbitrariness, & duality' (D. Armstrong)”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 12, No 38, p. 77-79.
STOKOE, William C. (1986). “Comment on Pulleyblank ‘Duality in Language Evolution’”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 15, No 51, p. 135-174.
STOKOE, William C. (1987). “On borogroves & code books”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 16, No 55, p. 183-189.
STOKOE, William C. (1990). “An Historical Perspective on Sign Language Research: A Personal View”, in: Lucas, Ceil (red.), *Sign Language Research: Theoretical Issues*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 1-8.
STOKOE, William C. (1991). “Semantic Phonology”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 71, p. 107-114.
STOKOE, William C. (1994). “Sign language research: issues and priorities”, in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3919-3921.
STOKOE, William C. (2000). “Gesture to sign (language)”, in: McNeill, David (red.), *Language and gesture*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 388-399.
STOKOE, William C., CASTERLINE, Dorothy C. & CRONEBERG, Carl G. (1965). *A Dictionary of ASL on Linguistic Principles*, Silver Spring, MD: Linstok Press.
STOKOE, William C., CASTERLINE, Dorothy C. & CRONEBERG, Carl G. (1976). “Introduction”, in: Stokoe, William C., Casterline, Dorothy C. & Croneberg, Carl C., *A Dictionary of ASL on Linguistic Principles*, Silver Spring, MD: Linstok Press, p. vii-xxxiii (oorspronkelijke uitgave 1965).
SUPALLA, Ted (1982). *Structure and acquisition of verbs of motion in American Sign Language*, ongepubliceerd proefschrift, University of California, San Diego.
SUPALLA, Ted (1986). “The classifier system in American Sign Language”, in: Craig, Colette (red.), *Noun classification and categorization*, Amsterdam – Philadelphia: Benjamins, p. 181-214.
SUPALLA, Ted (2003). “Revisiting Visual Analogy in ASL. Classifier Predicates”, in: Emmorey, Karen (red.), *Perspectives on classifier constructions in sign languages*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 249-257.

SUPALLA, Ted & NEWPORT, Elissa L. (1978). "How Many Seats in a Chair? The Derivation of Nouns and Verbs in American Sign Language", in: Siple, Patricia (red.), *Understanding Language through Sign Language Research*, New York – San Francisco – London: Academic Press, p. 91-132.

SUTTON-SPENCE, Rachel (2001a). "Introduction. Special Section on Phonology and Poetry", in: *Sign Language Studies*, Vol. 2, No 1, p. 20-23.

SUTTON-SPENCE, Rachel (2001b). "Phonological 'Deviance' in British Sign Language Poetry", in: *Sign Language Studies*, Vol. 2, No 1, p. 62-83.

SUTTON-SPENCE, Rachel & WOLL, Bencie (1993). "The Status and Functional Role of Fingerspelling in BSL", in: Marschark, Marc & Clark, M. Diane (red.), *Psychological perspectives on deafness*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, p. 185-208.

SUTTON-SPENCE, Rachel & WOLL, Bencie (1999). *The Linguistics of British Sign Language. An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.

SWISHER, Virginia M. (1988). "Similarities and Differences between Spoken Languages and Natural Sign Languages", in: *Applied Linguistics*, Vol. 9, No 4, 343-356.

TAUB, Sarah F. (2001a). *Language from the Body. Iconicity and Metaphor in American Sign Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

TAUB, Sarah F. (2001b). "Complex Superposition of Metaphors in ASL poem", in: Dively, Valerie, Metzger, Melanie, Taub, Sarah & Baer, Anne Marie (red.), *Signed Languages. Discoveries from International Research*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 197-230.

TERVOORT, Bernard e.a. (1972). "Gevolgen voor taalverwerving en taalgebruik van gehoorverlies", in: Tervoort, Bernard (et al.), *Psycholinguïstiek*, Utrecht – Antwerpen: Het Spectrum, p. 130-147.

TERVOORT, Bernard T. (1978). "Hoe wezenlijk is de fonologische component? Oftewel: kan een gebarentaal eigenlijk wel een taal zijn?", in: *Gramma*, Vol. 2, No 2-3, p. 71-79.

TERVOORT, Bernard (1994). "Sign languages in Europe: History and research", in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3923-3926.

TRABANT, Jürgen (1986). "Anti-Semiotik der Sprache", in: Trabant, Jürgen, *Apeliotes oder Der Sinn der Sprache. Wilhelm von Humboldts Sprach-Bild*, München: Wilhelm Fink Verlag, p. 69-98.

TRABANT, Jürgen & WARD, Sean (red.) (2001). *New Essays on the Origin of Language*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

TRASK, R. L. (1996). *A Dictionary of Phonetics and Phonology*, London – New York: Routledge.

TRUBETZKOY, Nikolaj S. (1962). *Grundzüge der Phonologie*, Göttingen: Vanden hoeck & Ruprecht (oorspronkelijke uitgave 1939).

UYECHI, Linda (1996). *The Geometry of Visual Phonology*, Stanford, CA: CSLI.

VALLI, Clayton & LUCAS, Ceil (1995). *Linguistics of American Sign Language. An Introduction*, Washington, DC: Gallaudet University Press (oorspronkelijke uitgave 1992).

VAN DER HULST, Harry (1993). “Units in the analysis of signs”, in: *Phonology* 10, p. 209-241.
VAN DER HULST, Harry (1995a). “Dependency Relations in the Phonological Representation of Signs”, in: Bos, Heleen & Schermer, Trude (red.), *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research Munich, September 1-3, 1994*, Hamburg: Signum, p. 11-38.
VAN DER HULST, Harry (1995b). “The composition of handshapes”, in: *University of Trondheim Working Papers in Linguistics. Special Issue on Sign Language Phonology*, No 23, p. 1-17.
VAN DER HULST, Harry (1996a). “Acquisitional Evidence for the Phonological Composition of Handshapes”, in: Koster, Charlotte & Wynen, Frank (red.), *Proceedings of the Gronignen Assembly on Language Acquistion held at the University of Groningen, 7-9 September 1995*, Groningen: Centre Language and Cognition Groningen, p. 39-55.
VAN DER HULST, Harry (1996b). “On the other hand”, in: *Lingua*, Vol. 98, No 1-3, p. 121-143.
VAN DER HULST, Harry & SANDLER, Wendy (1994). “Phonological Theories Meet Sign Language: Two Theories of the Two Hands”, in: Dyck, Carrie (red.), *Toronto Working Papers in Linguistics*, Vol. 13, No 1, p. 43-73.
VAN DER HULST, Harry & MILLS, Anne (1996). “Issues in sign linguistics: phonetics, phonology and morpho-syntax”, in: *Lingua*, Vol. 98, No 1-3, p. 3-17.
VAN DER KOOIJ, Els (1994). *De Component Beweging in Nederlandse Gebarentaal. Een Fonologische Analyse*, ongepubliceerde doctoraalscriptie, Universiteit Leiden.
VAN DER KOOIJ, Els (1996). “End contact signs”, in: Costa, Joao, Goedemans, Rob & van de Vijver, Ruben (red.), *Proceedings of ConSOLE 4, Paris*, Leiden: SOLE, p. 151-170.
VAN DER KOOIJ, Els (1997). “Contact: A Phonological or Phonetic Feature of Signs”, in: Coerts, Jane & de Hoop, Helen (red.) *Linguistics in the Netherlands 1997*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, p. 109-121.
VAN DER KOOIJ, Els (1998). “The Position of Unselected Fingers”, in: Van Bezooijen, Renée & Kager, René (red.), *Linguistics of the Netherlands 1998*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, p. 149-162.
VAN DER KOOIJ, Els (2001). “Weak Drop in Sign Language of the Netherlands”, in: Dively, Valerie, Metzger, Melanie, Taub, Sarah & Baer, Anne Marie (red.), *Signed Languages. Discoveries from International Research*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 27-42.
VAN DER KOOIJ, Els (2002). *Phonological Categories in Sign Language of the Netherlands. The Role of Phonetic Implementation and Iconicity*, Utrecht: LOT.
VANHECKE, Eline (2001). “Regionale variatie in de Vlaamse Gebarentaal”, in: Beyers, Rita (red.), *Handelingen LIV 2000*, Brussel: Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, p. 109-118.
VAN HERREWEGHE, Mieke (1995). *De Vlaams-Belgische gebarentaal: Een eerste verkenning*, Gent: Academia Press.

VAN HERREWEGHE, Mieke (2001a). "Negatie in de Vlaamse Gebarentaal", in: Beyers, Rita (red.), *Handelingen LIV 2000*, Brussel: Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, p. 83-108.

VAN HERREWEGHE, Mieke (2001b). *SignWriting in de Vlaamse Gebarentaal*, Gent: vzw Cultuur voor Doven.

VAN HERREWEGHE, Mieke & VERMEERBERGEN, Myriam (1998). *Thuishoren in een wereld van gebaren*, Gent: Academia Press.

VAN HERREWEGHE, Mieke & VERMEERBERGEN, Myriam (2003a). "Flemish Sign Language and Dutch: Syntactic differences due to a different modality as exemplified in reference tracking", in: Granger, Sylviane, Lerot, Jacques & Petch-Tyson, Stephanie (red.), *Corpus-based Approaches to Contrastive Linguistics and Translation Studies*, Amsterdam – New York: Rodopi, p. 91-103.

VAN HERREWEGHE, Mieke & VERMEERBERGEN, Myriam (2003b). "Het opsporen en invullen van 'gaten' in het lexicon van de Vlaamse Gebarentaal", in: De Weerdt, Kristof & Rogiest, Marleen (2003b). *Invulling van hiaten in het lexicon van de Vlaamse Gebarentaal. Aardrijkskunde en geschiedenis*, Gent: vzw Cultuur voor Doven, p. 2-10.

VAN HERREWEGHE, Mieke & VERMEERBERGEN, Myriam (red.) (2004a). *To the Lexicon and Beyond. Sociolinguistics in European Deaf Communities*, Washington, DC: Gallaudet University Press.

VAN HERREWEGHE, Mieke & VERMEERBERGEN, Myriam (red.) (2004b). *'Gent in oktober'. Gebundelde lezingen van het congres 'Gebarentaal in Vlaanderen: lexicografische, onderwijs-pedagogische aspecten', Universiteit Gent, 12-13 oktober 2001*, Gent: Academia Press.

VAN HERREWEGHE, Mieke & VERMEERBERGEN, Myriam (2004c). *30 vragen over gebarentaal in Vlaanderen en 29 antwoorden*, Gent: vzw Fevlado-Diversus & Academia Press.

VAN HERREWEGHE, Mieke & VERMEERBERGEN, Myriam (te verschijnen). "Negatives and interrogatives in Flemish Sign Language", in: Zeshan, Ulrike (red.), *Negatives and interrogatives across signed languages*, 42 p.

VAN UDEN, Antonius (1984). "Een 'fonologie' van gebarentalen?", in: Van Uden, Ant. M. J., *Gebarentalen van doven en psycholinguïstiek. Een kritische evaluatie*, Lisse: Instituut voor Doven – Swets en Zeitlinger, p. 25-39.

VERMEERBERGEN, Myriam (1996). *ROOD KOOL TIEN PERSOON IN. Morfo-syntactische aspecten van gebarentaal*, ongepubliceerd proefschrift, Vrije Universiteit Brussel, Brussel.

VERMEERBERGEN, Myriam (1997a). "Some Remarks on the Use of the Notions 'Subject', 'Object' and 'Topic' in Sign Language Research", in: *Leuvense Bijdragen*, Vol. 96, No 4, p. 505-512.

VERMEERBERGEN, Myriam (1997b). *Grammaticale aspecten van de Vlaams-Belgische Gebarentaal*, Destelbergen: vzw Cultuur voor Doven.

VERMEERBERGEN, Myriam (1998). “More than hands can say: The use of nonmanual linguistic features in Flemish Sign Language”, in: Santi, Serge, Guaitella, Isabelle, Cavé, Christian & Konopczynski, Gabrielle (red.). *Oralité et gestualité. Communication multimodale, interaction. Actes du colloque Orange 98,* Paris: L'Harmattan, p. 119-124.

VERMEERBERGEN, Myriam (1999). *Grammaticale Aspecten van de Vlaams-Belgische Gebarentaal*, Affligem: vzw Vlaams Gebarentaalcentrum (videoboek).

VERMEERBERGEN, Myriam (2001). “Simultane constructies in de Vlaamse Gebarentaal”, in: Beyers, Rita (red.), *Handelingen LIV 2000*, Brussel: Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, p. 69-81.

VERMEERBERGEN, Myriam (2005). “Sign Languages: more of the same or not quite?”, in: *Actas-I. IX Simposio Internacional de Comunicacion Socal (Ninth International Symposium on Social Communication)*, Santiago De Cuba: Centro de Lingüistica Aplicada, p. 339-344.

VERMEERBERGEN, Myriam (te verschijnen). “Gebarentalen: meer van hetzelfde of toch (net) niet?”, in: Gontier, Nathalie, Mondt, Katrien (red.), *Dynamisch Inter(- en trans)disciplinair Taal Onderzoek. De nieuwe taalwetenschappen*, 21 p.

VERMEERBERGEN, Myriam (in voorbereiding). “Modern Times in (Flemish) Sign Language Research”, Manuscript, 31 p.

VERMEERBERGEN, Myriam, LEESON, Lorraine, JOHNSTON, Trevor & SCHEMBRI, Adam (te verschijnen). “‘Real data are messy’: considering cross-linguistic analyses of constituent ordering in Australian Sign Language (Auslan), Vlaamse Gebarentaal (VGT) and Irish Sign Language (ISL)”, in: Perniss, Pamela, Pfau, Ronald & Steinbach, Markus (red.), *Sign Languages: A cross-linguistic perspective* (working title), Berlijn: Mouton de Gruyter, 30 p.

VOGT-SVENDSEN, Marit (1985). “Positions and Movements of the Mouth in Norwegian Sign Language”, in: Kyle, Jim & Woll, Bencie (red.), *Language in Sign*, London – Sydney – Dover (NH): Croom Helm, p. 85-96 (oorspronkelijke uitgave 1983).

WALLIN, Lars (1985). “Compounds in Swedish Sign Language”, in: Kyle, Jim & Woll, Bencie (red.), *Language in Sign*, London – Sydney – Dover (NH): Croom Helm, p. 56-68 (oorspronkelijke uitgave 1983).

WALLIN, Lars (1996). *Polysynthetic signs in Swedish Sign Language*, Stockholm: Department of Linguistics/Stockholm University.

WILBUR, Ronnie B. (1987a). “Sign Phonology: Traditional Approaches”, in: Wilbur, Ronnie B., *American Sign Language: Linguistic and Applied Dimensions*, Boston – Toronto – San Diego: College-Hill Press, p.19-48.

WILBUR, Ronnie B. (1987b). “Sign Phonology: Current Approaches”, in: Wilbur, Ronnie B., *American Sign Language: Linguistic and Applied Dimensions*, Boston – Toronto – San Diego: College-Hill Press, p. 49-84.

WILBUR, Ronnie B. (1993). “Syllables and Segments: Hold the Movement and Move the Holds”, in: Coulter, Geoffrey (red.), *Current Issues in ASL Phonology. Phonetics and Phonology, Vol. 3*, San Diego e.a.: Academic Press, p. 135-168.

WILCOX, Phyllis Perrin (2000). “Removing the shroud of iconicity”, in: Wilcox, Phyllis Perrin, *Metaphor in American Sign Language*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 36-53.

WILCOX, Sherman (2002a). “William C. Stokoe and the Gestural Theory of Language Origins”, in: Armstrong, David F., Karchmer, Michael A. & Cleve, John V. van (red.), *The Study of Signed Languages. Essays in honor of William C. Stokoe*, Washington, DC: Gallaudet University Press, p. 118-130.

WILCOX, Sherman (2002b). “The iconic mapping of space and time in signed languages”, in: Albertazzi, Liliana (red.), *Unfolding Perceptual Continua*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, p. 255-281.

WOLL, Bencie (1990). “Sign Language”, in: Collinge, Neville E. (red.), *An Encyclopaedia of Language*, London – New York: Routledge, p. 740-783.

WOLL, Bencie (2003). “Modality, Universality and the Similarities among Sign Languages: an Historical Perspective”, in: Baker, Anne, van den Bogaerde, Beppie & Crasborn, Onno (red.), *Cross-Linguistic Perspectives in Sign Language Research. Selected Papers from TISLR 2000*, Hamburg: Signum, p. 17-27.

WOLL, Bencie & KYLE, Jim G. (1994). “Sign language”, in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3890-3912.

WOODWARD, James (1982). “Single finger extension: For a theory of naturalness in sign language phonology”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 11, No 37, p. 289-304.

WOODWARD, James (1985). “Universal constraints on two-finger extension across sign languages”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 14, No 46, p. 53-72.

WOODWARD, James (1987). “Universal constraints across sign languages: single finger contact handshapes”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 16, No 57, p. 375-385.

WOODWARD, James, ERTING, Carol & OLIVER, Susanna (1976). “Facing and hand(l)ing variation in American Sign Language phonology”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 5, No 10, p. 43-52.

WOODWARD, James & DESANTIS, Susan (1977). “Two to one it happens: dynamic phonology in two sign languages”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 6, No 17, p. 329-345.

Woordenboek Nederlands-Vlaamse Gebarentaal, Vlaamse Gebarentaal-Nederlands, *http://gebaren.ugent.be*

YAU, Shun-Chiu (1994). “Sign languages in Asia”, in: Asher, Robert E. (red.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press, p. 3921-3922.

ZESHAN, Ulrike (2000). *Sign Language in Indo-Pakistan. A description of a signed language*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

ZESHAN, Ulrike (2003). “‘Classificatory’ Constructions in Indo-Pakistani Sign Language: Grammaticalization and Lexicalization Processes”, in: Emmorey, Karen (red.), *Perspectives on classifier constructions in sign languages*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 113-141.

ZHOU, Youguang (1980). “The Chinese finger alphabet & the Chinese finger syllabary”, in: *Sign Language Studies*, Vol. 9, No 28, p. 209-216.
ZWITSERLOOD, Inge (2003). *Classifying hand configurations in Nederlandse Gebarentaal*, Utrecht: LOT.

BIJLAGEN

Bijlage 1

De Table of handshapes van HamNoSys (1989), aangevuld met foto's en tekeningen. Niet-geattesteerde handvormen zijn aangegeven met een diagonale lijn.

A1	A2	A3	A13	A14	A15	A16	A17		
B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7	B8	B9	B10
B11	B12	B13	B14	B15	B16				
C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10
C11	C12	C13	C14	C15	C16	C17	C18	C19	C20
C1'	C19'	C23							
D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	D9	D10

D11	D12	D13	D14	D17	D18				
E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8	E9	E10
E11	E12	E13	E14	E15	E16	E17			
F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10
F11	F12	F13	F14	F15	F16	F17	F18	F19	F20
G1	G2	G4	G5	G7	G10	G11	G13	G14	G15
G17									

H1	H2	H3	H4	H5	H6	H13	H14	H17	
I1	I2	I3	I4	I5	I7	I10	I13	I14	
J1	J2	J3	J4	J5	J6				
K1	K4	K5	K6	K7	K10	K13	K14	K15	K16
K17	K18								
L1	L2	L3	L4	L5	L6	L13	L14	L16	L17
M1	M2	M3	M5	M7	M9	M19			

Bijlage 2

De in het corpus geattesteerde handvormen en hun fonetische kenmerken

Nr	Code	Aantal[1]	Selectie	Configuratie
1	A1	53	0/4 of 4/4	gesloten – geklauwd – ongespreid
2	A2	93	0/4 of 4/4	gesloten – geklauwd – ongespreid duim gestrekt
3	A3	153	0/4 of 4/4	gesloten – geklauwd – ongespreid
4	A13	3	0/4 of 4/4 of 1/4	gesloten – geklauwd – ongespreid
5	A14	2	0/4 of 4/4 of 2/4	gesloten – geklauwd – ongespreid
6	A16	7	0/4 of 4/4	gesloten – geklauwd – ongespreid
7	A17	3	duim	duim: geklauwd
8	B1	47	4/4	open – gestrekt – ongespreid
9	B2	249	4/4	open – gestrekt – ongespreid
10	B3	67	4/4	open – gestrekt – ongespreid
11	B4	28	4/4	open – gebogen – ongespreid
12	B5	77	4/4	open – gebogen – ongespreid
13	B6	21	4/4	open – gebogen – ongespreid
14	B7	7	4/4	open – gerond – ongespreid
15	B8	5	4/4	open – gerond – ongespreid
16	B9	3	4/4	open – gerond – gespreid
17	B10	4	4/4	open – geklauwd – ongespreid
18	B12	6	4/4	open – geklauwd – ongespreid
19	B13	11	4/4	open – gerond – ongespreid
20	B14	5	4/4	open – geklauwd – ongespreid
21	B15	3	3/4	open – gestrekt – ongespreid
22	B16	17	4/4	open – gerond – ongespreid
23	C1	7	1/4	open – gestrekt
24	C2	43	1/4	open – gestrekt
25	C3	192	1/4	open – gestrekt
26	C5	7	1/4	open – gebogen
27	C6	55	1/4	open – gebogen
28	C7	33	1/4	gesloten – gerond
29	C8	9	1/4	open – gerond
30	C9	76	1/4	open – gerond
31	C10	51	1/4	gesloten – gerond
32	C11	7	1/4	open – geklauwd
33	C12	12	1/4	open – geklauwd
34	C13	33	1/4	open – gerond

[1] Het gaat om het voorkomen van de handvorm op de sterke hand.

35	C14	20	1/4	open – geklauwd
36	C17	14	1/4	open – gestrekt
37	C18	67	1/4	open – gestrekt
38	C19	33	1/4	open – gestrekt
39	C23	24	1/4	open – gestrekt
40	D2	7	2/4	open – gestrekt – ongespreid
41	D3	90	2/4	open – gestrekt – ongespreid
42	D4	1	2/4	open – gebogen – ongespreid
43	D5	4	2/4	open – gebogen – ongespreid
44	D6	19	2/4	open –gebogen – ongespreid
45	D7	10	2/4	open – gerond – ongespreid
46	D17	16	2/4	open – gestrekt – gekruist
47	E2	65	2/4	open – gestrekt – gespreid
48	E3	92	2/4	open – gestrekt – gespreid
49	E6	4	2/4	open – gebogen – gespreid
50	E7	4	2/4	open – gerond – gespreid
51	E9	22	2/4	open – gerond – gespreid
52	E12	13	2/4	open – geklauwd – gespreid
53	E17	38	2/4	open/gesloten – gestrekt – gespreid
54	F1	3	4/4	open – gestrekt – gespreid
55	F2	198	4/4	open – gestrekt – gespreid
56	F3	14	4/4	open – gestrekt – gespreid
57	F4	6	4/4	open – gebogen – gespreid
58	F5	2	4/4	open – gebogen – gespreid
59	F6	3	4/4	open – gebogen – gespreid
60	F7	5	4/4	open – gerond – gespreid
61	F8	72	4/4	open – gerond – gespreid
62	F9	2	4/4	open – gerond – gespreid
63	F12	13	4/4	open – geklauwd – gespreid
64	F15	5	4/4	open – geklauwd – gespreid
65	F17	52	1/4	open – gebogen
66	F20	7	4/4	open – gerond – gespreid
67	G1	5	1/4	gesloten – gerond
68	G2	30	4/4	open – gestrekt – gespreid tussen gestrekt en gerond – ontspannen
69	G4	28	1/4	gesloten – gebogen
70	G5	19	1/4	open – gestrekt
71	G7	6	1/4	gesloten – gerond
72	G10	4	1/4	gesloten – gerond
73	G11	16	4/4	open – geklauwd – gespreid
74	G13	2	2/4	gesloten – gerond – ongespreid
75	G14	4	2/4	gesloten – gebogen – ongespreid

76	G15	20	2/4	gesloten – gerond – ongespreid
77	G17	10	1/4	gesloten – geklauwd
78	H1	7	1/4	open – gerond
79	H2	19	1/4	open – gerond
80	H3	8	1/4	open – gerond
81	H4	8	1/4	open – gebogen
82	H5	5	1/4	open – gebogen
83	H6	11	1/4	open – gebogen
84	H13	1	2/4	open – gerond – ongespreid
85	H14	4	2/4	open – gebogen – gespreid
86	I1	20	4/4	gesloten – gerond – ongespreid
87	I3	3	4/4	open – gerond – ongespreid
88	I4	52	4/4	gesloten – gebogen – ongespreid
89	I5	46	1/4	open – gebogen
90	I7	42	4/4	gesloten – gerond – ongespreid
91	I10	14	4/4	gesloten – gerond – ongespreid
92	J1	48	4/4	open – gerond – ongespreid
93	J2	24	4/4	open – gerond – ongespreid
94	J3	7	4/4	open – gerond – ongespreid
95	J4	8	4/4	open – gebogen – ongespreid
96	J5	26	4/4	open – gestrekt – ongespreid
97	J6	8	4/4	open – gebogen – ongespreid
98	K1	44	1/4	gesloten – gerond / NGV: gestrekt
99	K4	102	1/4	gesloten – gebogen / NGV: gestrekt
100	K5	11	1/4	gesloten – gebogen / NGV: gestrekt
101	K6	5	1/4	gesloten – gebogen / NGV: gestrekt
102	K7	6	1/4	gesloten – gerond / NGV: gestrekt
103	K14	2	1/4	gesloten – gebogen / NGV: gestrekt
104	K15	7	2/4	gesloten – gerond / NGV: gestrekt
105	K18	1	3/4	open – gestrekt – gespreid
106	L1	1	1/4	open – gerond / NGV: gestrekt
107	L2	1	1/4	open – gerond / NGV: gestrekt
108	L3	5	1/4	open – gebogen / NGV: gestrekt
109	L4	3	1/4	open – gebogen / NGV: gestrekt
110	L5	7	1/4	open – gebogen / NGV: gestrekt
111	L6	3	1/4	open – gerond / NGV: gestrekt
112	M1	10	4/4	open – gestrekt – ongespreid licht gerond
113	M2	1	4/4	open – gestrekt – ongespreid
114	M3	8	2/4	open – gestrekt – gespreid de middenvinger is licht gebogen
115	M5	50	4/4	open – gestrekt – gespreid

Bijlage 3

Handvormklassen: frequentie en distinctieve kenmerken, zie bijlage 3 (mét afbeeldingen)
(Hv = handvorm, A = aantal, P = procent)

Hv	Prentje	A	P	Distinctieve kenmerken	Fonetische handvormen
Vingerselectie [alle]					
B		500	16,2		B1, B2, B3, B4, B5, B6, M1, M2
S		312	10,1	[gesloten]	A1, A2, A3, A13, A14, A16
5		306	9,9	[gespreid]	F1, F2, F3, F4, F5, F6, G2, M5
5”		120	3,9	[gerond, gespreid]	F7, F8, F9, F12, F15, F20, G11
O^		98	3,2	[gesloten]	I4, I5
C		79	2,6	[open, gerond]	J1, J2, J3
O		76	2,5	[gesloten ,gerond]	I1, I7, I10
B”		61	2	[gerond]	B7, B8, B9, B10, B12, B13, B14, B16, I3
OB		42	1,4	[open]	J4, J5, J6
Vingerselectie [één]					
1		328	10,6		C1’, C2, C3, C5, C6, C23, G5
1”		157	5,1	[gerond]	C8, C9, C11, C12, C13, C14
T		118	3,8	[gesloten]	K4, K5, K6
bO		109	3,5	[gesloten, gerond]	C7, C10, G1, G7, G10, G17

bO+		50	1,6	[gesloten, gerond]	K1, K7
Q		43	1,4	[open]	H4, H5, H6
bC		35	1,1	[open, gerond]	H1, H2, H3
T+		28	0,9	[gesloten]	G4
Q+		15	0,5	[open]	L3, L4, L5
bC+		5	0,2	[open]	L1, L2, L6
Y		114	3,7	[één, ulnair]	C17, C18, C19’
8		52	1,7	[één, radiaal=›ulnair]	F17
C8		9	0,3	[één, radiaal=›ulnair, gesloten]	K14, K15

Vingerselectie [één=›alle]

V		211	6,8	[gespreid]	E2, E3, E6, E17, H14, M3
H		137	4,4		D2, D3, D4, D5, D6, D17
V”		39	1,3	[gerond, gespreid]	E7, E9, E12
2bO		22	0,7	[gesloten, gerond]	G13, G15
H”		11	0,4	[gerond]	D7, H13
2bO^		4	0,2	[gesloten]	G14

Vingerselectie [alle=›één]

M		3	0,1		B15
3		1	‹ 0,1	[gespreid]	K18

Vingerselectie [duim:uit]

A		(93)	(3)		A2
A”		3	0,1	[gerond]	A17
L		(43)		[één]	C2
Y		(67)		[één, ulnair]	C18
W		(65)		[één=›alle, gespreid]	E2
		3088			

Bijlage 4

Het Vlaamse handalfabet (Uit: Van Herreweghe & Vermeerbergen 1998: 56)

TYPOGRAFIE PJOTR.BE